تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی بیست و یەکەم

سوورەتەکانی

(الرّوم) و (لقمان) و (السّجدة)

[redacted]

عەلی باپیر

تەفسیری سوورەتەکانی

الرُّوم و لقمان و السَّجدة

تەفسیری سوورەتەکانی

الرُّوم و لقمان و السَّجدة

نووسینی : عەلی باپیر
دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی
چاپی یەکەم ١٤٤٣ك - ٢٠٢١ز
٤٨٣ لاپەڕە
١٧*٢٤ سم
بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتەكانی

الرُّومِ و لُقْمَانَ

السَّجْدَةِ

نووسینی: عەلی باپیر

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتیی

إنَّ الحَمْدَ للَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِه اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ آل عمران.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَآءً ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ ﴾النساء.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَقُولُوا۟ قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ الأحزاب .

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كَلاَمُ اللَّهِ، وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ ﷺ وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَة، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّارِ[1].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانییە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابوونـدا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرین و ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و، خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجه: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، الطّبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (التحدّث بنعمة اللّه) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەڕێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەرامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (متفرّغ) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەرامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (مُبَيِّن)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتـە: هەروەهـا زیکرمـان بـۆ لای تـۆ ناردۆتـە خـوار، تاکـو ئـەوەی بـۆ خـەڵکی نێرراوەتـە خـوار، بۆیـان ڕوون بکەیـەوە، وە بەڵـکو خۆشـیان بیـربکەنەوە.

ئومێدیشـم وایـە - بـە یارمـەتی خـوای بەخشـەر ﷻ - شـایسـتەیی ئـەوەم هـەبێ تەفسـیـرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قوڕئـان پێشـکەش بە مسـوڵمانانی کوردسـتان بکەم، کـە لـە قوڕئـان بوەشـێتەوەو، مایـەی بەهـرەو سـوودی خوێنـەران بـێ، بەتایبـەتیش کـە زیاتـر لـە سـی (٣٠) سـاڵە لەگـەڵ قوڕئانی بـەرزو مـەزن و تەفسـیـرەکانی و کتێبەکانی سـوننەتدا خـەریکم و، دەیـان کتێـب و بەرهـەمی جۆراوجـۆرم لـە زۆربـەی بـوارەکانی زانسـتەکانی شـەریعەتدا پێشـکەش کردووە.

شـایانی باسیشـە کـە ئەو بیسـت و دوو مانگ زیندانیـی کرانەم لەلایـەن ئەمریکاوە - لـە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکـو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێـکی گـەورەو گرنـگ بـوو، بـۆ زیاتـر پێدا قووڵـبوونەوەی کتێبـی خـوا (تبـارك و تعالـی) و، بۆ پەیدابوونی تێگەیشـتنی تایبـەت لەبـارەی زۆرێـك لـە ئایەتـەکانی یـەوە، ئـەم ڕاسـتییەش لـە مەوسـووعەی: (**الإسـلام كـما يتجـلّى فـي كتـاب اللّـه تعالـى**)دا زۆر چـاك دەرەوشـاوەتەوە[1]. بـەڵام هـەڵبەتە ناڵـێم و هیچکەسـیش بـۆی نیـە بڵـێ: کـە ئـەم تەفسـیرەی من تێروتـەواوە، چونکـە وێـڕای سـنووردارێتی توانـاو بڕسـتم، لـە بەرانبـەر کتێبـی لـە هـەموو ڕووێکـەوە ڕەهـا (مطلـق)و بێسـنوور (لا محـدود)ی خـوادا، نەشـمویسـتوە کـە زۆر بەمـلاولادا بچـم و بچمـە نێو هـەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیـدا پسپۆڕو

---

(١) ئەو مەوسـووعەیە کە ئێسـتا چـاپ کراوەو، کەوتۆتـە بەردەسـتی خوێنەران و، سـەرجەم هەشـت بەرگ و دەوری سـێ هـەزارو پێنج سـەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هـەوڵمـداوە بەگشـتی تێیـدا باسـی سـەرجەم لایەنـەکانی ئیسـلام بکـەم و، تاکـە سـەرچـاوەشم قوڕئـان بـووە، وێـڕای دەقـەکانی سـوننەت، کـە لـە هـۆش (ذاکـرة)دا بـوون.

شـایانی باسـە ئەو مەوسـووعەیە لە چاپی دووەمی دا، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبـی سـەربەخۆ، بە مەبەسـتی ئاسـانتـر سـوود لێ بینـرانی .

شــارەزا نیـم، یـان خوێنــەر پێویســتی پێـی نیـە، لـە کاتێکـدا دەیــەوێ لـە قورئان تێبگات و، بزانـێ خـوا (تبارك وتعـالـی) ڕاسـتەوخۆ چـی پـێ فــەرمووە؟!

ئنجا هــەر لێرەشـەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سـوپاسی ئەو بـرا گەنجە ڕووح ســووك و گـورج و گـۆڵ و دڵســۆزە بکـەم (حـەزی نەکـرد نـاوی بهێنـم)، کـە هـەڵسـا بـە نووسـینەوەو هێنــانە ســەر کاغــەزو، پاشـان تایپکـردن و دوایـی پێداچوونـەوەو هەڵەگیــریی، ســەرجــەم ئـەم زنجیــرە دەرسـە، کـە لـە ئەسـڵدا لـە شـێوەی وتـار (محاضرة)دا پێشـکەش کراون، هــەروەها هـەڵسـا بـە (تخریج)ی سـەرجەم دەقەکانی سـوننەت، لـە سـەرچاوە متمانـە پێکراوەکانـەوەو، زەحمـەت و ماندووبوونێـکی زۆری بـە سـەرجەم بەرگـەکانی ئـەم تەفسیــرەوە کێشــاوە، خــوا بـە باشتــرین شــێوە پاداشتی بداتـەوەو، هــەر صــاڵح و ســاغ و سـەلامەت و ســەربەرزبێ[1]، لـە خـوای بـەرزو بێهــاوتاش داواکارم ئـەو جـۆرە گەنـج و لاوانـە لـە کـوڕان و کچـان، لەنێـو گەلەکەمانـدا، زۆر بـکات .

شـایانی باسیشــە کـە ئێمـە لـەم تەفسیــرەماندا، بـاسی بـەش (جـزء)ەکانی قورئـان و دابەشــکردنەکانی دیکــەی وەك: - (حــزب) - ناکەیــن، چونکــە هــەر ســوورەتێك بۆخــۆی شــتێکی ســەربەخۆیــەو، ســەرجەم ئایەتـەکانی وەك ئاڵقـەکانی زنجیرێـك پێکـەوە پەیوەسـتن و، ئاشکراشـە کـە دابەشـکرانی سـەرجەم قورئـان بـۆ سـی (٣٠) بـەش (جـزء) و شەســت (٦٠) (حـزب)، شـتێکە لەلایـەن زانایانـەوە کـراوە، بـۆ ئاسـانکاریی خوێنـدنی قورئــان، دیـارە ئێمـە لـە دابەشـکردنی بەرگـەکانی ئـەم تەفسیـرەشـدا، دیسـان حیســاب بـۆ بەشـەکان (أجـزاء)ی ناکەیـن و، بـە گوێـرەی ســوورەتەکان، بەرگــەکانی دیــاریی دەکەیـن.

---

(١) ئـەو بــرا دڵســۆزە ئێســتاش پـاش تەواوکردنـی زۆربـەی قورئـان، لێبڕاوانـە بەردەوامـە و عەزمیشــی جــەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمــان بەردەوام بێ، هەتــا کۆتــایی ئەم تەفسیــرە ســەرگەرمی کارەکـەی بێ .

دوا قسـەشـم ئەوەیـە کە:

ئـەم تەفسـیرە - وەك پێشـتـر گوتمـان - لـە ئەسـڵدا بەشـێوەی دەرس و وتـار پێشـکەش کـراوە، بـەڵام دواتـر خـۆم دووجـار بـە وردیـی پێیـدا چوومـەوەو، بەپێـی پێویسـت دەسـتکارییم کـردوە، دیـارە هـەموو دەرسـێکیش بەنـاوی خـواو سـتایشی خـوا ﷻ دەسـتی پێکـردوە، بـەڵام ئێمـە لـە سـەرەتای دەرسـەکانەوە، ئەوانەمـان لابـردوە، بـۆ زۆر دووبـارە نەبوونـەوەو، ئـەو (خطبـة الحاجـة)یەی لـە سـەرەتای ئـەم پێشـەکییەوە هاتـوە، لەجیـاتی سـەرەتای سـەرجەم دەرسـەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هـەولـێر

بەرچاو ڕوونییەكی گرنگ
لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەكی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان كردوە كە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە كۆتایی هەر بەرگێكی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی كەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەكانیانمان بەڕێز نووسیون، بەڵام لێرەش وەك جەختكردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەكانمان نووسیوە، نە پێویست دەكات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆكەیەك، كە زۆربەی تەفسیرەكان لەبارەی ئایەتێكەوە، یان ڕستەو بڕگەیەكی ئایەتێكەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر كات بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتی یەكێك لە تەفسیرەكان هەبێ و بكەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بكەم، چ ڕەفزی بكەم، هەر كات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەكەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەكان لە كۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیكتیفا دەكەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بكەم، چونكە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێكی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی كۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەكی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، كەچی ڕەنگە لە تەفسیرەكانی

دیکـەش - یەکێکیـان یـان زیـاتر - دا هەبێ، ئەویــش بەهــۆی ئەوەوەیــە کـە مــن ئەو تەفسیــرەم نەکەوتـۆتــە بەر دیــدە، یان دیتوومــەو لەیــادم نەمــاوە.

پێشەكی ئەم بەرگە

الحمدلله كما ينبغي لجلال وجهه وعظيم سلطانه والصلاة والسلام على نبيه محمد أعظم رُسُله وخاتم أنبيائه وأوضح برهانه، وآله المهتدين به، من الصحب والقرابة والأزواج والتابعين لهم بإحسان.

خوێنەری بەڕێز و خۆشەویستم:

ستایشی شایستە بۆ خوای میهرەبان بە یارمەتیی و ئاسانكاریی تایبەتیی خۆی و، هەوڵ و هیممەتی دڵسۆزان، توانیمان ئەم بەرگی بیست و یەكەم (٢١)ەش لە تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز ئامادە بكەین.

ئەم بەرگەش سێ سوورەتی: (الروم و لقمان و السجدة) دەگرێتە خۆی و، وێڕای تەفسیركردنی سەرجەم ئایەتە بەپێزەكانی ئەم سێ سوورەتە بەپێزە، بە حەوت قۆناغ - وەك بەرنامەمان لەكۆی ئەم تەفسیرەدا -، كۆمەڵێك كورتە باسی گرنگیشی گرتووە خۆی، كە گرنگترینیان ئەمانەن:

یەكەم لە سوورەتی (الروم) دا:

١- كورتەباسێك: هەشت كورتە سەرنجی گرنگ / ٤٥-٤٩.

٢- كورتەباسێك: دەربارەی بیست وردەكاریی جەستەی مرۆڤ../٩٥-١٠٦.

٣- قسەیەكی نەستەقی غەززالیی / ١١٢-١١٥.

٤- كورتەباسێك: چوار هەڵوەستە لەبەردەم ئایەتەكانی : ٣٠-٣٢ دا / ١٤٠-١٤٤.

دووەم : لە سوورەتی (لقمان) دا:

١- كورتەباسێك: لەبارەی چەمك و واتای (لهو الحديث)ەوە / ٢٤٤-٢٥٤.

٢- پێنج كورتە سەرنج / ٢٦٢-٢٦٥.

٣- کورتەباسێك لە بارەی لوقمان و حیکمەتەکەیەوە / ٣٠٤-٣١٣.

٤- شەش سەرنج لەسەر ئایەتی ژمارە: ٢٧ / ٣٤١-٣٤٦.

٥- حەوت سەرنج لەسەر ئایەتی ژمارە: ٣٤ / ٣٧٤-٣٧٩.

سێیەم: لە سوورەتی (السجدة) دا:

١- ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی (ثم استوى على العرش)ەوە / ٤١١-٤١٣.

٢- ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی (ثم يعرج إليه في يوم كان مقداره ألف سنة مما تعدون) ەوە، / ٤١٥-٤١٦.

٣- پرسیارێك و وەڵامەکەی / ٤٢٦-٤٢٩.

٤- مامەڵەی ڕاست و دروست لەگەڵ قوڕئان دا / ٤٥٠-٤٥٢.

هواداریشم تۆی بەڕێزیش بە جیددیی و دەستگەرمیی و قووڵیی، ئەم بەرگە و بەرگەکانی دیکەش موتاڵا بکەی و بەهرەیان لێوەربگری و بە سەرنج و تێبینییەکانیشت دەوڵەمەندمان بکەی.

والسلام علينا وعلى عباد الله الصالحين

٤١ / رمضان / ٢٤٤١ك

٧٢ / ٤ / ١٢٠٢ز

هەولێر

تەفسیری سوورەتی

الرُّومُ

دەستپێک

بەڕێــــزان!

خــوا پشــتیوان بــێ، ئەمڕۆکـە: (٣٠)ی شــەووالی (١٤٤٠)ی کۆچییـە، بەرانبـەر: (٢٠١٩/٧/٣٠)ی زایینـی، دەسـت دەکەیـن، بـە تەفسـیر کردنـی سـووڕەتی (الـروم).

پێناسەی سووڕەتی (الروم)و بابەتەکانی

١)- ناوی ئەم سووڕەتە:

ئـەم سـووڕەتە لـە ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ و هاوەڵانیشـیدا، هـەر بـە سـووڕەتی (الـروم) ناسـراوەو، (السـيوطي)یش ئـەم دەقـەی هێنـاوە: {عَـنْ عَبْـدِ اللَّـهِ بْـنِ عَبَّـاسٍ رَضِـيَ اللَّـهُ عَنْهُمَـا، قَـالَ: نَزَلَـتْ سُـورَةُ الـرُّوم بِمَكَّـة، وَعَـنِ ابْـنِ الزُّبيـر مِثْلـهِ}[1].

٢)- ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنەخواردا:

لـە ڕیزبەندیـی دابەزیـن (ترتيـب النـزول)دا، ئـەم سـووڕەتە ژمـارە هەشـتاو چـوار (٨٤)ە، هەڵبەتـە هەندێکیـش گوتوویانـە: هەشـتاو پێنـج (٨٥)ە، لـە (الإتقـان فِـي علـوم القـرآن)ی (الحافـظ جـلال الدِّيـن السـيوطي)دا، هەشـتاو پێنـج (٨٥)ی بـۆ دانـراوە، بـەڵام زۆربەیـان دەڵێـن: هەشـتاو چـوارە.

---

(١) الـدر المنثـور (٤٧٨/٦) ونسـبه لابـن الضريـس والنحـاس وابـن مردويـه والبيهقـي في (الدلائـل)، الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب، ج٣، ص٥٠ .

هەڵبەتـە هەشـتاو چـوارو، هەشـتاو پێنـج و، هەشـتاو شـەش، ئـەو ژمارانـە ناگونجـێ بڵێیـن زۆر جێـی دڵنیاییـن و، هیـچ مشـتومڕیان لەسـەر نیـە، ئـەم سـوورەتە لـە دوای سـوورەتی (الإنشـقاق)ەو، پێـش سـوورەتی (العنكبـوت) دابەزیـوەو، لـە ڕیزبەندیـی (مصحف)یشـدا، ژمـارە سـی (٣٠)یـە، واتـە: بیسـت و نـۆ (٢٩) سـوورەتی دیکـە، لـە پێـش ئـەم سـوورەتەوە هـەن، لـە سـوورەتی (الفاتحـة)وە، تاکـو (العنكبـوت) کـە ژمـارە (٢٩) بوو.

٣)- شوێنی دابەزینی:

ئــەم سـوورەتە مەککەییـەو، (القرطبي) گوتوویەتـی: (سُـوَرَةُ الـرُّومِ مَكِيَّـةٌ كُلُّهَـا مِـنْ غَيْـرِ خِـلَافٍ وَهِـيَ سِـتُّونَ آيَـة)[1]، واتـە: سـوورەتی (الـروم) هەمـووی مەککەییـە، بەبێ ئـەوەی ڕاجیایـی تێدابـێ، ژمـارەی ئایەتەکانیشـی شەسـت (٦٠)ە.

٤)- ژمارەی ئایەتەکانی:

ژمـارەی ئایەتەکانـی ئـەم سـوورەتە، بـە لای زۆربـەی هـەرە زۆری زانایـانەوە، شەسـت (٦٠)ە ، هەندێکیشـیان گـوتوویانە: پەنجـاو نـۆ (٥٩)یـە.

٥)- نێوەڕۆکی:

نێوەڕۆکـی ئـەم سـوورەتەش، هەمـان نێوەڕۆکـی سـوورەتە مەککەییەکانـەو، بـە تایبـەت هـەردوو ئەصڵـی گـەورەو سـەرەکیی ئیمـان:

أ- خواناسیی و خوا بە یەکگرتن و، بەڵگەو نیشانەکانی یەکتایی خوا.

ب- ڕۆژی دوایی بە تایبەت ئاخیر زەمان (ساعة)، هەروەها باسی چەند ڕاستییەکی دیکەش نێواخنی ئەو دوو بابەتە گەورەو گرنگە کراون.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٣، ص١٤ ، و (الإستيعاب في بيان الأسباب)، ج٣، ص٥٠ .

٦)- تایبەتمەندییەکانی:

ئێمە حەوت (٧) تایبەتمەندییمان لەم سوورەتە موبارەکەدا کەوتوونە بەرچاو:

تایبەتمەندیی یەکەم: وشەی (الروم)، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە لە هەموو قورئاندا، واتە: جارێکی دیکە دووبارە نەبۆتەوە.

تایبەتمەندیی دووەم: ئەم سوورەتە لە قەدەر قەبارەی خۆی زۆرترین نیشانەکانی خواو چاکەو نیعمەتەکانی بۆ بەشەری تێدا خراونە ڕوو، کە زیاتر لە بیست و پێنج (٢٥) ئایەت، لەو شەست ئایەتەی بۆ تەرخانکراون.

تایبەتمەندیی سێیەم: لەم سوورەتەدا دەوری هەژدە (١٨) ئایەت، بۆ باسی ڕۆژی دوایی تەرخانکراون، کە پێشتریش گوتمان: دوو تەوەری بنەڕەتیی و سەرەکیی ئەم سوورەتە: باسی خوا بە یەکگرتن و خواناسیی و چاکەو نیعمەتەکانی خواو، بەڵگەکانی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی خوا، لەگەڵ ڕۆژی دوایی دا، لەوێ هەژدەو، لەوێ بیست و پێنج ، ئەوە چل و سێ ئایەت لە شەست ئایەت.

تایبەتمەندیی چوارەم: یەکەمین سوورەتی مەککەییە کە باسی سوود خۆریی (ربا)ی تێدا کراوە، بە سەرزەنشتکردنەوە، لە ئایەتی ژمارە: (٣٩)دا: ﴿ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن رِّبٗا لِّيَرۡبُوَاْ فِيٓ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرۡبُواْ عِندَ ٱللَّهِۖ ﴿٣٩﴾ ﴾.

تایبەتمەندیی پێنجەم: تاکە سوورەتێکە کە باسی بارودۆخی سیاسیی و نێو دەوڵەتیی ڕۆژگاری پێغەمبەری ﷺ تێدا کرابێ، کە شەڕی نێوان دوو زلهێزی ئەو کاتەی فارس و ڕۆمە، کە سەرەتای سوورەتەکە، بەوە دەست پێ دەکات.

تایبەتمەندیی شەشەم: تەنیا لەم سوورەتەدا (فطرة) و (دین) وەك دوو ڕووی ڕاستییەك خراونە ڕوو، کە لە ئایەتی ژمارە: سی (٣)دا هاتوە.

تایبەتمەندیی حەوتەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی ڕاستکردنەوەی ئەوانەی زانیاریی وئیمانیان پێدراوە: ﴿ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَـٰنَ﴾، کراوە لە ڕۆژی قیامەتدا، بۆ کافرەکان، لە بارەی ئەندازەی ماوەی مانەوەیان لە ژیانی دنیاو بەرزەخدا، لە ئایەتەکانی: (٥٥ - ٥٦)، واتە: تەنها لێرەدا باسی ئەوە کراوە کە ئەو زانایانەی کە بڕوادارن، هەڵەی کافرەکان ڕاست دەکەنەوە، کە ئەوان پێیان وایە سەعاتێک ماونەوە لە دنیادا، یاخود لە دنیاو قۆناغی بەرزەخدا، بەڵام ئەوان بۆیان ڕاست دەکەنەوە، کە نەخێر هەتا ڕۆژی زیندوو کرانەوە، ماونەوەو، ئەمڕۆش ڕۆژی زیندوو کرانەوەیە.

٧)- دابەشکردنی ئەم سوورەتە بۆ چەند دەرسێك:

دەرسی یەکەم: لە ئایەتەکانی: (١ - ١٠)، واتە: دە (١٠) ئایەت پێك دێ و وەك پێشەکیی وایە بۆ ئایەتەکانی دیکە، کە دوایی دێن، واتە: ئەم ئایەتانە، دەتوانین بڵێین: پوختەو خولاسەی ئەوەیە کە دوایی لە ئایەتەکانی دیکەی سوورەتەکەدا دێ.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (١١ - ٢٧)، واتە: حەڤدە (١٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە باسی یەکتایی خواو، نیشانەکانی پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی خواو، باسی نیعمەت و چاکەکانی خوا لە ژیانی مرۆڤدا، دەکەن.

دەرسی سێیەم: لە ئایەتەکانی: (٢٨ - ٣٩)، واتە: لە دوازدە (١٢) ئایەت پێك دێ، کە ئەمانیش هەر باسی خوا بە یەکگرتن و باسی زگماکی مرۆڤ، کە لەگەڵ ئایینی تێرو تەواوی خوادا، وەك دوو ڕووی دراوێك وان، یان دوو دیوی ڕاستییەکن، پاشان باسی ئەوە کە خوا ﷻ کاتێك بەندەکانی تووشی خۆشییەك دەکات، دڵخۆش دەبن و، کاتێك ناگوزووربیەکیان دێتە ڕێ، هەڵوێستێکی نەرێنییان دەبێ و، چەند بابەتێکی دیکەی پەیوەست بەو سوورگەیەوە، باسکراون.

دەرسی چوارەم: لە ئایەتەکانی: (٤٠ - ٥٣)، واتە: چواردە (١٤) ئایەت پێکدێ، دووبارە باسی یەکتایی خواو، باسی نیشانەکانی خواو، باسی نیعمەتەکانی خوا لە ژیانی مرۆڤدا، دەکات.

دەرسی پێنجەم: لە ئایەتەکانی: (٥٤ - ٦٠)، واتە: حەوت (٧) ئایەت پێکدێ، کە باسی ڕۆژی دواییە، واتە: هەم ئاخیر زەمان و هەم قیامەت، بەڵام بە تایبەتیی باسی قیامەت و زیندوو بوونەوەو سزاو پاداشت، هەروەها لە کۆتاییدا باسێکی کورتی قورئان و، وێنە هێنانەوەکانی قورئان کراوە.

✷ دەرسی یەکەم ✷

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دە (١٠) ئایەتـی سـەرەتای سـوورەتی (الـروم) دەگرێتـە خـۆی، کـە وەك پێشـەکیی وان، بـۆ کـۆی بابەتەکانـی ئـەم سـوورەتەو، سـێ (٣) بابەتـی سـەرەکییان تێـدا خراونــە ڕوو:

أ)- باسی تێشـکانی ڕۆم لـە بەرانبەر فارسداو، دووبـارە کەوتنەوە جەنگیان و، سەرکەوتنی ڕۆم بەسەر فارسدا، لە ماوەی (بضع سنين) چەند ساڵێکدا: (٣ - ٩) ساڵ.

ب)- باسی ئامانجداریی گەردوون کە خوا ﷻ بەهەق نەبێ دروستی نەکردووەو، مرۆڤەکان ڕۆژێك دێ، بە دیداری پەروەردگاریان دەگەن، هەرچەندە زۆربەیان لەو ڕاستییە بـێ ئاگان.

ج)- سەرنجڕاکێشانی خەڵـك بۆ مێژووی ڕابردووی کۆمەڵگایەکان، کە لە ئەنجامی سـتـەم و تاوان و لادانـیاندا، فەوتێندراون و سـەریان بە فـەتارەت چـووە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ فِىٓ أَدْنَى ٱلْأَرْضِ وَهُم مِّنۢ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾
فِى بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ ٱلْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِنۢ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾
بِنَصْرِ ٱللَّهِ ۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ ٱللَّهِ ۖ لَا يُخْلِفُ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَٰهِرًا مِّنَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ ٱلْءَاخِرَةِ هُمْ
غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِم ۗ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ
وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكَٰفِرُونَ ﴿٨﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ
فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا۟ ٱلْأَرْضَ

وَعَمَرُوهَآ أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔواْ ٱلسُّوٓأَىٰٓ أَن كَذَّبُواْ
بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَكَانُواْ بِهَا يَسْتَهْزِءُونَ ﴿١٠﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە . ئەلیف لام میم ﴿١﴾ ڕۆمەکان (لە جەنگدا لە بەرانبەر فارسەکاندا) تێشکان ﴿٢﴾ (لە شوێنێك کە) نیزیکترین سەر زەمینە (لە وڵاتی گەلی عەرەبەوە)و دوای تێشکانەکەشیان بە دڵنیایی (بەسەر دەوڵەتی فارسدا) زاڵ دەبن ﴿٣﴾ لە ماوەی چەند ساڵێکدا (سێ تاکو نۆ)، کاروباری (زاڵبوون و تێشکان)یش هەر بەدەست خوایە، پێش ئەو ڕووداوەو، دوای ئەویش و، ئەو ڕۆژەش (کە ڕۆم بەسەر فارسدا زاڵ دەبێ)، بڕواداران زۆر دڵخۆش دەبن ﴿٤﴾ (زۆر شادمان دەبن) بە یارمەتیی خوا (بۆ خاوەن کتێبەکان کە بەسەر بتپەرستەکاندا زاڵ دەبن)، (خوا) هەر کەسی بوێ، یارمەتیی دەدات و، ئەو (خوا) زاڵی میهرەبانە ﴿٥﴾ ئەوە بەڵێنی خوایە، خوا بەڵێنی خۆی ناشکێنێت، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن ﴿٦﴾ ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن، لە حاڵەتێکدا کە لە ژیانی دوایی بێ ئاگان ﴿٧﴾ ئایا لەبەر خۆیانەوە بیریان نەکردۆتەوە! کە خوا ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانی بە هەق و بۆ کاتێکی دیاریکراو نەبێ، نەهێناونە دی! زۆربەی خەڵکیش بە دیداری پەروەردگاریان بێبڕوان ﴿٨﴾ ئایا بە زەوییدا نەڕۆیشتوون و سەرنج بدەن! سەرەنجامی ئەوانەی پێش وان چۆن بوو؟ لەوان بەهێزتر بوون و زەمینیشیان لەوان پتر کێڵاو هەڵکۆڵی و ئاوەدان کردەوەو، پێغەمبەرانیشیان بەڵگە ڕۆشنەکانیان بۆ هێنان (کەچی بڕوایان پێ نەهێنان و، خواش سزای دان)، هەرگیزیش نەدەگونجا، خوا ستەمیان لێ بکات (لە خۆڕا

سزایان بدات)، بەڵکو ئەوان ستەمیان لە خۆیان کرد ﴿٩﴾ دواییش سەرەنجامی ئەوانەی خراپەیان کرد، خراپترین (سزا) بوو، چونکە بە نیشانەکانمان بێبڕوا بوون و گاڵتەیان پێ دەکردن ﴿١٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أَدْنَى ٱلْأَرْضِ): (أَدْنَى: أَي أَقْرَبُ، أَو أَصْغَر، أَو أَخْفَضُ)، وشەی (أَدْنَى) سێ واتای هەن، ئەوانیش: نیزیکترین، یان بچووکترین، یان نزمترین.

(بِضْعِ): بریتیە لە ژمارەیەك کە لە نێوان سێ تاکو نۆ (٣-٩)دا بێ، (المُقْتَطَعُ مِنَ العَشَرَةِ)، (بِضْعِ) بریتیە لە شتێك لە دەیان دابڕابێ، (بَيْنَ الثَّلَاثِ وَالعَشَرَةِ).

(ٱلسُّوٓأَىٰٓ): (عُبِّرَ عَنْ كُلِّ مَا يَقْبحُ، بِالسُّوْى ضِدُّ الحُسْنَى)، وشەی: (سُوْى) تەعبیری پێکراوە لە هەر شتێك کە زۆر ناقۆڵاو دزێوو ناشیرین بێ، (سُوْى)، واتە: خراپترین، (مؤنث) مێینەی (أسوء) پێچەوانەکەی بریتیە لە (حُسْنَى)، کە مێینە (مؤنث)ی (أحسن)ە، واتە: چاکترین، یاخود ناشیرینترین و جوانترین.

(وَأَثَارُواْ): (أَثَرْتُ الأَرْضَ: حَرَثْتُهَا)، (أَثَارُوا) یانی: (حَرَثُوا) زەوییەکەیان کێڵاو هەڵیانکۆڵی، مەرج نیە بەس بۆ کێڵانی دانەوێڵەو کشتوکاڵ بێ، بەڵکو بە گشتیی (أَثَارُوا الأَرْضَ) یانی: زەوییان پشکنی، هەڵیانکۆڵی، کێڵایان، یانی: لێی بەهرەمەند بوون.

(وَعَمَرُوهَآ): واتە: ئاوەدانیان کردۆتەوە، (العِمَارَةُ: نَقِيضُ الخَرَابِ: يُقَالُ: عَمَرَ أَرْضَهُ: يَعْمُرُهَا عِمَارَةً، وَعَمَرْتُهُ فَعَمَرَ فَهُوَ مَعْمُورٌ، وَالعَمْرُ وَالعُمُرُ: إِسْمٌ لِمُدَّةِ عِمَارَةِ البَدَنِ بِالحَيَاةِ)، (العِمَارَةُ: نَقِيضُ الخَرَابِ)، (خَرَاب) یانی: کاول بوون و وێران بوون، پێچەوانەی ئاوەدانکردنەوەیە، (عَمَرَ أَرْضَهُ)، زەوییەکەی ئاوەدان کردەوە، واتە: کێڵای و بەروبوومی لێ هەڵگرت، (وَعَمَرْتُهُ فَعَمَرَ فَهُوَ مَعْمُورٌ)، زەویەکەم یان

شـوێنەکەم نـاوەدان کـردەوە، ئەویـش نـاوەدان بـۆوە، ئێسـتا ناوەدانـە، (عَمْـر وعُمُـر) نـاوە بـۆ ئـەو ماوەیـەی کـە جەسـتە لـە ژیانـدایـە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

بـۆ هـۆی هـاتنە خـوارەوەی ئـەم ئایەتانـە: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ فِىٓ أَدْنَى ٱلْأَرْضِ وَهُم مِّنۢ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِى بِضْعِ سِنِينَ ﴾، چەنـد گێڕدراوەیـەك هاتـوون، کـە ئەمـە یەکێکیانـەو لـە هەمـووان زیاتـر مانـا بـە دەسـتەوە دەدات و، پێـم وایـە لـە ڕووی سەنەدیشـەوە ڕاسـترە:

{عَـنْ ابْـنِ عَبَّـاسٍ رَضِـيَ اللـهُ عَنْهُمَـا، قَـالَ: غُلِبَـتْ وَغَلَبَـتْ، كَانَ الْمُشْـرِكُونَ يُحِبُّونَ أَنْ يَظْهَرَ أَهْـلُ فَـارِسَ عَلَـى الـرُّومِ، لِأَنَّهُـمْ وَإِيَّاهُـمْ أَهْـلُ الْأَوْثَـانِ، وَكَانَ الْمُسْـلِمُونَ يُحِبُّونَ أَنْ يَظْهَـرَ الـرُّومُ عَلَـى فَـارِسَ، لِأَنَّهُـمْ أَهْـلُ الْكِتَـابِ، فَذَكَرُوهُ لِأَبِـي بَكْـرٍ، فَذَكَـرَهُ أَبُـو بَكْـرٍ لِرَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ قَـالَ: أَمَـا إِنَّهُـمْ سَـيَغْلِبُونَ، فَذَكَـرَهُ أَبُـو بَكْـرٍ لَهُـمْ، فَقَالُـوا: اجْعَـلْ بَيْنَنَـا وَبَيْنَـكَ أَجَـلًا، فَـإِنْ ظَهَرْنَـا، كَانَ لَنَـا كَـذَا وَكَـذَا، وَإِنْ ظَهَرْتُـمْ، كَانَ لَكُـمْ كَـذَا وَكَـذَا، فَجَعَـلَ أَجَـلًا خَمْـسَ سِـنِينَ، فَلَـمْ يَظْهَـرُوا، فَذَكَـرُوا ذَلِـكَ لِلنَّبِـيِّ ﷺ فَقَـالَ: أَلَا جَعَلْتَـهُ إِلَـى دُونَ، قَـالَ أُرَاهُ الْعَشْـرَ، قَـالَ أَبُـو سَـعِيدٍ وَالْبِضْـعُ مَـا دُونَ الْعَشْـرِ، قَـالَ: ثُـمَّ ظَهَـرَتْ الـرُّومُ بَعْـدُ قَـالَ: فَذَلِـكَ قَوْلُـهُ تَعَالَـى: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴾، إلـى قولـه: ﴿ يَفْرَحُ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ ٱللَّهِ يَنصُرُ مَن يَشَآءُ ﴾، قَـالَ سُـفْيَانُ: سَـمِعْتُ أَنَّهُـمْ ظَهَـرُوا عَلَيْهِـمْ يَـوْمَ بَـدْرٍ}[1].

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) دەڵـێ: ڕۆم تێشـکان و دواییـش سـەرکەوتن، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان، حەزیـان دەکـرد خەڵکـی فـارس

---

(١) أخرجـه البخـاري في التأريـخ الكبـير: ٢٦٢٠٠، والترمـذي: ٣١٩٣، والنسـائي في التفسـير:٤٠٩ وقـال الحاكـم: صحيـح عـلى شرط الشـيخين ولم يخرجـاه ووافقـه الذهبـي، قلنـا: وهـو كـما قـالا، وصححـه أحمـد شـاكر في تحقيقـه للمسـند: ٢٤٩٥، الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب: ج٣، ص٥١.

بەسەر ڕۆمدا سەركەون، چونكە خەڵكی فارس و هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان ئەهلی بت و صەنەم بوون، (ئەوان ئاگریان دەپەرست و ئەوانیش پەیكەرو دارو بەردیان دەپەرست) مسوڵمانانیش پێیان خۆش بوو ڕۆم بەسەر فارسدا سەركەون، چونكە مسوڵمانان و ڕۆمەكان خاوەن كتێب بوون، (بڕوایان بەوە هەبوو كە خوا كتێبی لە ئاسمانەوە دابەزاندوە)، ئنجا ئەوەیان بۆ ئەبووبەكر باسكرد (خوا لێی ڕازی بێ)، ئەبووبەكریش ئەوەی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ باسكرد، (كە مسوڵمانان خۆزگە دەخوازن ڕۆم بەسەر فارسدا زاڵ بن و، كافرو بتپەرستەكانیش خۆزگە دەخوازن فارس بەسەر ڕۆمدا زاڵ بن)، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ئاگادار بە! ئەوان سەردەكەون، (واتە: ڕۆمەكان سەردەكەون، بەسەر فارسەكاندا، كە ئەوە دوای تێشكانی ڕۆمەكان بوو لە بەرانبەر فارسەكاندا)، ئەبووبەكریش (خوا لێی ڕازی بێ)، بۆ كافرەكانی قورەیشی باسكرد كە ڕۆم سەردەكەون، (پێغەمبەر ﷺ وای هەواڵ پێداوە، یانی: جەنگی داهاتوو ئەگەر بكرێ، ڕۆم بەسەر فارسدا زاڵ دەبن)، كافرەكان گوتیان: كاتێكی دیاریكراو لە نێوان خۆمان و خۆتدا دابنێ، ئەگەر سەركەوتین، (سەركەوتنی فارسەكانیان بەهی خۆیان زانیوە!) ئەوە فڵان شتەو فڵان شتە بۆ ئێمەبێ، (ئەوەندە حوشترە، ئەوەندە دیاریی و خەڵاتە، گرەو بووە)، ئەگەر ئێوەش سەركەوتن، (مسوڵمانانیشیان لەگەڵ ڕۆمەكان دا، بە یەك بەرە داناوە)، فڵان شتەو فڵان شتە بۆ ئێوە بێ، (بۆ وێنە: دە (١٠) حوشتریان داناون، ئەگەر فارسەكان سەركەوتن، دە حوشترەكە بۆ ئێمە بن، ئەوان پێنجیان داناون، ئەوانیش پێنج، هەر دە (١٠) حوشترەكە ئەوان ببەن، یان ئەگەر سەد (١٠٠) بێ، یەكی پەنجایان داناوە، هەموویان بۆ وان بن، ئەگەر ڕۆمیش سەركەوتن بە پێچەوانەوە، ئەبووبەكر (خوا لێی ڕازی بێ) گرەوی لەگەڵ كردن (كە (ڕِهَان)ی پێ دەڵێن)، بۆ ماوەی پێنج ساڵان، بەڵام لە ماوەی پێنج ساڵەكاندا ڕۆمەكان سەرنەكەوتن، ئەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ باسكرا، ئەویش فەرمووی: بۆچی ماوەكەت بۆ كەمتر لە دە (١٠) ساڵان دانەدەنا! (نەك پێنج)، (أبو سعید) گوتی: (بضع) لە دە (١٠) كەمترە.

ئنجا ڕۆم دوای ئـەوە سـەرکەوتن، ئـەوەش فەرمایشـتی خوایـە: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ ﴾ تاکـو ﴿ يَفۡـرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُ ﴾، سـوفیان گوتوویەتـی: بیسـتوومە لـە ڕۆژی بـەدردا بەسـەریان دا زاڵبـوون.

شایانی باسـە: ئـەم (فَلَمْ يَظْهَرُوا)، مـەرج نیـە، لـە دەقـی بەسـەرهاتەکەدا هاتبێ، واتـە: دوایـی دەرکەوتـوە کـە لـە مـاوەی پێنـج سـاڵەکەدا، شـەڕەکە نەبـووە تاکـو سـەرکەون، نـەك پێنـج سـاڵەکە تێپەڕیبـن، ئنجا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویێتـی: زیـادی بکـەن! پێـم وایـە ئـەوە بەم شـێوەیە نیـە، بەڵکو دوایـی گێـڕەرەوە (ڕاوي) خسـتوویەتە تێـرە، واتـە: دوایـی دەرکـەوت کـە لـە مـاوەی پێنـج سـاڵدا، شـەڕەکە نەبـوو، ئـەو موژدەیـەی کـە خـوا داویەتـی لـە مـاوەی پێنـج سـاڵدا نەهاتۆتـە دی، خـواش ﷻ نەیفەرمـووە لـە مـاوەی پێنـج سـاڵدا، فەرموویەتـی: ﴿ فِي بِضۡعِ سِنِينَ ﴾، یانـی: لـە (٣ - ٩)، کەواتـە: تاکـو نۆیەکـە تەواودەبـن دەرفەتـی هـەر هەیـە.

وەك پێشتریش گوتمان وهێنامان:

(سـوفیان) یەکێکـە لـە ڕاوییـەکان، دەڵـێ: بیسـتوومە کـە سـەرکەوتنی ڕۆم بەسـەر فارسـدا کەوتۆتـە ڕۆژی جەنگـی (بـدر)ەوە، سـاڵی دووەمـی کۆچیـی، لـە سـاڵی حەوتەمـدا کـە دەکەوێتـە جەنگـی (بـدر)ەوە، وەك چـۆن مسـوڵمانان زاڵبـوون بەسـەر کافرەکانـدا، ڕۆمیـش بەسـەر فارسـەکاندا زاڵ بـوون، واتـە: ئـەو سـاڵە سـاڵی زاڵبوونـی خواناسـان بـووە بەسـەر خـوا نەناسـان دا و، هـی خـاوەن کتێبـان بـووە بەسـەر بـێ کتێبانـدا، ئنجا بـەو بۆنـەوە بـووە خـوای پـەروەردگار ئـەم ئایەتانـەی بـەو شـێوەیە دابەزانـدوون، کـە وەك دوایـی باسـی دەکەیـن، ئەمـە ئیعجازێکـی مێژوویـی زۆر گـەورەو گرنگـی تێدایـە.

لەڕیوایەتێکـی دیکـەدا کـە (ابـن کثیـر) لـە تەفسـیرەکەیدا هێناویەتـی (٣٨٠٦/٩) بەژمـارە (١٧٤٥٨) گوتـراوە: موشـریکەکان داوای گرەویـان لـە ئەبووبەکـر کـردووەو، دواتریـش کـە ئەبووبەکـر لێـی بردوونـەوە، ماڵەکـەی هێنـاوە بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا

ﷺ فەرموویەتی: (هذا السُّحْتُ تَصَدَّقَ بِه) ئەوە حەرامە بیکە بەخێر ببەخشە.

شایانی باسە:

زانایانیش زۆر قسەیان لەبارەی گرەو (رهان)ەوە کردوە، کە جۆرەکانی ڕەوای چەند مەرجێکیان هەن، بەڵام زۆربەیان ئەمجۆرەی لێرەدا هاتوە بە حەرام و جۆرێك لە قوماریان داناوە.[1]

---

(١) بڕوانە: (أصول المخالفات الشرعية في الأسواق المالية) ص١٦٥-١٧١، عبدالملك بن محمد الجاسر.

مانای گشتیی ئایەتەکان

پێش ئەوەی مانا گشتییەکەی بکەین، سەرنجی خوێنەرانی بەڕێز ڕادەکێشین بۆ مەسەلەیەك: سێ سوورەت لە قورئاندا هەن، کە بەپیتە پچڕ پچڕەکان دەستیان پێکردووە، باسی قورئانیان تێدا نەهاتوە، یەکسەر دوای پیتەکان، بەڵام ئەوانی دیکە یەکسەر دوای پیتەکان، باسی قورئان کراوە، بۆ وێنە:

١- لە سوورەتی (البقرة)دا: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِ ﴾.

٢- هەروەها لە سوورەتی (آل عمران)دا: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ وَأَنزَلَ ٱلتَّوۡرَىٰةَ وَٱلۡإِنجِيلَ ﴿٣﴾ ﴾.

٣- ﴿ قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ ﴿١﴾ ﴾.

٤- ﴿ صٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ذِي ٱلذِّكۡرِ ﴿١﴾ ﴾.

٥- ﴿ يسٓ ﴿١﴾ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡحَكِيمِ ﴿٢﴾ ﴾، بەڵام لە سێ سوورەتاندا کە پیتە پچڕ پچڕەکان دێن، یەکسەر باسی قورئان نیە، ئەوانیش:

١)- ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتۡرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ ﴾العنكبوت.

٢)- ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ﴾الروم.

٣)- ﴿ نٓۚ وَٱلۡقَلَمِ وَمَا يَسۡطُرُونَ ﴿١﴾ مَآ أَنتَ بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ بِمَجۡنُونٖ ﴾القلم.

١- ئەم سێیانە تەنیا سێ سوورەتێکن، لەو بیست و نۆ (٢٩) سوورەتە، کە پیتە پچڕپچڕەکان لەگەڵیاندا باسی قورئان نەکراێ، ئنجا وەك لە هەموو سوورەتەکانی دیکەدا، باسمان کردوە: خوا ﷻ دەیەوێ بە مرۆڤایەتیی بفەرموێ بە گشتیی و، بەوانەی گومان و دوو دڵیی دەخەنە سەر قورئان، بە تایبەت، کە ئەو قورئانە هەر لەو پیت و دەنگانە پێکهاتوە

کە ئێوە قسەیان پێدەکەن، وەك: (أ، ل، م، ص، ظ، ق، ن...هتد) ئنجا ئەگەر ڕاست دەکەن، کە قورئان خوا ﷻ نەیناردووە، لەو پیت و دەنگانە خوا پێکی نەهێناوە، ئێوەش فەرموون ئەو پیت و دەنگانە لەبەر دەستی ئێوەشدا هەن، شتێکی وەك وی بێنن!

بەڵام بە نسبەت ئەو سێ سوورەتەشەوە، کە بێگومان ئەوە ڕێگر نیە لەوەی خوا بفەرموێ: ئەو قورئانە کە ئێوە دەیخوێنن، لەو پیتانە پێکهاتووە، ئنجا هەرچەندە لەم سێ شوێنانەدا باسی قورئان ناکرێ، بەڵام لە (العنکبوت)دا باسی تاقیکردنەوەی خوا بۆ خەڵك دەکات و، لە سوورەتی (الروم)دا باسی تێشکانی ڕۆمەکان لە بەرانبەر فارسەکان دا و، دوایی سەرکەوتنیان دەکات و، لە سوورەتی (القلم)دا سوێند دەخوات بە (قلم)و بەو دێڕەی کە پێی دەنووسن، ئنجا دەگوترێ: ئەو قورئانەی باسی ئەو ڕاستییانە دەکات، باسی تاقیکردنەوەی خوا بۆ مرۆڤ دەکات، باسی تێشکانی ڕۆم لە بەرانبەر فارس و دوایی زاڵبوونەوەیان دەکات و، خوا ﷻ هەواڵی پێ دەدات، پاشان باسی سوێند بە قەڵەم دەکات و بەو دێڕەی کە پێی دەنووسن، یانی: خوایەك ﷻ کە قورئانی ناردووە لەو پیت و دەنگانە پێکی هێناوە، بەس خۆی ئەو جۆرە زانیارییانەتان دەخاتە بەردەست.

٢- ئەم سوورەتی (الروم)و، سەرەتای سوورەتی (الروم)، تاکە شوێنێکە لە هەموو قورئاندا، تێیدا باسی ڕووداوێکی سیاسیی هاوچەرخی دابەزینی قورئان کرابێ، کە جەنگی نێوان فارس و ڕۆمە، هەڵبەتە باسی شتی دیکە کراوە لە قورئاندا، بەڵام ڕووداوێکی جیهانیی لەسەر ئاستی دنیای ئەو کاتە، کە ئەو کاتە ڕۆم و فارس دوو زلهێزی دنیا بوون، زۆربەی دنیایان لە ژێر دەستدابوو، باسی شەڕی یەکەمیان و دووەمیان کرابێ، تەنیا لێرەدا ئەوە هاتوە.

٣- ئەو ئایەتانە ئیعجازێکی مێژوویيان تێدایە، کە دوایی زیاتر تیشکیان دەخەینە سەر کە بریتیە لەوەی: خوا ﷻ بەر لەوەی (ڕۆم و فارس) بەگژیەکدا بێنەوە، بۆ جاری دووەم، هەواڵ دەدات کە ئەم جارە ئەگەر جەنگی نێوان ڕۆم و فارس بوو، ڕۆم بەسەر فارسدا زاڵ دەبێ و، دەبێتە مایەی دڵخۆشیی بڕواداران.

ئێستاش دێینە سەر مانای گشتیی ئایەتەکان:

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ)

بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە:

دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، کە ئەوەش بەلای کەمەوە چوار مەبەستی سەرەکیی تێدان:

١ - ئەم کارە: تەنیا بۆ خوا دەکەم.

٢ - بە پێی شەرعی خوا دەیکەم.

٣ - بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەیکەم.

٤ - بۆ هێنانەدی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

﴿ الٓمٓ ﴾، ئەمە سێ پیتن: (ئەلیف، لام، میم)، کە بەم شێوەیەش دەخوێنرێنەوە، پێشتریش باسمان کردوە، ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەم قورئانەی لەبەر دەستتاندایە، هەر لەو پیت و دەنگ و وشانە پێک دێ، کە ئێوە قسەیان پێدەکەن، بەڵام ئێوە ناتوانن نەک قورئانێکی ئاوا بێنن، ناتوانن دە سوورەتیش بێنن، بەڵکو ناتوانن سوورەتێکیش بێنن، کەواتە: بزانن کە ئەو قورئانە لە لایەن خواوە هاتوە.

﴿ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴾، ڕۆمەکان تێشکان، واتە: لە جەنگ دا لە بەرانبەر دەوڵەتی فارسدا دەوڵەتی ڕۆم تێشکا، لە کوێ؟ ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾، لە نیزیکترین زەوی، واتە: لە نیزیکترین زەوییەوە لە نیوە دوورگەی عەرەبیی، کە ئەو کاتە کۆمەڵی مسوڵمانانی لێبوون، کە جارێ نەبووبوونە قەوارەیەکی سیاسیی، یاخود: ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾، واتە: نزمترین شوێنی سەر زەوی لە ئاستی ڕووی دەریاوە، کە وەک دوایی باسی دەکەین، ئەوە ئیعجازێکی عیلمییشە، یاخود لە نیزیکترین زەوییەوە لە ڕۆمەکان، واتە: لەوێوە لە ڕۆمی ڕۆژهەڵات، ئەو شوێنە (شام) زۆر

لێیانەوە نیزیك بوو، ﴿وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ﴾، ئەوان دوای ئەوەی کە ئەمجارە تێشکاون، لەمەودوا زاڵ دەبن، ﴿فِي بِضۡعِ سِنِينَ﴾، لە ماوەی چەند ساڵێکدا، واتە: (٣ - ٩)، کە دیارە بەڵێنی خواش ﷻ هاتۆتە دی.

﴿لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُ﴾، فەرمان، یاخود: کاروبار هەر بە دەست خوایە، لەوەو پێش و لەوەو دواش، واتە: پێش ئەو جەنگەش و دوای ئەو جەنگەش، یاخود بە ڕەهایی لە پێشداو لە دواییدا، کاروبار هەر بەدەست خوایە، ﴿وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ۝٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِ﴾، لەو ڕۆژەشدا بڕواداران زۆر دڵخۆش و شادمان دەبن بە یارمەتیی خوا، بۆچی دڵخۆش دەبن؟ لەبەر ئەوەی ڕۆمەکان هەر نەبێ خواناس بوون و، بڕوایان بە وەحیی و پێغەمبەرایەتیی و بە ڕۆژی دوایی و بە کتێبەکانی خواو بە پێغەمبەران هەبووە، ئەوەش خاڵی هاوبەشی بەینی خاوەن کتێبەکان و مسوڵمانان بووەو، بە پێچەوانەوەش: فارسەکان ئاگر پەرست بوون، وەك چۆن هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی مەککەش بتپەرست بوون، ئەوەش خاڵی هاوبەشیان بووە، خواناسان پێیان خۆش بووە: خواناس سەرکەون بەسەر کەسانێك دا کە خوانەناسن و، کەسانێك کە بڕوا دەکەن بە کتێبەکانی خوا، پێیان خۆش بووە بەسەر کەسانێکدا سەرکەون، کە بڕوا بە کتێبەکانی خواو پێغەمبەرانی خوا ناکەن، ﴿يَنصُرُ مَن يَشَآءُ﴾، خوا ﷻ هەر کەسێکی بوێ سەری دەخات، پشتی دەگرێ، ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾، خوا باڵادەستی میهرەبانە.

﴿وَعۡدَ ٱللَّهِۖ لَا يُخۡلِفُ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥ﴾، ئەوە بەڵێنی خوایەو خوا بەڵێنی خۆی زایە ناکات، بەڵێنی خوا پێچەوانە نابێ، ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، واتە: زۆربەی خەڵکی نازانن کە ناگونجێ بەڵێنی خوا ڕاست دەرنەچێ، یاخود زۆربەی خەڵکی نازانن کە ئەم کەون و کائیناتە هەمووی لەبەر دەستی خوای پەروەردگار دایەو، هیچ شتێك بەبێ ویستی خواو، بێ تواناو دەسەڵاتی خوا، ناقەومێ و ڕوونادات.

﴿ يَعْلَمُونَ ظَـٰهِرًا مِّنَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، (خەڵـك بەگشـتیی) ڕواڵەتێـك لـە ژیانـی دنیا دەزانـن، ﴿ وَهُمْ عَنِ ٱلْـَٔاخِرَةِ هُمْ غَـٰفِلُونَ ﴾، بـەڵام لـە ژیانـی کۆتایـی و، لـە قۆناغـی کۆتایـی بـێ ئـاگان، کـە قۆناغـی ڕۆژی دواییـە، ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِم ﴾، ئایـا لەبەرخۆیانـەوە بیریـان نەکردۆتـەوە، مرۆڤـەکان لەبـەر خۆیانـەوە ڕانەمـاون، بیریـان نەکردۆتــەوە؟ ﴿ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، خـوا ئاسـمانەکان و زەوی و ئـەوەی دەکەوێتـە نێوانیـان، بەهــەق نەبـێ دروسـتی نەکـردوون، واتـە: بـە شـێوەیەکی هـەق و حیکمـەت و، بـۆ ئامانجێك کـە پەیوەندیـی بـە مرۆڤەکانـەوە هەیـە، ﴿ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، بـۆ کاتێکـی دیارییکراویـش؟! ﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكَـٰفِرُونَ ﴾، زۆرێــك لــە خەڵكیــش بــە دیــداری پەروەردگاریـان بێبــڕوان.

﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، بۆچـی بێبـڕوان؟ ئایـا بـە زەوییـدا نەڕۆیشـتوون، سـەرنج بـدەن سـەرەنجامی ئەوانـەی پێش ئـەوان چـۆن بـوون! لـە ئەنجامـی بێبڕواییـان دا چـۆن سـەریان بـە فەتـارە چـوو، ﴿ كَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ﴾، ئایـا بەهێـزو توانـای خۆیـان دەنـازن؟ ئەوانـی پێش وان، لــەوان بەهێزتــر بــوون، هێزیــان ســەختتربوو، توندتربــوو، ﴿ وَأَثَارُوا۟ ٱلْأَرْضَ وَعَمَرُوهَآ أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا ﴾، زەوییشـیان هەڵکۆڵـی و، کێڵایـان و، پشـکنییان زیاتـر لـەوەی کـە ئـەوان زەوییـان ئـاوەدان کردۆتـەوەو هەڵیانکۆڵیـوەو پشـکنیویانە، ﴿ وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَـٰتِ ﴾، پێغەمبەرانیـان بەڵگـە ڕۆشـن و ئاشـکرایەکانیان بۆهێنـان، ﴿ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ ﴾، نەشـدەگونجا خـوا ستەمیان لـێ بـکات، لێی ناوەشـێتەوە، ﴿ وَلَـٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾، بەڵکـو ئـەوان خۆیـان ستەمیان لـە خۆیـان دەکـرد، لـە ئەنجامـی بێبڕواییانـدا، تووشـی بـەڵاو سزای خـوا بـوون، کەواتـە: خۆیـان سـتەمیان لـە خۆیـان کـرد.

﴿ ثُمَّ كَانَ عَـٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَـٰٓـُٔوا۟ ﴾، دوایـی سـەرەنجامی ئەوانـەی خراپەیـان کـرد: ﴿ ٱلسُّوٓأَىٰٓ ﴾، بریتـی بـوو لـە خراپتریـن سـزا، یاخـود: ﴿ ثُمَّ كَانَ عَـٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَـٰٓـُٔوا۟

ٱلسُّوٓأَىٰٓ ﴾، ئەوانەی کە کارە هەرە خراپەکانیان دەکرد، سەرەنجامیان چی بوو؟ ﴿أَن كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ﴾، ئەوەبوو کە بڕوایان بە نیشانەکانی خوا نەکرد، بەڵام باشتر وایە ئاوا لێکبدرێتەوە: ﴿ثُمَّ كَانَ عَـٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَـٰٓـُٔوا۟ ٱلسُّوٓأَىٰٓ ﴾، ئەوانەی کە خراپەیان دەکرد، سەر ئەنجامیان ئەوەبوو کە خراپترین سزایان بە ملەوە بوو، بۆیان هاتە پێش، بۆچی؟ ﴿أَن كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە ئایەتەکانی خوایان بە درۆ دانا، ﴿وَكَانُوا۟ بِهَا يَسْتَهْزِءُونَ ﴾، گاڵتەشیان بە ئایەتەکانی خوا دەکرد، نەك هەر بەدرۆیان دادەنا، بەڵکو بەگاڵتەجاڕیشیان گرتبوون، بۆیە سەرەنجام ئەوەیان بەسەرهات کە بەسەریان هات، هەروەها ئەوەشیان بەسەر دێ، کە بەسەریان دێ، وەك خوا ﷻ هەواڵی پێداوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی ڕووداوی تێشکانی دەوڵەتی ڕۆم لە بەرانبەر دەوڵەتی فارسداو، ڕاگەیاندنی سەرکەوتنی دەوڵەتی ڕۆم بەسەر فارسدا، لە ماوەی چەند ساڵێك (٣ - ٩)دا، کە ئەوەش دەبێتە مایەی شادمان بوونی مسوڵمانان و، خستنەڕووی ئەو ڕاستییەش کە خوا ﷻ هەموو شتێکی بە دەستەو، بەڵێنی خۆی دەباتە سەر:

خوا دەفەرمووێ: ﴿الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ فِىٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ﴿٣﴾ فِى بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَعۡدَ ٱللَّهِۖ لَا يُخۡلِفُ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿الٓمٓ﴾ ئەلیف، لام، میم، لە بارەی ئەو پیتە پچڕپچڕانەوە کە لە پێش بیست و نۆ (٢٩) سوورەت لە سوورەتە موبارەکەکانی قورئاندا هاتوون، دووانیان مەدینەیین و، ئەوانی دیکە مەککەیین، زۆرجار قسەمان کردوە کە باشترین ڕا لەو ڕایانەی، زانایان لە بارەی ئەو پیتانەوە گوتوویانە: ئەوەیە کە خوا ﷻ بە هێنانی ئەو پیتانە لە سەرەتای بیست و نۆ لە سوورەتەکانی قورئاندا، کە جگە لە سێ سوورەتیان، سوورەتەکانی: (العنكبوت، الروم، القلم)، بیست و شەش سوورەتەکەی دیکە، یەکسەر دوای هاتنی ئەو پیتانە، باسی قورئان کراوە، بۆ وێنە:

١- لە سووڕەتی (البقرة)دا: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴾، ٢- هەروەها لە سووڕەتی (آل عمران)یش: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْحَىُّ ٱلْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ﴿٣﴾ ﴾.

٣- ﴿ قٓ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْمَجِيدِ ﴿١﴾ ﴾ق،

٤- ﴿ صٓ وَٱلْقُرْءَانِ ذِى ٱلذِّكْرِ ﴿١﴾ ﴾ص،

٥- ﴿ يسٓ ﴿١﴾ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ ﴾یس،باشترین ڕا ئەوەیە کە خوا ﷻ دەیەوێ بە مرۆڤەکان بفەرموێ: ئەو قوڕئانەی لەبەر دەستتاندایە، دەتوانن بیخوێننەوەو، بە نووسراوەیی لەبەر دەستاندا هەیە، بە خوێندراوەیی لەبەر دەستاندا هەیە، ئەو قوڕئانە ئەو دوایین کتێبەی خوا ﷻ، هەر لەو پیت و دەنگانە پێکهاتوە، کە ئێوە بەکاریان دێنن لە ئاخاوتن و قسەکردنی ڕۆژانەتاندا، ئنجا بەڵگە لەسەر ئەوە کە ئەو فەرمایشتە (قوڕئانە)، فەرمایشتی خوایە ﷻ و سەرچاوەکەی خوای پەروەردگارە، نە موحەممەدو ﷺ نە هیچ کەسێکی دیکەیە، لە فریشتەو جندو مرۆڤ، ئەوەیە کە ئێوە ناتوانن وەك ئەو قوڕئانە بێنن، نەك وەك ئەم قوڕئانە هەمووی، بەڵکو وەك دە (١٠) سووڕەتی، بەڵکو وەك سووڕەتێکیشی، کەواتە: بزانن: ئەو زاتەی لەو پیت و دەنگانەی کە ئێوە قسەیان پێ دەکەن، ئەم قوڕئانەی پێکهێناوە، خوای پەروەردگارە، چونکە پێکهاتنی فەرمایشتی خوا لەو پیت و دەنگانە، چ لە ڕووی فۆرم و دیکۆرو شێوەوە، چ لە ڕووی ڕەوانبێژیی و پاراوییەوە، چ لە ڕووی نێوەڕۆك و ئامانج و مەبەستەکانیەوە، کە گرتوونیە نێو خۆی، دەستەوسانکەرە بۆ مرۆڤ و، مرۆڤ ناتوانێ قسەی وا بکات، نە وەك ڕواڵەتی بێژەکانی، نە وەك نێوەڕۆکی واتاکانی.

٢)- ﴿ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴾، ڕۆم تێشکان، لە بەرانبەر کێدا تێشکان؟ خوا ﷻ لایەنی بەرانبەری باس نەکردوە، بەڵام بە پێی سەرچاوە مێژووییەکان دیارە، کە لە بەرانبەر دەوڵەتی فارسدا، دەوڵەتی ڕۆم تێشکاوە، کە وەك دوایی باسی دەکەین، لەساڵی (٦١٥) زایینی دا بووە، ئنجا پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ لە پێنجسەدو حەفتا (٥٧٠)ی زایینی دا لە

دایك بووەو، لە ساڵی شەشسەدو دە (٦١٠) لە تەمەنی چل ساڵیی دا، کراوەتە پێغەمبەر، کەواتە: پێنج ساڵی زایینی تێپەڕیون بەسەر ڕەوانە کردنی پێغەمبەردا ﷺ کە ئەو جەنگە ڕوویداوەو، ئەم سەرەتای سووڕەتی (الروم)یش، باسی ئەو ڕووداوەی کردوە.

ئایا لە کوێ ڕۆمەکان، یان دەوڵەتی ڕۆم تێشکا، لە بەرانبەر دەوڵەتی فارسدا؟

٣)- ﴿ فِىٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾، لەنیزیکترین زەوییەوە، **(أَدْنَى)** پێشتریش گوتمان: بە مانای **(أَقْرَب)** دێ، یانی: **(أَقْرَب أَرْضِ الرُّوْم المُتَحَدَّثِ عَنْهُمْ إلى الأرْضِ العَرَب)**، واتە: لە نیزیکترین سەر زەمینی ڕۆمەوە، لە وڵاتی عەڕەب، (شام) کە تخووب و سنووری نێوان ئەو کاتەی وڵاتی عەڕەبنیشین، لەگەڵ دەسەڵاتی ڕۆمەکان بووە، چونکە ئەو کاتە شام شوێنکەوتووی دەوڵەتی ڕۆم بووە، واتە: ئەو سەر زەمینەی کە شامی پێ دەگوترێ، لە ژێر ڕکێفی دەوڵەتی ڕۆمدابووەو، نیزیکترین شوێنیش بووە لە ئیمپڕاتۆریەتی ڕۆمەوە، بە نسبەت عەڕەبەکانەوە، نیزیکترین شوێن بووە لە وڵاتی عەڕەبنشین، لە دەوڵەتی ڕۆم.

هەڵبەتە واتایەکی دیکەشی هەیە کە دوایی باسی دەکەین و، ئیعجازێکی زانستییە لە ڕووی جوگرافییەوە، بەڵام: ﴿ فِىٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەندێکی دیکە وایان لێکداوەتەوە: لە نیزیکترین سەر زەمینەوە، خوا ﷻ هەر وایفەرمووە، ئیدی نەیفەرمووە بۆ وڵاتی عەڕەبەکان، یان بۆ وڵاتی فارس، یان بۆ وڵاتی ڕۆم!

دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ: نیزیکترین سەر زەمین لە وڵاتی فارس، کە ئەو شوێنە لە وڵاتی فارسەوە نیزیك بووە.

دەشگونجێ مەبەستی وڵاتی ڕۆم بێ، بەڵام بەهەر حاڵ زۆربەی زانایان دەڵێن: (الأرض) کە (أل)ی ناساندنی لەسەرەو بۆ (عهد)ە، واتە: لە نیزیکترین سەر زەمینەکەوە، ئەو سەر زەمینەی کە زانراوەو ناسراوە، کە سەر زەمینی عەڕەبە، لەبەر ئەوەش کە خوا ﷻ ئەم قورئانەی بە زمانی عەڕەبیی ناردووەو، ئەو کاتەش پێغەمبەری خاتەم ﷺ لە مەککە بووە، ئنجا خوا ئەو ڕووداوەش

باس دەکات بۆ ئەو خەڵکەی کە لەو کاتەدا لە مەککەی شاری پێغەمبەر ﷺ بوون، کە هۆزی قورەیش بوون بە پلەی یەکەم، هەروەها هۆزەکانی دیکە بوون کە لە شاری مەککەو دەوروبەری نیشتەجێ بوون.

وەك هەواڵێك، خوا ﷻ ئەو هەواڵەیدا، دوایی دەفەرموێ:

٤)- ﴿وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ فِي بِضۡعِ سِنِينَ﴾، ئەوەی پێشی هەر هەواڵێکی مێژوویەو خەڵکی دیکەش زانیویەتی، بەڵام ئەوەی دوایی ئیعجازێکی مێژوویە، ﴿وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ﴾، (وَهُمْ)، ئەوان (ڕۆمەکان) لە دوای تێشکانیان، ﴿مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ﴾، (**مَصْدرٌ مُضافٌ إلى مَفْعُولِه**)، (غَلَبْ) چاوگەو پاڵدراوەتە لای بەرکارەکەی، یانی: (**مِنْ بَعْد مَغْلُوبِيَّتِهِم**) دوای ئەوەی تێشکاون، دوای تێشکانەکەیان، لەماوەی چەند ساڵێك (٣-٩)دا، زاڵدەبن.

﴿سَيَغۡلِبُونَ فِي بِضۡعِ سِنِينَ﴾، لە ماوەی چەند ساڵێکدا زاڵ دەبنەوە، بەسەر کێدا زاڵ دەبنەوە؟ لەبەرانبەر ئەوانەدا کە ئێستا لەو جەنگەدا بەرانبەریان تێشکاون، کە دەوڵەتی فارسە، ئنجا خوا ﷻ نەیفەرمووە: (**وَالرُّوم مِنْ بَعْدِ مَغْلُوبِيَّتِهِم سَيَغْلِبُونَ عَلَى فَارِس أو دَوْلَة فَارِس**) واتە: ڕۆم دوای تێشکانیان بەسەر فارس، یان دەوڵەتی فارس دا زاڵدەبن، چونکە خوا ﷻ فەرمایشتی خۆی خستۆتە نێو کەمترین پیت و وشەوەو، زۆرترین واتا بە دەستەوە دەدات، کە دەفەرموێ: (**وَهُمْ**)، دیارە مەبەست ڕۆمەکانە، چونکە قسە لەوان دەکرێ، واتە: ڕۆمەکان، ﴿مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ﴾، دەگونجێ (**غَلَبْ**) کە چاوگ (مصدر)ە، پاڵ بدرێتە لای بکەر (**فَاعِل**)، ﴿مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ﴾، یانی: (**غَلَبَتِهِمْ**)، سەرکەوتن و زاڵبوونیان، دەگونجا وا لێکبدرێتەوەو، ئەو واتایەش هەڵدەگرێ و، دەشگونجێ بگوترێ: چاوگەو پاڵ دراوەتە لای بەرکار (**مَفْعُول**)ەکەی، یانی: دوای تێشکانەکەیان، ئەوەش بەپێی ڕەوت (سیاق) دەزانرێ، ئێستا ئەگەر قسە لە فارس بووایە، کە زاڵ بوون، ئەو کاتە: ﴿وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ﴾، یانی: دوای ئەوەی

کـە ئەمجـارە زاڵ بـوون، زاڵ دەبنـەوە لـە مـاوەی چەنـد سـاڵێك دا، بـەڵام قسـە لەسـەر ڕۆمـە، بۆیـە (وَهُـمْ)، یانـی: ڕۆمـەکان (مِـنْ بَعْـدِ غَلَبِهِـم): (مَغْلُوبِيَّتِهِـم) دوای تێشـکانیان (سَـيَغْلِبُونَ فِـي بِضْـعِ سِـنِين) لـە مـاوەی چەنـد سـاڵێکدا زاڵ دەبـن.

وشـەی: (بِضْـع)، لـە زمانـی عەرەبیـی دا بـە مانـای ژمارەیەکـی کـەم (عَـدَد قَلِيْـل) دێ، چەنـد سـاڵێك، بـەڵام زانایـان زۆربـەی هـەرە زۆریـان سـنوورێکیان بـۆ دانـاوە: (بِضْـع) ئەوەیـە لـە سـێ کەمتـر نەبـێ و، لـە دە (١٠)ش زیاتـر نەبـێ، لـە (٣ - ٩) پێـی دەگوتـرێ: (بِضْـع)، کەواتـە: لـە مـاوەی (٣ - ٩) سـاڵدا، یـان دە سـاڵدا زاڵ دەبنـەوەو، ڕۆمـە تێشـکاوەکان زاڵ دەبنـەوە بەسـەر کێـدا؟ بەسـەر ئـەو لایەنـەدا کە لـە بەرانبەریدا تێشـکاون، کـە دەوڵەتـی فارسـە، ئەمـەش ئیعجازێکـی مێژووییـە، خـوا ﷻ هەواڵـی پێـدەدات، کـە دەفەرمـوێ: (سَـيَغْلِبُون)، یانـی: بـە تەئکیـد لەمـەودوا زاڵ دەبـن.

٥)- ﴿لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُ﴾، کاروبار هی خوایەو بە دەست خوایە، پێش ئەوەش و دوای ئەوەش، ئەمە دوو واتای هەن:

أ- یانی: (مِنْ قَبْلِ مَغْلُوبِيَّتِهِم وَمِنْ بَعْدِ غَلَبَتِهِمْ)، پێش ئەوەی ڕۆمەکان تێبشکێن و، دوای ئەوەش کە زاڵ دەبن، کاروبار هەر بە دەست خوایە، بۆیە خوا ﷻ هەواڵمان پێدەدات بە زانیاریی.

ب- یاخود: (مِنْ قَبْلُ و مِنْ بَعْد) پێش ئەوەو دوای ئەوە، یانی: لە ڕابردوو و لە داهاتووش دا، بێ ئەوەی پاڵ بدرێتە لای شتێك، بە ڕەهایی لە پێش داو لە دوایی دا، لە ڕابردوو و لە داهاتوودا، کاروبار هەر بە دەست خوایە، بۆیە خوا ﷻ دەزانێ چی ڕوودەدات و چی دەقەومێ؟

٦)- ﴿وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ۝٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِ﴾، لەو ڕۆژەشدا بڕواداران زۆر دڵخۆش دەبن بە یارمەتیی خوا.

پێشـتر باسـمان کـردوە: (الفَـرَح: أَشَـدُّ السُّـرُور) نـەك هـەر دڵخۆشـیی ئاسـایی، بەڵکـو شـادمان بـوون، زۆر دڵخـۆش بـوون، لـەو ڕۆژەدا بـڕواداران زۆر دڵخـۆش دەبـن بـە یارمەتیـی خـوا، ئەمـەش دوو واتـای هـەن:

١- شادمان دەبن بە یارمەتییدانی ڕۆمەكان كە خاوەن كتێب بوون، بڕوایان بە پێغەمبەران بووەو، بڕوایان بە كتێبەكانی خوا بووەو، بڕوایان بە ڕۆژی دوایی بووەو، بڕوایان بە فریشتان بووە، بڕوایان بە وەحیی و پەیامی خوا بووە، بۆیە خاڵی هاوبەشیان زۆر بوون لەگەڵ بڕواداران دا، بڕواداران تێشكانی ڕۆمیان پێ ناخۆش بووەو، سەركەوتنیشیانیان پێ خۆش بووە.

٢- لەو ڕۆژەدا بڕواداران بە یارمەتیی خوا زۆر دڵخۆش دەبن، چونكە ئەو ڕۆژە بە ڕای زۆرێك لە توێژەرەوانی قورئان، هەمان ڕۆژی ڕوودانی جەنگی بەدر بووە لەساڵی دووەمی كۆچیی دا، ئنجا ئەگەر واشبێ ناگونجێ دابەزینی سووڕەتی (الروم) لەساڵی پێنجەمی پێغەمبەرایەتییدا بووبێ، بەڵكو بەلای كەمەوە دەبێ لەساڵی (٦-٧)دا بووبێ، ئەوكاتەش: (٦+٩ = ١٥) یانی: ساڵی دووەمی كۆچیی، یان: (٧+٨=١٥)، ئەوكاتە: چەمكی چەند ساڵێك (بضع سنين) لەگەڵ گرەوكردن (رهان)ەكەی ئەبووبەكر وهەندێك لە زل زلانی هۆزی قورەیش دا، دەگونجێ، چونكە وەك پێشتر باسمان كرد، زانایان گوتوویانە: ئەو ڕۆژە كە جەنگی فارس و ڕۆم تێیدا ڕوو دەداتەوەو، ڕۆم بەسەر فارسدا زاڵ دەبێ، دەكەوێتە ئەو ڕۆژانەوە كە جەنگی بەدر تێیاندا ڕوویداوەو، مسوڵمانان بەسەر هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانی مەككەدا زاڵبوون.

ئنجا هەندێك لە زانایان دەڵێن: ﴿وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ﴾، یانی: بە یارمەتیی خواو سەرخستنی خوا بۆ بڕواداران لە جەنگی بەدردا، بەسەر هاوبەش بۆ خوا دانەرەكاندا، دەشتوانین بڵێین: بە هەردووكیان، چونكە ئەگەر هەردووكیان لەو ڕۆژانەدا ڕوویاندابن، بڕواداران هەم بە سەركەوتنی خۆیان، بەسەر هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان و بتپەرستەكانی مەككەدا، دڵخۆش بوون و، هەم بە سەركەوتنی ڕۆمە خواناسەكان، بەسەر فارسە بتپەرست و ئاگر پەرستەكان دا.

٧)- ﴿يَنصُرُ مَن يَشَآءُۖ﴾، خوا هەر كەسێكی بیەوێ سەری دەخات، لە میانی ئەو سیستم و یاسایانەدا كە دایناون.

٨)- ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾، خوا باڵادەستی میهرەبانە، باڵادەستە بۆ ناحەزان و دوژمنان و، میهرەبانیشە بۆ دۆستەکانی.

٩)- ﴿وَعۡدَ ٱللَّهِۖ لَا يُخۡلِفُ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥ﴾، ئەوە بەڵێنی خوایە، خوا بەڵێنی خۆی پێچەوانە ناکات، بەڵێنی خۆی دێنێتە دی.

ئایا ﴿وَعۡدَ ٱللَّهِ﴾، لێرەدا بەچی (مَنْصُوب) بووە؟ زانایان دەڵێن: (وَعْدَ اللهِ) بەرکاری ڕەها (مَفْعُول مُطْلَق)ە، وەك ئەوەیە بڵێی: (وَعَدَ اللهُ وَعْداً)، خوا بەڵێنی داوە، ئەو بەڵێنی خواش زایە نابێت و لە شوێنی خۆیداو لە کاتی خۆیدا دێتە دی.

١٠)- ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن.

(النَّاس) کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، بۆ هەمموو گرتنەبەر (إِسْتِغْرَاق)ەو، بۆ تێکڕا (جِنْس)یە، یانی: زۆربەی تێکڕای خەڵکی نازانن، نازانن کە ئەم کەون و کائیناتە، شاری بێ خاوەن نیەو، خوا ﷻ سەرپەرشتیی دەکات و بەسەری ڕادەگات.

١١)- ﴿يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن، تەنیا ڕواڵەتێکی ژیانی دنیا دەزانن.

١٢)- ﴿وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ﴾، بەڵام لە مەنزڵگای کۆتایی و قۆناغی کۆتایی، کە هیچ قۆناغێکی دیکەی بە دوادا نایەت، کۆتایی نایەت و نابڕێتەوە، کە ڕۆژی دواییە، بێ ئاگان.

کورتە باسێک
هەشت کورتە سەرنجی گرنگ

١- دەوڵەتی ڕۆم لە جەنگێکدا کە دەکەوێتە ساڵی (٦١٥)ی زایینی، لە بەرانبەر دەوڵەتی فارسدا، تێشکاون، کە ئەو کاتە پادشای دەوڵەتی فارس (خوسرەوی کوڕی هورموز) بووەو ئەو تێشکانە تێشکانێکی گەورە بووە بۆ ڕۆم، زیانێکی زۆریان پێکەوتوەو، شام و لە نێویشیدا فەڵەستین و (بیت المقدس) کە شوێنێکی بە پیرۆز گیراو بووە، لە لایەن جوولەکەکان و نەصرانییەکانیشەوە، کەوتە ژێر دەستی دەوڵەتی فارس و، خراپەکاریی زۆریان تێدا کردوە.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی نیزیکترین سەر زەمین بێ لە وڵاتی عەرەبانەوە، کە ئەوەش ڕاستییەکەو ئەو شوێنە کە: شامە، بە تایبەت نێوان (بُصری و أذرعات)، کە شەڕەکە لێی ڕوویداوە، نیزیکترین شوێنە بە نسبەت دەوڵەتی ڕۆمەوەو، ئەو ناوچەیەش ئەوکاتە گەلی عەرەب لێی نیشتەجی بوونە.

ب- وێڕای ئەمە وشەی: (أدنی) بە مانای نزمترین (أخفض)یش دێ، کە ئەوەش ئیعجازێکی زانستیی تێدایە، چونکە ئەو گۆمڵاییەی فەڵەستین، بە نزمترین شوێنی سەر زەوی دادەنرێ، لە ئاستی دەریاوە، بە تایبەت ناوچەی دەریاچەی مردوو، کە لە ڕووی ئاستی دەریاوە، نزمترین شوێنە لە سەر خڕۆکەی زەوی، کەواتە: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾، یانی: (فِي أَخْفض نقطة الأرْض)، لەنزمترین خاڵی زەوییدا (ئەو جەنگە ڕوو دەدات)، بۆیەش ئەمە بە ئیعجازێکی زانیاریی دادەنرێ، چونکە ئەو کاتە نەزانراوە، کوێ لە هەموو دنیادا نزمترە؟ دوایی کە زانیاریی جوگرافیاو، زانیاریی زەویناسیی بەرەو پێشەوە چوو، بۆیان دەرکەوت کە ئەو شوێنە لە هەموو سەر زەوی، لە ئاستی دەریاوە نزمترە.

٣- مسوڵمانان پێویستە هەمیشە هاوسەنگیی بکەن، لە نێوان بەرژەوەندییەکان و خراپەکاندا (المصالح والمفاسد)و لە نێوان زیانێکی گەورەو زیانێکی گچکەدا، ڕۆم ئەو کاتە نەصڕانیی بوون، نەصڕانییش مسوڵمان نەبوون، بەڵکو دوایی دەبن بە دوژمنێکی سەرسەختی مسوڵمانانیش، بەڵام لەو کاتەداو لەو ئان و ساتەدا، خاڵی هاوبەشی نێوان مسوڵمانان و ڕۆم کە نەصڕانیی بوون، زۆر بوون و، خاڵی هاوبەشی نێوان مسوڵمانان و دەوڵەتی فارس کەم بوون، ڕۆمەکان خواناس بوون، بڕوایان بە کتێبەکانی خواو، پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) بووەو، بڕوایان بە ڕۆژی دوایی بووەو، بڕوایان بە وەحیی بووەو، بڕوایان بە حەڵاڵ و حەڕام بووە، کە دەبێ خوا دیارییان بکات نەك مرۆڤ، بەڵام فارس هیچ کام لەوانەیان نەبووە، بتپەرست و ئاگر پەرست بوون، لە ڕووی ڕەوشتییەوە: مەحرەمەکان (محارم): دایك و خوشك و کچی، خۆیانیان هێناون، مەجووسییەکان ئاوابوون و، گەلێك خاڵی جیاواز لە نێوان ئەهلی ئیمان و فارسەکان دا بوون، بۆیە مسوڵمانان هەقی خۆیان بووە کە بە تێشکانی ڕۆمەکان دڵ سەغڵەت بن و، بە دووبارە هەڵسانەوەو سەرکەوتنەوەیان بەسەر فارسدا دڵخۆش بن، لەبەر ئەوەی خاڵی هاوبەشیان لەگەڵ ڕۆمدا زۆرتر بووە، تاکو فارس، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشدا باسمان کرد، کە ئەصڵەن قوڕەیشییە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ڕۆم و مسوڵمانانەکانیان وەك یەك بەرە تەماشا کردووەو، خۆیان و دەوڵەتی فارسیشیان وەك یەك بەرە تەماشا کردووەو، گرەویان کردوە لەگەڵ ئەبووبەکردا (خوا لێی ڕازی بێ)، ئەبووبەکریش گرەوەکەی لێ بردوونەوە، کەواتە: پێویستە ئێمەش بەیەك چاو تەماشای بەرانبەرەکانمان نەکەین و پۆلێنیان بکەین.

٤- مسوڵمانان پێویستە هەمیشە ئاگایان لە ڕووداوە جیهانیی و ناوچەییەکانی خۆیان بێ، هەڵبەتە ئەو کاتە دەوڵەتی فارس لە ڕۆژهەڵاتەوەو دەوڵەتی ڕۆم لە ڕۆژئاواوە، گەورەترین دوو زلهێزی سەر زەوی بوون، بەهێزترین دوو دەوڵەت بوون و، زۆرترین پانتایی سەر زەمینیان بە دەستەوە بووە و، زۆرترین ئیمکانیەتی ماددیی و بەشەرییان لەبەر دەستدا بووە، بەڵام تەماشا دەکەین: خوا ﷻ مسوڵمانان ڕادێنێ و مەشقیان پێ

دەكات، كە دەبێ كارلێك بكەن لەگەڵ ڕووداوەكانی كە لە دنیادا ڕوودەدەن: ڕۆم تێشكاوە لە بەرانبەر فارسدا، ئەوە هەواڵێكی ناخۆشە بۆ مسوڵمانان و، دەبێ مسوڵمانان كارلێك بكەن، لەگەڵ ئەوەدا، بۆچی هەواڵێكی ناخۆشە؟ چونكە ڕۆمەكان هەرنەبێ خواناسن، بڕوایان بە وەحیی و پێغەمبەرایەتیی و، زیندوو بوونەوەو، سزاو پاداشت هەیە، بەڵام فارسەكان وا نین، ئنجا ئەمە جۆرێكە لە ڕاهێنان و مەشق پێكردنی مسوڵمانان، كە ئەم ئیسلامە ئایینێكی عەشیرەتیی و، ئایینێكی نەتەوەیی و، ئایینی سەرزەمینێكی دیارییكراو نیە، بەڵكو ئایین و بەرنامەیە بۆ هەموو بەشەر لە هەموو سەر زەوییدا، بۆیە پێویستە شوێنكەوتووانی ئەو ئایینە، كارلێك (تفاعل)یان هەبێ، لەگەڵ هەموو ئەو ڕووداوانەدا كە لە دنیادا ڕوودەدەن.

٥- بە تەئكید ئەم هەواڵ پێدانە، بە ئیعجازێكی مێژوویی لە قەڵەم دەدرێ، چونكە پێش چەند ساڵێك، ئنجا حەوتە، هەشتە، نۆیە، بە تەئكید لە دە (١٠) كەمتر بووە، پێش ئەوەی جەنگی دووەمی نێوان فارس و ڕۆم ڕووبدات، خوا ﷻ زۆر بە جەختكردنەوەو، زۆر بە ڕوونیی ڕایدەگەیەنێ: كە لە ماوەی چەند ساڵێكدا دەوڵەتی ڕۆم بەسەر دەوڵەتی فارسدا زاڵ دەبێ و، دەبێتە هۆی دڵخۆشیی مسوڵمانانیش، دڵخۆشییەكەش هەم بە خودی سەركەوتنەكەی ڕۆمە خواناسەكانە بەسەر فارسە ئاگرو بتپەرستەكانداو، هەم لەو ڕۆژەو لەو ئان و ساتەدا، یان لەو ڕۆژانەدا ڕووداوێكی گرنگترو مەزنتریش، بە نسبەت مسوڵمانانەوە، ڕوویداوە كە بریتی بووە لە زاڵبوونی بڕواداران بەسەر بتپەرستەكاندا لە جەنگی بەدردا.

٦- خوا ﷻ كە باسی زۆربەی خەڵكی دەكات و دەفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵكی نازانن، یانی: ئەو شتانە نازانن كە لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێن، بۆچی دەفەرموێ: زۆربەی خەڵكی؟! چونكە كەمێكیان كە پابەند بوون بە وەحیی خواوەو، لەبەر ڕۆشنایی وەحییدا بیریان كردۆتەوەو بەهرەمەند بوون لە وەحیی، ئەو شتانەی كە لە ڕێی وەحییەوە دەزانرێن، زانیویانن، دوایی دەفەرموێ: ﴿ يَعْلَمُونَ ظَٰهِرًا مِّنَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن، واتە: ئەو زۆرینەیەش كە ئەو

شتانە نازانن، لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێن، ئەو زۆرینەیەش ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن، خوا ﷻ نەیفەرمووە هەر هیچ نازانن، دەفەرموێ: ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن.

کەواتە: ئێمەش دەبێ بە ئینصاف بین، کەسێك کە شتێك نازانێ، دەبێ بڵێین، ئەو شتە نازانێ، بەڵام نەڵێین: هیچ نازانێ، کەسێك شتێك ناتوانێ، بڵێین: ئەو شتە ناتوانێ، بەڵام نەڵێین: هیچ ناتوانێ، ئەگەر تەماشای قورئان بکەین، هیچ قسەیەکی هەڵقوڵاوی عاتیفەو سۆزی تێدانیە، جاری وا هەیە کەسێك لە کەسێك تووڕە دەبی دەڵێ: تۆ هەر هیچ نازانی، یان هیچ ناتوانی، یان هیچت لێ نایەت! بەڵام خوا ﷻ واینەفەرمووە، دەفەرموێ: زۆربەی خەڵکی، یاخود زۆریان، یان کەمیان بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾﴾ سبأ، واتە: کەمێك لە بەندەکانم سوپاسگوزارن، بەڵام دەفەرموێ: ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾﴾ یوسف، لە شوێنێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾﴾ البقرة، نافەرموێ: هیچیان ئیمان ناهێنن، بەڵکو دەفەرموێ: زۆربەیان، لێرەش دەفەرموێ: زۆرینەی خەڵك کە نازانن، واتە: ئەو شتانە نازانن کە لە ڕێی وەحییەوە نەبێ دەرکیان پێ ناکرێ و نازانرێن، ئا ئەوانە: ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن.

٧- ﴿وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾، ئەوانە لە ڕۆژی دوایی خۆیان بێئاگان، واتە: زانیارییەکیان نیە، دەربارەی ڕۆژی دوایی و قۆناغی کۆتایی، چونکە زانیاریی هەبوون بەوە، لە ڕێی وەحییەوە نەبێ وەدەست نایەت، ئەوانیش بڕوایان بە وەحیی نەبووە، بۆیە لە ڕۆژی دوایی و، لەو قۆناغی کۆتایی ژیانی بەشەر، بێئاگان.

٨- شایانی باسە: ڕۆم کۆمەڵگایەك بووە، پێکهاتەیەکی تێکەڵ بوون لە: یۆنانییەکان، سەقاڵیبەکان، ڕۆمانییەکان، کە ئەصڵیان لە لاتینییەکانەوە بووە، کە دانیشتووانی ئیتاڵیان، قوستەنتین قەیسەری ڕۆم لە ساڵی (٣٢٢)ی زایینی دا، دوو پایتەختی بۆ دەوڵەتی ڕۆم

دانان: یەکەم: (ڕومە یان ڕۆما) کە ئێستاش پایتەختی ئیتاڵیایە، دووەم: (بیزەنتا) ئەو کاتە (بیزەنتا)یان پێ دەگوت، دوایی ناوی لێنرا: (**قُسطنطينية**)، دوایی دەوڵەتی ڕۆم بوو بە دوو بەشەوە: ڕۆمی ڕۆژهەڵات و، ڕۆمی ڕۆژئاوا، ڕۆمی ڕۆژئاوا (**الروم البيزنطينية**)یان پێ دەگوتن، چونکە پایتەختەکەیان (بێزەنتە) بوو، کە (**قُسطنطينية**)یان پێ دەگوت و، (ئەستەنبۆل)ی ئێستایە.

ڕۆمی ڕۆژئاواش پایتەختەکەی شاری (ڕۆما) بوو، کە ئێستا پایتەختی ئیتاڵیایە، کەواتە: ڕۆم کە کاتی خۆی بوون، لە کۆمەڵێك نەتەوە پێکهاتبوون، یۆنانییەکان و، سەقالیبەکان و، ڕۆمانییەکان، کە ئەوانیش ئەصڵی خۆی لە لاتینییەکان بوون، کە دانیشتووانی ئیتاڵیا بوون

{ئەم زانیارییانە (**محمد الطاهر بن عاشور**)، لە تەفسیری: (**التحرير والتنوير**)ی خۆیدا هێناونی}.

مەسەلەی دووەم:

ئەگەر مرۆڤەکان لەبەر خۆیانەوە بیرێکی جیددیی بکەنەوە، دڵنیا دەبن کە خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق و بۆ کاتێکی دیاریکراو نەبێ، نەهێناونە دی، بەڵام حەیفێ زۆربەی خەڵکی بە دیداری پەروەردگاریان بێبڕوان، لەبەر ئەوەی بە عەقڵێکی سەلیم و زگماکێکی پاك بیر ناکەنەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ ﴾، أ- ئایا بیریان لە خۆیان نەکردۆتەوە؟ ب- یاخود: ئایا لەبەر خۆیانەوە بیریان نەکردۆتەوە؟ هەردوو واتایەکەی هەن، (فُلَان فَكَّرَ فِي الشَّيء) فڵانکەس بیری لەشتەکە کردەوە، هەمزە (أ)ی (أَوَلَمْ)، هەمزەی پرسیارکردنە، بەڵام پرسیارکردنەکە بۆ سەرسوڕماندن (تعجیب)ە، یانی: شتێکی سەیرو جێی سەرسوڕمانە کە بیریان لە خۆیان نەکردۆتەوە، یان: لە بەرخۆیانەوە بیریان نەکردبێتەوە، بیر کردنەوە (تَفَكُّر)یش بریتیە لە بەکارهێنانی بیر (فکر) کە جووڵاندنی عەقڵە، بۆ بەهرەمەند بوون لەو عەقڵە، کە دەفەرموێ: (أَنْفُسِهِمْ)، (أَنْفُس) کۆی (نَفْس)ە، کە بە خود (ذات)ی مرۆڤ دەگوترێ، بە هەمووی، یاخود تەنیا بە دیوی نێوەوەی مرۆڤ و باری مەعنەویی دەگوترێ، بیریان لە چی نەکردۆتەوە لەبەر خۆیانەوە؟ یاخود: بیریان لە خۆیان نەکردۆتەوە لە بارەی چییەوە؟

٢)- ﴿ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى ﴾، کە خوا ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، بە هەق نەبێ و بۆکاتێکی دیارییکراو نەبێ، نەیهێناونە دی.

هـەق بـە مانـای حیکمـەت دێ و، بـە مانـای ئامانجێکـی ڕاسـت دێ و، بـە مانـای شـتی چەسـپاویش دێ و بەگوێـرەی ڕەوت (سـیاق)ەکە مانایەکـەی دیاریـی دەکـرێ.

﴿ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، هەروەهـا بـۆ کاتێکـی دیارییکراویـش نەبـێ دروسـتینەکردوون (مُسَـمًّى: أي مُقَـدَّر، مُعَيَّـن) ئەندازەگیریـی کـراو ودیارییکـراو، ئـەم گەردوونـە بـە سـەروخواریەوە، کـە دوو پێکهاتـە سـەرەکییەکەی بریتییـە لـە ئاسـمانەکان و زەوی و ئـەوەی دەکەوێتـە نێوانیانـەوە، بەهـەق و بـۆ کاتێکـی دیارییکـراو، دروسـتکردوە، تەمەنێکـی دیارییکـراوی هەیـە، ئایـا بیریـان لـەوە نەکردۆتـەوە کـە خـوا ئـەم گەردوونـەی بـە هـەق نەبـێ بـۆ کاتێکـی دیاریکـراو نەبـێ، نەهێناوەتـە دی؟

٣)- ﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ بِلِقَآيِٕ رَبِّهِمْ لَكَـٰفِرُونَ ﴾، بە دڵنیایی زۆربەی خەڵکی بە دیداری پەروەردگاریان بێبڕوان، لێرەدا نەیفەرمووە: (إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ)، وەك پێشێ بەڵکو دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا ﴾، زۆرێك لە خەڵکی، بۆچی؟ چونکە ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی بووە، ئەوانە زۆر بوون، یاخود زۆرینە بوون، ئەوانەی کەم و زۆر لە ژێر کاریگەریی وەحیی خوای پەروەردگاردا بوون، کە بە پێغەمبەران دا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)دا، پێش پێغەمبەری کۆتایی ﷺ ناردوویەتی.

شـایانی باسـە: لـە سـەرەتای سـوورەتی: (یونـس)دا، باسـێکی چڕوپڕمـان لـە بـارەی ئـەو بابەتـەوە کـردوە کـە خـوا ئاسـمانەکان و زەوی، بـە هـەق نەبـێ نەهێناونـە دی و، باسـمان کـردوە: هەمـوو ئـەو ئایەتانـەی لـەو بـارەوە هاتـوون کـە پـازدە (١٥) ئایەتـن، لـە پـازدە (١٥) شـوێنی قوڕئانـدا هاتـوون، هەموویانمـان هێنـاوەو، هـەر حەقیقەتێـك لـە یـەك ئایەتـی قوڕئانـدا بـێ، بەسـە تاکـو بزانیـن ئـەوە ڕاسـتییەکە، بـەڵام ڕاسـتییەك لـە پـازدە شـوێنی قوڕئانـدا، یاخـود لـە کەمتـر، یاخـود زیاتـر بێـت، بـە ئەنـدازەی ئـەوە کـە زۆر دووبـارە دەبێتـەوەو، جەختـی لەسـەر دەکرێتـەوە، دیـارە گرنگـە.

پێشـتریش باسـمان کـرد، کـە لـە سـوورەتی (الجاثیـة)دا خـوا ﷻ ئـەو هەقـە ڕوون دەکاتــەوەو دەفەرمــوێ: ﴿ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ

﴿بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾، واتـە: خـوا ئاسـمانەکان و زەوی بـە هـەق هێناونـە دی و، تاکـو هـەر کەسـە بـە پێی کـردەوەی خـۆی سـزاو پاداشـت بدرێتەوەو، ستەمیشـیان لـێ ناکـرێ، کەواتـە: ئـەوە هەقەکەیـە کـە مـرۆڤ تاقیـی دەکرێتـەوەو دوایـی لێپرسـینەوەی لەگەڵـدا دەکـرێ، دواییـش سـزاو پاداشـت ڕووی تێدەکـەن، بـە پێـی شـێوەی ژیانـی و، کردەوەکانـی.

شـایانی باسـە: ئێمـە لـە مەوسـووعەی: (ئیمـان و ئیلحـاد)، (درەوشـاوەیی ئیمـان و پووچەڵیـی ئیلحـاد، لەبـەر تیشـکی زگمـاك و عەقـڵ و زانسـت و وەحییـدا)دا، باسـی ئـەو ئیشـکالەمان کـردوە کـە هەندێـك لـە مولحیـدەکان دەیخەنـەڕوو، دەڵێـن: زەوی زۆر بچووکـە لـە چـاو گـەردوون، مرۆڤیـش لـە نێـو زەوییـدا خاڵێکـی زۆر بچووکـەو ناگونجـێ بگوتـرێ: خوایـەك ئـەو گەردوونـەی هێناوەتـە دی، ئـەو زەوییـە بچووکـەو، ئـەو مرۆڤـە وردیلانـەی لەسـەرن، کـە لـە چـاو گـەردوون زۆر زۆر بچووکـن! لەوێـدا باسـمان کـردوە، کـە ئەمـە قسـەیەکی پووچـە، چونکـە ئـەو ئیعجـازو وردەکارییـەی لـە مێشـوولەدا هەیـە، هـەر ئـەوەش لـە فیلـدا هەیـە، بەڵکـو ئـەوەی لـە ڤایرۆسـێکدا هەیـە، گرنگتریشـە لـەوەی کـە لـە ژیاندارێکـی بـە کەلەشـی بینـراودا هەیـە، چونکـە ئـەو ڤایرۆسـە کـەس نایبینـێ، بـەڵام ژیانیکـی تێدایـەو وردەکارییەکانیشـی تێـدان، زاووزێشـی هەیـە، بەرگریـی لـە خـۆ کردنیشـی هەیـەو، خـۆ گۆڕینیشـی هەیـە، کـە میکرۆبێـك چەنـد هـەزار هێنـدەی ڤایرۆسـێکە، کەچـی میکرۆبیـش هـەر بـە چـاو نابینـرێ، چ جـای ڤایـرۆس، کەواتـە: ئـەو قسـەیە قسـەیەکی پووچـە کـە تـۆ ئـەوە بکـەی بـە پێـوەرو تـەرازوو، چ شـتێك گەورەتـر بـێ، پێتوابـێ گرنگتـرەو، چ شـتێك بچووکتـر بـێ، پێتوابـێ بایـەخ و گرنگیـی کەمتـرە.

پاشـان مـرۆڤ، بـە پێـی ئـەوە کـە هەتـا ئێسـتا بـۆ ئێمـە دەرکەوتـوە، سـنوورێکی میانجیـی هەیـە، لـە نێـوان دروسـتکراوە زۆر زەبـەلاح و گەورەکانـی خـواو، دروسـتکراوە زۆر وردیلەکانـدا، جەسـتەی مـرۆڤ کـە بـە مەزەننـە لـە سـەد تریلـۆن (١٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) خانـە پێکهاتـوەو، هـەر خانەیەکـی لـە سـەد تریلـۆن

(١٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) گەردیلە پێکهاتوە، کەواتە: مرۆڤ لە شتی زۆر وردیلەی لە خۆی بچووکتر پێکهاتوە، بەڵام لە سەرووی مرۆڤەوە، وەك پێشتریش باسمان کرد، ئەم گەردوونە لە یەك تریلۆن (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) کەهکەشان پێك دێ، کە هەر کەهکەشانێك بە شێوەیەکی نیزیککراوەیی، لە یەك تریلۆن ئەستێرە (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) پێك دێ، واتە: لە سەرووی مرۆڤەوە، شتی زەبەلاح و گەورە زۆر هەن، لە خوار مرۆڤیشەوە شتی وردیلەی بچووك زۆر زۆر هەن، مرۆڤ لەو نێوەڕاستەدا قەراری گرتوە، کە هەم دەتوانێت دەرکی شتە گەورەکان بکات، هەم دەتوانێت پەی بە شتە وردیلەکانیش ببات.

هەڵبەتە لێرەوە ئامۆژگاریی براو خوشکانی بەڕێزم دەکەم، کە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد) سوپاس بۆ خوا چاپی دووەمی دەکرێتەوەو، بە شێوەیەکی ڕێکترو، هەڵە چاپییەکانی تێی کەوتبوون، هەموویان ڕاست کراونەوە، پێم خۆشە گرنگییەکی باشی پێ بدەن، پێم وایە هەر کەسێك ئەو مەسووعەیە بە وردیی بخوێنێتەوەو لێی تێبگات، ئەگەر ئیماندار بێ، ئیمانی باشتر دەبێ و، ئەگەر ئیمانیشی نەبێ و خواناس نەبووبێ، ئەگەر لەگەڵ عەقڵ و زگماك و زانست دا ڕاست بکات، پێم وایە دەبێتە هۆی لە دڵ دا پەیدابوونی خواناسیی، پاشان ئیمان هێنانی، ستایش بۆ خواش ئەو کتێبە هەوڵدراوە، کە تەرجەمەی هەر کام لە زمانەکانی عەرەبیی و فارسیی و تورکیی بکرێ و، کاری لەسەر کراوە.

مەسەلەی سێیەم:

سەرنجڕاکێشانی بێبڕوایان بۆ مێژووی گەلانی فەوتاو، کە بەهێزتریش بوون لە کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ و زەوییشیان زیاتر هەڵکۆڵیوەو ئاوەدان کردۆتەوە، بەڵام بە هۆی ستەمەوە فەوتێنراون و، بە هۆی خراپەکارییشیانەوە، سەرەنجامێکی هەرە خراپ و شوومیان هەبووە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ ۖ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ ﴾، ئایا بە زەویدا نەڕۆیشتوون؟ ئەم هەمزە (أ)یەش دیسان بۆ پرسیارکردنە، کە دەگونجێ پرسیارکردنی سەرزەنشتکارانە (**إستفهامٌ توبيخي**) بێ، دەشگونجێ پرسیارکردنی نکووڵیلێکردن (**إستفهام إنكاري**) بێ، ئایا بە زەوییدا نەڕۆیشتوون و سەفەریان نەکردووەو گەشت گەڕانیان نەکردووە؟ (**السَّيْرُ: قَطْعُ المَسَافَاتِ مِنْ مَكَانٍ إِلى مَكَان**)، (**سَيْر**) ئەوەیە مرۆڤ ماوەیەك ببڕێ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دی.

بۆچی خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ ﴾، لە نێو زەوییدا ڕۆیشتوون؟ لەبەر ئەوەی بەرگە هەوای زەوییش هەر بەشێکە لە زەوی، کەواتە: مرۆڤ کاتێك بە زەوییدا دەڕوات، مانای وایە بە نێو زەوییدا دەڕوات، چونکە بەرگە هەوای زەوییش بەشێکە لە زەوی، لە ڕاستییدا ئەم زەوییەمان پێك دێ، لە:

أ- بەرگە ئاوییەکەی کە چوار لەسەر پێنج (٥/٤)ی پانتاییەکەی دادەپۆشێ.

ب- بەرگە هەواییەکەی کە بە بەرزیی هەزار (١٠٠٠) کیلۆمەتر بەرگە هەوا دەوری زەویداوە، دیارە ئەویش دەبێتە چەند چینێك.

جـ- بەرگە خاکییەکەی.

ئێمـە لـە مەوسـووعەی (ئیـمان و ئیلحـاد)دا، زۆر بـە وردیـی باسـی گرنگیـی و بایەخیـی بەرگـە هـەوای دەوری زەوییـمان کـردوە، کـە مـرۆڤ و ژیانـداران بـە هـۆی بەرگـە هـەوای دەوری زەوییـەوە، دەتوانـن لەسـەر زەویـی دا بژیـن، کەواتـە: بەرگـە هـەوای زەویـش بەشـێکە لـە زەوی، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئایا بـە نێـو زەویـدا نەڕۆیشـتوون؟ چونکـە کاتێـك مـرۆڤ بەسـەر زەوییشـدا دەڕوات، بەرگـە هـەوا لەسـەریەتی، مانـای وایـە هـەر بـە نێـو زەویـدا دەڕوات، بـە نێو بەشـێك لـە زەویـدا کـە پانتاییەکەیەتـی و، بەرگـە هەوایەکەشـی لـە سـەرەوەیەتی.

٢)- ﴿ فَيَنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾، سەرنج بدەن! ئەوانەی پێش وان سەرەنجامیان چۆن بووە، چییان لێ بەسەرهات؟

٣)- ﴿ كَانُوٓاْ أَشَدَّ مِنۡهُمۡ قُوَّةٗ ﴾، لەوان هێزیان توندتر بوو، لەکۆمەڵگای ڕۆژگاری تۆ، ئەی موحەممەد ﷺ! لە کافرەکانی ڕۆژگاری تۆ، چ لە نیوە دورگەی عەرەبیی دا و، چ لە دەوڵەتانی ڕۆم و فارس و، چ لە هەموو دنیا، بەهێزتر بوون.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَشَدَّ مِنۡهُمۡ قُوَّةٗ ﴾، واتـە: لـە ڕووی سـەربازییەوەو، لـە ڕووی ماددییـەوەو، لـە ڕووی ئاسـاییش و هەواڵگرییـەوە، لـە هەمـوو ڕووەیەکـەوە ئـەو دەوڵەتانـە کـە پێشـتر بـوون، بـە هێزتـر بـوون.

٤)- ﴿ وَأَثَارُواْ ٱلۡأَرۡضَ ﴾، زەوییان کێڵا، یاخود زەوییان هەڵکۆڵی و پشکنیی، چونکە: (أَثَارَ، يُثِيرُ، إِثَارَةً) یانی: بە پەیداکردنی شتێك لە شتێکدا، وەك دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِي يُرۡسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابٗا ﴾، خوا ﷻ ئەو کەسەیە کە بایەکان دەنێرێ، ئنجا هەوران پەیدا دەکات، لەبەر ئەوەی هەور هەڵمی سەر دەریاکانە، کە با لەگەڵ خۆی دەیهێنێ و پەیدای دەکات، ئنجا ﴿ وَأَثَارُواْ ٱلۡأَرۡضَ ﴾، یانی: زەوییان کێڵا، پشکنییان، پێیدا گەڕان.

٥)- ﴿ وَعَمَرُوهَآ أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا ﴾، ئاوەدانیان کردەوە (سەر زەوی)، زیاتر لەوەی ئەوانەی ڕۆژگاری تۆ ئاوەدانیان کردۆتەوە، واتە: بە کشتوکاڵ و نەمام ناشتن، بە بینا لەسەر کردن، بە ڕووبارو جۆگە تێدا ڕاکێشان، بە ڕێگە تێدا دروست کردن، بە پرد تێدا هەڵبەستن، هەمووی دەگرێتەوە، سەر زەوییان ئاوەدان کردەوەو لێی بەهرەمەندبوون.

٦)- ﴿ وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ﴾، پێغەمبەرەکانیان بەڵگە ڕۆشنەکانیان بۆ هێنان.

(البَيِّنَات: الحُجَجُ الظَّاهِرَة عَلَى صِدْقِهِم)، بەڵگە ڕۆشنەکان لەسەر ڕاستیی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە چوون بۆ لایان، هیچ پێغەمبەرێك نەبووە موعجیزەیەکی نەبێ، دەستەوسانکەر بێ بۆ خەڵکی ڕۆژگاری خۆی، بەڵگەش بێ بۆ نیسپاتی ڕاستیی خۆی، وەك لەو فەرمایشتەدا هاتووە، کە زۆرجاری دیکەش هێناومانە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {مَا مِنَ الأَنْبِيَاءِ مِنْ نَبِيٍّ، إِلَّا وَقَدْ أُعْطِيَ مِنَ الآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ البَشَرُ} (أخرجه البخاري: ٦٨٤٦، ومسلم: ١٥٢ عن أبي هريرة)، واتە: هیچ کام لە پێغەمبەران نەبووە، مەگەر شتێکی پێدراوە کە لەسەر ئەوە بەشەر بڕوا بێنن، هەر پێغەمبەرێك بە پێی ڕۆژگاری خۆی موعجیزەی پێدراوە.

٧)- ﴿ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ ﴾، ئنجا نە دەگونجا خوا ﷻ ستەمیان لێبکات، واتە: بەر لەوەی بیانترسێنێ و هۆشیاریان بکاتەوە، بیانفەوتێنێ، بەڵکو ئەوە کە خوا سزای خۆی دابەزاندە سەریان، بەهۆی ستەمی خۆیانەوە بوو، نەك پێش ئەوەی خوا ئاگاداریان بکاتەوەو بیانترسێنێ و پێغەمبەرانیان بۆ بێنێ، سزایان بدات، ئەوە لە حیکمەت و دادگەریی خوا عز وجل چاوەڕێ ناکرێ.

٨)- ﴿ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾، بەڵام ئەوان خۆیان ستەمیان لە خۆیان دەکرد، واتە: پێغەمبەرانیان (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) بەڵگە ڕوون و ئاشکراکانیان بۆ هێنان، ئەوانیش پێغەمبەرانیان بە درۆ داناو، بەرپەرچیان دانەوەو بڕوایان پێنەهێنان، خوای کاربەجێش سزای دان.

٩)- ﴿ ثُمَّ كَانَ عَـٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَـٰٓـُٔوا۟ ٱلسُّوٓأَىٰٓ ﴾، دوایی سەرەنجامی ئەوانەی کە خراپەیان کرد، خراپترین سزابوو، (عَاقِبَة) هەم بە (عَاقِبَةَ) خوێنراوەتەوەو، هەم بە (عَاقِبَةُ) کە هەر یەك واتای هەیە، چ (منصوب) بێ و، چ (مرفوع) بێ، سەرەنجامی ئەوانەی خراپەیان کرد سزایەکی هەرە خراپ بوو.

﴿ ٱلسُّوٓأَىٰٓ ﴾، (السُّوأى مُؤَنَّثُ أَسْوَأَ مِثْلُ أَحْسَن وَحُسْنَى)، هەروەها وەك: (أَصْغَر وَصُغْرَى)، کە (فِعْل)ی (تَفْضِيل)ە لە (سُوء)ەوە، بە بارە مێینە (مؤنث)ەکەیدا، (صيغة تَفْضِيل)ی (أَسْوَأ)ە، ئنجا کە دەفەرموێ: (السُّؤای)، (أل)ی ناساندنی لەسەرە، ئەمە بۆ (جنس)ە، واتە: سزایەکیان بۆ هات کە جینسی هەموو سزایەکی خراپترینی تێدابوو.

هەڵبەتە هەندێکیش لە زانایان وایان لێکداوەتەوە: ﴿ ثُمَّ كَانَ عَـٰقِبَةَ ٱلَّذِينَ أَسَـٰٓـُٔوا۟ ٱلسُّوٓأَىٰٓ ﴾، دوایی سزای سەرەنجامی ئەوانەی کە خراپەیەکی هەرە خراپیان کرد، یانی: (السُّوأى)، دەبێتە بەرکار (مفعول بە)، ﴿ أَن كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ﴾، سەرەنجامەکەیان ئەوە بوو کە بڕوایان بە ئایەتەکانی خوا نەهێنا، ﴿ وَكَانُوا۟ بِهَا يَسْتَهْزِءُونَ ﴾، هەروەها گاڵتەیان بە ئایەتەکانی خوا دەکرد.

بەڵام مانای یەکەمیان بەهێزترە، کە دەڵێ: دوایی سەرەنجامی ئەوانەی خراپەیان کرد، (السُّوأى)، سزایەکی هەرە خراپ بوو، بۆچی؟

١٠)- ﴿ أَن كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ﴾، بە هۆی ئەوەی کە ئایەتەکانی خوایان بە درۆ دانا.

١١)- ﴿ وَكَانُوا۟ بِهَا يَسْتَهْزِءُونَ ﴾، هەروەها وێڕای ئەوە کە بە درۆیان دادەنان: گاڵتەشیان پێ دەکردن، گاڵتەیان بە ئایەتەکانی خوا دەکردو، گاڵتەیان بەئایەتەکان و بەو پێغەمبەرەش ﷺ دەکرد کە ئایەتەکانی خوای پەروەردگاری هێنابوون.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە ملکەچ دەبن بۆ نیشانەکانی کە بۆ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، نێردراون و، بڕوا بە

هەموویـان دێنـن و، ملکـەچ دەبـن بـۆ پەیامـی خـوا، کـە پەیامـی خـوا تەنیـا بـۆ بەختەوەریـی و سـەرفرازیی دنیـاو دوارۆژی مرۆڤـەکان هاتـوە.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان حەڤـدە (١٧) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، کـە ئایەتەکانی: (١١ - ٢٧)، تـەوەری سـەرەکییان بریتیـە لـە یەکتایـی خـوا (وحدانیةُ اللـه)، لـە بەدیهێنەرایەتیـی و، پەروەردگارێتیـی و، خاوەندارێتیـی و مشـوورخۆریەتیی، پاشـان پەرسـتراوێتیی دا، بـەڵام تێکهەڵکێـش لەگـەڵ باسـی ڕۆژی دوایـی دا، هەڵبەتـە لـە میانـی خسـتنە ڕووی ئـەو دوو پایـە بنەڕەتـە مەزنـەی ئیمانـدا، واتـە: (بـڕوا بـە یەکتایـی خـواو بـڕوا بـە ڕۆژی دوایـی)، ژمارەیەکـی زۆریـش لـە نیشـانەکانی خـواو، لـە چاکـەو نیعمەتەکانـی خـوا لـە ژیانـی بەشـەردا، خراونـە ڕوو، وەك بەڵگـە هێنانـەوە لەسـەر هـەردووك پایـەو بنەڕەتـە مەزنەکـەی ئیمـان.

﴿ ٱللَّهُ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ
يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَآئِهِمْ شُفَعَٰٓؤُا۟ وَكَانُوا۟ بِشُرَكَآئِهِمْ
كَٰفِرِينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟
وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا
وَلِقَآئِ ٱلْءَاخِرَةِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ فِى ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾ فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ
تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ
مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَيُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾ وَمِنْ
ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم
مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ
لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفُ أَلْسِنَتِكُمْ

وَأَلْوَٰنِكُمْۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّلْعَٰلِمِينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم
مِّن فَضْلِهِۦٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ يُرِيكُمُ
ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَيُحْيِۦ بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآۚ إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن تَقُومَ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ بِأَمْرِهِۦۚ ثُمَّ إِذَا
دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ إِذَآ أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِۖ كُلٌّ لَّهُۥ
قَٰنِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِۚ وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ فِي
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{خوا (هێنانە دی) دروستکراو دەست پێدەکات، دوایی (پاش نەمانی) دەیگێڕێتەوە (بۆ بوون) دواییش بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوە (لە ڕۆژی قیامەتدا) ﴿١١﴾ ئەو ڕۆژەش کە قیامەت دێ، تاوانباران نائومێدانە بێ دەنگ دەبن ﴿١٢﴾ (وەك خەیاڵیان دەکرد) لە نێو هاوبەشاکانیاندا تکاکاریان نەبوون و، بە هاوبەشەکانیان بێبڕوابوون (لە ڕۆژی قیامەتدا) ﴿١٣﴾ ئەو ڕۆژەش کە قیامەت دێ، لەو ڕۆژەدا (مرۆڤەکان) لە یەك جیادەبنەوەو پەرتەوازە دەبن ﴿١٤﴾ ئنجا ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە چاکەکانیان کردوون، ئەوانە لە نێو باغ و گوڵزاردا شادمان دەکرێن ﴿١٥﴾ بەڵام ئەوانەی بێبڕوا بوون و، نیشانەکانی ئێمەو دیداری مەنزڵگای کۆتاییان بەدرۆ داناون، ئا ئەوانە لە سزاو ئازاردا ئامادە کراون و نیشتەجێن ﴿١٦﴾ دەجا پاکیی بۆ خوا، کاتێك ئێوارەتان لێ دادێ و، کاتێك بەیانیی دەکەنەوە ﴿١٧﴾ هەروەها ستایشیش هەر شایستەی ویە، لە ئاسمانەکان و زەوییدا، لە شەوگارداو کاتێك نیوەڕۆتان لێ دادێ ﴿١٨﴾ خوا زیندوو لە مردوو دەردێنێ و،

مردوو لە زیندوو پەیدا دەکات و، سەرزەمینیش (دوای وشك هەڵگەڕان)و مردنی دەژیەنێتەوەو، هەر بەو شێوەیەش (لە قیامەتدا لە زەوی) دەهێنرێنەوە دەرێ ﴿١٩﴾ هەروەها لە بەڵگەو نیشانەکانی (خاوەندارێتیی) وی، ئەوەیە کە (سەرەتا) لە گڵ دروستی کردوون، دوایی ئێوە کت و پڕ (بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر) دەبنە مرۆڤ و (بە زەوییدا) بڵاودەبنەوە! ﴿٢٠﴾ هەروەها لە نیشانەکانی (پەروەردگارێتیی خوا) ئەوەیە، کە لە خۆتان هاوسەرانێکی بۆ ڕەخساندوون، تاکو هۆگریان بن و خۆشەویستیی و بەزەیی خستۆتە نێوانتانەوە، بێگومان لەوەدا نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێك بیر بکەنەوە ﴿٢١﴾ هەروەها لە نیشانەکانی (مشوورخۆریی خوا) دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی و، جیاوازیی زمانەکان و ڕەنگەکانتانە، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن بۆ زانایان ﴿٢٢﴾ هەروەها لە نیشانەکانی (میهرەبانیی خوا) خەوتنتانە بە شەوو ڕۆژ (و کاسبیی کردن) و خواستنی (بژیو)تانە لە بەخششی (خوا)، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك ببیستن ﴿٢٣﴾ هەروەها لە نیشانەکانی (باڵا دەستیی خوا) ئەوەیە کە برووسکەتان پیشان دەدات، مایەی ترس و ئومێدیشتانەو، لەسەرێوە ئاوێك دادەبەزێنێ، زەوی دوای مردنی پێ دەژیەنێتەوە، بێگومان لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بفامن ﴿٢٤﴾ هەروەها لە نیشانەکانی (زانایی و توانایی خوا) ئەوەیە کە ئاسمان و زەوی، بە فەرمانی وی ڕاوەستاون، ئنجا هەر کات لە زەوییشەوە بانگێکی تایبەتی کردن، کت و پڕ (لە زەوی) دێنە دەرێ ﴿٢٥﴾ هەر کەسیش کە لە ئاسمانەکان و زەوییدایە، هی ویەو، هەموویان بۆی ملکەچن ﴿٢٦﴾ تەنیا ئەویش دروستکراو دێنێتە دی، دوایی (پاش نەهێشتنی) دەیگێڕێتەوەو، پێی ئاسانتریشە (لە دروستکردنی)و وەسفی هەرە بەرزی هەیە، لە ئاسمانەکان و زەوییداو، ئەو زاڵی کارزانە ﴿٢٧﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(يُبْلِسُ): (أي: يَيْئَسوا، أو يَسْكُتوا)، (إبلاس) هەم بە مانای نائومێد بوون، هەم بە مانای بێ دەنگ بوون دێ، دەگوترێ: (الإِبْلَاسُ: الحُزْنُ الشَّدِيدُ مِنْ شِدَّةِ اليَأس)، (إبلاس) بریتیە لە دڵ تەنگییەکی زۆر لە زۆر نائومێدییدا، کە ئینسان زۆر دڵتەنگ ببێ، دەگوترێ: (أَبلَسَ فُلَانٌ إذَا سَكَتَ)، کەسێك کە بێدەنگ دەبێ و، لە بێ هیوایی دا هیچ قسە ناکات، ئەوەش پێی دەگوترێ: (أَبلَسَ)، کە چاوگەکەی (إبْلَاس)ە، هەندێك گوتوویانە: (إبليس)یش، لەوەوە هاتوە، کە لە بەزەیی خوا نائومێد بووە.

(رَوْضَةٍ): (رَوْضَة) بە (رِيَاض) کۆدەکرێتەوە، (رِيَاضُ الجَنَّةِ: مَحَاسِنُهَا وَمَلَاذُّهَا)، (رِيَاضُ الجَنَّةِ) شوێنە خۆشەکانی بەهەشت و شوێنە پڕ لەززەتەکانی بەهەشتن، (الرَّوْضَةُ: مُسْتَنْقَعُ المَاءِ والخُضْرَة)، شوێنێکە کە ناودار بێ و، سەوزایی لێ بێ، دەڵێم: لە ڕاستییدا (رَوْضَة)، بە مانای باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزار دێ.

(يُحْبَرُونَ): دڵخۆش دەبن، تاکو شوێنەواری نازو نیعمەت لەسەریان دەردەکەوێ، (يَفْرَحُونَ حَتَّى يَظْهَر عَلَيْهِم حِبَار نَعِيمِهِم، الحِبْرُ وَالحَبْرُ: الأَثَرُ المُسْتَحْسَنُ)، وشەی (حِبْر و حَبْر) بە شوێنەواری جوان و چاك و پەسەند دەگوترێ، (حِبْر و حَبْر) بە زاناش دەگوترێن، بابای زانای خاوەن کتێبان، لەبەر ئەوەی ئەویش زانیارییەکەی لێ دەردەکەوێ و جوانی دەکات.

(لِّتَسْكُنُوٓاْ إِلَيْهَا): تاکو بە هۆیەوە هۆگریان بن وئارامییتان بۆ بێ و، ئۆخژنتان بۆ بێ، (السُّكُونُ: ثُبُوتُ الشَّيْءِ بَعْدَ تَحَرُّك)، (سُكُون): بریتیە لە چەسپاندن و سەقامگیربوونی شتێك، دوای جووڵە جووڵی.

(ٱلْبَرْقَ): (لَمَعانُ السَّحَابِ)، درەوشانەوەی هەور، ئێمە برووسکەی پێ دەڵێین، هەروەك دەنگەكەی كە (رَعْد)ە، كە ئێمە هەورە تریشقەی پێ دەڵێین، بەڵام تیشكەكەی (بَرْق)ی پێدەگوترێ: برووسكە.

(قَـٰنِتُونَ): واتە: ملكەچن، (القُنُوتُ: لُزُومُ الطَّاعَةِ مَعَ الخُضُوعِ)، (قنوت): بریتیە لە فەرمانبەریی لەگەڵ ملكەچیی، واتە: فەرمانبەریی ڕواڵەتیی و ملكەچیی دەروونیی.

(ٱلْمَثَلُ): (أي: الوَصْفُ) وەسف، سیفەت، (وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ) واتە: سیفەتی هەرە بەرز هی خوایە ﷻ، هەر ناوو هەر سیفەتێكی هەرە بەرز هەیە، تایبەتە بە خواوە.

(المَثَلُ: عِبارَةٌ عَنْ قَوْلٍ فِي شَيْءٍ يُشْبِهُ قَوْلاً فِي شَيْءٍ آخَر، بَيْنَهُمَا مُشَابَهَةٌ لِيُبَيِّنَ أَحَدُهُمَا الآخَرُ نَحْوَ: الصَّيْفَ ضَيَّعتِ اللَّبَن: أَهْمَلْتِ وَقْتَ الإمْكانِ أَمْرَكِ)، كە خوا ﷻ دەفەرموێ: (وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ) مانای: سیفەتی هەرە بەرز هی خوایە، (مَثَل) بریتیە لە قسەیەك لە بارەی شتێكەوە كە بشوبهێتە قسەیەك لەبارەی شتێكی دیكەوەو لە نێوانیاندا وێكچوون هەبێ، تاكو یەكێكیان ئەوی دیكە ڕوون بكاتەوە، بۆ وێنە كە گوترا: (الصَّيفَ ضيَّعتِ اللَّبَن)، لە هاوینێ دا شیرەكەت زایە كرد، مەبەست پێی ئەوەیە: لە كاتێكدا كە بۆت دەگونجا، كارێك بكەی، نەتكرد، كە ئەوە بەسەر هاتێكی لەسەرە، بەڵام (المَثَلُ يُضْرَبُ وَلَا يُقَاس)، یانی: ئەگەر تۆ بە كەسێك بڵێی: (الصَّيفَ ضيَّعتِ اللَّبَن)، مانای ئەوە نیە، كە ئەو كەسەت وەك ئافرەت داناوە، چونكە ئەصڵی پەندەكە لەوەوە هاتوە: پیاوێك داخوازیی لە ئافرەتێك كردوە، ئەویش شووی پێ نەكردوەو، ئامادە نەبووە هاوسەرگیریی لەگەڵ بكات، دوایی ئافرەتەكە شووی كردوە، بەڵام ئاتاج بووە، چۆتە بەردەم ماڵی كابرای كە هەبوو بووە، داوای یارمەتیی لێكردوە، ئەویش پێی گوتوە: (الصَّيف ضيَّعتِ اللَّبَن)، واتە: لە هاویندا شیرەكەت زایە كرد، دیارە ئەو كاتە

کـە داوای هاوسـەرگیریی لـێ کـردوە، هاویـن بـووە، یانـی: ئەگـەر کاتـی خـۆی ئامـادە بـای هاوسـەرگیریی لەگـەڵ منـدا بکـەی، ئێسـتا پێویسـتی نەدەکـرد بێیـە بـەر دەرگای مـن، هەمـوو شـتێك هـی خـۆت دەبـوو.

بـە هـەر حـاڵ (وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ)، یانـی: سـیفەتی هـەرە بـەرزو، نـاوی هـەرە بـەرزو، حاڵـی هـەرە بـەرز لـە ئاسـمانەکان و زەوییـدا هـی خـوای پـەروەردگارە، واتـە: هیـچ شـتێك نیـە لـە ئاسـمانەکان و زەوییـدا بشـوبهێتە خـوای پـەروەردگارەوە، یاخـود هاوتـای خـوا ﷻ بـێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ دوای دە (١٠) ئایەتـی ڕابـردوو، ئەمجـار پێناسـەی خـۆی دەکات، بـەڵام تێکهەڵکێـش لەگـەڵ باسـی ڕۆژی دوایـی و دیداری خـۆی دا و، لەم سـوورەتە موبارەکەدا چـوار جـار، خـوا ﷻ وشـەی (ألله) لـە سـەرەتای ئایـەت دا دووبـارە دەکاتـەوە:

١- ﴿ ٱللَّهُ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴿١١﴾ ﴾.
٢- ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ﴿٤٠﴾ ﴾.
٣- ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَـٰحَ ﴿٤٨﴾ ﴾.
٤- ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ﴿٥٤﴾ ﴾.

لـە هـەر کام لـەو چـوار جـارەدا، کە خـوا ناوی خـۆی دەخاتە سـەرەتای ڕستەکەوە، باسـی کۆمەڵێـك کاروبـارو، کۆمەڵێـك لەسـیفەتەکان و، کۆمەڵێـك لەحاڵەکانـی خـۆی دەکات، بـۆ ئـەوەی لـە میانـی ئـەوەدا خـۆی بـە بەندەکانـی بناسـێنێ، کـە ئـەو خوایـەی، پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام) داوا دەکـەن مرۆڤـەکان بیپەرسـتن، کێیـەو کارەکانـی چیـن و سـیفەتەکانی چۆنـن و ناوەکانـی چیـن؟

لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ ﴾، خوا ﷻ ئەو کەسەیە کە دروستکراو دەست پێدەکات، واتە: لە سەرەتاوە دەیخوڵقێنێ و دەیهێنێتە دی، لە نەبوونەوە پەیدای دەکات، ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، دوای ئەوەش کە دەیفەوتێنێ و لایدەبات، جارێکی دیکە دەیگێڕێتەوە، بۆ وێنە: مرۆڤەکان پێشێ دروستیان دەکات لە نەبوون، دوایی کە دەیانمرێنێ، دووبارە زیندوویان دەکاتەوەو دەیانگێڕێتەوە، کە هەمیشە ئەم دروستکردن و دووبارە دروستکردنەوە بەردەوامە، وەك جاری دیکەش گوتوومانە: لە هەر چرکەیەکدا بە مەزەندە، سەدو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانە لە جەستەی مرۆڤدا دەمرێ و، سەدو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانەی دیکەش شوێنیان دەگرنەوە، کەواتە: ئەم هێنانەدی (خَلق) و دووبارە دروستکردنەوە (إعادَةُ الخَلق)ە، بەردەوام لە جەستەی مرۆڤدا هەیە، بە نسبەت ژیاندارانیشەوە بە گشتیی هەروایە، ﴿ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، دوایش بۆ لای وی دەگێردرێنەوە، بۆ سزاو پاداشت.

﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ ﴾، ئەو ڕۆژەش کە ئاخیر زەمان (سَاعَة) هەڵدەستێ، تاوانبارەکان نائومێدو بێ دەنگ دەبن، (تَقُوم)، یانی: هەڵدەستێ، ڕاست دەبێتەوە، (سَاعَة) بە زۆریی لە قورئاندا بە مانای: کاتی تێکچوونی گەردوون دێ، واتە: ئاخیر زەمان، بەڵام لە هەندێك شوێندا بە مانای ڕۆژی دوایی دێ، بە گشتیی یان بە مانای قیامەتیش دێ، ئەگەرنا قیامەت بە مانای هەڵسان و زیندوو کرانەوە دێ، بەڵام جاری واش هەیە (سَاعَة) لە جیاتی قیامەت دێ، کە ئێرە یەکێ لەو جارانەیە، ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، ئەو ڕۆژەی کە (سَاعَة) دێ تاوانبارەکان نائومێدو بێ دەنگ دەبن، کە بە تەئکید مەبەست پێی هەڵسان و زیندوو بوونەوەیە، ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَآئِهِمْ شُفَعَٰٓؤُا۟ ﴾، هەروەها لە هاوبەشەکانیاندا کە پێیان وابوو، هاوبەشیانن و، دەیانکردنە هاوبەش لە بەندایەتیی کردندا، بەشێك لە بەندایەتییشیان بۆ ئەوان دەکرد، لە نێو ئەواندا هیچ تکا کاریان نەبوون، ﴿ وَكَانُوا۟ بِشُرَكَآئِهِمْ

كَـٰفِرِينَ ﴿١٣﴾﴾، بـە هاوبەشـەكانیان بێبڕوابـوون، یانـی: یەخەیـان لەبـەردا دڕیـن و حاشـایان لێكـردن، گوتیـان: ئێـوە هاوبەشـی خـوا نەبـوون و، ڕاسـت نەبـوو كـە ئێمـە ئێوەمـان بـە هاوبەشـی خـوا لـە پەرسـتندا، دانابـوو.

﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾﴾، ئـەو ڕۆژە كـە (سَـاعَة) دێ، واتـە: قیامـەت دێ، ئـەو كاتـە دێ، كـە مرۆڤـەكان تێیـدا زینـدوو دەكرێنـەوەو هەڵدەسـتێنرێنەوە، لـەو ڕۆژەدا دەپرژێـن، (سـاعة)، یانـی: كاتێكـی دیارییكـراو، ڕۆژێ ئـەو كاتـە دیارییكـراوە دێ، كـە مرۆڤـەكان تێیـدا هەڵدەسـتێنرێنەوە، زینـدوو دەكرێنـەوە بـۆ سـزاو پاداشـت، ﴿يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ﴾، لەو ڕۆژەدا لێـك بـڵاو دەبـن و، دەپرژێـن و، پۆلێـن دەكرێـن.

﴿ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾﴾، ئنجـا هەرچـی ئەوانـەن كـە بڕوایـان هێنـاوەو، كـردەوە باشـەكانیان ئەنجـام داون، ئـا ئەوانـە لـە نێـو بـاغ و بێسـتان و گـوڵ و گوڵـزاردا دڵخـۆش دەكرێـن و، شـوێنەواری دڵخۆشـیی و شـادمانییەكە لـە ڕووخسـاریاندا دیـارە، ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَلِقَآئِ ٱلْـَٔاخِرَةِ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ فِى ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴾، بـەڵام ئەوانـەی كـە بێبـڕوا بـوون و ئایەتەكانـی ئێمـەو، دیـداری ئێمەیـان بـە درۆ دانـاوە، ئـا ئەوانـە لـە نێـو ئـازارو سـزادا ئامـادە دەكرێـن، وەك چـۆن پۆلیـس بـە دوای كەسـێكدا دەگـەڕێ، دەیگـرێ ودەیهێنـێ، ئەوانـەش ئـاوا دەهێنرێـن بـۆ نێـو سـزا، چونكـە ئەگـەر بـە خۆشـیی خۆیـان هاتبـان، خۆیـان دەهاتـن، بـەڵام دیـارە ئەوانـە هێنـراون، ڕەپێچـەك دراون و دەسـتگیركراون و، بـە ناچاریـی پەلكێـش كـراون بـۆ لای سـزای خـوا.

﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٦﴾﴾ ئنجـا پاكیـی بـۆ خـوا، یـان: خـوا بـە پـاك بگـرن، یـان خـوا پـاك و بێگـەردە، لـە كاتێكـدا كـە دەچنـە نێـو ئێـوارەوەو، لـە كاتێكـدا كـە دەچنـە نێـو بەیانییـەوە (ئێـواران و بەیانییـان)، یاخـود لـە ئێـوارەوە تاكـو بەیانیـی، هەروەهـا لـە بەیانیـی تاكـو ئێـوارە، ﴿ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، سـتایش هـەر بـۆ ئـەوە لـە ئاسـمانەكان و زەوییـدا، ﴿ وَعَشِيًّا

وَحِينَ تُظۡهِرُونَ ﴿١٧﴾، هەروەها لە شەواندا (عَشِيّ)، لە دوای نوێژی نێوارە (نوێژی عەسر)ەوە، پێی دەگوترێ (عَشِيّ)، ﴿وَحِينَ تُظۡهِرُونَ﴾، هەروەها لە کاتێکدا دەچنە نێو نیوەڕۆیەوەو، لە کاتی نیوەڕۆشدا، واتە: لە هەموو کاتەکاندا، پاکی بۆ خواو، ستایش بۆ خواو، لە هەموو شوێنەکاندا کە ئاسمانەکان و زەویین.

﴿يُخۡرِجُ ٱلۡحَيَّ مِنَ ٱلۡمَيِّتِ وَيُخۡرِجُ ٱلۡمَيِّتَ مِنَ ٱلۡحَيِّ﴾، (خوا) زیندوو لە مردوو دەردێنێ و، مردووش لە زیندوو دەردێنێ، ﴿وَيُحۡيِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا﴾، زەوییش دوای ئەوەی مردوە، دەیژێنێتەوەو زیندووی دەکاتەوە، مەبەست لە مردنی زەوی، ئەوەیە کە ڕووبەری زەوی کە پێشتر گژوگیای لێ بووەو، دەغڵ و دانی لێ بووەو، کشتوکاڵی لێ بووە، کاتێک دێ، هەمووی زەرد هەڵدەگەڕێ، دوایی وشک هەڵدەگەڕێ و، با وەك کەرەگەڵ ڕای دەدات و، زەوییەکە سوورو سەقەتاڵە دەبێتەوەو هیچی لێ نامێنێ، هیچ نیشانەی ژیان و سەوزایی لێ نامێنێ، مەبەست لە مردنەکە ئەوەیە، ﴿وَيُحۡيِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا﴾، دوای ئەوەی ئەو زەوییە مردوە، زیندووی دەکاتەوەو، دووبارە ژیان لەو سەر زەوییە، سەر دەردێنێتەوە لە کەشی بەهاراندا، ﴿وَكَذَٰلِكَ تُخۡرَجُونَ ﴿١٩﴾﴾، ئێوەش هەر بەو شێوەیە دەردەهێنرێنەوە لە زەوی، وەك چۆن ئێوە ساڵانە زەوی دەبینن، وشك و قاقڕو بێ کشتوکاڵ سوورو سەقەتاڵە، دەبێتەوەو، گیایەکەی لەسەر پشتیەتی و، دەغڵ و دانەکەی هەر هەمووی دەدروێتەوە، یاخود دەبێتە پووش و پەڵاش، بەڵام ساڵی دوایی جارێکی دیکە سەر زەوی دەڕازێتەوە، ئێوەش هەر بەو شێوەیە، ئێستا لەسەر زەویین، ئنجا دوای ئەوەی دەمرن و دەنێژرێن و دەبنەوە بە خاك، هەر بەو شێوەیەی ئەو ڕووەکە، دەردەهێنرێنەوە لە زەوی.

﴿وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا ﷻ، واتە: نیشانەکانی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگاریەتیی و مشوورخۆریەتیی وی و، لە نیشانەکانی باڵادەستیی خواو، زانایی خواو، میهرەبانیی خواو، کاربەجێیی خوا، ﴿أَنۡ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٖ﴾، ئەوەیە کە ئێوەی لە گڵ دروست کردوە، ﴿ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٞ

﴿تَنتَشِرُونَ ۝١٩﴾، دوایی ئێوە کت و پڕ دەبنە بەشەرێك و بڵاودەبنەوە، ئنجا لە گڵەوە تاکو بەشەر، خوا ﷻ قۆناغەکانی هەموویان هەڵبواردوون و باسی نەکردوون، تاکو دەرکەوێ کە سەرەتای ئێمە گڵەو، کۆتاییەکەمان ئەوەیە کە دەبینە بەشەرێك، مرۆڤێکی پڕ بە کراس و، بە زەویدا بڵاو دەبینەوە!

﴿وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا، ئەوەیە کە لە خۆتان هاوسەری بۆ دروست کردوون، ئنجا ئەمە ئەگەر دوێندراوەکان (مخاطبین) پیاوان بن، واتە: ئافرەتانی بۆ دروستکردوون و، ئەگەر دوێندراوەکان ئافرەتان بن، واتە: پیاوانی بۆ دروستکردوون، ﴿لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا﴾، تاکو هۆگریان بن و ئارامیی و ئۆخژنتان بۆبێ و، دڵتان دابمرکێ و، هەست بە ئاسوودەیی بکەن، ﴿وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً﴾، لە نێوانتاندا خۆشەویستیی و بەزەیی داناوە، هەم یەکدییتان خۆش دەوێ و بەرەو یەك پەلکێش دەکرێن، هەم بەزەییتان بەرانبەر بە یەك دەبێ، ئەگەر بەڕاستیی ژن و مێردی یەکدی بن و، لەسەر بناغەیەکی ڕاست و دروست، ئەو هاوسەرگیرییەتان پێك هێنابێ.

هەڵبەتە لێرەدا وەك لە تەفسیری سوورەتی (النساء)یش دا، باسمان کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا﴾، لە نیشانەکانی خوا ئەوەیە کە لە خۆتان هاوسەرانتانی بۆ دروستکردوون، واتە: لە جینسی خۆتان ولە شێوەی خۆتان، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ۝١﴾النساء، واتە: ئەی خەڵکینە! پارێز لەو پەروەردگارتان بکەن، کە ئێوەی لە یەك نەفس هێناوەتە دی و، هاوسەرەکەشی هەر لە خۆی هێناوەتە دی، ئا ئەوە بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی حەووا لە ئادەم جیا بۆتەوەو، لە پەراسووی ئادەم دروستبووە، ئەوە لە پەیمانی کۆندا هاتوەو لە ڕاستییدا قورئان وا نافەرموێ، ئنجا ئەگەر حەووا لە ئادەم جیا بووبێتەوە، بە پێی ئەو ئایەتەی سووڕەتی (النساء)، بە پێی ئەم ئایەتی سووڕەتی (الروم) یش، دەبێ هەموو ژنەکان لە مێردەکانیان جیابووبنەوە، یان هەموو مێردەکان

لـە ژنەکانیـان جیـا بووبنـەوە! کـە بـە تەئکیـد وانیـە، بەڵکـو هـەم ئـەوەی سـووڕەتی (النساء)و، هـەم ئـەوەی ئێـرەش مەبەسـتی ئەوەیـە، کـە ژنیـش دروسـتبووە لـە هەمـان جـۆرە نەفـس کـە پیـاوی لـێ دروسـتبووەو، پیاویـش لـە هەمـان جـۆرە نەفسـە، کـە ژنـی لـێ دروسـت بـووە، یانـی: لـە ڕووی نەفـس و سروشـتەوە، یـەك نەفـس و سروشـتیان هەیـە، یـەك شـێوە پێکهاتەیـان هەیـە.

لـە هەندێـك لـە فەرمایشـتاندا پێغەمبـەر ﷺ ئامۆژگاریـی پیـاوان دەکات، کـە لەگـەڵ هاوسـەرەکانیان بـاش بـن و، باسـی ئـەوە دەکات کـە ئافـرەت لـە شـێوەی پەراسـوودا دروسـتبووە، بۆوێنـە دەفەرمـوێ: **{الْمَـرْأَةُ كَالضِّلَـعِ، إِنْ أَقَمْتَهَـا كَسَـرْتَهَا، وَإِنْ اسْـتَمْتَعْتَ بِهَـا، اسْـتَمْتَعْتَ بِهَـا وَفِيهَـا عِـوَجٌ}** (أخرجـه البخـاري: ٤٨٨٩، ومسـلم: ٥٩)،

واتـە: ئەبـوو هوڕەیـرە ﷺ دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویەتـی: ئافـرەت وەك پەراسـوویە، ئەگـەر ڕاسـتیبکەیەوە دەیشـکێنی، ئەگـەر بەهرەشـی لێوەربگـری بەلاریـی لێـی بەهرەمەنـد دەبـی، ئنجـا لـە هەنـدێ شـوێنان دەفەرمـوێ: **{خُلِقَـتْ الْمَـرْأَةُ مِـنْ ضِلَـعٍ}**، واتـە: لـە پەراسـوو دروسـت بـووە، یانـی: لـە شـێوەی پەراسـوودا دروسـت بـووە، چونکـە فەرموودەکـەی دیکـە دەفەرمـوێ: **(كَالضِّلَـعِ)** وەك پەراسـوو وایـە، ئنجـا ئـەوەش کـە دەفەرمـوێ: ئافـرەت لـە پەراسـوو دروسـتبووە، واتـە: لـە شـێوەی پەراسـوودا دروسـتبووە، شـێوەی پەراسـوو چییـە؟

ئینسـان بیسـت وچـوار (٢٤) پەراسـووی هـەن، کـە دوازدە لـەولاو دوازدەش لـەولا (لـە لای ڕاسـت و چـەپ)، قەفەسـەی سـینگیان دروسـتکردوە، ئـەو قەفەسـەی سـینگەش جـەرگ و دڵ و سـیپەلاك و سـپڵ و ئەوانـەی هەموویـان گرتوونـە خـۆی، پەراسـووەکان بـە هـۆی لاریيانـەوە، توانیویانـە دەفـەی سـینگ دروسـت بکـەن، ئەگـەر لار نەبوونایـەو ڕاسـت بوونایـە، بـە کەڵـك نەدەهاتـن، ئافرەتیـش لـە چـاوی پیـاودا لارییەکـی تێدایـە، ئەویـش ئەوەیـە کـە عاتیفـەو سـۆزی زاڵـە بەسـەر عەقڵیـدا، بـەڵام بـە هـۆی ئـەو لاریـەوە کـە لـە چـاوی پیـاودا وایـە، ئەگەرنـا ئافـرەت لـە

خـودی خۆیـدا لار نیـە، خـوای پـەروەردگار لەبـەر ئـەوەی ئەرکـی دایکایەتیـی و، بـە خێوکردنـی منـداڵ و، منـداڵ بوونـی بـە ئافـرەت سـپاردوە، وەك شـتێکی سروشـتیی کە هەمـوو پیـاوی دنیـا، ناتوانـن منداڵێکیـان ببـێ، ئـەوە ئەرکێکـی سروشـتیی و زگماکیـی ئافرەتانـە، ئنجـا خـوا ﷻ ئـەو توانایەشـی داوە بـە ئافرەتـان، کـە ئـەو ئەرکەیـان پـێ جێبەجـێ بکـرێ، ئەویـش بریتیـە لـەوە کـە شـەفەقەت و بەزەییـان زیاتـرە لـە عەقـڵ و بیـر کردنەوەیـان، واتـە: عەتـف و سـۆزیان بەهێزتـرە، بـەڵام مانـای ئـەوە نیـە کـە عەقڵیشـیان نیـە، ئافرەتـی وا هەیـە لـە زۆر پیـاوان عاقڵتـرە، هـەروەك پیـاوی وا هەیـە لـە زۆر لـە ئافرەتـان عاتیفیتـرەو سـۆزو هەڵچوونـی زیاتـرە، بـەڵام بەگشـتیی ئافرەتـان، سـۆزو عەتفیـان تێـدا بـە بەهێزتـرە، هـەروەك پیـاوان عەقـڵ و هۆشـیان تێـدا بەهێزتـرەو، پەیوەندیـی نێـوان پیـاوان و ئافرەتـان، پەیوەندیەکـی تەواوکاریـە، نـەك پەیوەندییەکـی دژ بەیەکـدی بـوون و مـل بەملەکـردن لەگـەڵ یەکـدی، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾، بەڕاسـتیی لـەوەدا نیشـانە هـەن، بـۆ کۆمەڵێـك بیـر بکەنـەوە، ئەگـەر بیـر نەکەنـەوە لەنهێنیـی وحیکمەتەکانـی خـوا تێناگـەن، تەماشـا دەکـەی: ئافـرەت کۆمەڵێـك تایبەتمەندیـی هـەن و، پیاویـش کۆمەڵێـك تایبەتمەندیـی هـەن، تایبەتمەندییەکانـی پیـاو بـۆ ئەرکـە زگمـاك و خواڕسـکەکانی پیـاو گونجـاون و، تایبەتمەندییەکانـی ئافرەتیـش بـۆ ئەنجامدانـی ئەرکـە زگمـاك و خواڕسـکەکانی خـۆی گونجـاون، ئەگـەر بیـری لـێ بکەیـەوە، ئنجـا لەحیکمەتـی خـوا تێدەگـەی کـە بۆچـی خـوا ﷻ ئـەو مەسـەلەیەی جووتیەتیـی (زوجیـة)ی دانـاوە، کـە هـەم لـە جیهانـی بەشـەردا هەیـە، هـەم لـە جیهانـی ژیاندارانـدا بـە هەمـوو جۆرەکانیانـەوە: ئـاژەڵان و پـەڕەوران و، لـە جیهانـی ڕووەکەکانیـش دا، بەڵکـو ئـەو جووتییەتـە لـە ماددەی بـێ ژیانیشـدا هەیـە، گەردیلەکانیـش لـە بارگـەی موجیـب و سـالیب پێـك دێـن، ئەگـەر بیـری لـێ بکەیـەوە، ئنجـا حاڵیـی دەبـی کـە خـوا ﷻ تەنیـا خـۆی تاکـە، ﴿وَٱلشَّفۡعِ وَٱلۡوَتۡرِ ٣﴾الفجر، ئەگـەر هەمـوو دروسـتکراوەکان جـووت (شـفع)ن و، تەنیـا خـوا تـاك (وتـر)و بـێ وێنەیـە.

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَٰنِكُمْ ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خواو (لە بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی خوا) دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی و جیاوازیی زمانەکانتان و ڕەنگەکانتانە، ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّلْعَٰلِمِينَ ﴾، بەڕاستیی لەوەدا نیشانە هەن، بۆ زانایان، یانی: کەسانێك لەوە تێدەگەن کە بزانن خوا چۆن ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، ئەو گەردوونە چۆن دروستکراوە؟ پاشان لە جیاوازیی زمانەکان بکۆڵنەوە کە زیاتر لە چوار هەزار (٤٠٠٠) زمان لە دنیادا هەیە، دیسان جیاوازیی ڕەنگەکان، تەماشا دەکەی هیچ دوو مرۆڤێك لەم سەر زەوییە، وەك یەك نین، لە ئادەمەوە تاکو دوا مرۆڤی ئەم سەر زەوییە، قەت دوو کەس وەك یەك نین ونابن، تەنانەت دووانەکان (توائم)یش، ئەوانیش جیاوازیی ورد لە نێوانیاندا هەر هەیە، ئنجا کە وەك یەك نین، نەك تەنیا لە ڕواڵەتیان دا، بەڵکو دەنگیان، سروشتیان، جۆری ڕۆیشتنیان، جۆری هەڵسوکەوتیان، جۆری (DNA)یان، هیچیان وەك یەك نین.

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا، بریتیە لە خەوتنتان لە شەوگارو لە ڕۆژگاردا، ﴿ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ﴾، دیسان خواستنتان لە بەخششی خوا، واتە: کارو کاسبیی و گەڕانتان بە دوای بەخششی خوادا، کە ئەو بژیوو ڕۆزییەیە، پەیدای دەکەن، کە دەفەرموێ: ﴿ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾، لە شوێنی دیکەدا خوا ﷻ فەرموویەتی: لە شەوگاردا دەخەون و، لە ڕۆژگاردا کاسبیی دەکەن، ﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ﴿٦٧﴾ ﴾یونس، واتە: شەوی بۆ وا لێکردوون، کە تێیدا بسرەوون و بخەون و، ڕۆژگاریشی بۆ وا لێکردوون تێیدا ببینن و کاسبیی بکەن، بەڵام لێرە کە هەردووکیانی پێکەوە هێناون، لەبەر ئەوەیە کە دەگونجێ مرۆڤ بە شەویش کاسبیی بکات و بەڕۆژیش بخەوێ، هەندێك کەس وای بۆ هەڵدەسووڕێ کە بە شەوێ بێداربێ و کارو کاسبیی بکات، وەك کاروانچیی و قاچاغچیی و ئەوانەی کاری بارو سوار دەکەن، بە ڕۆژێ ئیسراحەت بکەن و پشوو بدەن، یاخود زۆر

کەس بە شەو پاسەوان و نێشکچیەو، بە شەوێ کارەکەی خۆی دەکات، بە ڕۆژێ پشوو دەدات و ئیسراحەت دەکات، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾، لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك ببیستن، واتە: هێزی بیستنیان بەکاربێنن کە لە دەرەوەی خۆیانەوە زانیاریی وەربگرن، چ زانیاریی وەحیی، چ زانیاریی خەڵکی دیکە لە ڕێی بیستنەوە، دەتوانن خۆیانی پێ دەوڵەمەند بکەن.

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾، دیسان لە نیشانەکانی خوا ئەوەیە کە برووسکەتان پێشان دەدات، هۆی ترساندن و هۆی تەماع وەبەرنانیشتانە، ﴿وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾، لە سەرێوەش ئاوێك دادەبەزێنێ، ﴿فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾، ئنجا زەوی لە دوای مردنی، پێ دەژیێنێتەوەو زیندووی دەکاتەوە، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾، بە دڵنیاییەوە لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بفامن، عەقڵیان بەکاربێنن و تێبفکرن، نیشانەی زۆر دەبیننەوە لەوەدا: لە هەورە تریشقەدا، لە برووسکەدا، لە دابەزینی ئاودا لە ئاسمانەوە، کە لە ئەنجامی متوربەبوون (تلقیح)ی هەورەکاندا برووسکەو هەورە تریشقە پەیدادەبن، پاشان زەوی چۆن زیندوو دەبێتەوە بەو ئاوەو، چۆن زەوییەکی قاقڕو دێمەکار، کە هیچ جۆرە جووڵەو سەوزایی لێ نیە، دوایی تەماشا دەکەی پڕ دەبێ لە چەندان جۆرە ڕووەك و، پڕ دەبێ لە گوڵ و لالەو نەسرین، یاخود دڕك و داڵ و ڕووەکی جۆراوجۆر، یان دانەوێڵەی جۆراوجۆر، یان سەوزەو تەڕەکارو ... هتد.

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَن تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ﴾، دیسان لە نیشانەکانی وی (خوا ﷻ) ئەوەیە، کە ئاسمان و زەوی بە فەرمانی خوا ڕابوەستن.

خوا ﷻ لە زۆر شوێن دا ئاماژەی بەوە کردوە، کە ئاسمانی ڕاگرتوە، بۆوێنە: ﴿وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَن تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۗ (٦٥)﴾الحج، خوا ئاسمانی ڕاگرتوە کە بکەوێتە سەر زەوی، مەگەر بە مۆڵەتی خۆی، هیچ پارچەیەك لەو ئاسمانە

بەر نابێتەوە سەر زەوی، ئەگەرنا هەموو خڕۆکەی زەوی تەنیا بەشی ئەوە دەکات، پارچە ئەستێرەیەك، یاخود پارچە خڕۆکەیەکی لەسەر بکەوێتە خوار، ﴿ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، دوایی کاتێك خوا ئەو بانگکردنەی لە زەوییەوە بانگی کردن، ﴿ إِذَآ أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴾، ئێوە یەکسەر دێنە دەر، واتە: لە ڕۆژی دواییدا، دوای ئەوەی خوا بانگتان دەکات، ئیسرافیل بۆ جاری دووەم فوو بە صوڕ (کەڕەنا) دا دەکات، ئێوە هەمووتان هەر کەسە لە ئاستی خۆی لە گۆڕەکەی خۆی دێتە دەر، یاخود جەستەکەی لە کوێدا بڵاوبۆتەوە، دێتەوە دەرو، ڕووحی بە بەردا دەکرێتەوە.

﴿ وَلَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾، هەر کەسێك لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هەمووی هی خوایەو، هەموویان بۆ خوا ملکەچن.

ئەمە وا پێدەچێ مەبەستی پێ فریشتەکان بن، چونکە فریشتەکان بۆ خوا ملکەچن، فەرمانبەری خوان، ئەگەر مەبەست پێی مرۆڤ و جند و فریشتەکانیش بن، واتە: لەو ڕووەوە کە ناتوانن لە سیستمی خوا لابدەن و، لەو ڕووەوەش کە یاسا گەردوونییەکان بەسەریاندا حاکمن، هەموویان ملکەچن بۆ خوا.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، خوا ئەو زاتەیە کە دروستکراو دەست پێدەکات و دوایی دەیگێڕێتەوە، ﴿ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ﴾، ئەوە لە لاشی ئاسانترە، سێناترە بۆ خوا، هەڵبەتە خوا بەپێی عەقڵی ئێمە فەرمایشت دەکات، ئەگەرنا بە نسبەت خواوە، ئاسان و قورس نیە، ئاسان و ئاسانتر نیە، هەمووی وەك یەکە، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ ﴾یس، واتە: فەرمانی خوا ئەگەر ویستی شتێك بکات، بەس بفەرموێ: ببە، یەکسەر دەبێ، بێگومان وشەی (کن) ببە، دیسان بۆ تێگەیاندنی ئێمەیە، ئەگەرنا خوا ﷻ ئەو وشەیە بەکارناهێنێ، یانی: وەك چۆن ئێوە بە شتێك بڵێن: ببە، هەڵسە، یەکسەر ئەو کەسە هەڵسێ، یان دابنیشە، یەکسەر دابنیشێ،

یـان لاچـۆ، یەکسـەر لابچـن، وەك چـۆن ئێـوە کـە فەرمانێکـی وا دەکـەن، شـتەکەتان بـۆ بێتـە دی، چەنـد ئاسـانە بـۆ خـوای پەروەردگاریـش ئاوایـە، یانـی: مەبەسـت ئەوەیـە هـەر کاتێـك ویسـتی خـوا ڕوو بکاتـە ئـەو شـتە، یەکسـەر پەیدادەبێ، ﴿وَلَهُ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ﴾، سـیفەتی هـەرە بەرزیـش تەنیـا بـۆ خوایـە، لـە ئاسـمانەکان و زەویـدا، کەواتـە: ئـەو شـتانەی کـە دەکرێنـە هاوبەشـی خـوا، لەگـەڵ خـواداو لـە جیاتـی خـوا دەپەرسـترێن، شـتی پووچـن، بـەس خـوا خاوەنـی سـیفەتی هـەرە بـەرزە لـە ئاسـمانەکان و زەوییـدا، بۆیـە هـەر ئەویـش شایسـتەی پەرسـتران و بەندایەتیـی بـۆ کرانـە، جگـە لـە خـۆی هەمـووی دروسـتکراوی خوایـەو بەنـدەی خوایـە، دروسـتکراوی خوایـە، ئەگـەر خاوەنـی ئیـرادەو شـعوورو هەسـت نەبـن، دروسـتکراوو بەنـدەی خـوان، ئەگـەر خاوەنـی ئیـرادەو هەسـت و شـعوور بـن، وەك فریشـتەکان و مرۆڤـەکان و جنـدەکان، ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾، هـەر خـواش ﷻ زاڵـی کاربەجێیـە، زاڵ و باڵادەسـتەو، کاربەجێشـە کارەکانـی هەمـووی لـە شـوێنی خۆیانـدان.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هاتنی ڕۆژی دوایی مسۆگەرەو، لە کاتی هاتنی قیامەت دا، تاوانباران بێ دەنگ و نائومێد دەبن، حاشا لە هاوبەشەکانیان دەکەن و، لەو ڕۆژەدا خەڵك لە یەك جیادەکرێنەوەو پەرتەوازە دەبن، بڕوادارانی چاکەکار لە بەهەشت داو، بێبڕوایانی بە درۆدانەری نیشانەکانی خواو دیدارەکەی، لە ئازاری دۆزەخدا ئامادە دەکرێن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ﴾، خوا ﷻ دروستکراو دەست پێدەکات، لە سەرەتاوە دەیهێنێتە دی، دوای دەیگێڕێتەوە پێشتریش گوتمان: لەم سوورەتەدا چوار جاران وشەی (ألله) کراوە بە سەرەتای ڕستە، ئەمە شوێنێکیانە، شوێنی دووەمیان: ﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴿٤٠﴾ ﴾، شوێنی سێیەم: ﴿ اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ ﴿٤٨﴾ ﴾، شوێنی چوارەم: ﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ﴿٥٤﴾ ﴾، کە مەبەست پێیان ئیسپاتی یەکتایی خوایە لە پەروەردگار بوون و، بەدیهێنەر بوون و، پەرستران و بەندایەتیی بۆ کراندا.

٢)- ﴿ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، دوای ئەوەی کە فەوتاندنیشنی جارێکی دیکە دەتانگێڕێتەوە، (تُرجَعُون)، خوێندراویشەتەوە: (يُرْجَعُون)، بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوە بە شێوەی نادیار، بەڵام (تُرْجَعُون)، بە شێوەی حاڵەتی دوێنراو (مُخَاطَب)ە.

٣)- ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، ئەو ڕۆژە کە (ساعة) هەڵدەستێ، قیامەت هەڵدەستێ، قیامەت ڕادەبێ، ئەو کاتە دێ کە مرۆڤەکان تێیدا زیندوو دەکرێنەوە، تاوانباران بەخەفەتبارییەوە نائومێد دەبن.

﴿ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، تاوانباران نائومێد دەبن، خەفەتبار دەبن، زۆر دڵ داگیراو دەبن، پاشان بێ دەنگ دەبن، چونکە: (الإِبْلَاسُ: سُكُوتٌ بِحِيرَةٍ)، یان (سُكُونٌ بِحِيرَةٍ)، بێ دەنگیی، یاخود بێ جموجۆڵیی بە سەرسامیی و بە سەراسیمەییەوە.

٤)- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَآئِهِمْ شُفَعَـٰٓؤُا۟ ﴾، لە نێو هاوبەشەکانیاندا تکاکاریان نەبوون، وەك خەیاڵیان دەکرد، ئەوە خەیاڵ پڵاوێك بوو، پێیان وابوو ئەوانەی دەیانکەن بە هاوبەشی خوا، لە ڕۆژی دواییدا، تکاو ڕەجایان بۆ دەکەن، لەلای خوا، وەك یەکێك لەوانەی کە بە هەڵە لە تەصەووف حاڵیی بووە، ئەگەرنا تەصەووف و تەزکیەی ڕاستەقینە لایەنێکی ڕەسەنە لە ئیسلامدا، کە مسوڵمانان پەروەردە دەکات لە ڕووی ئیمانیی و، ڕووحیی و، ڕەوشت و ئاکارەوە، ئنجا یەکێك لەوانە کە بە هەڵە حاڵیی بووەو، بە هەڵە بەو ڕێیەدا ڕۆیشتوە، بە شێخەکەی خۆی دەڵێ:

بۆیە لە دنیا دەستم گر وە تۆ
تاکو لە قیامەت نەبم ڕەنجەڕۆ

یانی: لە دنیادا دەستی بەشێخەکەیەوە گرتوە، تاکو لە قیامەتێ شەفاعەتی بۆ بکات، لە ڕاستییدا پێغەمبەران و شەهیدان و ڕاستان و صاڵیحان و، هەر کەسە لە قەدەر خۆی، تکاو شەفاعەت دەکات، بەڵام دەبێ دەست بە خوا بگری و، بە ڕێی خوادا بڕۆی و، بەندایەتیی خۆت بۆ خوا ساغ بکەیەوەو، هیچ چاوەڕوانییەکت لە جگە لە خوا نەبێ، لەو شتانەدا کە تەنیا بە خوا دەکرێن: شیفا هێنانەو،

سەرخستنەو، ژێر خستنە، هەر شتێك لەو ئیش و کارانەی کە تەنیا بە خوا ﷻ دەکرێن، داواکردن و چاوەڕوانیی کردنیان لە غەیری خوا، بە شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانان لە قەڵەم دەدرێ، ئنجا دەفەرموێ: لە نێو هاوبەشەکانیاندا کە لەلای وان هاوبەشی خوا بوون، نەك لە واقیعدا، شەفاعەت کارو تکاکاریان نەبوون.

٥)- ﴿وَكَانُوا۟ بِشُرَكَآئِهِمْ كَـٰفِرِينَ﴾، لەوێ بە هاوبەشەکانیان بێبڕوا بوون، واتە: نکووڵیی دەکەن، لەوەی کە سەرپەرشتییان کردبن و، دۆستایەتییان کردبن، حاشایان لێ دەکەن و، لێیان پشت پەل دەبن، پێیان وایە کە بەو شێوەیە دەرباز دەبن، لەوەی کە لە دنیادا دوایان کەوتوون و پەرستوویانن و لە جیاتی خوا بەشێك لە بەندایەتیی، یاخود زۆرێك لە بەندایەتییان بۆ تەرخان کردوون.

٦)- ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ﴾، ئەو ڕۆژەش کە کاتی دیاریکراو (ساعَة) دێ و، ڕۆژی قیامەت دێ، ڕۆژی سزاو پاداشت و لێپرسینەوە دێ، لەو ڕۆژەدا مرۆڤەکان پەرتەوازە دەبن و، لێك بڵاو دەبن.

ئنجا خوا ﷻ ڕوونی دەکاتەوەو چۆن پەرتەوازە دەبن:

٧)- ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ﴾، ئەمە ڕوونکردنەوەی وشەی: (يَتَفَرَّقُونَ)ە، ئاوا لێك بڵاو دەبن: ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، ئەوانە لە نێو باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزاردا، دڵخۆش دەکرێن، شادمان دەکرێن، (فَهُمْ فِي الرَّيَاحِينِ والنَّباتَاتِ الملتفَّة، وَبَيْنَ أَنْواعِ الزَّهْرِ فِي الجَنَّاتِ يُسَرُّونَ)، لە نێو گوڵ و گوڵزارو ڕووەکە لێك ئاڵاوەکان و هەموو جۆرەکانی گوڵدا، لە نێو باغەکاندا، دڵخۆش دەکرێن.

﴿يُحْبَرُونَ﴾، (أي: يُسَرُّون، يُكْرَمُونَ، يَلَذُّونَ بالسَّمَاعِ والغِنَاءِ، يُنَعَّمُون)، زانایان بە هەموو ئەو وشانە لێکیانداوەتەوە: ﴿يُحْبَرُونَ﴾، دڵخۆش دەکرێن، ڕێزیان لێ دەگیرێ و، دەکرێنە خاوەن لەززەت و، چێژ وەردەگرن، بە گۆرانیی و قسەی خۆش و، نازو نیعمەتیان پێشکەش دەکرێ.

٨)- ﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِـَٔايَـٰتِنَا وَلِقَآيِٕ ٱلْأَخِرَةِ فَأُوْلَـٰٓئِكَ فِى ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ﴾، بەڵام ئەوانەی کە بێبڕوا بوون، بێبڕوابوون بە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَامُ)، بە کتێبەکانی خواو بە ڕۆژی دوایی، هەروەها ئایەتەکانی ئێمەو، دیداری ڕۆژی دواییان بە درۆ داناوە، ئا ئەوانە لە سزاو ئازاردا ئامادە دەکرێن.

وشەی: ﴿مُحْضَرُونَ﴾، دوو واتای هەن:

١- (مُحْضَر: أي حَاضِر بِحَيثُ لَا يَغِيبُ عَنْهُ)، واتە: ئامادەیەو، لەو سزاو ئازارە ناچێتە دەرێ.

٢- (مُحْضَرُون: مَأْتِيٌّ بِهِم، وَمُحْضَر لَا يُقَالُ إِلاَّ فِي الشَّر)، واتە: دەهێنرێن و، پەلکێش دەکرێن، چونکە (مُحْضَر)، تەنیا لە خراپەدا بەکاردەهێنرێ، چونکە مرۆڤێك بۆ چاکە بۆ خۆی دەچێ، بەڵام بۆ سزاو ناخۆشیی و بۆ خراپە، دەبێ پەلکێش بکرێ و، ڕەپێچەك بدرێ و، بە تۆبزیی بهێنرێ، ئەوانەی بێبڕوا بوون و، ئایەتەکانی ئێمەیان بە درۆ داناوەو، دیداری ڕۆژی دواییان بە درۆ داناوە، ئا ئەوانە لە سزادا ئامادە دەکرێن و پەلکێش دەکرێن.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی، ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە بە هۆی ئیمان و کردەوەی باشەوە، باغ و گوڵ و گوڵزارەکانی بەهەشتمان بە قسمەت دەبن، دڵخۆشیی و شادمانیی ئەوێمان بە قسمەت دەبێ، کە هەر دڵخۆشیی و شادمانیی ئەوێ، ئەو دڵخۆشیی و شادمانییەیە، کە هەرگیز ناخۆشیی بە دوادا نایەتەوە، خوا ﷻ بمانپارێزێ لەوەی کە بە هۆی کوفرو بە درۆ دانانی ئایەتەکانی خواو دیداری خواوە، پەلکێش بکرێین بەرەو سزاو ئازارو جەزرەبەی خوا، کە لەوێ خەم و مەینەتییەك بەسەر ئەو کەسانە دادێ، هەرگیز لە کۆڵیان نابێتەوە، خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی سەرەنجاممان خێر بکات.

مەسەلەی دووەم:

زگماك و عەقڵی ساغ، بە پاكگرتن و ستایشكردنی خوا لە هەموو كاتەكاندا، پێویست دەكەن: ئێواران و بەیانییان، نیوەڕۆیان و شەوان، هەروەها لە هەموو شوێنەكاندا: ئاسمانەكان و زەوی، بە بەڵگەی ئەوەش كە خوا بەردەوام زیندوو لە مردوو، مردوو لە زیندوو دەردێنێ و، زەمین دەژێنێتەوەو، مرۆڤایەتییش دەژیەنێتەوە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَيُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ ﴾، ئنجا پاكیی و بێخەوشیی بۆ خوا، پیتی (ف) لە: (فَسُبْحانَ)دا، پەیوەندیی بە قسەكانی پێشەوە هەیە، واتە: مادام حاڵ بەو شێوەیە، كەواتە: پاكیی بۆ خوا، وشەی: ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ ﴾:

أ- دەگونجێ بە مانای (تَسْبِيحاً لِله) بێ و، (سُبْحَانَ) چاوگ (مصدر) بێ، یان لە شوێنی چاوگ بێ، (تَسْبِيحَاً لِله): پاكیی بۆ خوا ﷻ.

ب- دەشگونجێ ئەمە فەرمان بێ، یانی: (سَبِّحُوا اللهَ تَعَالى)، واتە: خوای بەرز بە پاك بگرن، (عَن تَصَوُّرِ المُشْرِكِين أَنَّهُ يَعجِزُ عَن إِحْياءِ الأَمْوَات)، لە بیرو بۆ چوونی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، كە خوا بێ توانایە لە زیندوو كردنەوەی مردووان.

جـ- یان: ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ ﴾، یانی: (مُسَبَّحٌ الله تَعالى)، واتە: خوا بە پاكگیراوە.

كەواتە: ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ ﴾، ئەو سێ حاڵەتە ڕێزمانییانەی تێدا ڕەچاو دەكرێن:

أ- (تَسْبِيحاً لِله)، پاکیی بۆ خوا بە ڕەهایی.

ب- (سَبِّحُوا اللهَ)، خوا بە پاك بگرن.

ج- (مُسَبَّحٌ للهُ تَعالى)، خوا بە پاکگیراوە.

ئنجا بە پاکگرتنی خوا، بە دوور گرتنی خواو، بە بەرز گرتنی خوایە، لە هەموو ئەو شتانەی کە لە لایەن خەڵکی نەفام و نەزانەوە، پاڵدەدرێنە لای خوا ﷻ، لێرەدا بە پێی سیاقەکە دیارە کە کافرەکان پێیان وابووە، خوا ﷻ بێ توانایە لەوەی دوای ئەوەی مردوون و دەبنەوە بە خاك، زیندوویان بکاتەوە.

٢)- ﴿حِينَ تُمۡسُونَ وَحِينَ تُصۡبِحُونَ﴾، لە کاتێکدا دەکەونە نێو ئێوارەوەو، لە کاتێکدا بەیانیی دەکەنەوە، دەکەونە نێو بەیانییەوە، (الإِمْسَاءُ: حُلُولُ المَسَاءِ، وَالإِصْبَاحُ: حُلُولُ الصُّباحِ، وَالمَقْصُودُ الدُّخُولُ فِي المَسَاءِ وَالصَّباحِ، مِثْلُ: أَيْمَنَ وَأَنْجَدَ وَأَشْأَمَ)، وشەی (إِمْسَاء)، واتە: داهاتنی ئێوارەو، (إِصْبَاح) واتە: داهاتنی بەیانیی، بەڵام لێرەدا مەبەست: چوونە نێو ئێوارەو چوونە نێو بەیانییەوەیە، وەك: (أَيْمَنَ) واتە: چوو بۆ وڵاتی یەمەن، (أَنْجَدَ)، واتە: چوو بۆ وڵاتی نەجد، (أَشْأَمَ) واتە: چوو بۆ وڵاتی شام.

٣)- ﴿وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، خوا ﷻ بە پاکگیراوەو، بە پاکی بگرن، بەپاکگیران بۆ خوا ئێواران و بەیانیان، ستاییش هەر بۆ ویە لە ئاسمانەکان و زەوییدا، ئەوەی پێشێ باسی کاتەکان بوو، باسی کۆتایی کات و سەرەتای کات، کۆتایی ڕۆژ (ئێوارە)و سەرەتای ڕۆژ (بەیانیان)، ئەمەشیان: ﴿وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، ستاییش هەر شایستەی ئەوە لە ئاسمانەکان و زەویدا، واتە: لە سەرەوەی دروستکراوەکان و لە خوارەوەیان دا.

وەك پێشتریش گوتوومانە: (وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ)، کە (الجار والمَجرور) پێش دەکەون، ئەمە کورت هەڵێنان دەگەیەنێ، ئەگەرنا دەیتوانی بفەرموێ: (الحَمْدُ لَهُ)، بەڵام (وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ) وەك: ﴿إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ۝٥﴾الفاتحة، کورتهەڵێنانی

ستاییشە لە خوادا ﷻ، یانی: ستایش بۆ کران لە ئاسمانەکان و زەوییدا، هەر شایستەی ئەوە.

٤)- ﴿وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾، دێتەوە سەر کاتەکان: هەروەها شەوانەو، کاتێك دەکەونە نێو نیوەڕۆیانیش.

هەندێك گوتوویانە: (العَشِيّ: مَا بَعدَ العَصْر)، واتە: لە دوای عەسرەوە پێی دەگوترێ: (عَشِيّ)، بەڵام دەشگونجێ مەبەست پێی شەوگار بێ، چونکە (تُمْسُون)، دیارە دوای نوێژی ئێوارە دەگرێتەوە بۆ ئەوەی دووبارە نەبێ، ﴿وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾، لە کاتێکدا کە دەکەونە نێو نیوەڕۆ.

٥)- ﴿يُخْرِجُ ٱلْحَيَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ﴾، زیندوو لە مردوو دەردێنێ.

٦)- ﴿وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَيِّ﴾، مردووش لە زیندوو دەردێنێ.

ئەمە هۆکاردانان (تعلیل)ە، بۆ بە پاکڕاگرتن و ستاییش کردنی خوا لە ئاسمانەکان و زەوییدا، بۆیە خوا پێویستە بە پاك بگیرێ و، بە پاکگیراوە، بۆیە بە پاکگرتن بەس بۆ وی، چونکە ئەو کارە ناوازانە، تەنیا بەو دەکرێن، زیندوو لە مردوو، مردوو لە زیندوو دەردێنێ، وشەی (مَيِّت) لە هەردوو شوێنەکان دا بە (مَيْت)یش خوێندراوەتەوە.

٧)- ﴿وَيُحْيِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾، سەر زەمینیش، دوای مردنی زیندوو دەکاتەوە، مردنی زەوی بریتیە لە نەمانی ڕووەك و کشتوکاڵ و، جموجۆڵی زیندەوەران و ژیانداران لەسەری، کە دیارە جموجۆڵی زیندەوەران و ژیاندارانیش لەسەر ڕووی زەوی بە هۆی ئاوو، ڕووەك و شیناوردو دارو درەختەوەیە، کە زەوی ئەوانەی لەسەر نەمان، ئەوانیش نامێنن، وەك گوتراوە: (ئاوو ئاوەدانیی).

خوا ﷻ دەفەرموێ: زەوی زیندوو دەکاتەوە دوای مردنی، واتە: دوای نەمانی دیاردەی ژیان لەسەری، کە ڕووەك و شیناوردو کشتوکاڵە.

٨)- ﴿وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ﴾، هەر بەو شێوەیەش دەردەهێنرێن، واتە: وەك چۆن خوا ﷻ ئێستا زیندوو لە مردوو، مردوو لە زیندوو دەردێنێ.

ئنجا کاتی خۆی زانایان چەمکی ئەو زیندوو لە مردوو دەرهێنان و، مردوو لە زیندوو دەرهێنانە لە لایان، چەمکێکی تەسك بووەو، چەند شتێکی سنووورداری گرتۆتەوە، بۆ وێنە:

گوتوویانە: جووجکە کە زیندووە لە هێلکەی دەردێنێ کە مردووە، هێلکە کە مردووە لە مریشکی دەردێنێ کە زیندووە، یان گوتوویانە: گوڵە گەنمی زیندوو، لە دەنکە گەنمی مردوو دەردێنێ و، پاشان دەنکە گەنمەکان کە مردوون، لە گوڵە گەنمێکی زیندووی خاوەن ژیان دەردێنێ.

بەڵام ئێستا بۆ ئێمە، چەمکی زیندوو لە مردوو دەرهێنان و، مردوو لە زیندوو دەرهێنان، زۆر فراوانە، وەك زۆر جاری دیکە گوتوومانە: بە مەزەندەی زانایانی توێکاری (علم التشريح) دەڵێن: لە هەر چرکەیەکدا سەدو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانە لە جەستەی مرۆڤدا دەمرێ و، سەدو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) دیکەی زیندوو شوێنیان دەگرنەوە، خانە زیندووەکان لە خواردنی هەرسکراو کە لە خوێندا هەیە، لەوێوە دروست دەبنەوەو، خانە مردووەکانیش لە جەستە فڕێدەدرێنە دەرەوە، لە ڕێی میزوو پاشەڕۆو، هەناسە فڕێ دانەوە.

هەروەها ئێستا بۆ ئێمە ئەو چەمکە زۆر زۆر فراوانترە، کە دەزانین لە چرکەیەکدا ملیاران ڤایرۆس و، میکرۆب و بەکتریا دەمرن و، هی دیکە شوێنیان دەگرنەوە، کەواتە: ئەو زیندوو لە مردوو پەیداکردن و، مردوو لە زیندوو پەیدا کردنە، پرۆسەیەکی زۆر گشتگیرە، هەم جیهانی بەشەر، هەم جیهانی ژیانداران بە گشتیی ئاژەڵ و پەڕەوڕو زیندەوەرە وردەکان و، هی نێو هەواو، هی نێو دەریاو، هی سەر زەوی و، هی بن زەوی، هەمووی دەگرێتەوە، هەروەها جیهانی ڕووەك و شیناوردو دارو درەختەکانیش دەگرێتەوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴾، واتـە: وەك دەرهێنانـی زینـدوو لـە مـردوو، مـردوو لـە زینـدوو، چـۆن ئێسـتا بـەردەوام ئـەو پرۆسـەیە هەیـە، ئێـوەش هـەر بـەو شـێوەیە خـوای موتەعـال کاتێـك کـە مـردن، لـە هـەر کاتێکـدا کـە ویسـتی لـەو زەوییـە مـردووە، ئێـوە بـە زیندوویـی دەردێنێتـەوە.

هەروەهـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴾، واتـە: ئـا بـەو شـێوەیە کـە ئێسـتا لەبـەر چاوتانـە، هـەر بـەو شـێوەیەش لـە قیامەتـدا دەردەهێنرێنـەوە.

فەرمایشـتێکی پێغەمبـەر ﷺ هەیـە، لـەو بـارەوە: **{عَـنْ أَبِـي هُرَيْـرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ قَـالَ: «كُلُّ ابْـنِ آدَمَ يَأْكُلُـهُ التُّـرَابُ، إِلاَّ عَجْـبُ الذَّنَـبِ مِنْـهُ خُلِـقَ وَفِيـهِ يُرَكَّـبُ»}** **(أخرجـه البخـاري: ٤٦٥١، ومسـلم: ٢٩٥٥، وأبـو داود: ٤٧٤٣، والنسـائي: ٢٠٧٧).**

واتـە: ئەبـوو هورەیـرە ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویەتـی: هەمـوو جەسـتەی ئادەمـزاد گڵ دەیخـوات، جگـە لـە ئێسـکی کلێنجـە (**عَجْـبَ الذَّنَـبِ**) کـە لێـی دروسـت بـووەو لەویـش پێکدەهێنرێتـەوە.

(**عَجْـبَ الذَّنَـبِ**) ئێسـکی کلێنجـەی پـێ دەڵێـن، لەکۆتایـی بربڕاگەکانـی پشـت دا، ئێسـقانێکی بچـووك هەیـە، کـە لـە نێـو ئـەو ئێسـکە گچکەیـەدا (**عَجْـبُ الذَّنَـب**) هەیـە، (**عَجْـب**) یانـی: نێـوك، (**ذَنَب**)یـش بـە مانـای کلـك دێ، واتـە: کۆتایـی بربـڕەی پشـت، ئـەم فەرمایشـتەی پێغەمبـەر ﷺ ئێسـتا ئیعجازێکـی زانسـتییشـی تێدایـە، کـە ئێسـتا زانسـت دەریخسـتوە، کـە نێوکـە کلکـە (**عَجْـبُ الذَّنَـب**)ە بەهێزتریـن ماددەیـەو بـە تێزابیـش نافەوتـێ و لـە بەیـن ناچـێ.

مەسەلەی سێیەم:

خستنە ڕووی دوازدە نیشانەو بەڵگەی گەورەو گرنگ، لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و، پەروەردگارێتیی و، مشوورخۆریی خوا ﷻ، بۆ ژیان و مرۆڤ و گەردوون، وەك بەڵگە لەسەر تەنیا پەرستراوێتیی خواو ﷻ ناڕەوایی هاوبەش بۆ دانانی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ
﴿٢٠﴾ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم
مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ
وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَـٰفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَٰنِكُمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّلْعَـٰلِمِينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ
ءَايَـٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ
يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ يُرِيكُمُ ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ
مَآءً فَيُحْىِۦ بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾
وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَن تَقُومَ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ بِأَمْرِهِۦ ۚ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ إِذَآ أَنتُمْ
تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەژدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ﴾، لە نیشانەکانی (واتە: لە نیشانەکانی بەدیهێنەرایەتیی و، پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی وی)، ئەوەیە کە ئێوەی لە گڵ هێناوەتە دی.

ئادەم ﷺ ڕاستەوخۆ لە گڵ دروست بووە، بەڵام وەچەی ئادەم بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە گڵ دروست بوون، چونکە جەستەی ئێمەش سەرەتا لەو نوتفەیەی کە لە ئاوی باب و دایك پێك دێ، وەك لە سەرەتای سوورەتی (المؤمنون) باسێکی تایبەتمان دەربارەی چۆنیەتی دروست بوونی مرۆڤ کرد،

ئـەو نوتفەیـە لـە حەیمەنێکـی پیـاوو هێلکۆڵـەی ئافـرەت دروسـت دەبـێ، کـە هەردووکیـان دوو زینـدەوەری زینـدوون، ئەوانیـش لـە خوێـن دروسـت دەبـن و، خوێنیـش لـە خواردنـی هەرسـکراو و، خواردنـی هەرسـکراویش، دووبـارە دەگەڕێتـەوە بـۆ زەوی، کەواتـە: ئـادەم ڕاسـتەوخۆ لـە گڵ دروسـت بـووە، بـەڵام وەچەکـەی بـە شـێوەیەکی ناڕاسـتەوخۆ لـە گڵ دروسـت بـوون.

٢)- ﴿ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ ﴾، دوایی ئێوە یەکسەر، کت و پڕ، دەبنە مرۆڤێك کە بە زەویدا بڵاودەبنەوە، چونکە مرۆڤ سەرچاوەکەی و دەستپێکەکەی: گڵە، چ وەك باب و دایکی: ئادەم و حەووا سەلامی خوایان لێبێ، چ وەك یەك یەکی مرۆڤەکان.

(ثُمَّ) بـۆ ڕیزبەندیـی پلەییـە (للتَّرتيـبِ الرُّتبـي)، (إِذَا)ش بـۆ (مُفاجَئة)یـە، کتـو پـڕ ئێـوە دەبنـە مرۆڤێـك کـە بڵاودەبنـەوە، واتـە: بەسـەر زەوییـدا بڵاودەبنـەوە، ئنجـا گڵ لـە کـوێ و مـرۆڤ لـە کـوێ؟ مەسـافەو ماوەیەکـی زۆر دووریـان لـە نێـوان هەیـە، بۆیـە خـوا ﷻ وشـەی (ثُـمَّ)ی بەکارهێنـاوە، واتـە: دوایـی پلەیەکـی زۆر بەرزتـر بـۆ ئێـوە دێتـە پێـش، کـە دەبنـە مـرۆڤ.

ئەمـە نیشـانەی یەکەمـە لەسـەر خواناسـیی، کـە خـوا ئێمـەی لـە گڵ هێناوەتـە دی و، دوایـی بووینـە مرۆڤانێـك کـە بەسـەر زەویـدا بڵاوبووینـەوە.

٣)- ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا، واتە: لە نیشانەکانی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و مشوورخۆرێتیی و خاوەنی ئەوپەڕیی زانیاریی و کاربەجێیی بوونی خوا، ئەوەیە کە لە خۆتان هاوسەرانی بۆ هێناونە دی، ئنجا ئەمە ئەگەر دوێنراوەکان پیاو بن، واتە: ئافرەتانی بۆ هێناونە دی و، ئەگەر دوێنراوەکان ئافرەتان بن، واتە: پیاوانی بۆ هێناونە دی.

مانـای وایـە ئافرەتـان و پیـاوان لـە یـەك جـۆرە نەفسـن، وەك پێشـتریش گوتمـان: مانـای ئـەوە نیـە، ژن لـە پیـاو جیابووبێتـەوە، یـان پیـاو لـە ژن جیابووبێتـەوە، بەڵکـو یانـی: لـە یـەك جـۆرە نەفسـن، کەواتـە: ئایەتـی یەکەمـی سـوورەتی (النسـاء)یش،

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا ﴿١﴾ ﴾، کـە زۆرێـك لـە توێژەرەوانـی قورئـان، ئەوەیـان کردۆتـە بەڵگـە کـە حـەووا لـە ئـادەم جیابۆتـەوە، ئنجـا هەندێـك دەڵێـن: لـە پەراسـووی چەپـی، لـە ڕاسـتییدا ئـەو ئایەتـەی سـووڕەتی (النسـاء) نابێتـە بەڵگـە لەسـەر ئـەوە، چونکـە ئەگـەر ئـەو ئایەتـە بەڵگـە بـێ لەسـەر ئـەوەی حـەووا لـە ئـادەم جیابۆتـەوە، دەبـێ ئـەم ئایەتـەی سـووڕەتی (الروم)یـش، بەڵگـە بـێ لەسـەر ئـەوە: کـە هەمـوو ژنـەکان لـە پیاوەکانیـان جیابوونـەوە! کـە لـە ڕاسـتییدا ئـەوە وانیـەو، مەبەسـت ئەوەیـە کـە حـەوواش هـەر لـەو جـۆرە نەفسـە دروسـتبووە، کـە ئادەمـی لـێ دروسـتبووە، یانـی: ئـەی پیـاوەکان! ژنـەکان و هاوسـەرەکانتان لـە هەمـان جـۆرە نەفـس، کـە ئێـوەی لـێ دروسـتبوون، ئەوانیـش لـەو جـۆرە نەفسـە دروسـتبوون.

ئنجـا ڕەنگـە بڵێیـن: ئـەوە بـۆ ئێمـە شـتێکی بەڵگـە نەویسـتە، بـەڵام بەشـەر کاتـی خـۆی کـە لـە ڕووناکیـی پێغەمبەرایەتیـی و وەحیـی دوور کەوتۆتـەوە، بیرۆکـەی سـەیرو سـەمەرەی بـۆ دروسـتبوون، کاتـی خـۆی لـە نێـو یۆنانییەکانـدا مشـتومڕ بـووە لەسـەر ئـەوە کـە: ئایـا ئافرەتیـش وەك پیـاو خاوەنـی نەفسـە یـان نـا؟ هەندێکیـان گوتوویانـە: نەخێـر خاوەنـی نەفـس نیـە، یانـی: خاوەنـی ڕووح نیـە، دوایـی هاتوونـە سـەر ئـەوە کـە بەڵـێ، ئەویـش خاوەنـی نەفـس و ڕووحـە، بـەڵام خاوەنـی نەفسـێکی حەیوانییـە، نـەك ئینسـانیی، بۆیـە خـوا ﷻ لـە سـووڕەتی (النسـاء)دا، دەفەمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا ﴿١﴾ ﴾، واتـە: ئـەی خەڵکینـە! پارێـز لـەو پەروەردگارەتـان بکـەن کـە ئێـوەی لـە یـەك نەفـس دروسـتکردوە (کـە ئادەمـە)و، هـەر خۆیشـی هاوسـەرەکەی دروسـتکردوە، واتـە: هـەر لـە جـۆری خـۆی، مانـای وایـە: دایـك و بابـی مرۆڤایەتیـی لـە یـەك جـۆرە نەفسـن و، ئێـوەش ئـەی پیـاوەکان! بزانـن کـە ئافرەتەکانتـان هەمـان جـۆرە نەفـس و ڕووحیـان هەیـە، کـە ئێـوە هەتانـە[1].

---

(١) لـە تەفسـیری سـووڕەتی (النسـاء) ئـەو دەقـەی (پەیـمانی کۆن)مـان هێنـاوە کـە دەڵـێ: هاوسـەری ئـادەم (حـەووا) لەپەراسـووی چەپـی ئـادەم درووسـتبووە.

کە ئەوەشیان نیشانەی دووەمە لە نیشانەکانی خوا.

ئنجا بۆچی خوا ﷻ هەر لە جۆری نەفسی پیاوەکان، ئافرەتەکانی هێناونە دی؟ یان هەر لە جۆری نەفسی ئافرەتەکان، پیاوانی هێناونە دی؟

٤)- ﴿لِّتَسۡكُنُوٓاْ إِلَيۡهَا﴾، تاکو هۆگریان بن، تاکو بەهۆیانەوە ئۆخژنتان بۆ بێ و، پێیان دڵخۆش بن، (السُّكُونُ مُسْتعارٌ للتّأنُّسِ وَفَرَحِ النّفْسِ، وَضُمِّنَ «لِتَسْكُنُوا»، مَعْنى لِتَمِيلُوا فَعُدِّيَ بِـ «إلى»)، (سكون) بۆ هۆگریی ودڵخۆشبوونی نەفس خوازراوەتەوەو، وشەی (لِتَسْكُنُوا)، مانای: (لِتَمِيلُوا) مەیل بکەن بە لایانداو، بە لایاندا بچن و، هۆگریان بن، ئەم مانایەی خراوەتە نێو، بۆیە بە (إلى) تەعەددای پێکراوە، دەنا دەیتوانی بفەرموێ: (تَسْكُنُوا) یان (تَسْكُنُوا بِها)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿لِّتَسۡكُنُوٓاْ إِلَيۡهَا﴾، هەم مانای ئارامیی و ئۆخژن، هەم مانای مەیل بەلادا کردن و هۆگربوونیش دەگەیەنێ.

٥)- ﴿وَجَعَلَ بَيۡنَكُم مَّوَدَّةٗ وَرَحۡمَةً﴾، خۆشەویستیی و بەزەییشی خستۆتە نێوانتان، ئەم ئۆخژن بۆ هاتن و هەبوونی خۆشەویستیی و بەزەیی لە نێوانی ئافرەتان و پیاواندا، یەکێکی دیکەیە لە نیشانەکانی (نیشانەی سێیەم) پەروەردگارێتیی خوا، کە (مَوَدَّةً) بە مانای خۆشەویستیی دێ و، (رَحْمَةً)یش بەزەیی، کە سیفەتێکە پاڵ بە ئینسانەوە دەنێ مامەڵەی چاك بێ.

٦)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ﴾، بەڕاستیی لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بیر بکەنەوە، بۆچی فەرموویەتی: بیردەکەنەوە؟ چونکە بەدڵنیایی هەبوونی ئۆخژن و هۆگریی و، هەبوونی خۆشەویستیی و ڕەحم و بەزەیی لە نێوان ژن و پیاودا، بە فیکرو عەقڵ دەرك دەکرێ و، کەسێك بیر نەکاتەوە، ئەو ڕاستییانەی بۆ دەرك ناکرێن کە حیکمەتی ئەوە چییە، هەم پیاو بە هۆی ئافرەتەوەو، هەم ئافرەت بە هۆی پیاوەوە، هەست بە ئۆخژن و ئارامیی و تەسکینیی دەکەن؟!

٧)- ﴿وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦ خَلۡقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی پەروەردگارێتیی و بەدیهێنەرایەتیی و مشوورخۆرێتیی خوا، دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوییە، واتە:

گەردوون، ئەم گەردوونە زۆر نیشانەیەکی گەورەیە، وەك لە سووڕەتی (العنكبوت) دا، خوا ﷻ فەرمووی: ﴿ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾.

لە ڕاستییدا ئەم گەردوونە موڵکی خوایەو زۆر زۆر فراوانە، پێشتریش باسمان کردوە: کە ئێستا نوێترین بیردۆزەی فیزیایی و گەردوونیی، ئەوەیە کە تیرەی گەردوون بەدەوری پازدە ملیار (١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵی تیشکیی مەزەندە دەکرێ، واتە: تیشك بە پازدە ملیار (١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵ، ئنجا ئەمسەرو ئەوسەری گەردوون دەکات، هەڵبەتە ئەوە هەر بە مەزەندەی زانایانە، ئەوەندەی کە بە دووربینەکان بۆیان کەشف بووە.

٨)- ﴿ وَٱخْتِلَٰفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَٰنِكُمْ ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا: جیاوازیی زمانەکانتان و ڕەنگەکانتانە، دیارە لە قورئاندا هەمیشە وشەی (لِسان) بە مانای (لُغَة)ە، ئەو وشەو دەربڕینانە کە مرۆڤەکان بە هۆیەوە لێك حاڵیی دەبن، نەك ئەو زمانەی کە شتی پێ دەخورێ و قسەی پێ دەکرێ، جیاوازیی زمانەکان کە بە مەزەندەی زانایان، ئێستا چوار هەزار (٤٠٠٠) زمان، لە نێو مرۆڤایەتییدا هەیە، چوار هەزار (٤٠٠٠) زمانی سەربەخۆو سەرەکیی، جگە لە زارو لەهجەکان، هەڵبەتە مرۆڤ خۆیان زمان دروستدەکەن، خوا ﷻ توانایەکی داوەتە مرۆڤ کە زمان دابێنێ، هەروەك ئەو ئایەتەی سووڕەتی (البقرة) دەلالەتی لەسەر دەکات، کە کاتی خۆی لە تەفسیری سووڕەتی (البقرة)دا، باسمان کرد کە دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ﴿٣١﴾ ﴾، واتە: هەموو ناوەکانی فێری ئادەم کردن، یانی: توانایەکی بە ئادەم دا کە بتوانێ ناو لە شت بنێ و، زمان دروستبکات.

(وألْوَانِكُمْ)، هەروەها جیاوازیی ڕەنگەکانیشتان بەڵگەو نیشانەی خواناسییە، کە دیارە جیاوازیی ڕەنگەکانیش بە هۆی جیاوازیی ژینگەکان و، جۆری خواردن و خواردنەوەو، ئیش وکارو...هتد لە ئەنجامی ئەوانەدا جیاوازیی ڕەنگەکان دروست دەبێ.

ئەوانـەش سـێ نیشـانەی دیکـەی خـوای پـەروەردگارن، کەواتـە: (٣+٣=٦) هەتـا ئێسـتا.

٩)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٖ لِّلۡعَٰلِمِينَ﴾، لەوەدا نیشانەی زۆر هەن، بۆ زانایان، چونکە ئەم سێ شتە: دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی، واتە: گەردوون و، جیاوازیی زمانەکان و ڕەنگەکان، بەهۆی زانست و لێکۆڵینەوەوە دەردەکەون، بۆیە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٖ لِّلۡعَٰلِمِينَ﴾، هەڵبەتە خوێندراویشەتەوە: (لِلعالَمِين) واتە: بۆ جیهانییان بۆ هەموویان.

١٠)- ﴿وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ﴾، لە نیشانەکانی بەدیهێنەرێتیی و پەروەردگارێتیی و مشوورخۆرێتیی و، خاوەنی هەموو سیفەتێکی بەرزو چاك بوونی خوا ﷻو، شایستەی هەموو ستاییش کردنێك و بە پاکگرتنێك، حەوتەمین لە نیشانەکان و بەڵگەکانی بریتیە لە: خەوتنتان بە شەوگارو بە ڕۆژگار.

پیتـی (ب) لێـرەدا لـە (بالَّيْـلِ)دا، بـۆ (ظـرف)ەو، بـە مانـای (فـي) دێ، یانـی: (فـي الَّيْـلِ وَالنَّهـار)، بـە زۆریـی لـە قورئانـدا، خـوا ﷻ کـە باسـی خـەو دەکات دەیبەسـتێتەوە بـە شـەوگارەوەو، کاتێـك باسـی کاسـبیی دەکات، دەیبەسـتێتەوە بـە ڕۆژگارەوە، بـەڵام لێـرەدا هەردووکیانـی تێکـەڵ کـردوون، لەبـەر ئـەوەی هەرچەنـدە بـە زۆریـی وایـە کـە خەڵـك بـە شـەو دەخـەوێ و بـە ڕۆژ کـە دنیـا ڕووناکـە، کارو کاسـبیی دەکات، بـەڵام جـاری واش هەیـە خەڵـك بـە شـەوێ بـۆی ناکـرێ بخـەوێ و، کارو کاسـبیی دەکات: ئێشـکە دەگـرێ، کاروان دەکات، یـان لەبـەر هـەر هۆکارێـك، بـە ڕۆژگار دەخـەوێ، کەواتـە: هـەم شـەوگارو هـەم ڕۆژگاریـش، هـەم بـۆ خەوتـن و، هـەم بـۆ کارو کاسـبیی و بـە دوای بەخشـشـی خـوا کەوتـن، بەکاردەهێنرێـن.

١١)- ﴿وَٱبۡتِغَآؤُكُم مِّن فَضۡلِهِۦٓ﴾، خواستنتان بۆ بەخششی خوا (**طَلَبُكُم لِلرِّزْقِ الَّذِي هُوَ فَضْلُ اللهِ تَعالى عَلَيْكُم**)، داواکردنتان بۆ بژێوێك کە بەخششی خوایە ﷻ لەسەرتان، ئەمیش نیشانەی هەشتەمین.

کەواتـە: لێـرەش دوو نیشـانە هـەن: هـەم خەوتـن لـە شـەوو ڕۆژداو، هـەم کارو کاسـبیی کـردن لـە شـەوو ڕۆژدا، هـەر کامیـان نیشـانەیەکی سـەربەخۆن.

١٢)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾، لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك ببیستن، بۆیە دەفەرموێ: بۆ کۆمەڵێك ببیستن، چونکە بابای خەوتوو، ئاگای لە هیچ شتێك نیە، مەگەر دوایی بۆی بگێڕنەوە، بڵێن: کە خەوتبووی ئاوات گوت، وڕێنەت کرد، بەو شێوەیە خەوتی، ئەگەرنا بۆخۆی ئاگادار نیە، دەبێ دوایی بۆی بگێڕنەوەو ببیستێ، لە ڕێی بیستنی خۆیەوە، دوایی دەزانێ کە لە حاڵەتی خەوتنەکەیدا چی گوزەراوە!

١٣)- ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا ﷻ ئەوەیە کە برووسکەتان پێشان دەدات، هەم دەبێتە هۆی ترساندنتان و، هەم دەبێتە هۆی ئومێدەوار کردنتان (يُخِيفُكُم خَوْفاً، وَيُطْمِعُكُم طَمَعاً)، ترسەکە بۆ ئەوەیە بترسن، کە ئەو برووسکەیە زیانیان پێ بگەیەنێ، کە زۆر کەس بە برووسکەو، بە هەورە تریشقە لە بەین دەچێ، ئومێدەواربوونیشیان بە هۆی ئەوەوەیە کە دەزانن هەر هەورێك برووسکەی هەبوو، هەورە تریشقەی هەبوو، مانای وایە موتوربە بووەو بارانی پێوەیە، یاخود بەفرو تەرزەی پێوەیە.

دیـارە (خَوْفـاً وَطَمَعَـاً) هەردووکیـان (مَفْعـولٌ لِأَجْلِهِ)یـە یانـی: (إرادَةَ أَنْ تَخَافُـوا خَوْفَـاً وَتَطْمَعُـوا طَمَعـاً)، واتـە: بـۆ ئـەوەی کـە بترسـن بـە ترسـان و، ئومێـدەوار بـن بـە ئومێـدەوار بـوون.

١٤)- ﴿وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾، لە سەرێوەش ئاو دادەبەزێنێ، هەمیشە گوتوومانە: خوا ﷻ بە زۆریی دەفەرموێ: ئاو دادەبەزێنێ، نەك باسی باران (مَطَر) بکات، چونکە کە فەرمووی: ئاو، باران، بەفر، تەرزە شێ (بُخار)و، ئاونگیش دەگرێتەوە، هەموو ئەو تەڕاییەی کە لە ئاسمان، لە سەرێوە دێ، بەرەو زەوی، هەمووی دەگرێتەوە.

کە ئەمە نیشانەی نۆیەمی خوای پەروەردگار بوو.

١٥)- ﴿ فَيُحْيِ بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ﴾، ئنجا زەوی پێ زیندوو دەکاتەوە، دوای مردنی، دوای ئەوەی کە زەوی وشك و برینگ و دێمەکارو قاقڕ بووە، نیشانەکانی ژیانی لەسەر نەماون، ڕووەکەکان هیچیان لەسەری نەماون، بە هۆی ئەو ئاوەوە کە بۆی دادەبەزێنێ لە سەرێوە، پێی زیندوو دەکاتەوە.

ئەمیش نیشانەو بەڵگەی دەیەمی خواناسیی.

١٦)- ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾، لەوەش دا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك عەقڵیان هەبێ، هۆشیان هەبێ، بیر بکەنەوە، بۆیە وایفەرمووە، چونکە ئەو شتانە بە عەقڵی سەلیم دەزانرێن، ئەگەر مرۆڤ عەقڵی هەبێ و هۆشی هەبێ، دەزانێ کە برووسکەو، ئاو دابەزین لە سەرێ و، زیندوو بوونەوەی زەوی پێی، ئەوانە هەر سێکیان نیشانەی تەنیا بەدیهێنەرایەتیی و تەنیا پەروەردگارێتیی و تەنیا خاوەندارێتیی خوان، بۆیە دەبێ تەنیا ئەویش پەرستراو بێ.

١٧)- ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن تَقُومَ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ بِأَمْرِهِۦ ﴾، هەروەها لە نیشانەکانی خوا ئەوەیە کە ئاسمانەکان و زەوی، بە فەرمانی خوا ڕادەوەستن، (**القِيَامُ: البَقَاءُ الكَامِلُ الَّذِي يُشْبِهُ بَقَاءَ القَائِمِ غَيْرِ المُضْطَجِعِ وَالقَاعِدِ**)، بۆیە دەفەرموێ: لە نیشانەکانی ئەوەیە کە ئاسمانەکان و زەوی ڕابوەستن، ڕاوەستان لێرەدا، واتە: مانەوەی بە تەواویی کە بشوبهێتە مانەوەی کەسێك کە بە پێوە دەوەستێ، نەك دادەنیشێ، یاخود پاڵدەکەوێ، واتە: بە تێرو تەواویی ئەو ئاسمان و زەوییە دەمێننەوە.

لێرەدا مەبەست لە فەرمان (**أَمْر**)، دیارە کە فەرمانی پەیداکردن (**أَمر التَّكْوين**)ە، کە بریتییە لەو سیستەم (**نظام**)ە کە خوا دایناوە تاکو ئاسمان و زەوی، گەردوون بمێننەوەو بەردەوام بن.

ئەمیش نیشانەی یازدەیەمە.

١٨)- ﴿ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ إِذَآ أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴾، دوایی هەر کاتێك بانگی کردن، ئێوە کت وپڕ لە زەوی دێنەدەرێ.

ئەمیش نیشانەی دوازدەیەم و کۆتاییە کە لەم ئایەتانەدا خراونەڕوو.

ئنجا با قسەو سەرنجی سێ لە ڕوونکەرەوانی قورئان بدەین، لەبارەی ئەو ڕستەی کۆتاییەوە:

١- (الطبري) لە بارەی ﴿ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾ەوە، گوتوویەتی: (**إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ مِنَ الْأَرْضِ، إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةَ مُسْتَجِيبِينَ لِدَعْوَتِهِ إِيَّاكُمْ**)[١]، واتە: ئێوە لە زەوی دێنە دەرێ، کاتێك کە خوا بانگتان دەکات، ئێوە وەڵامی بانگکردنەکەی دەدەنەوەو، لە زەوی دێنە دەرێ.

٢- (فخر الدين الرازي) گوتوویەتی: (**فَالْمَدْعُوُّ يُدْعَى مِنَ الْأَرْضِ، يَعْنِي أَنْتُمْ تَكُونُونَ فِي الْأَرْضِ فَيَدْعُوكُمْ مِنْهَا فَتَخْرُجُونَ**)[٢]، ﴿ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، بانگکردنەکە لە زەوییەوە نیە، بەڵام ئێوە لە زەوییدان کە بانگتان دەکەن، ڕازی دەڵێ: بانگکراوەکە لە زەوییەوە بانگ دەکرێ، واتە: ئێوە لەو کاتەدا لە زەوییدا دەبن، کە خوا بانگتان دەکات و، لە زەوی دێنە دەرێ.

٣- (محمد الطاهر بن عاشور)، دەڵێ: (**مِنَ الْأَرْضِ مُتَعَلِّقٌ بِتَخْرُجُون قُدِّمَ عَلَيْهِ**)[٣] واتە: کە دەفەرموێ: ﴿ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ إِذَآ أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴾، یانی: (**إذا أنتُم تَخرُجُونَ مِنَ الْأَرْض**) بەڵام پێشی خراوە.

هەموویان هەر یەك واتایان هەیە، گرنگ ئەوەیە بانگکردنەکە لە زەوییەوە نیە، بەڵکو بانگکردنەکە لەلایەن خواوەیە، بەڵام مرۆڤەکان لە زەوی دێنە دەرێ.

﴿ إِذَآ أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴾، ئێوە لە زەوییەوە دێنە دەرێ، (**إِذَا**) بۆ کت وپڕیی (**مُفَاجَئَة**)یە، یانی: زۆر بەخێرایی و کت وپڕ دێنە دەرێ، کاتێك خوا بانگی کردن.

---

(١) جامع البيان، ج ٢١، ص (٤-٥).

(٢) التفسير الكبير، ج ٢٥، ص ١٠١.

(٣) التحرير والتنوير، ج٢١، ص٨١ .

کورتە باسێک دەربارەی
بیست وردەکاریی جەستەی مرۆڤ لەبەر تیشکی ئەم ئایەتەدا

﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ ﴾

واتە: لە نیشانەکانی خوا ئەوەیە کە ئێوەی لە خاك دروست کردوە، دوایی ئێوە دەبنە مرۆڤانێك و بڵاو دەبنەوە، (النابلسي)[1] لە تەفسیرەکەی خۆی دا هەندێك شتی جوان دەڵێ، هەڵبەتە ئێمە ستایش بۆ خوا لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (المؤمنون)دا باسێکی سەربەخۆمان لە بارەی چۆنیەتی دروستبوونی مرۆڤەوە کردوە، هەروەها لە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)دا، زیاتر لە سەد (١٠٠) لاپەڕمان تەرخانکردوە بۆ باسکردنی جەستەی مرۆڤ، وەك پێکهاتەکانی و کۆئەندامەکانی، هەر کەسێك بیەوێ دەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ ئەو مەوسووعەیە، وردەکاریی زۆرمان لە بارەی مرۆڤ وجەستەی مرۆڤ و، کۆئەندامەکانی ئەو هەموو کارە سەرسوڕهێنەرانەی کە ئەنجامیان دەدەن، باسکردوە، بەڵام لێرەدا لە قەدەر سروشتی ئەم تەفسیرە، پێم خۆش بوو هەندێك شت باس بکەین: کە گڵ و خاك لە کوێ و، ئەو مرۆڤە لە کوێ، کە دەبێتە مرۆڤێکی تێرو تەواو، ئەو هەموو مرۆڤانە کە دوایی بە زەوییدا بڵاودەبنەوە؟

چەند زانیارییەك دەربارەی جەستەی مرۆڤ لە بیست بڕگەدا:

١- لە مێشکی مرۆڤدا سەد ملیار (١٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) خانەی ژێرخانیی(إستنادي)ی، هەن، لێناون، تاکو ئێستا وەك پێویست ئەرکەکەیان نەزاندراوە، بەڵام لە توێکڵی مێشکدا

---

(١) تفسیر النابلسي، ج ٧، ص ١٠٢-١٠٦

چوارده مليار (١٤,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) خانه هەن، ڕەنگیان خۆڵەمێشییە، کە ژیانی عەقڵیی مرۆڤ پەیوەستە بەو چوارده مليار (١٤,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) خانه خۆڵەمێشییەوە، یانی: کاتێك مرۆڤ، کەسێك دادوەریی دەکات، یان شتێك دێنێتەوە یاد خۆی، کە دەبیستێ، دەبینێ، خەیاڵێك دەکات، شتێك وێنا دەکات، هەروەها هەموو جموجۆڵەکانی کە بە ئەندامەکانی ئەنجامیان دەدات و، هەستکردنەکانی و، هەموو ئەوانە پەیوەندییان هەیە، بەو خانه خۆڵەمێشیانەوە کە لە توێژاڵی سەرەوەی مێشکدا هەن.

جێی سەرسوڕمان ئەوەیە کە خانەکانی مێشك، گەشە ناکەن، شێرپەنجە (**سرطان**)یشیان تووش نابێ، لەبەر حیکمەتێك -یان چەندان حیکمەت- کە خوای پەروەردگار دەیزانێ، دیارە ئەرکدار بوونی مرۆڤ بەو مێشکەوە بەستراوە، یانی: عەقڵ مایەی ئەرکداریی (**مناط التكليف**)ە، چونکە هەر کەسێك عەقڵی سەلیم نەبێ وەك شێت، یاخود عەقڵەکەی پێنەگەیشتبێ وەك منداڵ، تەکلیفی شەرعیی ڕووی تێ ناکات.

٢- لە خوار مێشکەوە لوو (**غُدَّة**)یەك هەیە، پێی دەگوترێ: لووی (**نُخامي**)، کە زۆر گچکەیەو، کێشەکەی نیو گرامە، پێی دەگوترێ: پادشای کۆئەندامی هۆڕمۆنیی، بەڵکو پێی دەگوترێ: شاژنی لووەکان (غوددەکان) کە هەموویان فەرمان لەو لووی نوخامییەوە وەردەگرن، کە دوازده فەرمانی هۆڕمۆنیی دەکات، یەکێك لەو هۆڕمۆنانە بریتیە لە هۆڕمۆنی گەشەکردن، کە هۆڕمۆنی گەشەکردن لە (١٨٨) ترشەڵۆکی ئەمینیی پێك دێ، کە پێویستە لە خوێندا دە (١٠) میکرۆگرام لە هەر لیترێکدا هەبن، ئەگەر ئەو ئەندازەیە کەمتر بێ، ئەوە مرۆڤ گەشە ناکات و، دەبێتە قەزەم (کورتە باڵا)و، ئەگەر زیاد بێ، مرۆڤ زۆر بەرزو بە کەلەش و کەڵەگەت دەبێ، زیاتر لە ئەندازەی مرۆڤی ئاسایی، ئەوانەی باڵایان دوو مەترو چەندان سانتیم دەبێ، لە ئەنجامی ئەوەدایە کە ئەو هۆڕمۆنەی گەشەکردنیان زۆرە.

٣- هەروەك چۆن مێشك و غوددەی نوخامیی هەر لە گڵ دروست دەبێ، ئێسقانەکانیش هەر لە گڵ دروست دەبن، بۆ وێنە: ئێسقانی ڕان، بە شێوەیەکی وا دروستکراوە کە

سەرێکی دەچێتەوە نێو کلێنجە، یان قولقولەو، سەرێکی دەچێتە نێو جومگەی ئەژنۆ، هەر کامێکیان بەو شێوەیە دروستکراوە، کە بۆ ئەو شوێنەی دەچێتە نێوی، بگونجێ، بۆ ئەوەی لەوێدا بتوانێ جووڵە بکات، جاری وا هەیە کە مرۆڤ دەتوانێ پێنجسەد (٥٠٠) کیلۆگرام هەڵبگرێ لەسەر ئەو ئێسقانەی ڕانی و، لەسەر ئەو ئێسقانانە کە خوای پەروەردگار لێیان پێکیهێناوە، ئەو هەموو قورساییەش دەکەوێتە سەر گەردنی ڕان، مانای وایە هەر کامێکیان دەتوانێ فشاری دوو سەدو پەنجا (٢٥٠) کیلۆ هەڵبگرێ، ئەو گڵە کە خۆی زۆر نەرم و بێهێزە، بەڵام ئەو ئێسقانە بە قوەتەی لێ دروست بووە!

ئنجا لە نێو ئێسقانەکانداو، لە نێو جومگەکانیاندا جۆرە ماددەیەکی شل هەیە، ناهێڵێ ئەو ئێسقانانە لێکبخشێن و بخورێن و، هەندێك ژێ و هەندێك ڕیشاڵ هەن، کە بە یەکیانەوە دەبەستنەوە.

ئنجا هەر کامێك لە ئێسقانەکان جۆرێك سروشتیان هەیە، بۆ وێنە: ئێسقانی کەللەی سەر مەیلەو تەختن، بەڵام ئێسقانی ڕان و ئەژنۆو دەست و پێیەکان، جۆرێکی دیکەن، هەر کامێکیان بە شێوەیەك هەڵخراوەو سروشتەکەی وایە، کە لەگەڵ ئەو ئەرکەدا کە دەبێ ئەنجامی بدات، بگونجێ.

٤- کاتێك ئێسقان دەشکێ، دووبارە گەشە دەکاتەوە، کە ئەمە زۆر شتێکی سەرسوڕهێنەرە، یانی: کەسێك کە لاقی دەشکێ، دەستی دەشکێ، یان هەر شوێنێکی دەشکێ، پزیشك هەر ئەوەندەی لەسەرە کە هەڵیبەستێتەوەو، ئێسقانەکان لە پەنای یەك دابنێتەوە، بەڵام دوایی خۆیان ئەو ئێسقانانە پێکەوە دەنووسێنەوەو، گەشە دەکەن و دروست دەبنەوەو، سەرسوڕهێنەرتریش ئەوەیە کە خانەکانی ئێسقان، تاکو ئەو ئەندازەیەی پێشێ گەشە دەکەن، نەك درێژتر بێ، یان گەورەتر بێ، بەڵکو تەنیا تاکو ئەو ئەندازەیەی پێشتر خوا ﷻ لەسەری سروشتاندوویەتی، گەشە دەکات و لەوە زیاتر تێناپەڕێ.

ئنجا لە نێو ئێسقانەکاندا کارگەی دروست کردنی خڕۆکە سوورەکان هەیەو، ئەو کارگەیەش بە تایبەت لە نێو ئێسقانە درێژەکان دا هەیە، وەك: ئێسقانی

ڕان و باسک و لاق، کە لە هەر چرکەیەکدا: دوو ملیۆن و نیو (٢،٥٠٠،٠٠٠) خڕۆکەی سوور دروست دەکەن، نەخۆشییەك هەیە پێی دەگوترێ: (هەژاریی خوێنی دروستکەر)، ئەویش ئەوەیە کە ئەو کارگە خوێنانەی نێو ئێسقانەکان، لە دروستکردنی خڕۆکە سوورەکان دەوەستن، کە تاکو ئێستا نازانرێ هۆکاری چییە، بەڵام لە ئەنجامی ئەو نەخۆشییەدا، ئێسقانەکان دەپووکێنەوەو، مرۆڤ پەیکەرە ئێسکییەکەی بەرەو کۆتایی دەچێ.

٥- ئێسقانی ددان، تەنیا شتێك لە ماددەکاندا لە ئێسقانی ددان بەهێزترو پتەوترو ڕەقتر بێ، بریتیە لە ئەڵماس، لە دوای ئەڵماس ئێسقانی ددان لە هەموو جۆرە ماددەیەك بەهێزترن، هەربۆیەش خوا ﷻ ددانەکانی بە شێوەیەك داناون، کە ئەو هەموو شتەیان پێ دەخورێ و، پێ دەکرۆژرێ و، پێ دەهاڕدرێ، هەیە تەمەنی هەشتا نەوەد ساڵە، ددانێکی لە شوێنی خۆی ناجووڵێ، هەڵبەتە بە ئەندازەی ئەوە کە مرۆڤ زیاتر ئاگاداری دەم و ددانی خۆی ببێ، ئەوانیش سەلامەتر دەمێننەوە، هەندێك کەسیش هەر بە سروشت ددانەکانی بێهێزن، بەڵام بە زۆریی وایە خزمەتکردنی ددانەکان و پاك ڕاگرتنیان، هۆکار دەبێ بۆ سەلامەت و ساغیبان و ساغ مانەوەیان.

٦- ئنجا ماسوولکەکان: ئایا ئەگەر ماسوولکەکان نەبن، پەیکەری ئێسکیی چی لە دەست دەهات؟ یانی: هەرچی ئەندام هەیە، کە پەیکەری ئێسکییان لێ پێك دێ، چ سەر، چ قۆڵ و دەست و پێ و، پەنجەکان، هەموویان بە هۆی ماسولکەکانەوە دەجووڵێن، بۆوێنە: ئەگەر هاتباو ماسوولکەکانی گەردن نەبوونایە، کەللەی سەر جووڵەی نەدەکرد، هەروەها بڕگەکانی پشت، بە هۆی ماسوولکەکانەوە دەتوانن بجووڵێن، هەروەها دەست و پەنجەکان، لاقەکان، شان و پیل، هەموویان بە هۆی ماسولکەکانەوە دەجووڵێن.

دیارە ماسوولکەکانیش هەموویان لە ڕێی کۆئەندامی دەمارەوەو لە مێشکەوە فەرمانیان بۆ دێ و، بە پێی فەرمانی مێشك ماسوولکەکان ئێسقانەکان دەجووڵێنن، یانی: من ئەگەر بمەوێ شتێك بگرم، دەستم لە مێشکەوە فەرمانی بۆ دێ، یاخود ئەگەر بمەوێ بەرهەڵدای بکەم، یان دەست بکەمەوە، تەنانەت

پێڵووی چاو، لە مێشکەوە فەرمانی بۆ دێ، کە چاو بکەیەوە، یان چاو دابخەی، هەموو جووڵەکانی جەستە، هەر لە سەرەوە تاکو ماسوولکەکانی دەم و چاوو، هەروەها سک و پشت، و دەست و پێ و، هەموو ئەوانە لە مێشکەوەو لە ڕێی کۆئەندامی دەمارەوە، فەرمانیان بۆ دێ.

٧- لە نێو هەموو ماسوولکەکاندا، ماسوولکەیەکی زۆر تایبەت هەیە، کە بریتیە لە دڵ، دڵیش ماسوولکەیەکی ناوازەو تایبەتە لە جەستەداو ماسوولکەیەکی سەربەخۆیە، چونکە بە درێژایی تەمەنی ئەو مرۆڤە، پەنجا ساڵ بێ، شەست بێ، حەفتا بێ، سەد یان سەدو بیست بێ، تاکو چەند دەڕوا، ئەو ماسوولکەی دڵە، بۆ خۆی کار دەکات، لە خولەکێك دا حەفتاو ئەوەندە جار لێ دەدات، لە نێوان هەردوو لێداندا، ئیسراحەتێك دەکات و ئەوەندە ئیسراحەتە، بایی ئەوە دەکات کە پاشەڕۆکی خۆی فڕێ بدات و، پشوویەك بدات و وزەی تازە وەربگرێتەوە.

ماسوولکەی دڵ لە ڕۆژدا هەشت مەتر سێجا خوێن فڕێ دەدات، ئەگەر بێت و یەکێك لە کۆشکە هەور ڕووشێنەکان بێنین، کە پانتاییەکەی بریتی بێ لە هەزار مەتر دووجا (١٠٠٠ م٢) و، تیرەکەی بریتی بێ لە سی وسێ (٣٣) مەتر، دڵی مرۆڤێکی تەمەن مام نێوەندیی، بە قەدەر ئەو بینایە بە درێژایی تەمەنی خوێن فڕێ دەدات.

ئێمە پێشتر باسی ئەو ماسوولکەیەی دڵمان کردوە، کە دڵ دوو گوێچکۆڵەی هەن و، دوو سکۆڵەی هەن و، گوێچکۆڵەو سکۆڵەی چەپ، هەردووکیان مامەڵەیان لەگەڵ خوێنی پاکە، بەڵام گوێچکۆڵەو سکۆڵەی ڕاست، مامەڵەیان لەگەڵ خوێنی پیسە، هەڵبەتە ئەوەش وردەکاریی زۆری هەیە کە لە حەوسەڵەی ئێرەدا نیە.

٨- ئەو بۆڕیی و دەمارانەی کە لە جەستەی مرۆڤدا هەن، کە خوێنیان پێدا دێ و دەچێ، درێژییەکەیان پەنجا کیلۆمەتر (٥٠کلم) دەبێ، ئەگەر بخرێنەوە سەر یەك و، خوا ﷻ ئەو بۆڕیی و دەمارانەی وا خولقاندوون کە لە لایەکەوە پتەو بن، لە لایەکیشەوە نەرم بن، فراوان دەبن و وێك دێنەوە، پشوو بە دڵ دەدەن و، لە کاتێکدا لە دڵەوە لێدانێکیان

پێ دەگات، لەبەر ئەوەی نەرمن، فراوان دەبن بۆ ئەوەی لە دڵەوە خوێنیان بۆ بێ، دوایی کە جارێکی دیکە فشاریان لێ دەکرێ، دێنەوە یەك بۆ ئەوەی ئەمجار خوێن لەو سەرەوە بێننەوە، خوێنی پیس بۆ دڵ بێننەوەو، دڵ بیپاڵێوێ، دیارە مرۆڤ تاکو تەمەنی کەمترە، دەمارەکانی چ شادەمار، چ وردە دەمارەکانی، چ خوێنبەرەکان (شرایین)، چ خوێن هێنەرەکان (أَوْرِدَة)، نەرمترن، کاتێك کە دەمارەکانی دڵ و خوێن بردن و هێنانەوەی دڵ ڕەق دەبن، دڵ زیاتر ماندوو دەبێ، هەتا نەرمتر بن، زیاتر لەگەڵ دڵدا دەتوانن بگونجێن.

ئنجا ئـەو بۆڕیـی و دەمارانـە، بەهـۆی هەبوونـی ماسـوولکەوە تێیانـدا، تەسـك دەبـن و فـراوان دەبـن، بۆیـە لـە ئەنجامـی دەسـتنوێژ گرتنـدا، دەم و چـاوی مـرۆڤ گـەش دەبێتـەوە، چونکـە ئـاوی سـارد دەمارەکانی خوێـن ئـاگادار دەکاتـەوە، ئەوانیش فـراوان دەبـن، ئـەو کاتـە خوێنـی زیاتریـان تێدەچـێ و، دەم و چـاوی مـرۆڤ گـەش دەبێتـەوە.

٩- جـــگـــــــەر:

أ- جگەر پێنج هەزار (٥٠٠٠) ئەرك ئەنجام دەدات بێ ئەوەی ئێمە هەستی پێ بکەین، واتە: وەك ئەوەیە کە پێنج هەزار (٥٠٠٠) کارگەی تێدا بن.

ب- هەروەها جگەر دەتوانێ لە ماوەی شازدە هەفتەدا، بە تەواویی خۆی دووبارە بکاتەوە، خۆی دروست بکاتەوە، یانی: ئەگەر پزیشکێکی نەشتەرگەریی چوار لەسەر پێنجی جگەر ببڕێ و یەك لەسەر پێنجی بهێڵێتەوە، ئەو یەك لەسەر پێنجە لە ماوەی شازدە هەفتەدا، دەتوانێ ئەو چوار لەسەر پێنجەی دیکەی خۆی، دروست بکاتەوە، دیارە لە میانی گەشەکردنی خانەکانی جگەردا.

جـ- مرۆڤ لە سێ سەعات زیاتر ناتوانێ بەبێ جگەر بژی.

د- نەخۆشییەکی زۆر کوشندەو مەترسیداری جگەر بریتیە لە مێوداربوونی جگەر (تَشَمُّعُ الكَبِد)، کە جگەر ئەرکەکانی خۆی جێبیەجێ ناکات، بۆیەش پێی دەگوترێ:

(تَشَمُّع) لە (شَمْع)ەوە هاتوە کە بە مانای (مێو) دێ، شایانی باسیشە خواردنەوەی مەی (شراب) هۆکارێکی سەرەکیی ئەو نەخۆشییەیە.

١٠- ســـپڵ (طِحَـــال):

أ- لە ڕاستییدا (سپڵ) بریتیە لە گۆڕستانێك و شوێنی هەڵگرتنی خڕۆکە سوورەکان.

ب- وێڕای ئەوەش (سپڵ) بریتیە لە کارگەیەکی خوێنی نیحتیات، بۆیە ئەگەر کارگەکانی خوێن لە جەستەدا نەمێنن، ئەوە لە سپڵدا کارگەی خوێن هەیە، بۆ دروستکردنی خوێن.

١١- پەنکریاس: پەنکریاس ئەرکێکی زۆر مەترسییداری هەیە، لە جەستەی مرۆڤدا، ئەویش ئەوەیە کە جەستەی مرۆڤ بەهۆی پەنکریاسەوە شەکر بە پلەی گەرمیی (٣٧) لە جەستەدا دەسووتێنێ، بەڵام تۆ بێنە شەکرێك لەسەر دەستت دابنێ، ئەگەر گەرمییەکەی ئەگاتە پلەی سەد، ناسووتێ، بەڵام لەو پلە نزمەی جەستەدا کە (٣٧)ە، شەکر بە هۆی پەنکریاسەوە دەسووتێ، چونکە پەنکریاس ماددەیەك دەردەدات بە ناوی ئەنسۆلین، ئەو ئەنسۆلینە دەبێتە هۆی سووتاندنی شەکر، بۆیەش کەسێك پەنکریاسی بێهێز بێ، تووشی نەخۆشیی شەکرە دێ، نەخۆشیی شەکرەش بریتیە لە کەڵەکە بوونی شەکری نەسووتێنراو لە خوێندا، لەسۆنگەی ئەوەوە کە ئەنسۆلین لە پەنکریاسەوە باش دەرنادرێ، تاکو ئەو شەکرە بسووتێنێ بەو پلە گەرمییە نزمە کە بریتیە لە (٣٧) پلە، ئنجا هەر کەس بیەوێ ئەو شەکرە کەڵەکە بووە لە جەستەیدا بسووتێنێ، دەبێ دەرزی ئەنسۆلین لە خۆی بدات.

١٢- زەرداو (صَفراء): (زەرداو) لە نیزیك جگەرەوەیەو، ئەویش ئەرکێکی گرنگی خۆی هەیە، ئەرکەکەشی بریتیە لەوەی ئەو ماددە زەرداوەی کە دەریدەدات و زۆر تاڵە، چەوریی هەزم دەکات و لە جەستەدا دەیتوێنێتەوە، بۆیە ئەو کەسەی کیسەی زەرداوی هاتبێتە دەر، ناتوانێ شتی چەور بخوات، ئەگەر بیخوات دەبێ جۆرێك لە دەرمان بەکاربێنێ، کە چەوریی لە جەستەی دا بتوێنێتەوە، بۆ ئەوەی تێیدا کۆنەبێتەوەو کەڵەکە نەبێ.

١٣- لووی دەرەقیی: لووی دەرەقیی **(الغدة الدرقیة)** لە پێشەوەی گەردنەو، لە شێوەی پەپوولەیەکدایە، ئەو غوددەیە ماددەیەك دەردەدات بە ناوی دەرەقین، کە یارمەتیی هەرسکردنی نێو خانەکان (میتاپۆلیسم) دەدات، ئەو هەرسکردنەی کە لە خانەکاندا ڕوودەدات پێی دەگوترێ: (أیض) هەروەها (إستِقلاب)، ئەویش ئەوەیە خۆراك کە لە خانەکاندا هەیە، دەگۆڕدرێ بۆ وزە، ئنجا ئەگەر غوددەی دەرەقیی چالاك بێ، جەستەی مرۆڤ زۆر چالاك دەبێ و، هەر شتێك دەیخوات زوو دەبێتە وزە، بەڵام لەکاتێك دا ئەو غوددەیە بێهێز دەبێ، جەستەی مرۆڤ تەنبەڵ دەبێ و، زیاتر نارەزووی خەوو پشوودان دەکات، ئەو خواردنەش کە دەیخوات، پەزمەندە دەبێ لە جەستەداو، دەبێتە هۆی قەڵەویی.

ئنجا یەکێك لە دەردراوەکانی غوددەی نوخامیی **(نُخامي)** ئەوەیە کە غوددەی دەرەقیی چالاك دەکات، یەکێك لە دەردراوەکانی غوددەی دەرەقییش، ئەوەیە کە غوددەی نوخامیی سست دەکات، ئنجا لە نێوان ئەو دووەدا، هاوسەنگییەکی زۆر ورد هەیە، کە بەس خوا ﷻ بەتەواویی دەزانێ چۆنەو، هەر کامێکیان ئەوی دیکە لە سنووری خۆیدا ڕادەگرێ، بۆ ئەوەی تێنەپەڕێنێ.

١٤- پڕۆستات: پڕۆستاتیش غوددەیەکە لەسەر ڕێی میزو، لەسەر ڕێی تۆو (مني)، خوای پەروەردگار دروستیکردوە، کاتێك مرۆڤ پێویستی بەوە بێ، میز فڕێ بدات، ئەو غوددەیە ڕێی مەنیی (ئەو ڕێیەی کە تۆوی لێوە دێ) دەیبەستێ و، ڕێی میز کردن دەکاتەوە، بۆچی؟ چونکە میز ماددەیەکی ترشەڵۆکەو، ئەو غوددەیەش ماددەیەکی قەلەویی دەردەکات، کە هاوسەنگ دەبێتەوە لەگەڵ ئەو ماددە ترشەڵۆکەی کە لە میزدا هەیە، بۆ ئەوەی ئەو شوێنەی میزی پێدا دەڕوات، بە هۆی ئەو ماددە ترشەڵۆکییەوە، شوێنی پێداڕۆیشتنی تۆو (مني) بریندار نەکات و خراپی نەکات، ئنجا ئەو غوددەیەی پڕۆستات ماددەیەك دەردەکات، ئەو شوێنە چەور دەکات، تاکو ئەگەر میزەکە پێیدا ڕۆیی، ئەو میزەڕۆیە (الجاري البولي) بریندار نەبێ و نەیڕووشێنێ، بەڵام کاتێك مرۆڤ تۆوی دێتە دەر، ئەگەر ئەو میزەڕۆیە شوێنەواری میزی پێوە بێ، ئەو پڕۆستاتە ماددەیەکی

پاککەرەوە دەردەدات، دوایی ماددەیەکی بۆنخۆشکەر دەردەکات، دوایی ماددەیەکی شیرینی دەردەدات، بێ ئەوەی ئێمە پێی بزانین، کە یەکێك لەوانە مەزیی (مَذي)یە و ئاوێکی ڕوونی مەیلەو خەستە، کە لە یەك کاتدا:

أ- هەم ماددەیەکی پاککەرەوەیەو.

ب- هەم بۆنخۆشکەرە

جـ- هەم خۆراك بەخش (مُغَذِّي)یشە کە پڕۆستات دەریدەکات، ئنجا لەو کاتەدا کە مەنیی دێ، پڕۆستات شوێنی میز لێوە هاتن دەگرێ، ئەو دەرچەیە دەگرێ، بەڕاستیی جێی سەرسوڕمانە! مرۆڤ ئەگەر تەمەنی هەشتا ساڵە، یان نەوەدە، یان چەندە، ئەو ئەندامانە کاری خۆیان دەکەن، بێ ئەوەی ئەو ئاگای لە هیچ شتێك بێ!

١٥- گورچیلەکان و دوو ومیزڵدان (الكليات والحالوبان والمثانة): ئەو سێ ئەندامە کە بەهەرسێکیان کۆئەندامی میز **(الجهاز البولي)** پێك دێنن، زۆر جێی سەرنجن، وەك هەموو ئەندام وکۆئەندامەکانی جەستە:

گورچیلـەکان شـلەمەنییەکان دەپاڵێـون و، ڕێـژەی ئـاو لەخوێـن دا بەئەندازەیەکـی دیاریکـراو ڕادەگـرن، کارکردنیشـیان ناویسـتەنیی **(غیـر إرادي)**یـە.

دوو بۆڕییـەکان **(الحالوبان)**یـش میزیـان پێـدا دێ، پـاش هاتنی لـە گورچیلەکانەوەو، ئەمانیش بەشـێوەی ناویسـتەنیی کاردەکەن.

بـەڵام میزڵـدان **(المثانـة)** کـە شـوێنی تێـدا کۆکرانـەوەی میـز **(خـزن البـول)**ە بەشـێوەی ویسـتەنیی **(إرادي)** کاردەکات و، ئەندامێکـی ماسـوولکەیی **(عضـو عضلـي)** یـە ئەگـەر هاتبـاو ناویسـتیی **(غیـر إرادي)** بووایـە، مـرۆڤ تووشـی گرفتێکـی گـەورە دەبـوو، بەبـێ ئـەوەی خـۆی بیـەوێ، میـز دەهـات، بـەڵام تاکـو ڕاددەیەکـی زۆر میزڵـدان ماسـولکەییەکی ویسـتییەو لـە ژێـر کۆنتڕۆڵی ویسـتی مرۆڤدایە، بـەڵام ئەگەر هـات و ئـەو میـزە زۆر بـوو، میزڵدانـی پـڕ کـردو گەڕایـەوە بـۆ گورچیلـەکان، لەبـەر

ئـەوەی تووشــی نەخۆشــیی دەبــێ، ئـەو کاتـە مـرۆڤ بیـەوێ نەیـەوێ، میزەکـەی دێتـە خـوارو زۆری بـۆ دێنـێ.

١٦- سامناکیی دیمەنی کۆئەندامەکان: ئەگەر مرۆڤ کۆئەندامەکانی نێو جەستەی دیتبایە، دیمەنێکی وای دەبینی کە لە ترسان ڕابکات، بەڵام خوا ﷻ ئەو کۆئەندامانەی جەستەی مرۆڤی بە پێست داپۆشیون، کە کیفێکی زۆر جوانە، هەم قایمەو هەم نەرمەو، چین چینە، وەك لە مەوسووعەی (ئیمان و ئیلحاد)دا باسمانکردوە، لە بابەتی جەستەی مرۆڤدا، کە پێست (جلد) بە لای کەمەوە سێ چینە، ئنجا مووی تێدا هەن کە جوانیی پێ دەبەخشن و دەیپارێزن، هەروەها غوددە ئارەقە ڕژێنەکانی تێدا هەن، پاشان هەر لەو پێستەدا دەمارەکانی هەستکردن بە سەرماو گەرماو، دەست لێ کوتان و نەرمیی و زبریی و...هتد تێدا هەن، هەروەها خانە چەورییەکانی تێدا هەن، کە پێست نەرم و تەڕو تازە ڕادەگرن.

دیـارە پێسـت هەمـوو ئـەو کارانـە دەکات، لـە هەمـان کاتیشـدا کۆئەندامەکانـی دیکـە، کـە لـە جەسـتەدا هـەن، دەیانشـارێتەوەو پەنهانیـان دەکات، بـۆ ئـەوەی دیمەنێـك نەکەوێتـە بەرچـاوی مـرۆڤ کـە ڕەنگـە بـە هۆیـەوە ترسـی ڕێبنیشـێ.

١٧- سەرەپەنجەکان: پێشتر وادەزانرا کە مرۆڤ تەنها بە مۆری سەرە پەنجەی گەورەی (بَصمة) دەناسرێتەوە، بەڵام ئێستا دەرکەوتوە کە هەموو مرۆڤێك هەر کام لە پەنجەکانی (سەرە پەنجەی دەستی و پەنجەی پێیەکانی) تایبەتە بە خۆیەوە، هەروەها گلێنەی چاوی، دیسان ئەویش جیاکەرەوەیەتی، دەنگیشی و بەڵکو بۆنی پێستیشی جیاکەرەوەیەتی، بەڵکو پلازماو جۆری خوێنی، خوا ﷻ بۆ هەر مرۆڤێك لە هەموو ئەوانە، شتی تایبەتیی پێداوە، کە جیای دەکاتەوە لەوانی دیکە.

١٨- دیاردەی نێرو مێ: ئەگەر سەرنجێکی نێرو مێ (پیاوو ئافرەت) بدەین، هەر لە سەرەتاوە کچێکی گچکە کە وردە وردە هۆش و هەستی پەیدادەبێ، دەبینین سروشتێکی ئافرەتانەی هەیە، ئەگەر هیچی دەست نەکەوێ سەرینێکیش بێ وەك منداڵێك، وەك

مەلۆتکەیەك مامەڵەی لەگەڵدا دەكات، یاریی لەگەڵ دەكات و بێدەنگی دەكات و بە حیساب خواردنی پێدەدات، بەڵام کوڕ هەر لە سەرەتاوە پیاوانە ڕەفتار دەكات، ئەگەر شتێکی دەستکەوێ، ئەگەر دارێکیش بێ وەك تفەنگ مامەڵەی لەگەڵدا دەكات، دوایی کە دەگەنە تەمەنی باڵغ بوون، تەماشا دەکەی کوڕەکە دەنگی زبر دەبێ، وردە وردە ماسوولکەکانی و، ئەو شوێنانەی کە شوێنی پیاوانەی تایبەتن، وەك سمێڵ وڕیش، موویان لێ دێ، کچەکەش بە پێچەوانەوە دەنگی و پێستی نەرم و ناسك و، نیشانەکانی مێینایەتیی و کچایەتیی زیاتر لێ دەردەکەون، بە تەئکید خوا ﷻ هەر کام لە نێرو مێی بە جۆرێك خوڵقاندوە، کە ئامادەی بکات بۆ جێبەجێ کردنی ئەو ئەرکە سروشتییانەی بەوی جێبەجێ دەکرێن، بۆیە مل بە ملە کردن لە نێوان نێرو مێداو، بە گژ یەکدیدا کردنیان و، نێر سالاریی و مێ سالاریی، لە ڕاستییدا هەڵەو ئەفسانەیەو، پێچەوانەی زگماك و پێچەوانەی واقیعی ژیانیشە.

١٩- لەڕووی دەروونییەوە: ئینسان ئەگەر لە ڕووی دەروونییەوە تەماشای خۆی بکات، چەندان حاڵەتی دەروونیی هەن، بۆ وێنە: ترس، تووڕەیی، ڕازیبوون، ڕەشبینیی، گەشبینیی، هەڵچوون، جاری وایە مرۆڤ ئارام و نومێدەوارو گەشبین دەبێ، جاری واشە بێزارو نائومێدو ڕەشبین دەبێ، مرۆڤ حاڵەتە دەروونییەکانی، لە حاڵەتە جەستەییەکانی کەمتر نین.

پسپۆڕانی بواری دەروونزانیی دەڵێن: زیاتر لە سێسەد (٣٠٠) نەخۆشیی دەروونیی هەیە، تاکو ئێستا، ئنجا ئێستا ئەو زانیارییانەی زۆر لق و پۆپیان لێبوونەوە، ئەو زانیارییانەن کە لە پیران و لە منداڵان و لە هەرزەکاران و کەسانێك کە کەم ئەندامن، هەروەها زانیاریی کۆرپەلە ناسیی، بەکورتیی: حاڵەتە دەروونییەکانی مرۆڤ زۆر زۆرو جۆراو جۆرن، کە بەس خوا ﷻ کە مرۆڤی خوڵقاندوە، هەموویان دەزانێ.

٢٠- کۆتا هەڵوەستەمان لەبەرانبەر عەقڵی مرۆڤ دایە: عەقڵ شت زانینی هەیە، وێناکردنی هەیە، وەبیر هێنانەوەی هەیە، شت هەڵگرتنی هەیە لە (حَافِظة)دا، خەیاڵ

کردنی هەیە، عەقڵی مرۆڤ جاری وا هەیە لە هەندێك شتدا دوو دڵە، لە هەندێك شتدا بە گومانە، لە هەندێك شتدا یەقینی هەیە، لە هەندێك شتدا وەهمی هەیە، ئنجا ئەگەر تەماشای مرۆڤەکان بکەی، هەیە توانای ئیقناع کردنی زۆر بەهێزە، هەیە توانای کارتێکردن لەوانی دیکەدا هەیەو، توانای سەرنجڕاکێشان و پەلکێش کردنی ئەوانی دیکەی هەیە، هەیە هۆشدان (ذاكِرة)ی بەهێزترە، شتی وەبیر دێتەوە، هەیە پارێزەر (حَافِظة)ی بەهێزترە، کە شت لە مێشکی خۆیدا هەڵبگرێ، هەیە لە ڕووی ناسینەوەی مرۆڤەکاندا بەهێزترەو، هەیە لە ڕووی ناسینەوەی دەنگەکانداو، هەیە لە ڕووی ناسینەوەی بۆنەکاندا بەهێزترە، ئەوانەش هەموویان لە مێشك دا هەڵدەگیرێن.

ئنجا مرۆڤەکان هەیانە دەبێتە ئەندازیار، هەیانە دەبێتە پزیشك، هەیانە دەبێتە پارێزەر، هەیانە دەبێتە وانەبێژ، هەیانە دەبێتە وەستا، هەیانە دەبێتە بازرگان، دەبێتە کاسبکار، دەبێتە دارتاش، خۆشنووس، وێنەکێش، هەموو ئەوانەش پەیوەندییان بە عەقڵ و هۆشی مرۆڤەوە هەیە.

ئەو عەقڵەی خوا بە مرۆڤی داوە، زانست ئێستا دەڵێ: دەگونجێ بە ملیۆنان وێنە لە مێشکدا هەڵبگیرێن، مێشك دەتوانێ نەوەد ملیۆن (٩٠،٠٠٠،٠٠٠)، یاخود سەد ملیۆن (١٠٠،٠٠٠،٠٠٠) بەرگ کتێب وەك زانیاریی لە خۆیدا هەڵبگرێ، ئەگەر هێندە کاتی هەبێ، بەڵێ ئا ئەو عەقڵەیە کە مرۆڤ و غەیری مرۆڤ، لێك جیادەکاتەوە، بۆیەش خوا ﷻ هەمیشە ئایەتەکانی خۆی دەبەستێتەوە بە عاقڵانەوە: (لِقَوْمٍ يَعْقِلُون)، (لِقَوْمٍ يَعْلَمُون)، (لِقَوْمٍ يَفْقَهُون)، (لِقَوْمٍ يَتَذَكَّرُون).

مه‌سه‌له‌ی چواره‌م:

هـه‌ر کـه‌س کـه لـه ئاسـمانه‌کان و زه‌وی دایـه، بـۆ خـوا ملکه‌چـه‌و، خـوا دروسـتکراوان دێنێتـه دی و پـاش فه‌وتانیـان ده‌یانگێڕێتـه‌وه‌و، سـیفه‌تی هـه‌ره بـه‌رز لـه ئاسـمانه‌کان و زه‌وییـدا ته‌نیـا هـی ویـه (خوایـه):

خـوا ده‌فه‌رمـوێ: ﴿ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ كُلّٞ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ أَهۡوَنُ عَلَيۡهِۚ وَلَهُ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ ﴾.

شیکردنه‌وه‌ی ئه‌م دوو ئایه‌ته، له شه‌ش بڕگه‌دا:

١)- ﴿ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ ﴾، هه‌ر که‌سێك که له ئاسمانه‌كان و زه‌ویدا هه‌یه هی ئه‌وه.

بـاس هـه‌ر باسـی یه‌کتایـی خوایـه‌و، باسـی بـێ وێنه‌یـی خوایـه، باسـی به‌رزیـی و مه‌زنیـی خوایـه ﷻ، لـه‌و سـیاقه‌دا کـه ده‌بـێ ئـه‌و خوایـه‌ی خاوه‌نـی ئـه‌و هه‌مـوو نیشـانه‌و به‌ڵگـه‌و، ئـه‌و هه‌مـوو نیعمـه‌ت و چاکانه‌یـه، لـه ژیانـی مرۆڤـداو، خاوه‌نـی ئـه‌و هه‌مـوو سـیفه‌ته به‌رزانه‌یـه‌و، خاوه‌نـی ئـه‌و هه‌مـوو کـرده‌وه ناوازانه‌یـه، ده‌بـێ بـه‌س ئـه‌و خوایـه بپه‌رسـترێ و به‌ندایه‌تیـی بـۆ بکـرێ، بـه مانـای فراوانـی په‌رسـتن و به‌ندایه‌تیـی، هه‌روه‌هـا ده‌بـێ مـرۆڤ خـوای ﷻ لـه لا له‌هه‌مـوو که‌سـێك و هه‌مـوو شـتێك خۆشه‌ویسـتتر بـێ، به‌رزتـر بـێ، مه‌زنتـر بـێ و، سـام لێکراوتـر بێ، بـۆی ملکه‌چتر بـێ و، زیاتـر پشـتی پـێ ببه‌سـتێ، ئـه‌و سـیفه‌تانه‌ی باسـمان کـرد ئه‌وپه‌ڕه‌که‌یـان ته‌نیا بۆ خـوای پـه‌روه‌ردگار دابنـێ، ئه‌گه‌رنـا جـاری وایـه مـرۆڤ جگـه لـه خواشـی خـۆش ده‌وێ و، جـاری وا هه‌یـه لـه شـتێکی دیکـه‌ش ده‌ترسـێ و، جـاری وا هه‌یـه پشـت بـه شـتێکی دیکـه‌ش ده‌به‌سـتێ، بـه‌ڵام ئه‌وپـه‌ڕی خۆشویسـتن و لێترسـان و پشـت پـێ به‌سـتن و بـه گـه‌وره گرتـن و مـل بـۆ کـه‌چ کردنـی، ده‌بـێ ته‌نیـا بـۆ خـوا ﷻ بـێ.

ئـەوەش هەمـووی بـۆ ئەوەیـە، کـە ئـەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان! ئـەی ئەوانـەی بـڕوا بـە پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ ناهێنـن! بزانـن کـە خوایـەك ئـەوە سـیفەتەکانی بـن، شایسـتەی ئەوەیـە کـە تەنیـا ئەویـش بپەرسـترێ و بەندایەتیـی بـۆ بکـرێ و، پێغەمبەرەکـەی وی ﷺ بکرێتـە سـەر مەشـق لـە ژیانـداو، کتێبەکـەی وی بکرێتـە بەرنامـە لـە ژیانـداو، ژیانـی تاکیـی و، خێزانیـی و، کۆمەڵایەتیـی و، سیاسـیی، چونکـە خوایـەك ﷻ خاوەنـی ئەوپـەڕی زانیاریـی بـێ، ئەوپـەڕی میهرەبانیـی، ئەوپەڕی کاربەجێیـی، ئەوپـەڕیـی توانایـی، دیـارە بەرنامەیەکیـش کـە ناردوویەتـی لـە قـەدەر خۆیەتـی، بەرنامـەو کتێبێکیـش کـە ناردوویەتـی بـۆ ئـەوەی ژیانـی مـرۆڤ ڕێـك بخـات، هـەم تـاك هیدایـەت بـدات و، هـەم کۆمەڵـگا ڕێـك بخـات: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ ﴿٢٨﴾ ﴾الفتح، ئـەو پەیـام وکتێبـەی ناردوویەتـی، دەبـێ هیچ شـتێك لـە ژیانـی تاکیـی و، خێزانیـی و، کۆمەڵایەتیـی و، سیاسـیی مـرۆڤ، فەرامـۆش نـەکات، هەمـووی بەرنامـەی بـۆ دابنـێ، ئنجـا ئـەوەی کـە هێڵـی گشـتیی بـۆ دادەنـێ، هێڵـی گشـتیی بـۆ دابنـێ و، ئـەوەی دەچێتە نێـو وردەکارییـەکان، بچێتـە نێـو وردەکارییەکانی.

٢)- ﴿ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾، هەموویان بۆی ملکەچن، ئەمە هەر تەواوکردنی ئەو ڕستانەی پێشەوەیە، کە لە هەموویان دا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ ﴾، کە کۆتاییان ئەوە بوو کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن تَقُومَ ٱلسَّمَآءُ وَٱلۡأَرۡضُ بِأَمۡرِهِۦۚ ﴾، لە نیشانەکانی خوایە کە ئاسمان و زەوی بە فەرمانی ئەو ڕابوەستن، واتە: بە فەرمانی تەکوینیی ئەو بەڕێوە بچن، ئنجا وێڕای ئەوە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویشدا هەیە، کە بە فەرمانی خوا ڕاوەستاون، هەر کەسێك کە تێیاندا هەیە، لە خاوەن ویست و عەقڵ و شعوورەکان، هەموویان بۆ ئەو ملکەچن.

(قنـوت) چییـە؟ یەکێـك لەزانایـان گوتوویەتـی: (وَالمُـرَادُ بِالقُنُـوتِ الإنْقِيَـاد لِأَمْـرِهِ التَّكْوِينِـيِ، أَو الشَّـهادة للـه بِالوَحْدانِيَّـة بِدَلالَـةِ الحـال)، (قُنُـوت) کـە دەفەرمـوێ: ﴿ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾، بریتیـە لـە ملکەچیـی بـۆ فەرمانـی تەکوینیـی خـواو، فەرمانـی قەدەریـی خـوا، یـان: شـایەدیی دان بـە یەکتایـی خـوا بەبەڵگـەی حـاڵ.

ئەو نووسەرە بۆیە وا دەڵێ، چونکە ئەوانەی کە لە ئاسماندان کە فریشتەکانن، ئەوان ملکەچن بە مانای وشە، بەڵام مرۆڤ و جند لەسەر زەوی، جاری وایە، سەرپێچیی دەکەن لە فەرمانی خواو، بۆی ملکەچ نین، کەواتە: لێرەدا مەبەست لە ملکەچیی، ملکەچییە بۆ فەرمانی تەکوینیی و قەدەریی خوا، یانی: خوا وای خوڵقاندوون کە بەو شێوەیە بژین، لەو شوێنە هەبن، بەو شێوەیە بن و ناتوانن لە فەرمانی خوا دەربچن.

یاخود مەبەست لە: ﴿ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾، بریتیە لە شایەدیی دانیان بە یەکتایی خوا بە زمانی حاڵ، یانی: بە زمانی حاڵیان شایەدیی دەدەن، کە خوا یەکتایە، ملکەچییەکەیان مەبەست پێی ئەوەیە کە تەنیا خوا پەرستراوە، وەك چۆن بەس خوا بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەنە.

هەروەها ئەم ڕستەیە: ﴿ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾، دەشگونجێ مەبەست پێی قیامەت بێ، کە ئەو کاتە دەبێتە تەواوکەری ئەو ڕستەیەی پێشوو، کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمۡ دَعۡوَةٗ مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ إِذَآ أَنتُمۡ تَخۡرُجُونَ ﴾، یانی: هەر کەسێك لە ئاسمانەکان و زەویدا بووەو هەیە، هەمووی هی خوایەو، بەندەی خوایەو، هەموویان بۆ خوا ملکەچن لە ڕۆژی قیامەتدا، لە ڕۆژی زیندوو کرانەوەدا، فریشتەکان ئەوە دیارەو جندو مرۆڤیش هەموویان بە کافرو مسوڵمانەوە بۆ خوا ملکەچن، لەوێ کەس ناتوانێ بێ فەرمانیی خوا بکات.

٣)- ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، ئەو (خوا ﷻ) ئەو کەسەیە کە دروستکراو دەست پێ دەکاو دوایی دەیگێڕێتەوە، دەستی پێ دەکات دەیهێنێتە دی، ئنجا دوای ئەوەی لە بەینی دەبات، دەیگێڕێتەوەو دەیهێنێتەوە بۆ بوون، کە مەبەست پێی زیندوو کرانەوەی مرۆڤەکانە، بەڵام خوا ﷻ بە گشتیی دەیفەرموێ، واتە: خوا بە گشتیی شتەکان دێنێتە دی و، دوای ئەوەی لە بەینیان دەبات، دووبارە جارێکی دی دەیانهێنێتەوە دی.

٤)- ﴿وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾، ئەوە لە لای ئاسانترەو، ئەوە بۆ خوا ﷻ سیناترە، کە شتێك لە سەرەتاوە دروست بکات، دوای ئەوەی کە لە بەین چوو، بیگێڕێتەوە، گێڕانەوەکەی بۆ بوون، ئاسانترە لە لەسەرەتاوە دروستکردنی، (أَهْوَن: إِسْمُ التَّفْضِيلِ وَالكَلَامُ عَلَى سَبِيلِ مُخاطَبَة عُقُول البَشَر، بِأَنَّ الإِعَادَةَ أَسْهَل)، وشەی (أَهوَن): ناوی هەڵبژاردن (إِسْمُ التَّفْضِيل)ە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی دواندنی عەقڵی مرۆڤەکانە، عەقڵی مرۆڤەکان، وای دەخوێنێتەوە کە هەمیشە گێڕانەوەی شتێك دوای ئەوەی دروستکراوە، ئەگەر لە بەین چوو بگێڕدرێتەوە، ئاسانترە لەوە کە لە سەرەتاوە دروستی بکات، یانی: گۆزەکەرێك کە گۆزە دروست دەکات، کاتێك گۆزەکەی لێ دەشکێ، دەتوانێ لە سواڵەتەکان یان لە قوڕی دیکە، گۆزەیەکی جوانترو چاکتر دروست بکات، کەسێك کە ئامێرێك دروست دەکات، کاتێك ئەو ئامێرە تێکدەچێ، دەتوانێ چاکی بکاتەوە، یاخود دەتوانێ ئامێرێکی دیکەی لەوە چاکتر دروست بکات، بۆ مرۆڤ هەمیشە گێڕانەوە ئاسانترە، لە دەستپێکردن و لە سەرەتاوە دروستکردن، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾، ئەگەرنا بە نسبەت خوای پەروەردگارەوە، ئاسان و ئاسانتر نیە، قورس و ئاسان لە ئارادا نیە، چونکە ویستی خوا ﷻو، دەسەڵاتی خواو، زانیاریی خوا ڕەهاو بێ سنوورن، وەك دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾﴾یس، فەرمانی خوا کاتێك کە ویستی شتێك دروست بکات، هەر ئەوەیە کە پێی بفەرموێ: ببە، دەبێ، دیسان کە دەفەرموێ: ببە، یەکسەر دەبێ ئەوەش مەبەست پێی ئەوە نیە، کە خوا بە شتەکە بفەرموێ: ببە، چونکە شتێك کە نەبێ خوا فەرمانی خۆی ئاڕاستە ناکات، نا! مەسەلەکە ئەوەیە کە ئێوە کاتێك بە شتێك بڵێن: ببە، یەکسەر ببێ، چەند ئاسانە، بۆ خوای پەروەردگاریش ئاوایە، یانی: خوا ﷻ دەیەوێ لە عەقڵی ئێمە نیزیکی بخاتەوە، بۆ وێنە: کەسێك دانیشتوە پێی دەڵێی: هەڵسە، ئەویش یەکسەر هەڵسێ، یاخود ڕاوەستاوە بڵێی: دانیشە، یەکسەر دابنیشێ، ئەوە چەند ئاسانە، ئەو هەڵساندن و دانیشتاندنە، بۆ خوای پەروەردگاریش هێنانە دی شتەکان، هێندە ئاسانە.

٥)- ﴿وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، سیفەتی هەرە بەرزیش لە ئاسمانەکان و زەوییدا، تەنیا هی خوایە ﷻ، (مَثَل) لێرەدا بە مانای سیفەت دێ، هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان مانای ئەو ئایەتە موبارەکەیان ئاوا لێکداوەتەوە: (أَي: ثَبَتَ لَهُ وَاسْتَحَقَّ الشَّأْنَ الأَتَمّ

الَّذِي لا يُقاسُ بِشُؤُونِ النَّاسِ المُتَعارِفَة، أَي: الوَصْفُ الأَعْظَمُ البَالِغُ نِهَايَةَ العَظْمَة)، واتە: بۆ خوا ﷻ چەسپیوە حاڵی هەرە تەواو، کە بەراورد ناکرێ لەگەڵ حاڵی زانراوی خەڵکدا، واتە: وەسفی هەرە مەزن کە گەیشتۆتە ئەوپەڕی مەزنیی، تەنیا هی خوایە لە ئاسمانەکان و زەوییدا.

کەواتـە: ئـەو شـتانەی کـە لـە جیاتـی خـوا دەپەرسـترێن، لەگـەڵ خـوادا هاوبـەش دەکرێـن لـە پەرسـتراندا، ئـەوە شـتێکی زۆر نالۆژیکییـە، چونکـە سـیفەتی هـەرە بـەرزو، حاڵـی هـەرە تـەواو، تەنیـا هـی خـوای پـەروەردگارە، چونکـە تەنیـا خـوا بەدیهێنـەرەو، ئەوانـی دیکـە هەموویـان بەدیهێنـراوی خـوان، نابێ لەگەڵ خـوادا بخرێنە تـەرازووەوەو، نابـێ یەکێـك لـەو شـتانەی کـە تایبەتمەندیـی خوایـە، ئەوانـی تێـدا بەشـدار بکرێـن، وەك لـە سـوورەتی (الشـعراء)دا، هاوبەشـدانەرەکان، کافـرەکان لـە قیامەتـدا، دان بـە هەڵـەی خۆیـان دادێنـن و، دەڵێـن: ﴿ تَٱللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٍ ۝٩٧ إِذۡ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٩٨ ﴾، واتـە: بـە خـوا ئێمـە لـە گومڕاییەکـی ئاشـکراو ڕوونـدا بوویـن، کاتێـك ئێوەمـان یەکسـان دەکـرد، لەگـەڵ پـەروەردگاری جیهانیانـدا.

وەك زۆرجار گوتوومانە: بناغەی شـیرك، بریتیە: لە یەکسـان کردنی دروسـتکراوەکان لەگـەڵ خـوادا لـە شـتێك لـە شـتەکانیدا: لـە بەدیهێنەرایەتییـدا، لـە پەروەردگارێتییـدا، لـە خاوەندارێتییـدا، لـە مشـوورخۆرێتییدا، یاخـود لـە یەکێـك لـە سـیفەتەکانی خـوادا، یـان لـە یەکێـك لـە ناوەکانیـدا، یەکێـك لـەو شـتانەی کـە تایبەتمەندیـی خـوان، تـۆ بێنـی یەکێـك لـە دروسـتکراوەکان، ئـەو تایبەتمەندییـە کـە هـی خوایـە، ئەویشـی تێدا بەشـدار بکـەی، ئـەوە شـیرکە، بـۆ وێنـە: پێشکەشـکردنی دروشـمەکان و، وەرگرتنـی بەرنامـەکان (تَقْدِيـمُ الشَّـعائِرِ و أَخْـذُ الشَّـرائِعِ) ئەوانـەش هـەر تایبەتمەندیـی خـوان، خـوا ﷻ بـۆی هەیـە دروشـمەکان دابنـێ بـۆ بەندایەتیـی کـردن بـۆی، کـە نیشـانەو دروشــمی ئــەوەن، ئــەو خەڵکــە بەنــدەی خوایــە: ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمۡ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقۡوَى ٱلۡقُلُوبِ ۝٣٢ ﴾الحج، هەروەهـا بەرنامەکانـی ژیـان دەبـێ، تەنیـا لـە خـواوە وەربگیرێـن و، خـوا دایانبنـێ، ئـەوە حەڵاڵـەو ئـەوە حەڕامـە، ئـەوە چاکـەو ئـەوە خراپـە، وا بکـەن و وا مەکـەن، بۆیـە هـەم پێشکەشـکردنی دروشـمەکان، هـەم

وەرگرتنی بەرنامەکان، ئەگەر لە جگە لە خواوە ﷻ بن، دروشمەکان هەندێکیان، یان هەموویان، پێشکەشی جگەلە خوا بکرێن و، بەرنامەکان هەموو یان بەشێك لە جگەلە خوا وەربگیرێن، ئەوەش هەر شیرکە.

ئێمە لە کۆتایی سوورەتی (یوسف)دا، لە بارەی شیرك و هۆکارەکانی شیرك و، دەرەنجامە شوومەکانی شیرك و، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و، جۆرەکانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانەوە، باسێکی خەست و خۆڵمان کردوە، هەر کەسێك بیەوێ لەوبارەوە وردتر بزانێ، دەبێ بگەڕێتەوە بۆ ئەوێ، کە ئەو باسەشمان لە کتێبی دوازدەیەمی مەوسووعەی: (الإسلام کما یتجلی في کتاب الله) وەرگرتوەو، لە تەفسیری سوورەتی (یوسف)دا، پوختەو گوشراوەکەیمان هێناوە.

٦)- ﴿وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ﴾، هەر ئەویش زاڵی کارزانە، واتە: خاوەنی ئەوپەڕی عیززەت و باڵادەستییەو، خاوەنی ئەوپەڕی حیکمەت و دانایی و کارزانییە، کەواتە: هەر ئەو شایستەی ئەوەیە بەندایەتیی بۆ بکرێ، بە مانای فراوانی بەندایەتیی و، بەس ئەو بپەرسترێ، بە مانای فراوان و ڕاستەقینەی پەرستن.

قسەیەکی نەستەقی غەززالیی:

کۆتایی ئەم دەرسەمان بە قسەیەکی (أبو حامد الغزالي) دێنین، بۆ زیاتر تیشك خستنە سەر ئایەتی کۆتایی ئەم دەرسەمان، کە گوتوویەتی:

(لَا طَاقَةَ لِلْبَشَرِ أَنْ يَنْفُذُوا غَوْرَ الحِكْمَةِ، كَمَا لَا طَاقَةَ لَهُمْ أَنْ يَنْفُذُوا بِأَبْصَارِهِمْ ضَوْءَ الشَّمْسِ، وَلَكِنَّهُمْ يَنَالُونَ مِنْهَا مَا تَحْيَا بِهِ أَبْصَارُهُمْ.. فَإِنَّ النَّاسَ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُفْهِمُوا الدَّوَابَّ مَا يُرِيدُونَ مِنْ تَقْدِيمِهَا وَتَأْخِيرِهَا وَنَحْوِهِ، وَرَأَوْهَا تَقْصُرُ عَنْ فَهْمِ الْكَلَامِ الصَّادِرِ عَنِ الْعُقُولِ مَعَ حُسْنِهِ وَتَرْتِيبِهِ، نَزَلُوا إِلَى دَرَجَةِ تَمْيِيزِ الْبَهَائِمِ، وَأَوْصَلُوا مَقَاصِدَهُمْ إِلَيْهَا بِأَصْوَاتٍ يَضَعُونَهَا لَائِقَةً بِهَا، مِنَ الصَّفِيرِ وَنَحْوِهِ مِنَ الْأَصْوَاتِ الْقَرِيبَةِ مِنْ أَصْوَاتِهَا)[1].

---

(١) إحياء علوم الدين: ج٢، ص٤٥.

بەڕاستیی ئـەم عیبارەتـەی ئەبـوو حامیـدی غەززالیـی (ڕەحمەتـی خـوای لـێ بـێ) زۆر جوانـە، بـۆ بـەراورد کردنـی ئـەوە کـە خـوا ﷻ باسـی خـۆی دەکات و، خـۆی بـۆ ئێمـە پێناسـە دەکات، ئایـا ئـەوە هـەر لـە قـەدەر عەقڵـی ئێمەیـە، یـان خـوای پـەروەردگار سـیفەتەکانی و ناوەکانـی هـەر ئەوەنـدەن؟ بـە تەئکیـد سـیفەت و ناوەکانـی خـوا بـێ سـنوورن، وەك لـە فەرمایشـتێکی پێغەمبـەردا ﷺ هاتـوە لـە پاڕانەوەیەکـدا دەفەرمـوێ: **(أَللّٰهُمَّ إِنِّـي عَبْـدُكَ، ابْـنُ عَبْـدِكَ، ابْـنُ أَمَتِـكَ، نَاصِيَتِـي بِيَـدِكَ، مَاضٍ فِـيَّ حُكْمُـكَ، عَـدْلٌ فِـيَّ قَضَـاؤُكَ، أَسْـأَلُكَ بِـكُلِّ اسْـمٍ هُـوَ لَـكَ، سَـمَّيْتَ بِـهِ نَفْسَـكَ، أَوْ أَعْلَمْتَـهُ أَحَـدًا مَـنْ خَلْقِـكَ، أَوْ أَنْزَلْتَـهُ فِـي كِتَابِـكَ، أَوِ اسْـتَأْثَرْتَ بِـهِ فِـي عِلْـمِ الْغَيْـبِ عِنْـدَكَ، أَنْ تَجْعَـلَ الْقُـرْآنَ رَبِيـعَ قَلْبِـي، وَنُـورَ صَـدْرِي، وَجِـلَاءَ حُزْنِـي، وَذَهَـابَ هَمِّـي)، (أخرجـه ابـن حبـان: ٩٧٣، قـال شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده صحيـح).**

واتـە: ئـەی خوایـە! مـن بەنـدەی تـۆم، کـوڕی بەنـدە نێرینەکـەی تـۆم (کـە بابمـە) و، کـوڕی بەنـدە مێینەکـەی تـۆم (کـە دایکمـە)، بڕیـاری تـۆ لـە منـدا جێبەجـێ دەبـێ، بڕیـاری تـۆ لـە منـدا دادگەرانەیـە، نێوچەوانـی مـن (واتـە: کاری مـن) بـە دەسـت تۆیـە، لـە تـۆ دەپاڕێمـەوە بـە هـەر ناوێـك کـە تـۆ هەتـە، کـە خـۆت پـێ نـاو نـاوە، یـان لـە کتێبـی خـۆت (لـە قورئـان)دا داتبەزانـدوە، یاخـود (لـە کتێبـدا داتنەبەزانـدوە بـەڵام) فێـری یەکێـك لـە دروسـتکراوەکانت کـردوە (فریشـتە زۆر لـە خوا نیزیکـەکان)، یاخـود هێشـتووتەتەوە لـە زانیاریـی پەنهانـدا لـە لای خـۆت، داوات لـێ دەکـەم کـە قورئانـی مـەزن بکەیـە بەهـاری دڵـم و، بیکەیـە ڕووناکیـی سـینەم و، بیکەیـە مایـەی لاچوونـی خـەم و خەفـەت و پـەژارەو دڵتەنگییـم.

کەواتـە: ناوەکانـی خـوا تەنیـا ئەوانـە نیـن کـە لـە کتێبەکەیـدا دایبەزانـدوون، هەروەهـا سـیفەتەکانی خـوا تەنیـا ئەوەنـدە نیـن کـە باسـیکردوون، بـەڵام ئێمـە بـەس ئەوەندەمـان بـۆ ئیسـتیعاب دەکـرێ، ئێمـە هـەر لەوەنـدە حاڵیـی دەبیـن، ئێمـە هـەر زەرفییەتـی ئەوەندەمـان هەیـە.

مانای قسەکەی ئەبوو حامیدی غەززالي:

واتە: مرۆڤەکان توانایان نیە کە بگەنە قووڵایی حیکمەتی خوا، هەروەك ناتوانن بە چاوەکانیان بچنە نێو قووڵایی تیشکی خۆرەوە (ئەگەر زۆر چاو لە خۆر بکەن، کوێر دەبن)، بەڵام بایی ئەوەندە لە تیشکی خۆر بەهرەمەند دەبن، کە چاویانی پێ بژیەت (شتی پێ ببینن،ئەبوو حامیدی غەززالي زۆر پەنای بردۆتە بەر وێنە هێنانەوە، کە وێنە هێنانەوە عادەتی خوای پەروەردگارە لە قورئانداو، پێغەمبەریش ﷺ زۆرجار وێنەی هێناونەوە، وێنە هێنانەوە، مانا مەعنەوییەکان لە قاڵبی بەرجەستەکراودا دەخاتە بەرچاو، ئەو کاتە مرۆڤ دەتوانێ باشتر تێیانەوە ڕابمێنێ، هەم بە عەقڵی، هەم بە هەستەکانی، هەم بە خەیاڵی، ئنجا وێنەیەك دێنێتەوەو دەڵێ:) ئەگەر خەڵك بیانەوێ ئاژەڵان حاڵیی بکەن لەوەی دەیانەوێ، کە بڕۆن، یاخود دوا بکەون، (ئاو بخۆنەوەو نەخۆنەوەو، لەوەڕ بخۆن و نەیخۆن) کاتێك دەیانبینن ئەو ئاژەڵانە لەو قسەیە تێ ناگەن کە لە خاوەن عەقڵەکانەوە دەردەچێ، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو قسەیە زۆر ڕێك و پێکە و زۆر چاکە، (ئەو مرۆڤانە چی دەکەن بۆ تێگەیاندنی ئەو ئاژەڵانە؟) لەگەڵیان دادەبەزن بۆ پلەیەك کە ئاژەڵەکان دەتوانن دەرکی بکەن، ئامانجەکانی خۆیان دەگەیەننە ئەو ئاژەڵانە، بە هەندێك دەنگ کە شایستە بێ، بەو ئاژەڵانە.

وەك: فیکە کێشان و شێوەی ئەوە، کە لەدەنگی وانەوە نیزیك بێ و وێی بچێ، بۆ وێنە: کەسێك بیەوێ وڵاخێك ئاو بدات، فیکەی بۆ لێ دەدات، وەك کوردەواریی دەڵێن: (وڵاخ ئەگەر تینووی بێ، پێویستیی بە فیکە نیە)، یان شوان کە مەڕ دەردەکات، یان گاوان کە ڕەشەوڵاخان دێنێتەوە، یان حوشترەوان کە حوشترەکان دەنگ دەدات، جۆرە دەنگێك بەکاردێنێ، کە ئەوان لێی تێبگەن، هەروەها کەسێك سەگێك دەنگ دەدات، دیارە بە شێوەیەك دەنگی دەدات، کە لە دەنگی سەگەکە نیزیك بێ، یان پشیلەیەك پشی پشی بۆ دەکات، یان ختەی لێ دەکات و هتد.

ئەبــوو حامیدیــش دەڵــێ: خــوای پــەروەردگار کــە ئێمــە دەدوێنــێ، لــە قــەدەر عەقڵــی ئێمــە ئێمــەی دوانــدوە، ئێمــە هــەر ئەوەندەمــان بــۆ ئیســتیعاب دەکــرێ، ئەگەرنـا کار (شَأن)ی، خـوا زۆر زۆر لـەوە بەرزتـرە کـە هـەر ئەوەندە بێ، ئایـا زانیاریی خـوا هـەر ئەوەندەیـە کـە لـەو قورئانـەدا، یـان لـە هەمـوو کتێبەکانـدا دایبەزانـدوە؟ نەخێـر، بـە تەئکیـد زانیاریـی خـوا بێسـنوورە، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴿٢٧﴾ ﴾لقمان، واتـە: بڵـێ: ئەگـەر هەرچـی درەختـە لەسـەر زەوی، بکرێتـە قەڵـەم و، هەرچـی ئـاوی دەریایەکانـەو حـەوت هێنـدەی دیکەشـیان بخرێتـە سـەر، بکرێتـە مەرەکـەب، وشـەکانی خـوای پـێ بنووسـرێن، وشـەکانی خـوا تـەواو نابـن.

بـەڵام ئـەوەی کـە خـوا ﷻ ناردوویەتـی لـە قـەدەر ئێمەیـەو لـە قـەدەر پێویسـتیی ئێمەیـە، ئەگەرنـا کار (شَأن)و حاڵـی خـوا ﷻ ، زۆر لـەوە بەرزتـرە کـە ئێمـە بتوانیـن دەرکـی بکەیـن، بـەڵام توانـای ئێمـە هـەر ئەوەندەیـە.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی، ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە هەرچـی زیاتـر خـوا بناســن و، بــەو شــێوەیە کــە شایســتەی خوایــە، مامەڵــەی لەگەڵــدا بکەیــن، یارمەتیمــان بــدات، زیاتــر لــە قووڵایــی قورئــان تێبگەیــن، بــۆ ئــەوەی لــە میانــی قورئانــدا، زیاتــر دەرکــی مەزنیــی و پایــە بەرزیــی خــوا ﷻ بکەیــن و، ســەرەنجام بتوانیـن بـەو شـێوەیەی بـۆ خـوا شایسـتەیە، مامەڵـەی لەگەڵـدا بکەیـن و، بەندایەتیـی بـۆ بکەیـن و بیپەرسـتین.

سُبحَانَكَ اللّٰهُمّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە دوازدە (١٢) ئایـەت پێـك دێ، ئایەتەکانـی: (٢٨ - ٣٩)، کـە تـەوەری سـەرەکییان باسـی یەکتایـی خوایـە ﷻ لـە پەرسـتران و بەندایەتیـی بـۆ کرانی داو، بـۆ ئیسـپاتی ئـەو ڕاسـتییە مەزنـەش: عەقـڵ و زگمـاك و مێـژووی ڕابـردوو و واقیعـی ژیانـی مرۆڤـەکان، بـە بەڵگـە هێنراونـەوە.

لـە کۆتاییشـدا بـە بۆنـەی فراوانکـردن و تەنگکردنـەوەی بژێـوی مرۆڤەکانـەوە، بـە ویسـتی خـوای کاربەجێ فەرمـان کـراوە بـە هاوکاریـی کردنـی خزمـان و نـەدارو ڕێبـوارو، سەرزەنشـتی سـوود خۆریـی و، ستایشـی زەکاتـدان کـراوە.

﴿ ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِى
مَا رَزَقْنَٰكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ
ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ ٱتَّبَعَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ أَهْوَآءَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَن يَهْدِى
مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٩﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ ٱللَّهِ
ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ
ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ ۞ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ
ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُوا۟ دِينَهُمْ وَكَانُوا۟ شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ
فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا۟ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَآ أَذَاقَهُم مِّنْهُ رَحْمَةً إِذَا
فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ فَتَمَتَّعُوا۟ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ
أَنزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا۟ بِهِۦ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا۟

بِهَا وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ
لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَـَٔاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ
وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَآ ءَاتَيْتُم
مِّن رِّبًا لِّيَرْبُوَا۟ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرْبُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ۖ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ
فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{(خوا) وێنەیەکی لە خۆتان بۆ هێناونەوە (لەسەر ڕاستیی خوا پەرستیی و پووچەڵیی شیرك)، ئایا ئێوە هیچ هاوبەشتان هەن لەوەدا کە پێمان بەخشیون، لە نێو بەردەستەکانتاندا، کە ئێوە (و ئەوان) تێیدا یەکسان بن، مەترسییتان لێیان هەبێ (کە هاوبەشتان بن) وەك چۆن مەترسیی خۆتانتان هەیە؟ بەو شێوەیە ئایەتەکان شیدەکەینەوە بۆ کۆمەڵێك بفامن ﴿٢٨﴾ بەڵکو ئەوانەی ستەمیان کردوە، بەبێ زانیاریی دوای ئارەزووەکانیان دەکەون، ئنجا ئایا کەسێك خوا گومڕای کردبێ، کێ بۆی ڕاستە ڕێ دەکرێ؟ بێگومان هیچ یاریدەدەرو سەرخەریشیان نین ﴿٢٩﴾ دەجا (مادام حاڵ وایە) بە پاکیی و ساغیی ڕووی (دڵی) خۆت لەگەڵ ئایین (ی خوا)دا ڕاست بکە، (ئایینێك کە هەمان) زگماکی خوایە خەڵکی لەسەر سروشتاندوە، دروستکراوی خوا (لە ئایینی ڕاستی خوادا) گۆڕانی بۆ نیە، ئا ئەوە ئایینی ڕێك و ڕاستە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن ﴿٣٠﴾ (ئەی خەڵکینە!) لە ناخەوە بۆ لای (خوا) بگەڕێنەوەو پارێزی لێبکەن و، نوێژ بەرپا بکەن و لە هاوبەشدانەران مەبن ﴿٣١﴾ لەوانەی ئایینەکەیانیان بەش بەشکردو، بوونە دەستە دەستە، هەر کۆمەڵێك بەوەی کە لە لایانە شادمانن (بەڵام ئەوەی لە لای ئەوانی دیکەیە، بە هیچ دەزانن!) ﴿٣٢﴾ کاتێکیش خەڵك زیان و

گرفتارییەکیان تووش دێ، لە ناخەوە لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، دوایش کاتێك بەزەییەکی لە لایەن خۆیەوە پێچێژتن (و لە گرفتاریی قوتاری کردن) کت و پڕ کۆمەڵێکیان هاوبەش بۆ پەروەردگاریان دادەنێن ﴿٣٣﴾ تاکو سەرەنجام ناسوپاسیی بکەن بەرانبەر بەوەی پێماندادون، دەجا (ئەی بێبڕواینە! کەمێك لە ژیانی دنیادا) بەهرەمەند بن، بێگومان لەمەودوا دەزانن (چیتان بەسەر دێ!) ﴿٣٤﴾ یان ئایا (بۆیە بێبڕوان چونکە) بەڵگەیەکمان دابەزاندۆتە سەریان لەوە دەدوێ (و دان بەوەدا دێنێ) کە دەیکەنە هاوبەش(ی خوا لە پەرستن دا)؟! ﴿٣٥﴾ کاتێکیش بەزەییەك بە خەڵکی بچێژین، پێی شادمان دەبن و، ئەگەر بە هۆی ئەوەشەوە کە دەستەکانیان (لە خراپە) پێشیخستوە (و ئەنجامیان داوە) زیان و خراپەیەکیان تووش بێ، کت و پڕ نائومێدو تەمابڕاو دەبن ﴿٣٦﴾ ئایا نەیاندیوە (بە چاوی عەقڵ و دڵ) کە خوا بۆ هەر کەسێك بیەوێ بژێو (زۆرو) فراوان دەکات و (کەم دەکات و) وە تەنگ دێنێ! بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن (لەسەر کارزانیی و باڵا دەستیی خوا) بۆ کۆمەڵێك بڕوا بێنن (و لە ڕوانگەی ئیمانەوە بڕوانن) ﴿٣٧﴾ دەجا (مادام خوا لە بەزەیی خۆی بەهرەمەندی کردووی، تۆش بەزەیی بنوێنەو) مافی خۆی ببەخشە بە خزم و نەدارو ڕێبوار (وهاوکارییان بکە)، ئا ئەوە باشترین شتە بۆ کەسانێك کە دیداری ڕووی خوایان دەوێ (وڕازیبکردنی دەخوازن)و، تەنیا ئەوانەش سەرفرازو بە ئامانج گەیشتوون ﴿٣٨﴾ ئەو (ماڵ و سامان)ەش، کە بە سوود دەیدەن، تاکو بە هۆی (وەرگرتنی) ماڵ و سامانەکانی خەڵکەوە زیاد بکات، بێگومان لە لای خوا زیاد ناکات، بەڵام زەکاتێك بۆیە دەیدەن، مەبەستتان پێی ڕووی خوا و (ڕەزامەندیی خوا)یە، ئا ئەوانە پاداشتیان بۆ چەند قات دەکرێتەوە ﴿٣٩﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(حَنِيفًا): بە پاکیی، بە پوختیی (الحَنَفُ: هُوَ مَيْلٌ مِنَ الضَّلَالِ إلى الإسْتِقامَةِ وَالجَنَفُ عَكْسُهُ)، وشەی (حَنَف): چاوگە، بریتیە لە لادان لە گومڕاییەوە بەرەو ڕێك وەستان، بە پێچەوانەی (جَنَف)ەوە، (جَنَف): بریتیە لە لادان لە ڕاستە ڕێوە بەرەو گومڕایی.

(فِطْرَتَ ٱللَّهِ): یانی: زگماكێك كە خوا مرۆڤی لەسەر دروستكردوە، زگماك یان خوارِسك، (فِطْرَةُ اللهِ: هِيَ ما رَكَزَ فِيْهِ مِنْ قُوَّتِهِ عَلى مَعْرِفَةِ الإِيْمان، وَفَطْرُ اللهِ الخَلْقَ: إِيْجادُهُ الشَّيءَ، وَإِبْداعُهُ عَلى هَيْئَةٍ مُتَرَشِّحَةٍ لِفِعْلٍ مِنَ الأَفْعالِ)، (فِطْرَةُ اللهِ): ئەوەیە كە خوا لە هێزی ئیمان لە سروشتی مرۆڤدا دایناوە كە خواناس بێ و، كە دەگوترێ: خوا ئەو شتەی (فَطْر) كردوە، واتە: هێناویەتە دی، دایهێناوە بە شێوەیەك كە ئامادەكراوەو دەتوانێ كارێك ئەنجام بدات.

(ٱلْقَيِّمُ): (الثّابِت، وَالمُقَوِّمُ لِمَعاشِهِم وَمَعادِهِم)، چەسپاو ڕاگری ژیانی دنیاو دوارِۆژیان.

(مُنِيبِينَ إِلَيْهِ): لە ناخەوە بۆ لای بگەڕێنەوە، (النَّوْبُ: رُجُوعُ الشَّيءِ مَرَّةً بَعْدَ أُخْرى)، (نَوْب): بریتیە لە گەڕانەوەی شتێك بۆ لایەك، جار لە دوای جار، (وَالإِنَابَةُ إِلى اللهِ: الرُّجُوعُ إِلَيْهِ بِتَوْبَةٍ وَإِخْلاَص)، (إنابَة إلى اللهِ): بریتیە لە گەڕانەوە بۆ لای خوا، بە گەڕانەوەیەكی كردەوەیی و بە دڵسۆزیی.

(ضُرٌّ): زیان، (الضُّرُّ: سُوءُ الحَالِ فِي النَّفْسِ وَالبَدَنِ، وَالمالِ وَالجَاهِ)، وشەی (ضر): بریتیە لە حاڵ خراپیی لە نەفس و جەستەدا، لە ماڵ و سامانداو، لە جاهـو سومعەدا.

(سُلۡطَٰنٗا): بەڵگـە، (السُّلْطَانُ: الحُجَّـةُ لِمَا لَـهُ هُجُومٌ عَلَـى القَلْبِ)، بەڵگە بە (سُلطان) ناونـراوە لەبـەر ئـەوەی هێـرش دەكاتـە سـەر دڵ و عەقڵـی مـرۆڤ، (والسَّلاَطَةُ: التَّمَكُّنُ مِنَ القَهْـرِ)، (سَلاطَة) بریتیـە لە چەسـپانی شـتێك لە ڕووی باڵادەسـتییەوە.

(يَقۡنَطُونَ): (القُنُـوطُ: اليَـأْسُ مِـنَ الخَيْـرِ)، (قُنُـوط) واتـە: نائومێـد بـوون لـە چاكـەو خێـر.

(رِّبٗا): (الرِّبـا: الزِّيَـادَةُ عَلَـى رَأْسِ المَـال)، سـوود، ئـەوەی لـە سـەرمایەكە زیـاد دەبـێ، (رَبَـا الشَّـيءُ: زَادَ وَعَـلا)، شـتەكە زیـادی كـردو بـەرز بـۆوە.

(ٱلۡمُضۡعِفُونَ): (الَّذِيـنَ حَصَـلَ لَهُـمُ الأَضْعـافُ، وَهُـوَ إِضْعـافُ الثَّـواب)، ئەوانـەی كـە چەنـد قاتیـان بـۆ زیـاد بـووە، چەنـد بەرانبـەر بوونـەوەی پاداشـت.

مانای گشتیی ئایەتەكان

خـوا ﷻ دوای ئـەوەی لـە ئایەتەكانـی ڕابـردوودا، باسـی یـازدە لـە نیشـانەو بەڵگەكانـی بەدیهێنەرایەتیـی و پەروەردگارێتیـی و، خاوەندارێتیـی و مشـوورخۆریەتیی خـۆی، بـۆ مـرۆڤ و ژیـان و گـەردوون خسـتەڕوو، ئـەوەش دووبـارە كرایـەوە كـە بـەس خـوا دروسـتكراوەكان دەسـت پێـدەكات، دواییـش تەنیـا ئـەو دەیانگێڕێتـەوەو، ئـەوەش خرایـە ڕوو كـە خـوا خاوەنـی بەرزتریـن حـاڵ و سـیفەتە لـە ئاسـمانەكان و زەوییـدا، واتـە: ئـەو حاڵـەت و وەسـف و كـردەوە ناوازانـەی كـە خـوا ﷻ هەیـەتی، هیـچ كەسـی دیكـە نییـەتی و هیـچ شـتێكی دیكـە نییـەتی، چونكـە هـەر كەسـێكی دیكـەو هـەر شـتێكی دیكـە، كـە هەیـە، هەمـووی دروسـتكراوی خوایـەو، هەركـەس هەیـە بەنـدەی خوایـە.

دوای ئـەوە جارێكـی دیكـە خـوا ﷻ دێتـەوە سـەر باسـی ئـەوە، كـە دەبـێ تەنیـا خـوا بپەرسـترێ، خوایـەك كـە ئـەوە حـاڵ و سـیفەتیەتی، شایسـتەی ئەوەیـە، كـە تەنیـا

ئـەو بەندایەتیـی بـۆ بکـرێ، ئنجـا وێنەیـەك دێنێتـەوە دەفەرمـوێ: ﴿ ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ﴾، لـە خۆتـان وێنەیەكـی بـۆ هێناونـەوە، ﴿ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِى مَا رَزَقْنَٰكُمْ ﴾، ئایـا لـەوەدا كـە پێمـان بەخشـیون، لـە ئێـو بەردەسـتەكانتاندا، ﴿ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم ﴾، واتـە: ئەوانـەی كـە لەبـەر دەسـتی ئێوەن، ئنجا ئەگـەر كۆیلـەو كەنیـزەك بـوون، كاتـی خـۆی، ئەگـەر ئێسـتا خزمەتـكارو شـاگردو هاوكارێكـەو كارمەندێكـە كـە لەبـەر دەسـتی مرۆڤدایـە، ئایـا لەوانـەی كـە لەبـەر دەسـتتاندان، هیـچ هاوبەشـتان هـەن، لـەوەدا كـە پێمانـداون؟ ﴿ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾، ئێـوەو ئـەوان تێیـدا وەك یـەك بـن، ئایـا بەرپرسـی فەرمانگەیـەك، یـان سـەرۆكی وڵاتێـك، لەگـەڵ كەسـانێك كـە لەبـەر دەسـتیدان، دەسـتەڵاتیان وەك یەكـە؟ دەسترۆیشـتنیان وەك یەكـە؟ یاخـود كەسـێك كـە لـە ماڵێكدایـەو، هەندێـك خەڵـك هەیـە هاوكاریـی دەكات، ئنجا ئافرەتـە یـان پیـاوە، هاوكاریـی دەكات، خزمەتـی ماڵـی دەكات، ئایـا ئـەو كەسـە كـە خزمەتـكارە، یـان هـاوكارەو، بـەر دەسـتێكە، لەگەڵیـدا دەبێتـە هاوبـەش لـە هەمـوو ئـەو شـتانەدا كـە هەیتـی؟ ﴿ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ﴾، وەك چـۆن مەترسـییتان لـە خۆتـان هەیـە، مەترسـییتان لەوانیـش هەبـێ، ئایـا شـتی وا هەیـە؟ ﴿ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾، بـەو شـێوەیە ئایەتـەكان روون و رۆشـن دەكەینـەوە، بـۆ كۆمەڵێـك بفامـن؟

ئـەم وێنەیـە ئـەوە دەگەیەنـێ وەك چـۆن ئێـوە رازی نیـن بەردەسـتەكانتان لەگەڵتانـدا یەكسـان بـن، ئایـا خـواش ﷻ چـۆن رازی دەبـێ دروسـتكراوەكانی لەگەڵیـدا یەكسـان بـن؟ ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ ۝٦٠ ﴾النحل، وێنـەی هـەرە بـەرز بـۆ خوایـە، بـەڵام خـوا دەیـەوێ ئێمـە تێبگەیەنـێ، تـۆ رازی نـی خزمەتكارێـك، شـاگردێك، كەسـێك كـە لەبـەر دەسـتتە، لەگەڵتـدا یەكسـان بـێ لـەو دەسـتەڵاتە، لـەو مـاڵ و سـامانە، كـە لـە دەسـتی تـۆدا هەیـە، ئـەدی چـۆن دەگونجـێ، چـۆن عەقڵتـان رێتـان پـێ دەدات دروسـتكراوەكانی خـوا، لەگـەڵ خـوادا یەكسـان بكـەن لـە پەرسـتران و، بەندایەتیـی بـۆ كـران و، بـە مەزنگرتنـدا؟ بۆیـە دەفەرمـوێ: ئـاوا ئایەتـەكان رۆشـن

دەکەیـن، بـۆ کەسـانێك بفامـن، یانـی: کەسـێك عەقـڵ و لۆژیـك بەکاربێنـێ، ڕێـزی عەقڵـی خـۆی بگـرێ، ڕێـز لـە مەنتیـق بگـرێ، نابـێ هاوبـەش بـۆ خـوا دابنـێ، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿بَلِ ٱتَّبَعَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَهْوَآءَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾، ئەوانـەی هاوبـەش بـۆ خـوا دادەنێـن نافامـن و، عەقـڵ بەکارناهێنـن، بەڵکـو ئەوانـە سـتەمکارن و سـتەمیان کـردوە، هاوبــەش بــۆ خــوا دادەنێــن و شــوێن ئارەزووەکانیــان کەوتــوون، بەبــێ زانیاریــی، نەزانانــە بــە دوای ئارەزووەکانیــان کەوتــوون، ﴿فَمَن يَهْدِى مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ﴾، ئنجـا ئایـا کەسـێك خـوا گومـڕای کردبـێ، کـێ ڕاسـتە ڕێـی دەکات؟ خـوا گومـڕای کردبـێ، واتـە: بـە پێـی سیسـتمی خـوا گومـڕا بووبـێ، بـە پێـی سیسـتمی خـوا هـەر کەسـێك بـە دوای ئـارەزوو بکـەوێ، گومـڕا دەبـێ، هـەر کەسـێ بـە نەزانیـی بـە دوای شـتێك بکـەوێ، گومـڕا دەبـێ، ئـەوە سیسـتمی خوایـە، بۆیـە دەفەرمـوێ: خـوا گومـڕای کـردوە، یانـی: بـە هـۆی سیسـتم و یاسـایەك کـە خـوا داینـاوە، گومـڕا بـووە، ئنجـا کـێ کەسـی وا ڕاسـتە ڕێ دەکات؟ ﴿وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ﴾، ئەوانـە هیـچ هـاوکارو یارمەتییـدەرو پشتیوانیشـیان نیـن.

ئنجـا ڕوو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ، لـە پشـت ئەویشـەوە ڕوو دەکاتـە هـەر کامێـك لەوانـەی کـە بـە دوای پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەکـەون و دەفەرمـوێ: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا﴾، مـادام حـاڵ وایـە، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان هیـچ لۆژیکـی تێـدا نیـە، هیـچ عەقڵێـك قبووڵـی نـاکات و، لەگـەڵ سروشـتی بوونـدا ناگونجـێ، لەگـەڵ پایـەو مەقامـی بـەرزو نـاوازەی خـوادا ناگونجـێ، کەواتـە: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا﴾، ڕووی خـۆت لەگـەڵ ئاییـنـی خـوادا ڕێـك بکـە، هەڵبەتـە لێـرەدا مەبەسـت پێـی ڕووی ڕواڵەتیـی نیـە، یانـی: ڕووی دڵ و نیـازو مەبەسـتت، (لِلدِّیـن)، (أل) کـە لەسـەر (دِیـن)ە، بـۆ پێناسـەیە، بـەڵام بـۆ (عهـد) ە، واتـە: ڕووی دڵـی خـۆت لەگـەڵ ئایینەکـەدا، بەرنامەکـەی خـوادا ڕاسـت بکـە، (حَنِیفـاً)، کـە گەڕاویـەوە لـە گومڕایـی، بـا هیـچ گومڕایـی و لاریـی، لـەو دینداریـی و خواپەرسـتییەتدا نەبـێ، ﴿فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا﴾، ئـەو ئایینـە،

هەمان ئەو زگماکەیە کە خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە، ﴿لَا تَبۡدِيلَ لِخَلۡقِ ٱللَّهِ﴾، لە ئایینی ڕاستی خوادا، زگماکێك کە خوا مرۆڤی لەسەر خوڵقاندوە، گۆڕانی بەسەردا نایەت، یاخود ﴿لَا تَبۡدِيلَ لِخَلۡقِ ٱللَّهِ﴾، دروستکراوانی خوا نابێ بگۆڕدرێن، نابێ دەستکاریی بکرێن، ﴿ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلۡقَيِّمُ﴾، ئا ئەوە ئایینی ڕێك و ڕاستە، ئایینێکە، بەرنامەیەکە، کە خوا ﷻ ناردوویەتی تاکو مرۆڤەکان ڕێك و ڕاست بکات، ژیانیان ڕێك و ڕاست بێ، چونکە (قَيِّمُ) هەم بە مانای چەسپاوو ڕاست دێ و، هەم بە مانای ڕاستکەرو ڕاگر (مُقَوِّم)یش، ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، واتە: ئا ئەوە ئایین و بەرنامەی ڕاست و ڕاستکەرە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن بۆیە شوێنی ناکەون، لەبەر نەزانییە کە قەدری نازانن، وەك گوتراوە: (قەدری زێڕ لەلای زێڕنگەرە).

﴿مُنِيبِينَ إِلَيۡهِ﴾، خوا دەفەرموێ: ئەی خەڵکینە! لە ناخەوە بەرەو لای بگەڕێنەوە، واتە: بەرەو لای خوا، ﴿وَٱتَّقُوهُ﴾، هەروەها پارێزی لێبکەن، ﴿وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ﴾، نوێژیش بەرپا بکەن، ﴿وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ﴾، لە هاوبەش بۆ خوا دانەرانیش مەبن.

ئنجا وەسف وپێناسەی ئەو هاوبەشدانەرانە دەکات:

﴿مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمۡ﴾، لەوانەی کە ئایینەکەیانیان بەش بەش کرد، ﴿وَكَانُواْ شِيَعٗا﴾، پەرتەوازەش بوون، هەمیشە بەش بەش کردنی ئایین، دابڕ دابڕکردنی ئایینی ڕاستی خوا، دەبێتە هۆی پەرتەوازە بوونی شوێنکەوتووانی، چونکە هەر کامێکیان لایەکی دەگرێ و، بەشێکی دەگرێ و، هەر کەسە بە یاری خۆی هەڵا دەڵێ، وەك پێشینان دەڵێن: (کەس بە ڕبەی کەس ناپێوێ) و (کەس لە مەڕی کەس ناخێوێ)، سەرەنجام چییان لێ دێ؟ ﴿كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ﴾، هەر کۆمەڵە بەوەی بۆ خۆی لەسەریەتی پێی شادمانە، پێی

دڵخۆشـە، بـەڵام ئـەوەی ئەوانـی دیکـەی لەسـەرنی بـە هیچـی دەزانـێ و، هیـچ حیسـابی بـۆ نـاکات، لـە حاڵێکـدا کـە ئایین بـە هەمـوو بەشـەکانیەوە، ئـەو بەرنامـە ڕێـك و تـەواو تێـرەی خـوا پێـك دێنـێ، بـەڵام کاتێـك بـەش بـەش دەکـرێ، بـڕ بـڕ دەکـرێ، هـەر تاقمـەو بـە دوای بڕێکـی و بـە دوای بەشـێکی دەکـەوێ، لـە ڕاستییدا ئـەوە پێچەوانـەی سروشـتی ئایینـی خـوای پـەروەردگارە، ئـەو کاتـەش ئایینـی خـوا، نارێـك کـرچ و کاڵ دێتـە بەرچـاو، نـەك لەبـەر ئـەوەی لـە زاتـی خۆیـدا وایـە، بەڵکـو لەبـەر ئـەوەی شـوێنکەوتووانی نـاوا بـەش بەشـیان کـردوەو، هـەر کامێکیـان لایەنێکی لێگرتـوە.

ئنجـا ئەمـە خـوا موشـریکەکانی پـێ وەسـف دەکات کـە نـاوان و ئامۆژگاریـی ئیمانـداران و مسـوڵمانان دەکات کـە ئێـوەش وەك وان مەکـەن، بـەڵام بـە داخـەوە، زۆربـەی ئـەو شـتانەی خوا ﷻ فەرموویەتـی: وەك وان مەکەن، مسـوڵمانان وایانکردوە، فەرموویەتـی: وەك هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان مەکـەن هاوبـەش بـۆ خـوا دابنێـن، مسـوڵمانان زۆریـان وایانکـردوە! فەرموویەتـی: وەك جوولـەکان مەکـەن، کـە فەرمـان بـە خەڵکـی دەکـەن بـە چاکـە، خۆشـیان چاکـە ناکـەن، مسـوڵمانان وایانکـردوە! فەرموویەتـی: وەك مونافیقـەکان مەکـەن، لەڕەوشـت وخـووی خراپیـان دا، بـەڵام مسـوڵمانان زۆرجـار وەك وان دەکـەن، وەك لـەم فەرمایشـتەدا هاتـوە:

{عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: لَتَتْبِعُنَّ سَنَنَ مَنْ قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ، وَذِرَاعاً بِذِرَاعٍ، حَتَّى لَوْ سَلَكُوا جُحْرَ ضَبٍّ لَسَلَكْتُمُوهُ، قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى؟ قَالَ: فَمَنْ؟}، (أخرجه أحمد: ١١٨١٧، والبخاري: ٣٢٦٩، ومسلم: ٢٦٦٩، وابن حبان: ٦٧٠٣).

واتـە: ئەبـوو سـەعید ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: بـە دوای ئەوانـەی پێـش خۆتـان دەکـەون، ڕێبـازی ئەوانـەی پێـش خۆتـان دەگـرن، بسـت بـە بسـت و باسـك بـە باسـك ، هەتـا ئەگـەر چووبنـە کونـی بـزن مژەیەکـەوە، ئێـوەش دەچنـە ئێـوی، گوتمـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا مەبەسـتت پـێ جوولەکـەو نەصرانییەکانـە؟ فەرمـووی: ئـەدی کـێ؟!

ئنجا هەر لە بارەی خوا بەیەکگرتنەوە، کە تەنیا دەبێ خوا بپەرسترێ، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ ﴾، خەڵك كاتێك زیانێکیان تووش بوو، (ضُرٌّ) هەر ناڕەحەتیی و حاڵ خراپییەك لە ڕووح داو، لە جەستەداو، لە ماڵ و سامان داو، لە سومعەداو، لە دەوروبەرداو، خەڵك كاتێك ناڕەحەتیی و ناگوزەرییەكیان تووش دێ، ﴿ دَعَوۡاْ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيۡهِ ﴾، لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، لە ناخەوە بۆ لای دەگەڕێنەوە، بە دڵسۆزیی لە قووڵایی دڵیانەوە بۆ لای دەگەڕێنەوەو لێی دەپاڕێنەوە، ﴿ ثُمَّ إِذَآ أَذَاقَهُم مِّنۡهُ رَحۡمَةً ﴾، ئنجا دوایی كاتێك خوا لە لایەن خۆیەوە بەزەییەكی پێ چێژتن، واتە: ئەو ناڕەحەتییەی لێ لابردن و، بەزەیی لەگەڵ نواندن، بەڵام لێرەدا بەزەییەكە وەك خواردنێكە دەرخواردی داون، پێیچێژتوون، ﴿ إِذَا فَرِيقٞ مِّنۡهُم بِرَبِّهِمۡ يُشۡرِكُونَ ﴾، كت و پڕ كۆمەڵێك لەوان هاوبەش بۆ پەروەردگاریان پەیدا دەكەن، نەیفەرمووە هەموویان، چونكە هەیانە وەك چۆن لە تەنگانەدا پەنا دەباتە بەر خوا، دوایی لە فەڕحانییانیشدا هەر بەندەی خوا دەمێنێتەوە، بەڵام هەندێكیان لە تەنگانانـدا پەنا بۆ خوا دەبەن و، لە فەڕحانییاندا بە پشت لە خوا دەكەن و، هاوبەشی بۆ دادەنێن، بۆیە خوا ﷻ وەك هەڕەشە لێكردن دەفەرموێ: ﴿ لِيَكۡفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ ﴾، با سپڵەیی و بێ وەفایی بكەن بەرانبەر بەوەی پێمان بەخشیون، ئەو هەموو چاكەو نیعمەتانەی پێمانداون، كاتێك هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، مانای وایە بەرانبەر بە چاكەكانی خوا، سپڵەو بێ نمەك و بێوەفا بوون، با وابكەن، دوایی خوا ﷻ لە شێوەی دواندنی نادیارەوە دەیگۆڕێ بۆ شێوەی دواندنی ڕووبەڕوو، ﴿ فَتَمَتَّعُواْ ﴾، ئنجا كەمێك بەهرە وەربگرن و ڕابوێرن، ﴿ فَسَوۡفَ تَعۡلَمُونَ ﴾، لەمەودوا دەزانن، دەزانن چۆن سزا دەدرێن و، چیتان بەسەر دێ، لەسەر ئەو سپڵەییە بەرانبەر چاكەكانی خواو، لەسەر ئەو هاوبەش بۆ خوا دانانە؟!

﴿ أَمۡ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٗا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُواْ بِهِۦ يُشۡرِكُونَ ﴾، یان ئایا بۆیە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، كە ئێمە بەڵگەیەكمان دابەزاندۆتە سەریان، ئەو

بەڵگەیـە لـەو بـارەوە کـە ئـەوان دەیکەنـە هاوبـەش بـۆ خـوا دەدوێ؟ واتـە: ئایـا بەڵگەیەکیـان بـە دەسـتەوە هەیـە کـە شـیرکەکەیان، هابـەش بـۆ خـوا دانانەکەیـان پێـی پشـت ئەسـتوور بـێ و، پاڵپشـتیی هاوبـەش بـۆ خـوا دانانیـان بـکات؟ بـە تەئکیـد نەخێـر، ئەمـە پرسـیار کردنـی نکووڵیلێکەرانەیـە.

﴿ وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةٗ فَرِحُواْ بِهَاۖ ﴾، جارێکـی دیکـە خـوا ﷻ هەمـان مەسـەلەی پێشـوو بـاس دەکات و، دەفەرمـوێ: ئەگـەر ئێمـە بەزەیییـەك بـە خەڵـك بچێژیـن، زۆر پێـی شـادمان و دڵخـۆش دەبـن (الفَـرَحُ: أَشَـدُّ السُّـرُورِ)، ﴿ وَإِن تُصِبۡهُمۡ سَيِّئَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾، بـەڵام ئەگـەر خراپەیەکیـان تـووش بـێ، بـە هـۆی ئـەو کردەوەیـەی کـە دەسـتەکانیان پێشیخسـتووە، ئەنجامیـان داوە، ﴿ إِذَا هُمۡ يَقۡنَطُونَ ﴾، کـت و پـڕ نائومێدو تەمـا بـڕاو دەبـن، واتـە: لـە هاتـدا، زۆر بەکەیـف و دڵخۆشـن و، لـە نەهاتـدا، زۆر نائومێدو بـێ هیـوان، لـە حاڵێکـدا کـە ئیمانـداران لـە کاتـی هـات و خۆشـییدا، دەبـێ سوپاسـگوزاریی بکـەن و، لـە کاتـی گرفتاریـی و ناڕەحەتییـدا، دەبـێ خۆڕاگریـی بکـەن.

﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ ﴾، ئایـا نەیانبینیـوە، [لێـرەدا مەبەسـت لـە بینیـن، بینینـی عەقـڵ و دڵـە (الرُّؤيَـةُ عِلمِيَّـةٌ وَلَيْـسَ بَصَرِيَّـةً)، چونکـە بـە چـاو نابینـرێ کـە خـوا بژیـو بـۆ خەڵـك فـراوان و زۆر دەکات، یاخـود وەتەنـگ دێنـێ، ئـەوە بـە عەقـڵ و دڵ دەرك دەکـرێ]، ئایـا نازانـن کـە خـوا بژیـو بـۆ هـەر کەسـێك بیـەوێ فـراوان دەکات و، تەنگیـش دەکاتـەوە، واتـە: زۆر دەکات و کـەم دەکات، ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴾، بێگومـان لـەوەدا نیشـانە هـەن بـۆ کۆمەڵێـك بـڕوا بێنـن، نیشـانە هـەن لەسـەر ئـەوە کـە خـوا ﷻ هەمـەکارەی ئـەم گەردوونەیـەو، ڕێشـمەو سـەرە داوەکانـی هەمـوو کاروبـارەکان بـە دەسـتی خـوای پـەروەردگارەوەن، چونکـە هەیـە زۆریـش خـۆی مانـدوو دەکات، ڕزقەکەشـی هـەر کەمـە، هەشـە زۆریـش خـۆی مانـدوو نـاکات، بـەڵام بەسـەریدا دەڕژێنـرێ، هەڵبەتـە بـە پێـی یاسـا گەردوونییـەکان کـە خـوا دایناون، بـەڵام گرنـگ ئەوەیـە ئینسـان ئەگـەر دیقـەت بـدات و، تێـوە ڕابمێنـێ، دەزانـێ کـە مەسـەلەی بژیـوو ڕزق، هـۆکارەکان

دەوری تێدا دەبینن، بەڵام لە پشت هۆکارەکانەوە، هۆکارساز دەوری سەرەکیی تێدایەو، ئەو (خوا ﷻ) هۆکارەکان دەڕەخسێنێ، جاری وایە هۆکارەکان هەن، بەڵام پەرچێك دێتە ڕێیان و کاریگەرییان نابێت.

﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾، مادام دەزانی: کاتێك بژێوت بۆ فراوان و زۆر دەبێ، ئەوە بە دەست خوایەو، کاتێك وەتەنگیش دێنێ، دیسان هەر بە دەست خوایە، کەواتە: لەوەی کە خوا پێت دەدات، خاوەن نیزیکایەتیی، مافی خۆی پێ بدە، زۆربەی زانایان و توێژەرەوانی قورئان، خاوەن نیزیکیی (ذي القربى)یان هەر بە خزمان لێکداوەتەوە، ئەوەی کە لە ڕووی ڕەچەڵەکەوە لێت نیزیکە، بەڵام پێم وایە: جگە لەوەش هەر خاوەن نیزیکییەکی دیکە دەگرێتەوە، چونکە (ذَا ٱلْقُرْبَىٰ)، یانی: (صاحِبَ القُرْبَى)، (ذا) یانی: (صاحِب)، (قُرْبَى) یانی: نیزیکیی، پێموایە دراوسێی نیزیکیش دەگرێتەوەو، هاوەڵ و دۆستی نیزیکیش دەگرێتەوەو، هەموو ئەوانەی کە لە مرۆڤەوە نیزیکن دەیانگرێتەوە، بەڵام بە پلەی یەکەم خزمەکان کە بە خوێن و گۆشت و ڕەچەڵەك، دەچنەوە سەر یەکدی، دەگرێتەوە، ﴿ وَٱلْمِسْكِينَ ﴾، هەروەها مافی خۆی بدە بە نەدار، ﴿ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، کوڕی ڕێگا، ڕێبوار، ﴿ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ ﴾، ئەوە زۆر باشترە بۆ ئەوانەی ڕووی خوای پەروەردگاریان دەوێ، واتە: دیداری خوایان دەوێ، یاخود ڕەزامەندیی خوایان دەوێ، ﴿ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾، هەر ئەوانەش سەرفرازو، بەختەوەرن، بە مراد گەیشتوون.

﴿ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن رِّبًا لِّيَرْبُوَا۟ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ ﴾، بەڵام سوودێك کە دەیدەن، ماڵێك کە دەیدەن بە سوود بۆ ئەوەی لە سامانەکانی خەڵکیدا زیاد بکات، ﴿ فَلَا يَرْبُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، لە لای خوا زیاد ناکات، واتە: ماڵێك کە دەیدەی بە کەسێك بە قەرز، بەڵام دوایی لەگەڵ وەرگرتنەوەی قەرزەکەدا سوودێکیشی لێ وەردەگری، بە هۆی ماڵ و سامانی خەڵکیەوە، ماڵ و سامانەکەی خۆت زیاد دەکەی، ئەوە لە لای خوا زیاد نابێ، بێ بەرەکەتەو بێ پێزە، ﴿ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ ﴾، بەڵام زەکاتێك کە دەیدەن و، مەبەستتان پێی ڕووی خواو ڕەزامەندیی

خوایە، ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُضۡعِفُونَ ﴾، ئا ئەوانە پاداشتیان بۆ چەند بەرانبەرو چەند قات دەکرێتەوە، واتە: ئەوانە کەسانێکن کە بۆ چەند بەرانبەر کراون، بۆ چەند قات کراون، واتە: پاداشتیان بۆ چەند قات و چەند بەرانبەر دەکرێتەوە.

خوا بەراوردێک دەکات لە نێوان ئەو کەسانەدا کە ماڵ و سامانی خۆیان دەدەن بە خەڵک بە قەرز، بەڵام لەو سەرەوە سوودیان لێ وەردەگرن، ئنجا ئەگەر یەک بە دەیە، یەک بە دوازدەیە، کەمترە، زیاترە، سوودیان لێ وەردەگرن، کەواتە: ماڵ و سامانی خۆیان زیاد دەکەن، بە هۆی ماڵ و سامانی خەڵکیەوە، هی خۆیان هەر لە جێی خۆیەتی و، هی خەڵکیشی دەکەوێتە سەر.

هەروەها جۆرە کەسانێکی دیکە کە ماڵ و سامانی خۆیان دەبەخشن، نەک بەس ئەوەندە کە سوود لە خەڵکەکە وەرنەگرنەوە، بەڵکو دەسمایەکەشیان لێ وەرناگرنەوە، بە تەئکید ئەو دووە زۆر لێک جیان، ئەوانەی کە ماڵ و سامانی خۆیان دەدەن بە خەڵک، بۆ ئەوەی ماڵ و سامانی ئەوان بخەنە گەڵ هی خۆیان، هی خۆشیان هەر لە جێی خۆی بێ، کە ئەوە سوودو (ربا)ی پێ دەڵێن، لەگەڵ کەسانێك دا کە ماڵ و سامانی خۆشیان کە هەیانە، دەیدەن بە خەڵک، نەک چاویان لەوە نیە کە سوود وەربگرن، چاویان لەوە نیە کە دەستمایەکەشیان لێ وەربگرنەوە، ئەو دووانە زۆر لێک جیان.

هەڵبەتە هەندێک لە زانایانیش ئەم ئایەتەیان وا تەفسیر کردوە: کە ئەوانەی دیارییەک دەدەن بە کەسێك، بۆ ئەوەی لەو سەرەوە دیارییەکی زیاتر وەربگرنەوە، هەندێك کەس دیارییەکی بچووک بۆ کەسێك دەبات، بەڵام چاوەڕوانیی ئەوە دەکات کە دوایی چەند قات دیاریی بداتەوە، هەندێك دەڵێن: ئایەتەکە مەبەستی پێ ئەوەیە، کە بێگومان ئەوەش دەگرێتەوە، وەك لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر، بەڵام بە پلەی یەکەم، ئەمە یەکەمین ئاماژەیە لە قورئاندا بۆ ڕیباو سوود لە قورئانی مەککەییدا، هەڵبەتە دوایی لە قۆناغی مەدینەدا، ڕیباو سوود یەکجاریی و بەڕوونیی قەدەغە کراوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

وێنە هێنانەوەیەکی واقیعیی لەسەر ڕاستیی خوا بە یەکگرتن و پووچەڵیی شیرك، کە عاقڵمەندان لێی بەهرەمەند دەبن، بەڵام ئەوانەی نەزانانە شوێن ئارەزوویان دەکەون، هیچ چارەو دەرەتانیان نیەو، هیچ پشتیوان و هاوکاریان چنگ ناکەون:

خوا دەفەرموێ: ﴿ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ فَمَن يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ ۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّاصِرِينَ ﴿٢٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾، واتە: خوا ﷻ وێنەیەکی لە خۆتان بۆ هێناونەوە، وێنە هێنانەوەکە بۆ پووچەڵکردنەوەی شیرکەو، بۆ دەرخستنی ڕاستیی خوا بە یەکگرتن و تەنیا خوا پەرستنە، لێرەدا (مَثَلاً) دەبێتە بەرکار (**مفعول به**)، یاخود دەبێتە بەرکاری ڕەها (**مفعول مطلق**)، وەك بڵێی: (ضَرَبَ ضَرْباً)، کە دەفەرموێ: ﴿مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾، ئەو (مِنْ)ە، لە ڕێزمانی عەرەبیی دا (مِنْ)ی دەستپێکردنی پێ دەڵێن، واتە: ئەو وێنەیەی دارِنیوە لە واقیعی خۆتان.

وێنەکە چییە؟

٢)- ﴿هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِى مَا رَزَقْنَٰكُمْ﴾، ئایا لەو کەسانەی کە لەبەر دەستتاندان، هیچ هاوبەشتان هەن، لەوەدا کە پێمان بەخشیون؟ (مِنْ)ی ﴿هَل لَّكُم مِّن مَّا﴾، بۆ هەندێك (للتَّبْعِيض)ە، بەڵام (مِنْ)ەکەی دواتر لە: ﴿مِّن شُرَكَآءَ﴾دا، پێی دەگوترێ: (مِنْ الزَّائِدَة)، زێدەکراوە بۆ جەختکردنەوەو زیاتر چەسپاندنی واتایەکە، پرسیارکردنەکەش: ﴿هَل لَّكُم﴾ ئایا هەتانە؟ بۆ نکووڵیلێکردنە، یانی: ئێوە لە نێو بەردەستەکانتاندا هیچ هاوبەشتان نین، لەو ڕزق و ڕۆزیی و ماڵ و سامانەی کە هەتانە، ﴿شُرَكَآءَ﴾، کۆی (شَرِيك)ە، واتە: هاوبەش لە ماڵ و ساماندا.

٣)- ﴿فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ﴾، کە ئێوە تێیدا یەکسان بن.

٤)- ﴿تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ﴾، ترستان لێیان هەبێ وەك لەخۆتان، (أَي: كَمَا تَتَوَقَّوْنَ أَنفُسَكُم مِنْ إِضَاعَةِ حُقُوقِكُم)، کە ئێوە لێیان بترسن لەو بەردەستانەتان، ماڵ و سامانەکەتان زایە بکەن، وەك چۆن مەترسییتان لە خۆتان هەیە، کە ماڵ و سامانی خۆتان ببەخشن، ئایا ئەوان دەتوانن ئەو هەموو ماڵ و سامانەتان خەرج بکەن، وەك چۆن ئێوە خەرجی دەکەن؟

٥)- ﴿كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾، ئاوا ئایەتەکان شیدەکەینەوە بۆ کۆمەڵێك بفامن، کۆمەڵێك بفامن ئەوانەن کە خۆیان دوور دەگرن لە کەللە ڕەقیی و، لە نەسەلماندن و عینادیی، کەسانێك بفامن لەو وێنەیە چاك تێدەگەن، کە مرۆڤ شتێك لە خۆی نەوەشێنێتەوە، لە خوای ناوەشێنێتەوە، هیچ کەسێك قبووڵ ناکات، کەسێك کە لەبەر دەستیەتی، ئنجا ئەگەر کاتی خۆی کۆیلەو کەنیزەك بووە، ئێستا هاوکارو، خزمەتکارێکە، کەسێکە لە ماڵدا خزمەت دەکات، قبووڵ ناکات بڵێ: منیش وەك تۆ خاوەنی هەموو شتێکم، ئەو مەترسییەی کە لە خۆتت هەیە، کە ماڵەکەت خەرج بکەی، ئەو مەترسییەت بەرانبەر ئەو نیە، ئەویش خەرجی بکات، وەك تۆ خۆی بە خاوەن پشك و بەش بزانێ، کەواتە: ئەوە کە لە خۆتی ناوەشێنیەوە، ئەدی چۆن لە خوای دەوەشێنیەوە، کە هەندێك لە دروستکراوەکانی خوا، ببنە هاوبەشی خوا لە پەرستراوێتیی و، لە بەندایەتیی بۆ کراندا؟

٦)- ﴿بَلِ ٱتَّبَعَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَهْوَآءَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾، بەڵكو ئەوانەی ستەمیان كردووە نەزانانە (كە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن)، بە دوای ئارەزووەكانی خۆیان دەكەون.

نەك هەر نافامن و بە حوكمی لۆژیك و عەقڵ ناجووڵێنەوەو مامەڵە ناكەن لەگەڵ خوادا، بەڵكو نەزانانە بە دوای ئارەزووی خۆیان دەكەون، بۆیە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، ئەم بەڵام (بَل)ە، بۆ گواستنەوە (إضْراب)یە، (لِلإِضْرابِ الإِبْطالِي لِما يَتَضَمَّنُهُ): ﴿لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾، بۆ گواستنەوەی هەڵوەشاندنەوەی ئەوەیە كە ڕستەی: (بۆ كۆمەڵێك بفامن) دەیگرێتە خۆی، یانی: ئەوانە نەك هەر نافامن، بگرە نەزانانە شوێن ئارەزووەكانیان كەوتوون.

﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾، بەبێ زانیاریی و، نەزانانە دوای ئارەزووی خۆیان دەكەون، (بِغَيْرِ عِلْمٍ: للتشْنِيعِ)، بەبێ زانیاریی، هەر بۆ ناشیرین كردن و دزێو پێشاندانە، ئەگەرنا شوێن ئارەزوو كەوتن هەر نەزانانەیە، بەڵام خوای پەروەردگار دەیەوێ زیاتر شوێن ئارەزوو كەوتنەكەی ئەوان، بە نەزانانە، بەرجەستە بكات و دەریخات.

٧)- ﴿فَمَن يَهْدِى مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ﴾، ئنجا ئایا كەسێك خوا گومڕای كرد بێ، كێ ڕاستە ڕێی دەكات، (مَنْ): بۆ پرسیاركردنی نكووڵییلێكردن (لِلإِسْتِفهامِ الإنكاري)ە، بە مانای لابردن (نَفْي)ە، واتە: كەسێك خوا گومڕای بكات، كەس ناتوانێ ڕاستە ڕێی بكات، (يَهْدِي)، لێرەدا بە مانای ڕێ پێشاندان نیە، چونكە خوا ڕێی پێشانداون، بەڵكو بە مانای ڕاستەڕێ كردن و خستنە سەر ڕاستە ڕێیە.

كە دەفەرموێ: ﴿مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ﴾، ئەمە پاڵدانی گومڕاكردنە بۆ لای خوا، بە پێی ویستی تەكوینیی خوای پەروەردگار، نەك بە پێی ویستی تەشریعیی، واتە: خوا ﷻ سیستمی گەردوونی وادانـاوە كە مرۆڤ دەتوانێ بە دوای هیدایەتی خوا بكەوێ، دەشتوانێ گومڕا بێ و سەر لە خۆی بشێوێنێ، كەواتە: كە سەر لە خۆی دەشێوێنێ و گومڕا دەبێ، ئەوە هەر بە ویستی خوایە، بە ویستی تەكوینیی و بە پێی سیستمی خوایە، بۆیە خوا پاڵیداوەتە لای خۆی، ئەگەرنا بە

تەئکید خوا ملی کەس ناگرێ لە ڕێی لا بدات، هەروەك ملی کەسیش ناگرێ بیهێنێتە سەر ڕاستە ڕێ، چونکە ئەگەر خوا زۆر لە خەڵك بکات بۆ ڕێی ڕاست گرتن، یاخود لادان لە ڕێی ڕاست، ئەو کاتە واتایەك بۆ تاقیکردنەوەی خوا بۆ مرۆڤەکان نامێنێتەوە.

٨)- ﴿وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ﴾، ئەوان هیچ یارمەتییدەریان نین، هیچ پشتیوانیان نین، ئەمە بۆ بە درۆخستنەوەی گومانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، کە پێیان وابوو بت و صەنەمەکانیان و، پەرستراوەکانیان تکایان لە لای خوا بۆ دەکەن و، هاوکاریان دەبن و پشتگیریان دەبن.

مەسەلەی دووەم:

فەرمـان کردنـی خـوا بـە ڕووی خۆکردنـە بەرنامـەی پاکـی خـوا، کـە هەمـان زگماکـە خـوا خەڵکـی لەسـەر سروشـتاندوەو، فەرمانکـردن بـە گەڕانـەوەی بـەردەوام بـۆ لای خـواو، پارێـز لێکردنـی و نوێـژ بەرپاکـردن و، خـۆ پاراسـتن لـە عادەتـی پەرتەوازەبوونـی هاوبەشـدانەران و، هـەر کەسـەو بـە یـاری خـۆ هـەڵا گوتنیـان:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ ۞ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُوا۟ دِينَهُمْ وَكَانُوا۟ شِيَعًا ۖ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ ﴾، ڕووی خۆت ڕێك بکەو، ڕاست بکە لە دیندا بە ساغیی وپاکیی، وشەی (الدِّين) (أل)ی ناساندنی لەسەرەو مەبەست لە ناساندنەکە، لێرەدا (عهد)ە، ڕووی خۆت بەرانبەر بە ئایینەکە، بە بەرنامەکە کە زاندراو و ناسراوە، کە ئیسلامە ڕاست بکەو، ڕووی خۆ ڕاستکردن، یانی: ڕووی دڵی خۆت ڕاستبکەو، لە ڕووی مەعنەوییەوە، ئیرادەی خۆت ئاڕاستەی پابەندیی بەو ئایینەوە بکە، ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سووڕەتی: (آل عمران)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلَّهِ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِ ﴿٢٠﴾ ﴾، واتە: ئەگەر (کافرەکان) مشتومڕیان لەگەڵ کردی بڵێ: خۆم و ئەوانەی شوێنم کەوتوون، ملی خۆم بۆ خوا کەچ کردووەو تەسلیمی خوا بووم و، (ف)ی سەر (فَأَقِمْ) پێی دەگوترێ: (فاءٌ فصيحة)، واتە: مادام حاڵی ئەوانەی کە لە بەرنامەی خوا لایانداوە زانیت، تۆش بە پێچەوانەی ئەوانەوە، ڕووی خۆت لەگەڵ ئایینی ڕاستی خوادا ڕاست بکە، ڕووی تێبکەو، ویستی خۆتی بە تەواویی بۆ بخە کارو بە عەزیمەتەوە بیگرە، ﴿ حَنِيفًا ﴾ لە حاڵێکدا کە تۆ پاك و پوختی و، خەوشیی و، گومڕاییت لە خۆتدا نەهێشتوە، لارییت لە خۆتدا نەهێشتوە.

﴿ حَنِيفًا ﴾، (صِيغَةُ مُبالَغَةٍ فِي الإتِّصافِ بِالحَنَفِ)، (حَنِيف): سیغەیەکە بۆ زێدەڕۆییکردن لە وەسفدار بوون بە (حَنَف)دا، کە بریتیە لە گەڕانەوە لە ڕێی پووچ و لار، بەرەو ڕاستە شەقام، بە پێچەوانەی (جَنَف)ەوە کە لادانە لە هەق و ڕاستیی بەرەو پووچیی ولاریی.

٢)- ﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ﴾، زگماکی خوا کە خەڵکی لەسەر سروشتاندوە.

﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ﴾، کە (منصوب)ە، (زجّاج) دەڵێ: (منصوب)ە، بە کار (فعل)ێک کە لە پێشیەوە مەزەننە (تقدیر) دەکرێ (إتَّبِعْ فِطْرَةَ اللهِ)، بکەوە شوێن فیترەتی خوا ﷻ کە خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە.

(الطبري)، دەڵێ: (فِطْرَةَ اللهِ مَصْدَرٌ مِنْ مَعْنى فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ)[1]، (فِطْرَةَ اللهِ) چاوگە لە مانای ڕستەی پێشوو کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ ﴾، کەواتە: ڕووی خۆت بەرانبەر بە ئایینی خوا ڕاست بکە، یانی: هەمان ئەو زگماکە کە خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە.

بەڵام (محمد الطاهر بن عاشور)، دەڵێ: (فِطْرَةَ اللهِ بَدَلٌ مِنْ حَنِيفاً بَدَلَ اشْتِمالٍ، فَهُوَ فِي مَعْنى الحالِ)[2]، واتە: کە دەفەرموێ: (حَنِيفاً)، یانی: بە پاکیی و بێ خەوشیی، کە دوایی دەفەرموێ: ﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ﴾، ئەمە جێدار (بَدَل)ە، لە حاڵێکدا لەسەر ئەو زگماکەی کە خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە.

٣)- ﴿ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ﴾، گۆڕان نیە، بۆ دروستکراوی خوا.

ئەوەش چەند واتایەکیان بۆ لێکداونەوە:

أ- دینی هەقی خوا، دروستکراوی، خوا ناگۆڕێ، واتە: ئەگەر تۆ شوێن ئایینە ڕاست و تێرو تەواوەکەی خوا بکەوی، ئەو ئایینە ڕاست و تێرو تەواوە، زگماک و سروشتی مرۆڤەکان ناگۆڕێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص٢٤.

(٢) التحرير والتنوير: ج٢١، ص٨٩.

ب- یاخود زگماکێك و خوارِسکێك کە خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە، ناگۆڕێ.

ج- یاخود ئەو شێوە دروستکردنەی کە خوا خەڵکی لەسەر دروستکردوە، ئێوە مەیگۆڕن و دەستکاریی مەکەن.

٤)- ﴿ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ﴾، تا ئەوە ئایینی ڕێك و ڕاستە، تا ئەوە دینداریی ڕێك و ڕاستە کە شەریعەت و فیتڕەت وەك یەك بە جووتە بن، وەك هەندێك لە زانایان گوتوویانە: شەریعەت فیتڕەتێکی دەرەکییەو، فیتڕەتیش شەریعەتێکی نێوخۆییە، لە ڕاستییدا خوا ئەوەی لە شەریعەتەکەیدا داناوە، کە لە فیتڕەتی مرۆڤیش دا دایناوە، زگماکی مرۆڤ، خوارِسکی مرۆڤ چی دەخوازێ، شەریعەتیش ئەوە دەفەرموێ.

٥)- ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، ئەمە وەڵامی پرسیارێکی ئەگەر بۆ دانراوە: مادام ئەو ئایینەی خوا ڕێك و ڕاستە، ئەدی بۆچی خەڵکێك پشتی تێدەکات؟ بۆیە دەفەرموێ: زۆربەی خەڵکی نازانن، لەبەر نەزانییە کە پشتی تێدەکەن و بڕوای پێناهێنن.

٦)- ﴿مُنِيبِينَ إِلَيْهِ﴾، خوا دەفەرموێ: لە ناخەوە بۆ لای بگەڕێنەوە، (المُنِيبُ: المُلَازِمُ لِلطَّاعَةِ، أَوِ التَّائِبُ قَلْباً)، (مُنِيب) بە مانای بەردەوام بوو لەسەر تاعەت و فەرمانبەریی و، بە مانای گەڕاوە بۆ لای خوا لە ناخ و دڵ و دەروونەوە دێ، هەندێکیش دەڵێن: (مُنِيب) ئەوەیە کە جار لە دوای جار، مرۆڤ بۆ لای خوا بگەڕێتەوە.

٧)- ﴿وَٱتَّقُوهُ﴾، هەروەها پارێزی لێ بکەن.

٨)- ﴿وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ﴾، نوێژیش بەرپا بکەن.

٩)- ﴿وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ﴾، هەروەها لە هاوبەش بۆ خوا دانەران مەبن، ئەی مرۆڤەکان!

ئنجا یەکێك لە سیفەتە هەرە خراپەکانی هاوبەش بۆ خوا دانەران، دەخاتە ڕوو، کە دەبێ مسوڵمانان خۆیانی لێ بپارێزن، کە بریتییە لە پەرتەوازەیی.

١٠)- ﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ ﴾، لەوانەی ئایینەکەی خۆیانیان بەش بەش کرد، (**فَرَّقُواْ**) خوێندراویشەتەوە: (**فارَقُوا دِينَهُم**)، واتە: وازیان لە ئایینەکەیان هێنا، بەڵام (**فَرَّقُواْ**) یانی: بەش بەشیانکرد.

١١)- ﴿ وَكَانُواْ شِيَعًا ﴾، بوونە دەستە دەستەو تاقم تاقم، چونکە (**شِيَع**) کۆی (**شِيعَة**) یە (**هِيَ الجَماعَةُ الَّتي يُتَشايَع**)، ئەو کۆمەڵە خەڵکەیە کە دوایی پەیڕەویی لێ دەکرێ و، خەڵکی هۆگری دەبێ.

١٢)- ﴿ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴾، هەر کۆمەڵە بەوەی کە خۆی لە لایەتی پێ دڵخۆشە، زۆر شادمانە، واتە: هەر کامێکیان بە یاری خۆی هەڵا دەڵێ و هەر کامێکیان هی خۆی پێ دینداریيە.

کورتە باسێک
چوار هەڵوەستە لەبەردەم ئایەتەکانی (٣٠-٣٢)دا

خـوا عـز وجـل فەرموويەتـی: ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ ۞ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُوا۟ دِينَهُمْ وَكَانُوا۟ شِيَعًا ۖ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾.

هەڵوەستەی یەکەم:

لـەو بـارەوە کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ ﴾، کـۆی ئـەو ڕسـتە موبارەکانـە ئـەوە دەگەیەنـن، کـە ئـەو زگماکـەی خـوا خەڵکـی لەسـەر دروسـتکردوە، ڕێـك پێکەڵپێـك وگونجـاو وتەبایـە لەگـەڵ ئـەو ئایینـە ڕێـك و ڕاسـتەدا کـە خـوا دایبەزانـدوە، بۆیـە ئەگـەر مـرۆڤ لـە زگمـاك و خواڕسـکێك، کـە خـوا لەسـەری سروشـتاندوە، لانـەدات، لەگـەڵ ئـەو ئایینـە پـاك و بـێ هەڵـەو پەڵەیـەی کـە بـە پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد دا ﷺ دوا نوسـخەی نـاردوە، ئەگەرنـا ئایینـی خـوا هەمـووی هـەر پـاك و چـاك بـووە، کـە لـە هەمـوو قۆناغـەکان دا نوسـخەکانی بـۆ پێغەمبەرانـی دیکـەی نـاردوون، ئەگـەر مـرۆڤ لـە حوکمـی عەقڵـی سـەلیم و، لـە خواڕسـکێك کـە خـوا لەسـەری خوڵقانـدوە، لانـەدات، لەگـەڵ ئـەو ئایینـەدا کـە ناردوويەتـی، ڕێـك دەبـێ و خـۆی ڕاسـت دەکات.

زگمـاك و شـەریعەت دوو ڕووی ڕاسـتییەکن، لـەو بـارەوە ئـەم دوو فەرمایشـتەی پێغەمبـەر ﷺ دێنیـن:

أ)- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ، أَو يُنَصِّرَانِهِ، أَوْ يُمَجِّسَانِهِ، كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ، هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ؟}، (أخرجه البخاري: ١٢٩٢، ومسلم: ٢٦٥٨، وأبو داود: ٤٧١٤).

واتـە: هیـچ منداڵێـك نیـە، مەگـەر لەسـەر زگمـاك لە دایـك دەبـێ، (لـە ڕیوایەتێكدا هاتـوە: لەسـەر ئـەم ئاییـن و ڕێبازە لـە دایـك دەبـێ)، بـاب و دایكنـی كـە دەیكەنـە جوولەكـە، یـان دەیكەنـە نەصرانیـی، یـان دەیكەنـە مەجووسـیی، هـەروەك چـۆن ئـاژەڵ كـە بەچكـەی دەبـێ، خـڕو پـڕو ڕێـك و پێكـە، ئایـا دەبینـن هیچـی لـووت وگوێـی بـڕا بـێ؟ (بـە تەئكیـد نەخێـر).

واتـە: مرۆڤیـش كـە لـە دایـك دەبـێ، وا لـە دایـك دەبـێ كـە خـوای خـۆی بناسـێ و، لەگـەڵ هـەق بـێ و دژی ناهـەق بـێ، بـەڵام دوایـی ژینگـەو دەوروبـەر، كـە لێـرەدا وێنـە: بـە بـاب و دایـك هێنراوەتـەوە، دەیگـۆڕن و بەمـلاو لادا، لایـدەدەن.

ب)- فەرمایشتی دووەم لەو بارەوە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {أَلَا أُحَدِّثُكُمْ بِمَا حَدَّثَنِي اللَّهُ فِي كِتَابِهِ، أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ وَبَنِيهِ حُنَفَاءَ مُسْلِمِينَ، وَأَعْطَاهُمُ الْمَالَ حَلَالًا، لَا حَرَامَ فِيهِ، فَجَعَلُوا مِمَّا أَعْطَاهُمُ اللَّهُ حَلَالًا وَحَرَامًا}، (أخرجه مسلم: ٢٨٦٥).

واتـە: ڕۆژێـك پێغەمبـەر ﷺ بـە هاوەڵانـی بەڕێـزی (خوا لێیـان ڕازی بـێ)، فەرموو: ئایـا قسـەیەكتان بـۆ بكـەم كـە خـوا ﷻ لـە كتێبەكـەی خۆیـدا بـۆی باسـكردووم؟ (ئـەوەی كـە پێغەمبـەر ﷺ لێـرەدا دەفەرمـوێ: لـە كتێبـی خـوا هەڵیهێنجـاوەو وەریگرتـوە)، ئەویـش ئەوەیـە كـە خـوا ئـادەم و ڕۆڵەكانـی پـاك و چـاك و، ملكەچ بـۆ خـۆی دروسـتكردوون و، مـاڵ و سـامانی حەڵاڵیشـی پێـداون، كـە هیـچ حەڕامـی تێدانیە، (هـۆكاری وای بـۆ ڕەخسـاندوون كاسبیی حەڵاڵـی پـێ بكـەن)، بـەڵام ئـەوان لـەوەی كـە خـوا پێیـداون، هەندێكیـان بـە حـەڵاڵ داناو هەندێكیـان بـە حـەڕام دانـا.

واتـە: هـەر لـە خـۆوە گوتیـان: ئـەوە حەڵاڵـەو ئـەوە حەڕامـە، بـە تایبەتـی لـە مەسـەلەی ئاژەڵـەكان دا، كـە لـە سـوورەتی (المائـدة)دا، خـوای پـەروەردگار

دەفەرمـوێ: ﴿مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٖ وَلَا سَآئِبَةٖ وَلَا وَصِيلَةٖ وَلَا حَامٖ وَلَٰكِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَۖ وَأَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ ١٠٣﴾ المائـدة، ئـەو چـوار جـۆرە ئاژەڵـە لـە نێـو هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرەکانـدا هەبـوون، هەریەکـەی بـە بیانوویـەك جۆرێـك لـە قەدەغەیـان خسـتبوونە سـەر.

شـایانی باسـە: ئێمـە باسـێکی فراوانمـان لـە بـارەی پێکـەوە جووتیـی و، پێکـەوە تەبـا بوونـی زگمـاك و ئاییـن کـردوە، لـە:

١- مەوسووعەی: (ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی) دا، بەرگی دووەم.

٢- مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)، لە بەشی یەکەمدا: (زگماك شایەدیی بۆ بوونی خوا دەدات).

هەڵوەستەی دووەم:

لـە تەفسـیری ئایەتـی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمۡ وَكَانُواْ شِيَعٗا لَّسۡتَ مِنۡهُمۡ فِي شَيۡءٍۚ إِنَّمَآ أَمۡرُهُمۡ إِلَى ٱللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفۡعَلُونَ ١٥٩﴾ الأنعام دا، باسـێکی سـەربەخۆمان لـەو بـارەوە کـردوە، کـە ئـەم ئایەتـە موبارەکـەش دەیگەیەنـێ، کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ٣١ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمۡ وَكَانُواْ شِيَعٗاۖ كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ ٣٢﴾، باسـمان کـردوە کـە هۆکارەکانـی لادان لـە ڕاسـتە شـەقامی خـوا بەیەکگرتـن و، ڕوو کردنـە شـیرك و لادان و تـاوان چییـەو، چارەسـەر چۆنـە؟ لـەو بـارەوە هـەم ئایەتمـان هێنـاون، هـەم فەرمایشـتەکانی پێغەمبـەر ﷺ، هـەم قسـەی زانایانیشـمان لـەو بـارەوە هێنـاوە.

هەڵوەستەی سێیەم:

ئـەم دوو ئایەتـە کـە خـوا تێیـان دا دەفەرمـوێ: ﴿مُنِيبِينَ إِلَيۡهِ وَٱتَّقُوهُ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ۝٣١ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمۡ وَكَانُواْ شِيَعٗاۖ كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ ۝٣٢﴾، ئـەوە دەگەیەنـن کـە پـەر تـەوازە بـوون لە دینداریـیدا، عادەتـی کافـران و هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانـە، هەروەهـا دەمارگیریـی حیزبییـش، ﴿كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ﴾، ئەویـش هـەر عادەتـی کافـران و هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانـە، بۆیـە پێویسـتە مسـوڵمانان خۆیـان بپارێـزن، هـەم لـە پـەر تەوازەیـی لـە دینـدا، کـە هـەر کەسـە بـە یـاری خـۆی هـەڵا بڵـێ و، هـەر کەسـە بـە ڕبـەی خـۆی بپێـوێ و، هـەر کەسـە بـە ڕێیەکـدا بـڕوات، کـەس سـڵاو لـەوی دیکـە نـەکات، هـەر کەسـە تەنیا خـۆی پـێ هەق بـێ! ئـەوە عادەتی کافر و موشـریکەکانە، هەروەهـا دەمارگیریـی حیزبیـی، ئنجـا حیـزب مـەرج نیـە، تەنیـا حیزبـی سیاسـی بێ، ئـەوەی کـە ڕێبازێکـی ئەهلـی تەصەووفـی گرتـوە، ئـەوەی کـە مەشـڕەب سـەلەفییەو ناوێکـی لـە خـۆی نـاوە، ئـەوەی کـە ڕێکخراوێکـی مەدەنیـی دروسـتکردوە، ئـەوە کـە شـێخێکەو مەلایەکـەو، هەندێـك خەڵکـی لـێ ئـاڵاوە، بانگەوازکارێکـەو هەندێـك خەڵکـی لـە خـۆی ئاڵانـدوە، ئنجـا بێنـێ ئـەو خەڵکـە وا تێبگەیەنـێ کـە: تەنیـا ئـەو لەسـەر هەقـەو، هـەر ئـەو لـە ئیسـلام تێگەیشـتوەو خەڵکـی دیکـە هەمـووی گومڕایـەو سەرلێشـێواوەو، هیچـی بـە کەڵکـی هیـچ نایـەت! ئـا ئـەوە چ حیزبێکـی سیاسـیی بیـکات، بـە نـاوی دینـەوە، چ گرووپێـك بیـکات، چ مەشـڕەبێك بیـکات، چ تەریقەتێکـی تەصـەووف، یـان ڕێچکەیەکـی بـە نـاوی سـەلەفیی، چ شـێخێك، چ مەلایـەك، چ کەسـایەتییەك، چ ڕێکخراوێکـی مەدەنیـی، لـە ڕاسـتییدا هـەر کەسێك بیـکات، پێچەوانـەی ئەوەیـە کـە پێغەمبـەران (عَلَيۡهِـمُ الصَّـلاةُ وَالسَّـلاَم) هێناویانـەو، پێچەوانـەی ئاییـن و بەرنامـەی تێـرو تـەواوو گشـتگیرو هەمەلایەنـەی خوایـە، کـە مسـوڵمانان دەبێـت هەموویـان یەکدییـان خـۆش بـوێ، بەڵـێ بـا نیشـەکان لـە بەینـی خۆیانـدا دابـەش بکـەن، بـا ڕۆڵـەکان دابـەش بکـەن (**توزيـع الأدوار**)، بـەڵام دەبـێ

هەموویان یەکدییان خۆش بوێ، هەموویان بۆ یەك بە سۆزو، بە پەرۆش بن و، هەموویان پشتگیریی یەکدی بکەن لەسەر هەق، ئەگەر تێبینیی و ڕەخنەشیان لە یەکدی هەبێ، هەوڵبدەن بە شێوازی چاك و پاك و ڕێك و ڕاست و دڵسۆزانە، یەکدی ڕاستبکەنەوە، نەك شیرو تیر لە یەکدی بسوون، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشای یەکدی بکەن، هەر کامێکیان شوێنکەوتووانی خۆی لەسەر دەمارگیریی و خۆپەسندیی و، لەسەر تەنیا هەق لە خۆدا کورتهەڵێنان ڕابێنێ و باربێنێ و پەروەردە بکات، کە ئەوە دەبێتە هۆی لێك دابڕانی مسوڵمانان و، ئەوەش عادەتی کافرەکان و هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، ناڵێین: هەر کەس وایکرد، بۆتە کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەر، بەڵام دەڵێین: سیفەتێکی کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرانی تێدا هاتۆتە دی، جاری واش هەیە ئینسان مسوڵمانە، بەڵام سیفەتی موونافیقانی تێدایە، سیفەتی کافرانی تێدایە، سیفەتی موشریکانی تێدایە، هەروەك جاری وایە مرۆڤ بابایەکی موشریك وکافرە، بەڵام سیفەتی مسوڵمانانیشی تێدایە.

هەڵوەستەی چوارەم:

هەروەها ئەم ئایەتە لێی وەردەگیرێ، کە هەمیشە تاقم تاقم بوون و پەرتەوازە بوونی مسوڵمانان، بەرهەمی لەت و پەتکردن و دابڕ دابڕکردنی ئایینە، کاتێك یەکێکیان تەنیا لایەنی سیاسیی لێ دەگرێ، ئەوی دی تەنیا لایەنی پەروەردەیی، ئەوی دیکە تەنیا لایەنی فیکریی، یەکی دیکە تەنیا لایەنی ڕووحیی، یەکێك تەنیا لایەنی عەقیدەیی،...هتد، لە ئەنجامی ئەوەدا لێك دادەبڕێن، لە ئەنجامی ئەوەدا، کە دینەکەیان دابەش کردوە، خۆشیان تاقم تاقم و دەستە دەستە دەبن، هەریەکەی بە شێوێکدا دەڕوات، سەرەنجامیش دەمارگیرییان بۆ شتەکەی خۆیان پەیدادەبێ و، خۆ پەسندییان بۆ پەیدادەبێ.

مەسەلەی سێیەم:

خەڵك بە گشتیی لە كاتی تەنگانەو گرفتارییدا، لە خوا دەپاڕێنەوە، بەڵام لە خۆشییدا بەشێكیان تووشی شیرك دێن، هەڵبەتە شیركیش پشت ئەستوور نیە، بە هیچ بەڵگەیەك و، خەڵكیش بە هات زۆر دڵخۆش و، بە نەهاتیش بێ هیواو ئەمابڕاو دەبن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُم مِّنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ أَنزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ﴾، هەر كاتێك بە ئاستەم زیانێك تووشی خەڵك بوو، لەپەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، لەحاڵێكدا لەناخەوە بۆ لای گەڕاونەوە، (مَسّ: مُسْتَعارٌ لِلإصابَة وَالمَقْصُودُ بِهِ خِفَّةُ الإصَابَة)، واتە: بە ئاستەم، هەر تۆزێ ئازارو زیانێكیان تووش بێ، ئەو ئازارو زیانە، ئنجا گرانییە، ناڕەحەتییە، نەخۆشییە، بەڵایە، چونكە (ضُرّ) بریتیە لە حاڵ خراپیی لە جەستەدا، لە ڕووحدا، لە ژیاندا، لە ماڵ و ساماندا، لە دەوروبەردا، هەمووی دەگرێتەوە.

﴿دَعَوْا رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيْهِ﴾، لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە لە حاڵێكدا كە لە ناخەوە بۆ لای گەڕاونەوە، یاخود بە هەموو شێوەیەك ڕوویان لە خوا كردوە، یانی: (مُلْتَجِئِينَ إِلَيْهِ لا يُعَوِّلُونَ على غَيْرِهِ)، پەنایان بۆ خوا بردوە، پشت بە هیچ شتێكی دیكە نابەستن.

٢)- ﴿ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُم مِّنْهُ رَحْمَةً﴾، دوایی ئەگەر (خوا) لە خۆیەوە بەزەییەكی پێ چێژتن، بەوە كە پاڕانەوەكەی گیرا كردن، ئازارەكەی لێ لابردن، خۆشییەكی تووشكردن،

(الإِذَاقَةُ: مُسْتَعَارَةٌ لِلإِصَابَةِ، وَحَقِيقَتُهُ إِصَابَةُ المَطْعُومِ بَطَرَفِ اللِّسَانِ)، (إذاقة): خوازراوەتەوە بۆ شت بەسەرهاتن، بەڵام حەقیقەتەکەی بریتیە لەوە کە ئینسان بە سەری زمان (یان بە لایەکی زمان) تامی خواردنێك بکات.

٣)- ﴿إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ﴾، یەکسەر کت وپڕ کۆمەڵێکیان هاوبەش بۆ پەروەردگاریان دادەنێن، (إِذَا) بۆ (مُفاجأة)یە، یانی: کت و پڕ هەندێکیان هاوبەش بۆ پەروەردگاریان دادەنێن، بە پێچەوانەی حاڵی بڕوادارانەوە، کە لە کاتی بەڵاو گرفتارییدا، خۆڕاگر دەبن و، لە کاتی هات و خۆشییدا، سوپاسگوزار دەبن، (يَصْبِرُونَ عِنْدَ البَلاءِ، وَيَشْكُرُونَ عِندَ الرَّخَاءِ)، بەڵام ئەوان بە پێچەوانەوە: کە تینیان بۆ دێ، پەنا بۆ خوا دەبەن و، کە خۆشییەکیان تووش دێ، هاوبەش بۆ خوا دادەنێن! بۆیە خوا بە هەڕەشەوە دەفەرموێ:

٤)- ﴿لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ﴾، ئەم (ل)ی (لِيَكْفُرُوا) دەگونجێ بۆ فەرمان بێ، یانی: با سپڵەیی بکەن، بەوەی کە پێمان بەخشیون، دەشگونجێ ئەم (ل)ە بۆ هۆکاردۆزیی (تعليل) بێ، واتە: بۆیە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، تاکو سپڵەیی بکەن، بەرانبەر بەو چاکەو نیعمەتانەی پێمان داون.

٥)- ﴿فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾، ئنجا ڕابوێرن وبەهرەمەند بن، لەمەودوا دەزانن.

ئەمە ئاوڕدانەوەیە لە نادیارەوە بۆ ڕووبەڕوو، کە لە ڕاستییدا مەبەست پێی سەرزەنشتکردن و ترساندن و هۆشیارکردنەوەیە، پێشتریش گوتوومانە: (التَّمَتُّعُ: الإِنْتِفَاعُ بِالمُلائِمِ وَبِالنِّعَمِ مُؤَقَّتاً)، بەهرەمەند بوونە لە شتێك کە لەگەڵت دا دەگونجێ و، بەهرەمەند بوون لە نیعمەت بە شێوەیەکی کاتیی.

دوایی خوا ﷻ لەوبارەوە کە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، ڕوونی دەکاتەوە کە هاوبەشدانەرەکان، هیچ بەڵگەیەکیان بە دەستەوە نیەو پشت ئەستوور نین بە هیچ بەڵگەیەك:

٦)- ﴿ أَمۡ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٗا ﴾، یان ئایا ئێمە بەڵگەیەکمان بۆ سەر دابەزاندوون، (سُلْطان) بەڵگە، چونکە بەڵگە دەسەڵاتی هەیە لەسەر عەقڵ و دڵی مرۆڤ، کە دەفەرموێ: ﴿ أَمۡ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ ﴾، یانی: (بَلْ أأَنْزَلْنَا عَلَيْهِم) بەڵکو ئایا ئێمە دامانبەزاندۆتە سەریان بەڵگەیەك؟ دەشگونجێ وا لێك بدرێتەوە: ئەگەر بۆ نکووڵییلێکردن بێ، یانی: (ما أَنْزَلْنَا عَلَيْهِم سُلْطَاناً)، واتە: ئێمە هیچ بەڵگەیەکمان نەناردۆتە سەریان، چونکە پرسیارلێکردنی نکووڵییلێکەرانە، مانای لابردن (نَفي) دەگەیەنێ، ئەگەر گوتم: ئەمە دەفتەر نیە؟ یانی: نکووڵیی دەکەم لەوەی ئەمە دەفتەر نەبێ.

٧)- ﴿ فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُواْ بِهِۦ يُشۡرِكُونَ ﴾، کە ئەو بەڵگەیە قسە دەکات، لەو بارەوە کە ئەوان دەیکەنە هاوبەش بۆ خوا، واتە: پشتگیرییان دەکات، مەبەست لە قسە دەکات: (يَتَكَلَّمُ)، یانی: دەلالەت دەکات (ئەوە دەگەیەنێ)، وەك لە سووڕەتی (الجاثية) دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ هَٰذَا كِتَٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيۡكُم بِٱلۡحَقِّ ﴿٢٩﴾ ﴾، کە بێگومان کتێبەکە قسە ناکات، بەڵام یانی: ئەوە نووسینەکەی ئێمەیە دەلالەت دەکات، شایەدییتان لەسەر دەدات بە هەق.

٨)- ﴿ وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةٗ فَرِحُواْ بِهَا ﴾، کاتێك ئێمە بەزەیی بە خەڵك بچێژین، زۆر پێی دڵخۆش دەبن، (النَّاسَ) (أل)ی ناساندن (تعريف)ی لەسەرە، بەڵام مەبەست پێی هەمووگیریی (إستغراق) و تێکڕا (جنس) نیە، چونکە وەنەبێ کۆی خەڵك بەو شێوەیە بن کە بە خۆشییان دڵخۆش بن و، بە ناڕەحەتییانیش بێ هیواو تەمابڕاو بن، بۆیە زانایان گوتوویانە: (النَّاسَ) لێرەدا (أل)ەکەی بۆ (عهد)ە، واتە: خەڵکێکی دیارییکراو (خەڵکەکە) کە مەبەست خەڵکی هاوبەش بۆ خوا دانەرە، ﴿ فَرِحُواْ بِهَا ﴾، واتە: زۆر دڵخۆش دەبن، شادمان دەبن.

٩)- ﴿ وَإِن تُصِبۡهُمۡ سَيِّئَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾، ئەگەر خراپەیەکیان تووش بێ، بە هۆی ئەوەوە کە دەستەکانیان پێشیخستوە، واتە: بە هۆی کردەوە خراپەکانی خۆیانەوە، تووشی بەڵایەك و خراپەیەك ببن.

١٠)- ﴿إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾، ئەوانە یەکسەر بێ هیواو تەمابڕاو دەبن، (يَقْنَطُون)، خوێندراویشەتەوە: (يَقْنِطُون) هەردووکیان بە یەك واتایان، کە (قُنُوط) چاوگەکەیەتی.

وەك لە سووڕەتی (فصلت)یشدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لَّا يَسْـَٔمُ ٱلْإِنسَـٰنُ مِن دُعَآءِ ٱلْخَيْرِ وَإِن مَّسَّهُ ٱلشَّرُّ فَيَـُٔوسٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾﴾، واتە: مرۆڤ هەرگیز لە پاڕانەوەی بۆ چاکە ماندوو نابێ، بەڵام ئەگەر ناڕەحەتییەکی تووش بوو، بێ هیواو تەمابڕاو دەبێ.

هەڵبەتە کە لێرەدا خوا ﷻ ئاوا باسی حاڵی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەکات: کە لە تەنگانانەدا لە خوا دەپاڕێنەوەو، کاتێ کە دەربازیان دەکات، هەندێکیان هاوبەش بۆ خوا دادەنێن و، سەرەنجام سپڵەیی دەکەن بەرانبەر بە چاکەکانی خواو، پاشان خوا ﷻ دەفەرموێ: خەڵك (واتە: خەڵکی هاوبەش بۆ خوا دانەر)، کاتێك کە خۆشییەکیان پێ دەچێژین، زۆری پێ دڵخۆش دەبن و، کاتێك ناڕەحەتییەکیان بەسەر دێ، زۆر تەمابڕاو دەبن، مەبەست پێی ئەوەیە کە مسوڵمانینە! ئێوە وریابن، وەك ئەوان مەکەن، وێڕای ئەوەی کە سەرزەنشتکردنە بۆ کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، هۆشداریی پێدان و ئاگادار کردنەوەشە بۆ مسوڵمانان، کە وەك ئەوان نەکەن.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

خستنە ڕووی ئـەو ڕاستییە کـە خوا بژێو فراوان و تەنـگ دەکات و، فەرمانکردن بـە هاوکاریـی کردنـی خـزم و نـەدارو ڕێبـوار لەبـەر خـواو، خۆپاراسـتن لـە سوودخۆریی و، هانـدان بـۆ بەخشـین و خێـرو چاکـە بـە مەبەسـتی دەسـتەبەرکردنی ڕەزامەندیـی خـوا:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا آتَيْتُم مِّن رِّبًا لِّيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِندَ اللَّهِ ۖ وَمَا آتَيْتُم مِّن زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ﴾، ئایا نەیانبینیوە (بە چاوی عەقڵ و دڵ)، کە خوا بژێو فراوان دەکات بۆ هەر کەسێك کە بیەوێ وتەنگیشی دەکات! فراوانکردن و تەنگکردن، واتە: زۆرکردن و کەمکردن، چونکە شتێك کە فراوان بکرێ و ڕابخرێ، جێی شتی زۆری لەسەر دەبێتەوە، بەڵام ئەگەر تەسك بکرێتەوەو تەنگ بکرێتەوە، جێی شتی کەمی لەسەر دەبێتەوە، کەواتە: (**بَسْط وقَدْر**) یان (**بَسْط وَضِيق**)، لێرەدا مەبەست پێیان زۆرکردن و فراوان کردنە، لەگەڵ کەمکردنەوەو لێگرتنەوە.

پرسـیارکردنەکەش: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا ﴾، پرسـیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیـە: ئایـا نایبینـن؟ بـە مانـای لابـردن (نفي)یـە، واتـە: نابینـن، چونکـە ئەگـەر بـە چـاوی عەقـڵ و دڵ ببینـن، کـە بژێـو لەلایـەن خـواوە زۆر (فـراوان) دەکـرێ و، کـەم (تەنـگ) دەکـرێ، ئـەو کاتـە ناچـن ئـەو بژێـوەی کـە خـوا پێیـان دەدات، تەنیـا لـە خۆیانیـدا کـورت هەڵێنـن، بەڵکـو بـە ئەمانەتێکـی دەزانـن کـە لـە دەسـتیاندایەو، بـەو شـێوەیە مامەڵـەی پێدەکـەن کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ.

٢)- ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، بە ڕاستیی لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بڕوا بێنن، چونکە ئەهلی ئیمان، بە ڕووناکیی ئیمان تەماشا دەکەن و، شتانێکیان بۆ دەردەکەون کە خەڵکی ناسایی بۆیان دەرناکەون، ئەوە لە کوێ کەسێك بە میکرۆسکۆپێك تەماشای دڵۆپێك ئاو بکات، تەماشای گەڵای درەختێك بکات، تەماشای دڵۆپێك خوێن بکات، ئەوەش لە کوێ بە چاوی سادە تەماشایان بکات؟ ئەوەی کە بە میکرۆسکۆپ، بە زەڕەبین تەماشا دەکات، زۆر شتی دیکە دەبینێ، کە بە چاوی ڕووت نایبینێ، لە ڕاستییدا ئیمانیش وا لە مرۆڤ دەکات، چاوی عەقڵ و دڵی دەکاتەوەو زۆر شت دەبینێ، کە خەڵکی ناسایی نایبینێ، بۆیە دەفەرموێ: لەوەدا نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك بڕوا بێنن.

٣)- ﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، مادام خوا بژێو فراوان دەکات و تەسك دەکات، کەواتە: مافەکەیان ببەخشە بە خاوەن نیزیکیی، هەروەها بە نەدارو ڕێبوار، ﴿ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ ﴾، خاوەن نیزیکیی، کە بە پلەی یەکەم خزمان دەگرێتەوە، کە خاوەن نیزیکیی ڕەچەڵەك و وەجاخن، بەڵام بە تەنکید هەر خاوەن نیزیکییەکی دیکەش دەگرێتەوە، کە دراوسێیە، دۆستە، نیزیکە، ناسیاوەو چاوەڕوانیی لێت هەیە.

(مسكِين)یش کەسێکە شتێکی هەبێ، بەڵام بەشی نەکات، هەروەك (فَقير) ئەوەیە هیچی نەبێ، پێشتریش لە تەفسیری سوورەتی (التوبة)دا، باسمان کردوە، هەندێکیش دەڵێن: بە پێچەوانەوە، فەقیر ئەوەیە کە هەندێکی هەبێ و بەشی نەکات، (مِسْكِين) ئەوەیە کە هیچی نەبێ، بەڵام مانای یەکەمیان ڕاسترە، هەندێکیش گوتوویانە: هاوواتان، کە من پێم وایە هیچ دوو وشەیەك لە قورئاندا، هاوواتا (مُتَرادِف) نین، هەر کامێکیان مانایەکی تایبەتیی خۆی هەیە، با جیاوازییەکی کەمیش بێ، هەر هەیانە.

﴿ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، یانی: کوڕی ڕێگا، کە مەبەست پێی ڕێبوارە، زۆر بە ڕێدا دەڕواو بۆتە کوڕی ئەو ڕێگایە، ئنجا دەفەرموێ: مافی خۆیان بەو سێیانە ببەخشە: بە خاوەن نیزیکیی و، نەدارو، ڕێبوار.

هەڵبەتە کە لێرەدا دەفەرموێ: (حَقَّهُ)، مافەکەی خۆی، مافەکە کورت (مُجْمَل) ە، نازانین چەندە، بەڵام ئایەتەکانی دیکەی قورئان و، فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ ڕوونیان کردۆتەوە، ئەو هەقە چۆنەو چەندەو دەبێ چۆن بدرێ و کەی بدرێ؟ بەڵام لێرەدا بە کورتیی هاتوە، کەواتە: ئەوانەی کە لێرەدا باسی (نَسْخ) یان کردوەو گوایە: ئەوە بە زەکات (نَسْخ) بۆتەوە! قسەکەیان قسەیەکی بێ جێیە، چونکە زەکات دان لەگەڵ ئەوەدا کە یارمەتیی خزمان دەدەی، یارمەتیی نەدار دەدەی و، یارمەتیی ڕێبوار دەدەی، بێ ئەوەی لە ماڵی زەکاتیش بێ، تێک ناگیرێ، تاکو بڵێی: زەکات کە واجبە هەموو ئەو خێرو چاکانەی (نَسْخ) کردوونەوە! کە بەداخەوە لە هەندێ لە تەفسیرەکاندا ئەو جۆرە قسانە هاتوون، هەندێکیان زۆر داڵغەیان بەوەوە لێداوە، با ئایەتێکی دیکەش (نَسْخ) بکەنەوە! کە لە ڕاستییدا قورئانی مەککەیی (نَسْخ)ی هەر تێدانیە، ئەگەر گریمان (نَسْخ) هەشبێ لە ئایەتە مەدەنییەکاندا هەیە، چونکە قورئانی مەککەیی هەمووی هێڵە گشتییەکانە، چ لە ڕووی بووناسیی و، چ لە ڕووی ئیمان و عەقیدەو، لە ڕووی خواپەرستییەکان و، لە ڕووی هەڵسوکەوتەکانەوە، هێڵە گشتییەکان و، بەها سەرەکیی و بنەڕەتییەکانیان، کە ئەوانە (نَسْخ)یان تێدا نابێ، هەرچەندە ئێمە پێمان وایە: (نَسْخ) لە قورئاندا نیەو هیچ ئایەتێک نیە، ئێستا هەبێ، ئەم موصحەفە ئایەتێکی تێدا نیە، بگوترێ: لەفزەکەی دەخوێندرێتەوە، بەڵام حوکمی پێ ناکرێ، پێشتر لەو بارەوە قسەمان کردوەو، تا ئێستاش کە ئێمە لە جوزئی بیست و یەك (٢١)ی تەفسیرکردنی قورئان داین، ئایەتێکمان نەهاتۆتە پێش ناچار بین بڵێین: کاری پێ ناکرێ و (نَسْخ) کراوەتەوە، بەو واتایە کە زانایانی دوایی دەڵێن، ئەگەر نا وشەی (نَسْخ) هەندێ لە زانایانی پێشین، بە مانای: (تخصیص العام) و (تقیید المُطلق) و (تبیین المجمل) و (تَدَرُّج)یان بەکارهێناوە، کە ئەوانە هیچ پەیوەندییان بەو (نَسْخ)ەوە نیە، کە ئێستا هەندێك لە زانایان باسی دەکەن، لە کتێبەکانیاندا، گوایە هەندێك ئایەت لە قورئاندا هەن، کە لەفزەکەیان دەخوێنرێ، بەڵام کاریان پێناکرێ، شتی وا لە قورئاندا نیە.

٤)- ﴿ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ ﴾، ئا ئەوە باشترە بۆ ئەوانەی ڕووی خوای پەروەردگاریان دەوێ، واتە: حەز بە دیداری خوا دەکەن، یان ڕەزامەندیی خوای پەروەردگاریان دەوێ، (خَيْرٌ) دەگونجێ بڵێین: باش، بەرانبەرەکەی (شَرّ)، واتە: خراپ، دەشگونجێ بڵێین: (خَيْر) لە ئەصڵدا لە (أخْيَر)ەوە هاتوە، هەروەها (شَرّ) لە (أشَرّ)ەوە هاتوە، کەواتە: (خَيْر)، یانی: چاکترو (شَرّ) یانی: خراپتر.

٥)- ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾، هەر ئەوانەش سەرفرازن.

٦)- ﴿ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن رِّبًا لِّيَرْبُوَاْ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ ﴾، ئەو سوودە کە دەیدەن تاکو لە سامانەکانی خەڵك دا زیادبکات، (ئەو ماڵە کە بە سوود دەیدەن چونکە ڕیبایەکە نادرێ، یانی: ئەو ماڵ و سامانە کە بە قەرز دەیدەن، بەڵام دوایی بە سوود وەریدەگرنەوە)، تاکو لە ماڵی خەڵکدا زیاد بکات (**أي: لِتَزِيدوا أمْوالًا إلى أمْوالِكُم، أي: لِتَنالُوا زِيادَةً وَأرْباحاً تَحصُلَ لَكُم مِن أمْوالِ النّاس**)، بۆ ئەوەی ماڵ و سامانەکانتان زیاد بکەن زیادەو سوودێك بە دەست بێنن، لە ماڵ و سامانی خەڵکی.

٧)- ﴿ فَلَا يَرْبُواْ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئەوە لەلای خوا زیاد ناکات، هیچ بەرەکەت و پیزی نیە.

هەردوو وشەی: (يَرْبُوا)، لە: ﴿ فَلَا يَرْبُواْ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، و (لِيَرْبُوا)، لە: ﴿ لِّيَرْبُوَاْ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ ﴾، بە (تَرْبُوا)ش دەخوێندرێنەوە، واتە: بەهەردووك شێوەی نادیار (غائب) و دواندن (خطاب).

زۆربەی زانایان وایانلێکداوەتەوە کە مەبەست ڕیباو سوودەو، بەو پێیەش بێ: ئەمە یەکەمین ئایەتە لە قورئاندا، لە سووڕەتە مەککەییەکاندا بە پێی ئاگاداری ئێستای من، لە بارەی سوود خۆرییەوە هاتبێ، ئنجا ئەمە زەمینە سازییەکە بۆ ئەوەی دوایی لە قۆناغی مەدینەدا، سوود خۆریی قەدەغە بکرێ، ئەمە هۆشدارییەکە کە سوودخۆریی لەلای خوا پەسەند نیە، بەڵام قەدەغەشی تێدا نیە.

هەندێك لە زانایانیش مانایەكی دیكەیان بۆ ئەم ڕستەیە لێكداوەتەوە:

(الطبري) لە تەفسیرەكەی خۆیدا[1]، دەڵێ: (وَمَا أَعْطَيْتُمْ أَيُّهَا النَّاسُ! بَعْضُكُمْ بَعْضًا مِنْ عَطِيَّةٍ لِتَزْدَادَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ بِرُجُوعِ ثَوَابِهَا إِلَيْهِ، مِمَّنْ أَعْطَاهُ ذَلِكَ، يَقُولُ: فَلَا يَزْدَادُ ذَلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ).

واتە: ئەی خەڵكینە! ئەوەی كە هەندێكتان دیاریی دەدەن بە هەندێكتان، تاكو لە ماڵ و سامانی خەڵكدا زیاد بكات، بەوە كە دوایی لە بەرانبەردا، ئەو كەسەی شتەكەت پێداوە، شتێكی زیاتر بداتێ، ئەوە لەلای خوا زیاد ناكات.

واتە: شتێكی باش نیەو وا مەكەن، هەڵبەتە ئەوەش دەگرێتەوە، بەڵام وەك گوتم: زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی زەمینە سازیی بێ بۆ قەدەغە كردنی سوودخۆریی، كە ئەو ماڵەی بە سوودەوە دەیدەن بە خەڵك، تاكو لە ماڵی خەڵكیدا زیاد بكات، لەلای خوا بەرەكەتی نیەو زیاد ناكات.

٨)- ﴿وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ﴾، بەڵام ئەو زەكاتەی دەیدەن، مەبەستتان پێی ڕووی خوایە، ڕەزامەندیی خواودیداری خوایە.

٩)- ﴿فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُضْعِفُونَ﴾، ئا ئەوانە كەسانێكن كە چەند بەرانبەر بۆیان زیاد دەكرێ، (أَي: حَصَلَ لَهُمُ الإِضْعافُ وَهُوَ إِضْعَافُ الثَّواب)، واتە: ئا ئەوانەن كە چەند بەرانبەریان بۆ زیاد دەكرێ، واتە: چەند بەرانبەر پاداشتیان بۆ زیاد دەكرێ.

(إبن العربي) لە (أحكام القرآن)دا، كە (القرطبي) لە تەفسیرەكەی خۆیدا لێی خواستۆتەوە، دەڵێ: (صَرِيحُ الْآيَةِ فِيمَنْ يَهَبُ يَطْلُبُ الزِّيَادَةَ مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ فِي الْمُكَافَأَةِ)[2]، واتە: ئایەتەكە ڕوون و ڕاشكاوە لە بارەی كەسێكەوە، كە شتێك

---

(١) جامع البيان: ج٢١، ص٥٦.

(٢) الجامع لأحكام القرآن، ج١٤، ص٣١.

دەبەخشێ، بەڵام بۆیە دەیبەخشێ کە لە بەرانبەردا زیادە وەربگرێتەوە لە ماڵ و سامانی خەڵکی، وەك پاداشتدانەوە، (کە ئەوە شتێکی خراپەو ناپەسندە).

ئنجا هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەوە شتێکی ناپەسەندەو، هەندێك گوتوویانە: شتێکی باش نیە، بەڵام مەرج نیە حەرام بێ و، هەندێکیشیان بە حەرام و قەدەغەیان داناوە، بەڵام وەك گوتم: ئایەتەکە زیاتر سوود خۆریی دەگرێتەوە، هەرچەندە ئەوەش دەگرێتەوە کەسێك دیارییەك دەدات، بە کەسێك بەڵام چاوەڕوانیی ئەوە دەکات کە دوو قات و سێ قاتی ئەوە یان زیاتریش وەربگرێتەوە، ئەوە بەڕاستیی کاسبییەکی باش نیە، ئەو جۆرە کەسانە ئەو بەرانبەرانەیان کە شتیان پێ دەدەن، سەغڵەتیان دەکەن، بە حیساب ئەو دیاریی بۆ هێناوە، بەڵام چاوەڕێ دەکات، سێ چوار بەرانبەری دیارییەکەی، دیاریی بدرێتەوە!

کە ئەوەش زۆر دەشوبهێتە ڕیباو سوودەوەو، وەك ئەوە وایە کەسێك سەد (١٠٠) دینار بدات بە کەسێك، دوایی سەدو دە (١١٠) دینار وەربگرێتەوە، یان سەدو پەنجا یان زیاتریش وەربگرێتەوە، کە ئەوە خراپتریشە.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتەکانـی: (٤٠ - ٥٣) دەگرێتـە خۆی، واتە: چـوارده (١٤) ئایەت، کۆمەڵێـك بابەتـی جـۆراو جـۆر لـەو چـوارده ئایەتـەدا خراونـە ڕوو، بـەڵام تـەوەری سـەرەکییان باسـی یەکتایـی خـواو باسـی ڕۆژی دواییـە، وتـڕای خسـتنە ڕووی چەنـد چاکـەو نیعمەتێکـی خـوا لـە ژیانـی بەشـەردا، بـە تایبـەت مەسـەلەی ناردنـی بایـەکان و، دابەزاندنـی ئـاوو، شـادمان بوونـی خەڵـك پێـی، بـە پێچەوانەشـەوە: سـپڵەیی و ناشـوکریی کردنیـان، لـە کاتـی ناردنـی بایەکـی بـە زەڕدا بـۆ کشـتوکاڵەکەیان و، زەرد هەڵگەڕانـی.

لـە کۆتاییشـدا خـوای زانـا بـە پێغەمبەرەکـەی ﷺ ڕادەگەیەنـێ کـە ناتوانـێ ببێتـە هـۆکاری لـە گومڕایـی دەرهێنانـی کەسـانێك، کـە هەسـتەوەرەکانی خۆیانیـان پەکخسـتوون بـە تایبـەت بیسـتن و دیتـن.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم
مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَىْءٍ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى
ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِى ٱلنَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعْضَ ٱلَّذِى عَمِلُوا۟ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾
قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ
﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ ٱلْقَيِّمِ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ
﴿٤٣﴾ مَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۥ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟
وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن فَضْلِهِۦٓ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرْسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ
وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَلِتَجْرِىَ ٱلْفُلْكُ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ

أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَآءُوهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَٱنتَقَمْنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ ۖ وَكَانَ حَقًّا
عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُۥ فِى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ
يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ۖ فَإِذَآ أَصَابَ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ إِذَا
هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِۦ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾ فَٱنظُرْ
إِلَىٰٓ ءَاثَٰرِ رَحْمَتِ ٱللَّهِ كَيْفَ يُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ
شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَّظَلُّوا۟ مِنۢ بَعْدِهِۦ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ فَإِنَّكَ
لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا۟ مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْىِ عَن
ضَلَٰلَتِهِمْ ۖ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{خوا ئەو کەسەیە دروستیکردوون دوایی بژیوی داون، دوایی دەتانمرێنێ، دوایی زیندووتان دەکاتەوە، ئایا هیچ کام لە هاوبەشەکانتان (کە پێتان وایە هاوبەشی خوان) هیچ شتێك لەوە (کە گوترا) دەکەن؟ پاکیی و بەرزیی بۆ وی، لەوەی دەیکەنە هاوبەشی ﴿٤٠﴾ بە هۆی ئەوەوە کە دەستەکانی خەڵك (ی خراپەکار) دەیکەن، خراپەو تێکدان لە وشکانیی و دەریادا ئاشکرا بوو، تاکو (سەرەنجام خوا سزای) هەندێك لەوەی کردوویانە پێیان بچێژێ، بەڵکو بگەڕێنەوە (سەر ڕاستە ڕێ) ﴿٤١﴾ بڵێ: بە زەمینیدا بڕۆن ئنجا سەرنج بدەن سەرەنجامی ئەوانەی پێشێ چۆن بووا (ئاکامێکی شوومیان هەبوو، چونکە) زۆربەیان هاوبەشدانەر بوون (بۆ خوا) ﴿٤٢﴾ دەجا ڕووی خۆت بەرەو ئایینی چەسپاو ڕێك ڕاست بکە (بە تەواویی پێوەی پابەند بە) بەر لەوەی ڕۆژێك بێ کە لە پەروەردگارتەوە،

گێڕانەوەو بەرپەرچدانەوەی نیە، لەو ڕۆژەدا (خەڵك) پەرتەوازە دەبن (و لەیەك جیا دەبنەوە) ﴿٤٣﴾ هەر کەسێك بێبڕوابێ، بێبڕواییەکەی بە زیانی خۆیەتی و، هەر کەسیش کردەوەی باش بکات، ئەوە بە سوودی خۆیان ئامادەسازیی (جێگاو ڕێگای بەختەوەرانە) دەکەن ﴿٤٤﴾ تاکو (سەرەنجام خوا) لە بەخششی خۆی، پاداشتی ئەوانە بداتەوە کە بڕوایان هێناوەو کردەوە چاکەکان دەکەن، بە دڵنیایی ئەو بێبڕوایانی خۆشناوێن ﴿٤٥﴾ هەروەها لە نیشانەکانی وی (خوای پەروەردگار) ئەوەیە کە بایەکان موژدەدەرانە دەنێرێ و، تاکو لە بەزەیی خۆی پێتان بچێژێ و، تاکو کەشتییەکان بە فەرمانی وی (لەسەر ئاوێ) بڕۆن و، تاکو لە بەخششی وی بخوازن (کاسبیی بکەن و) بەڵکو سوپاسگوزارییش بکەن ﴿٤٦﴾ بێگومانیش لە پێش تۆدا پێغەمبەرانێکمان بۆ لای خەڵکەکەیان ناردن، بەڵگە ڕوونەکانیان بۆ هێنان (کەچی بێبڕوا بوون) ئێمەش تۆڵەمان لەوانەی تاوانیان دەکرد ستاندو، سەرخستنی بڕوادارانیشمان لەسەر پێویستە ﴿٤٧﴾ خوا کەسێکە بایەکان دەنێرێ، هەور پەیدا دەکەن، ئنجا چۆنی بوێ لە ئاسمان دا بڵاوی دەکاتەوەو کەڵەکەی دەکات، یەکسەر باران دەبینی لە کەلێنەکانی دێتە دەرێ، ئنجا هەر کات تووشی هەر کەسێك لە بەندەکانی کرد کە بیەوێ (بەسەریدا باراندن) زۆر دڵخۆش دەبن ﴿٤٨﴾ هەرچەندە پێشتر بەر لەوەی ئەو (باران)ە، بەسەریاندا بێتە خوار، لە نائومێدان بووبن ﴿٤٩﴾ ئنجا سەرنج بدە! شوێنەوارەکانی بەزەیی خوا، چۆن زەمین دوای مردنی دەژێنێتەوە، هەر ئەو (خوایە)ش ژێنەرەوەی مردووانەو، ئەو لەسەر هەموو شتێك بە توانایە ﴿٥٠﴾ بەڵام ئەگەر بایەك (ی زیانبەخش بۆ کشتوکاڵیان) بنێرین و بە زەرد هەڵگەڕاویی بیبینن، بەردەوام دوای ئەوە هەر سپڵەیی و ناسوپاسیی دەکەن (بەرانبەر بە خوا) ﴿٥١﴾ بە دڵنیایی تۆ (پەیامی خوا) بە مردووان نابیستێنی و بانگکردن بە کەڕان نابیستێنی، کاتێك بە پشتهەڵکردوویی ڕوو وەردەگێڕن ﴿٥٢﴾ هەروەها تۆ ڕێنماییکار(و دەرهێنەری) کوێران نی لە گومڕاییاندا، تۆ تەنیا (پەیامی خوا) بەو کەسانە دەبیستێنی کە بڕوا بە ئایەتەکانمان دێنن و ملکەچن (بۆ خوا) ﴿٥٣﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَّا مَرَدَّ لَهُۥ): گێڕانـەوەی بـۆ نیـە، (المَـرَدُّ مَصْـدَرٌ مِيمِـيٌّ مِـنَ الرَّدِّ وَهُـوَ الدَّفْـعُ)، (مَرَدّ)، چاوگێکـی میمییـە لـە وشـەی (رَدّ) کـە بە مانـای پـاڵ پێوەنـان و بەرپەرچدانەوەیە.

(يَصَّدَّعُونَ): (التَّصَـدُّعُ: الكَسْـرُ وَالشَّـقُّ، وَالمُـرَادُ بِـهِ هُنَـا: التَّمايُـزُ وَالتَّفَـرُّق)، (تَصَـدُّع) بـە مانـای شـکان و لـەت بوونـە، بـەڵام لێـرەدا مەبەسـت پێـی لێـك دەرکەوتـن و لێـك جیابوونەوەیە.

(يَمۡهَدُونَ): (مَهَّدتُ لَـكَ كَـذا: هَيَّأْتُـهُ وَسَـوَّيْتُهُ)، ئـەو شـتەم بـۆ تەختکـردی و، بـۆم ئامـادە کـردی، بـۆم سـاز کـردی.

(فَتُثِيرُ): پەیـدا دەکات، (ثَـارَ الغُبَـارُ وَالسَّـحَابُ وَنَحْوهُمـا يَثُـورُ ثَـوْراً وَثَوَرانـاً: انتَشَـرَ سَـاطِعَاً)، تـۆزو خـۆڵ و هـەورو وێنـەی ئـەوان ئەگـەر پەیـدا ببێ: (ثـارَ)ی بۆ بـەکاردێ، (ثـارَ يَثُـورُ ثَـوْراً وَثَوَرانـاً)، پەیـدا بـوو وردە وردە، (انتَشَـرَ سـاطِعاً) کاتێـك بڵاودەبێتـەوەو بەزەقیـی دیـار دەبێ.

(كِسَفًا): (جَمْـعُ كِسْـفَة: قِطْعَـة) بـەش بـەش، پارچـە پارچـە، (كِسَـف) کۆیـەو (كِسْـفَة) یەکێکـە.

(ٱلۡوَدۡقَ): (مـا يَكُـونُ مِـنْ خِـلالِ المَطَـرِ كَأَنَّـهُ غُبـارٌ، وَقَـدْ يُعَبَّـرُ بِـهِ عَـنِ المَطَـرِ)، ئـەوەی کـە بارانـی لـێ پێـك دێ، یانـی: هەڵمـی ئـاو، هەندێکیـش گوتوویانـە: هـەر بـە خـودی بـاران دەگوتـرێ و، هەندێکیـش گوتوویانـە: بـەو ئـاوە دەگوتـرێ کـە لـە ئاسـمان دادەبـەزێ ئنجـا بـاران بـێ، بەفـر بـێ، تـەرزە بـێ.

(خِلَٰلِهِۦ): (خِـلال: جَمْـعُ خَلَـل، وَالخَلَـلُ فُرْجَـةٌ بَيْـنَ الشَّـيْئَيْن)، (خِـلال) کـۆی (خَلَـل) ە، (خَلَـلْ) واتـە: کەلێـن و درزی نێـوان دوو شـتان.

(لَمُبۡلِسِينَ): (الإبْـلاسُ: الحُـزْنُ المُعْتَـرِضُ مِـنْ شِـدَّةِ اليَـأسِ، وَالمُبْلِـسُ: السَّـاكِتُ)، (إبْلاس) بریتیـە لـە دڵتەنگییەکی پەیدابـوو لـە ئەنجامـی زۆر نائومێدیـی دا، کەواتـە: (مُبْلِـس) بـە مانـای زۆر خەفەتبـار، بـە مانـای بـێ دەنگیـش دێ، مـرۆڤ کـە زۆر خەفەتبـار بـوو، بـێ دەنگیـش دەبـێ.

(مُصۡفَرًّا): زەرد هەڵگـەڕاو، (صَفـراء: لَـوْنٌ مِـنَ الأَلْـوان)، (صَفْـراء) زەرد، وەك خوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿صَفۡرَآءُ فَاقِعٞ لَّوۡنُهَا ٦٩﴾البقـرة، زەردێـك كـە ڕەنگەكـەی زۆر زەقـە، بـەڵام ﴿فَرَأَوۡهُ مُصۡفَرّٗا﴾، واتـە: زەرد هەڵگـەڕاوی دەبینــن، یانــی: كشــتوكاڵەكەیان زەرد هەڵگـەڕاو دەبینـن.

(لَّظَلُّواْ): بـەردەوام دەبـن، دەگوتـرێ: (ظَلَـتُ وَظِلَـتُ بِحَـذْفِ إحـدى اللامَيْــنِ)، دەشـگونجێ بڵێـی: (ظَلَلْـتُ وَظَلِلْـتُ، يُعَبَّـرُ بِـهِ عَمَّـا يُعْمَـلُ بِالنَّهـار)، وشـەی (ظَـلَّ) تەعبیـری پـێ دەكـرێ لـەوەی بـە ڕۆژێ ئەنجـام دەدرێ، هــەروەك (بـاتَ) بـۆ كردەوەیەكـە بـە شـەوێ ئەنجـام دەدرێ.

مانای گشتیی ئایەتەكان

لـەم چـواردە ئایەتـەدا، دوو جـاران: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِي﴾، دووبـارە بۆتـەوە، لـەو چـوار جـارەی كـە لـەم سـووڕەتەدا هاتـوون، لێـرە لـە ئایەتەكانـی: (٤٠)و (٤٨)دایـە، شـایانی باسـە: لـەم چـواردە ئایەتـەدا، هەشـت بابـەت خراونـە ڕوو، كـە سـوڕگەی سـەرەكییان باســی خــوا بــە یەكگرتــن و باســی ڕۆژی دوایــە، ئنجـا وەك لــە پێناســەی ئــەم سـووڕەتەدا گوتمـان: دوو تـەوەری سـەرەكیی دەگرێتـە خـۆی:

تــەوەری یەكــەم: باســی یەكتایــی خــواو، هەرچــی كــە بــاس دەكــرێ، لــەم سـووڕەتەدا بـۆ دەرخسـتنی یەكتایـی خوایـە، كـە نیشـانەكانی خـواو، نیعمەتەكانـی خـواو، چاكەكانـی خـوا لـە ژیانـی بەشـەردا، بـاس دەكرێـن، مەبەسـت ئەوەیـە: مـادام

خوا ئـەو هەمـوو چاكـەو نیعمەتانـەی هـەن، ئـەو بەڵگـەو نیشـانانەی هـەن، كەواتە: بـەس بەندایەتیـی بـۆ وی بكـەن.

تـــەوەری دووەم: ڕۆژی دوایـــی و ئـــەوەی تێیـــدا دەگـــوزەرێ، بـــۆ بڕوادارانـــی چاكـــەكارو بێبڕوایانـــی خراپـــەكار.

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِی خَلَقَكُمْ ﴾، خـوا ئـەو زاتەیـە كـە ئێـوەی هێناوەتـە دی، لــە نەبــوون، ﴿ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ﴾، دوایــی بژیوتــان دەدات، ﴿ ثُمَّ یُمِیتُكُمْ ثُمَّ یُحْیِیكُمْ ﴾، دوایــی دەتانمرێنــێ و دواتریــش دەتانژیێنێتــەوە، ﴿ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن یَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَیْءٍ ﴾، ئایـا لـە هاوبەشـەكانتان، ئەوانـەی كـە لـە وەهــم و خەیاڵــی ئێــوە هاوبەشــی خــوان، ئەگەرنــا خــوا هاوبەشــی نیــن، ئایــا لــە هاوبەشـەكانتاندا هـی وا هەیـە، كەسـی وا هەیـە، هیـچ كام لـەم كارانەتـان بـكات؟ هیـچ شـتێك لـەو كارانەتـان ئەنجـام بـدات؟ هیـچ شـتێك وەدی بێنـێ و بژیـو بـدات، بژیەنـێ و بمرێنـێ؟ ﴿ سُبْحَـٰنَهُۥ وَتَعَـٰلَىٰ عَمَّا یُشْرِكُونَ ﴾، پاكیـی و بەرزیـی بـۆ وی لــەوەی دەیكەنــە هاوبەشــی، كەواتــە: مــادام بــەس خــوا ﷻ بەدیهێنــەرو ژیێنــەرو مرێنـەرو بژیـودەرەو، هەمـەكارەی ژیـان و مـرۆڤ و گەردوونـە: دەبـێ تەنیـا ئەویـش بپەرسـترێ و بەندایەتیـی بـۆ بكـرێ.

﴿ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِی ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَیْدِی ٱلنَّاسِ ﴾، خراپـــەو تێكـــدان وشـكانیی و دەریـای گرتـەوە، بـە هـۆی كـردەوەی دەسـتی خەڵكـەوە، بـە زەڕتریـن كردەوەشـیان ئـەو شـیرك و هاوبـەش بـۆ خـوا دانانەیـە، لـە ئەنجامـی شـیرك و لادان و خراپـەدا، ناشـووب و تێكـدان، تـەڕو وشـكی گرتـەوە، وشـكانیی و دەریـای گرتـەوە، ﴿ لِیُذِیقَهُم بَعْضَ ٱلَّذِی عَمِلُوا۟ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ ﴾، تاكـو سـزای بەشـێك لـەوەی كردوویانـە، پێیــان بچێــژێ، بەڵكــو بگەڕێنــەوە، كــە دەفەرمــوێ: ﴿ لِیُذِیقَهُم ﴾، ئــەم (ل)ە هەندێــك دەڵێــن: (لام العاقبة)یـە، یانـی: سـەرەنجام خـوا پێیـان بچێـژێ، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِیَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ﴿٨﴾ ﴾القصص،

نیزیکانی فیرعەون هەڵیانگرتەوە، تاکو سەرەنجام بۆیان ببێتە دوژمن ودڵتەنگیی، ئنجا ئالی فیرعەون مەبەستیان ئەوە نەبووە ئەو مەلۆتکەیە بۆیان ببێتە دوژمن ومایەی خەفەت، کەواتە: (ل)ی سەر (لیکون) بۆ سەرەنجامە، نەك هۆكار.

دەشگونجێ بڵێین: (ل)ەکە بۆ هۆكارە (علة)ە، یانی: خراپە وشکانیی و دەریای گرتەوە، بە هۆی کردەوەی (گوناهەکانی) خەڵکەوە، تاکو بە پێی سیستمی خۆی بەشێك لە سزای ئەوەی دەیکەن، پێیان بچێژێ، بەڵکو بگەڕێنەوە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلُ﴾، بفەرموو: بە زەویدا بڕۆن و سەرنج بدەن! سەرەنجامی ئەوانەی پێشێ چۆن بوو؟ ﴿كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ﴾، ئەوان زۆربەیان هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، ئنجا کە زۆربەیان هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، یانی: زۆربەشیان تووشی سزاو جەزرەبەی خوا بوون.

﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ﴾، ئنجا تۆ رووی خۆت ڕاست بکە، بۆ ئەو ئایینە ڕێك و ڕاستەی خوا دایبەزاندوە، بەر لەوەی ڕۆژێك بێ کە لە لایەن خواوە گێڕانەوەی بۆ نیە، ﴿يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ﴾، لەو ڕۆژەدا خەڵکەکە لێك پەرتەوازە دەبن و بڵاو دەبن، پۆلێن دەبن، ﴿مَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ﴾، هەرکەس بێبڕوا بێ، زیانی بێبڕواییەکەی بۆ خۆیەتی، یاخود: هەرکەس سپڵە بێ، زیانی سپڵەییەکەی بۆ خۆیەتی، ﴿وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا﴾، هەر کەسێکیش کردەوەی باش بکات، ﴿فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ﴾، ئەوانە جێگاو ڕێگا بۆ خۆیان خۆش دەکەن، زەمینە سازیی بۆ خۆیان دەکەن، ﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِن فَضْلِهِ﴾، تاکو سەرەنجام (خوا) ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکان دەکەن، لە بەخششی خۆی پاداشتیان بداتەوە، نەك تەنیا بە ئەندازەی کردەوەکانی خۆیان، بەڵکو لە بەخششی خۆی، ﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ﴾، بە دڵنیایی خوا بێبڕوایان، یاخود سپڵەکانی خۆشناوێن، کەواتە: ئێوە خۆتان لە بێبڕوایی و سپڵەیی بپارێزن.

ئنجا دێتەوە سەر باسی خستنەڕووی نیشانەکانی خوا: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرْسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ ﴾، یەکێك لە نیشانەکانی خوا ئەوەیە کە بایەکان دەنێرێ موژدەدەرانە، موژدەی دابەزینی ناویان پێیە، ﴿ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ ﴾، بۆ ئەوەش کە لە بەزەیی خۆی بە ئێوە بچێژێ، ﴿ وَلِتَجْرِيَ ٱلْفُلْكُ بِأَمْرِهِۦ ﴾، تاکو کەشتییەکانیش بە فەرمانی تەکوینیی خوا بڕۆن بە دەریایەکاندا، ﴿ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ ﴾، هەروەها تاکو لەمیانی ئەوەدا لە بەخششی خوا داوا بکەن، کاسبیی بکەن بە هۆی کەشتییەکانەوە، ﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، ئنجا سەرەنجام: بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن (بۆ خوای خاوەن سەرجەم نیعمەتەکان).

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ ﴾، بە دڵنیاییی لە پێش تۆش دا (ئەی موحەممەد!) پێغەمبەرانێکمان بۆ لای گەلەکانی خۆیان ڕەوانەکردن، ﴿ فَجَآءُوهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ﴾، ئنجا بەڵگە ڕۆشنەکانیان بۆ هێنان، ﴿ فَٱنتَقَمْنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ ﴾، (ئەوان بڕوایان بەو بەڵگە ڕۆشنانە نەکرد و، بێبڕوا بوون، بۆیە) ئێمەش لەوانەی تاوانیان دەکرد، تۆڵەمان لێ ستاندن، ﴿ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، لەسەر ئێمەش پێویستە، یارمەتیدان و پشتگرتنی بڕواداران.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا ﴾، خوا ئەو زاتەیە کە بایەکان دەنێرێ، هەور پەیدا دەکەن، ﴿ فَيَبْسُطُهُۥ فِى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ ﴾، ئنجا ئەو هەورە لەسەرێ (لە ئاسمان دا) پان ڕادەخات و بڵاودەکاتەوە، بەو شێوەیەی بیەوێ، ﴿ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا ﴾، هەروەها ئەو هەورە بەش بەش دەکات و لەسەر یەکی کەڵەکە دەکات، ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، ئنجا باران و ئاو دەبینی لە میانەکانی ئەو هەورە، دێتە خوار، لە کەلێنەکانی، ﴿ فَإِذَآ أَصَابَ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾، ئنجا هەر کاتێك ئەو ئاوە (کە دایبەزاندوە) تووشی هەر کەسێك بوو لە بەندەکانی، کت وپڕ دڵخۆش دەبن، بەوەی ئەو ئاوو ڕەحمەتە دابەزی.

﴿ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِۦ لَمُبْلِسِينَ ﴾، هەر چەندە پێشتر بەر لەوەی ئەو ئاوە دابەزێتە سەریان، نا ئومێدو تەمابڕاو بوون، ﴿ فَٱنظُرْ إِلَىٰٓ ءَاثَـٰرِ رَحْمَتِ ٱللَّهِ ﴾، ئنجا سەرنج بدە! شوێنەواری بەزەیی خوا (کە ئاوو بارانەکەیەتی)، ﴿ كَيْفَ يُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ﴾، چۆن (خوا) زەوی دوای ئەوەی مردووە، زیندووی دەکاتەوە، ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾، بەدڵنیایی ئا ئەوە (ئەو خوایەی کە وەسف ناکرێ مەگەر بەناوی ئاماژە (اسم الإشارة)ی دوور، کە زەوییەکی مردوو زیندوو دەکاتەوە، بە هۆی دابەزاندنی ئاو بۆ سەری)، هەر ئەویش زیندووکەرەوەو ژیێنەرەوەی مردووانە، ﴿ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴾، ئەویش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا ﴾، ئەگەر بایەك بنێرین.

(ريح) بە زۆریی لە قورئاندا بۆ سزاو بۆ زیان هاتووە، بەڵام (رياح) بۆ نیعمەت و چاکە هاتووە، ئەگەر بایەکی زیانبەخش بنێرین، ﴿ فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا ﴾، کشتوکاڵەکەی خۆیان بە زەرد هەڵگەڕایی ببینن، یان: بایەکە زەردهەڵگەڕاو ببینن، یان: هەورەکە زەردباو ببینن، ﴿ لَّظَلُّوا۟ مِنۢ بَعْدِهِۦ يَكْفُرُونَ ﴾، بەدڵنیایی بەردەوام دوای هاتنی ئەو بایە سپڵەیی دەکەن، یان: بێبڕوایی دەکەن بەرانبەر بە خوا.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾، بە دڵنیایی تۆ ناتوانی بە مردووان ببیستێنی، ﴿ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا۟ مُدْبِرِينَ ﴾، هەروەها ناتوانی بانگەواز بە کەڕان ببیستێنی، لە کاتێکدا کە پشت هەڵدەکەن و، ڕوو وەردەگێڕن، ﴿ وَمَآ أَنتَ بِهَـٰدِ ٱلْعُمْىِ عَن ضَلَـٰلَتِهِمْ ﴾، هەروەها تۆ ناتوانی ڕێنماییکاری کوێران بی لە گومڕایی، ڕێنماییکاریان بی و، لە گومڕایی دەریان بێنی، ﴿ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴾، تۆ تەنیا بە کەسێك دەتوانی ببیستێنی، کە بڕوای بە ئایەتەکانمان هەیە، بە نیشانەکانمان هەیەو، بۆ خوا

ملکەچن، واتە: کەسێك خۆی ئامادەیی لە خۆیدا پەیدا نەکات، تۆ ناتوانی بە زۆر ڕێنمایی بکەی و بیخەیە سەر ڕاستە ڕێ، دەبێ خۆشی هیممەت بکات و، ئامادەیی هەبێ و، ئامادەسازیی لە خۆدا بێنێتە دی، ئەو کاتە تۆش دەتوانی دەستی بگری بە تەوفیقی خوای پەروەردگار، ڕاستەڕێی بکەی.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

درەوشانەوەی یەکتایی خوا ﷻ لە ئاوێنەی چوار کاری بێ وێنەی دا: هێنانە دی و، بژیودان و، مراندن و، زیندووکردنەوە، کە هیچ کام لە هاوبەشە وەهمییەکان، هیچ کامیانیان پێناکرێ:

خوا دەفەرمویّ: ﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ﴾، خوا ﷻ ئەو کەسەیە کە ئێوەی هێناوەتە دی، دوێنراو (مخاطب) لێرەدا دەگونجێ هەموو مرۆڤەکان بن، دەشگونجێ تەنیا هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بن، بەڵام بە پێی سیاق مانای دووەمیان زیاتر پێدەچێ، چونکە دوایی دەفەرموێ: ﴿ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَيْءٍ ﴾، ئایا هیچ کام لە هاوبەشەکانتان، هیچ کام لەو چوار کارەی بۆ دەکرێ؟ کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە ئێوەی هێناوەتە دی، نەی ئەو کەسانەی هاوبەش بۆ خوا دادەنێن!

٢)- ﴿ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ﴾، دوایی بژیویشتان دەداتێ، (ثُمَّ) لێرەدا لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە (لِلتَّرَاخِي الزَّمَنِي وَالرُّتْبِي)، واتە: بۆ پلە بەندیی و بە دوا داهاتنی کاتیی و پلەییشە، چونکە دروستکراوەکان دروست دەکرێن و دەهێنرێنە دی، دوایی بژیویان بۆ دابین دەکرێ.

٣)- ﴿ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ﴾، دوایی دەتانمرێنێ، ئەمیش (ثُمَّ) دیسان: بە دوا داهاتن و ڕیزبەندیی کاتیی و پلەییش دەگەیەنێ.

٤)- ﴿ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴾، دواییش زیندووتان دەکاتەوە، دیسان وشەی (ثُمَّ) لێرەدا هەم بۆ بە دوا داهاتنی کاتییەو، هەم بۆ بە دوا داهاتنی پلەییشە.

وەك گوتمان: لەم سوورەتەدا خوا ﷻ چوار جار بە وشەی (ألله) بڕگەیەك دەست پێدەکات، ئنجا ئەمە بڕگەی دووەمە، کە دیارە کاتێك ڕستەیەك دەست پێدەکات، بێ ئەوەی (و) یان (ثُمَّ)ی لە پێش بێ، پێی دەگوترێ: (الإِسْتِئناف)، لە نوێوە دەستپێکردن، ئنجا ئەمە لە نوێ دەست پێکردنی دووەمە، کە خوا ﷻ چەند نیشانەیەك دەخاتەڕوو کە تاکیەتیی خۆی لە تەصەڕڕوف و کارکردن لە دروستکراوەکانیدا بۆ خۆی، بەرجەستە دەکەن، ئنجا لێرەدا چواریان باس دەکات: ﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە ئێوەی هێناوەتە دی، کێی دیکە دەتوانێ لافی ئەوە لێ بدات شتێکی هێناوەتە دی؟ ﴿ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ﴾، دوایی بژێوی ئێوەی داوە، ئەو بژێوەش لە زەوییەوە، لە ئاسمانەوە، لە ژێر زەوی، لە ئەستێرەو کەهکەشانە دوورەکانەوە، تیشکە جۆراو جۆرەکانیان، لە بەرگە هەوای دەوری زەوی، لە بەرگی ئاویی کە دەوری زەوی داوە، لەو هەموو بژێوانەی خوا لە زەوی دا دایناون و...هتد، ﴿ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ﴾، دوایی دەتانمرێنێ، هیچ کەس ناتوانێ بەرگریی لە خۆی بکات لە بەرانبەر بڕیاری خوادا کە دەبێ بمرێ، لە کاتێکی دیارییکراو و لە شوێنێکی دیارییکراودا و بە شێوەیەك کە خوا دیاریی کردوە، ﴿ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴾، دوایی زیندووتان دەکاتەوە، دیارە سێ قۆناغی یەکەم لە دنیادان، لەم قۆناغی یەکەمی ژیانەدا، (الخَلْق وَالرِّزْق وَالإِماتَة) پەیدا کردن و بژێودان و مراندن، بەڵام ئەویدیکەیان: ﴿ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴾، دوایی دتانژیەنێتەوە، لە قۆناغێکی دیکەدا دێ کە قۆناغی دوای مەرگە.

٥)- ﴿ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَيْءٍ ﴾، ئایا هیچ کام لە هاوبەشەکانتان هەن، هیچ شتێك لەو کارانە بکات؟ (مِن شُرَكَائِكُم) (مِنْ) لێرەدا (لە)ی ڕوونکردنەوە (مِن البَيانِيَّة)یە، بۆیەش دەفەرموێ: (شُرَكَائِكُم) چونکە دوێنراوەکان ئەوانە بوون کە بتەکانیان

بە هاوبەشی خوا، ناوزەد کردوون، بۆیە خوای پەروەردگار هاوبەشەکان پاڵدەداتە لای ئەوان، ئەگەرنا لە ڕاستییدا هاوبەش نین، بەڵام لە گومان و خەیاڵی ئەواندا هاوبەشی خوان.

﴿مِن ذَٰلِكُم مِّن شَيْءٍ﴾، هیچ شتێك لەو کارانە بکات، لە (مِنْ)، لە وشەی: (مِن ذَٰلِكُم)دا بۆ هەندێك (تبْعِيض)ە.

ئایا هیچ کام لە هاوبەشەکانتاندا هەیە، کە هیچ شتێك لەو چوارانە ئەنجام بدات؟

٦)- ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، پاك و بەرزە (خوا ﷻ) لەوەی ئێوە دەیکەنە هاوبەشی، ﴿عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، خوێندراویشەتەوە: (عَمَّا تُشْرِكُون) بە دواندنی ڕاستەوخۆ، هەروەك ﴿عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، بە دواندنی ناڕاستەوخۆ (غِيابي)یە، کە ئەو کاتە پێی دەگوترێ: (إلتِفَات) ئاوڕدانەوە، چونکە پێشێ خوا دەیاندوێنێ، دوایی ڕوویان لێ وەردەگێڕێ و دەفەرموێ: پاکیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، نەفامانە دەیکەنە هاوبەشی خوا.

ئنجا لێرەدا ئەم ڕستەیە: (سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ) یان (عَمَّا تُشْرِكُون) ئەگەر ئەو ئایەتە موبارەکە هەمووی وەك (قیاس) تەماشا بکەین، ئەم ڕستەی دوایی وەك ئەنجامە، چونکە:

پێشەکیی یەکەم کە لە ڕووی قیاسەوە پێی دەگوترێ:

أ- (المُقَدِّمَةُ الصُغْرَى) پێشەکیی گچکە، ئەوەیە: (الإلَهُ الحَقّ: ألله هُوَ الَّذي خَلَقَ وَرَزَقَ وَأَمَاتَ وَأَحْيَا)، پەرستراوی هەق کە خوایە، تەنیا ئەوە کە پەیدا دەکات و، بژیو دەدات و، دەمرێنێ و، زیندوو دەکاتەوە.

ب- (المُقَدِّمَةُ الكُبْرَى) پێشەکیی گەورە، ئەوەیە: (لَا أَحَدَ مِنَ الأَصْنَامِ بِفَاعِلٍ ذَلِكَ)، هیچ کام لە پەیکەرو بتەکان (پەرستراوەکان) ئەوەی لە تواناداا نیە.

کەواتە: سەرەنجام: (تَنْزِيهُ اللهِ عَنِ الشَّرِيك) بە پاکگرتنی خوا لە هاوبەش.

لەوانەیە هەندێک کەس ئێستا کە تەماشای قورئان دەکات و ئەو ئایەتە موبارەکانەو ئایەتەکانی دیکە کە لە بارەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانەوە دەدوێن ببینێ، بڵێ: ئەوە بۆ کاتی خۆی بووە، کە خەڵک دارو بەردی پەرستوە، بەڵام ئێستا کوا پاساوی ئەوە ماوە؟

دەڵێین: لە ڕاستییدا ئێستاش بەس شێوەی پەرستراوەکان گۆڕاوە، ئەگەرنا شتپەرستیی و بتپەرستیی، هەر هەیە، هەرچەندە ئێستاش لەگەڵدا بێ لە زۆرێک لە وڵاتانی دنیا پەیکەرەکان دەپەرسترێن، لەوانەیە ملیارێك بەشەر زیاتر پەیکەری بووزا بپەرستن، بەڵکو هیندۆسییەکان گا دەپەرستن، هەیانە لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا ماری کوبرا دەپەرستن، من خۆم چووم بۆ مالیزیاو بۆ کەمبۆدیا، هەیانە جرج دەپەرستێ، هەیانە درەخت دەپەرستێ، ئەو پەرستراوانەش هەر هەن.

لەو سەفەرەم بۆ مالیزیا و کەمبۆدیا لە ساڵی (٢٠١٠ ز) بینیم لەبەر پەیکەری بووذا دەپاڕانەوە، بخووریان بۆ دەسووتاندو لێی دەپاڕانەوەو لە بەرانبەریدا بە چۆکدا هاتبوون، لە ڕێی وەرگێڕێکەوە قسەم لەگەڵدا کردن، گوتم: ئەوە هیچ نابیستێ و پەیکەرە! نە چاوی هەیەو، نە گوێی هەیە، بەڵێ چاوو گوێی بە ڕواڵەت هەیە، بەڵام نە بە چاوی دەبینێ، نە بە گوێی دەبیستێ؟! کەچی ئەوان قسەکەی منیان پێ سەیر بوو، دەیانگوت: ئاخر ئەوە ڕووحێکی تێدایە، کە داوایەکەی ئێمە بە خوا دەگەیەنێ!! بەڵام وێڕای ئەو پەرستنە ڕواڵەتییە، ئێستاش لەگەڵدابێ زۆر کەس پارەو سامان دەپەرستێ، هەواو ئارەزوو دەپەرستێ، مۆدێل و مۆدێلکاریی دەپەرستێ، سەیارە دەپەرستێ، کۆشک دەپەرستێ، حیزب دەپەرستێ، ڕژێم دەپەرستێ، شەخص دەپەرستێ (شەخصی زیندوو و شەخصی مردوو)!

لە ڕاستییدا ئەو شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانانە، دەردێکی لەمێژینەی بەشەرەو، ئێستاش بەردەوامەو، لەمەودواش هەر بەردەوام دەبێ، بۆیە خوا ﷻ

لـە قورئانـدا ئەوەنـدە جەختـی کردۆتـەوە لەسـەر پووچەڵکردنـەوەی شـیرك، چونکـە دەردی کوشـندەی بەشـەر زیاتـر لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانانـدا، بەرجەسـتە بـووە، ئەگەرنـا ئەصڵـی دان بـە بوونـی خـوا داهێنـان، خاڵـی هاوبەشـی نێـوان زۆربـەی هـەرە زۆری مرۆڤـەکان بـووە، هەڵبەتـە لـە ڕابردووشـداو ئێسـتاش، خەڵکـی مولحیـد هـەن و، هەبـوون، وەك لـە مەوسـووعەی: (درەوشـاوەیی ئیمـان و پووچەڵـی ئیلحـاد، لەبـەر تیشـکی زگمـاك و عەقـڵ و زانسـت و وەحیـی دا)، باسـم کـردوە، بـەڵام حاڵەتـی گشـتیی مـرۆڤ، دان بـە بوونـی خـوا داهێنانـە، بـەڵام لـە مامەڵـە کـردن لەگـەڵ خـوادا، لادان و خلیسـکان بـەرەو زەلـکاوی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان هەبـووەو هەیـە، ئنجـا ئـەو هاوبەشـانەی کـە بـۆ خـوا دادەنرێـن و، ئـەو شـتانەی کـە وەك خـوا مامەڵەیـان لەگـەڵ دەکـرێ و، بـە پیـرۆز دەگیرێـن و، بـە مـەزن دەگیرێـن وەك خـوا، یـان سـیفەتەکانی خوایـان بـۆ دادەنـرێ، لـە ڕۆژگارێکـەوە بـۆ ڕۆژگارێـك، لـە کۆمەڵگایەکـەوە بـۆ کۆمەڵگایـەك، لـە قۆناغێکـەوە بـۆ قۆناغێـك شـێوەکەیان دەگۆڕێ، چۆنیەتییەکەیـان دەگـۆڕێ، بـەڵام نێوەڕۆکەکەیـان هـەر هەمـان نێوەڕۆکـە.

مەسەلەی دووەم:

بـە هـۆی لادان و تاوانـی مرۆڤانـەوە وشـکانیی و دەریـا تێکچوون، بە سـەرنجدانی مێـژووش، سـەرەنجامی شـوومی گەلانـی لادەری پێشـوو دیـارە، بۆیـە پێویسـتە بەرنامـەی تێـرو تـەواوی خـوا بـە ڕێـك و ڕاسـتیی پیـادە بکـرێ، بـەر لـەوەی ڕۆژی پڕژانـی خەڵـك بـێ، کـە هـەر کەسـە لـە بێبـڕواو بـڕواداران بەرهەمـی خۆیـان دەچننـەوە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِى ٱلنَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعْضَ ٱلَّذِى عَمِلُوا۟ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلُ ۚ كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ ٱلْقَيِّمِ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۖ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۥ ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ﴾، تێکچوون و، خراپەکاریی دەرکەوت لە وشکانیی و دەریادا، ئایا ئەمە مەبەست پێی چییە؟

أ- هەندێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی سەرهەڵدانی کوفرو شیرکە، کە چاوگی هەموو تێکچوون و خراپەکارییەکە.

ب- هەندێك گوتوویانە: مەبەست لە تێکچوون و خراپەکاریی لە وشکانیی و دەریادا، بریتیە لە گوناهو تاوانەکانی خەڵك.

جـ- هەندێکیش گوتوویانە: بریتیە لە تێکچوونی باری ئاسایی و سروشتیی دروستکراوەکانی خوا ﷻ، کە دروستکراوەکان ئەگەر لەسەر حاڵەتی زگماك و خوارسك و بەو شێوەیەی

کە خوا دروستیکردوون، بمێنن، باشتر بەرهەم بە دەستەوە دەدەن، کاتێك کە حاڵەتی سروشتیی و ئاساییان بە هۆی دەستکارییکردنی مرۆڤەوە تێکدەچێ، زۆر جار لە جیاتی سوود، زیان دەگەیەنن، هەر شتێك کە مرۆڤ دەستکاریی بکات بە زۆریی وایە، کە لەسەری قەرزار دەبێتەوە.

د- هەندێکیش لە زانایان بەمجۆرە تەعبیریان کردوە لەو تێکچوون (فساد)ەی لە وشکانیی و دەریادا دەردەکەوێ: (انْقَطَعَتْ مَنَافِعُ البَرِّ وَالبَحْرِ بِسَبَبِ تَعَطُّلِ الأَسْفَارِ مِنْ جَرَّاءِ الحُرُوبِ)، سوودەکانی وشکانیی و دەریا بڕاون، بە هۆی ئەوەوە کە سەفەرو هاموشۆ ناکرێ، لە ئەنجامی جەنگ و ئاشووب و ئاڵۆزییدا.

منیش دەڵێم: لەم ڕۆژگاری ئێستاماندا، کە ساڵی (٢٠١٩)ی زایینییەو، ئێمە لە نیوەی دووەمی ئەو ساڵەداین، ئەمڕۆ (١٢ / ٧/ ٢٠١٩)ی زایینییە و ٩/ذي القعدة/١٤٤٠ ی کۆچییە، ئێستا ئێمە باشتر لە چەمك و واتای ئەم ئایەتە موبارەکە تێدەگەین، کە کاتێك بەشەر دەستکاریی دروستکراوەکانی خوا دەکات، لادان وخراپە دەکات و تەماع بەسەریدا زاڵ دەبێ، چۆن ژینگە تێکدەچێ، هاوسەنگیی ژینگە تێکدەچێ، ئێستا کێشەیەکی زۆر گەورەی بەشەر بریتیە لە تێکچوونی هاوسەنگیی ژینگەیی (التَّوازُنُ البِيئي)کە ئەویش لە ئەنجامی ئەوەدا کارگەو فابریکەخانەکانی زلهێزەکان کە چەکی قورس بەرهەم دەهێنن، یان چەکە کۆکوژەکان، یان ئەو چەکانەی کە مرۆڤیان پێ قڕ دەکەن، لە ئەنجامی ئەوەدا، دووکەڵ و زبڵ و زاڵێکی زۆری ئەو کارگانە دەچێتە نێو هەواوەو، بەرگە هەوا پیس دەبێ، کە ئێستا لە ئەنجامی پیس بوونی بەرگە هەوادا، چینی ئۆزۆن تەنك بووەو کونی تێبووە، زیاد لەوەی کە ژیان پێویستیی پێیەتی دانیشتووانی سەر زەوی بە مرۆڤ و بە ژیاندارانەوە، زیاد لەوە، تیشکی ژێر سوورو تیشکی سەروو وەنەوشەیی دێتە نێو زەوییەوەو، لە ئەنجامی ئەوەدا بەستەڵەکەکانی باکووری زەوی دەتوێنەوەو، سەرەنجام: حاڵەتی ئاسایی و سروشتیی کە خوا ئەم خڕۆکەی زەوییەی لەسەر سروشتاندوە، بە بەرگە هەواکەیەوە، بە بەرگە

ناوییەکەیەوە، تێکدەچێ و، حاڵ و وەزعی بەشەرو ئاژەڵ و ژیاندارانیش تێک دەچێ.

ئێستا ئێمە باشتر لەوە تێدەگەین و، خوا ﷻ لە سووڕەتی (الأعراف)یش دا، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ﴾الأعراف، واتە: زەوی دوای ئەوەی خوا چاکی کردوە، تێکی مەدەن، لە ئەنجامی ئەوەدا کە دەستکاریی شتەکان دەکەن، لە ئەنجامی ئەوەدا کە تەماع بەسەرتاندا زاڵ دەبێ، لە ئەنجامی ئەوەدا کە زیاد لە پێویستیی خۆتان، ئەو نیعمەتانەی خوا بەکاردێنن، بۆ زیاتر سەروەت بەسەریەکەوەنان و، بەشی خەڵکی دیکە دەخۆن و، لە ئەنجامی ئەوەدا کە شەرو شۆڕ بەرپا دەکەن، کوشتار دەبێ، لە ئەنجامی هەموو ئەوانەدا، خراپە و ئاشووب و تێکچوون زیاتر وشکانیی و دەریا دەگرێتەوە.

٢)- ﴿بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە دەستەکانی خەڵك بەدەستیان هێناوە، بۆیە خراپەو تێکچوون لە وشکانیی و لە دەریادا دەرکەوتوە.

٣)- ﴿لِيُذِيقَهُم بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا﴾، بۆ ئەوەی خوا پێیان بچێژێ (سزای) هەندێك لەوەی کردوویانە، بەرهەمی شوومی هەندێك لە کردەوە خراپەکان کە کردوویانن، پێیان بچێژێ، (لِيُذِيقَهُم) خوێندراویشەتەوە: (لِنُذِيقَهُم)، پێشتریش گوتمان: (ل)ی سەر (لِيُذِيقَهُم) پێی دەگوترێ: (لامُ العاقِبَة)، واتە: تاکو لە سەرەنجامدا خوا پێیان بچێژێ، ﴿بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا﴾، یانی: (عِقابَ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا)، سزای هەندێك لەوەی کردوویانە، هەندێك لە سزایەکەیان کە بریتیە لە دەرهاویشتە خراپەکانی، لەژیانی دنیایان دا، پێیان بچێژێ.

٤)- ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾، بەڵکو بگەڕێنەوەو، واز بێنن لە زیاتر تێکدانی باری ئاسایی و سروشتیی خڕۆکەی زەوی، ئەو گۆی زەوییەی کە بێجگە لەوی، نشینگەیەکی دیکەیان نیە، ژیانی تێدا بگوزەرێنن.

دواتر خوا ﷻ هەر پەیوەست بەو بابەتەوە، بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:

٥)- ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلُ﴾، ئەی موحەممەد ﷺ! بفەرموو: بە زەوییدا بڕۆن و، سەرنج بدەن سەرەنجامی ئەوانەی پێشێ چۆن بوو؟ ئەمە وەك شەعراویی (ڕەحمەتی خوای لێبێ) لە چەند شوێنێك دا، ئەوە دووبارە دەكاتەوە، دەڵێ: كە خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾، نافەرمویٚ (سِيرُوا عَلَى الأَرْضِ)، دەفەرمویٚ: بە زەوییدا بڕۆن، لەبەر ئەوەی زەوی بە بەرگە هەواكەشیەوە زەوییەو، بە ئەستووریی هەزار كیلۆمەتر (١٠٠٠ كم) بەرگە هەوا دەوری زەوی داوە، وەك چۆن بەرگە ئاوییەكەشی بە پانتایی چوار لەسەر پێنج (٥/٤) دەوری گۆی زەوی داوە، ئنجا كەسێك كە سەفەر دەكات لەسەر زەوی، بەڵێ لەسەر زەوی دەڕوات بە ڕواڵەت، بەڵام لە ڕاستییدا لە نێو زەویدا دەڕوات، چونكە بەرگە هەواكەش لە سەرووبەوەیەتی.

﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلُ﴾، بڵێ: بە نێو زەویدا بڕۆن، ئنجا سەفەر بكەن! سەرنج بدەن سەرەنجامی ئەوانەی پێشوو چۆن بوو؟ واتە: ئەوانیش ئاوا تێكدان و ئاشووب و خراپەیان كرد لە زەوییداو، سەرەنجام حاڵەتی ئاسایی ژیانیان لەسەر زەوی تێكچوو.

٦)- ﴿كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ﴾، زۆربەیان هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا كە هاوبەشیان بۆ خوا داناو، خراپەو تاوانیان كرد، ژیانی خۆیان تەنگ و تاڵ كرد، لە ڕووی سیاسیی، لە ڕووی ئابووریی، لە ڕووی كۆمەڵایەتیی، لە ڕووی ئاسایش، لە ڕووی ڕەوشت و ئاكارەوە، كەواتە: ئێوە پەند لەوان وەربگرن و خۆتان بە مەرەدی ئەوان مەبەن.

دوایی بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرمویٚ:

٧)- ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ﴾، ئنجا ڕووی خۆت ڕاست بكە لەگەڵ ئایینی ڕێك و ڕاستدا، (القَيِّم: شَدِيدُ القِيَام)، ئایینێك كە زۆر ڕاستە، یاخود زۆر مشوورخۆرەو، زۆر ڕاستكەرو ڕێككەرە بۆ مرۆڤ.

هەڵبەتە ئەم دواندنەو ئەوەی پێشووش، مەبەستی یەكەم پێی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، لە هەندێك شوێن، ناگونجێ جگە لە پێغەمبەری خوا ﷺ مەبەست

بـێ، بـەڵام لێـرەدا دەگونجـێ هـەر کەسـێك مەبەسـت بـێ و، هـەر کەسـێك کـە قورئـان دەخوێنێتـەوە، بڵـێ: بـە زەوییـدا بـڕۆن خەڵکینـە! سـەرنج بـدەن سـەرەنجامی ئەوانـەی پێشـوو چـۆن بـوو، زۆربەیـان هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر بـوون.

٨)- ﴿مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ﴾، بەر لەوەی ڕۆژێك بێ، بەرپەرچدانەوەی بۆ نیە لەلایەن خواوە، مەبەست لە (يَوْم): ڕۆژی ئاخیر زەمان (يَوْمُ السَّاعَة)، یاخود: ڕۆژی قیامەتە (يَوْمُ القِيامَة)یە، هەرچەندە وشەی (ساعَة) لە هەندێك سیاقدا بە مانای قیامەتیش دێ، بەڵام بە زۆریی (ساعَة) بە مانای ئەو کاتە دێ، کە ژیانی دنیای مرۆڤ کۆتایی دێ، هەندێك جاریش (ساعَة)، یانی: کاتێکی دیاریکراو، ئنجا چ بۆ ئاخیر زەمان، چ بۆ زیندوو بوونەوەو هەڵسانەوە.

﴿لَّا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ﴾، کـە گێڕانـەوەی نیـە لەلایـەن خـواوە، (المَرَدُّ: مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ مِنَ الرَّدُّ وَهُوَ الدَّفْعُ)، (مَرَدّ): چاوگێکـی میمیـە، واتـە: گێڕانـەوەی بـۆ نیـە لـە خواوە، ئـەو ڕۆژە کـە دێ لـە بەرانبـەر خـوادا، کـەس ناتوانـێ بیگێڕێتـەوە، یاخـود خـوا ﷻ کـە هێنـای بـە پێـی سیسـتمێك کـە دایناوە، نایگێڕێتـەوە بـۆ دواوە،و ئـەو ڕۆژە دێ.

٩)- ﴿يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ﴾، لەو ڕۆژەدا دەپڕژێن، وشەی (صَدْع): بە مانای شکانی شتێکە کە دەنگی لێ بێ، (أي: يَتَفَرَّقُون وَيَتَمَايَزُون) پەرتەوازە دەبن و دەپڕژێن، لێك بڵاودەبن و پۆلێن دەبن، ئنجا باسی پۆلێنەکانیان دەکات.

١٠)- ﴿مَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ﴾، هەرکەس بێبڕوا بێ، زیانی بێبڕواییەکەی بۆ خۆیەتی، یاخود (كَفَرَ): بە مانای سپڵەیی و ناسپاسیی کرد، دێ، هەرکەس نادیدەگر بێ، بۆ چاکەکانی خوا، سەرەنجامی خراپی ئەو سپڵەیی و ناسپاسییە بۆ خۆیەتی، یەخەی خۆی دەگرێ و، بە زیانی خۆی تەواو دەبێ.

(كُفْر)یـش هەمـوو جۆرەکانـی خراپـە دەگرێتـە نێـو خـۆی، کەسـێك کافـر بـێ سـتەمیش دەکات، فیسـق و لادانیـش دەکات، گوناهـو تاوانیـش دەکات، هەروەهـا کەسـێك بێبـڕوا بـێ بـە خـوا، سـپڵەش دەبـێ، ئەگـەر کوفـر لێـرە بـە مانـای بێبڕوایـی

بێ، هەروەها کەسێکیش ناسپاس بێ بەرانبەر بە خوا، بەرانبەر بە مرۆڤەکانیش ناسپاس دەبێ، خەڵك لە دەستی تووشی ناڕەحەتیی دێن، بۆ خۆشی بە دەست خۆیەوە گرفتار دەبێ و، ژینگەش بە دەستیەوە گرفتار دەبێ.

١١)- ﴿ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴾، هەر کەسێك کردەوەی باش بکات، ئەوانە بۆخۆیان زەمینەسازیی دەکەن، کردەوەی باش، خوا بە گشتیی فەرموویەتی، بۆیە:

أ- هەم کردەوەکانی نێو دڵ و دەروون دەگرێتەوە،

ب- هەم بیرو خولیاکانی نێو عەقڵ و مێشك دەگرێتەوە،

جـ- هەم نیازو مەبەستەکانی نێو دڵ،

د- هەم دەربڕینەکانی زمان،

هـ- هەم کردەوەی ئەندامەکان هەموویان دەگرێتەوە، هەر کەسێك کردەوەی باش بکات، چ کردەوەی پەنهان، چ کردەوەی ئاشکرا، چ کردەوەی دڵ و دەروون و عەقڵ و هۆش، چ کردەوەی زمان و، چ کردەوەی ئەندامەکانی دیکەی:

﴿ فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴾، ئەوانە بۆ خۆیان زەمینە سازیی دەکەن، (**يَمْهَدُون: يَجْعَلُونَ مِهَاداً وَهُوَ الفِراشُ شُبِّهَ المُؤْمِنُ فِي عَمَلِهِ الصَّالِحِ بِمَنْ يُسَوِّي فِرَاشَهُ**)، لێرەدا بابای بڕوادار کە کردەوەی باش دەکات، تەشبیهکراوەو، چوێنراوە بە کەسێکەوە شوێنێك بۆ خۆی خۆش دەکات کە تێیدا پشوو بدات و ئیسراحەت بکات، زەمینەسازیی بۆ خۆی دەکات و، جێی خۆی خۆش دەکات لە ڕۆژی دواییدا.

١٢)- ﴿ لِيَجْزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن فَضْلِهِۦٓ ﴾، تاکو سەرەنجام (خوا ﷻ) لە بەخششی خۆی و لە چاکەی خۆی، پاداشتی ئەوانە بداتەوە کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجامداون.

(ل)ی (**لِيَجزِي**) دەگونجێ (**لامُ العَاقِبَة**) بێ، واتە: سەرەنجام، پاداشتیان بداتەوە، دەشگونجێ (لام العلة) بێ، یانی: ئەوە ببێتە هۆکاری پاداشتدرانەوەیان.

لێرەدا خوا چاکەکارانی بە دوو شتان پێناسە کردوون:

أ- ﴿ءَامَنُواْ﴾، بڕوایان هێناوە، بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

ب- ﴿وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، هەموو کردەوە چاکەکانیش کە توانایان بەسەریاندا شکاوە، ئەنجامیان داون.

﴿مِن فَضۡلِهِۦٓ﴾، لە چاکەو بەخششی خۆی، خوا پاداشتیان بداتەوە، واتە: تەنیا لە قەدەر کردەوەکانیان پاداشتیان ناداتەوە، چونکە بەڵێ ئیمان و کردەوەی باش هۆکارە بۆ ئەوەی خوا ئیمانداران بخاتە بەهەشتەوە، پاداشتیان بداتەوە، بەڵام لە ڕاستییدا بەهەشت هاوکوف و بارتەقای ئەو ئیمان و کردەوە باشانە نیە، کە مرۆڤ ئەنجامیان دەدات، بۆیە پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا دەفەرمویّ: **[لَنْ يُدْخِلَ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ، قَالُوا: وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللَّهُ مِنْهُ بِفَضْلٍ وَرَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ] (أخرجه أحمد: ٢٦٣٨٦، والبخاري: ٦١٠٢، ومسلم: ٢٨١٨، وابن ماجه: ٤٢٠١، وابن حبان: ٣٤٨).**

واتە: هیچ کام لە ئێوە کردەوەکەی نایخاتە بەهەشت، (کردەوەکەی بایی ئەوە نیە، پێی بچێتە بەهەشت)، گوتیان: تۆش ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ فەرمووی: منیش، مەگەر خوا بە بەزەیی و بەخششی خۆی داپمپۆشێ، واتە: ئەگەر بە بەزەیی و بەخششی خۆی دەوری من بدات و مامەڵەم لەگەڵدا بکات، ئەگەرنا کردەوەی منیش بایی پێ چوونە بەهەشت نیە، واتە: هۆکارە، بەڵام بارتەقای ئەوە نیە، بەهەشت زۆر لەوە گەورەترە کە نرخەکەی تەنیا ئەوەندە ئیمان و کردەوە باشانەی ئێمە بن، ژیانێکی هەمیشەیی نەبڕاوەی پڕ لە خۆشیی و، پڕ لە شادمانیی و، پڕ لە جێبەجێ کردنی هەموو هیواو ئاواتەکان، زۆر لەوە گەورەترەو گرنگترە کە لە بەرانبەر ئەوەندە کردەوانەی ئێمەدا بێ.

١٣)- ﴿إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾، بە دڵنیایی ئەو بێبڕوایانی خۆشناوێن، واتە: خوا تەنیا ئیماندارانی کردەوە چاکی خۆش دەوێن و، بێبڕوایانی خراپەکارو تێکدەری خۆشناوێن.

مەسەلەی سێیەم:

یەکی دیکە لە نیشانەکانی خواو تاکییەتیی لە هەموو ڕوویێکەوە، ناردنی بایەکانە وەك موژدەدەری دابارینی ئاو، کە سەرەنجام خەڵك بەرهەمی بەزەیی خوا دەچێژن و، کەشتییەکان دەڕۆن و لە بەخششی خوا دەخوازن:

خوا دەفەرمویّ: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرْسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَلِتَجْرِيَ ٱلْفُلْكُ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرْسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ ﴾، لە نیشانەکانی پەروەردگارێتیی خواو، خاوەندارێتیی خواو، مشوورخۆرییەتیی خواو، بەزەیی و میهرەبانیی خوا لەگەڵ ئێوەدا، ئەوەیە کە بایەکان دەنێرێ، موژدەدەرانەو دڵخۆشکەرانە.

ئەمە گەڕانەوەیە بۆ سەر ئەو ڕستانەی پێشێ، کە فەرمووی: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ ﴾، دواتریش ئایەتەکانی دیکە.

بە زۆریی لە قورئاندا وشەی (رِیاح) بەکارهاتبێ، مەگەر چۆن، ئەگەرنا هەر مەبەست پێی ئەو بایانەن کە هەورەکان لەگەڵ خۆیان دێنن و، لە پێش دەستی باران و بەفرو تەرزەوە دێن، بەڵام وشەی (رِیح) ئەگەر تاکیی (مُفرَد) بێ، بە زۆریی مەبەست پێی ئەو بایە بووە کە خوا بە سزا ناردوویەتی، وەك ئەو بایەی کە ناردوویەتی بۆ سزادانی گەلی عاد.

﴿ مُبَشِّرَٰتٍ ﴾، موژدەدەرانە، (البَشَارَةُ: الخَبَرُ السَّارُّ)، (بَشَارة): بریتە لە هەواڵێکی دڵخۆشکەر، لەبەر ئەوەی ئینسان کە هەواڵێکی خۆشی پێ دەگات، دەم وچاوی گەش دەبێتەوە، (شُبِّه الرِّيَاحُ بِرُسُلٍ مُوَجَّهَةٍ بِأَخْبارِ المَسَرَّة)، بایەکانیش چوێنراون بە نێردراوانێك، کە دەنێردرێن بە هەواڵی دڵخۆشکەرەوە.

٢)- ﴿ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ ﴾، هەروەها تاكو (خوا) لەبەزەیی خۆیتان پێ بچێژێ، ئەمە هۆكاری ناردنەكەیە، بۆچی خوا بایەكان دەنێرێ بە موژدەوە (موژدەی هاتن و داباڕینی ئاو لە ئاسمانەوە، بە شێوەی باران و بەفرو تەرزە)؟ تاكو لە بەزەیی خۆی پێتان بچێژێ، وشەی: ﴿ مِّن رَّحْمَتِهِۦ ﴾، سیفەتی وەسفێكی قرتێنراوە، (صِفَةٌ لِمَوْصُوفٍ مَحْذُوفٍ أَي: مَذُوقاً)، یانی: (لِيُذِيقَكُم مَذُوقاً مِنْ رَحْمَتِهِ) بۆ ئەوەی پێتان بچێژێ، چێژراوێك لە بەزەیی خۆیەوە، كە مەبەست پێی ئەو ئاوە موبارەكەیە كە لە ئاسمانەوە دادەبەزێ، لە شێوەی باران و بەفرو تەرزەدا.

٣)- ﴿ وَلِتَجْرِيَ ٱلْفُلْكُ بِأَمْرِهِۦ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی بە پێی یاسا گەردوونییەكان، كەشتییەكان بە فەرمانی خواو، بە مۆڵەتی خوا، -بەدەریادا- بڕۆن.

٤)- ﴿ وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦ ﴾، بۆ ئەوەش كە لە بەخششی خوا داوا بكەن، واتە: بە هۆی كەشتییەكانەوە سەفەرو هاتوچۆ بكەن، بازرگانیی و مامەڵە بكەن وبژیوو پارەو سامان پەیدابكەن، كە ئەوەش بەخششی خوایە.

٥)- ﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، ئەمەش وەك دەرەنجامە: بۆ ئەوەی سەرەنجام سوپاسگوزاریی بكەن (بۆ خوا)، لە بەرانبەر ئەو چاكەو نیعمەتانەی خوادا ﷻ، كە بێجگە لە خوا بە هیچ كەسی دیكە، نە ئەو بایە دابین دەكرێ، نە ئەو دەریایە دەبێ، نەو كەشتییانە لەسەری بڕۆن و، نە ئەو ڕزق و بژیوانە، كە ئێوە دوایی پەیدایان دەكەن، دەبن، كە لە ئەسڵ دا خوای پەروەردگار دروستیكردوون، بەڵام ئێوە بە هۆی كردەوەو كۆشش و خۆ ماندوو كردنتانەوە، وەدەستیان دێنن، ئەوانە تەنیا بە خوا دەكرێن، بۆیە دەبێ تەنیا سوپاسگوزاریی بۆ خوا ﷻ بكەن، ئنجا سوپاسگوزاریی خواش لەسەر نیعمەتەكانی، دەبێتە هۆی:

یەكەم: پاراستنی نیعمەتەكان، وەك گوتراوە: (الشُّكْرُ سِياجُ النِّعَم) سوپاسگوزاریی پەرژینی نیعمەتەكانە.

دووەم: هۆكاری زیادبوونی نیعمەتەكانە، وەك لە سووڕەتی (ئیبراهیم)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۝٧ ﴾، یاد بكەوە!

کاتێك پەروەردگارت ڕایگەیاند، (وەك یاسایەكی گەردوونیی خۆی) ئەگەر سوپاسگوزارییم بۆ بكەن، بۆتان زیاد دەكەم، هەر نیعمەتێك سوپاسگوزاریی خوای لەسەر بكرێ، ئەو نیعمەتە زیاد دەكات.

سوپاسگوزاریی یانی چی؟

(شكر) سوپاسگوزاریی بە سێ شتان دەكرێ:

١- بە دڵ ئەو نیعمەت و چاكەیە لە خوا بزانێ.

٢- بە زمان دانی پێدا بێنێ.

٣- بە كردەوەش ئەو نیعمەت و چاكەیە لە ڕەزامەندیی خوادا بە كاربێنی.

ئنجا با سەرنج بدەین چۆن سوپاسگوزاریی نیعمەتەكان زیاد دەكات؟

أ- زانیارییەك كە خوا پێیداوی، لە ڕەزامەندیی خوادا بە كاری بێنەو بڵاوی بكەوە، زیاد دەكات.

ب- عەقڵی خۆت بەكار بێنە لە خزمەتی كۆمەڵگادا، لە خزمەتی خەڵكیدا زیاد دەكات.

جـ- ماڵ و سامان بە كاری بێنە، دایمەنێ و پەزمەندەی مەكە، بە كاری بێنەو بیجووڵێنە، زیاد دەكات.

د- هەروەها ئەو ئەندامانەی خوا پێی داوی، ئەو ئەندامانە بە كاربێنە، هەر كامیان لە كاری خۆیدا زیاد دەكات و، بەهێز دەبێ: چاوو، گوێ، ڕووح، عەقڵ، ماسوولكەكانت بەكاریان بێنە، هەڵبەتە بە باری خێرو چاكەدا، ئەگەرنا بە باری شەڕو خراپەدا، كەسێك كە ئەندامەكانی خۆی و وزەو هێزەكانی خۆی لە خراپەدا بە كار بێنێ، تووشی دەردو نەخۆشیی و بەڵا دەبێ و، لە جیاتی ئەوەی زیاد بكەن، كەم دەبن.

مەسەلەی چوارەم:

ڕەوانەکردنی پێغەمبەرانی دیکە، لە پێش موحەممەددا ﷺ بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە، بێبڕوا بوونی گەلەکانیان و، تۆڵە لێ ستێنرانیان و سەرفرازیی بڕواداران، وەك یاسایەکی گشتیی خوا ﷻ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَانتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا ۖ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: بە جەختکردنەوە، یان سوێند بە خوا، لە پێش تۆدا پێغەمبەرانمان بۆ لای گەلەکانیان ڕەوانکرد، (و)ی (وَلَقَدْ) بۆ بادانەوەو گێڕانەوەی ئەم ڕستەیە، بۆ سەر ئەوەی پێش خۆی واتە: وەك چۆن بایەکان دەنێرین بە موژدەوەو، پاشان ئەو هەموو چاکەو نیعمەتانەی خوایان لێ پەیدادەبن، بە هەمان شێوەش پێغەمبەرانیشمان (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، لە پێش تۆدا بۆ لای گەلەکانیان، ناردوون.

٢)- ﴿ فَجَاءُوهُم بِالْبَيِّنَاتِ ﴾، بەڵگە ڕۆشنەکانیان بۆ بردن، بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە چوونە لای گەلەکانیان، هیچ پێغەمبەرێك نەبووە بەڵگەو موعجیزەیەکی پێ نەبێ، بەرانبەرەکانی دەستەوسان بکات، بەرانبەرەکانی ئەگەر لە قەناعەت هێنان بگەڕێن، ئیقناع بکات، کە ئەو کەسە پێغەمبەری خوایەو، ڕەوانەکراوی خوایە.

دیارە ئەوە پێچراوەتەوە کە لەدوای: ﴿ فَجَاءُوهُم بِالْبَيِّنَاتِ ﴾ دێ و بە سیاق وسەلیقە دیارە: پێغەمبەران بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە هاتنە لایان، بەڵام ئەوان بە درۆیان دانان، دژایەتییان کردن، سەرپێچییان لێ کردن، ئەوە هەمووی پێچراوەتەوەو باس نەکراوە، بەڵام بە سیاق و سەلیقە دیارە، بۆیە یەکسەر هاتۆتە سەر دەرئەنجامەکەی دەفەرموێ:

٣)- ﴿فَٱنتَقَمۡنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجۡرَمُواْ﴾، تۆڵەمان ستاند لەوانەی تاوانیان کرد، (الإنْتِقامُ: مِنَ النَّقْمِ وَهُوَ الكَراهَةُ وَالغَضَب)، وشەی (نَقْم): بە مانای ڕق لێ هەڵسان و توورەیییە، ﴿وَمَا نَقَمُواْ مِنۡهُمۡ ۝٨﴾البروج، واتە: هیچ شتێکیان لێ بە ڕەخنە نەگرتن، هیچ شتێکیان لێ بە ناپەسند نەگرتن، هیچ شتێکیان لێ بە عەیب نەگرتن، لێرەش دەفەرموێ: ﴿فَٱنتَقَمۡنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجۡرَمُواْ﴾ تۆڵەمان ستاندەوە لەوانەی کە تاوانیان کردبوو، کە تاوانەکەیان بریتی بوو لە بە درۆ دانانی پێغەمبەران و، سەرپێچیی لێ کردنیان.

٤)- ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيۡنَا نَصۡرُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، سەرخستن و یارمەتییدانی بڕوادارانیش لەسەر ئێمە پێویستبوو، ﴿حَقًّا عَلَيۡنَا﴾ پێویستبوو لەسەرمان، لێرەدا هەندێك لە زانایان لێیان بۆتە مشتومڕو کێشە، کە چۆن شتێك لەسەر خوا پێویست دەبێ؟ لەبەر ئەوەی (معتزلة) گوتوویانە: لەسەر خوا پێویستە بەرانبەر بە بەندەکانی وا بکات، ئەوانی دیکە ئەشعەرییەکان و جەبرییەکان، گوتوویانە: نەخێر، هیچ شتێك لەسەر خوا پێویست نیە، بەڵام بە بۆچوونی من پێویست بەو هەموو کێشەو مشتومڕە ناکات، هیچ کەسێك ناتوانێ هیچ شتێك لەسەر خوا پێویست بکات، بەڵام خوا ﷻ بۆ خۆی ئەگەر شتێکی لەسەر خۆی پێویست کرد، وەك بەخششی خۆی، وەك چاکەکاریی خۆی، ئەگەر خوا ﷻ فەرمووی: ئەی مرۆڤ! ئەوە مافی تۆیە لەسەر من، ئەگەر بۆ خۆی وایفەرموو، مانای وانیە کە مرۆڤەکان، یاخود بەرانبەرەکان، شتێکیان لەسەر خوا پێویستکردووەو، خوا ﷻ بۆ خۆی شتێك لەسەر خۆی پێویست بکات، جیایە لەوەی خەڵك لەسەری پێویست بکات، بۆیە هیچ ئیشکالێکی تێدانیە.

لەو بارەوە جگە لەو ئایەتە موبارەکە، ئەم فەرمایشتەش هەیە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَرُدَّ عَنْهُ نَارَ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} (أخرجه أحمد: ٢٧٥٧٦، تعليق شعيب الأرنؤوط: حسن لغيره والترمذي: ١٩٣١، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ).

واتە: هیچ مسوڵمانێك نیە، کە بەرگریی بکات لە سومعەو کەسایەتیی برای مسوڵمانی، (هەڵبەتە لێرەدا کۆرەکە کوڕی پیاوان بووە، ئەگەرنا لە سومعەی

خوشکەکەشت بەرگریی بکەی هەر وایە)، مەگەر لەسەر خوای زاڵی پایەدار پێویستە، کە لە ڕۆژی دوایی دا ئاگری دۆزەخی لە دەم و چاو دوور بخاتەوە.

لە ڕیوایەتی دیکە هاتووە: دوایی پێغەمبەر ﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، یارمەتییدان و سەرخستنی مسوڵمانان لەسەر ئێمە پێویستەو، هەقێکی ئەوانە لە لای ئێمە، خوا ﷻ بۆ خۆی ئەوەی کردوە، بە هەقێك لەسەر خۆی.

هەروەك خوا ﷻ لەسەر زمانی هوود ﷺ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾ ﴾هود، واتە: پەروەردگارم لەسەر ڕێیەکی ڕاستە، واتە: بە ڕێیەکی ڕاستدا مامەڵە لەگەڵ بەندەکانیدا دەکات، هەروەها خوا ﷻ خۆی بە سوپاسگوزار (شاکر) ناوبردوە: ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾ ﴾النساء، یانی: ئەگەر بەندەکانی سوپاسی بکەن و، چاکە بکەن، خواش سوپاسی دەکات و چاکەیان دەداتەوەو، چاکەکانیان نادیدە ناگرێ.

هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان بۆ ئەوەی نەڵێن، شتێك لەسەر خوا پێویستە، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ حَقًّا ﴾، وەستاون لەسەری، ئنجا گوتوویانە: ﴿ عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، لەسەرمانە ئێمە یارمەتیی بڕواداران بدەین، واتە: (حَقًّا) بۆ پێشەوە دەچێتەوە: ﴿ فَٱنتَقَمْنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ وَكَانَ حَقًّا ﴾، واتە: تۆڵەمان لە تاوانباران ستاندەوە، ئەوانەی تاوانیان کردبوو، ئەوەش هەق بوو، دوایی: ﴿ عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، لەسەرمانە یارمەتیی بڕواداران بدەین.

بەڵام بە بۆچوونی من، لێك پچڕاندن و لێك دابڕینی ئەو ڕستەیە، بۆ ئەوەی بە حیساب خۆ بپارێزرێ، لەو مانایەی دەچێتەوە سەر ڕێچکەو ڕێبازی (معتزلة) شتێکی بێجێیە، چونکە ﴿ عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، دیسان ئەویش واتای ئەوەیە لەسەرمان پێویستە یارمەتیی بڕواداران بدەین، ئەو چەمکە هەر دەگەیەنێ!

کەواتە: نەخێر، ﴿ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئەمە لە سوورەتی (یونس)یشدا، هەر بەو چەمك و واتایە هاتووە، کە خوا ﷻ ئاوا دەفەرموێ:

﴿ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيۡنَا نُنجِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ١٠٣ ﴾، واتە: دوایی ئێمە پێغەمبەرانمان (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و ئەوانەی بڕوایان هێناوە، دەرباز دەکەین، هەر بەو شێوەیەشە، (وەك لە ڕابردوودا خوا ﷻ پێغەمبەران و بڕوادارانی شوێنکەوتوویانی قوتار کردوون)، لەسەرمان پێویستە ئێمە بڕواداران دەرباز دەکەین، خوا بۆ خۆی لەسەر خۆی پێویستکردوە، کەواتە: پێویست بەو مشتومڕەی نێوان موعتەزیلەو ئەشعەرییەکان ناکات و، مەرج نیە هەرچی (مُعتزلة) گوتبیان، بە کەڵك نەیەت، لە ڕاستییدا وەك لە مەوسووعەی: (بیرکردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیعدا) باسمان کردوە، بە هەموو قوتابخانەو تەوژم و کۆمەڵەکانی کە لە مێژوودا بوون، بە هەموویان ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ پێك دێنن و، جاری وا هەیە (مُعتزلة) لە شتێکدا چاکتریان پێکاوە لە ئەشعەرییەکان، جاری واش هەیە ئەشعەرییەکان لە شتێکدا باشتریان پێکاوە لە جەبرییەکان، جەبرییەکانیش لە شتێکی دیکەدا، بەڵام هەقی تەواو تەنیا لە قورئان و سوننەتدا بەرجەستەیە، ئەوی دیکە هەمووی ڕێژەییەو، هیچ کەسێکیش نیە، لەو تاقم و کۆمەڵانەی مێژوو کە ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ پێك دێنن، بە مەرجێك مسوڵمان و بڕوادار بن، هیچ کەسێك نیە ئەندازەیەك لە هەقی لە لا نەبێ.

مەسەلەی پێنجەم:

باسی پرۆسەی ئاو دابارین و دڵخۆش بوونی مرۆڤان پێی، پاش نائومێدیی بە هۆی وشکە ساڵیی و بێ بارانییەوە، سەرنجڕاکێشانی خوا بۆ شوێنەواری دابەزێنرانی ئاوی ئاسمان و، ئاماژەیەك بە بای ئەزۆك كە مایەی زەرد هەڵگەڕانی كشتوكاڵیانەو، مایەی سپڵەیی وبێبڕوایی هەندێ لە مرۆڤانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُۥ فِى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ۖ فَإِذَآ أَصَابَ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِۦ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾ فَٱنظُرْ إِلَىٰٓ ءَاثَٰرِ رَحْمَتِ ٱللَّهِ كَيْفَ يُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَّظَلُّوا۟ مِنۢ بَعْدِهِۦ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ ﴾، ئەمە جاری چوارەمە كە وشەی (أَللهُ) لەم سوورەتە موبارەكەدا دێ، وەك دەستپێكرد (إِسْتِئْنَاف)ی ڕستەیەكی سەربەخۆ: خوا ﷻ ئەو زاتەیە، كە بایەكان دەنێرێ، وەك پێشتریش گوتمان: هەمیشە وشەی (رِيَاح) بۆ خێرو خۆشیی بەكارهاتوە، لە قورئانداو، (رِيح)یش بۆ سزاو ئازار.

٢)- ﴿ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُۥ فِى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ ﴾، ئەو بایانەی خوا دەیاننێرێ، هەوران دەوروژێنن و پەیدا دەكەن، یەكسەر بەئاسمان دا پانی ڕادەخات وبڵاوی دەكاتەوە، لەسەر ڕووی دەریایەكان هەیە، كە بە هۆی تیشكی خۆرەوە، كە لە ئاوی ئۆقیانووسەكان دەدات، ئەو هەڵمە پەیدادەبێ و بایەكانیش بەهۆی فشاری هەواوەو، بەهۆی شەپۆلەكانەوە كە بە هۆی هەڵكشان و داكشانی دەریایەكانەوە، كە لە ئەنجامی هێزی كێشندەی مانگ و زەویدا دروست دەبێ، ئەو بایانە پەیدادەبن، ئەو بایانەش ئەو

هەڵمانە دێنن، دوایی هەڵمەکە دەبێتە هەور، ئنجا خوا ﷻ ئەو هەورە بڵاودەکاتەوە بە ئاسماندا، (یانی: لە سەرێ) چۆنی بوێ بەو شێوەیە.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَتُثِيرُ سَحَابًا ﴾، (أي تُنْشِئُ) پەیدای دەکات و، دەیوروووژێنێ، لە شوێنی خۆیەوە ئەو هەڵمە دێنێ و سەرەنجام دەبێتە هەور.

٣)- ﴿ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا ﴾، دەیکاتە بەش بەشی کەڵەکە بوو لەسەریەك، (كِسَفاً) خوێندراویشەتەوە: (كِسْفاً)، ئەگەر (كِسَفاً) بێ، کۆی (كِسْفَة)یەو بەمانای (قِطْعَة)یە، (كِسْفاً)یش بە مانای (قطْعة)یە، یانی: پارچە، بەش. واتە: هەورەکە دەکاتە بەش بەشی کەڵەکە بوو و کۆبووەوە لەسەریەك.

٤)- ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، ئنجا ئاوو باران دەبینی لە میانی ئەو هەورە، لە کەلێنەکانی ئەو هەورە دێتە دەرێ، وشەی (خِلَال: جَمْعُ خَلَلٍ أي: الفُرْجَةُ بَيْنَ شَيْئَيْنِ)، (خِلَال) کۆی (خَلَلْ)ە، (خَلَلْ)یش، یانی: کەلێن، درز، لە نێوان دوو شتان دا، یانی: هەورەکان ئاویان لێ دێتە خوارێ، هەڵبەتە وشەی (وَدْق) بە مانای باران هاتوە، بەڵام بە مانای ئاویش هاتوە، ئنجا بارانە، بەفرە، تەرزەیە، هەمووی دەگرێتەوە، هەندێکیش گوتوویانە: (وَدْق)، بریتیە لەو پارچە بچووکانەی کە هەڵم پێك دێنن، دوایی هەڵمەکە باران و بەفرو تەرزە پێك دێنێ.

٥)- ﴿ فَإِذَآ أَصَابَ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ ﴾، هەر کاتێك (خوا ئەو ئاوە، کە دایبەزاندوە لە ئاسمانەوە) تووشی هەندێك لە بەندەکانی کرد، بەسەریدا باراندن، ئنجا بارانە، بەفرە، تەرزەیە.

٦)- ﴿ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾، کت وپڕ دڵخۆش وگەش دەبن، ئەم (إِذَا)یە پێی دەڵێن: (إِذَا الفُجَائِيَّة)، یانی: کت و پڕ، ئەوەش ئاماژەیە، بۆ ئەوە کە پێشێ نائومێدو نارەحەت بوون، دوایی بە خێرایی دڵخۆش دەبن.

٧)- ﴿ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِۦ لَمُبْلِسِينَ ﴾، هەرچەندە ئەو مرۆڤانە پێشتر بەر لەوەی کە ئەو ئاوەیان بەسەردا بباریێ، نائومێدو کش ومات بووبن.

(الإِبْلَاسُ: الإِيَاس)، واتە: نائومێدیی و بێ هیوایی و بێ دەنگیی.

٨)- ﴿ فَٱنظُرۡ إِلَىٰٓ ءَاثَٰرِ رَحۡمَتِ ٱللَّهِ ﴾، ئنجا سەرنج بدە شوێنەوارەکانی بەزەیی خوا، واتە: ئەوەی لە بەزەیی خوا پەیدابووە، لێرەدا (رَحۡمَتِ ٱللَّهِ)، مەبەست پێی ئاوی دابەزێنراوەکەیەو کە لە ڕاستییدا باران و، بەفرو تەرزە، ئاوێك کە دادەبەزێ لە ئاسمانەوە، بەرجەستەکەری بەزەیی خوایە، یاخود: ﴿ ءَاثَٰرِ رَحۡمَتِ ٱللَّهِ ﴾، یانی: ئاوەکە کە دێتە خوار، بەرهەمی بەزەیی خوایە بەرانبەر بە مرۆڤەکان، نەك ﴿ رَحۡمَتِ ٱللَّهِ ﴾، مەبەست پێی بەفرو تەرزەو بارانەکە بێ، بەڵکو یانی: ئاوەکە کە دێتە خوار لە شێوەی باران و بەفرو تەرزەدا، ئەوە بەرهەم و شوێنەواری بەزەیی خوایە ﷻ.

٩)- ﴿ كَيۡفَ يُحۡيِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآ ﴾، سەرنج بدە! چۆن خوا زەوی دوای مردنی، زیندوو دەکاتەوە، دەیژیەنێتەوە، مردنی زەوی مەبەست ئەوەیە کە کشتوکاڵی لەسەر نەماوە، ڕووەکی لەسەر نەماوەو قاقڕ بووە، نیشانەی ژیانی لەسەر نەماوە.

١٠)- ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰٓ ﴾، بەدڵنیایی ئەوە ژیێنەرەوەی مردووانە، ئەو خوایە ﷻ، ئەو پەروەردگارە، زیندوو کەرەوەی مردووانیشە، وەك چۆن زەوییەکی قاقڕو دێمەکار زیندوو دەکاتەوە بە هۆی ئاوەوە، ئێوەش زیندوو دەکاتەوە لە ڕۆژی دواییدا.

١١)- ﴿ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴾، ئەویش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

دوایی خوا ﷻ دیمەنێکی دیکە دەخاتە بەرچاو:

١٢)- ﴿ وَلَئِنۡ أَرۡسَلۡنَا رِيحٗا فَرَأَوۡهُ مُصۡفَرّٗا لَّظَلُّواْ مِنۢ بَعۡدِهِۦ يَكۡفُرُونَ ﴾، ئەگەر بایەك بنێرین، ئنجا بەزەرد هەڵگەڕاویی ببینن، دوای وی سپڵەیی (یان بێبڕوایی) دەکەن، وشەی (ریح) زیاتر بۆ سزادانە، بایەکی بە زەڕ بنێرین.

﴿ فَرَأَوۡهُ مُصۡفَرّٗا ﴾، بایەکە ببینن زەرد هەڵگەڕاوە، یان کشتوکاڵەکەیان ببینن زەرد هەڵگەڕاوەو، یان هەورەکان ببینن زەرد هەڵگەڕاون، هەموویان دەگرێتەوە، بەڵام زیاتر مەبەست پێی کشتوکاڵەکەیە، هەرچەندە لێرەدا باسی کشتوکاڵیش

نەکرابێ، بەڵام بە سیاق ئاماژەی پێدراوە کە بریتییە لە زیندوو بوونەوەی زەوی دوایی مردنی، زیندوو بوونەوەکەی بە کشتوکاڵە، ئنجا ئەوەی بە زەرد هەڵگەڕاویی دەیبینن، چوار واتایان بۆ لێکداوەتەوە:

١- کشتوکاڵەکە بە زەرد هەڵگەڕاویی دەبینن.

٢- هەورەکە بە زەرد هەڵگەڕاویی دەبینن.

٣- بایەکە کە تۆزو غوباری بیابان لەگەڵ خۆی دێنێ، بە زەرد هەڵگەڕاویی دەیبینن.

٤- یاخود (صُفْر)، واتە: خاڵیی، بایەکە بە بەتاڵیی و بۆشیی دەبینن، هیچ خێرێکی پێوە نیە.

﴿ مُصۡفَرًّا ﴾، زەرد هەڵگەڕاو، چونکە (أَصْفَر)، یانی: زەرد، بەڵام (مُصْفَرّ) شتێکە ڕەنگی زەردی لێ نیشتبێ (زەرد هەڵگەڕاو)، کشتوکاڵ وەختێك بایەکی بە زەبر لێی دەدات دەڵێن: با بردوویەتی و، هەتاو بردوویەتی، زەرد هەڵدەگەڕێ، (المُصْفَرُّ: اسْمُ فاعِلٍ مُقْتَضٍ للوَصْفِ بِمَعْناهُ فِي الحالِ، أي: فَرَأَوْهُ يَصِيرُ أَصْفَرَ وَ«مُصْفَرّاً»، لِتَصْوِيرِ حَدَثانِ الإِصْفِرارِ عَلَيْه)، (مُصْفَر): ناوی بکەر (اسم فاعل)ە، لە زمانی عەرەبییدا کە خوازیاری ئەوەیە شتێك پێی وەسف بکرێ، لەو حاڵەدا کە ئێستا هەیە، دەیبینن کە زەرد هەڵدەگەڕێ و، وشەی (مُصْفَرّ) بۆ ئەوەیە کاتی زەرد هەڵگەڕانەکە، وێنا بکرێ.

﴿ لَّظَلُّواْ مِنۢ بَعۡدِهِۦ يَكۡفُرُونَ ﴾، بەردەوام دەبن، دوای ئەو بایە کە کشتوکاڵەکەی لێ زەردو سیس و نەخۆش کردوون، سپڵەیی و ناسپاسیی دەکەن، یاخود بێبڕوا دەبن، وشەی (ظَلَّ) بریتییە لە ئەنجامدانی کردەوەیەك لە ڕۆژدا، بەڵام (باتَ) بۆ ئەنجامدانی کردەوەیەکە لە شەودا، (باتَ يَفْعَلُ كَذا)، یانی: بە شەوێ وایکرد، (ظَلَّ يَفْعَلُ كَذا)، یانی: بە ڕۆژێ وایکرد، بۆیە لێرە (لَظَلُّوا) بەکارهاتوە، چونکە بە ڕۆژێ دەیبینن کشتوکاڵەکەیان سیس بووەو زەرد هەڵگەڕاوە، ناسپاسیی دەکەن، یاخود بێبڕوایی پێشان دەدەن.

هـەر سـێ کـرداری: ﴿وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا﴾، ﴿فَرَأَوْهُ﴾، ﴿لَظَلُّوا﴾، بەڕابـردوو، هێنـاون، لەبـەر ئـەوەی کـردەوەی ڕابـردوو (مـاض) کاتێـک لـە سـیاقێك دا دێ، کـە مـەرج (شَـرْط)ی تێدایـە، دەچێتـەوە بـۆ ئێسـتاو بـۆ داهاتـوو، ئەگـەر بڵێـی: (لَئِـنْ جِئْتَنِـي لأُكْرِمَنَّـكَ)، واتـە: ئەگـەر بێـی بـۆ لام، ڕێـزت دەگـرم، مـادام (إنْ)ی چۆتـە سـەرێ، واتـە: بـۆ داهاتـووەو، لـە داهاتـوودا ئەگـەر بێـی بـۆ لام ڕێـزت دەگـرم.

مانـای ئایەتەکـەش ئاوایـە: ئەگـەر لەداهاتـوودا بایەکیـان بنێرینـە سـەر و بـەزەرد هەڵگەڕاویـی ببینـن، سـپڵەیی و بێبڕوایـی دەکـەن.

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی:

جەختکردنــەوە لەســەر نەبوونــی توانــای پــێ بیســتێنرانی مــردووان و کــەڕان و، دەربازکردنــی کوێــران لــە گومڕایــی و، گونجانــی پــێ بیســتێنرانی بڕوادارانــی ملکــەچ بــۆ خــوا:

خـوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا۟ مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْىِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:

١)- ﴿ فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾، بە دڵنیایی تۆ ناتوانی بە مردووان ببیستێنی، واتە: وا بکەی مردوو قسەی تۆ ببیستێ.

٢)- ﴿ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا۟ مُدْبِرِينَ ﴾، هەروەها تۆ پێ بیستێنەری کەڕان نی، بە بانگکردنی خۆت، لەکاتێك دا پشتهەڵکردووانە ڕوو وەردەگێڕن، خوێندراویشەتەوە: (**وَلا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ**)، واتە: کەڕان بانگکردن نابیستن.

(القرطبـي) لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا[1]، لێـرەدا شـتێکی جـوان دەڵـێ: (**وَضَحَـتْ الْحُجَـجُ يَـا مُحَمَّـدُ، لَكِنَّهُـمْ لِإِلْفِهِـمْ تَقْلِيـدَ الْأَسْـلَافِ فِـي الْكُفْـرِ، مَاتَـتْ عُقُولُهُـمْ، وَعَمِيَـتْ بَصَائِرُهُـمْ، فَـلَا يَتَهَيَّـأُ لَـكَ إِسْـمَاعُهُمْ وَهِدَايَتُهُـمْ**).

کــە لێــرەدا خــوا ﷻ بــە پێغەمبــەر ﷺ دەفەرمــوێ: تــۆ ناتوانــی بــە مــردووان ببیســتێنی و، ناتوانـی بـە کـەڕان بانگردنەکە ببیستێنی، کاتێك پشـت دەکـەن، دواییش دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْىِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ ﴾، تـۆ ناتوانـی ڕێنماییکـەری کوێـران بــی، لــە گومڕاییەکەیــان (دەریانبێنــی).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص ٣٨

واتــە: ئــەی موحەممــەد ﷺ! بەڵگــەکان ڕۆشــن بوونــەوە، بــەڵام لەبــەر ئــەوەی ئەوانــە خوویــان گرتــوە بــە لاســاییکردنەوەی پێشــینانیان لــە کوفــردا، عەقڵەکانیــان مــردوون و دڵەکانیــان کوێــر بــوون، بۆیــە تــۆ بــۆت ناکــرێ پێیــان ببیســتێنی و، ڕێنماییــان بکــەی و بیانخەیــە ســەر ڕاســتە ڕێ.

﴿إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾، کاتێــك ڕوو وەردەگێــڕن و پشــت هەڵدەکــەن، واتــە: بــە پشــتتێکردنەوە دەڕۆن.

٣)- ﴿وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ﴾، هەروەها ناتوانی ڕێنماییکەری کوێران بی، لەگومڕاییەکەیان دەریان بهێنی، لێرە وشەی: (بِهادِي)، کە بە (عَنْ) بۆ بەرکار تێپەڕی پێکراوە (ضُمِّنَ «بِهادِي» مَعْنى «مُخْرِج» لِذا عُدِّيَ بِـ «عَنْ»)، وشەی (هادِي) مانای دەرهێنەر (مُخْرِج)ی، خراوەتە نێو، بۆیە بە (عَنْ) بەرکاری پێخوازراوە، ئەگەرنا دەیتوانی بفەرموێ: (وَما أَنْتَ بِهادِ العُمْيِ فِي ضَلالَتِهِم)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿عَن ضَلَٰلَتِهِمْ﴾، یانی: (وَما أَنْتَ بِهادِ العُمْيِ وَمُخْرِجهم عَنْ ضَلالَتِهِم)، تۆ ناتوانی کوێران ڕێنمایی بکەی و دەریبێنی لەو گومڕاییەی تێیدان.

هەڵبەتــە لێــرەدا وشــەی (هــادِي) بــە مانــای ڕاســتەڕێکەر دێ، نــەك ڕێنماییــکار، چونکــە پێغەمبــەر ﷺ ڕێنمایــی خەڵکــی کــردوەو ڕێــی پێشــانداون، بــەڵام (هداية) وەك چــۆن بــە مانــای ڕێنمایــی دێ، بــە مانــای خســتنە ســەر ڕێــش دێ، ئنجا پێغەمبــەری خــوا ﷺ بــۆی کــراوەو توانیویەتــی ڕێنمایــی خەڵــك بــکات و بۆیــان ڕوون بکاتــەوە، بــەڵام دیــارە تەنیــا خــوا ﷻ دەتوانــێ خەڵــك بخاتــە ســەر ڕاســتە ڕێ، خەڵــك ئــەو ڕێنماییــەی پێغەمبــەر ﷺ پێیــان ڕادەگەیەنــێ، وەریبگــرن و، لێــی بەهرەمەنــد بــن و ڕێــی ڕاســت بگــرن، ئــەوە تەنیــا بــە خــوا دەکــرێ، خــواش ﷻ لــە گۆتــرە کــەس ناخاتــە ســەر ڕاســتە ڕێ، مــرۆڤ دەبــێ خــۆی هەوڵبــدات، لــە تــۆ حەڕەکــەت و لــە خــوا بەرەکــەت.

ڕوونکردنەوەیەکی گرنگ:

لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلۡعُمۡيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمۡ﴾، تۆ ناتوانی ڕاستەڕێکاری کوێران بی و لە گومڕاییەکەیان دەریان بێنی، بەڵام لە سوورەتی (الشوری)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِنَّكَ لَتَهۡدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ۝٥٢﴾، واتە: بە دڵنیایی تۆ بەرەو ڕاستە شەقام هیدایەت دەکەی، هەروەها لە سوورەتی (القصص)دا، جارێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ ۝٥٦﴾، بەدڵنیایی تۆ ئەو کەسەی خۆشتبوێ، هیدایەتی نادەی.

دەبێ بزانین کە ئەو هیدایەتەی لابراو (منفِيّ)ە، جیایە لە هی چەسپاو (مُثْبَتْ)، ئەو هیدایەتەی لا دەبرێ، بریتیە لە خستنە سەر ڕێ، بەڵام هیدایەتێك کە دەچەسپێنرێ بۆ پێغەمبەر ﷺ، ﴿وَإِنَّكَ لَتَهۡدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ۝٥٢﴾الشوری، بریتیە لە ڕێنماییکردن و ڕێ پێشاندان و، ڕێ پێشاندان پێغەمبەر ﷺ بە باشترین شێوە کردوویەتی، بەڵام خستنە سەر ڕێ، ئەوە دیارە لە توانای پێغەمبەردا ﷺ نەبووە، بۆیە خوا ﷻ ئەوەی لایدەبات، بریتیە لە خستنە سەر ڕێ و ئەوەی دەیچەسپێنێ، بریتیە لە ڕێ پێشاندان.

٤)- ﴿إِن تُسۡمِعُ إِلَّا مَن يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسۡلِمُونَ﴾، تۆ تەنیا دەتوانی بە کەسانێك ببیستێنی، کە بڕوایان بە ئایەتەکانی ئێمە هەیەو، ئەوان ملکەچیشن (بۆخوا).

یانی: کەسێك بە ڕاستیی ڕوو لە خوا بکات و دڵی خۆی بەرەو خوا وەرچەرخێنێ، بە ڕاستیی عەوداڵ بێ، خوا بناسێ و خوا بپەرستێ و، شەیدا بێ کە ئایەتەکانی خوا پەی پێ بەرێ و، پێیان ئاشنا بێ، بە تەئکید ئەو کەسانە لە بەرانبەر خوادا ملکەچن، کەسانی ئاواش هەق قبووڵ دەکەن، بانگەوازی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و، جێنشینەکانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ کە بانگیان دەکەن، وەردەگرن و قبووڵ دەکەن، بەڵام کەسێك بۆ خوا ملکەچ نەبێ و، ڕقی لە پێغەمبەران بێ و، دانووی لەگەڵ هەق دا نەکووڵێ، دڵ و دەروونەکەی ڕەش بێ،

بەڵکو هەیانە، ڕقیشی لە خوای پەروەردگارە، کەسی وا چۆن ئایەتەکانی خوای دەچنە نێو دڵ و دەروونەوەو، چۆن هەق دەبیستێ، بابای وا هەستەوەرەکانی خۆی لە دەستداون و، دڵ و دەروونی خۆی تێکداوەو وێرانکردوە، وەك چۆن تەونی جاڵجاڵۆکە شوێنێك دەتەنێ، ئەویش بە تاوان و گوناهو خراپە دڵ و دەروونی خۆی تەنیوەو، ڕێ نیە، هیدایەتی خوای بچێتە نێو.

شایانی باسە: لە سوورەتی (النمل)یش دا، ئەم دوو ئایەتە هاتوون، بەڵام لەگەڵ تۆزێ جیاوازییدا، لێرە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْاْ مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾.

لە سوورەتی (النمل)دا، جیاوازییەکە ئەوەندەیە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْاْ مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِي ٱلْعُمْيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ ﴾، لێرەدا کە پیتی (ف) خراوەتە سەر (إِنَّكَ)، ئەوە پەیوەستە بە ڕابردووەوە، واتە: تۆ هەموو شتێکت لێ حاڵیی کردوون، بەڵام تۆ ناتوانی بە مردووان ببیستێنی و، ناتوانی ئەو بانگکردنەی خۆت کاتێك کە پشتت تێ دەکەن بە کەڕان ببیستێنی.

ئنجا ئەو ڕاستییە لێرەدا خوا ﷻ دەیفەرموێ و لە ئایەتەکانی: (٨٠ - ٨١)ی سوورەتی (النمل)یشدا، فەرموویەتی، کەواتە: دەهێنێ ئەو ڕاستییە دوو جاران بخرێتە بەرچاوی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و شوێنکەوتووانی کە کاتێك کەسانێك بە دەنگیانەوە نایەن و، گوێیان بۆ ناگرن و، هیدایەت و پەیامی خوایان لێ وەرناگرن، با بزانن: ئەوە لە توانای ئەواندا نیە، کە هیدایەتیان بدەن و پێیان ببیستێنن و، بیانخەنە سەر ڕاستە ڕێ، ئەرکی ئەوان هەر ئەوەیە کە پێیان ڕابگەیەنن و بەرچاویان ڕوون بکەنەوە، دوایی دەکەوێتەوە سەر خۆیان، ئایا ئەو هیدایەتە قبووڵ دەکەن، یان نایکەن؟

سُبحَانَكَ اللّهُمّ وَبِحَمْدِكَ، أشْهَدُ أنْ لاَ إلهَ إلاّ أنْتَ، أسْتَغْفِرُكَ وَأتُوبُ إلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان حـەوت (٧) ئایەتـی كۆتایـی سـوورەتی (الـروم) دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەكانـی: (٥٤ - ٦٠)، كـە لـە ئایەتـی یەكەمیـان (٥٤)دا، باسـی دروسـتكردنی مـرۆڤ و، پاشـان بەهێـز بوونـی و، دوایـی بێهێزبوونـی و پیـر بوونـی كـراوە.

لـە ئایەتەكانـی: (٥٥و ٥٦و ٥٧)یشـدا، باسـی ڕۆژی دوایـی كـراوە، كـە لـە نێـوان بێبڕوایـان و بڕوادارانـی زانـاو شـارەزادا، لەسـەر ئەنـدازەی مانەوەیـان مشـتومڕ دەبـێ و، پـۆزش و بیانـوو هێنانـەوەی كافرانیـش لـەو ڕۆژەدا بـێ سـوودە.

لە دوو ئایەتی: (٥٨ - ٥٩)شدا، باسی وێنە هێنانەوەكانی قوڕئان كراوە.

لـە ئایەتـی كۆتاییـش ئایەتـی (٦٠)دا، ئامۆژگاریـی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ كـراوە، كـە قسـەو هەڵوێسـتی بێبڕوایـان نەیلەخشـێنێ و نەیهەژێنـێ.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ ۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَـٰنَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَـٰبِ ٱللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْبَعْثِ ۖ فَهَـٰذَا يَوْمُ ٱلْبَعْثِ وَلَـٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِى هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَلَئِن جِئْتَهُم بِـَٔايَةٍ لَّيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

[خـوا ئـەو کەسـەیە کـە لـە بێهێزیـی دروسـتیکردوون، ئنجـا پـاش بێهێزیـی، هێـزی (بۆتـان) ڕەخسـاندوە، ئنجـا دوای هێـزو پێـز، بێهێزیـی و پیریـی (بتـان تـووش دێ)، (خـوا) هەرچـی بیـەوێ دروسـتی دەکات و، ئـەوە زانـای توانـا ﴿٥٤﴾ ئـەو ڕۆژەش کـە کاتـی دیارییکـراو (ی ڕۆژی دوایـی) دێ، تاوانبـارەکان سـوێند دەخـۆن: تەنیا کاتێکـی کـەم (لـە ژیانـی دنیـادا) ماونـەوە، (کاتـی خۆیشـی) هـەر بـەو جـۆرە (لـە هـەق) لادەدران ﴿٥٥﴾ بـەڵام ئەوانـەی زانیاریـی و بڕوایـان پێـدراوە، گوتیـان: بـە دڵنیایـی لـە کتێبـی خـوادا (بـە پێـی کتێبـی خـوا) هەتـا ڕۆژی زینـدوو کرانـەوە (لـە ژیانـی دنیـادا) ماونـەوە، ئنجـا ئەمـە ڕۆژی زینـدوو کرانەوەیـە، بـەڵام ئێـوە نەتاندەزانـی (کـە ئـەم ڕۆژەتـان لـە پێشـە)، ﴿٥٦﴾ ئنجـا لـەو ڕۆژەدا پـۆزش هێنانـەوەی ئەوانـەی (لـە دنیـادا) سـتەمیان کـردوە، سـوودیان پـێ ناگەیەنـێ و، داواشـیان لێناکـرێ داوای نەهێشـتنی گلەیـی (خـوا) بکـەن (ورازی بکـەن) ﴿٥٧﴾ بێگومانیـش لـەم قورئانـەدا، لـە هەمـوو وێنەیەکمـان بـۆ خەڵکـی هێناوەتـەوەو، هـەر کات ئایەتێکیشـیان بـۆ بێنـی، ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون دەڵێـن: ئێـوە تەنیا لەسـەر ناهەقـن ﴿٥٨﴾ بـەو شـێوەیەش خـوا مـۆر (ی کوفـر) بەسـەر دڵـی ئەوانـەوە دەنـێ کـە نازانـن ﴿٥٩﴾ خۆڕاگـر بـە (ئـەی موحەممـەد ﷺ!)، بـە دڵنیایـی بەڵێنـی خـوا ڕاسـتەو، بـا (قسـەو ڕەفتـاری) ئەوانـەی دڵنیـا نیـن (لـەو ڕاسـتیانەی کـە دوو دڵیـی هەڵناگـرن) نەتلەخشـێنن ﴿٦٠﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(شَيْبَةً): (مَصْدَرٌ كالشَّيبِ، تَمامُ الضَّعْفِ ونِهايَةُ الكِبَرِ)، وشەی (شَيبَة) چاوگە، وەك (شَيب) كە بریتیە لە تەواو بێهێز بوون و كۆتایی بە ساڵدا چوون.

(مَعْذِرَتُهُمْ): (المَعْذِرَة: اسمُ مَصْدَرِ اعْتَذَرَ، أي: إذَا أبْدَى عِلَّةً، أوْ حُجَّةً لِيَدْفَعَ عَنْ نَفْسِهِ مُؤاخَذَةً عَلى ذَنْبٍ، أو تَقْصِيرٍ)، (مَعْذِرَة) چاوگی (اعْتَذَرَ)ـە، ئەویش بریتیە لەوەی كەسێك هۆكارێك یان بەڵگەیەك بخاتە ڕوو، تاكو ئەو سزادانەی لەسەر گوناهێك لە پێشیەتی، لە خۆی دووربخاتەوە.

(وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ): (لا يُطْلَبُ مِنْهُم أنْ يَطْلُبُوا إزالَةَ العِتابِ عَنْهُم)، داوایان لێ ناكرێ كە داوا بكەن، گلەییان لەسەر نەمێنێ، یاخود داوای لێبوردن لە خوا بكەن، بۆ ئەوەی گلەیی لەسەریان نەمێنێ، یاخود: (لا يُطْلَبُ مِنْهُمْ اسْتِرْضاءُ اللهِ تَعالى) لێیان داوا ناكرێ، خوا لە خۆیان ڕازی بكەن.

(وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ): با تۆ نەلەخشێنێ، تۆ سووك نەكات، كە لە شوێنی خۆت لات بدات، (الإسْتِخْفافُ: مُبالَغَةٌ في جَعْلِهِ خَفِيفاً والمَعْنى: لا يَحْمِلَنَّكَ عَلى تَرْكِ الصَّبْرِ)، (إسْتِخْفَاف): بریتیە لە زێدەڕۆییكردن لە شتێك دا كە سووكی بكەی، یانی: كێشی كەم بكەیەوە، لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە: با هەڵوێست و ڕەفتاری ئەوان تۆ وا لێ نەكات خۆڕانەگر بی.

(لَا يُوقِنُونَ): دڵنیا نین لەو شتانەی بەڵگە ڕوونەكان چەسپاندوویانن، نەگەرنا نەگەر نینسان لە شتێك دڵنیا نەبێ، كە جێی دڵنیایی نەبێ، ئەوە زەم ناكرێ، بەڵام لەسەر ئەوە مرۆڤ زەم دەكرێ لە شتێك دڵنیا نەبێ، كە بەڵگەی دڵنیاكەری لەسەرە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ بـۆ جـاری چـوارەم لـەم سـوورەتەدا، دەفەرمـوێ: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم﴾، خوا ﷻ ئـەو کەسـەیە، ئـەو زاتەیـە کـە ئێـوەی هێناوەتـە دی، لە چـی؟ ﴿مِّن ضَعْفٍ﴾، لـە بێهێزیـی، ئینسـان ئەگـەر بزانـێ لـە چییـەوە هاتـوە، هەرگیـز بوغـڕا نابـێ! مـرۆڤ لـە نوتفەیەکـەوە دێ، وەك پێشـتر لـە سـەرەتای تەفسـیری سـوورەتی (المؤمنـون)دا باسـێکمان لـە بـارەی چۆنیەتـی دروسـتبوونی مرۆڤـەوە کـردوە، مـرۆڤ دروسـت دەبـێ لـە حەیمەنێـك کـە لـە نـاوی پیاودایـەو، لەگـەڵ هێلکۆڵەیـەك کـە لـە نـاوی ئافرەتدایـە، یـەك دەگـرن و تۆویلکـە (نُطفَـة) پێـك دێنـن، کـە زیندەوەرێکـی زۆر بچووکە، بە ئاسـتەم ئەگـەر ببینـرێ بـە چـاو، مـرۆڤ لـەوە دروسـت دەبـێ، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ئێوەی لـە بێهێزیـی دروسـتکردوە، ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً﴾، دوایـی لـە دوای بێهێزیـی، هێـزی پێـداون، گەشـە دەکـەن و گـەورە دەبـن، هێـزو پێزتـان پەیدادەبـێ، ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً﴾، دوایـی لـە دوای بەهێـزو پێـز بوونیـش، جارێکـی دیکـە بێهێزیـی و پیریتـان بـۆ دەرەخسـێنێ، ﴿يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ﴾، خـوا ﷻ هەرچـی بیـەوێ دروسـتی دەکات، ﴿وَهُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْقَدِيرُ﴾، خـوا زانـای توانایـە.

ئنجـا دوای ئـەوەی خـوا ﷻ سـەرنجی ڕاکێشـاین بۆ ئـەوەی لە کوێـوە هاتوویـن و، ئەو قۆناغانـەی پێیانـدا تێدەپەڕیـن؟ دەفەرمـوێ: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ﴾، ئـەو ڕۆژەش کـە کاتەکـە (السَّاعَة) دێ، کـە لێـرەدا مەبەسـت پێـی قیامەتـە، ئـەو ڕۆژەی کاتـی هاتنـی قیامـەت و زینـدوو کرانـەوە دێ، ﴿يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ﴾، تاوانبـارەکان سـوێند دەخـۆن، دەڵێـن: تەنیـا سـەعاتێك ماوینـەوە، واتـە: لـە ژیانـی دنیاداو بـە قۆناغـی بەرزەخیشـەوە، ﴿كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ﴾، ئـاوا بـەو شـێوەیە کاتـی خۆشـیی لادەدران لـە هـەق، ئێسـتاش ئایـا بـە سـەهوو بـراون، ئـەو هەمـوو ژیانـی دنیایـەو، ئـەو قۆناغـی بەرزەخەیـان لـێ بۆتـە سـەعاتێك؟!

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَٰنَ ﴾، بەڵام ئەوانەی زانیاریی و بڕوایان پێدراوە، گوتیان: ﴿ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْبَعْثِ ﴾، بە پێی کتێبی خوا هەتا ڕۆژی زیندوو کرانەوە، ماونەوە، واتە: ماوەیەك لە ژیانی دنیادا، دواییش لە قۆناغی بەرزەخدا، ﴿ فَهَٰذَا يَوْمُ ٱلْبَعْثِ ﴾، ئەمڕۆش ڕۆژی زیندوو کرانەوەیە، ﴿ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام ئێوە نەتاندەزانی، یانی: نەتاندەزانی کە ئەمڕۆتان لە پێشە، بۆیە هیچ خۆتان بۆی ئامادە نەکردبوو.

﴿ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مَعْذِرَتُهُمْ ﴾، لەو ڕۆژەدا ئەوانەی ستەمیان کردوە (بە هۆی شیرك و کوفرەوە، بە هۆی تاوان و سەرپێچیی و لادانەوە)، پۆزش هێنانەوەیان سوودیان پێ ناگەیەنێ، ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾، داواشیان لێ ناکرێ گلەیی خوا لەسەر خۆیان لابەرن، یاخود: داواشیان لێ ناکرێ، خوا لە خۆیان ڕازیی بکەن، یاخود: داواشیان لێ ناکرێ داوای نەهێشتنی گلەیی خوا بکەن.

﴿ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، بە دڵنیایی لەم قورئانەدا، لە هەموو وێنەیەکمان بۆ خەڵکی هێناوەتەوە، واتە: لە هەموو وێنەیەك کە ئەوان پێویستیان پێی بێ بۆ ڕوون کردنەوەی ڕاستییەکان، لە قاڵبی وێنە هێنانەوەدا، کە مانا مەعنەوییەکان تەنیا عەقڵ تێیانەوە ڕادەمێنێ، بەڵام وەختێك دەخرێنە قاڵبی وێنەیەکەوە، بە هەستەوەرەکانیش و بە خەیاڵ و ئەندێشەش تێیان دەفکرن، ﴿ وَلَئِن جِئْتَهُم بِـَٔايَةٍ ﴾، ئەگەر نیشانەیەکیان بۆ بێنی، یاخود: ئایەتێکیان بۆ بێنی، ئایەتێکی زیاد، کە ئایەتەکان بۆت دادەبەزن، ﴿ لَّيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴾، بە جەختکردنەوە ئەوانەی بێبڕوان، دەڵێن: ئێوە تەنیا لەسەر ناهەقن (مُبْطِل) کەسێکە ملی پووچیی و ناهەقیی گرتوە، ﴿ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، ئاوا خوا ﷻ مۆر بەسەر دڵی ئەوانەوە دەنێ، کە نازانن، کەواتە: ئەوانە بڕوا بە وێنە هێنانەوەکانی قورئان دەکەن، کە زانا بن، بەڵام ئەوانەی نەزان بن، ئەوە مۆریان بەسەر

دڵـەوە دەنـرێ، ﴿ فَٱصۡبِرۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ ﴾، کەواتـە: تـۆ خۆڕاگـر بـە، مسـۆگەر بەڵێنـی خـوا ڕاسـتە، چەسـپاوە، ئـەو بەڵێنـەی خـوا کـە: ڕۆژی دوایـی دێ و سـزاو پاداشـت هەیـە، ﴿وَلَا يَسۡتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴾، بـا ئەوانـەی دڵنیانیـن (لـەو شـتانەی کـە بەڵگـەی دڵنیاکەریـان لەسـەرە، یـان دڵنیـا نیـن لـەو شـتانەی کـە جێـی دوو دڵیـی نیـن)، قسـەی ئەوانـە، ڕەفتـاری ئەوانـە، تـۆ نەلەخشـێنێ و، نەتجووڵێنـێ و، لـە شـوێنی خـۆت لات نـەدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خۆ ناساندنی خوا ﷻ لە میانی دروستکردنی مرۆڤ لە بێهێزیی و، پاشان بەهێزو پێزکردنی و، دوایی گێڕانەوەی بۆ حاڵەتی بێهێزیی و پیریی:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ﴾، خوا ﷻ ئەو کەسەیە ئێوەی لە بێهێزیی دروستکردوە، (مِّن ضَعْفٍ) خوێندراویشەتەوە: (مِنْ ضُعْفٍ)، ئنجا هەندێك لە زانایان دەڵێن: (**ضَعْف**) و (**ضُعْف**) یەك واتایان هەیە، هەندێکیش دەڵێن: (**ضَعْف**) بریتیە لە ناوو (**ضُعْف**) بریتیە لە چاوگ، یان بە پێچەوانەوە، ئنجا (**ضَعْف، ضُعْف: هُوَ اللِّينُ وَالوَهْنُ**)، بریتیە لە نەرمیی و بێهێزیی و بێتوانایی، کە دەفەرمووێ: (مِّن ضَعْفٍ) یان (مِنْ ضُعْفٍ): (**مِنْ: إبْتِدائِيَّةٌ أي: مُبْتَدأ خَلْقِهِ مِنْ حَالَةِ ضُعْفٍ**)، (مِنْ) بۆ دەستپێکردنە، واتە: سەرەتای هاتن و دروستبوونی مرۆڤ، لە بێهێزییەوەیە، وەك لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (**المؤمنون**)دا، باسێکی سەربەخۆمان لە بارەی دروستبوونی مرۆڤەوە کرد، کە لە کوێوە دێ و چۆن دروست دەبێ؟

٢)- ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً﴾، ئنجا خوا لە دوای بێهێزیی، هێزو پێزی ڕەخساندوە، کە بریتیە لەوەی مرۆڤ وردە وردە دەبێتە منداڵ و، دوایی دەبێتە هەرزەکارو، دوایی دەبێتە گەنج و، ئەویش بە چەند قۆناغێك، دوایی کامڵ دەبێ و بە هێزو تاقەت دەبێ، لە هەموو ڕووێکەوە.

(التَّنكِيرُ فِي ضَعْفٍ وقُوَّة لِلنَّوْعِيَّةِ)، وشـەی (ضَعْفٍ) و (قُوَّة) هەردووکیـان بـە نەناسـراو (نَكِرَة) هاتـوون و، (أل)ی ناسـاندنیان لەسـەر نیـە، ئـەوە بـۆ جـۆرە، واتـە: لـە بێهێزییەکـی تایبـەت و، دوایـی هێـزو پێزێکـی تایبـەت.

٣)- ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٖ ضَعْفٗا وَشَيْبَةٗ﴾، دوایی لە دوای هێزو پێزیش، جارێکی دیکە گێڕاونیەوە بۆ بێهێزیی و پیریی و بە ساڵدا چوون، هەڵبەتە لێرەش وشەی (ضَعفاً) بە (ضُعْفاً)یش هاتوە، واتە: بێهێزیی و پیریی و بە ساڵدا چوون.

٤)- ﴿يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ﴾، خوا ﷻ هەرچی بیەوێ، دروستی دەکات.

٥)- ﴿وَهُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْقَدِيرُ﴾، هەر ئەو زانای توانایە.

چوار کورتە سەرنج

١- لە تەفسیری سوورەتی (المؤمنون)دا، باسی دروستکردنی مرۆڤ و قۆناغەکانی دروستکردنی مرۆڤمان کردوە بە درێژیی و، وا باشە لەو بارەوە سەرنجی ئەویٚ بدرێتەوە.

٢- لە سێ سەد ملیۆن (٣٠٠،٠٠٠،٠٠٠) حەیمەن کە قەبارەی یەك سانتیمەتر سێجا (١سم٣) نابن بە هەموویان، یەکێکیان دەبێتە پێشەنگ لەگەڵ هێلکۆکە (بُوَيْضَة)ی ئافرەتدا یەك دەگرن، دوایی ئا ئەوەیە کە دەبێتە مرۆڤ، کە پێی دەگوترێ: (نُطْفَة مُلَقَّحَة) نوتفەیەکی پیتێنراو، هەرکات حەیمەنێك لەگەڵ هێلکۆڵەیەکدا یەکیگرت و ئەو حەیمەنە چووە نێو هێلکۆڵەوە، چونکە حەیمەنەکە زۆر زۆر بچووکترە لە هێلکۆڵە، هێلکۆڵە بە چاو دەبینرێ، بەڵام حەیمەن سێ سەد ملیۆن (٣٠٠،٠٠٠،٠٠٠)یان، ئنجا یەك سانتیمەتر سێجا (١سم٣) پێك دێنن و، زۆر زۆر بچووکە، ئنجا ئەگەر خوا ﷻ ئیزنی لەسەر بێ، ئەو زیندەوەرە لە منداڵدانی ئافرەت دا گەشە دەکات و دەبێتە مرۆڤ.

٣- هێلکۆڵە (بُوَيْضَة) بێ ئەوەی قەبارەی زیاد بکات، پاش پیتێنرانی بۆ دە هەزار (١٠،٠٠٠) بەش دابەش دەبێ، واتە: ئەو هێلکۆڵەیە دوای ئەوەی حەیمەن لەگەڵیدا یەك دەگرێ، دەپیتێنرێ و بە بێ ئەوەی قەبارەکەی زیاد بکات، بۆ دە هەزار (١٠،٠٠٠) بەش دابەش دەبێ(١)، ئنجا ئەگەر لە قەدەر دە هەزار بەشەکەش گەورە بێ، جێی نابێتەوە لەو شوێنەدا، پێش ئەوەی بچێتە نێو منداڵدانەوە.

٤- ئێمە لە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)دا، بە درێژیی لە بارەی جەستەی مرۆڤ و کۆئەندامەکانیەوە قسەمان کردوە، کە زیاتر لە سەد (١٠٠) لاپەڕەمان بۆ تەرخان کردوەو، لە سەرچاوە زانستییەکانەوە، زانیارییەکانمان هێناون، بۆیە دەگونجێ بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی مرۆڤ و کۆئەندامەکانیەوە، سەرنجی ئەویٚ بدرێ.

---

(١) تفسير النابلسي، ج٧، ص١٥٩.

مەسەلەی دووەم:

لـە کاتـی هاتنـی ڕۆژی دوایـدا، تاوانبـاران سـوێند دەخـۆن، کـە تەنیـا سـەعاتێك لـە دنیـاو بـەرزەخ دا ماونـەوە، بـەڵام بڕوادارانـی زانـا، بۆیـان ڕاسـتدەکەنەوەو، لـەو ڕۆژەشـدا پـۆزش و پەشـێمانیی دادی کـەس نـادەن:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَٰنَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْبَعْثِۖ فَهَٰذَا يَوْمُ ٱلْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ﴾، ئەو ڕۆژە کە (السَّاعَة)، هەڵدەستێ، (السَّاعَة)، یانی: کاتێك کە کارێکی دیارییکراوی تێدا ئەنجام دەدرێ، ئنجا دەگونجێ مەبەست پێی، ئەو کاتە بێ کە ئاخیر زەمانی تێدا دێ و، دەشگونجێ ئەو کاتە بێ کە قیامەت و هەڵسانەوەو زیندوو کرانەوەی تێدا دێ، بەڵام لێرەدا بە پێی سیاق دەزانین کە مەبەست پێی ئەو کاتەیە، کە قیامەتی تێدا دێ. ئنجا ئایا ئەو ڕۆژە، ئەو سەعاتەو کاتە دیارییکراوە دێ، کە قیامەتی تێدا دێ، چی دەفەومێ؟

٢)- ﴿يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ﴾، لەو ڕۆژەدا: تاوانبارەکان سوێند دەخۆن کە لە سەعاتێك زیاتر نەماونەوە.

لـە کوێـدا؟ ئایـا لـە دنیـادا، یـان لـە قۆناغـی بەرزەخـدا، یـان لـە دوای فـووی یەکـەم، کـە دنیـا تێکچـووە؟ هەرسـێکیان دەگرێتـەوەو، دەشـگونجێ هەرسـێکیان پێکـەوە مەبەسـت بـن، ئـەوان پێیـان وایـە، هـەم مانەوەیـان لـە ژیانـی دنیـادا، هـەم لـە قۆناغـی بەرزەخـدا، هـەم لـە دوای فـووی یەکـەم، کـە ئاخیـر زەمانـی بـەدوادا

هاتـوە، هەمـووی لەبـەر چاوی ئەوانـدا دەبێتـەوە بـە سـەعاتێك، لـە چاو ئـەو كاتـە ئەبـڕاوەو ئەپسـاوەیەی ڕۆژی دوایـی.

٣)- ﴿ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ ﴾، هەر بەو شێوەیەش كاتی خۆی لادەدران (لە هەق)، واتە: ئاوا بەو شێوەیە كە گوێ بۆ وەحیی ناگرن، هەر بە مەزەنەو خەیاڵی خۆیان بیر دەكەنەوەو قسە دەكەن، كاتی خۆشی هەر وایان دەكرد لە دنیادا، كە لادەدران.

٤)- ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَـٰنَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَـٰبِ ٱللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْبَعْثِ ﴾، بەڵام ئەوانەی كە زانیاریی و بڕوایان پێدراوە، گوتیان: بەدڵنیایی لە كتێبی خوادا -بە پێی كتێبی خوا- تاكو ڕۆژی زیندووكرانەوە ماونەوە.

٥)- ﴿ فَهَـٰذَا يَوْمُ ٱلْبَعْثِ ﴾، ئەمڕۆش ڕۆژی زیندوو كرانەوەو هەڵسێنرانەوەیە.

٦)- ﴿ وَلَـٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام ئێوە نەتاندەزانی، واتە: ئێوە گرنگییتان بەو زانیارییە نەدەدا، ئەو ڕاستییانەتان بۆ ڕوون بكاتەوە، كە ژیان تەنیا ژیانی دنیا نیە، بەڵكو قۆناغی بەرزەخیش هەیە، دوایی فووی یەكەمی كەڕەناش هەیە، دوایی قیامەت و هەڵسانەوەو زیندوو كرانەوەش هەیە.

بـا لێرەدا ئامـاژە بـە شـتێك بكەیـن كـە (الشعراوي) لـە تەفسیرەكەی خۆیـدا بـە نـاوی: (خواطِرُ الشعراوي)[1]، هێناویەتـی، دەڵـێ: كاتـی خـۆی مامۆسـتایەك دەرسـی ڕەوانبێژیـی (بلاغـة)ی پـێ دەگوتیـن: مامۆسـتایەكە، گوتـی: لـە هەمـوو قوڕئانـدا (جِناس) ئەگـەر هاتبـێ (الجِناسُ النّاقِص)ی پێدەگوتـرێ، تەنیـا لـەم ئایەتـەدا (الجِناسُ التّام)ە، كە دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ ﴾، كـە ئـەو (ساعَة)ی یەكـەم، واتـە: قیامـەت، (ساعَة)ی دووەمیـش واتـە: كاتێكـی كـەم، ئـەوە (الجِناسُ التّام)ی پێدەڵێـن، ئەوانـی دیكـە كـە هاتبـن لـە قوڕئانـدا (الجِناسُ النّاقِص)یـان پێدەگوتـرێ لـە ڕووی ڕەوانبێژییـەوە[2]، یەكێـك لـە قوتابییـەكان گوتـی:

---

(١) ج١٨، ص ١١٥٤٠.

(٢) بـۆ وێنـە: (همـزة لمـزة) (جنـاس)ی ناتـەواو (ناقص)ە چونكـە: (همـزة) و (لمـزة) پیتەكانیـان

مامۆستا! حەزناکەم بگوترێ: هیچ شتێکی (ناقص) لە قورئاندا هەیە! (هەڵبەتە ئەوە بەس زاراوەیەکی ڕەوانبێژییە)، مامۆستایەکەش پێکەنیی و گوتی: ئاخر ڕەوانبێژان وا دەڵێن، ناڵێن: قورئان (ناقِص)ە، دەڵێن: لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە، ئەو جۆرە بێژەیە وای پێدەگوترێ! دواتر مامۆستایەکە ڕووی لە من کردو گوتی: تۆ چی دەڵێی؟ منیش گوتم: من وام پێ چاکە بگوترێ: (جِناس كلّ) و (جِناس بعض) یانی: ئەوە کە ئەو دوو وشەیە هەموو پیتەکانیان وەك یەك بن وەك (السّاعة) و (الساعة)، یان تەنیا بەشێکیان وەك یەك بن، وەك (همزة) و (لمزة).

هەڵبەتە ئەوە کە لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە زانایان ئەو زاراوەیەیان بەکارهێناوە، مانای وانیە کە (جِناس النّاقِص) شتێکی خراپ بێ، نا! قورئان شیعر نیە، بەلام دەبینین (سَجْع)ی تێدا ڕەچاو کراوە، جاری وا هەیە کێش و سەروا (وزن وقافیة)ی تێدا ڕەچاو کراوە، بەلام بە تەواویی ڕەچاو نەکراون، ئەگەرنا دەبوو بە شیعر، ئنجا ئەو کاتە کە ببوایە بە شیعر، ئەوە نوقسانیی بوو بۆ قورئان، ئێستا کە سەرجەم پێکهێنەرەکانی شیعری تێدا نین، ئنجا ئەوە شەڕەف و گەورەییە بۆ قورئان.

مەسەلەی (جِناس)یش کە دوو جۆرەو پێیان دەگوترێ: (جِناس)ی، تەواو (تامّ)و ناتەواو (ناقِص)، ئەوە زاراوەیەکی ڕەوانبێژییەو، مانای وا نیە کە قورئان ناتەواویی تێدا هەیە، ئەگەر یەکێك بڵێ: لە هەموو قورئاندا شیعرێکی تێدانیە، بەڵێ ڕاستە، چونکە قورئان شیعر نیەو فەرمایشتی بێ وێنەی خوایە، وەك شیعر دەچێ و شیعر نیە، وەك پەخشان دەچێ و پەخشان نیە، وەك وتار دەچێ و وتار نیە، بەڵکو فەرمایشتی خوایەو، لە ڕاستییدا وەك هیچ کام لەو جۆرە قسانە نیە، کە مرۆڤەکان کردوویانن لە شیعرو لە پەخشان و چی و چی.

٧)- ﴿ فَيَوۡمَئِذٖ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مَعۡذِرَتُهُمۡ ﴾، لەو ڕۆژەدا ئەوانەی ستەمیان کردووە، پۆزش هێنانەوەو بیانوو هێنانەوەیان سوودیان پێ ناگەیەنێ، (مَعْذِرَة: اسمُ مَصْدَرِ اعْتَذَرَ،

هێندەی یەکن و وەك یەکیشن، جگە لە پیتی یەکەم کە یەکیان (هـ) و ئەوی دیکە (ل)ە، هەڵبەتە دەبێ ئەو دوو وشەیەی جیناسیان هەیە، ماناکانیان جیاوازبن.

أي: إذا أبْدى عِلَّةً أوْ حُجَّةً لِيَدْفَعَ عَنْ نَفْسِهِ مُؤاخَذَةً عَلى ذَنْبٍ أو تَقْصِير)، (مَعْذِرَة) چاوگی (اعْتَذَرَ)یە، ئەویش بریتیە لەوەی کەسێك هۆکارێك، یان بەڵگەیەك بخاتە ڕوو بۆ ئەوەی سزادران لە خۆی دوور بخاتەوە، بەهۆی گوناهێك یان کەمتەرخەمییەکەوە.

٨)- ﴿وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ﴾، هەروەها ئەوان داوای داوای لێبوردنکردنیان لێناکرێ، زانایان زۆر لەبارەی ئەم ڕستەیەوە قسەیان کردووەو، چەند واتایەکی هەن:

١- هەروەها لەو ڕۆژەدا داوایان لێ ناکرێ کە داوای لێبوردن لە خوا بکەن و، سزاو گلەیی خوا لەسەر خۆیان لابەرن.

٢- (لا يَطْلُبُونَ رَفْعَ العِتابِ عَنْهُم)، داوا ناکەن کە لۆمەیان لەسەر لابچێ.

٣- (لا يَجْرُؤُ شَفِيعٌ أَنْ يَقُولَ لَهُمْ: اسْتَعْتِبُوا رَبَّكُمْ وَاسْئَلُوهُ أَنْ يُعْتِبَكُم أَي: يُزِيلَ العِتَابَ عَنْكُم)، واتە: هیچ تکاکارێك ناوێرێ پێیان بڵێ: داوا لە پەروەردگارتان بکەن کە عیتاب و گلەیی خۆی لەسەر ئێوە لابەرێ، یانی: داوایان لێناکرێ داوا لە پەروەردگار بکەن، گلەییان لەسەر لابەرێ.

٤- (لا يَطْلُبُ مِنْهُم الإِعْتابُ، وَهُوَ إِزالَةُ العَتْبِ يعْني: التَّوْبَةُ الَّتِي تُزِيلُ آثَارَ الجَرِيمَةِ لا تُطْلَبُ مِنْهُمْ لأَنَّها لا تُقْبَلُ مِنْهُم)، داوای (إِعْتاب)یان لێناکرێ کە بریتیە لە لابردنی گلەیی، واتە: پەشێمان بوونەوەو گەڕانەوەیەك کە شوێنەواری تاوانەکە لادەبات، ئەوەیان لێ داوا ناکرێ، چونکە لەو ڕۆژەدا تۆبەو گەڕانەوە قبووڵ ناکرێ.

٥- (أَي: لا يُطْلَبُ مِنْهُمْ أَنْ يُزِيلُوا العِتَابَ عَنْ أَنْفُسِهِم)، واتە: داوایان لێناکرێ، لۆمە لەسەر خۆیان لابەرن.

شایانی باسە: ئەم ڕستەیە بە بکەر نادیار (مجهول الفاعل) لە سێ شوێن دا هاتوە لە قورئان:

أ- لە سوورەتی (النحل)دا هاتوە: ﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾﴾.

ب- لە سوورەتی (الجاثیة)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذْتُمْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ فَٱلْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾.

ج- هەروەها لێرەش لە سوورەتی (الروم)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾.

هەروەها یەکجاریش بە بکەر دیار (مَعلوم الفاعل) هاتوە: ﴿ فَإِن يَصْبِرُوا۟ فَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ۖ وَإِن يَسْتَعْتِبُوا۟ فَمَا هُم مِّنَ ٱلْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾فصلت، واتە: ئەگەر داوای لابردنی عیتاب بکەن، ئەوان لەو کەسانە نابن کە عیتاب و لۆمەیان لەسەر لادەچێ، یان لەوانە نابن کە ڕێگایان بدرێ عیتاب و لۆمە لەسەر خۆیان لابەرن، بە هۆی تۆبە کردنەوە، چونکە لە قیامەتدا تۆبە کردن نیە.

مەسەلەی سێیەم:

باسی وێنە هێنانەوەی زۆر بۆ خەڵکی و، تۆمەتبارکردنی بەردەوامی کافرەکان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، بە هۆی مۆر بەسەر دڵەوە نرانیانەوە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَلَئِن جِئْتَهُم بِآيَةٍ لَّيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، بە دڵنیایی لەم قورئانەدا، لە هەموو وێنەیەکمان بۆ خەڵکی هێناوەتەوە، (**الضَّرْبُ: الوَضْعُ وَالإِلْصَاقُ، وَاسْتُعِيرَ هُنَا لِلذِّكْرِ وَالتَّبْيِين**)، (ضَرْب) بە مانای دانانی شتێك و بە مانای لکاندنی شتێك بە شتێکەوەیە، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ باسکردن و ڕوون کردنەوە، واتە: هەموو وێنەیەکمان بۆ خەڵکی ڕوونکردۆتەوە.

﴿ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، لە هەموو وێنەیەك، یانی: (**مِنْ كُلِّ مَثَلٍ مِمَّا يَحْتاجُهُ البَشَرُ لِفَهْمِ الحَقائِقِ بِضَرْبِ الأَمْثال**)، لە هەر وێنەیەك کە مرۆڤ پێویستیی پێی هەیە، بۆ تێگەیشتن لە ڕاستییەکان بە هۆی وێنە هێنانەوەوە، نەگەرنا وێنە زۆرن، نەهێنراونەوە، دوایی پێغەمبەر ﷺ وێنەی هێناونەوە کە لە قورئاندا نەهاتوون، دوایی زانایانی دیکە بەردەوام وێنە دێننەوە، عاقڵمەندەکان وێنە دێننەوە بۆ خەڵك بۆ تێگەیاندنیان، کەواتە: هەرچی وێنەیە لە قورئان دا نەهاتوە، بەڵکو هەرچی وێنەیەك کە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییانە کە قورئان دەیانخاتە ڕوو و مرۆڤ پێویستیی پێیانە، لەو وێنانە هەموویان هاتۆتەوە.

٢)- ﴿ وَلَئِن جِئْتَهُم بِآيَةٍ ﴾، ئەگەر تۆ نیشانەیەکیان بۆ بێنی، یاخود ئایەتێکی قورئانیان بۆ بێنی، هەر ئایەتێکی تازەیان بۆ بێنی.

٣)- ﴿ لَيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا مُبۡطِلُونَ ﴾، زۆر بە جەختکردنەوە ئەوانەی بێبڕوان دەڵێن، ئێوە تەنیا لەسەر ناهەقن. (**المُبْطِلُ: أهْلُ البَاطِلِ عَكْسُ المُحِقِّ: وَهُوَ أهْلُ الحَقِّ**)، (**مُبْطِل**) کەسێکە کە خاوەنی باتیڵ و ناهەقیی بێ، پێچەوانەی (**مُحِق**) یانی: خاوەن هەق.

٤)- ﴿ كَذَٰلِكَ يَطۡبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، هەر ئاوا، بەو شێوەیە خوا ﷻ مۆر بەسەر دڵی ئەوانەوە دەنێ کە نازانن، (**الطَّبْعُ عَلَى القَلْبِ: تَصييرُهُ غَيْرَ قابِلٍ لِفَهمِ الأُمُورِ الدِّينِيَّة**)، مۆر بەسەر دڵەوەنران، یانی: ئەو دڵەو ئەو عەقڵە وای لێ بکرێ، لە کاروباری ئایینی تێنەگات، لە فەرمایشتی خوا تێنەگات.

لێرەدا خوا ﷻ بە دوو سیفەتان ئەوانەی وەسف کردوە:

١- ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾، ئەوانەی بێبڕوابوون.

٢- ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، ئەوانەی نازانن.

ئەوانەی بێبڕوان و، نەزانن، لە ڕاستیدا نەزانییەکەیان بۆتە هۆی بێبڕواییان و، بێبڕواییەکەشیان بۆتە هۆی عینادیی و کەللەڕەقیی و، بەهرەمەند نەبوونیان لە ئایەتەکانی خواو لە وێنە هێنانەوەکانی خواو، لەو موعجیزەو نیشانەو بەڵگانە، کە خوا ﷻ بە پێغەمبەری خۆیدا ﷺ ناردوونی.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

فەرمانکردن بە پێغەمبەری خوا ﷺ بە خۆڕاگریی و نەلەخشان، بە هۆی قسەو ڕەفتاری نەفامانەی بێبڕوایانەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَٱصۡبِرۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞۖ وَلَا يَسۡتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ٦٠ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ فَٱصۡبِرۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞۖ ﴾، **دەجا خۆڕاگر بە (ئەی موحەممەد!)، مادام حاڵ بەو شێوەیەیە، دامەزراوو نەلەخشاو بە، بە دڵنیایی بەڵێنی خوا ڕاستە، چەسپاوە.**

ئایا بەڵێنی خوا، مەبەست پێی چیە؟

أ- دەگونجێ مەبەست هاتنی قیامەت بێ.

ب- دەگونجێ مەبەست بەڵێنی هاتنی یارمەتیی خوا ﷻ بێ بۆ پێغەمبەر ﷺ.

جـ- دەگونجێ مەبەست بەڵێنی تۆڵە ستاندنەوەی خوا بێ، لە دوژمنانی، ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿ وَلَا يَسۡتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴾، **با ئەوانەی دڵنیا نین، تۆ نەلەخشێنن، واتە: بە قسەو ڕەفتاریان، تۆ لە حاڵەتی ویقاریی و سەنگینیی و سەقامگیریی خۆت لانەدەن، بتجووڵێنن و بتلەخشێنن.**

پێشتر گوتمان: **(الإسْتِخْفافُ: مُبالَغَةٌ في جَعْلِ الشَّيء خَفِيفاً)**، **(إسْتِخْفاف)** واتە: شتێك سووك بكەی و، بێ كێشی بكەی، **(والخِفَّةُ مُسْتَعارَةٌ لِحالَةِ الجَزْعِ وَظُهُورِ آثارِ الغَضَبِ)**، **(خِفَّة)**: سووكیی، خوازراوەتەوە بۆ حاڵەتی هەڵپەیی و دەركەوتنی شوێنەواری تووڕەیی، واتە: با تۆ نەلەخشێنێ و شلوێت نەكات.

لە (مصنف ابن أبي شيبة)یدا[1] هاتوە کە جارێك عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب (خوا لێی ڕازی بێ) پێش نوێژیی دەکات و، قورئان دەخوێنێ، یەکێك لە خەواریج ئەو ئایەتە دەخوێنێتەوە: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴿٦٥﴾﴾الزمر، واتە: ئەگەر تۆ هاوبەش بۆ خوا دابنێی، کردەوەکەت هەڵدەوەشێتەوە، کە دیارە خەواریج عەلیان بە ئەهلی کوفرو شیرك داناوە، عەلییش (خوا لێی ڕازی بێ) یەکسەر ئەم ئایەتە دەخوێنێتەوە: ﴿ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۖ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴾، خۆڕاگر بە بەڵێنی خوا ڕاستە، با ئەوانەی دڵنیا نین و دڵ دامەزراو نین، تۆ نەلەخشێنن و شلوێت نەکەن.

خوشکان و برایانی بەڕێز!

مرۆڤ بە ئەندازەی ئەوە کە لە خوا ﷻ نیزیك دەبێ، بە فەرمایشتەکەشی ئاشنا دەبێ، بەڵێ بە ئەندازەی ئەوە کە خوای پەروەردگاری زیاتر خۆش دەوێ و، لە لای بەرزترو مەزنترو گەورەتر دەبێ، هەروەها خوا لە لای بەڕێزتر دەبێ و لە لای سام لێکراوتر دەبێ و، بۆی ملکەچتر دەبێ: بە تەئکید لە فەرمایشتەکەشی نیزیکتر دەبێ وباشتر لێی حاڵیی دەبێ.

ئنجا خوا ﷻ بە لوتف و کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ و، هاوکارو یارمەتییدەرمان بێ، کە هەرچی زیاتر لێی نیزیك بین، بۆ ئەوەی لە فەرمایشتەکەشی بەهرەمەندتر بین، خوا یارمەتییمان بدات، بە هۆی شوێن پێ هەڵگرتنی موو بە مووی پێغەمبەرەوە ﷺو بە دواکەوتنی ڕێبازەکەیەوە، هەرچی زیاتر بزانین قورئان بۆچی هاتوەو، پێویستە چۆن لە قورئان تێبگەین و، چۆن کاری پێ بکەین و، چۆن لێی بەهرەمەند بین، لە ڕووی ژیانی تاکیمان و، ژیانی خێزانییمان و، ژیانی کۆمەڵایەتییمان و، ژیانی سیاسییمانەوە؟!

---

(١) ٣٩٠٤٦، وأيضا أخرجه إبن الجعد: ٢٣٧١، والبغوي في شرح السنة باب: تحريم الكلام في الصلاة.

ئـەم قورئانــە بــە تەئکیــد کەتەلــۆك و بەرنامــەی ژیانــە، هیدایەتــی تاکــەو، بەرنامەیـە بـۆ کۆمەڵـگا، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدٗا ﴿٢٨﴾ ﴾الفتـح، واتــە: خــوا ﷻ پێغەمبـەری خـۆی نـاردوە بـە ڕێنماییـەوەو، بـە ئاییـن و بەرنامەیەکـی هـەق و ڕاستیشـەوە، ڕێنماییـە بـۆ تـاك، بەرنامەیـە بـۆ کۆمەڵـگا.

خـوا ﷻ یارمەتییمـان بـدات، هـەم قورئـان وەك هیدایـەت لـە زاتـی خۆمانـدا بەرجەسـتە بکەیـن و، وەری بگریـن و، هــەم قورئانیــش لــە ژیانــی کۆمەڵــگای خۆمانـدا پیـادە بکەیـن، بەرجەسـتەی بکەیـن، واتـە: هـەم هیدایەتەکـەی کـە خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری خاتەمـدا ﷺ ناردوویەتـی، هـەم دینـە هەقەکـە کـە هەردووکیـان لـە قورئانـدا هـەن و، پێغەمبـەری خـواش ﷺ لـە ڕێبـازی خۆیـدا، قورئانـی بەرجەسـتەو پراکتیـزە کـردوە، خـوا یارمەتییمـان بـدات: ئـەو ڕێنماییـە ڕاسـتەو ئـەو دینـە هەقە، لە ژیانـی تاکیـی و کۆمەڵیـی خۆمانـدا بچەسـپێنین، بـۆ ئەوەی هەم لـە دنیادا سـەربەرزو سـەرفرازو بەختـەوەر بیـن، هـەم لـە دواڕۆژیشـدا ڕوو سـوورو سـەربەرز بیـن، کاتێـك دەچینـەوە خزمـەت خـوای پـەروەردگارو، دەچینـەوە خزمـەت پێغەمبـەری خـوا ﷺ.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

لقمان

دەستپێک

بەڕێـــزان!

ئەمڕۆ کە ڕۆژی (١٠)ی مانگی (ذي القعدة) ساڵی (١٤٤٠)ی کۆچیی، بەرانبەر: (١٣)ی تەمووزی (٢٠١٩)ی زاینییە، خوا ﷻ پشتیوان بێ دەست دەکەین، بە تەفسیر کردنی سوورەتی (لقمان)، وەك عادەتی خۆمان سەرەتا دێینە سەر پێناسەو خستنە ڕووی نێوەڕۆکی سوورەتی (لقمان)، لە حەوت (٧) بڕگەدا:

پێناسەی سووڕەتی (لقمان) و بابەتەکانی

١)- ناوی ئەم سووڕەتە:

ئەم سووڕەتە ناوی سووڕەتی (لقمان)ە، تەنیا ئەو ناوەی هەیەو، ناوی (لقمان)یش تەنیا جارێك لە قورئاندا هاتووەو، ئەویش لەم سووڕەتە موبارەکەدا.

٢)-ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنەخواردا:

ئەم سووڕەتە لە ڕیزبەندیی دابەزیندا، ژمارەکەی پەنجاو حەوت (٥٧)ە، واتە: (٥٦) سووڕەت لە پێش ئەم سووڕەتە موبارەکەدا دابەزیون، پێش سووڕەتی (سبأ) و دوای (الصافات) دابەزیوەو، لە موصحەفیشدا، ژمارەکەی سی و یەکە (٣١)ە.

٣)-شوێنی دابەزینی:

ئەم سووڕەتە هەمووی مەککەییە، واتە: هەمووی لە شاری مەککەو لە قۆناغی مەککەدا دابەزیوە، پێش کۆچی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بۆ شاری (یثرب)، کە دواتر ناوی لێنرا مەدینە، هەرچەندە هەندێك لە زانایان دوو، یاخود

سێ ئایەتی لێ هەڵداوێرن، لەبەر ئەوەی باسی نوێژو زەکاتیان تێدا هاتوە، بەڵام ئەوە نابێتە بەڵگە لەسەر مەدینەیی بوونی ئەو دوو، یان سێ ئایەتە، چونکە نوێژو زەکات بە گشتیی هەر لە سەرەتاوە هەبوون، دوایی پێنج فەرزەی نوێژو، ئەندازەو شێوەی زەکاتدان، بە کێ بدرێ و چۆن بدرێ و.... هتد، دیاریکراون، لە قۆناغی مەدینەدا، بەڵام هەر لەقۆناغی مەککەشدا، ماڵ بەخشین و زەکاتدان بە ڕەهایی بووە، لەو بارەوەش ئەم دەقە هەیە: (عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عَبَّاس رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: أُنزِلَتْ سُورَةُ لُقْمَان بِمَكَّةَ)[1]، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، گوتوویەتی: سووڕەتی لوقمان لە مەککە دابەزێنراوە.

٤)- ژمارەی ئایەتەکانی:

ئایەتەکانی ئەم سووڕەتە (٣٣) یان (٣٤)ن، زیاتریش ژمارەی (٣٤) تەبەننیی کراوەو کاری پێکراوە، پێشتریش باسمانکردوە: کە ژمارەی ئایەتەکان و، ڕاجیایی زانایان لە ژمارەی ئایەتەکاندا، ناگەڕێتەوە بۆ کەم و زیادیی لە قورئاندا، یەکێکیان بڵێ: ئەو ئایەتە زیادەو، یەکیان بڵێ: ئەو ئایەتە کەمە، نا، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ کورتیی و درێژیی ڕستەکان، پێشتر قسەمان لێکردوەو دووبارەی ناکەینەوە.

٥)- نێوەڕۆکی:

ئەمیش هەمان نێوەڕۆکی سووڕەتە مەککەییەکانی هەیە، باسی خواناسیی و خواپەرستیی و نیشانەو بەڵگەکانی خوا ﷻ، هەروەها چاکەو نیعمەتەکانی لە ژیانی مرۆڤدا، پاشان ڕۆژی دوایی و، سزاو پاداشت (بە هەشت و دۆزەخ)و، باسی قورئان و پەیامی خوا ﷻ و، هەڵوێستی نەرێنییانەی بێبڕوایان لە بەرانبەرخوا ﷻ

(١ (الدار المنشور (٦/٥٠٣) للسيوطي ونسبه لابن ابن مردويه، والبيهقي في (الدلائل)، وينظر: الإستيعاب في بيان الأسباب، ج٣، ص٥٩.

و نیشـانەکانی و دیداریـدا، باسـی ڕەوشـت و خەسـڵەتە بەرزەکانـی بـڕواداران و، خەسـڵەتە خراپەکانـی بێبڕوایـان.

٦)- تایبەتمەندییەکانی ئەم سووڕەتە:

دەگونجێ کۆمەڵێـك تایبەتمەندیـی تێـدا ڕەچـاو بکرێـن، کـە ئێمـە پێنجیانمـان هێنـاون:

١- باسی کڕینی قسەی خافڵێنەر، تەنیا لەم سووڕەتەدا ئەو مەسەلەیە هاتوە، کە پیشەی نەیارانی قورئان و ئیسلامە، ئەمە لە ئایەتی ژمارە شەشدا خراوەتەڕوو.

٢- بەسەرهاتی لوقمان و ئامۆژگارییکردنی بۆ کوڕەکەی، ئەویش تەنیا لەم سووڕەتەدا هاتوە.

٣- باسی ئەوە کە هەرچی درەختی زەویی هەیە، بکرێنە قەڵەم (پێنووس)، ئاوی دەریاش هەمووی بکرێتە مەرەکەب و حەوت هێندەی دیکەشی بخرێتەسەرو، هەموو وشەکانی خوایان، هەموو پێ نانووسرێن، چونکە وشەکانی خوا بێ کۆتایین، بەڵام هەرچۆن بێت ئاوی دەریاکان کۆتایی دێ، ئەمەش تەنیا لەم سووڕەتەدا هاتوە، دیارە لە سووڕەتی (الكهف)یشدا، شتێك باسکراوە، بەڵام نە باسی حەوت هێندە دەکات، حەوت هێندەی دیکە دەریای بخرێنە پاڵ و، نە باسی درەختکران بە قەڵەمیش دەکات، بەڵکو هەر دەفەرموێ: ﴿قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّى لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾﴾ **الكهف**.

لەوێـدا دەفەرمـوێ: بڵـێ: ئەگـەر ئـاوی دەریـا هەمـووی مەرەکـەب بێـت بـۆ نووسـینی وشـەکانی پـەروەردگارم، ئاوەکـە تـەواو دەبێـت، بەرلـەوەی وشـەکانی پـەروەردگار تـەواو بـن، ئەگـەر وێنـەی خۆشـی بخرێتـە گـەڵ.

لەوێـدا بـەس باسـی وێنـەی خـۆی دەکات، واتـە: ئـاوی دەریاکانـی زەوی چەنـدە، هێنـدەی دیکەشـی بخرێتـە گـەڵ، بـەڵام لێـرەدا باسـی حـەوت هێنـدەی دیکـەو، پاشـان باسـی بەقەڵەمکرانـی درەختەکانـی زەوییـش دەکات.

٤- باسی ئەوە کە دروستکردن و زیندوو کردنەوەی تێکڕای مرۆڤان، وەك هی یەك کەس وایە بۆ خوا، کە ئەویش تەنیا لەم سووڕەتەدا، لە ئایەتی ژمارە (٢٨)دا، هاتوە.

٥ - باسی ئەوە کە: أ- خوا زانیاریی ئاخیر زەمان و، ب- توانای باراندنی باران و، ج- نهێنیی نێو منداڵدان و، د- کردەوەکانی مرۆڤ و، ه- شوێنی مردنی، تەنیا لەلای خوایە، ئەویش تەنیا لێرەدا هاتوە، لە ئایەتی کۆتایی و ژمارە (٣٤)ی ئەم سووڕەتە موبارەکەدا.

✷ دەرسی یەکەم ✷

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــــزان!

ئـەم دەرسـە یـازدە (١١) ئایەتـی سـەرەتای سـووڕەتی (لقـمان) دەگرێتـە خـۆی و، دەتوانیـن بڵێیـن: پێنـج بابەتـی سـەرەکیی بـاس دەکات:

١- پێناسەکردنی قورئان و بە ڕێنمایی و بەزەیی بۆ چاکەکاران لە قەڵەم درانی و، وەسفی چاکەکاران بە پێنج لە سیفەتە بنەڕەتییەکانیان.

٢- باسی جۆرە نەیارێکی قورئان، کە قسەی پووچ دەکڕێ، بۆ لە ڕێی خوا لادانی خەڵك و، خستنە ڕووی چەند سیفەت و کردەوەیەکی خراپی ئەو کەسە.

٣- باسی سەرەنجامی خێری بڕوادارانی کردەوە باش، کە بریتیە لە بەهەشتی ڕازاوەو نەبڕاوەی خوا، بەهەشتی پڕ نازو نیعمەتی خوا.

٤- باسی دروستکردنی خوا بۆ ئاسمانەکان، بەبێ کۆڵەکەکان ڕاگرتنی ئاسمانەکان و، چەسپاندنی چیایەکان لە زەوییدا، بۆ لەنگەرگرتنی و نەجووڵانی و، تێدا بڵاوکردنەوەی [واتە:لە زەوییدا] ژیانداران و، دابەزاندنی ئاو لە سەرێوەو، ڕواندنی ڕووەکە بەرهەمدارو چاکەکان.

٥- تەحەدداکردنی[1] موشریکەکان، کە ئایا پەرستراوە ساختەکانیان، چ شتێکی وەك هی خوایان ﷻ دروستکردووە؟.

---

(١) التحدِّي: طَلَبُ النِّزال: داواکردنی هاتنەمەیدان.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ ٱلَّذِينَ
يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ
وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْتَرِى لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ
ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ
مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِىٓ أُذُنَيْهِ وَقْرًا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟
وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلنَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ
﴿٩﴾ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ وَأَلْقَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِن
كُلِّ دَآبَّةٍ ۚ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾ هَٰذَا خَلْقُ ٱللَّهِ
فَأَرُونِى مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ۚ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿١١﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

[بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە. ئەلیف لام میم ﴿١﴾ ئەوانە ئایەتەکانی
کتێبێکی کارزانن ﴿٢﴾ ڕێنمایی و بەزەییە بۆ چاکەکاران ﴿٣﴾ ئەوانەی نوێژ بەرپا
دەکەن و زەکات دەدەن و، تەنیا ئەوانن بڕوای پتەویان بە مەنزڵگای کۆتایی
هەیە ﴿٤﴾ ئەوانە لەسەر ڕێنماییەکن لە پەروەردگاریانەوەو، هەر ئەوانە
سەرفرازن ﴿٥﴾ لە خەڵکیش بابای وا هەیە قسەی پووچ و خافڵێنەر دەکڕێ، تاکو
بەبێ زانیاریی (خەڵك) پێی لە ڕێی خوا لابدات و (ڕێی خوا) بە گاڵتە پێکراو
بگرێ، ئەوانە سزاو ئازارێکی ڕیسواکەریان هەیە ﴿٦﴾ کاتێکیش ئایەتەکانمانی
بەسەردا بخوێنرێنەوە، خۆ بەزلگرانە پشت هەڵدەکات وەك هەر نەیبیستبن،
وەك گوێیەکانی قورساییان تێدابێ، بۆیە موژدەی ئازارێکی بە ئێش و ژانی پێبدە

﴿٧﴾ بێگومـان ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو کـردەوە چاکـەکان دەکـەن، بەهەشـتە پـڕ نـازو نیعمەتەکانیـان هـەن (لـە ڕۆژی دواییـدا) ﴿٨﴾ تییانـدا هەمیشـەیی دەبـن (ئـەوە) بەڵێنـی خوایـە، ڕاسـتەو، ئـەو زاڵـی کاربەجێیـە ﴿٩﴾ (خـوا) ئاسـمانەکانی دروسـتکردوون بـەو کۆڵەکانـە کە نایانبینـن (ڕایگرتـوون) و (چیایە) چەسپاوەکانیشـی فڕێداونـە نێـو زەوییـەوە، تاکـو نەتانجووڵێنـێ و لەنگـەر گرتووبـێ و، هەمـوو جـۆرە ژیاندارێکیشـی تێـدا (لـە زەوییـدا) بڵاوکردۆتـەوەو، لەسـەرەوەش ئاوێکـی (بـە پێـز) مـان دابەزانـدوە کـە لـە هـەر جـۆرە جووتێـك (ڕووەکێـك)ی بـاش و بەرهەمدارمـان پـێ ڕوانـدوە ﴿١٠﴾ ئەمـە (کـە باسـکرا) دروسـتکراوی خوایـە (کـە بانگدەکرێـن بـۆ پەرستنی)، دەجـا پێشـانم بـدەن، ئەوانـی دیکـەی جیـا لـەوی (لـە پەرسـتراوە سـاختەکان) چییـان دروسـتکردوە؟ بەڵکـو (ڕاسـتییەکەی ئەوەیـە کـە) سـتەمکاران (ئـەك کـە جگـە لـە خـوا دەپەرسـتن) لـە گومڕاییەکـی ئاشـکرادان ﴿١١﴾].

ڕشیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ): قسـەی خافڵێنـەر، (اللَّهو: مَا يَشْغَلُ الإِنْسَانَ عَمَّا يَعْنِيهِ، وَيُهِمُّهُ، وَيُعَبِّرُ بِاللَّهْوِ عَنْ كُلِّ مَا يُسْتَمْتَعُ بِهِ)، (لَهو): هـەر شـتێکە کـە مـرۆڤ لـەوەی کـە پێویسـتە گرنگیـی پێبـداو، بەلایـەوە بایەخـدارە، بـێ ئـاگای بـکات و بیخافڵێنـێ، وشـەی (لَهـو) تەعبیـری پێدەکـرێ لـە هـەر شـتێك کـە بەهـرەی پـێ وەربگیـرێ، جۆرێـك لەززەتـی لـێ وەربگیـرێ.

(هُزُوًا): واتـە: گاڵتەپێکـراو، (الهُـزءُ: مَـزْحٌ فِـي خِفْيَـةٍ)، وشـەی: (هُـزء): بریتیـە لـە گاڵتـە پێکردنێکـی پەنهـان، (هُـزُوًا) چاوگـە، یانـی: (مَهْـزُوءاً بِـهِ)، گەڵتـە پێکـراو.

(مُّهِينٌ): واتـە: ڕیسـواکەرو زەبوونکـەر، (هَـانَ الأَمْـرُ سَـهُلَ، مُهِيـن أي: مُـذِل)، (هَـانَ الأَمْـرُ)، واتـە: کارەکـە ئاسـان بوو،(مُهِيـن) یانـی: ڕیسـواکەر (وَالهَـوَانُ عَلَـى وَجْهَيـنِ:

أ- تَذَلُّلُ الإنسَانِ فِي نَفسِهِ، لِمَا لايُلْحِقُ بِهِ غَضَاضَةً، فَيُمْدَحُ.

ب- أَنْ يَكُونَ مِنْ جِهَةِ مُتَسَلِّطٍ مُسْتَخِفٌ بِهِ، فَيُذَمُّ بِهِ).

واتە: (هــوان) دوو جۆرە:

یەکەم: ئەوەیە: مرۆڤ ملکەچ بێ لە زاتی خۆیدا، بۆ شتێك کە نەبێتە هۆی کەمیی بۆی، کە ئەوە حاڵەتێکی باشە، یانی: میهرەبانیی و نەرم و نیانیی.

دووەم: ئەوەیە کە مرۆڤ زەبوون بێ بۆ لایەنێك کە بەسەریدا زاڵ بێ و، بە کەمی بگرێ، کە بە تەئکید ئەو کاتە ئەو (هَوَان)ە، مرۆڤی لەسەر سەرزەنشت دەکرێ و، بۆی دەبێتە عەیبە.

(وَقْرًا): (أي: ثِقَـلاً، وَصَممَـاً)، (وَقر) هـەم بـە مانـای قورسایی هاتـوە، هـەم بـە مانـای کەڕییـش هاتـوە، (عَمَـد وعُمُـد، جَمْـعُ عَمُـود: خَشَـبٌ تَعْتَمِـدُ عَلَيْـهِ الخَيْمَـةُ)، وشـەی (عُمُـد) و (عَمَـد) هەردووکیـان کـۆی (عَمُـود)ن، کـە ئەویـش بریتیـە لـە تەختەیـەك، دارێـك کـە چـادر هەڵـدەدرێ پشـتی پـێ دەبەسـتێت و، وەك دینگەیـەك دەدرێتـە بـەری، بـە کوردیـی (ئەسـتوندەگ)ی پێدەڵێـن، وەك هێمـن لـە شـیعرێکیدا دەڵـێ:

شکا ئەستوندەگی تاوڵی مرادم.

بـەڵام ئەوانـەی لەملاولایانـەوە دیـارن، بەرچیخـن[1] و دەدرێنەبـەر قەراغـی چادرەکـە، بـۆ ئـەوەی ئەملاولاکەشـی بەرزبـن و، بگونجـێ هامۆشـۆی تێـدا بکـرێ.

(رَوَاسِيَ): کـۆی (رَاسِـي)یە، یانـی: چەسـپاوەکان، دەڵـێ: (رَسَـى الشَّـيءُ يَرْسُـو رَسْـاً: ثَبَـتَ وَأَرْسَـاهُ غَيْـرُهُ، وَرَواسِـيَ شـامِخاتٍ:جِبالٍ ثابِتـات)، (رَسَـى الشَّـيءُ يَرْسُـو رَسْـاً)، واتـە: چەسـپا، ئـەو شـتە دەچەسـپێ، چەسـپان، (وَأَرْسَـاهُ غَيـرُهُ)، واتـە: (ثَبَّتَـهُ) یـان (أَثْبَتَـهُ) واتـە: چەسـپاندی، (رَواسِـيَ شـامِخاتٍ أي: جِبـالاً ثَابِتَـات)، واتـە: چیایـە سەرکەشـەکان، یاخـود چیایـە چەسـپاوەکان.

---

(١) بەرچیخ: دارێکە هێندەی کلکە بێڵ و پێمەڕە، دەدرێنە بەر قەراغەکانی ڕەشماڵ و چادر.

(أَن تَمِيدَ بِكُمْ): (المَيْـدُ: الإضطِـرَابُ للشَّـيء العَظِيـم)، (مَيْـد) بریتیـە لـە جووڵـە جووڵـی شـتێکی مـەزن، کـە دەفەرموێ: ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، یانـی: (أَن لا تَمِيـدَ بِكُـم)، بـۆ ئـەوەی نەتانجووڵێنـێ، یاخـود: (كَرَاهَـةَ أَن تَمِيـدَ بِكُـم) کـە واتاکـەیـان لێـك نزیکـە: لەگـەڵ پێناخۆشـبوونی ئـەوەی بتانجووڵێنـێ، بۆیـە خـوا چیایەکانـی لـە زەوییـدا کردوونـە گوڵمیـخ.

(وَبَثَّ): واتـە: بڵاویکردۆتـەوە، (البَـثُّ: التَّفرِيـقُ وإِثَـارَةُ الشَّـيءِ، كَبَـثُّ الرِّيـحِ التُّـرَابَ)، (بـثٌ): بریتیـە لـە بڵاوکردنـی شـتێك، وەك چـۆن بـا گڵ و خـۆڵ بـڵاو دەکاتـەوە.

(دَابَّةٍ): (الـدَّبُّ والدَّبِيـبُ: المَشـيُ الخَفِيـفُ، وَيُسْـتَعْمَلُ ذَلِـكَ فِـي الحَيَـوَانِ، وَفِـي الحَشَـرَاتِ أَكثَـر)، وشـەی (دَبّ) لەگـەڵ (دَبِيـب)دا واتـە: ڕۆیشـتنێکی سـووك و، بەکاریشـدەهێنرێ بـۆ ژیانـداران، هەروەهـا بـۆ زینـدەوەران، بـەڵام زیاتـر بـۆ زینـدەوەران بـەکاردێ، هـەر شـتێك کـە لەسـەر زەوی بـڕوات.

(زَوْجٍ كَرِيمٍ): (كلّ: صِنـفٍ جَيِّـدٍ حَسَـن)، (زَوج) لێرەدا بـە مانـای (صِنـف) دێ، هـەر جـۆرە ڕووەکێکـی بـاش و بەرهەمدار.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنــە خــوارەوەی ئــەم ئایەتــە موبارەکــە: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مُّهِينٞ ﴾، لـەو بـارەوە چەنـد گێردراوەیـەك دەخەینـەڕوو:

یەکەم: **(عَنْ عَبْدِ للهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، نَزَلَتْ فِي النَّضْرِ بْنِ الْحَارِثِ، كَانَ يَخْرُجُ تَاجِرًا إِلَى فَارِسَ، فَيَشْتَرِي أَخْبَارَ الْأَعَاجِمِ فَيَرْوِيهَا، وَيُحَدِّثُ بِهَا قُرَيْشًا، وَيَقُولُ لَهُمْ: إِنَّ مُحَمَّدًا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يُحَدِّثُكُمْ بِحَدِيثِ عَادٍ وَثَمُودَ، وَأَنَا أُحَدِّثُكُمْ بِحَدِيثِ رُسْتُمَ وَإِسْفِنْدِيَارَ وَأَخْبَارِ الْأَكَاسِرَةِ)، (أسباب النزول للنيسابوري، ص٣٢٦).**

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبباس (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، دەڵـێ: ئـەم ئایەتـە لـە بـارەی (نَضْرِ بْنِ الْحَارِث)ەوە کـە یەکێـك بـوو لـە زلـە زلەکانـی قوڕەیـش لـە مەککـە، هاتوەتـە خـوارێ کـە بـۆ بازرگانیـی دەچـوو بـۆ وڵاتـی (فـارس)، لـەوێ هەواڵـی پادشـاکانی فارسـی دەکـڕی، دوایـی بـۆ قوڕەیشـییەکانی بـاس دەکـردو، پێـی دەگوتـن: موحەممـەد ﷺ باسـی عـاد و سـەموودتان بـۆ دەکات و، منیـش بەسـەرهاتی (رُسْتُم) و (إِسْفِنْدِيَار)و هەواڵـی پادشـایەکانی فارسـتان بـۆ دەگێڕمـەوە.

بەڵام خاوەنی (الإستيعاب فِي بيان الأسباب)[1] کە بە سێ ڕیوایەت هێناویەتی:

١- دەربارەی یەکێکیان دەڵێ: (مَوضوعٌ) هەڵبەستراوە.

٢- بۆ دووەمیان دەڵێ: (ضَعيف جِدًا)، زۆر بێهێزە، لە ڕووی (سَنَد)ەوە.

٣- بۆ ئەوی دیکەشیان دەڵێ: (مَوضُوعٌ) هەڵبەستراوە.

---

(١) قال مؤلفا: الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ٥٩ - ٦٠: ضعيف جداً.

بۆیەش هێنام چونکە زۆربەی تەفسیرەکان هێناویانە و، تاکو خوێنەران بزانن کە لە ڕووی (سَنَد)ەوە یان زۆر بێهێزەو پشتی پێ نابەسترێ، یاخود هەڵبەستراوەو هەر دەبێ فڕێ بدرێ، تەنیا بۆ ئاگادارکردنەوەی بینەران و بیسەران و خوێنەرانی بەڕێز هێنام.

دووەم: (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: بَاطِلُ الحَدِيثِ، هُوَ الغِنَاءُ وَنَحوهُ)[1]، واتە: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾، دەڵێ: عەبدوڵلای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی دەبێ) گوتوویەتی: مەبەست لە گۆرانیی و وێنەی گۆرانییە، بەڵام لە ڕووی (سَنَد)ەوە دیسان دەڵێ: زۆر بێهێزە پشتی پێ نابەسترێ[2].

سێیەم: [عَنْ أَبِي أُمامَةَ ﷺ، عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ:لا تَبِيعُوا القَيْنَاتِ، وَلا تَشْتَرُوهُنَّ، وَلا تُعَلِّمُوهُنَّ، وَلا خَيرَ فِي تِجارَةٍ فِيهِنَّ، وَثَمَنُهُنَّ حَرَامٌ، وَفِي مِثلِ ذَلِكَ أُنزِلَت هَذِهِ الآيَةُ] (أخرجه الترمذي: ١٢٨٢، وابن ماجه: ٢١٦٨، وغيرهما، إسناده ضعيف جدًا).

واتە: (گوایە) ئەبوو ئومامە ﷺ، گوتوویەتی: پێغەمبەر خوا ﷺ فەرموویەتی: (ئافرەتانی گۆرانیی بێژ مەفرۆشن و، مەیانکڕن و، فێریان مەکەن و، هیچ بازرگانییەك لەواندا هیچ خێری تێدانیەو، نرخەکەشیان حەڕامە، لەو بارەوە ئەم ئایەتە هاتوەتە خوار[3]، سەنەدەکەی زۆر بێ هێزەو هی پشت پێ بەستران نیە.

ئەوەی کە لەو بارەوە هەبێت و شایەنی بایەخ پێدان بێ لە ڕووی سەنەدەوە ئەم دوو دەقەن:

چوار: [عَنْ عَبدِاللهِ بنِ مَسْعودٍ ﷺ، قَالَ: لَهْوَ الحَدِيثِ هُوَ الغِنَاءُ، وَالَّذِي لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ، يُرَدِّدُهَا ثَلاثَ مَرَّاتٍ][4].

---

(١) ج٣، ص٥٩.

(٢(الإستيعاب في بيان الأسباب) ، ج٣، ص٥٩.

(٣(الإستيعاب في بيان الأسباب) ، ج٣ ص٦٠، سنده ضعيف جداً.

(٤) قال مؤلفا: الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٦٣، سنده حسن.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ، گوتوویەتی: (لَهْوَالحَدیث) بریتیە لە گۆرانیی سوێند بەو خوایەی جگە لەو هیچ پەرستراو نین، سێ جاران سوێندەکەی دووبارە کردۆتەوە، (دیارە بۆچوونی وی وایە).

پێنجەم: [عَنِ عَبْدِاللهِ بنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا، قَالَ: لهو الحَدِيثِ هُوَ الغِنَاء وَأَشبَاهُهُ] [1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ) گوتوویەتی: (لَهْوَ الحَدِيث) بریتیە لە گۆرانیی و وێنەی گۆرانیی.

سێ ڕیوایەتی دیکە دێنین تەنیا بۆ ئاگادارکردنەوەی مسوڵمانان، کە ئەو جۆرە ڕیوایەتانە پشتیان پێ نابەسترێ:

شەشەم: [عَنِ ابنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا، قَالَ: أُنزِلَت فِي رَجُلٍ مِنْ قُرَيشٍ اشتَرَى جارِيَةً مُغَنِّيَةً]،

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ) دەڵێ: ئەم ئایەتە لە بارەی پیاوێکی قوڕەیشییەوە، کە کەنیزەکێکی گۆرانیبێژی کڕیبوو، هاتۆتە خوار[2].

٧- [عَنِ الحَسَن البَصري قَالَ: نَزَلَت فِي الغِناء وَالمَزَامِير][3]، واتە: حەسەنی بەصڕایی دەڵێ: ئەم ئایەتە لە بارەی گۆرانیی و ئامێرەکانی گۆرانییەوە هاتۆتە خوار.

٨- [عَن عَطاء الخُراساني قَالَ: نَزَلَت فِي الغِنَاءِ وَالبَاطِلِ وَالمزَامِير][4]، عەتائی خوڕاسانییش کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین گوتوویەتی: ئەم ئایەتە دەربارەی گۆرانیی و قسەی پووچ و ئامێرەکانی مۆسیقاو گۆرانیی هاتۆتە خوار، بەڵام ئەویش دیسان سەنەدەکەی بێهێزەو شایانی پشت پێ بەستران نیە.

---

(١) الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٦٣، حسن لغيره.

(٢) الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٦٤: إسناده ضعيف جداً.

(٣) الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٦٤: ضعيف.

(٤) الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٦٤: ضعيف.

ئێمە دواتر لە بارەی ئەو ڕیوایەتانەوە کە باسمان کردن، قسە دەکەین کە ئایا دەگونجێ ئەوانەی گێڕدراونەوە، بۆ هەڵهێنجانی حوکمێك لەو ئایەتە موبارەکە بە تایبەتی ڕستەی: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾، ئایا دەگونجێ پشت بەو ڕیوایەتانە ببەسترێ یان نا؟ لەو بارەوە قسەی خۆمان دەکەین، لە مەسەلە گرنگەکاندا.

مانای گشتیی ئایەتەکان

مانای گشتیی ئەم ئایەتە موبارەکانە بەم شێوەیە، خوا ﷻ دەفەرموێ:

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە،

واتە: دەست پێکردنم بە ناوی خوایە، مەبەستیش ئەوەیە:

١- ئەم کارە تەنیا بۆ خوا دەکەم.

٢- بە پێی شەرعی خوا دەیکەم.

٣- بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەیکەم.

٤- بۆ هێنانە دی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

﴿ الٓمٓ ﴾: ئەمانە سێ پیتی پچڕ پچڕن، ئێمە پێشتر قسەمان کردوە لەو پیتە پچڕ پچڕانە، بە تایبەتیی لە سەرەتای سوورەتی (یونس)دا، باسێکی تێرو تەسەلمان کردوە، ئەو پیتە پچڕ پچڕانە لە سەرەتای بیست و نۆ (٢٩) لە سوورەتە قورئانییەکانەوە هاتوون، زۆربەیان سوورەتە مەکەییەکانن و دووانیان سوورەتە مەدینەییەکانن: (البقرة) و (آل عمران).

زۆرجاری دیکە ئەوەمان دووبارە کردۆتەوە، کە باشترین بۆ چوون لە بارەی ئەو پیتانەوە، ئەوەیە کە خوا ﷻ دەیەوێ بە مرۆڤەکان بفەرموێ: ئەو قورئانەی لەبەر دەستتاندایەو، ناتوانن وێنەی وی، وێنەی دە (١٠) سوورەتی، وێنەی سوورەتێکی بێنن، هەر لەو پیت و دەنگانە پێکهاتوە، کە ئێوە قسەیان پێدەکەن، ئنجا کە نەتانتوانی وەڵامی تەحەددایەکەی قورئان بدەنەوە، کەواتە: بزانن و دڵنیابن ئەوە فەرمایشتی خوایەو، ئەو لایەنەی ئەم قورئان و فەرمایشتەی لێوە هاتوە، لە سەرووی ئاستی بەشەرو مرۆڤەکانە، بۆیە ئێوە ناتوانن نەك وێنەی قورئان بەڵکو وێنەی دە (١٠) سوورەتی و، بگرە وێنەی سوورەتێکیشی بێنن، سوورەتێکی سێ ئایەتیی وەك سوورەتەکانی: ((العصر) و (الکوثر) و (النصر).

هەڵبەتە زانایان زۆر قسەی دیکەیان کردوون، بۆ نموونە: دەڵێن: تەنها بۆ ئاگادار کردنەوەی پێغەمبەر بووە ﷺ و، بۆ ئاگادارکردنەوەی هەر کەسێکە کە قورئان دەخوێنێ، خوا دەفەرموێ: تۆ ئاگاداربە! کە خوا فەرمایشت دەکات، بەڵام ئەو ڕایەی گوتمان، زۆربەی زانایان تەبەننییان کردوە.

﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾، ئەوانە ئایەتەکانی کتێبێکی کاربەجێن، زانایان لێرەدا گوتوویانە: (تِلكَ)، ناوی ئاماژەیە بۆ دوور، لەبەر ئەوەی پایەو پێگەو مەقامی قورئان و ئایەتەکان زۆر دوورو بەرزە، بۆیە بە ناوی ئامـاژەی دوور (**إسم الإشارة البعيدة**) ئاماژەی بۆ کردوون، ﴿ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾، وشەی (حَكِيم)، واتە: (**تِلْكَ آيَاتُ الكِتَابِ الرَّبُّ الحَكِيم**)، یاخود: (**تِلكَ آياتُ الكِتابِ الإلهِ الحَكِيم**)، ئەوانە ئایەتەکانی پەروەردگارێکی کارزان، یان: پەرستراوێکی کارزانن، یاخود: ﴿ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾، (خاوەن حیکمەت بوون) هەر قورئانی پێ وەسفکراوە، واتە: قورئان خاوەن حیکمەتە، قسە لەجێیە، بڕیارەکانی لەجێن، حوکمەکانی لەجێن.

﴿ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴾، ڕێنیشاندەرەو بەزەییە بۆ چاکەکاران، هەڵبەتە قورئان بۆ هەموو کەس ڕێنیشاندەرە، بەڵام ئەوانەی لێی بەهرەمەند دەبن، چاکەکارانن، وەك لە سەرەتای سوورەتی (**البقرة**)شدا دەفەرموێ: ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

﴿ ﴾، ڕێنماییکارەو ڕێپێشاندەرە بۆ پارێزکاران، چونکە ئەوەی ئەهلی تەقواو ئەهلی ئیحسان نەبێ، لە قورئان بەهرەمەند نابێ، ئەگەرنا قورئان لە ئەسڵدا ڕێنماییکارە بۆ جیهانییان (هُدًى لِّلْعَالَمِينَ)، و بیر خەرەوەیە بۆ جیهانییان، ﴿ ذِكْرَىٰ لِلْعَٰلَمِينَ ﴾ە.

ئنجا خوا پێناسەی: ﴿ مُحْسِنِينَ ﴾مان بۆ دەکات، ئەوانەی کە لە قورئان بەهرەمەند دەبن و، قورئان دەبێتە مایەی ڕێنمایی کرانیان و، دەبێتە مایەی بەزەیی لەگەڵ نوێنرانیان، دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴾، ئەوانەی نوێژ بەرپا دەکەن و، زەکات دەدەن و، هەر ئەوانن بڕوا پتەو و دڵنیان بە مەنزڵگای کۆتایی (ڕۆژی دوایی)، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ﴾، ئەوانە لەسەر ڕێنماییەکی گەورەو گرنگن لە پەروەردگاریانەوە، ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾، هەر ئەوانەش سەرفرازو بە مراد گەیشتوو و بەختەوەرن.

ئنجا خوا ﷻ باسی جۆرە کەسێکی دیکەمان بۆ دەکات، پێچەوانەی ئەو چاکەکارانەی کە لە قورئان و لە ئایەتەکانی قورئان بەهرەمەند دەبن، دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْتَرِى لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ ﴾، هەروەها لە خەڵکی هەیە کەسانێک کە قسەی خافڵێنەر دەکڕن، ﴿ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، تاکو خەڵکی پێ لە ڕێی خوا لابدات.

﴿ لِيُضِلَّ ﴾ خوێنراویشەتەوە: (لِيَضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰـهِ)، واتە: بۆ خۆی لە ڕێی خوا لا بدات، ﴿ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾، بەبێ زانیاریی، هەروا بە دوای نەزانیی و نەفامیی دەکەوێ، ﴿ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ﴾، ڕێی خواش دەکاتە گاڵتەجاڕ، گاڵتەو گەمەی پێ دەکات، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴾، ئا ئەوانە سزایەکی ڕیسواکەرو زەبوونکەرو، سزایەکی ئابڕووبەریان بۆ هەیە.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا ﴾، کاتێک ئایەتەکانی ئێمەشی بەسەردا بخوێندرێنەوە، خۆ بەزلگرانە پشت هەڵدەکات، ڕوو وەردەچەرخێنێ (دەڕوات)،

﴿كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا﴾، وەك ئـەو ئایەتانـەی هـەر نەبیستبن و گـوێ بیستیان نەبووبێ، ﴿كَأَنَّ فِيٓ أُذُنَيۡهِ وَقۡرٗاۖ﴾، وەك قورسایی لـە گوێكانیـدا بووبێ، یاخـود گوێیەكانـی كـەڕ بووبـن و هیچـی نەبیسـتبێ، ئـاوا ئـەو ئایەتانـە پشـتگوێ دەخـات، ﴿فَبَشِّرۡهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، ئنجـا تـۆش مـوژدەی ئازارێكـی بـە ئێشـی پـێ بـدە، هەڵبەتـە مـوژدە بـۆ شـتی خـۆش و چاكـە، بـەڵام لێـرەدا ئـەوە بـە توانـج و تەوسـەوەیە، واتـە: ئەگـەر هەواڵێكـی خـۆش هەبـێ بـۆ وی، بـۆ ئـەو جـۆرە كەسـە، هـەر ئەوەیـە كـە بگوتـرێ: تـۆ ئازارێكـی بەئێـش چاوەڕێـت دەكات.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُمۡ جَنَّٰتُ ٱلنَّعِيمِ﴾، بـە دڵنیایـی ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو، كـردەوە باشـەكان ئەنجـام دەدەن، بەهەشـتە پـڕ نـازو نیعمەتـەكان بـۆ ئەوانـن، وەك گوتوومانـە: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ﴿ءَامَنُواْ﴾، یانـی: بڕوایـان هێنـاوە، هەمیشـە بـەركار (مَفعـولٌ بِه)ەكـەی فڕتێنـراو (مَحـذوف)ە، واتـە: ئیمانیـان هێنـاوە بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی پێویسـتە ئیمانیـان پـێ بهێنـرێ، ئیمانیـان بـە خـوا ﷻ و بـە فریشـتەكانی و بـە كتێبەكانـی و بـە پێغەمبەرانـی (عَلَيْهِـمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) و بـە ڕۆژی دوایـی و، بـە قـەدەرو، بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی پێغەمبـەر ﷺ هەواڵـی پێـداون، هێنـاوە.

﴿وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، كـردەوە باشـەكانیش ئەنجـام دەدەن، چ پەیوەندییـان بـە دڵ و دەروونـەوە هەبـێ (نیـازو مەبەسـتەكانی نێـو دڵ)، چ خولیایەكانـی بیـرو هـۆش، چ دەربڕینەكانـی زمـان، یاخـود نووسـینەكانی دەسـت و پەنجـە، چ پەیوەندییـان بـە ئەندامەكانـی دیكـەی جەسـتەوە هەبـێ، ئـا ئەوانـە: ﴿لَهُمۡ جَنَّٰتُ ٱلنَّعِيمِ﴾، باخـە پـڕ نـازو نیعمەتەكانیـان، هـەن.

(جنّـات)، كـۆی (جَنّة)یـە، یانـی: بـاخ و بێسـتان و گـوڵ و گوڵـزار، پاڵدراوەتـە لای (نَعیـم)، یانـی: نـازو نیعمـەت (خۆشـیی و لـەززەت)، ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَاۖ﴾، لـەو باخـە پـڕ نـازو نیعمەتانـەدا، بـە هەمیشـەیی دەمێننـەوە، ﴿وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٗاۚ﴾، ئەمـە بەڵێنـی خوایـەو ڕاسـتە، ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾، بـەس خـواش زاڵـی كاربەجێیـە.

ئنجا خوا ﷻ کە باسی خۆی دەکات کە ئەو بەهەشتانەی بۆ ئەو بڕوادارانە داناون، هەندێك لە کردەوەکانی خۆی و، هەندێك لە سیفەتەکانی خۆی دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَاۖ ﴾، ئاسمانەکانی دروستکردوون بە بێ کۆڵەکانێك، کە بیانبینن، یاخود ئەوە ئاسمانەکان دەبینن بە بێ کۆڵەکەن، یاخود: دروستیکردوون و ڕایگرتوون بە چەند کۆڵەکەیەك، کە ئێوە کۆڵەکەکان نابینن، کە وەك دواتر باسی دەکەین، زانایانی هاوچەرخ دەڵێن: مەبەست پێی هێزی کێشندە (قوة الجاذبية)یە.

﴿ وَأَلۡقَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ ﴾، هەروەها (خوا) چیا قورسەکانیشی خستوونە نێو زەوییەوە، ﴿ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ ﴾، بۆ ئەوەی نەتانجووڵێنێ، بۆ ئەوەی لەنگەر بگرێ بەهۆی چیا سەخت و قورسەکانەوە، بۆی ببنە گوڵمیخ و سینگ و نەتانجووڵێنێ، توێکڵی زەوی لە بنتاندا نەیەت و نەچێ.

﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٖۚ ﴾، هەروەها (خوا) لە هەموو جۆرە ژیانداری لە زەوییدا بڵاوکردۆتەوە، هەر لە (ئەمیبا)و لە ژیانداری (یەك خانەیی) بچووکەوە هەتا هەموو ئەو ژیاندارانەی کە دەیانبینین کە گەورەترینیان (نەهەنگی شین) ە، لە دەریاداو (فیل)ە، لە وشکانییدا، ﴿ وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ ﴾، لە سەرێوەش ئاومان دابەزاندوە، بە شێوەی باران و بەفرو تەرزە، ﴿ فَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجٖ كَرِيمٍ ﴾، لەوێدا، لە زەوییدا ڕواندوومانە لە هەر جۆرێکی بەرهەمدار، لە هەر جۆرە ڕووەك و درەخت و میوەیەکی بەرهەمدار کە مرۆڤەکان لێیان بەهرەمەند دەبن، (زَوۡجٍ)، لێرەدا بە مانای جۆر (صنف) دێ، یاخود بە مانای ڕووەك دێ، چونکە ڕووەك هەمووی نێرو مێی هەیە، (كَرِيمٍ)یش (الجَيِّدُ مِن نَوعِهِ)، (كَرِيم) لە هەرشتێکدا یانی: باشترین جۆری.

لە کۆتاییدا خوا دەفەرموێ: ﴿ هَٰذَا خَلۡقُ ٱللَّهِ ﴾، ئا ئەمە دروستکراوی خوایە، ئەوەی باسکرا:

أ- ئاسمانەکان بەبێ کۆڵەکە بینراوەکان ڕاگیراون، یاخود: بە کۆڵەکە نەبینراوەکان ڕاگیراون.

ب- زەویی کە چیایەکان تێیدا داندراون و، بوونە مایەی لەنگەرگرتنی.

ج- ئەو هەموو زیندەوەرانە کە بە زەوییدا بڵاوبوونەوە.

د- ئەو ئاوە کە لە ئاسمان دێتە خوار و، دەبێتە هۆی ڕووانی هەر جۆرە شیناوردو درەخت و ڕووەکێکی بەرهەمدار، تا ئەوە: ﴿ هَٰذَا خَلْقُ ٱللَّهِ ﴾،

ئەمە دروستکراوی خوایە، ﴿ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ﴾، دەجا پێشانمبدەن ئەوانەی جگە لەو (جیا لە خوا) کە دەپەرستێن (پەرستراوەکان) چییان دروستکردوە، کوا؟ ئەوە بەرهەمی خوایەو شوێنەواری خوایە، بەڵام پێشانمبدەن، پەرستراوەکانی دی، شتێکیان دروستکردبێ، بەرهەم و شوێنەوارێکیان هەبێ.

﴿ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، هیچکام لەو پەرستراوە ساختانە، شوێنەواریان نیە، هیچ شتێکیان دروست نەکردوە، بەڵکو ستەمکاران ئەوانەی هاوبەش بۆ خوا دادەنێن (جگە لە خوا دەپەرستن) ستەم لە خۆیان و لە پەیامەکانی خوا دەکەن، ئا ئەوانە لە گومڕاییەکی ڕوون و ئاشکراو بێ پێچ و پەنادان.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پێناسەکردنی قورئان و، پێناسەکردنی چاکەکاران بە پێنج لە سیفەتە بنەڕەتییەکانیان:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ الٓمٓ ﴾، پێشتر قسەمان لە بارەوە کردوون، کە ئەوانە سێ پیتن، لە بیست و هەشت پیتەکانی زمانی عەرەبیی: ئەلیف، لام، میم، هەر ئاواش دەخوێندرێنەوە.

٢)- ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾ ئەو ئایەتانە ئایەتەکانی کتێبێکی کارزان و کاربەجێن، (تِلْكَ)، ئاماژەیە بۆ ئەو ئایەتانەی لەم سوورەتەدا باس دەکرێن، واتە: ئەوەی ئاماژەی بۆ کراوەو لە زەیندا هەیە، (تِلْكَ)، واتە: ئەو ئایەتانەی بەسەرتدا دەخوێندرێنەوە، ئایەتەکانی کتێبێکی کارزان و کاربەجێن.

﴿ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ﴾، گوزارە (خَبَر)یە، بۆ ناوی ئاماژە (إسم إشارة)ی (تلكَ)ە، ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾، ئایا بۆچی بە (تِلكَ) کە ئاماژەیە بۆ دوورو بۆ مێینە (مؤنث) بەو شێوەیە هێناویەتی؟.

لەبەر ئەوەی پلەی ئەو ئایەتانە، زۆر بەرزو دوورە.

﴿ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡحَكِيمِ ﴾، (الكِتاب) مەبەست پێی قورئانەو بە (حَكِيم) وەصفکراوە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: (الحَكِيم وَصفٌ لِلكِتابِ بِمَعنى ذي الحِكمَة)، واتە: ئەم قورئانە خاوەن حیکمەتە، وەك پێشتریش گوتمان.

ب- هەندێکی دیکە گوتوویانە: (الكتاب الحَكِيم)، لێرەدا قورئان چوێندراوە بە مرۆڤێکی حەکیم و کارزانەوە.

ج- هەندێکی دیکە گوتوویانە: (الحَكِيم) لێرەدا بە مانای (مُحكَم)ە، قایم و پتەو کە هیچ کەلێن و درزی تێدا نیە.

٣)- ﴿ هُدٗى وَرَحۡمَةٗ لِّلۡمُحۡسِنِينَ ﴾، ڕێنماییەو بەزەییە بۆ چاکەکاران.

وشەی (هُدَىً)، هەر بە (هُدَىً) دەخوێندرێتەوە، چونکە (مَبْنِي)ە، بەڵام (وَرَحمَةً)، بە (وَرَحمَةٌ) خوێندراوەتەوەو، بە (وَرَحمَةً)یش خوێندراوەتەوە: (هَدَىً وَرَحمَةٌ لِلمُحسِنِينَ)، ڕێنماییەو بەزەییە بۆ چاکەکاران.

هەڵبەتە قورئان ڕێنمایی و بەزەییە بۆ تێکڕای مرۆڤەکان، بەڵام کێن ئەوانەی لە قورئان بەهرەمەند دەبن، وەك ڕێنمایی ڕێی پێ دەدۆزنەوەو، بەرچاوی خۆیانیێ دەبینن و شایستەی بەزەیی لەگەڵ نوێنران دەبن و پێی دەگەنە ئامانج؟ بە تەئکید تەنیا چاکەکارانن کە دوایی خوا پێناسەی چاکەکارانیشمان بۆ دەکات، بۆیەش خوا ﷻ لێرەدا تایبەتی دەکات بەوانەوە، ئەگەرنا لە ئەسڵدا قورئان بۆ هەموو مرۆڤەکان نێردراوە.

(مُحسِنِين)،چاکەکاران ئەوانەن کە چاکەکان ئەنجامدەدەن (الفاعِلونَ لِلحَسَنَات)، ئنجا پێناسەی (مُحسِنِين)مان بۆ دەکات:

٤)- ﴿ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، ئەوانەی نوێژ بەرپا دەکەن، ئێمە پێشتر باسی بەرپاکردنی نوێژمان کرد لە سوورەتی (العنكبوت)دا، لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێ: ﴿ ٱتۡلُ مَآ أُوحِيَ إِلَيۡكَ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ

﴿وَٱلْمُنكَرِۗ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾﴾، لەوێ باسێکی خەست و خۆڵمان کرد لە قەدەر قەبارەی ئەم تەفسیرە، لە بارەی چۆنیەتی بەرپاکردنی نوێژو، مانای بەرپاکردنی نوێژەوە کرد.

٥)- ﴿وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ﴾، هەروەها زەکاتیش دەدەن، سیفەتێکی دیکەیان ئەوەیە کە زەکات دەدەن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ﴾، یانی: نوێژ بەرپا دەکەن بە ڕەهایی، کە دەشفەرموێ: (ويؤتون الزكاة) یانی: زەکات دەدەن بە ڕەهایی و لە ماڵی خۆیان دەبەخشن، بە گشتیی نەك لە شتێك و چەند شتێکی دیاریکراو.

٦)- ﴿وَهُم بِٱلْأَخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾، هەر ئەوانیشن بڕوای پتەویان هەیە بە مەنزڵگای کۆتایی، بە ژیانی کۆتایی کە ڕۆژی دواییە.

ئەمە توانج گرتنە لە وانەی دوو دڵ و بە گومانن بەرانبەر بە ڕۆژی دوایی و مەنزڵگای کۆتایی.

٧)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ﴾، ئا ئەوانە لەسەر ڕێنماییەکی تایبەتن لە پەروەردگاریانەوە، واتە: تەواو پێ چەقیون لەسەر ئەو هیدایەتەو سەقامگیرن لەسەری.

٨)- ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ﴾، هەر ئەوانەش سەرفرازن، کەواتە: خوا ﷻ، ئەوانەی قورئان بۆیان دەبێتە مایەی ڕێنمایی و ڕەحمەت، بە پێنج سیفەتی مەزن پێناسە دەکات:

یەکەم: چاکەکاریی:

دووەم: نوێژ بەرپاکردن.

سێیەم: زەکات دان.

چوارەم: بڕواداریی پتەوو نەلەخشاو بە مەنزڵگای ڕۆژی دوایی.

پێنجەم: لەسەر ڕێنمایی بوون لە پەروەردگاریانەوە.

سەرەنجامیش ئەوانە سەرفرازو بە مراد و بە ئامانج گەیشتوون.

مەسەلەی دووەم:

باسی کەسانێك کە قسەی خافڵێنەر دەکڕن، تاکو خەڵکی پێ لە ڕێی خوا لابدەن و، بیکەنە هۆکاری گاڵتەپێکردنی ڕێبازی خواو، لە بەرانبەر بیستنی ئایەتەکانی خواشدا، خۆ بەزلگرو، نەبیستن و شایستەی سزای بە ئێشن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مُّهِينٞ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ مُسۡتَكۡبِرٗا كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا كَأَنَّ فِيٓ أُذُنَيۡهِ وَقۡرٗاۖ فَبَشِّرۡهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾، هەروەها لە خەڵکی هەیە جۆرە کەسێك کە قسەی خافڵێنەر دەکڕێ، ﴿ لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾، یانی: (**الحَدِيثُ المُلهِي الشَّاغِل**) قسەیەکی خافڵێنەری سەرقاڵکەر، کە مرۆڤ بخافڵێنێ سەرقاڵیبکات و، لایبدات لەسەر گەرم بوون بە دەستبەکاربوون لە کارێکی گرنگترو بایەخدارتردا.

٢)- ﴿ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ ﴾، تاکو خەڵك لە ڕێی خوا لابدات، بەبێ زانیاریی و شارەزایی.

﴿ لِيُضِلَّ ﴾، خوێندراویشتەوە: (**لِيَضِلَّ**) یانی: بۆ خۆی لابدات لە ڕێی خوا، بەبێ شارەزایی.

٣)- ﴿ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ﴾، هەروەها ڕێبازی خوا بکات بە گاڵتەپێکراو، (**هُزُوا: مَصْدَرٌهَزأَ بِهِ أَي: مَهزوأٌ بِهِ**)، (**هُزُوا**) چاوگ (**مَصْدَر**)ە، یانی: گاڵتەپێکراو، بەڵام بە مانای بەرکار (**مَفعُولٌ بِهِ**)ە، (**مَهزوأٌ بِهِ**)، گاڵتەپێکراو، یانی: لە ئەنجامی ئەو قسە خافڵێنەرەدا کە دەیکڕێ و خەڵکی پێ لە ڕێی خوا لا دەدات، سەرەنجامیش خەڵك بە هۆی کارتێکراوییان بەو قسە خافڵێنەرەیە، گاڵتە بە ئایینی خوا ﷻ دەکەن.

٤)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مُّهِينٞ ﴾، ئا ئەوانە ئازارێکی ڕیسواکەریان هەیە.

چونکە هەمیشە سزا بە گوێرەی کردارە (الجَزاءُ مِنْ جِنْسِ العَمَل)، ئەوانەش ئەو قسە خافڵێنەرەیە دەکرن، بۆ ئەوەی خەڵك لە ڕێی خوا لابدەن و، خەڵك گاڵتە بە ئایینی خوا بکات، خوای پەروەردگاریش لە شێوەی کردەوەکەی خۆیان، سزایان دەدات و ئازارو سزایەکی ڕیسواکەرو زەبوونکەریان بۆ دادەنێ، چونکە (مُهِين، أي: مُذِلّ أو مُخزٍ) زەبوونکەرو سەرشۆڕکەر.

ئنجا لەسەر باسکردنی سیفەتەکانی ئەو جۆرە کەسە بەردەوام دەبێ:

٥)- ﴿ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ مُسۡتَكۡبِرٗا كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا ﴾، کاتێك ئایەتەکانی ئێمەی بەسەردا بخوێنرێنەوە، خۆ بەزلگرانە پشت هەڵدەکات، وەك هەر نەیبیستبێ، (وَلَّى): پشتی تێکرد، (مُسْتَكْبِرًا)، لە حاڵێکدا کە خۆ بەزلگربوو، ﴿كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا ﴾، وەك ئەو ئایەتانەی هەر نەبیستبێ.

٦)- ﴿كَأَنَّ فِيٓ أُذُنَيۡهِ وَقۡرٗا ﴾، وەك لە دوو گوێیەکانیدا قورسایی هەبێ، یاخود: وەك دوو گوێیەکانی کەڕ بن، کەڕییان تێدا هەبێ، (وَقراً أي: ثِقَلاً أو صَمَماً) وقر: قورسایی یان کەڕیی، (أُذُنَيهِ) خوێندراویشەتەوە: (أُذْنَيه).

کە پێشێ دەفەرموێ: ﴿كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا ﴾، وەك ئەو ئایەتانەی هەر نەبیستبن، دوایی دەفەرموێ: ﴿كَأَنَّ فِيٓ أُذُنَيۡهِ وَقۡرٗا ﴾، وەك لە دوو گوێچیەکانیدا قورسایی یاخود: کەڕیی هەبێ، ئەمە بۆیە دووبارە کراوەتەوە، یانی: زۆر زۆر نەبیست و کەمتەرخەمە، بەرانبەر بە ئایەتەکانی خوا.

٧)- ﴿ فَبَشِّرۡهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، ئنجا موژدەی پێبدە بە ئازارێکی بە ئێش و ژان، پێشێ فەرمووی: ئەوانە سزایەکی ڕیسواکەریان هەیە، دوایی دەفەرموێ: موژدەی پێبدە بە ئازارێکی بە ئێش، هی پێشێ سزای ڕیسواکەر بوو، سزا ڕیسواکەرەکە لە بەرانبەر ئەوەدایە کە خەڵك لە ڕێی خوا لادەدات و، قسەی خافڵێنەر دەکڕێ، بۆ ئەوەی گاڵتە بە ئایینی خوا

بکات، ئەم سزای ئازاری بە ئێشەش، لە بەرانبەر ئەوەدایە کە لە بەرانبەر ئایەتەکانی خوادا نەبیستە، خۆ بەزلگرە، بۆیە موژدەی پێبدە بە ئازارێکی بەئێش، موژدەش دیارە بۆ شتی باشە، بەڵام ئەمە لێرەدا بە توانج و تەوسەوەیە.

کورتە باسێک لە بارەی چەمک و واتای: ﴿لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ﴾ەوە:

﴿لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ﴾، یانی: (الحَدِيثُ المُلهِي)، قسەیەکی غافڵێنەرو، سەرقاڵکەر.

ئێمـە هەوڵدەدەیـن لـە حـەوت خـاڵان دا ئـەوەی کـە بـە ڕاسـتی دەزانیـن لـە بـارەی ئـەم وشـە قورئانییـەوە، بیڵێیـن و بیخەینـە ڕوو، لەبـەر ئـەوەی لـە تەفسـیرەکاندا مشـتومڕی زۆر هەیـە لـە نێـوان زانایـان داو، زۆرێـک لەوانـەی گۆرانیـی و مۆسـیقا بـە گشـتیی بـە قەدەغـەو حـەرام دادەنێـن، پشـتیان بـەم وشـە قورئانییـە بەسـتوە، لـەو ئایەتـە قورئانییـەدا، بۆیـە ئێمـە بـە پێویسـتی دەزانیـن، تیشـکێکی باشـی بخەینـە سـەر:

١- لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکانی شەش و حەوتدا خستمانە ڕوو، کە هیچ کام لەو دەقانەی باسی (النَّضْرُ بنُ الحَارِث) و (القَيِّنَات) و (المُغَنِّيات) دەکەن لە ڕووی سەنەدەوە ڕاست نین، یان: هەڵبەستراون، یان بێهێزن، یان زۆر بێهێزن، کە دیارە دەقێکیش بێهێز بێ، یان زۆر بێهێز بێ، یان هەڵبەستراوبێ، بە تەئکید شایستەی ئەوە نیە پشتی پێ ببەسترێ بۆ هەڵهێنجانی حوکمێك دەربارەی حەڵاڵیی یان حەرامیی شتێك، چونکە زۆربەی زانایان دەڵێن: هەر حوکمێك کە ئەو شتە حەڵاڵە، یان ئەو شتە حەرامە، بە تایبەتیی بۆ حەرام، دەبێ بەڵگەکەی زۆر بەهێز بێ لە ڕووی سەنەدەوەو دڵنیاکەربێ، ئەگەرنا ئەو کەسەی بە پشت بەستن بە دەقێك کە بێهێزە، یاخود ڕاستییەکەی ساغ نەبووەتەوە، شتێك قەدەغە دەکات، دەچێتە بەر حوکمی ئەو ئایەتە موبارەکەی کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلۡسِنَتُكُمُ ٱلۡكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٞ وَهَٰذَا حَرَامٞ لِّتَفۡتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ ١١٦﴾النحل، هەروەها بەوە کە زمانتان بە

درۆ دەیڵێ، هەر لە خۆتانەوە مەڵێن: ئەوە حەڵاڵەو ئەوە حەرامە، تاكو درۆ بە ناوی خواوە هەڵبەستن، ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن سەرفرازنابن.

٢- لە هەر كام لە (ابنُ عبّاس) و (ابنُ مَسعود)ەوە (خوا لێیان ڕازی بێ) هاتوە كە: ﴿لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ﴾، [قسەی خافڵێنەر] یان بە (الغِناء) یاخود (الغِناء وَنَحوهُ)، گۆرانیی و شێوەی وی لێكداوەتەوە، ئنجا من دڵنیام كە ئەو دوو زاناو پسپۆڕەی قوڕئان و شەریعەت مەبەستیان ئەوە بووە كە چەمكی: ﴿لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ﴾، گۆرانییش دەگرێتەوە، نەك بڵێن مەبەست لە: ﴿لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ﴾، تەنیا گۆرانییە، هیچ گومانم لەوەدا نیە، چونكە خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي الغِنَاء)، بەڵام فەرموویەتی: ﴿لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ﴾، واتە: قسەی خافڵێنەر، كە ئەوكاتە گۆرانییش دەگرێتەوە، حیكایەت گێڕانەوەش دەگرێتەوەو، زۆر شتی دیكەش دەگرێتەوە، كە ئێستا هەیەو كاتی خۆی نەبووە، بۆ وێنە: شانۆگەریی و فیلم و، ئەو قسەو باسانەی كە لە ئەنتەرنێت دا دەكرێن، لە تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان دا، ئێستا لەم ڕۆژگارەدا لە هەموو كاتێك باشتر، لە چەمك و واتای قسەی خافڵێنەرو قسەی پووچ و بێ ئامانج حاڵیی دەبین، لە ئەنجامی بەرەو پێشچوونی تەكنۆلۆجیای مەعلووماتیی و، ئەنتەرنێت و تۆڕە كۆمەڵایەتییەكاندا.

٣- وشەی (لَهو)، لە سوننەت و لە زمانی عەرەبییشدا، بە هەر جۆرە خافڵان و كات بەسەربردنێكی خۆش دەگوترێ، لە قسەو لە كردەوە، با چەند بەڵگەیەك لەو بارەوە بێنین:

أ- وشەی (لهو) لە سوننەت دا:

یەكەم: {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّهَا زَفَّتْ امْرَأَةً إِلَى رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «يَا عَائِشَةُ! مَا كَانَ مَعَكُمْ مِنْ لَهْوٍ؟ فَإِنَّ الأَنْصَارَ يُعْجِبُهُمْ اللَّهْوُ}، (أخرجه البخاري:٤٨٦٧).

واتە: عائیشە دایكی بڕواداران (خوا لێی ڕازی بێ) ئافرەتێكی بۆ پیاوێك لە ئەنصارییەكان برد (پیاوێك لە پشتیوانەكان، بۆیان گواستوەتەوە)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی عائیشە! ئایا (لَهو)تان پێ نەبوو؟ چونكە پشتیوانەكان حەز لە (لَهو) دەكەن.

(لَهو)ش لە فەرهەنگەکانی زمان دا - وەك دوای باسیدەکەین - یانی: گۆرانیی، دەف، تەپڵ ... هتد، (لهو) ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە.

دووەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {فَصْلُ مَابَيْنَ الحَلاَلِ والحَرَامِ، ضَرْبُ الدُّفِّ وَالصَّوْتُ فِي النِّكَاحِ}، (أخرجه أحمد: ١٥٤٨٩، والترمذي: ١٠٨٨، وقال: حسن، والنسائي: ٣٣٦٩، وابن ماجه: ١٨٩٦، والطبراني: ٥٤٢، والحاكم: ٢٧٥٠، وقال: صحيح الإسناد).

واتە: لێك جیاکەرەوەی حەڵاڵ و حەرام، بریتییە لە لێدانی دەف و لە دەنگ، لە کاتی هاوسەرگیرییدا، دەنگ واتە: گۆرانیی و، دەفیش، کە لە عەرەبیی (دُفّ)ەو بە کوردیی (دەف) ئاشکرایە.

سێیەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {كُلُّ شَيْءٍ يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ بَاطِلٌ، إِلاَّ رَمْيَ الرَّجُلِ بِقَوْسِهِ، أَوْ تَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ، أَوْ مُلاعَبَتَهُ امْرَأَتَهُ، فَإِنَّهُنَّ مِنَ الْحَقِّ}(أخرجه الطيالسي: ١٠٠٦، ١٠٠٧، وأحمد: ١٧٣٣٨، والترمذي: ١٦٣٧، وابن ماجه: ٢٨١١، والحاكم: ٢٤٦٧، وقال: صحيح الإسناد).

واتە: هەر (لَهو)ێك کە مرۆڤ پێی دەخافڵێ، پووچە، جگە لە سێ شتان: کە تیرو کەوانەکەی بەکاردێنێ بۆ تیرەندازیی (بۆ ئەوەی دەستی ڕاست بێ)،یان کە مەشق بە ئەسپەکەی دەکات، یان کە لەگەڵ ماڵ و خێزانی خۆیدا گەمەو یاریی دەکات، (ئەو سێیە هەرچەندە خافڵانن)، بەڵام هەقن (واتە: پاداشتیان لەسەرە).

چوارەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {سَتُفْتَحُ عَلَيْكُمْ أَرْضُونَ وَيَكْفِيكُمْ الله، فَلاَ يَعْجَزْ أَحَدَكُمْ أَنْ يَلْهُوَ بِأَسْهُمِهِ}،(أخرجه أحمد: ١٧٤٦٩، ومسلم: ١٩١٨).

واتە: سەر زەمینانێکتان دەکەونە دەست (ئازادیان دەکەن)و، خواش ﷻ یارمەتیتان دەدات (دوژمنتان لە کۆڵ دەکاتەوە)، با یەکێك لە ئێوە دەستەپاچە نەبێ کە بە تیرەکانی خافڵان (یاریی) بکات، واتە: تیران بهاوێ و تیرەندازیی بکات، کە ئەو ناوی لێناوە (لَهو).

ب - وشەی (لَهو) لە ڕووی زمانی عەرەبییەوە:

أ- (الجَوهَري): گوتوویەتی: (اللَّهْو:اللَّعِبُ)[1]، واتە: (لَهو)، یانی: یاریی.

ب- (ابْنُ الفَارس): گوتوویەتی: (كُلُّ شَيءٍ شَغَلَكَ عَنْ شَيء، فَقَدْ أَلْهَاكَ)[2]، واتە: هەرشتێك تۆ بێ ئاگا بكات و سەرقاڵت بكات، بتخافڵێنێ لە شتێك، ئەوە بۆ تۆ بووەتە خافڵێنەر (لَهو).

ج- (الخَليل بنُ أحمد الفَراهِيدي) گوتوویەتی: (اللَّهو ما شَغَلَكَ مِنْ هَوَىً وَطَرَبٍ)[3]، واتە: (لَهو) هەر شتێكە كە تۆ سەرقاڵبكات لە شتێك، لە ئارەزوو و دەنگی خۆشی ئینسان جووڵێنەر.

كەواتە: هەم لە ڕووی دەقەكانی سوننەتەوە، هەم لە ڕووی زمانی عەرەبییەوە، بۆمان دەركەوت، كە (لَهو) هەر شتێكە مرۆڤ بخافڵێنێ، هەرشتێكە مرۆڤ سەرقاڵبكات، ئنجا چ پاداشتی لە بەرانبەردا هەبێ، وەك مەشقكردنی مرۆڤ بە ئەسپەكەی، كە ئێستا سەیارەو تەیارەو ئەوانە شوێنی دەگرنەوە، یاخود یارییكردن بە تیرەكان، تیرو كەوانەكەی، كە ئێستا تفەنگ و هەموو جۆرە چەكەكان كە سەربازەكان مەشقیان لەسەر دەكەن، شوێنی دەگرنەوە، یاخود یاریی و گەمە بكات لەگەڵ ماڵ و خێزانی دا.

٤- مەسەلەی (لَهو) بە گشتیی و گۆرانیی (غِناء) بە تایبەت، لەم ڕۆژگارەدا زێدەڕۆیی و لادانی زۆری تێدا كراوە، كاتی خۆشی هەر لەبەر ئەوە بووە، زانایان پێی هەستیار بوون و ئامێرەكانیان ناو ناوە: (عادَةُ أَهلِ المُجون)، ئەرێتی خەڵكی بێ بەندو بار، یان گوتوویانە: فڵان ئامێرەو فڵان ئامێرەو فڵان ئامێرە، حەرامە بەكاربهێنرێن، لەبەر ئەوەی گوتوویانە: ئەوە عادەت و ئەرێتی خەڵكی بێ بەندو بارە، ئەو ئامێرانە بەكاربهێنێ، نەك لەبەر خودی خۆیان، بەڵكو لەبەر ئەوەی عادەتی خەڵكی خراپە، واتە: ئەگەرنا لە ئەصڵدا ڕەواو موباحن، بەڵام لەبەر ئەوەی بە دەست خەڵكی خراپەوە بوون، بۆ ئامانجی خراپ و، لە شوێنی خراپدا بەكارهێنراون، زیاتر لەبەر ئەوە بەشێك لە زانایان پێیان هەستیار بوون.

---

(١) القاموس المحيط:ج٦، ص٢٤٨٧.

(٢) مُعجَم مقاييسَ اللغة: ج٥، ص ٤١٣.

(٣) البارِع في الُلغة، لِأبي علي اسماعيل بنُ القاسم القالي البَغدادي ص١١٣.

٥- ئێمە لە کتێبی: (سروودو مۆسیقاو چەند بابەتێکی هونەریی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا)[١]، لە بەشی سێیەمدا: [گۆرانیی و سروودو مۆسیقا]، باسێکی تێرو تەسەلمان لەو بارەوە کردوە، لە کۆتایی دا بە ناوونیشانی: [پوختەی قسان لە بارەی حوکمی گۆرانیی و سروودو مۆسیقاوە]، ئەوەم گوتوە کە ئێستا دەیخەمە ڕوو:

گوتوومە: خوێنەری بەڕێز!

خوای کاربەجێ ﷻ شتی حەڵاڵی بە دوو شێوە ڕوونکردۆتەوە:

١- بە کورتیی (إجمالاً) ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە کە ناکرێ سەرجەم جۆرو تاکەکانی شتە حەڵاڵەکان، کە یەکجار زۆرو زەوەندن، سەر ژمێر بکرێن، بەڵام بە گشتیی خوا ڕایگەیاندوە کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییدایە، بۆ بەندەکانی ڕام و دەستەمۆ کردوە، وەك فەرموویەتی: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُۚ ﴿١٣﴾﴾ الجاثية، واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەوییدا هەیە، لەلایەن خۆیەوە بۆ ئێوەی دەستەمۆو ڕامکردوە، (ئەوە جۆری یەکەمی ڕوونکردنەوەی شتی حەڵاڵ).

٢- بە درێژیی (تفصیلاً) کە بریتییە لە باسکردنی چەند نموونەیەك، تاکو چاکەو نیعمەتی خۆی بەسەر بەندەکانییەوە دەربخات، بۆ نموونە، خوا دەفەرموێ: ﴿ٱلۡيَوۡمَ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُۖ وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حِلّٞ لَّكُمۡ وَطَعَامُكُمۡ حِلّٞ لَّهُمۡۖ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِكُمۡ إِذَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحۡصِنِينَ غَيۡرَ مُسَٰفِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِيٓ أَخۡدَانٖۗ وَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلۡإِيمَٰنِ فَقَدۡ حَبِطَ عَمَلُهُۥ وَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ ﴿٥﴾﴾ المائدة.

واتە: ئەمڕۆ هەرچی پاك و چاكە بۆتان حەڵاڵ كراوە، هەروەها خواردن (سەربڕاو)ی ئەوانەی کتێبیان دراوەتێ بۆتان حەڵاڵە، خواردن (سەربڕاو)ی ئێوەش بۆ ئەوان حەڵاڵە، هەروەها ئافرەتانی داوێنپاك لە بڕواداران و ئافرەتانی داوێنپاك لەوانەی لە پێش ئێوەدا کتێبیان دراوەتێ، بۆ ئێوە حەڵاڵن، (کە هاوسەرگیرییان لەگەڵدا بکەن)، هەر کات کرێیەکان (پاداشت و مارەییەکان)تان دانێ....

---

(١) لاپەڕە: ٧٠ - ٢٠٦، چاپی دووەم: ٢٠١٥ ز.

ئەوە بە نسبەت حەڵاڵەوە خوا ﷻ جاری وایە بە کورتیی و بە گشتیی باسیکردوەو، جاری واش هەیە چۆتە نێو وردەکارییەکان و هەندێ نموونەی باسکردوون، بەڵام خوای زاناو شارەزا ﷻ شتی حەرامی بە درێژیی خستۆتە ڕوو، نەك بە کورتیی، بەڵکو بەسەرجەم تاکەکانیەوە، وەك فەرموویەتی: ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ ﴿١١٩﴾﴾الأنعام، واتە: خوا هەرچی لێی قەدەغە کردوون، بە وردیی و بە ڕوونیی بۆی باسکردوون، مەگەر ئەوەی بۆی ناچاربن، ئەوەی بۆی ناچاربن، لە کاتی تێگیران و سەرتێوەستاندا، با لە ئەسڵ دا حەرامیش بێت، بۆتان ڕەوا دەبێت.

لەو بارەوە ئەم فەرموودەیەش هاتوە: (عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ حَلالٌ، وَمَا حَرَّمَ فَهُوَ حَرَامٌ، وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ عَافِيَةٌ، فَاقْبَلُوا مِنَ اللهِ الْعَافِيَةَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُنْ نَسِيّاً»، ثُمَّ تَلا هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾﴾مريم) (أخرجه الحاكم: ٣٤٧٧، وقال: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ وَلَمْ يُخْرِجَاهُ، ووافقه الذهبي).

واتە: ئەبوو دەدەرداء ﷺ دەگێڕێتەوە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەر شتێك کە خوا لە کتێبی خۆیدا حەڵاڵی کردبێ، حەڵاڵەو، هەرشتێکیش کە قەدەغەی کردبێ، قەدەغەیەو، هەر شتێك لێی بێ دەنگ بوو بێ، ئەوە ڕەوایە، ئنجا ئەوەی خوا بۆی ڕەوا کردوون، لێی وەربگرن، چونکە ناگونجێ خوا هیچ شتێکی لە یاد بچێ، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾﴾مريم، (واتە: پەروەردگارت هەرگیز شتی لە یاد ناچێ).

ئێستاش دێینە سەر ئەنجامگیریی:

هەر کام لە گۆرانیی و ئامێرەکانی مۆسیقا، پێش ئیسلام هەبوون، کاتێك ئیسلامیش هاتووەو شەریعەت هاتۆتە خوارێ، هەرچەندە بە ڕوونیی و بە درێژیی باسی تێکڕای قەدەغە کراوەکانی کردوە، بەڵام باسی قەدەغە بوونی گۆرانیی و مۆسیقای نەکردوە، ئەوە قورئان لەبەر دەستماندایەو، ئەوە سوننەت و ڕێبازی پێغەمبەریش ﷺ.

هەڵبەتە من لەو کتێبەدا [چەند بابەتێکی هونەریی ...]، باسی هەندێك دەقم کردوە کە زانایان کردوویانن بە بەڵگە، هەندێك ئایەت و، هەندێك دەقی سوننەت لەسەر: بە گشتیی قەدەغە بوونی گۆرانیی و ئامێرەکانی مۆسیقا، بەڵام ڕوونمان کردۆتەوە کە لە ڕاستییدا ئایەتەکان ئەوە ناگەیەنن و، فەرمایشتەکانی پێغەمبەریش ﷺ، یان لە ڕووی سەنەدەوە ڕاست نین، یان لە ڕووی نێوەڕۆکەوە، پێغەمبەر ﷺ مەبەستی پێی شتێکی دیکە بووە، بۆیە وەك پوختەی ڕای خۆمان لەو بارەوە دەڵێین:

بناغەو نێوەڕۆکی گۆرانیی و مۆسیقا دەنگی خۆشە، دەنگی خۆشیش نیعمەتێکی خوایە وەك سەرجەم شتە ڕەوا (مُباح)ەکان و، لە ئەصڵدا ڕەوایە، بەڵام دوایی بە پێی ئەو چۆنیەتییەی پێی بەکاردێ، ئەو دەنگە خۆشە، چ هی بەشەر بێ، چ هی باڵندەبێ، چ هی ئامێرەکان بێ، بەگوێرەی ئەو ئامانجەی بۆی بەکاردێ و، بە پێی ئەو چۆنیەتییەی بۆی بەکاردێ، حوکمی دیاریی دەکرێ، ئەگەر بە چۆنیەتییەکی ڕەواو شەرعیی بەکاربێ، ئنجا تەماشای ئەو ئامانج و مەبەستە دەکەین کە بۆی بەکاردێ:

١- ئەگەر پێویست بوو، وەك قورئان خوێندنی فەڕزو، هاندانی خەڵك بۆ جەنگ و جیهاد لە کاتی پێویست بوونیدا، ئەوە پێویستەو، قورئانیش بە دەنگی خۆش دەخوێنرێ و، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {لَيسَ مِنَّا مَن لَم يَتَغَنَّ بالقُرآن}، (أخرجه البخاري: ٧٠٨٩، وأبو داود: ١٤٦٩، وغيرهما)، واتە: هەر کەس دەنگی بە قورئان نەلارێنێتەوە، لە ئێمە نیە.

٢- ئەگەر ئامانج و مەبەستەکە پەسند بوو، بۆ نموونە: خۆشحاڵیی دەربڕین لە ڕۆژی جەژنداو، لە کاتی زەماوەنداو، هاندانی خەڵك بۆ کارێکی چاك، ئەوە ئەو دەنگە خۆشە چ هی مرۆڤ بێ، چ هی ئامێرەکان بێ، بەکارهێنانی بە پەسند (مُستَحَبّ) دادەنرێ، مادام ئەو ئامانجەی بۆی بەکاردێ، وابێ.

٣- بەڵام ئەگەر ئامانج و مەبەستەکە، شتێکی خراپ و قەدەغە بوو، بۆ نموونە: هاندانی خەڵك بۆ فەسادو بێ بەندو باریی و پێداهەڵگوتن و مەدحکردنی خەڵکی ستەمکار، ئەوە بێگومان ئامرازەکەش قەدەغەیە.

٤- ئەگەر بۆ ئامانج و مەبەستێکی ناپەسند (مَکرُوه) بەکار بێ، بۆ وێنە: گوتنی قسەو شیعری ناپەسندو، هاندانی خەڵك بۆ شتی ناپەسند، ئەوە بەکارهێنانی ئەو ئامرازەش ناپەسندە.

٥- ئەگەر ئەو ئامانج و مەبەستە کە دەنگی خۆش و گۆرانیی و مۆسیقای بۆ دەکرێتە هۆکارو ئامراز، هیچ کام لەو چوار حاڵەتەی نەبن کە باسمانکردن، هیچ کام لەو چوار حوکمە شەرعییەش (پێویستبوون، پەسندبوون، قەدەغەبوون، ناپەسندبوون)ی بەسەردا نەچەسپن، ئەوە هەر لەسەر حاڵەتی ئەصڵیی خۆی، کە ڕەواییە ماوەتەوە.

کەواتە: گۆرانیی و مۆسیقا لە ئەصڵدا وەك دەنگ و سەدای خۆش، حەڵاڵ و زەلاڵە، بەڵام دوایی بە گوێرەی نێوەڕۆکیان و، چۆنیەتیی و ئامانجی بەکارهێنرانیان، حوکمەکەیان دەگۆڕێ، وەك (العِزّ بن عَبدُالسَّلام) لە کتێبی (قَواعِدُ الأَحكام في مَصالِحِ الأنام) لە ژێر ناوونیشانی: (حاسَّةُ السَّمْعِ وَمَا يَتَعَلَّقُ بِهَا مِنَ الأَحكامِ الخَمْسَةِ)دا[1]، گوتوویەتی: گوێ ڕاگرتن لە دەنگ و سەدایەکان بە گشتیی پێنج حوکمە شەرعییەکانی بەسەردا دەچەسپن، ئەگەر ئامانجەکە واجب بێ، واجبە، سوننەت بێ، سوننەتە، ڕەوا بێ، ڕەوایە، ناپەسند بێ، ناپەسندە، قەدەغە بێ، قەدەغەیە.

---

(١)ج١، ص٢٤٢.

هەڵبەتە ئێمە لەو کتێبەدا کە ئاماژەم پێدا: (سروودو مۆسیقاو چەند بابەتێکی هونەریی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا)، بە تەفصیل باسمکردووەو، قسەی ئەوانەم هێناوە کە دەڵێن: بەگشتیی گۆرانیی و مۆسیقا حەرامن، هەروەك قسەی ئەوانەشم هێناوە کە دەڵێن: بە گشتیی هەموو جۆرەکانی گۆرانیی و بەکارهێنانی ئامێرەکانی مۆسیقا حەلاڵن، ئەوانەم هەموو بەرپەرچ داوەتەوەو، خەتی نێوەڕاست ئەوەیە کە دەگونجێ دەنگی خۆش چ هی مرۆڤ، چ هی ئامێرەکان، بۆ مەبەستی چاك بەکاربێ، دەشگونجێ بۆ مەبەستی خراپ بەکاربێ، ئنجا بە پێی جۆری بەکارهێنانی، ئەو ئامانجەی بۆی بەکاردێ، ئەو شوێنەی تێیدا بەکاردێ حوکمەکەی دەگۆڕێ.

٦- فراوانیی و کراوەو گونجاو پێشاندانی ئیسلام گرنگە:

لێرەدا قسەیەکی (القُشَيري) دێنم: (قالَ القُشَيري:ضُرِبَ بَينَ يَدَي النَّبِيّ يَومَ دَخَلَ المَدينَةَ، فَهَمَّ أبوبَكرٍ بِالزَّجرِ فَقالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: دَعهُنَّ يا أَبَابَكْرٍ حَتَّى تَعلَمَ اليَهودُ أنَّ دينَنَا فَسِيحٌ، فَكُنَّ يَضرِبنَ وَيَقُولنَ: نَحنُ بَنَاتُ النَّجَارِ ياحَبَّ ذا مُحَمَّداً مِن جارٍ)، (أخرجه البخاري:٩٥٢، ومسلم:٨٩٢، وابن حبان: ٥٨٧٧) قوشەیریی دەڵێ: (لە بەردەمی پێغەمبەر ﷺ کاتێك کە چووە مەدینە دەف لێدرا [کۆمەڵە ئافرەتێك] ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ) ویستی تێیان بخوڕێ و بێدەنگیان بکات، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی ئەبوو بەکر! لێیانگەڕێ، با جوولەکەکان بزانن ئایینی ئێمە فراوانە، ئنجا ئافرەتەکان دەفیان لێدەداو دەیانگوت:

ئێمە کچانی بەنوو نەججارین، دراوسێی موحەممەد ﷺ چەند خۆشە!

لەو بارەوە دەقی دیکەش زۆرن، کە من لەو کتێبەدا هێناومن، کە لە صەحیحی بوخاریی و موسلیم داو، لە سەرچاوەکانی دیکەی سوننەت هاتوون، بۆ نموونە:

یەکێکیان ئەوەیە کە ئافرەتێک، کە پێغەمبەر ﷺ لە سەفەرێك گەڕابۆوە، هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! نەزرم کردوە ئەگەر تۆ بە سەلامەتیی گەڕایەوە، دەف لێبدەم و گۆرانیی بڵێم، ئەویش فەرمووی: (إِنْ كُنْتِ نَذَرْتِ فَافْعَلِي وَإِلَّا فَلَا)[1]، ئەگەر نەزرت کردوە، بیکە، ئەگەرنا، مەیکە.

دیارە سروودو گۆرانییەکانی ئەوانیش، هەر ئەو شیعرانە بوون کە شاعیرەکانیان گوتوویانن.

٧- بوونی ڕاجیایی لەو مەسەلەیەدا، بەڵگەی نەبوونی دەقی ڕوون و دیارییکەرە:

هەر کات دەقێك هەبێ کە بابەتێك یەکلایی بکاتەوەو هەڵیبڕێ، ڕاجیایی لە نێو زانایاندا پەیدا نابێ، ئنجا لە ڕاستییدا وەك پێشتریش ئاماژەیەکم پێدا: زانایان کە هەستیارییان پەیدا بووە بەرانبەر بە ئامێرەکانی گۆرانیی گوتن و ئامێرەکانی مۆسیقا، زیاتر لەبەر ئەوە بووە کە ئەو ژینگەیەی ئەوانی تێدا بوون، زیاتر خەڵکی خراپ و بێ بەندو بار ئەو ئامێرانەیان بەکارهێناون، بۆ ئامانجی خراپ و بۆ گۆرانیی خراپ و، بۆ مەبەستی خراپ و، بە چۆنیەتیی خراپ و ناشەرعیی، بۆیە هەستیارییان بەرانبەر پەیدا کردوون، ئەگەرنا ناگونجێ دەنگی خۆش هەر لەبەر ئەوەی دەنگی خۆشە، حەڕام بێ، چونکە خوا کە دەفەرموێ: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییدایە، بۆ ئێوەی دروستکردوەو ڕەخساندوە، کە ئێوە لێیان بەهرەمەندبن، یەکێك لەو شتانەی کە خەڵك لێیان بەهرەمەندن، دەنگی خۆشە، شتی جوانە، شتی خۆشە، خوا بە گشتیی دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِىٓ

---

(١) [عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ بَعْضِ مَغَازِيهِ فَجَاءَتْ جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ إِنْ رَدَّكَ اللَّهُ تَعَالَى سَالِمًا أَنْ أَضْرِبَ عَلَى رَأْسِكَ بِالدُّفِّ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتِ نَذَرْتِ فَافْعَلِي، وَإِلَّا فَلَا، قَالَتْ إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ، قَالَ: فَقَعَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَضَرَبَتْ بِالدُّفِّ] أخرجه الترمذي: ٣٦٩٠، وأحمد: ٢٣٠٦١، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده قوي.

﴿...أَخْرَجَ لِعِبَادِهِۦ وَٱلطَّيِّبَٰتِ مِنَ ٱلرِّزْقِ ۝٣٢﴾ الأعراف، بڵێ: کێ ئەو جوانییەی کە خوا بۆ بەندەکانی هێناویەتە دی، قەدەغەی کردووەو، کێ بژیوە خۆش و بەتامەکانی قەدەغە کردوون؟!

واتە: خوا شتەکانی بەگشتیی بۆ مرۆڤەکانی خوڵقاندوون، بەڵام گرنگ ئەوەیە بەو شێوەیە بەکاربێن، کە لە چوارچێوەی شەریعەتدایەو بۆ ئامانجی شەرعیی و ڕەوا بەکاربێن و، بۆ هاندانی خەڵك بۆ چاکەکاریی، یاخود لانی کەم بۆ خافڵانێکی ڕەوا (مُباح) بەکاربێن، کات بەسەربردنێکی ڕەوا، نەك بۆ هاندانی خەڵك بەرەو گوناحو تاوان و، بەرەو زوڵم و ستەم و بەرەو خراپەو شتی قەدەغە.

مەسەلەی سێیەم:

بڕوادارانی کردارچاك، بەهەشتە پڕ نازو نیعمەتەکانیان هەن، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە، ئەوە بەڵێنی چەسپاوی خوایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ لَهُمْ جَنَّـٰتُ ٱلنَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَـٰلِدِينَ فِيهَا ۖ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

۱)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ لَهُمْ جَنَّـٰتُ ٱلنَّعِيمِ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان هێناوە و کردەوە باشەکانیان ئەنجامداون، باخ و بێستانە پڕ نازو نیعمەتەکانیان هەن.

بڕوایان هێناوە، واتە: بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، یانی: هەقیان ناسیوە، هەق بە چەمك و واتای فراوان و ڕاستەقینەی، کە لە ئیمان بە خواو، ئیمان بە فریشتەکان و، بە کتێبەکان و، بە پێغەمبەران و، بە ڕۆژی دوایی و، بە قەدەرو، ئیمان بە هەققانیەتیی ئەو شەریعەتەی کە موحەممەد ﷺ لە خواوە بۆی دابەزێنراوە، لەوەدا بەرجەستە دەبێ، ﴿وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ﴾، یانی: بە پێی ئەو هەققەش کە تێی گەیشتوون و وەریانگرتووەو، لە عەقڵ و دڵیاندا چەسپاوە، مامەڵەیان کردوە، ڕەفتاریان کردوە، لە هەموو بوارەکانی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسییدا.

کە دەفەرموێ: ﴿لَهُمْ جَنَّـٰتُ ٱلنَّعِيمِ﴾، واتە: باخ و بێستانە پڕ نازو نیعمەتەکانیان بۆ هەن، لێرە کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ لَهُمْ جَنَّـٰتُ ٱلنَّعِيمِ﴾، لە بەرانبەر ئەوانەی پێشێدایە، کە قسەی خافڵێنەر دەکڕن، قسەی خافڵێنەریش وەك پێشتریش باسمان کرد: هەر شتێکە خەڵك بخافڵێنێ و بێ

ناگای بکات، لە شتێك كە پێویستە پێوەی سەرگەرم بێ، كە بە ڕاستیی لەم سەردەم و ڕۆژگارەی ئێمەدا، [قسەی خافڵێنەر] چەمك و واتایەكەی لە هەموو ڕۆژگارێك باشتر بۆ ئێمە بەرجەستەیە، كە بریتیە لە هەموو شتانەی كاتی خەڵك دەكوژن، ئەو هەموو هۆكارانەی پەیداكراون بەهۆی ئەنتەرنێتەوە، وەك تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان بەهۆی جۆرەكانیانەوە: واتس ئاب و فەیسبووك و ئینستیگرام و تویتەرو... هتد) كە زۆر لەوانە لە ڕێی موبایلیشەوە بەكاردێن و، خەڵكێكی زۆر كاتێكی زۆری لێ دەڕواو تەمەنێكی زۆری لێ بە زایە دەچێ، ئنجا بەرانبەر ئەو جۆرە كەسانەدا، كە بە پارەی خۆیان قسەی خافڵێنەر (لهو الحديث) دەكڕن و تەمەنی خۆیان كە سەرمایەی بوونیانە، دەیسووتێنن لە بەرانبەر ئەواندا، ئەو جۆرە كەسانە هەن، كە بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ و، كردەوە باشەكانیش ئەنجام دەدەن، ئەوانە باخ و بێستانە پڕ نازو نیعمەتەكانیان هەن.

٢)- ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە، بێ كۆتایی و بڕانەوە.

٣)- ﴿ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٗا ﴾، بەڵێنی ڕاست و چەسپاوی خوایە.

(وَعَدَهُمُ اللَّهُ وَعْداً حَقّاً، لا شَكَّ فِيهِ، وَلا خِلافَ لَهُ)، خوا بەڵێنێكی ڕاستی پێداون كە گومان و دوو دڵیی تێدانیەو، پێچەوانەشی نیە كە بەڵێنەكە دێتە دی.

٤)- ﴿ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴾، خواش زاڵی كارزانە، بە دڵنیایی زاڵێتیی و باڵا دەستیی خوا، هەروەها كاربەجێیی خوا، خوازیاری ئەوەن، بەڵێنی خۆی بەرێتە سەر.

لە سوورەتی (الكهف)دا خوای تاك و پاك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَانَتۡ لَهُمۡ جَنَّٰتُ ٱلۡفِرۡدَوۡسِ نُزُلًا ١٠٧ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا ١٠٨ ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان هێناو كردەوە باشەكان ئەنجام دەدەن، باخەكانی (فیردەوس)یان بۆ دەكرێن بە شوێنی دابەزێنران و شوێنی میوانداریی، تێیاندا دەمێننەوە بە هەمیشەیی، ئاواتیش ناخوازن لێیان بچنە دەرێ.

چونکە هەیە بیربکاتەوەو بڵێ: ئەو تەمەنە نەبڕاوە بێ کۆتاییەی ئینسان، ئایا بێزار نابێ تێیدا؟ ئایا دەبێ پێی خۆش نەبێ لەوێ لابچێ و بچێ بۆ شوێنێکی دیکە؟ بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا﴾، چونکە ئینسان لە هەر شتێك بێزار دەبێ بۆ شتێکی دیکە، لەبەر ئەوەیە کە شتێکی لەوە چاکتر یان خۆشتر شك دەبات، بەڵام هەموو ئاواتەکانی مرۆڤ لە بەهەشتدا دێنە دی، پاشان لە بەهەشتدا ژیانێکی وشك و ڕۆتینیی نیە، کە ئینسان بێزار بکات، بەڵکو خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ۝٧١﴾ الزخروف، هەرچی نەفسەکان بیخوازن و چاوەکان لەززەتی لێبکەن، تێیدا هەیە، کەواتە: هەرچی مرۆڤ بیخوازێ، سروشتی مرۆڤ بیخوازێ و مرۆڤ ئارەزووی بکات، لێیەتی.

مەسەلەی چوارەم:

خـوا ئاسـمانەکانی بـە کۆڵەگـە نەبینـراوەکان ڕاگرتـوون و، چیایەکانیشـی کردوونـە مایـەی لەنگەرگرتـن و نەجووڵانـی زەوی، ژیاندارانـی زۆریشـی لـە زەوییـدا بڵاوکردوونـەوەو، بـە ئـاوی لەسـەرەوە دابەزێندراویـش، هـەر ڕووەکێکـی بەرهەمـداری ڕوانـدوەو، پەرستراوانی ساختەی دیکـەش، هیـچ کام لەوانەیـان پـێ دروسـت ناکرێـن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَاۖ وَأَلۡقَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٖۚ وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجٖ كَرِيمٍ ١٠ هَٰذَا خَلۡقُ ٱللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦۚ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ١١ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَا ﴾، خوا ﷻ ئاسمانەکانی بە کۆڵەکانێك کە ئێوە نایانبینن، دروستکردوون.

لـە سـوورەتی (الرعـد)دا دەفەرمـوێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِي رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَا ٢ ﴾الرعـد، خـوا ئـەو زاتەیـە کـە ئاسـمانەکانی بەرزکردوونەوە بـە کۆڵەکانێك کـە نایانبینـن، یاخـود بەبـێ کۆڵەکـە، کـە بیانبینـن، پێشـتریش ئاماژەمـان پێـداوە لـە تەفسـیری سـوورەتی (الرعـد)داو، لـەو بـارەوە قسـەمان کـردوە کـە زانایـان لـە بـارەی ئـەم ڕسـتەیەوە: ﴿ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَا ﴾، دوو ڕایـان هـەن:

١- خوا ئاسمانەکانی دروست کردوون و بەرز کردوونەوە بە کۆڵەکانێك، کە نایانبینن.

٢- ئێوە ئاسمانەکان دەبینن هیچ کۆڵەکەیان نین.

ئێمە دوایی لە خستنەڕووی چەند سەرنجێکدا، زیاتر تیشك دەخەینە سەر ئەوە مەسەلەیەو، قسەی هەندێك لە زانایان لەو بارەیەوە دێنین.

٢)- ﴿وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، هەروەها (خوا)، چیایەکانی خستوونە نێو زەوی و تێیفڕێداون، تاکو نەتانجووڵێنێ.

﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، یانی: (كَرَاهَةَ أَنْ تَمِيدَ بِكُم)، لەبەر پێناخۆشبوونی ئەوە کە بتانجووڵێنێ، یاخود: (لِأَنْ لا تَمِيدَ بِكُم)، بۆ ئەوەی نەتانجووڵێنێ، خوا چیایەکانی تێفڕێداون، چیا قورسەکان تاکو زەوی لەنگەر بگرێ، لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ ۝١٥﴾ النحل، هەر هەمان تەعبیریش لەوێدا هاتوە، کە ئێمە کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (النّحل)دا، لەو بارەوە قسەمان کردوە، واتە: چیایە قورسەکانی خستوونە نێو زەوی، بۆ ئەوەی نەتانجووڵێنێ ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، یانی: (لِأَنْ لا تَمِيدَ بِكُم)، تاکو نەتانجووڵێنێ.

(تَمِيدَ) یانی: (تَمِيلَ)، واتە: مەیەلان بکات و بتانجووڵێنێ و جووڵە جووڵ بکات لە ژێرتاندا.

لە ڕابردووشدا چەند جارێك باسمان کردوە: چیایەکان، کە خوا ﷻ لە سوورەتی (النبأ)دا دەفەرموێ: ﴿وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا ۝٧﴾ النبأ، چیایەکانمان کردوونە گوڵمیخ (سینگ)، زانایان دەڵێن: هەر چیایەك چەندەی بەدەرەوەیە، لە ڕێکاری دەریاوە (١٠ - ١٥) هێندەی لە ناخی زەویدایە، بۆ وێنە: چیای هیمالایا کە نیزیکەی نۆ کیلۆمەتر (٩کم) بەرزە، لووتکەی ئیڤریست بەرزییەکەی: (٨٩٦٤) مەترە، دە پازدە (١٠ - ١٥) هێندەشی بە ناخی زەویدا چوەتە خوارێ، بۆیە توێکڵی زەوی کە ئێمە لەسەری دەژین، بەهۆی ئەو چیایانەوە چینێکی بەردینی زۆر پتەو، بەهۆی چیایەکانەوە ڕووکاری زەوی داگرتوە، کە دەبێتە هۆی ئەوەی توێکڵی زەوی پتەو بێ و، پێکەوە پەیوەست بێ و نەجووڵێ.

٣)- ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾، هەروەها (خوا) لە هەموو ژیاندارێکی تێدا (لە زەوی دا) بڵاوکردۆتەوە، لە هەر ژیاندارێك، یانی: لە هەر شتێك کە لەسەر زەوی، دەڕوات، هەم زیندەوەران دەگرێتەوە، هەم ئاژەڵان، هەم پەڕەوران، هەم دڕندان، هەموو ئەوانەی کە لەسەر زەوی دەژین.

(بَثَّ) یانی: (نَشَرَ) بڵاوی کردۆتەوە، (فیها) ڕاناوەکەی بۆ زەوی دەچێتەوە، چونکە پێشتر باسی زەوی کراوە، بۆیە خوا ڕاناوی (ها) بۆ ئەویّ دەباتەوە، لەو زەوییەدا کە پێشتر باسکرا، هەموو ژیاندارێکی بڵاوکردۆتەوە.

٤)- ﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ﴾، لە سەرێوەش ئاومان دابەزاندوە.

وەك زۆرجاران باسمان کردوە هەمیشە خوا باسی ئاو دەکات کە دایبەزاندوە، چونکە ئاو: باران و بەفرو تەرزە، هەروەها ئاونگ و هەڵمی ئاویش دەگرێتەوە.

٥)- ﴿ فَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴾، ئنجا لە وێدا، ڕوواندومانە (بەهۆی ئەو ئاوەوە) لە هەر ڕووەکێکی بەرهەمدار، (زَوج) بە مانای (صنف) دێ، لە هەر جۆرێك، (کَریم)یش یانی: (حَسَناً كَثيرَ الخَير) چاك و بەرهەمدار، یان: (كَريم: الجَيِّدُ مِنْ نَوعِهِ)، هەر شتێك کە لە جۆری خۆی زۆر باش بێ، دەشگونجێ (زوج) بە مانای ڕووەك (نبات) بێ، چونکە ڕووەکەکانیش هەموویان نێرو مێیان هەیە.

٦)- ﴿ هَٰذَا خَلْقُ ٱللَّهِ ﴾، ئەمە دروستکراوی خوایە، ئەوەی باسکرا:

أ- ئاسمانەکان بە کۆڵەکەی نەبینراو، ڕاگیراون، یاخود ئاسمانەکان بەرزکراونەوە، دەیانبینین بێ کۆڵەکەن.

ب- زەوی چیایەکانی تێدا دانراون، بۆ ئەوەی جووڵە جووڵ نەکات لە ژێرتاندا.

ج- لە هەموو زیندەوەرێکی لە زەویدا بڵاوکردوەتەوە.

د- خوا لە سەرێوە ئاوی دابەزاندوە.

هـ- لە هەموو ڕووەکێکی پڕ بەرهەمداری پێ ڕواندوە.

٧)- ﴿ فَأَرُونِى مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ﴾، دەجا پێشانمدەن ئەوانەی جیا لەو [کە بریتین لەو شتانەی دەپەرسترێن لەگەڵ خوا، جگە لە خوا، لە جیاتی خوا]، چییان دروستکردووە!

کە دەفەرمویٚ: ﴿ فَأَرُونِى ﴾، پێشانمدەن، دەگونجیٚ مەبەست پێی دیتنی چاویی (الرؤيـة البَصَرِيَّـة) بیٚ، واتە: دەگونجیٚ پێشان بدریٚ بە چاو، دەشگونجیٚ مەبەست بینینی دڵ و زانستیی (الرؤيـة القَلْبِيَّـة وَالعِلمِيَّـة) بیٚ.

کە دەفەرمویٚ: ﴿ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ﴾، (إجْراء اسمُ المَوْصُولِ العُقَلاءَ عَلى الأَصْنَامِ، مُجَارَاةً لِلمُشرِكِين إذ يَعُدّونَها عُقَلاء)، خوا ناوی (مَوصول) کە بۆ عاقڵان بەکاردیٚ، بۆ بتەکانی بەکارهێناوە، ئەمە لەگەڵدا ڕۆیشتنی هاوبەش بۆخوا دانەرانە، کە ئەوان پێیان وابوو بتەکانیان عەقڵ و هۆشیان هەیە، دواتر خوا بە پێی عەقڵی ئەوان ئەو ڕاناوەی بۆ بەکارهێناون.

٨)- ﴿ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، بەڵکو ستەمکاران لە گومڕاییەکی ئاشکرادان، واتە: ئەو پەرستراوە ساختانە هیچیان دروست نەکردووە، بەڵام ستەمکارانێك کە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن لە گومڕاییدان، نەك لەبەر ئەوەی پەرستراوەکانیان شتیان دروستکردووە، بەڵکو لەبەر ئەوەی خۆیان سەرگەردانن و لە گومڕاییەکی ئاشکرادان، دەیانپەرستن.

کە دەفەرمویٚ: ﴿ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، (بَل: لِلإضـرابِ الإنتِقَالِـي مِـن غَـرَضِ المُجَادَلَـةِ إلـى غَـرَضِ تَسـجيلِ ضلالِهِـم)، (بَـل): بـۆ گواسـتنەوەیە لـە مەبەسـتی موناقەشـەو شـەڕە قسـەوە، بـۆ مەبەسـتی تۆمارکردنـی گومڕاییەکەیـان.

هەروەهـا: ﴿ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، یانـی: لـە نێـو گومڕایـی دان و گومڕایـی هـەر چـوار دەوری گرتـوون، گومڕاییەکـەش زۆر ڕوون و ئاشـکراو بـیٚ پێـچ و پەنایـە.

پێنج کورتە سەرنج

١- ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَا ﴾، (الطبري) گوتوویەتی: (بِغَيرِ عَمَدٍ كَمَا تَرَوْنَهَا) ئاسمانەکان بە بێ کۆڵەکە دروستکراون و ڕاگیراون، وەك دەیانبینین، یانی: ئاسمانەکان دەبینین کە کۆڵەکەیان نین، یاخود: (لَهَا عَمَدٌ غَيرُ مَرْئِيَةٍ) کۆڵەکەیان هەن، بەڵام کۆڵەکەکان نابینرێن، وادەبینرێ کە مەبەست پێی هێزی کێشندە (قوة الجاذبيّة)یە.

لە بارەی ئەوەوە کە خوا ﷻ ئاسمانەکانی ڕاگرتوون و بەرزکردوونەوە، چەند ئایەتێك هەن:

أ- لە سوورەتی (فاطر)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُمۡسِكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ أَن تَزُولَاۚ وَلَئِن زَالَتَآ إِنۡ أَمۡسَكَهُمَا مِنۡ أَحَدٖ مِّنۢ بَعۡدِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورٗا ﴿٤١﴾ ﴾، واتە: بێگومان خوا ئاسمانەکان و زەوی دەگرێ کە لابچن و بەملاولادا بڕۆن و، ئەگەر لابچن لە دوای خوا، کەس نیە بیانگرێ، [بەس خوا ڕاگیری کردوون]، بێگومان خوا زۆر هێدیی و مەندو زۆر لێبووردەیە.

ب- لە سوورەتی (الحج)دا، هەمان مەبەست بە تەعبیرێکی دیکە دێنێ: ﴿ وَيُمۡسِكُ ٱلسَّمَآءَ أَن تَقَعَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦٓۚ ﴿٦٥﴾ ﴾، واتە: (خوا) ئاسمان دەگرێ کە بکەوێتە سەر زەوی، مەگەر بە مۆڵەتی خۆی، ئاسمان دیارە هەمووی جێی نابێتەوە بکەوێتە سەرزەوی، یانی: پارچەیەك لە ئاسمان، پارچەیەك لە خڕۆکەکان بکەوێتە سەرزەوی، جار جار پارچەی ورد دەکەونە سەر زەوی، بەڵام ئەوە کە پارچەیەکی گەورە بکەوێتە سەر زەوی و، خەڵکی سەر زەوی و، هەموو ئەوانەی لەسەر زەویین، بفەوتێن، خوای میهرەبان دەیگرێ و ناهێڵێ ئەوە ڕووبدات، ﴿ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦٓۚ ﴾، مەگەر ئەو کاتەی خوا ﷻ بیەوێ ژیان لەسەر زەوی کۆتایی پێ بێنێ.

ج- هەروەها لەو بارەوە، ئەم دەقەش هەیە لە سوورەتی (النحل)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَى ٱلطَّيۡرِ مُسَخَّرَٰتٖ فِي جَوِّ ٱلسَّمَآءِ مَا يُمۡسِكُهُنَّ إِلَّا ٱللَّهُۚ ﴿٧٩﴾ ﴾، واتە:

ئایا سەرنجیان نەداوەتە باڵندەکان، دەستەمۆ کراون، ڕامکراون، لە هەوای ئاسماندا، لە هەوای سەرێدا، جگە لە خوا هیچ کەس نایانگرێ.

د- هەروەها لە سوورەتی (الملك)یشدا، هەمان مەبەست دووبارە بۆتەوە: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەتە باڵندان لە سەروویانەوە، بە ڕیز وەستاون، باڵەکانیان پان ڕاخستوون و، جار جار باڵەکانیشیان لێك دەدەن، جگە لە خوای خاوەن بەزەیی هیچ کەسێك نایانگرێ، ئەو بینەری هەموو شتێکە.

ئێستاش چەند قسەیەك لە (الطَّبَري)وە دێنین:

یەك: (الطَّبَري) لە (ابنِ عَبَّاس)ەوە دەیهێنێ، دەڵێ: (لَعَلَّهَا بِعَمَدٍ لا تَرَوْنَهَا)[1]، واتە: ڕەنگە ئاسمانەکان بە چەند کۆڵەکەیەك وەستا بن، کە ئێوە کۆڵەکەکان نەبینن.

دوو: (الطَّبَري) لە (مُجاهِد)ەوە دەیهێنێ: (إِنَّهَا بِعَمَدٍ لاَ تَرَوْنَهَا)[2]، واتە: ئاسمانەکان بە چەند کۆڵەکەیەکن (یانی: بە چەند کۆڵەکەیەك وەستاون)، کە ئێوە کۆڵەکەکان نابینن.

سێ: هەروەها (الطَّبَري) لە (عِكرِمة)ەوە دێنێ، دەڵێ: (تَرَوْنَهَا بِغَيرِ عَمَدٍ، وَهِيَ بِعَمَدٍ)[3]، واتە: ئێوە ئاسمانەکان دەبینن بە بێ کۆڵەکە، بەڵام کۆڵەکەیان هەن.

چوار: هەر (الطَّبَري)[4]، لە (ابنِ عَبَّاس)ەوە دەیهێنێ دەڵێ: (لَهَا عَمَدٌ لا تَرَوْنَهَا) واتە: ئاسمانەکان کۆڵەکەیان هەن، بەڵام ئێوە کۆڵەکەکان نابینن.

هەر کام لەو چوار قسانە کە (الطَّبَري) بەو ژمارانەی کە باسمکردن هێناونی، پشتگیریی ئەو ڕایە دەکات، کە ئەو ئاسمانانە کۆڵەکەیان هەن، بەڵام کۆڵەکەکان

---

(١) جامع البيان: ٢٨٠٧٣.

(٢) جامع البيان: ٢٨٠٧٤.

(٣) جامع البيان: ٢٨٠٧٦.

(٤) جامع البيان: ٢٨٠٧٧.

نەبینراون، ئنجا زانستی گەردوونناسیی ئێستا دەریخستوە کە هێزی کێشندە هۆکاری ڕاوەستانی گەردوونە بە هەموو پێکهاتەکانیەوە، بۆ وێنە: لە نێوان مانگ و زەویدا، لە نێوانی زەوی و خۆردا، خۆر زەوی بە لای خۆیدا دەکێشێ، هەروەها زەوی مانگ بە لای خۆیدا دەکێشێ، بەڵام لە هەمان کاتیشدا یەکدیش پاڵ پێوە دەنێن، هەم یەکدی ڕاکێشانیان هەیە، هەم یەکدی فڕێدان و پاڵ پێوەنانیان هەیە، لە ئەنجامی ئەو کێشان (جَذب) و فڕێدان (طَرد)ەدا، ئەو سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆرداو، سووڕانەوەی مانگ بە دەوری زەویدا، هەروەها سووڕانەوەی خۆر بە دەوری داڵی ڕاوەستاوداو، هەروەها کەهکەشانەکان هەموویان، لە ئەنجامی ئەو هێزی ڕاکێشان و پاڵ پێوەنانەدا، ئەو خولانەوانە دروست دەبن و، ئەو ئەستێرەو خڕۆکەو کەهکەشانانە بەو شێوەیە ڕادەوەستن.

٢- ﴿وَأَلْقَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، چەسپاوەکانیشی فڕێداونە نێو زەوی، تاکو نەتانجووڵێنێ.

لە سوورەتی (الأنبياء)دا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ ﴿٣١﴾﴾، لەوێ بە شێوەی نادیار (غیاب) هاتوە، لێرەدا بە شێوەی دواندن (خطاب)، پێشەوا (الطَّبَري) لە بارەی: ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾ەوە، دەڵێ: (أَنْ لاَ تَمِيدَ بِكُم، يَقُول: أَنْ لاَ تَضْطَرِبَ بِكُم، وَلاَ تَتَحَرَّكَ يُمْنَةً وَيُسْرَةً، وَلَكِن تَستَقِرُّبِكُم)[1]، واتە: ﴿أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾، یانی: بۆ ئەوەی نەتانجووڵێنێ، جووڵە جووڵ نەکا لە ژێرتاندا، بە لای ڕاست و چەپدا نەجووڵێ، بەڵکو سەقامگیرو ڕاوەستاو بێ لە ژێرتاندا.

لووتکەی ئێڤریست لە چیای هیمالایا کە هەشت هەزارو هەشت سەدو شەست و چوار (٨٨٦٤) مەتر بەرزە، دەوری نۆ کیلۆمەتر، ئنجا هەر چیایەك چەندەی بە دەرەوەیە (١٠ - ١٥) هێندەشی لە ناخی زەویدایە، بۆیە خوا ﷻ لە سوورەتی (النبأ)دا بە وشەی گوڵمیخەکان (أوتاد) چیایەکانی ناوهێناوە، کە بە تەئکید ئەو چیایانە دەبنە هۆی ئەوەی توێکڵی زەوی زۆر مەحکەم بێ.

---

(١) جامع البيان: ج٢١، ص٨٧.

٣- کە دەفەرمویٚ: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ﴾، هەزاران جۆر ژیاندارو زیندەوەری ئاویی، خاکیی، دەریایی، ژێر زەوی هەن، کە زانایان دەڵێن: زیندەوەرە نەبینراوەکان کە لە ژێر زەویدا هەن و، لە هەموو شتێکدا هەن، ئەگەر کۆ بکرێنەوە سەریەك لە ڕووی قەبارەشەوە، زۆر زۆر زیاترن لە ژیانداره بینراوو بەرهەستەکان.

٤- کە دەفەرمویٚ: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً﴾، لەسەرێوە ئاومان دابەزاندوە، باسمانکرد: ئەو ئاوەی دادەبەزێنریٚ، بە سیٚ جۆری: باران و بەفرو تەرزە، دادەبەزیٚ، بۆیە هەمیشە خوا وشەی ئاو (ماء) بەکاردێنیٚ، تاکو هەر سیٚ حاڵەتەکە بگرێتەوە و، جگە لەوانیش بگرێتەوە.

٥- کە دەفەرمویٚ: ﴿فَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ﴾، لە هەموو جۆرە ڕووەکێکی بەرهەمدارمان پیٚ ڕواندوە، بەو ئاوە، وشەی (کَریم) واتە: بەرهەمدارو چاك لە جۆری خۆی، وەك لە دەرسەکانی ڕابردوودا لە تەفسیری سووڕەتی (الشعراء)دا، باسی ڕووەکمان کرد بە گشتیی لەبەر ڕۆشنایی تەفسیری (النَّابلُسي)دا، بە دڵنیاییش جیهانی ڕووەك هەر لە سەوزەوە بگرە، تاکو تەڕەکارو، دارو درەخت و میوەو هەموو ئەوانە کە خوا لەسەر زەوی ڕوواندوونی، جیهانێکی زۆر قەڵەباڵغەو زۆر گەورەو گرنگە و، ژیانی بەشەریش بە ڕووەکەوە بەندە، هەروەك ژیانی ئاژەڵیش بە ڕووەك و شیناوردەوە پەیوەستە.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە لە هەشت (٨) ئایەت پێك دێ، ئایەتەكانی: (١٢ - ١٩)، ئەو هەشت ئایەتە تەرخانكراون بۆ باسی (لقمان) خوا لێی ڕازی بێ، كە خوا حیكمەتی پێداوەو، ئەویش چەند ئامۆژگارییەكی زۆرحەكیمانەی كوڕەكەی دەكات، كە زۆربەی بوارەكانی دین و ژین دەگرنەوە، وەك:

١- خوا پەرستیی و، خۆ پاراستن لە شیرك.

٢- چاكە لەگەڵ باب و دایك دا.

٣- چاكەو تاعەتكردن و خۆپاراستن لە گوناهو خراپە، كە هەمووی دێتەوە ڕێی مرۆڤ.

٤- نوێژ بەرپاكردن.

٥- فەرمان بە پەسند.

٦- ڕێگری لە ناپەسند.

٧- خۆڕاگریی لەسەر بەڵاو گرفتاریی.

٨- ڕوو لە خەڵك گرژ نەكردن.

٩- بە فیزو كەشخە بەرێدا نەڕۆیشتن و، بەشێوەیەكی میانجیی ڕێكردن و بەڕێداڕۆیشتن.

١٠- دەنگ زۆر هەڵنەهێنان.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ أَنِ ٱشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن
كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَىَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ
إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ
وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن

تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِي ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ
مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ
مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوْ فِي ٱلْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا ٱللَّهُ ۚ إِنَّ
ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأْمُرْ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱنْهَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَٱصْبِرْ عَلَىٰ
مَآ أَصَابَكَ ۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ
إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَٱقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَٱغْضُضْ مِن صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنكَرَ
ٱلْأَصْوَٰتِ لَصَوْتُ ٱلْحَمِيرِ ﴿١٩﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی حیکمەتیشمان بە لوقمان دابوو کە: سوپاسی خوا بکە، هەر کەسێکیش سوپاس (ی خوا) بکات، تەنیا بۆ خۆی (بە سوودی خۆی) سوپاسگوزاریی دەکات و، هەر کەسیش سپڵەیی (بەرانبەر بە خوا) بکات، بێگومان خوا بێنیازی ستایشکراوە ﴿١٢﴾ یادیش بکەوە کاتێک لوقمان بە کوڕەکەی خۆی گوت، لە کاتێکدا ئامۆژگاریی دەکرد: ئەی کوڕیژگەکەم! (خوا بپەرستەو) هاوبەش بۆ خوا دامەنێ، بێگومان هاوبەش دانان (بۆ خوا) ستەمێکی مەزنە ﴿١٣﴾ مرۆڤیشمان ڕاسپارد (بە چاکەکاریی) لە بارەی باب و دایکیەوە: دایکی بێهێزیی لەسەر بێهێزیی (لە سکیدا) هەڵیگرتووە، (ماوەی شیرپێدان و) لە شیر بڕینەوەشی لە میانی دوو ساڵان دایە، (ڕامان سپارد) کە سوپاسی من و دایک و بابت بکە، سەرەنجام تەنیا بۆ لای منە ﴿١٤﴾ ئەگەر (باب و دایکیشت) لەگەڵت دا تێکۆشان، شتێک بکەیە هاوبەشم کە زانیاریت پێی نیە (بوونی نیە)، بەقسەیان مەکە، بەڵام لە (ژیانی) دنیادا بە شێوەیەکی پەسند هاوەڵایەتییان بکەو، شوێن ڕێبازی ئەو کەسەش بکەوە، کە

لە ناخەوە بۆ لای من گەڕاوەتەوە، دواییش گەڕانەوە (ی هەمووو لایەك) تەنیا بۆ لای منە، ئنجا هەواڵی ئەوەتان پێدەدەم کە دەتانکرد ﴿١٥﴾ ئەی کوڕیژگەکەم! بە دڵنیایی ئەگەر کردەوە هێندەی گرانایی دەنکێکی خەرتەلە بێ لە نێو گابەردێکدا بێ، یان لە ئاسمان بێ، یان لە زەویدا بێ (ڕۆژی دوایی) خوا دەیهێنێ، بێگومان خوا پەنهانزانی شارەزایە ﴿١٦﴾ ئەی کوڕیژگەکەم! نوێژ بەرپا بکەو، فەرمان بە پەسند بکەو، ڕێگریی لە ناپەسند بکەو، لەسەر ئەو (ناخۆشیی)ەی تووشت دێ خۆڕاگربە، بەڕاستیی ئەوە لەو کارانەیە کە (لەلایەن خواوە) پێویست کراون ﴿١٧﴾ (لەبەر خۆ بەزلگریی) ڕووت لە خەڵکی وەرمەگێڕەو، زۆر شادمانانە بەسەر زەویدا مەڕۆ، بێگومان خوا هەر لە خۆباییەکی شانازییکەری خۆشناوێ ﴿١٨﴾ لە ڕۆیشتنیشتدا میانجیی بەو، لە دەنگیشت بگرەوە (لە کاتی قسەکردندا)، چونکە ناخۆشترینی دەنگان دەنگی کەرانە ﴿١٩﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلْحِكْمَةَ): بە کوردیی دەگونجێ بڵێین: دانایی، کارامەیی، لێزانیی، چەند پێناسەیەکی هەن، کە ئێستا سێیان دێنین:

١- یەکێك لە پێناسەکانی: (إِصَابَةُ الحَقِّ عِلْمَاً وَعَمَلاً) حیکمەت ئەوەیە ئینسان لە ڕووی زانیاریی و لە ڕووی کردەوەوە، هەق بپێکێ.

٢- هەروەها پێناسە کراوە بە: (العِلْمُ النَّافِعِ وَالعَمَلُ الصَّالِح) زانیاریی بەسوودو کردەوەی باش، کە لەگەڵ ئەوەی پێشێ دا تێك دەکاتەوە.

٣- هەروەها پێناسە کراوە بە: (معرِفَةُ حَقَائِقِ الأَشْيَاءِ عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ لِقَصْدِ العَمَلِ بِمُقْتَضَى العِلْمِ) ناسینی چییەتی شتەکان، وەك لە واقیعدا هەن، بە ئامانجی کردەوە کردن بە پێی زانیاریی.

(يَعِظُهُ): واتە: ئامۆژگاریی دەكرد، (الوَعْظُ: كَلامٌ يَرِقُّ لَهُ القَلْبُ)، (وَعْظ): بریتیە لە قسەیەك كە دڵ بۆی نەرم بێ، واتە: بە سۆزو هەست و نەستەوە، ئامۆژگارییەكە ئاڕاستە بكرێ و، سەرەنجام دڵی بەرانبەرەكە بۆی نەرم بێ و وەربگیرێ.

(وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ): واتە: بێهێزیی لەسەر بێهێزیی، یان لە دوای بێهێزیی، (الوَهْنُ: مَصْدَرٌ، وَهَنَ يَهِنُ وَهْناً)، واتە: (ضَعُفَ يَضْعُفُ ضُعْفَاً أو ضَعْفَاً) بێهێزبوو، (الوَهْنُ:الضُّعْفُ، وَقِلَّةُ الطَّاقَةِ عَلَى عَمَلِ شَيءٍ، وَهْنَاً عَلَى وَهْنٍ، أي:وَهْنَاً وَاقِعَاً عَلَى وَهْنٍ)، (وَهن): بریتیە لە بێهێزیی و كەم توانایی لەسەر ئەنجامدانی كارێك.

كە دەفەرموێ: (وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ)، واتە: بێهێزییەك كەوتۆتە سەر بێهێزییەكی دیكە، دەشگونجێ مەبەست لە بێهێزیی لە دوای بێهێزیی، ئافرەت كە تۆڵدار دەبێ بە منداڵ، بێگومان ڕۆژ بۆ ڕۆژ لە هێزی خۆی كەم دەبێت و، دەچێتەسەر هێزی كۆرپەكە، بۆ ئەوەی گەشە بكات.

(وَفِصَٰلُهُۥ): (الفِصَالُ: الفِطَامُ، وَهُوَ الفَصْلُ عَنِ الرَّضَاعَةِ)، (فِصَال)، واتە: (فِطَام)، (فَطَمَتِ المرأةُ الطِّفْلَ عَنِ الرَّضَاعَةِ)، ئافرەتەكە منداڵەكەی لە شیر بڕیەوە، واتە: چیدیكە شیری پێ نەدا.

(جَٰهَدَاكَ): واتە: زۆر لەگەڵت تێكۆشان و هەوڵیان لەگەڵدای، (المُجَاهَدَةُ: شِدَّةُ السَّعِيِ وَالإِلْحَاحِ)، (مُجَاهَدَة): بریتیە لە زۆر هەوڵدان و سووربوون لەسەر شتێك، كەواتە: (جَاهَدَاك) یانی: (بَذَلا مَا فِي وِسعِهِمَا مَعَكَ)، واتە: هەرچی لە توانایاندا هەیە لەگەڵ تۆ بەكاریان هێنا، بۆ ئەوەی تۆ بێننە سەر ئەو قەناعەتەی خۆیان.

(وَصَاحِبْهُمَا): (أي: عَاشِرْهُمَا)، واتە: هاوەڵایەتییان بكە، لەگەڵیاندا ژیان ببەرە سەر.

(مِثۡقَالَ): (المِثقَالُ: مَا يُقَـدَّرُ بِـهِ الثُّقَـلُ)، (مِثقَـال): ئەوەيـە كـە ئەنـدازەی گرانيـی شـتی پـێ دياريـی دەكـرێ، ياخـود (مِثقَـال)، يانـی: (قَـدْرُ حَبَّـةٍ) بـە ئەنـدازەی دەنكێك، يـان: (زِنَـةُ حَبَّـةٍ) كێشـی دەنكێـك، يانـی: دەنكـە خەرتەلەيـەك.

(حَبَّـةٍ): (الحَبَّـةُ: وَاحِـدَةُ الحَـبِّ)، (حَبَّـة) تاكـی (حَـبّ)ە، (حَـبّ) يانـی: دانەوێڵـە يـان دەنـك، ئنجـا دەنكـی خەرتەلەبـێ، دەنكـی گەنـم بـێ، دەنكـی جـۆ بـێ، پێـی دەگوتـرێ: (حَبَّـة).

(خَرۡدَلٍ): بـە كورديـی خەرتەلـەی پـێ دەڵێـن، جۆرێكـە لـە ڕووەك، تۆوەكـەی زۆر بچووكـە لـە زەنگيانـە بچووكتـرە.

(صَخۡرَةٍ): (الصَّخْـرُ: الحَجَـرُ الصُّلْـبُ)، (صَخـر): بريتيـە لـە بـەردی ڕەقـی پتـەو بـە تايبـەت كـە گـەورە بـێ.

(عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ): أ- كارە پێويستكراوەكان.

ب- ياخود: (عَزم الأمُور: مِمَّا عَزَمَهُ اللّٰهُ وَأَمَرَبِهِ)، ئەو كارانەن كە خوا فەرمانی پێكردوون و پێويستی كردوون.

ج- ياخود: (عَزمِ الأمُور: مِمَّا يَنْبَغي لَهُ العَزْمُ وَالإرَادَةُ القَوِيَّة)، ئەو كارانەی پێويستييان بە ويست و توانای پتەو هەيە، بۆ ئەوەی ئەنجام بدرێن.

د- ياخود: (مِنْ عَزْمِ الأمُور، أي: مِن مَعْزُومِ الأمُور) ئەو كارانەی كە پێويستكراون لەلايەن خوای پەروەردگارەوە.

(وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ): واتـە: ڕووت وەرمەچەرخێنـە، ڕووت گرژمەكـە، (لاَ تُصَعِّـر: أي: لاَ تُمِـلْ خَـدَّكَ لِلنَّـاسِ كِبْـرَاً عَلَيهِـم، وَإعْجَابَـاً وَاحْتِقَـاراً لَهُـم)، واتـە: ڕووت لامـەدە لـە خەڵـك، لەبـەر ئـەوەی خـۆت لـە بەرانبـەر ئەوانـدا بـە گـەورە دەگـری و، بـە خـۆت سەرسـامی و، ئـەوان بـە كـەم تەماشـا دەكـەی، دەگوتـرێ: (صَاعَـرَ وَصَعَـرَ: أي: أَمَالَ عُنُقَـهُ إلـي جَانِـبٍ مُشْـتَقٌ مِـنَ الصَّعَـرِ، وَهُـوَ دَاءٌ يُصِيـبُ الإبِـلَ)، خوێندراوەتـەوە: (وَلاَ

تُصَاعِر خَدَّكَ للنَّاس)، ئنجا (صَاعَرَ وَصَعَّرَ)، واتە: ملی لادا بۆ لایەك، كە لە (صَعَر) ەوە هاتوە، (صَعَر)یش جۆرە دەردێكە تووشی حوشتر دێ، ملی بە لایەكدا ڕەق دەبێ و ناتوانێ مل ڕاست بكات.

(مَرَحًا): (المَرَحُ: فَرْطُ النَّشَاطِ مِن فَرَحٍ وازدِهَاءٍ، وَيَظْهَرُ ذَلِكَ فِي المَشْيِ تَبَخْتُرًا)، (مَرَح): ئەوەیە كە ئینسان زۆر بە جموجۆڵ بێ لە ئەنجامی زۆر دڵخۆش بوون و شایی بەخۆ بوون دا، ئنجا ئەو شانازیی بە خۆوە كردن و، زۆر دڵخۆش بوونە لە حاڵەتی ڕۆیشتندا، بە فیزو كەشخەوە، دەردەكەوێ.

(مُخْتَالٍ): (المُخْتَالُ: إسْمُ فَاعِلٍ مِن اخْتَالَ مِن فِعْلِ خَالَ، إذَا كَانَ ذَاخُيَلاءٍ فَهُوَ خَائِلٌ)، (مُختَالُ): ناوی بكەر (إسمِ فَاعِل)ە، لە (إختَالَ)ەوە هاتوە، ئەویش لە كرداری (خَالَ)ەوە هاتوە، (خَالَ) یانی: (كانَ ذَاخُيَلاءٍ فَهُوَ خَائِلٌ)، واتە: خاوەنی (خُيَلاء)و فیزو كەشخەیە، (خَائِل)، بابای كەشخەكەر، فیزكەر كە بە فیزو دەمار دەڕوات.

(فَخُورٍ): (شَدِيدُ الفَخْر)، زۆر شانازیی بە خۆكەر.

(وَٱقْصِدْ فِى مَشْيِكَ): بە شێوەیەكی میانجیی بڕۆ، (القَصْدُ: الوَسَطُ العَدْلُ بَيْنَ طَرَفَينِ) (قصد) بریتیە لە میانجیی و نێوەڕاست بوون لە نێوان دوو لادا، خەتی نێوەڕاست گرتن.

(وَٱغْضُضْ مِن صَوْتِكَ): لە دەنگت بكەرەوە، (الغَضُّ: نَقْصُ قُوَّةِ آسْتِعْمَالِ شَيءٍ)، (غَض) بریتیە لە كەمكردنەوەی هێزی بەكارهێنانی شتێك، لێرەدا یانی: كەمكردنەوەی دەنگ هەڵبڕین.

(إِنَّ أَنكَرَ ٱلْأَصْوَٰتِ): ناخۆشترینی دەنگان، (أنْكَرَ: إسْمُ تَفْضِيلٍ فِي كَوْنِ الصَّوْتِ مَنْكُوراً، فَهُوَ تَفْضِيلٌ مُشْتَقّ مِنَ الفِعْلِ المَبنيِّ لِلمَجْهُولِ، مِثْلُ: أَشْغَلَ مِنْ ذَاتِ النَّحْيَيْنِ، أي: أَشَدُّ مَشْغُولِيَّة مِن المرأة الَّتِي أُرِيدَتْ فِي هَذَا المَثَل)، (أنكَرَ):

ناوی (تَفْضِيل)ە، لەوەوە کە دەنگێك ناخۆشویستراو و، ناپەسند بێ، واتە: ناوی هەڵبژاردن (تفضيل)ە، لە کردارێکی بکەر نادیار وەرگیراوە، وەك (أَشْغَلَ مِنْ ذَاتِ النُّحْيَيْنِ) ئافرەتێك بووە ناوی (ذاتِ النُّحيَينِ) بووە، ئنجا (أشغَلَ مِن ذاتِ النُّحيَينِ)، یانی: (أشَدُّ مَشغولية)، زۆر سەرقاڵترە لە (ذَاتِ النُّحْيَينِ)، ئنجا (أنْكَرَ: الأصْوَات)یش یانی: (أشَدُّ مَنكوريةً) زۆر ناخۆشتر لە هەموو دەنگان.

کەواتە: (أنكَرَ أي: أقْبَحَ وَأشَرّ) ناخۆشترین و خراپترین و ناقۆڵاترین دەنگ، ناخۆشترین دەنگ، دەنگی کەرانە، لەبەر ئەوەی کەر هەتا توانای هەیە دەنگ هەڵدێنێ، لە کاتێکدا دەزەڕێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئـەم هەشـت ئایەتـە دەربـارەی لوقمانـی حەکیمـن، وەك پێشـتریش گوتمـان: لوقمـان (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، تەنهـا لـەم سـووڕەتی لوقمانـەدا نـاوی هاتـوە، ئامۆژگارییەکانـی لوقمانیـش بـۆ کوڕەکـەی تەنیـا لـەم سـووڕەتی لوقمانـەدا هاتـوون، زانایانیـش لـە بـارەی لوقمانـەوە، کـە بـە: لوقمانـی حەکیـم ناسـراوە، ڕاجیایـی زۆریـان هەیـە لـەو بـارەوە کـە:

١- ئایا پێغەمبەر بووە، یان نا؟ کەمێك گوتوویانە: پێغەمبەر بووەو زۆربەی گوتوویانە: پێغەمبەر نەبووەو هەر ئەم ڕایەش ڕاستە، چونکە خوا ﷻ لە نێو پێغەمبەراندا کە لە قورئاندا ناوی هێناون، ناوی بیست و پێنجیانی هێناوە، هەموویان پێکەوەو، چەند جارێك دووبارە بوونەوە، بەڵام ناوی لوقمانی تێدا نیە.

٢- ئایا لوقمان لە چ نەتەوەیەك بووە؟ زۆربەیان گوتوویانە (ئەفریقایی) بووە، ئنجا هەندێك گوتوویانە: فڵان وڵات و هەندێك گوتوویانە: فڵان وڵات، زۆربەش گوتوویانە: (ڕەشپێست) بووە.

٣- ئایا لە چ ڕۆژگارێکدا بووە؟ زۆربەیان دەڵێن: لە ڕۆژگاری داووددا ﷺ بووە، هەندێکی دیکەش ڕۆژگارێکی دیکە دەڵێن.

٤- ئایا قسەو پەندەکانی لوقمان چی بوون و چەند بوون؟ بێگومان، زۆر قسەی نەستەق و پەندی باش لە لوقمان گێڕدراونەوە، کە ئێمە دوایی چەند نموونەیەکیان لێ دێنین، بەڵام هیچ کام لەو قسانەی لوقمان ناتوانین بڵێین: بە دڵنیایی ئەوە هی لوقمانەو، پەندو قسەی نەستەق و ئامۆژگاریی ئەوە، جگە لەوەی خوا لە قورئاندا باسی کردوەو، قسەیەکیش بە سەنەدێکی ڕاست بۆمان دەربکەوێ کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی، چونکە قسە کردن لە نادیارێك کە بەڵگەمان لەسەری نیە، لە مەگەر

لە ڕێگەی وەحییەوە، ئەگەرنا ئێمە لێی دڵنیانین، بەڵێ دەگونجێ بە گومانی زاڵ بڵێین ڕەنگە وابێ، بەڵام ناتوانین بڵێین بە دڵنیایی وایە.

شـایانی باسـە: ئـەو ئامۆژگارییانـەی کـە لـەم ئایەتانـەدا هاتـوون، کـە خـوا ﷻ لێـی گێڕاونـەوە، سـەرجەم بوارەکانـی: ئیمـان و عەقیـدە، عیبـادەت و طاعـەت، ڕەوشـت و ئـاکار، هەڵسـوکەوت لەگـەڵ بـاب و دایـك و لەگەڵخەڵکـدا، هەمـوو ئـەو بوارانـە دەگرنـەوە کـە دوایـی باسـیان دەکەیـن و، سـەرجەم ئامۆژگارییەکانـی لوقمـان دە (١٠) ئامۆژگارییـن کـە لـەم سـووڕەتە موبارەکـەدا هاتـوون و ئاڕاسـتەی کوڕەکـەی خۆییـان دەکات.

جێـی سـەرنجە: خـوا ﷻ باسـی لوقمـان دەکات، بـەس تیشـك دەخاتـە سـەر ئامۆژگاریـی و قسـە نەسـتەقەکانی، بـەڵام باسـی خـۆی کـە ئایـا: کـێ بـووە؟ چـۆن بـووە؟ لـە کـوێ بـووە؟ کـەی بـووە؟ چەنـد ژیـاوە؟ ئەوانـە باسـیان نەکـراوە، چونکـە خـوا ﷻ لـە قورئانـدا ئـەو شـتانە بـاس دەکات کـە بـۆ ئێمـە جێـی سـوودن، دەرس و پەنـدو عیبرەتیـان لـێ وەردەگیـرێ، بـەڵام هیـچ دەرس و پەندێـك لـەوە وەرناگیـرێ، ئایـا لوقمـان خەڵکـی کـوێ بـووە؟ کـەی ژیـاوە؟ چەنـد سـاڵ ژیـاوە؟ چـی کـردوە؟ ئـەو شـتانەی پەیوەندییـان بـە ژیانـی تایبەتیـی و کەسـیی ئـەوەوە هەیـەو، بـۆ ئێمـە جێـی دەرس و پەنـدو عیبـرەت نیـن، بـەڵام قسـەکانی و هەڵوێسـتەکانی بـۆ ئێمـە جێـی سـوودن، بۆیـە خـوا ﷻ چ لـە بەسـەرهاتی لوقمـان دا، چ لـە هـەر کام لـە بەسـەرهاتەکانی دیکـەدا، تیشـك دەخاتـە سـەر ئـەوەی کـە بـۆ ئێمـە پێویسـتە.

لەم ئایەتانەدا خوا ﷻ ئاوا باسی لوقمان دەکات:

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ ﴾، ئـەم (و)ە، ئـەم بەسـەرهاتە دەگێڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی پێشـێ، واتـە: وەك چـۆن خـوا ﷻ ئـەو کارانـەی پێشـێی کـردن: ئاسـمانەکانی بـە کۆڵەکـەی نەبینـراو دروسـتکردن، چیایـە قورسـەکانی خسـتنە نێـو زەوی، تاکـو جووڵـە جـووڵ نـەکات لـە ژێرتانـداو، هەمـوو زیندەوەرێکـی لـە زەویـدا بڵاوکـردەوەو،

ئاوی لە ئاسمانەوە دابەزاندو، هەموو جۆرە ڕووەکێکی بەرهەمداری پێ ڕواند، وەك چۆن ئەوانەی کرد: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ﴾، بە جەختکردنەوە حیکمەتیشمان بە لوقمان دابوو.

﴿أَنِ ٱشْكُرْ لِلَّهِ﴾، پێمانگوت: سوپاسی خوا بکە! لە بەرانبەر ئەوەدا کە خوا نیعمەتی حیکمەتی بە تۆ داوە، ﴿وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ﴾، هەر کەسێکیش سوپاس بکات، سوپاسی خوا بکات، بە دڵنیایی تەنیا بۆ خۆی سوپاسی کردووە، سوودی سوپاسگوزارییەکەی بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، ئەگەرنا خوا ﷻ لەوە بەرزترە لە سوپاسکردنی بەندەکانی بەهرەمەندبێ، یان بە پێچەوانەوە لە سپڵەیی و نا سوپاسییان زەرەرمەند بێ.

﴿وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ﴾، هەر کەسێکیش سپڵەو بێ نەمەک بێ، نادیدەگربێ بۆ چاکەکانی خوا، ئەوە بە دڵنیایی خوا بێنیازی ستایشکراوە.

لێرەدا بۆیە وشەی (كَفَرَ)مان بە سپڵەیی و ناسوپاسیی کرد، لێکدایەوە، چونکە لە بەرانبەر (شُكْر) دایە، (شُكْر) واتە: سوپاسگوزاریی و بە چاکەی خوا زانین و، دان بە چاکەی خواداهێنان، خۆ بە قەرزدارو منەتباری خوا زانین، (كَفَرَ)ش لێرەدا لە چاوگی (كُفرَان)ەوە هاتووە، واتە: ناسوپاسیی کردو چاکەی خوای نادیدەگرت.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی خستنە ڕووی ئامۆژگاریی لوقمان بۆ کوڕەکەی: ﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ﴾، هەروەها یاد بکەوە کاتێك لوقمان بە کوڕەکەی خۆی گوت، لە کاتێکدا کە ئامۆژگاریی دەکرد، واتە: لە کاتێکدا کە هەوڵیدەدا لە دەروونیەوەو لە ناخیەوە بیجووڵێنێ و، هەست و سۆزی بخاتە ژێر کاریگەریی خۆی، بۆ ئەوەی ئامۆژگارییەکەی لێ وەربگرێ، چۆنی ئامۆژگاریی کرد؟ ﴿يَٰبُنَىَّ﴾، بە کوردیی دەبێتەوە: کوڕیژگەکەم! یان کوڕە خۆشەویستەکەم! کوڕە شیرینەکەم! چونکە لە زمانی عەرەبییدا کاتێك شتێك گچکە بکرێتەوە، بۆ خۆشویستراوییەتی، وەك (بُنَيَّ) ئەگەرنا لە ئەصڵدا (يا إبني)ە، ئەی کوڕەکەم! بەڵام

(یا بُنَيَّ) ئـەی کـوڕە گچکەکەم! کـوڕی شـیرینم! چونکە منداڵـی بچووك خۆشەویسـتەو عەتـف و سـۆزی زیاتـری بـاب و دایکـی لەسـەرە، ئنجـا لـەو ڕووەوە کـە منداڵـی گچکـە خۆشەویسـترە، پیـاوی گـەورەش جـاری وا هەیـە لـە لایـەن بـاب و دایکیـەوە گچکـە دەکرێتـەوە، واتـە: وەك چـۆن منداڵـی گچکە خۆشویسـتراوە، تـۆش ئاوا خۆشویسـتراوی.

کەواتـە: لێرەدا (یا بُنَيَّ) ئـەی کوڕیژگەکـەم! ئـەی کـوڕە خۆشەویسـتەکەم! کـوڕە شـیرینەکەم! ﴿لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ﴾، هاوبـەش بـۆ خـوا دامەنـێ، دیـارە کوڕەکـەی لوقمـان خـوا پەرسـت بـووە، بۆیـە پێویسـتی نەکـردوە بڵـێ: ڕۆڵـە خـوا بپەرسـتە، خـوا پەرسـت بـووە، بـەڵام مەترسـیی هاوبـەش بـۆ خـوا دانانـی خسـتۆتە بەرچـاو، هاوبـەش بـۆ خـوا دامەنـێ، ئنجـا نەیگوتـوە چ شـتێك، یانـی: هیـچ شـتێك و هیچکـەس مەکـە هاوبەشـی خـوا، ﴿إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾، بـە دڵنیایـی هاوبـەش دانـان سـتەمێکی مەزنـە، شـیرك ئەوەیـە تـۆ جگـە لـە خـوا لەگـەڵ خـوادا یەکسـان بکـەی، لـە شـتێکدا کـە تایبەتمەندییەکـی خـوای پـەروەردگارە ﷻ، لـە بەدیهێنەرایەتییـدا، لـە خاوەندارێتییـدا، لـە پەروەردگاریەتییـدا، لـە پەرسـتراویەتییدا، لـە نـاوو سـیفەتەکانیدا هەتـا دوایـی، جـاری دیکـەش گوتوومانـە: ئێمـە لـە کۆتایـی سـوورەتی (یوسـف)دا، باسـێکی خەسـت و خۆڵمـان لـە بـارەی شـیرکەوە کـردوە.

خـوا ﷻ ئـەم دوو ئایەتـە موبارەکـە نێواخـن دەکات لەگـەڵ قسـەکانی لوقمـان دا، چونکـە پێچەوانـەی حیکمەتـە، لوقمـان بڵـێ: کـوڕم! لەگـەڵ بـاب و دایکـت چـاك بـە، بۆیـە خـوا ﷻ ئـەم دوو ئایەتـە موبارەکـە نێواخـن دەکات و، دەیانکاتـە نێـو بـڕەی قسـەکانی لوقمـان (ئامۆژگارییەکانـی لوقمـان) بـۆ کوڕەکـەی کـە ئـەوەش هـەر ئامۆژگارییەکـی زۆر گەورەیـەو، خـوا ﷻ هـەم لێـرە، هـەم لـە سـوورەتی (العنكبوت)، هـەم لـە سـوورەتی (الأحقاف)و، لـە سـوورەتی (الإسراء)دا، لـە هەمـوو ئـەو سـوورەتانەدا، خـوا ﷻ دووبـارەی دەکاتـەوە: ئامۆژگاریـی کردنـی مـرۆڤ بـە چاکـە کـردن لەگـەڵ بـاب و دایکـی دا: ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ﴾، ئامۆژگاریـی مرۆڤمـان کـرد سـەبارەت بـە بـاب و دایکـی.

ئنجا دێتە سەر ڕۆڵی دایکی: ﴿حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ﴾، دایکی هەڵیگرتوە، بێهێزیی لەسەر بێهێزیی، یاخود بێهێزیی لە دوای بێهێزیی، کە بە تەئکید ئافرەت کاتێك تۆڵدار دەبێ، کۆرپە لە سکیدا پەیدا دەبێ، ڕۆژ بە ڕۆژ بێهێزدەبێ، چونکە لە وزەو توانای جەستەی ئافرەتەکە (دایکەکە) بۆ کۆرپەکە دەچێ، بۆ ئەوەی پێی گەورە بێ، هەتا کۆرپەکە گەشە دەکات و گەورەتر دەبێ، دایکی بێهێزتر دەبێ.

﴿وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ﴾، جگە لەوەی بێهێزیی لەسەر بێهێزیی هەڵیگرتوە لە سکی خۆیدا، لە شیر بڕینەوەشی لە ماوەی دوو ساڵاندا، دوای ئەوەی تۆڵەکەشی دا دەنێ، ئنجا دوو ساڵیش شیری پێدەدات، ئەوجار لێی دەبڕێتەوە، ئەگەر ماوەی شیر پێدانەکە تەواو بکات، وەك لە سوورەتی (البقرة)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلْوَٰلِدَٰتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ۖ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ ﴿٢٣٣﴾﴾البقرة، دایکان دوو ساڵ شیر بە منداڵەکانیان دەدەن، بۆ هەر کەسێ بیەوێ ماوەی شیر پێدان تەواو بکات، ماوەی تەواوی شیر پێدان دوو ساڵە، بەڵام دەشگونجێ زووتریش ئەو منداڵە لە شیر ببڕێتەوەو فێرەخواردن بکرێ.

﴿أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ﴾، مرۆڤمان ڕاسپاردو ئامۆژگاریمان کرد کە: سوپاسگوزاریی بۆ من و بۆ دایك و بابت بکە، ﴿إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ﴾، گەڕانەوە هەر بۆلای منە، بزانە چۆن دێیەوە بۆ لای من!

﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ﴾، ئەگەر زۆریشت لەگەڵت تێکۆشان شتێك بکەی بە هاوبەشی من، کە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، بۆیە زانیارییت لە بارەیەوە نیە، چونکە بوونی نیە لە واقیعدا، هەر شتێك بوونی نەبێ، زانیاریی پێوەی پەیوەست نابێ، ئنجا ئەگەر هەوڵێکی وایاندا شتێك کە بوونی نیە، بیکەیە هاوبەشم، ﴿فَلَا تُطِعْهُمَا﴾، فەرمانبەریی و گوێڕایەڵییان مەکە.

بەڵام کە لە شیرك و کوفرو لە گوناهو تاواندا بە قسەی باب و دایکت ناکەی، هەرچەندە زۆر هەوڵیشت لەگەڵبدەن، مانای وانیە لەگەڵیان خراپ بی: ﴿ وَصَاحِبْهُمَا فِي ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ﴾، لە دنیادا لە ڕووی ژیانی دنیاییەوە، بە چاکەو پەسند مامەڵەیان لەگەڵدا بکە، ﴿ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ﴾، هەروەها بکەوە شوێن ڕێبازی ئەو کەسەی بۆ لای من گەڕاوەتەوە، واتە: پێشینی چاك ئەوانەی سەرمەشق بوون لە خێرو چاکەدا، شوێن ئەوان بکەوە، بزانە ئەوان لەگەڵ باب و دایکیاندا چۆن مامەڵەیان کردوە، ئەوانە بکە سەر مەشقی خۆت و، بیانکە پێشڕەوی خۆت، لە مامەڵە لەگەڵ باب و دایکتداو، لە هەر هەڵسوکەوتێکی دیکەی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی دا، ﴿ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ ﴾، دوایی گەڕانەوەتان، یاخود: شوێنی گەڕانەوەتان، یاخود: کاتی گەڕانەوەتان بۆ لای منە، ﴿ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، ئنجا هەواڵتان پێدەدەم بەوەی دەتانکرد، کەواتە: بزانن و باش سەرنج بدەن! چۆن دەچنەوە خزمەت پەروەردگارتان، چۆن دێنەوە بۆ لای من، بە چ توێشوویەکەوە، بە چ هەگبەیەکەوە، چیتان پێیە؟ بە دەستی پڕو بە توێشووی باش و، بە ڕووی سوورەوە بێنەوە بۆ لام.

ئنجا دێتەوە سەر ئامۆژگارییەکانی لوقمان:

ئامۆژگاریی یەکەمی: وەك دواتریش باسی دەکەین - لە بارەی ئیمانەوە بوو، لە بارەی تەنیا خوا پەرستنەوە بوو.

ئامۆژگاریی دووەم: لە بارەی کردەوانەوەیە، کردەوەی چاك یان خراپ: ﴿ يَٰبُنَيَّ ﴾، ئەی کوریژگەکەم! ئەی کوڕە خۆشەویستەکەم! ﴿ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ ﴾، ئەم ڕاناوەی (هَا) یان دەچێتەوە بۆ چاکەو خراپە، (إنَّهَا: أي: الحَسَنَةُ أو السَّيِّئَة) یاخود دەچێتەوە بۆ تاعەت، واتە: فەرمانبەریی، یاخود، هەر ڕاناوێکە بەکاردەهێنرێ لە سیاقی قساندا، بەبێ ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ شتێکی دیارییکراو، ﴿ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ ﴾، ئەی کوڕە شیرینەکەم! دڵنیابە

ئەگەر هێندەی گرانایی دەنکێك لە خەرتەلە بێ، كردەوەی مرۆڤ، چاكەی مرۆڤ، خراپەی مرۆڤ، ﴿فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ﴾، ئنجا ئەو دەنكە خەرتەلەیە لە گاشە بەردێكدا بێ، بەردێكی ڕەقی پتەو، ﴿أَوْ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوْ فِي ٱلْأَرْضِ﴾، پاشان ئەو بەردەش لە ئاسمانەكاندا بێ، یاخود لە زەوییدا، ئەو كردەوەیەش هێندەی دەنكە خەرتەلەیەك بێ، لە هەناوی ئەو بەردەدا، ئەو بەردەش لە ئاسمانەكان بێ لە هەر گۆشەیەكی ئاسمانەكان، یاخود لە زەوی دا بێ، لە هەر شوێنێكی زەوی، ﴿يَأْتِ بِهَا ٱللَّهُ﴾، خوا دەیهێنێ، ئەو كردەوە دێنێتەوە ڕێت، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾، بە دڵنیایی خوا پەنهانكاری شارەزایە، ئەوەش ئامۆژگاریی دووەم، كە ئاگات لە خۆ بێ، چاكە و خراپە لە خوا ون نابێ و دێتەوە ڕێت.

ئامۆژگاری سێیەم: ﴿يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ﴾، ئەی كوڕە شیرینەكەم! ئەی كوڕیژگەكەم! نوێژ بەرپا بكە، دوای ئەوەی باسی ئیمان و خوا پەرستیی و، خۆ پاراستن لە شیرك كرا، دوایی باسی چاكەو خراپە كرا بە گشتیی، ئنجا باسی باشترین چاكە دەكرێ، كە بریتیە لە بەرپاكردنی نوێژ، ئێمە لە سوورەتی **(العنكبوت)** دا باسێكمان كرد دەربارەی نوێژ بەرپاكردن، چۆنە و چیە و بەرهەمەكانی نوێژ بەرپاكردن چەندن؟!

ئنجا ئامۆژگاریی چوارەم: ﴿وَأْمُرْ بِٱلْمَعْرُوفِ﴾، هەروەها فەرمان بە پەسند بدە، چ شتێك پەسندو چاكە، فەرمانی پێ بكە، هەوڵبدە با دەورو بەرەكەت ئەنجامی بدەن.

ئامۆژگاریی پێنجەم: ﴿وَٱنْهَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ﴾، خراپەش قەدەغە بكە، **(مَعروف)** شتی بە پەسند زانراوە، **(مُنكَر)**یش، شتی بە خراپ زانراوە، خراپە قەدەغە بكەو ڕێی لێبگرە.

ئامۆژگاریی شەشەم: ﴿وَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَ﴾، كەسێك بیەوێ فەرمان بە پەسند بكات و، ڕێگریی لە ناپەسند بكات، بە تەئكید كۆمەڵێك كۆسپ و لەمپەری

دێنـە ڕێ، خەڵـك دژایەتیـی دەكات، كەسـانێك هـەن مـل نـادەن بـۆ ئەنجامدانـی چاكـەو، كەسـانێك هـەن مـل نـادەن بـۆ دەسـت هەڵگرتـن لـە خراپـە، لەگـەڵ ئەوانـەدا تێكهەڵدەنگوێ، بۆیـە دەفەرموێ: ﴿ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَ ﴾، خۆڕاگریـش بـە لەسـەر ئـەوەی تووشـت دەبـێ، دێتـە ڕێـت لـە ئەنجامـی ئەنجامدانـی پرۆسـەی فەرمـان بـە چاكـەو نەهـی لـە خراپـەدا، ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴾، بێگومـان ئـەوە لـە كارە پێویسـتكراوەكانە، لـەو كارانەیـە كـە خـوا پێویسـتی كـردوون، یاخـود لـەو كارانەیـە كـە پێویسـتی بـە ئیرادەیەكـی پتـەو بەهێـز دەكات.

ئامۆژگاریـی حەوتـەم: ﴿ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ ﴾، ڕووی خۆشـت لـە خەڵـك وەرمەچەرخێنـە، وەك پێشـتر باسـمانكرد: **(تصعیر)**: بریتیـە لـەوەی كـە مـرۆڤ ڕووی خـۆی وەرگێـڕێ، ڕووی خـۆی گـرژ بـكات و وەرچەرخێنـێ، كـە لـە **(صَعَرْ)**ەوە هاتـوە، **(صَعَرْ)** جـۆرە دەردێكـە تووشـی حوشـتر دێ، ملـی ڕەق دەبـێ، یـان بەلایەكـدا ملـی ڕەق دەبـێ، ناتوانـی ملـی چـاك بـاداو بسـووڕێنێ، واتـە: وەك حوشـترێك مەكـە كـە ملـی ڕەق بـووە، تـۆش نـاوا بـە فیـز مـل لـە خەڵكـی لا بـدەی و تەماشـایان نەكـەی و ڕوویـان لـێ وەرچەرخێنـی.

ئامۆژگاریـی هەشـتەم: ﴿ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًا ﴾، هەروەهـا بـە كەیـف و شـادیی و دڵخۆشـیی و دەمـارەوە بەزەوییـدا مـەڕۆ، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٖ ﴾، بـە دڵنیاییـی خـوا هـەر كەسـێكی خۆشـناوێ كـە خەیاڵـی وایـە گەورەیـەو خـۆی بـە زلدەگـرێ، یاخـود شـانازیی بەسـەر خەڵكـدا دەكات، **(مُخْتـال)** لەسـەر كێشـی **(إفتِعـال)**ە، **(إختـالَ يَختـالُ)** لـە **(خـالَ)**ەوە هاتـوە، **(خـالَ)** واتـە: فیـزی كـردو دەمـارو كەشـخەی نوانـد لـە زاتـی خۆیـدا، بـەڵام **(فَخـور)** بریتیـە لـە فەخـر فرۆشـیی و شـانازیی كـردن بەسـەر خەڵكـدا.

ئامۆژگاریـی نۆیـەم: ﴿ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ ﴾، لـە ڕۆیشـتنتدا میانجیـی بـە، نـە زۆر پەلـە پەلـێ بكـە، لاقـت لەبـەر یـەك بتاڵقێـن و، نـە زۆریـش بـە مردەلۆخەیـی بـڕۆ، بـە شـێوەیەكی میانجیـی بـڕۆ.

ئامۆژگاریی دەیەم: ﴿ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَ ﴾، لە دەنگیشت بگرەوە، دەنگ زۆر هەڵمەهێنە، خوا ﷻ بە پێویستی نەزانیوە بفەرمویٚ: دەنگیشت زۆر کپ مەکە، چونکە بە زۆریی وایە، خەڵك بەهۆی دەنگ هەڵهێنانەوە، یەکدی جاڕس و بێزار دەکەن، کە دەشفەرمویٚ: ﴿ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَ ﴾، یانی: دەنگەکەت کە بەرزە، لێی بگرەوە، دەنگی نزم نەبووە، تاکو بفەرمویٚ: دەنگ هەڵهێنە، ﴿ إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴾، بێگومان ناخۆشترینی دەنگەکان، دەنگی کەرانە، (حَمیر) کۆی (حِمَار)ە، (حِمَار) کەر (گوێدرێژ)، بۆچی دەنگی کەر ناخۆشە؟ چونکە هەتا تینی تێدایە، دەنگ هەڵدێنێ، زۆر بە قووەت و زیاد لە پێویست، زەڕەی کەریش بە تەئکید دەنگێکی جاڕسکەرو بێزارکەرە، خوا ﷻ ڕێگریی دەکات لە زۆر دەنگ هەڵهێنان، ئەمەش ئامۆژگارییەکی گەورەی تێدایە بۆ ئەو وتار بێژانەی بە دەنگی بەرز دەنەڕێنن بەسەر خەڵکداو، هاوار دەکەن هەتا تینیان تێدایە! پێم سەیرە! دەبێ ئاگایان لە فەرمایشتی خوا نەبێ! کە خوا دەنگ زۆر هەڵهێنان و دەنگ زۆر بەرزکردنەوەی قەدەغە کردوەو، شوبهاندوویەتی بە دەنگی گوێدرێژ (کەر)ەوە، کە زۆر دەنگ هەڵدێنێ، زیاد لە ئەو ئەندازەیەی پێویستە، مرۆڤ دەبێ خۆی بپارێزێ لەوە کە شتێك بکات، وەك هی ئاژەڵێك بچێ، کە خوای پەروەردگار وەك نموونەی نەفامیی و نەزانیی هێناویەتەوە، وەك لە سوورەتی (الجمعة)دا دەفەرمویٚ: ﴿ كَمَثَلِ ٱلۡحِمَارِ يَحۡمِلُ أَسۡفَارَۢاۚ ﴿٥﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی کە کتێبی خوایان پێدراوەو کاری پێ ناکەن، وەك گوێدرێژێك وایە، بارێك کتێبی لێندراون، گوێدرێژ باری کتێبیشی لەسەر پشتی هەبێ، هیچ لێیان بەهرەمەند نابێ.

ئنجا کە لێرەش دا خوا ﷻ دەنگ زۆر هەڵهێنانی تەشبیە کردوە بە دەنگی کەرانەوە، ئەوە بەسە بۆ ئەوەی کە ئینسان لە دەنگ زۆر هەڵهێنان و هاوار کردن بپرینگێتەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ڕاگەیاندنی ئەوە کە خوا حیکمەتی بە لوقمان بەخشیوەو پێی فەرمووە: سوپاسی خوا بکات، چونکە سوپاسکردنی مرۆڤ بۆ خوا ﷻ، بە سوودی خۆیەتی و، سپڵەییشی زیان لە خوا نادات، بە تەنیا خۆی لێی زەرەرمەندەو، باسی ئامۆژگاریی لوقمانیش بۆ کوڕەکەی کە هاوبەش بۆ خوا دانەنێ، چونکە هاوبەش بۆ خوا دانان ستەمێکی مەزنە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ أَنِ ٱشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَىَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە حیکمەتمان بە لوقمان دابوو.

پێشتر چەند پێناسەیەکی حیکمەتمان کردن، یەکێکی دیکە لە پێناسەکانی حیکمەت ئەوەیە:

(الحِكْمَةُ: وَضْعُ الشَّيءِ في مَوضِعِهِ)، حیکمەت دانانی شتە لە شوێنی خۆیدا، لە زمانی کوردییدا (حیکمەت) بە: دانایی، وەستایی، کارامەیی، لێزانیی، تەرجەمە کراوە.

شایانی باسە: لە تەفسیری سوورەتی (الإسراء)دا، کە خوا ﷻ بەو ئایەتە دەست پێ دەکات: ﴿لَّا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا ﴿٢٢﴾﴾ **الإسراء**،

تاكو ئایەتی (٣٩)، واتە: هەژدە ئایەت، ئایەتی كۆتایی ئەوەیە كە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِۗ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومٗا مَّدۡحُورًا ٣٩﴾الإسراء، واتە: ئەوە ئەو حیكمەتەیە كە پەروەردگارت بۆ تۆی سروشكردوە، ئنجا ئێمە لەوێ باسێكی سەربەخۆمان لەو بارەوە كردوەو روونمانكردۆتەوە كە لە میانی ئەو هەژدە ئایەتەدا، خوا ﷻ دوازدە خەسڵەتی بەرزو پەسندو، دوازدەی ناپەسندیش، واتە: بیست و چوار خەسڵەتی چاك و خراپی خستوونە روو، ناویشی لە هەموو ئەوانە ناوە حیكمەت.

كەواتە: لە راستییدا مانای راستەقینەی حیكمەت، واتە: خۆ بژاركردن لە خوو و خەسڵەتە خراپەكان و، خۆرازاندنەوە بە سیفەتە بەرزو چاكەكان، كە كەسێكیش وابێ بە تەئكید قسەی بەجێ دەبێ و، كرداری بە جێ دەبێ، دانا دەبێ و، وەستا دەبێ، لێزان دەبێ و، كارامە دەبێ.

٢)- ﴿أَنِ ٱشۡكُرۡ لِلَّهِۚ﴾، حیكمەتمان بە لوقمان دابوو، كە سوپاس بۆ خوا بكات، واتە: كاكڵ و جەوهەری حیكمەت بریتیە لە سوپاسگوزاریی بۆ خوای بەرز، هەر كەسێك سوپاسگوزاریی بۆ خوا بكات، ئەو حیكمەتە كە خوا پێیداوە، بە نێو خەڵكدا بڵاوی دەكاتەوە، كەواتە: لوقمان (خوا لێی رازی بێ) كە ئامۆژگاریی كوڕەكەی دەكات، كە منداڵی مرۆڤ، ئەگەر كوڕە، ئەگەر كچە، لە هەموو كەس زیاتر مافی لەسەریەتی، لە هەموو كەس زیاتر مرۆڤ (باب و دایك) بەرانبەر بە منداڵی خۆیان بەرپرسیارن، بۆیە لوقمان لە ئامۆژگاریی كردنی كوڕەكەیەوە دەست پێدەكات، ئنجا خوا ﷻ دوای ئەوەی دەفەرموێ: حیكمەتمان بە لوقمان دابوو، نێوەڕۆك و جەوهەری حیكمەتەكە، لەوەدا بەرجەستە دەكات، كە سوپاسگوزاریی بۆ خوا بكات، یەكەمین بەشی سوپاسگوزاریی بۆ خوا، ئەوەیە كە ئینسان ئەو نیعمەتەی خوا پێیداوە، لە ڕەزامەندیی خوادا بەكاری بێنێ، لە هەموو كەسیش شایستەتر كە ئینسان بۆی دڵسۆز بێ و بە تەنگیەوە بێ، پەرۆشی بێ، رۆڵەو جگەر گۆشەی خۆیەتی، بۆیە لوقمان لە كوڕەكەیەوە دەست پێدەكات.

٣)- ﴿ وَمَن يَشۡكُرۡ فَإِنَّمَا يَشۡكُرُ لِنَفۡسِهِۦۖ ﴾، هەر کەسێ سوپاسگوزاریی بکات، بە سوودی خۆی سوپاسگوزاریی دەکات، واتە: خۆی بەهرەمەندە لە سوپاسگوزارییەکەی، **(أي: لا يَسْتَفِيدُ مِنْ شُكْرِهِ إلاّ هُو)**، بۆیە خوا وا دەفەرموێ، بۆ ئەوەی خەڵك گومانێکی وایان نەچێتە دڵ، کە بۆیە خوا دەفەرموێ: سوپاسم بکەن تاکو من بەهرەمەند بم، نەخێر، خوا لەوە بەرزترە کە لە سوپاسگوزاریی بەندەکانی بەهرەمەند بێ، هەروەها لەوەش بەرزترە کە لە سپڵەیی بەندەکانیشی زەرەرمەند بێ.

٤)- ﴿ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٞ ﴾، هەر کەسێکیش سپڵەیی بکات، ناسپاسیی بکات، بە دڵنیایی خوا بێنیازی ستایشکراوە، **(كُفْرٌ)** دەگونجێ بە مانای بێ بڕواییش بێ، بەڵام لێرەدا بەوە دەزانین: چونکە پێچەوانەی شوکر، بریتیە لە سپڵەیی و ناسپاسیی و بێ ئەمەگیی، ئنجا لێرەدا مادام پێکەوە هاتوون، کەواتە: ئەگەر (شکر) سوپاسگوزارییە، **(كُفر)**یش لێرەدا بە مانای نا سوپاسیی و بێ ئەمەکیی و بێ وەفایی دێ، هەر کەسێ بێ ئەمەگیی و ناسپاسیی بکات، ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٞ ﴾، بە دڵنیایی خوا دەوڵەمەندی ستایشکراوە.

لێرەدا **(حَمِيد)** **(فَعِيل)**ی بە مانای **(مَفعول)**ە، **(أي: مَحْمُودٌ)** خوا ستایشکراوو مەدحکراوو، پێداهەڵگوتراوە، ئەگەر خەڵکیش بەرانبەری ناسپاس و سپڵە بێ، خوا ﷻ هەر وەك خۆیەتی.

٥)- ﴿ وَإِذۡ قَالَ لُقۡمَٰنُ لِٱبۡنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ ﴾، یاد بکەوە کاتێك لوقمان بە کوڕەکەی خۆی گوت لە کاتێکدا (لە حاڵێکدا) کە ئامۆژگاریی دەکرد.

٦)- ﴿ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ ﴾، ئەی کوڕیژگەکەم! ئەی کوڕە چکۆڵەکەم، هاوبەش بۆ خوا دامەنێ.

لە زمانی عەرەبییدا عادەت وایە، ئەگەر شتێك گچکە کرایەوە، نیشانەی ئەوەیە زۆر خۆشدەویسترێ و بەرانبەرەکەی زۆری بە تەنگەوەیە، زۆری پەرۆشەو، بەزەیی و سۆزی بەرانبەری هەیە، **(التَّصغيرُ لِتَنزيلِ الكَبِيرِ مَنْزِلَةَ الصَّغِيرِ شَفَقَةً**

وَمَحَبَّةً لَهُ)، گچکەکردنەوە بۆ ئەوەیە هی گەورە بهێنرێتە شوێنی گچکە لە ڕووی پەرۆش و خۆشویستنەوە، کەواتە: (یا بني) یانی: ئەی گچکەکەم، ئەی کوڕە خۆشەویستەکەم! چونکە شتی گچکە خۆشەویستترە، عادەت وایە منداڵ تاکو گچکەترە خۆشەویستترە، عەتف و سۆزی باب و دایکی زیاتر لەسەریەتی، لەبەر ئەوەی زیاتر پێویستیی بە عەتف و سۆزو ئاگالێبوونی باب و دایکیەتی، خوا وایکردوە.

کەواتە: مەرج نیە کوڕەکەی لوقمان لە تەمەندا گچکە بوو بێ، واتە: ئەی کوڕە خۆشەویستەکەم! بە قەدەر منداڵێکی گچکە خۆشم دەوێی، هاوبەش بۆ خوا دامەنێ.

٧)- ﴿إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾، بە دڵنیایی هاوبەش بۆ خوا دانان، ستەمێکی مەزنە، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان، کە سەرنجی تەفسیرەکانیانمدا دەڵێن: بۆیە لوقمان لە ئامۆژگاریی کردنی کوڕەکەی دا، لەوەوە دەستیپێکردوە، دەڵێ: هاوبەش بۆ خوا دامەنێ، چونکە کوڕەکەی هاوبەش بۆ خوا دانەر بووە! بەڵام پێم وایە لەوەدا نەیانپێکاوە، چونکە خوا ﷻ بە پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴿٦٥﴾﴾الزمر، ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دابنێی، کردەوەکەت هەڵدەوەشێتەوە، هەروەها خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴿١﴾﴾الأحزاب، واتە: ئەی پێغەمبەر! ﷺ پارێز لە خوا بکەو فەرمانبەریی کافرو موونافیقەکان مەکە، کەسێك کە لە شتێك نەهی دەکرێ و قەدەغە دەکرێ، مانای ئەوە نیە ئەو شتەی تێدایە، یانی: هۆشداریی پێدەدرێ کە وریا بێ تووش نەبێ، ئنجا ئەگەر لوقمان کوڕەکەی موشریك و خوا نەناس بووایە، لە جیاتی بڵێ: شەریك بۆ خوا دامەنێ، دەیگوت: کوڕم خوا بپەرستە، بەڵام نا! کوڕەکەی خوا پەرست و خواناس بووە، بەڵام لوقمان هۆشداریی پێدەدات کە تووشی شیرك نەبێ، چونکە لە ڕاستییدا ئەوانەی خوا دەناسن و خوا دەپەرستن، تووشی شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانان دەبن، بەڵام کەسێك کە خوا نەپەرستێ و خواناس نەبێ، ڕوو لە خوا نەبێ، تووشی شیرك نابێ، بەڵکو

ئەوانە تووشی ئیلحادو زەندەقە دەبن، ئەوانە لە حاڵەتی ئیلحادو زەندەقەدان، کەسێك مەترسیی لێدەکرێ تووشی هاوبەشی بۆ خوا دانان ببێ، کە خوا پەرست و خواناس بێ، دەبێ لە خۆی وریا بێ لە مامەڵەکردنی لەگەڵ کەسەکان و لەگەڵ شتەکاندا، هیچ کام لەوانە نەیەنێتە ئاستی خواو ڕیزی خوا، لە هیچ شتێك لە تایبەتمەندییەکانی خوای پەروەردگاردا، کە ئەوە مانای شیرکە.

﴿إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾، بە دڵنیایی هاوبەش بۆ خوا دانان ستەمێکی مەزنە، مرۆڤ لە خۆی دەیکات، لە پەیامی خوا دەیکات، لە گەردوون دەیکات، کە پێچەوانەی ئەو سیستەمەیە کە خوا بۆ هەموو گەردوونی داناوە، کە هەمووی هاوار دەکات: جگە لە خوا بەدیهێنەرو پەروەردگارو، مشوورخۆرو پەرستراوێکی دیکە نیە، لەو بارەوە با ئەم فەرموودەیە بێنین:

[عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ ﴿٨٢﴾﴾ الأنعام، شَقَّ ذَلِكَ عَلَى أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ، وَقَالُوا: أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ؟ فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَيْسَ كَمَا تَظُنُّونَ، إِنَّمَا هُوَ كَمَا قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ: ﴿يَٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾]، (أخرجه البخاري ٤٧٧٦، ومسلم: ١٢٤).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ، دەڵێ: کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوار کە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ ﴿٨٢﴾﴾الأنعام، (واتە: ئەوانەی بڕوایان هێناوەو ئیمانەکەیان لەگەڵ ستەمدا ئاوێتە نەکردوە...)، ئەوە لەسەر دڵی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر قورس بوو، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ کام لە ئێمە ستەمی لە خۆی نەکردوە؟ «وایانزانیوە (ظُلم) لێرەدا بە مانای گوناهو لادان و خراپەیە» پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لێرەدا مەبەست لە (ظُلم) ئەوە نیە، کە ئێوە گومانتان بردوە، بەڵکو ئەمە ئەوەیە کە لوقمان بە کوڕەکەی گوت: ﴿يَٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾، واتە:

ئەی کوڕیژگەکەم! هاوبەش بۆ خوا دامەنێ، بە دڵنیایی هاوبەش بۆ خوا دانان ستەمێکی مەزنە.

کەواتە: لێرەدا کە دەفەرمووێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَمْ يَلْبِسُوٓاْ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ ﴾ (٨٢) الأنعام، ئەوە مەبەست پێی شیرکە، واتە: کەسێك هێمنیی و ئاسایشی بۆ هەیە لە ڕۆژی دوایی دا، ئەمینە لە سزای خوا، کە ئیمانی هێنابێ و، ئیمانەکەشی لەگەڵ شیرکدا ئاوێتە نەکردبێ.

مەسەلەی دووەم:

ئامۆژگاریکردنی خوا بۆ مرۆڤ، لە بارەی باب و دایکیەوە، بە تایبەت دایکی کە بە زەحمەت لە سکیدا هەڵیگرتوەو، دوای دوو ساڵانیش لە شیر بڕیویەتەوە، بەڵام لە کاتی هەوڵدانیاندا بۆ هاوبەش دانان، دەبێ مرۆڤ بە قسەی باب و دایکی نەکات، بەڵام وەك ژیانی دنیا هەر بە باشی لەگەڵیاندا مامەڵە بکات، لەو بارەوەش مرۆڤ دەبێ ڕێبازی صالحان بگرێ و ئەوان بکاتە سەرمەشقی خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَـٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَـٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ ۚ ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾، مرۆڤمان ڕاسپاردو، ئامۆژگارییمان کرد، لە بارەی باب و دایکیەوە، (**الوَصِيَّةُ: التَّقَدُّمُ إلى الغَيْرِ بِمَا يَعْمَلُ بِهِ مُقْتَرِناً بوَعْظٍ**)، (**وَصِيَّة**): بریتیە لەوەی کەسێکی بەرانبەر لێی بچیە پێش، شتێکی ئاڕاستە بکەی کاری پێ بکات، بەڵام ئەو شتە کە پێی دەڵێی ئاوێتە بێ لەگەڵ ئامۆژگاریی و قسەی هەست جووڵێندا.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾، واتە: ئامۆژگاریی مرۆڤمان کردوە، هەر مرۆڤێك کە چاکە لەگەڵ باب و دایکیدا بکات، بە چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکیدا مرۆڤمان ڕاسپاردوە.

٢)- ﴿ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ ﴾، دایکی هەڵیگرتوە، بێهێزیی لەسەر بێهێزیی، ﴿ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ ﴾، (أي: ضَعْفاً عَلَى ضَعْف)، بێهێزیی لە دوای بێهێزیی، واتە: دایك کە

بە کۆرپەکەی دووگیان دەبێ، ڕۆژ بە ڕۆژ لە هێزو پێزو وزەی دایك کەم دەبێتەوەو، کۆرپەکەی گەشەی پێدەکات، تاکو دایدەنێ، تاکو کۆرپەکە لێی جیا دەبێتەوەو لە دایك دەبێ.

کەواتـە: لێـرەدا ﴿وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ﴾، وەسـفی حاڵـی دایکـە، ﴿حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ﴾، لـە حاڵێکـدا کـە دایکـی بێهێزیـی لەسـەر بێهێزیـی ئـەو کۆرپـەی هەڵگرتـوە، وەك ئـەو دایکـە خـۆی بووبێتـە بێهێزیـی.

٣)- ﴿وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ﴾، لە شیر بڕینەوەشی لە ماوەی دوو ساڵاندا، (الفِصَالُ: التَّفْرِيقُ بَيْنَ الصَّبِيِّ وَالرَّضَاعِ، أي: الفِطَام)، (فِصالُ) و (فِطَام) هەریەکن، واتە: منداڵی شیرە خۆرە لە شیر ببڕێتەوە، چیدیکە شیری پێ نەدرێ.

٤)- ﴿أَنِ ٱشۡكُرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيۡكَ﴾، ئامۆژگاریی و ڕاسپاردنەکەمان بۆ مرۆڤ بەرانبەر باب و دایکی ئەوە بوو کە پێمان فەرموو: سوپاس بۆ من بکەو، سوپاسگوزاریی بۆ باب و دایکیشت بکە.

٥)- ﴿إِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ﴾، گەڕانەوە بۆ لای منە، سەرەنجام بۆ لای منە، کەواتە: بزانە چۆن دێیەوە بۆ لام!

٦)- ﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشۡرِكَ بِي﴾، ئەگەر زۆریش هەوڵیان لەگەڵدای، لەگەڵت دا تێکۆشان، خۆیان لەگەڵ دا ماندووکردی کە هاوبەشم بۆ دابنێی.

چی بکات بە هاوبەشی؟

٧)- ﴿مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ﴾، شتێك کە زانیارییت پێی نیە.

(مَـا) لێـرەدا (اسـمِ الموصـول)ە، یانـی: (الَّـذِي لَيْـسَ لَـكَ بِـهِ عِلْـمٌ)، شـتێك کـە تـۆ هیـچ زانیارییـت لـە بارەیـەوە نیـە، واتـە: بوونـی نیـە، چونکـە هـەر شـتێك بوونـی هەبـێ، زانیاریـی پێـوەی پەیوەسـت دەبـێ، شـتێك کـە زانیاریـی مـرۆڤ پێـوەی پەیوەسـت نەبـێ، مانـای وایـە بوونـی نیـە، واتـە: شـتێك مەکـە هاوبەشـم کـە بوونـی

نیە، وەك هاوبەش بۆ خوا، بوونی نیە، ئەگەرنا وەك پەیکەرێك و ئەستێرەو مانگ و خۆرو، هەواو ئارەزوو و حیزب و ڕژێمێكی كافر، هەروەها وەك ئێسك و پرووسكێك كە خەڵك دەیپەرستێ، ئەوە بوونی هەیە، بەڵام وەك هاوبەش بۆ خوا، بوونی نیە.

٨)- ﴿ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ﴾، ئەگەر هەوڵیان لەگەڵدای شتێك بكەی بە هاوبەشم، كە زانیارییت لە بارەیەوە نیە (بوونی نیە)، گوێڕایەڵییان مەكە، بە قسەیان مەكە، ﴿ وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ﴾، بەڵام لە ڕووی ژیانی دنیاییەوە بە پەسندو چاكە مامەڵەیان لەگەڵدا بكە، (المُصَاحَبَةُ: المُعَاشَرَةُ)، (مُصَاحَبَةٌ) یانی: (مُعَاشَرَة) هەڵسوكەوت لەگەڵداكردن، (المَعْروف: الشَّيء المتَعَارفُ المَألوف)، شتێك كە بە پەسند زانراوەو هۆگریی پێوەكراوو چاكە.

٩)- ﴿ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ﴾، بكەوە شوێن كەسێك كە بۆلای من گەڕاوەتەوە یانی: (إقتَدِ بِسيرَةِ المُنِيبِينَ أي: الرَّاجِعِينَ إليَّ)، بە دوای ڕێ و شوێنی ئەوانە بكەوە، كە بۆ لای من گەڕاونەوە، ئەوانەی گەڕاونەوە بۆ لای من، بیانكە سەر مەشقی خۆت لە مامەڵە لەگەڵ باب و دایكتدا، چونكە چاكە لەگەڵ باب و دایك دا، بە شێوەی تیۆریی كە باس دەكرێ، جیایە لەوەی كە بە بەرجەستە كراویی ببینی، لە كێدا دەیبینی؟ لەو كەسانەدا كە بۆ لای خوا گەڕاونەوە، كەسێك بۆ لای خوا گەڕابێتەوەو بەڕاستیی دۆستی خوا بێ، وەفاداریشە بۆ مرۆڤەكان، بە تایبەت بۆ نیزیكترینی مرۆڤەكان، كە باب و دایكنی و، لەگەڵیاندا چاكەكارە، لەبەر ئەوەی لەگەڵ خوادا ڕاستە، لەگەڵ خەڵكی خواشدا چاكە.

١٠)- ﴿ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ ﴾، دوایی گەڕانەوەتان بۆلای منە، (مَرْجِع) واتە: (رُجُوع) گەڕانەوەتان بۆ لای منە، یاخود: (مَرجِع) بە مانای ناوی شوێنە (اسمِ مَكان)، یاخود ناوی كاتە (اسمِ زَمَان)، واتە: گەڕانەوەتان، یان شوێنی گەڕانەوەتان، یان كاتی گەڕانەوەتان، بۆ لای منە، كە ئەمە هەم دەگونجێ گفت و بەڵێن بێ، هەم دەشگونجێ هەڕەشەو ترساندن بێ، واتە: بۆ لای من دەگەڕێنەوە، پاداشتان دەدەمەوە لەسەر چاكەكاریی

لەگەڵ باب و دایکتان، یاخود: بۆ لای من دەگەڕێنەوە، ئەگەر لەگەڵ باب و دایکتان خراپ بووبن، ئەوە تووشی سزا دەبن.

١١)- ﴿فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، هەواڵتان پێدەدەم بەوەی کە دەتانکرد، کەواتە: بزانن چۆن دێنەوە بۆ لام، چونکە هەرچی دەیکەن، لە لای من هەڵگیراوەو، دواییش دەیخەمەوە بەرچاوی ئێوەو هەواڵتان پێدەدەم.

پێنج کورتە سەرنج

یــــەك: دەگونجێ ئەوەی لەو دوو ئایەتەدا (١٤ - ١٥) هاتوە، قسەی لوقمان بێ، دەشگونجێ فەرمایشتی ڕاستەوخۆی خوا ﷻ بێت، زۆر لە توێژەرەوان گوتوویانە: ئەوە هەر درێژەی قسەی لوقمانە، بەڵام ئەو ڕایە بەهێزترەو زیاتر بە عەقڵ و دڵەوە دەنووسێ، کە ئەوە فەرمایشتی ڕاستەوخۆی خوا بێ، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾، ئەمە باسی قسەی لوقمان نیە! ئنجا صیغەو شێوەی داڕشتنی قسەی لوقمان بە جۆرێکی دیکەیە، ئەم قسانەش خوا ﷻ هەمووی دەبەستێتەوە بە خۆیەوە: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾، دوایی، ﴿ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، هەمووی خوای پەروەردگار بە خۆیەوە پەیوەستی دەکات، کەواتە: ئەوە فەرموودەی ڕاستەوخۆی خوا پەروەردگارەو، نێواخنی ئامۆژگارییەکانی لوقمان کردوە، ئایا حیکمەت لەوەدا چییە؟ لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام بە بۆچوونی من حیکمەتەکەی ئەوەیە: بۆ لوقمان ڕەنگە ڕێك نەبووبێ و پێچەوانەی حیکمەتەکەی بووبێ، بە کوڕەکەی بڵێ: ڕۆڵە! لەگەڵ من و دایکت دا چاك بە، باب و دایك نابێ بە منداڵی خۆیان بڵێن: لەگەڵمان چاك بە! بەڵکو ئەو منداڵە دەبێ بۆ خۆی هەست و شعووری هەبێ، ئنجا لە جیاتی ئەوەی خوا ﷻ قسەی ڕاستەوخۆی لوقمان بێنێ بۆ کوڕەکەی، کە لەگەڵ باب و دایکت چاك بە، فەرمایشتی خۆی هێناوە، بۆ ئەوەی لوقمان ڕاستەوخۆ ئەو قسەیە بە کوڕەکەی نەڵێ.

دوو: لە تەفسیری سوورەتی (الإسراء)دا، ئایەتەکانی: (٢٣ - ٢٥)دا، باسێکی کورتمان لە بارەی مامەڵە لەگەڵ باب و دایکدا کردوە، پێویستە هەر کەسێك بیەوێ بە تەفصیڵ لەو بابەتە ئاگادار بێ، بگەڕێتەوە بۆ ئەوێ، چونکە ئێمە هەر بابەتێك، لە شوێنێك دەیتوێژینەوە، لە شوێنەکانی دیکە خوێنەرانی بەڕێز حەواڵەی ئەوێ دەکەینەوە، تاکو

پێویست ناكات له‌ هه‌موو شوێنه‌كان ئه‌و كورته‌ باسانه‌ی ده‌یانكه‌ین، دووباره‌یان بكه‌ینه‌وه‌.

سێ: له‌ باره‌ی وه‌سیه‌تكرانی مرۆڤه‌وه‌ بۆ چاكه‌ كردن له‌گه‌ڵ باب و دایكیدا، دیاره‌ هه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌ك له‌ یه‌ك شوێندا بێ هه‌ر گرنگه‌و، بێگومان خوا به‌ خۆڕایی هیچ فه‌رمایشتێك نافه‌رموێ، به‌ڵام مه‌سه‌له‌یه‌ك له‌ سێ شوێندا هاتبێ، گرنگتره‌ له‌وه‌ی له‌ شوێنێكدا هاتبێ، مه‌سه‌له‌یه‌كیش له‌ حه‌وت شوێندا هاتبێ، گرنگتره‌ له‌وه‌ی له‌ سێ شوێندا هاتبێ، ئنجا با ته‌ماشای ئه‌و حه‌وت شوێنانه‌ بكه‌ین، كه‌م مه‌سه‌له‌یان تێدا هاتوه‌:

١- له‌ سووره‌تی (لقمان)دا: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ ۚ ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ ﴾.

٢- له‌ سووره‌تی (البقرة)دا: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴿٨٣﴾ ﴾.

٣- له‌ سووره‌تی (النساء)دا: ﴿ وَٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا۟ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ﴿٣٦﴾ ﴾.

٤- له‌ سووره‌تی (الأنعام)دا: ﴿ قُلْ تَعَالَوْا۟ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ۖ أَلَّا تُشْرِكُوا۟ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ﴿١٥١﴾ ﴾.

كه‌ له‌ ڕابردوودا ئه‌وانه‌مان هه‌موویان ته‌فسیر كردوون، له‌ به‌رگه‌كانی ئه‌م ته‌فسیره‌دا.

٥- له‌ سووره‌تی (الأحقاف)دا: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ

﴿أَنۡ أَشۡكُرَ نِعۡمَتَكَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَيَّ وَأَنۡ أَعۡمَلَ صَٰلِحٗا تَرۡضَىٰهُ وَأَصۡلِحۡ لِي فِي ذُرِّيَّتِيٓۖ إِنِّي تُبۡتُ إِلَيۡكَ وَإِنِّي مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ١٥﴾، واتە: مرۆڤمان بە چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکیدا ڕاسپارد، دایکی بە قورسی هەڵیگرت و بە قورسیش دایناو، هەروەها پێ دوو گیان بوونی و لە شیر بڕینەوەی لە ماوەی سی (٣٠) مانگدا....

ئنجا ئەگەر دوو ساڵ (٢٤) مانگ لە سی (٣٠) مانگ دەرکەین: (٣٠ - ٢٤ = ٦) شەش مانگ دەمێنێتەوە، کەواتە: لای کەمی دوو گیان بوونی ئافرەت، دەگونجێ شەش مانگ بێ، کە گەیشتینە تەفسیر کردنی سووڕەتی (الأحقاف) یش لەو بارەوە باسی زیاتر دەکەین.

٦- سوورەتی (العنكبوت): ﴿وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حُسۡنٗاۖ ٨﴾.

٧- سوورەتی (الإسراء): ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًاۚ إِمَّا يَبۡلُغَنَّ عِندَكَ ٱلۡكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوۡ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ٢٣﴾.

چوار: هۆی هاتنە خواری ئەم دوو ئایەتە، ڕاست نیە کە بەسەرهاتەکەی سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص بێ، بەڵکو لێرەدا خوا ﷻ وەك فەرمایشتێکی خۆی دەیخاتە نێو ئامۆژگارییەکانی لوقمانەوە بۆ کوڕەکەی، بەڵام بەسەرهاتەکەی سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص، هۆی هاتنە خواری ئایەتەکەی سووڕەتی (العنكبوت)ە، کە ئایەتی ژمارە (٨)ەو، کاتی خۆی تەفسیرمان کرد.

پێنج: مەسەلەی چاکەکردنی ڕۆڵە لەگەڵ باب و دایکیدا، یەکجار گرنگ و هەستیارەو، خوای کارزان و میهرەبان باش دەزانێت لە دنیای بەشەردا چی ڕوودەدات و، پێویستە چ شتێك زۆر جەختی لەسەر بکرێتەوە، بۆیە لە حەوت شوێنی قورئاندا، خوا ﷻ بە مرۆڤەکان دەفەرموێ: لەگەڵ باب و دایکتاندا چاك بن، بە زۆریی وایە کە لە دوای فەرمانکردنی بە بەندایەتیی کردن و پەرستنی خۆی، فەرمان دەکات بە چاکە لەگەڵ باب و دایکدا.

مەسەلەی سێیەم:

ئاگادارکردنەوەی لوقمان بۆ کوڕەکەی کە ئەگەر چاکەو خراپە، هێندەی دەنکە خەرتەلەیەکیش بێ و لە گاشە بەردێك دابێ، یان لە ئاسمانەکان، یان لە زەویيدا، خوای پەنهانزان و شارەزا دەیهێنێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴿١٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ ﴾، یانی: ئەی کوڕە خۆشەویستەکەم! ئەگەر بێت و کردەوە (چاك و خراپ) هێندەی گرانایی دەنکە خەرتەلەیە کێشی بێ، ﴿ إِنَّهَآ إِن تَكُ ﴾، (إنَّها) ئەم (هَا)یە، (ضَمِيرُ القِصَّةِ، إنَّهَا القِصَّةُ)، بەسەرهات وایە کە، یاخود (إنَّها) ڕاناوە دەچێتەوە بۆ (مَعصِيَة) گوناه، دەشگونجێ (إنَّهَا: أي الحَسَنَةُ او السَّيئَة) بە دڵنیایی چاکەو خراپە.

٢)- ﴿ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ ﴾، (ئنجا ئەو چاکەو خراپەیە) لە گاشە بەردێکدا بێ، بەردێکی پتەوی ڕەق.

٣)- ﴿ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، یان لە ئاسمانێدا بێ، بەو بەرزییەو بەو دوورییە، یاخود لە زەوییدا بێ، لە جیهانی بەرز دابێ، یان لە جیهانی نزم (فِي العَالَمِ العُلوي أو السُّفلي).

٤)- ﴿ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُ ﴾، خوا دەیهێنێ، لە لای خوا تۆمار کراوەو دێتە ڕێت و پێشانتی دەداتەوە.

٥)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴾، بە دڵنیایی خوا پەنهانزانی شارەزایە، (اللَّطِيفُ:مَنْ يَعلَمُ دَقَائِقَ الأَشْيَاءِ، وَيَسلُكُ فِي إيصَالِهَا إلى مَن تَصْلُحُ لَهُ مَسلَكَ الرِّفقِ)، (لَطِيف) ئەو زاتەیە

کە وردەکاریی شتەکان دەزانێ و، لە گەیاندنی شتەکان دا بۆ هەر کەسێك کە بۆی باشبن، ڕێی وردو پەنهانکار دەگرێتەبەر، (خَبِیر)یش واتە: شارەزا کە بە زۆریی زانیاریی خوا - کە بە هەموو شتێك زانایە: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾﴾العنكبوت، - لە قورئانی دا پەیوەستە بە شتەکانەوە، کە بریتیە لە کەشفکردنی شتەکان بۆ خوا بە زانیارییەکەی، بەڵام (خَبِیر) زیاتر مەبەست پێی شارەزایی خوایە ﷻ بە مرۆڤەکان و بە هەڵسوکەوتەکانیان و بە حاڵ و باڵیان.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ﴾، ئەمە سێ جەختکەرەوەی تێدان:

یەکەم: بانگکردن ﴿يَٰبُنَيَّ﴾، ئەی کوڕە خۆشەویستەکەم!.

دووەم: ﴿إِنَّهَآ﴾، (إنَّ) ئامرازی چەسپاندن و جەختکردنەوەیە، (هَا)ش، (ضَمیرُ القِصَّةِ)، ڕاناوی بەسەرهاتە، یانی: بەسەرهات وایە، حاڵ وایە.

سێیەم: ﴿إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ﴾، باس نەکراوە ئەم (تَكُ) بۆچی دەچێتەوە؟ بەڵام بە سیاق و سەلیقە: یان مەبەست پێی گوناهو تاوانە، یان مەبەست پێی کردەوەیە، چاك یان خراپ، ئەگەر تاوان و خراپەیە، یاخود کردەوەیە چ چاك، چ خراپ و لە هەناوی گاشە بەردێکی ڕەق و پتەو دابێ، ئەویش لە ئاسمانەکان بێ، کە زۆر دوورو بەرزن، یاخود لە زەویدابێ، کە سەد پەناو بەسیوی تێدایە، ئەوە لە دەستی خوا قوتار نابێ و خوا پێی ئاگادارەو تۆماری دەکات و دەیهێنێتەوە ڕێت، چونکە خوا پەنهانزانی شارەزایە.

مەسەلەی چوارەم:

ئامۆژگاریی بە بەرپاکردنی نوێژو، فەرمان بە پەسندو، ڕێگریی لە ناپەسندو، خۆڕاگریی لەسەر بەڵاو گرفتارییەکان، هەروەها ڕوو لە خەڵکی وەرنەگێڕان و، بە فیزو کەشخە بە ڕێدا نەڕۆیشتن و، بە شێوەی میانجیی ڕۆیشتن و، زۆر دەنگ هەڵنەهێنان:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٖ ﴿١٨﴾ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَۚ إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴿١٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، ئەی کوڕە خۆشەویستەکەم! نوێژ بەرپا بکە، نوێژ گەورەترین کردەوەی مرۆڤە لە نێوان خۆی و خوادا ﷻ، لە دوای ئیمان، گەورەترین کردەوە، نوێژە وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرمووێ: **{إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ العَبْدُ يَوْمَ القِيَامَةِ مِنْ عَمَلِهِ صَلَاتُهُ}، (أخرجه الترمذي: ٤١٣، وقال: حسن غريب، والنسائي: ٤٦٥، وابن ماجه: ١٤٢٥)**، واتە: بێگومان یەکەمین کردەوە کە بەندە لەسەری لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەکرێ، نوێژە، نوێژ بەرپاکردنیش لە تەفسیری سوورەتی (العنکبوت)دا باسمانکرد، چییەو چۆنە؟

٢)- ﴿ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، هەروەها فەرمان بکە بە هەرچی پەسندە، یانی: هەرچی پەسندە بۆ خۆت ئەنجامی بدەو، فەرمانیشی پێبکە لە دەرەوەی خۆت.

٣)- ﴿ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ ﴾، دیسان ڕێگریی لە ناپەسند بکە، نا پەسند بۆ خۆت دەستی لێ هەڵگرەو خۆتی لێ دوور بگرەو، لە دەرەوەی خۆشت فەرمانی پێ بکە.

٤)- ﴿ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَ ﴾، خۆڕاگریش بە لەسەر ئەوەی تووشت دێ، بە تەئکید کەسێك فەرمان بە پەسندو ڕێگریی لە ناپەسند بکات، دەبێ خۆشی دابنێ بۆ گرفتاریی و بەرەنگاربوونەوەی کەسانی خراپەکارو، کەسانێك کە مل نادەن بۆ چاکە، بە شێوەیەك لە شێوەکان لەگەڵیاندا تووشی تێکگیران دەبێ، بۆیە هەر کات فەرمان بە چاکەو نەهی لە خراپەت کردە پیشە، دەبێ قەڵغانی خۆڕاگریی لەسەر سەری خۆت ڕاگری.

کەواتـە: ﴿ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَ ﴾، یانـی: (تَحَمَّـلْ مَـا يُصِيبُـكَ بِسَـبَبِ الأَمْـرِ بالمَعـروفِ والنَّهـي عَـنِ المُنْكَـر)، خۆڕاگربـە لەسـەر ئـەوەی تووشـت دێ، بـە هـۆی فەرمـان بـە پەسـندو ڕێگریـی لـە ناپەسـندەوە.

٥)- ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴾، بە دڵنیایی ئەوە لە کارە پێویستکراوەکانە، یان: ئەوە لە کارە حەوجێی عەزیمەتەکانە.

أ- (أي: مِنَ الأُمُورِ المَعْزُومَةِ مِنَ اللهِ تَعَالَى)، لەو کارانەن کە لە خواوە پێویستکراون و جەختیان لێکراوەتەوە.

ب- یاخود: (مِنَ الأُمُورِ الَّتِي تَحْتَاجُ إلى العَزِيمَةِ القَوِيَّةِ)، ئەوە [نوێژ بەرپاکردن و فەرمان بە پەسندو، ڕێگریی لە ناپەسندو، خۆڕاگریی لەسەر ئەوەی دێتە ڕێت] دەگونجێ بۆ هەر چواریان بچێتەوە، لەو کارانەن کە پێوستییان بە عەزیمەت و ویستی پۆڵایین و بەهێز دەکات.

دەشـگونجێ تەنیـا بچێتـەوە بـۆ خۆڕاگریـی لەسـەر ئـەوەی دێتـە ڕێـت، دەشگونجێ بگەڕێتـەوە بـۆ فەرمـان بـە پەسـندو ڕێگریـی لـە ناپەسـندو، خۆڕاگریـی لەسـەر ئـەوەی دێتـە ڕێـت، دەشـگونجێ بـۆ هـەر چواریـان بگەڕێتـەوە، بێگومـان هـەر چواریـان پێویسـتیان بەعەزیمەتـی پتـەو دەکات و، هـەر چواریشـیان لـەو کارانـەن کـە خـوا ﷻ پێویسـتی کـردوون.

٦)- ﴿ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ ﴾، هەروەها ڕووی خۆت لە خەڵك وەرمەچەرخێنە، ﴿ وَلَا تُصَعِّرۡ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (وَلاَ تُصَاعِر)، ڕووی خۆت وەرمەچەرخێنە، ملی خۆت با

مەدە، (الصَّعَرُ: داءٌ يَأْخُذُ الإبْلَ فِي أَعْنَاقِهَا أَو رُؤُسِهَا حَتَّي تُلفِتَ أَعْنَاقَهَا)، (صَعَر): دەردێکە تووشی حوشتر دێ لە ملیدا، یاخود لە سەریدا، تاکو وای لێ دێ، ملی با بدات و ڕەق بێ.

ئــەو کەسـەش کــە خــۆی بــە زل دەگــرێ لــە بەرانبــەر خەڵکیــداو، ملیــان لێدەسووڕێنێ، چوێنـراوە بـە حوشـترێکەوە کـە تووشـی مـل ئێشـەو مـل ڕەق بـوون بـووە، کـە ئەمـە جۆرێکیشـە لـە بـە کـەم تەماشـا کـردن، یانـی: بابـای خـۆ بەزلگـر بـە حوشـترێك تەشـبیە کـراوە، کـە تووشـی مـل ڕەق بـوون بـووە.

٧)- ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾، هەروەها بە فیزو کەشخە بە زەوییدا مەڕۆ، (المَرَحُ: شِدَّةُ الفَرَحِ وَالتَّوَسُّعِ فِيهِ)،(مَرَح): بریتیە لە زۆر خۆشحاڵ بوون و فراوانیی لە خۆشحاڵییداو، لە دەمارو خۆ بەزلگرییدا، بەو جۆرە بە زەوییدا مەڕۆ.

٨)- ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾، بە دڵنیایی خوا هەر خۆ پێ زۆرێکی شانازییکەری خۆشناوێ.

یانــی: کەسـێك لــە خۆیــدا پێــی وابــێ سـیفەتێکی هەیــە لــە خەڵکــی دیکــەدا نیـە، ئنجـا ئـەوە بـۆی ببێتـە هـۆی پەیدابوونـی سـیفەتی (خُيَلاء)، ئەویـش ئەوەیـە کـە ئینسـان خەیاڵـی وابـێ لـە خەڵـك گەورەتـرەو گرنگتـرە، (فَخر)یـش بریتیـە لـە: (المُباهـاة فِـي الأشـياء الخَارِجَـةِ عَـنِ الإنسَـان)، ئەوەیـە مـرۆڤ شـانازیی بـە شـتێکەوە بـکات کـە لـە دەرەوەی خۆیـدا هەیـە، بـە جـل و بەرگـی، بـە وڵاخـی، بـە سـەیارەی، بـە خانووبـەرەی، بـە پـارەو سـامانی، کەواتـە: (إختيَال): ئەوەیـە کـە مـرۆڤ لـە زاتـی خۆیـدا خـۆی پـێ گـەورەو زل بـێ، بـەڵام (فَخـور): ئەوەیـە کـە لـە دەرەوەی خۆیـدا ئـەو خۆبەزلگرییـە بەسـەر خەڵکـدا بـکات، (إختيَـال) ئەوەیـە مـرۆڤ، لـە دەروونـی خۆیـدا خـۆی پـێ زۆرە، بـەڵام (فَخـر) ئەوەیـە کـە ئـەو شـانازیی بـە خـۆوە کردنـەی، دەرکـەوێ و خەڵـك هەسـتی پێبـکات.

ئنجا هەر کەسێك وابێ، خوا خۆشی ناوێ.

٩)- ﴿ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ ﴾، هەروەها لە ڕۆیشتنتدا میانجیی بە، نە زۆر بە خێرایی بڕۆ، نە زۆر بە مردەلۆخەییش بڕۆ.

١٠)- ﴿ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَ ﴾، لە دەنگیشت کەم بکەوە، لە دەنگت بگرەوە، (**الغَضُّ: النَّقصُ**)، (غض)، یانی: کەمکردنەوە، دەنگت زۆر هەڵمەیەنە.

١١)- ﴿ إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴾، بە دڵنیایی ناخۆشترینی دەنگەکان، دەنگی کەرانن، (**أنكر: أي أقبَح وَأوحَش**)، یانی: ناقۆڵاترین و ناموترین، (**أنكر**) لە (**مَنكور**)ەوە هاتوە، (**مَنكور**)، یانی: ناخۆشویستراوو ناپەسند کراو.

پێویستە مرۆڤ بە ئەندازەی ئەوە کە پێویستە، دەنگ هەڵێنێ، هەروەك لە ڕۆیشتندا بە ئەندازەی ئەوە کە پێوستە، پێ هەڵێنێ، ئنجا بە خاکیەتیی لەگەڵ خەڵکدا مامەڵە بکات، بۆ ئەوەی خۆی لەو سیفەتانە بپارێزێ کە خوا دەفەرموێ خاوەنەکانیانی خۆشناوێن.

كورتە باسێك لە بارەی لوقمان و حیكمەتەكەیەوە

بەڕێـــــزان!

لە سێ بڕگەدا باسی لوقمان ﷺو، حیكمەتەكەی دەكەین:

یەكەم: لوقمان كێ بووەو چۆن بووە؟

پێشـتریش باسـمانكرد كـە مشـتومڕ هەیـە لـە بـارەی لوقمانـەوە: ئایا پێغەمبـەر بـووە، یـان پێغەمبـەر نەبـووە؟ ئایا خەڵكـی چ شـوێنێك بـووە؟ بـە چ زمانێـك دواوە؟ لـە چ ڕۆژگارێكـدا ژیـاوە؟ بـەڵام هیـچ شـتێكی جێـی دڵنیایـی و مسـۆگەر لـەو بـارەوە نیـە.

لـە (**السِّـيرة النَّبويـة لابـن هِشـام**)دا[1]، ئەمـە هاتـوە: (**قِيـلَ كَانَ رَاعِيَـاً لِلغَنَـمِ، وَقِيـلَ كَانَ خَيَّاطـاً، وَقِيـلَ كَانَ قَاضِيَـاً فِـي بَنـي إسـرائيل فـي زَمَـانِ داود**)، واتـە: گوتـراوە: لوقمـان شـوانی مـەڕان بـووە، هەروەهـا گوتـراوە: دارتـاش بـووە، دیسـان گوتـراوە: بـەرگ دروو بـووە، گوتراویشـە: دادوەرو قازیـی بـووە لـە نێـو گەلـی (**بَنـي إسـرائيل**) لـە ڕۆژگاری داوود ﷺ دا.

زۆربەیـان ئەوەیـان هێنـاوە كـە لوقمـان لـە ڕۆژگاری(داوود)دا بـووە، بـەڵام خـوا ﷻ باسـی ڕەچەڵەكـی لوقمـان نـاكات، بەڵكـو باسـی حیكمەتەكانـی دەكات، چونكـە ئـەوەی بـۆ ئێمـە جێـی سـوودو بەهرەیـە، حیكمـەت و قسـە نەسـتەقەكانی لوقمانـە، نـەك ئـەو وردەكارییانـەی دیكـە، كـە زانایـان گەلێـك جـار زۆریـان بـەدوا كەوتـوون، بـێ ئـەوەی بناغەیەكـی زانسـتییان هەبـێ، یانـی: هەندێكیـان زۆر لاپەڕەیـان پـڕ كردوونـەوە بـۆ ئیسـپاتی ئـەوە كـە یەكێـك بـووە لـە ڕەش پێسـتەكان و لـە فـلان

---

(١) ج٢، ص ٢١٩-٢٢٠، (طَبعة دار ابن الهَيْثم) سنة: (٢٠١٢)م.

ڕۆژگاردا بووە، هەروەها هەندێك بەسەرهاتان دێنن كە هیچیان جێی دڵنیایی و پشت پێ بەستن نین.

هەروەها هەر لە سیرەی (إبنُ هِشام)دا هاتوە: (قَالَ ابْنُ إِسْحَاقٍ فِي السِّيرة: قَدِمَ سوَيدُ بنُ الصَّامِت أخوُ بَني عَمرِو بنِ عَوفٍ مَكَّةَ حَاجّاً أو مُعتَمِراً، فَتَصدَّى لَهُ رَسولُ اللَّهِ ﷺ فَدَعَاهُ إلى الإسلاَم،فَقَالَ لَهُ سُوَيد: فَلَعَلَّ الذي مَعَكَ مِثلُ الذي مَعي، فَقَالَ لَهُ رَسولُ اللَّهِ ﷺ: وَمَا مَعَكَ؟ قَالَ: مَجَلَّةُ لُقمَان، فَقَالَ لَهُ رَسولُ اللَّهِ ﷺ: أعرِضْهَا عَلَيَّ، فَعَرَضَهَا عَلَيهِ، فَقَالَ: إنَّ هَذَا الكَلاَمَ حَسَنٌ، وَالَّذي مَعي أحسَنُ مِنْ هَذَا، قُرآنٌ أَنزَلَهُ اللَّه، فَقَالَ ابنُ إسحَاق: فَقَدِمَ المَدِينَةَ فَلَم يَلبَثْ أَنْ قَتَلَتْهُ الخَزرَج، وَكَانَ قَتلُهُ يَومَ بِعَاثٍ، وَكَانَ رِجَالٌ مِن قَومِهِ يَقولونَ: إنَا لَنَرَاهُ قَد قُتِلَ وَهُو مُسلِمٌ، وَكَانَ قَومُهُ يَدعونَهُ الكَامِل)[1].

(إبنُ إسحاق) لە سیرەكەی دا دەڵێ: سوەیدی كوڕی صامیت كە لە بەنی عەمری كوڕی عەوف بوو، بە حەج، یاخود بە عومرە هات، پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی كرد بۆ ئیسلام، سوەید پێیگوت: ڕەنگە ئەوەی بە تۆیە (ئەو وەحیی و پەیامە) وەك ئەوە بێ كە بە منە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: چیت پێیە؟ گوتی: مەجەللەی لوقمان، (حیكمەتەكانی لوقمان كە كۆ كراونەوە)، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: كوا پێشانمبدە (بۆم ڕانوێنە)، ئەویش حیكمەتەكانی بۆ خوێندنەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەمە قسەیەكی باشە، بەڵام ئەوەی لە لای منە لەوە چاكترە، قورئانێكە خوا دایبەزاندوە، (إبنُ إسحاق) دەڵێ: دوایی سوەیدی كوڕی صامیت هاتە مەدینەو، زۆر پێ نەچوو خەزرەجییەكان كوشتیان لە ڕۆژی (بِعاث)دا، [ڕۆژێك بووە كاتی خۆی ئەوس و خەزرەج تێیدا بەشەڕ هاتوون]، پیاوانێك لە گەلەكەی (یانی: خزمانی سوەیدی كوڕی صامیت) دەیانگوت: ئێمە پێمان وایە بە مسوڵمانەتیی كوژراوە، هەروەها خەڵكەكەی پێیان دەگوت: (الكَامِل) پیاوی تێرو تەواو.

---

(١) هەمان سەرچاوە و بەرگ و لاپەڕە.

لەبەر ئەوەی حیکمەتەکانی لوقمانی لەبەر بوون و کاریشی پێکردوون و، هەر ئەوەش گەیاندوویەتی بەوە کە مسوڵمان ببێ، بە پێی ئەو ڕیوایەتەی (إبنُ إسحاق) هێناویەتی.

دووەم: حیکمەتەکانی لوقمان لەم سوورەتەدا:

پێشتریش باسمانکرد لوقمان خوا لێی ڕازی بێ، دە (١٠) ئامۆژگاری گەورەو گرنگ ئاراستەی کوڕەکەی دەکات، کە سەرجەم بوارەکانی دینداریبان پێدەگرێتەوە.

ئەوانیش بەمجۆرەن: پێش هەموو شتێك پێی دەڵێ:

١- ﴿ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ﴾، ئەی ڕۆڵە گیان! هاوبەش بۆ خوا دامەنێ، هاوبەش بۆ خوا دانان ستەمێکی مەزنە.

ئەوە یەکەم حیکمەت و ئامۆژگاریی لوقمانە بۆ کوڕەکەی.

پێشتریش باسمان کرد کە هەندێك لە توێژەرەوان گوتوویانە: کوڕەکەی موشریك بووە، بۆیە بابی پێی دەڵێ: هاوبەش بۆ خوا دامەنێ! بەڵام ئەوە قسەیەکی بێ بنەمایەو، لە ڕاستییدا وا دیارە کوڕەکەی خوا پەرست و خواناس بووە، بەڵام بابی هۆشداریی پێدەدات، دەڵێ: ڕۆڵە گیان! ئاگات لە خۆ بێ تووشی شیرك نەبی! هەروەك چۆن خوا ﷻ لە قورئاندا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ لَئِنۡ أَشۡرَكۡتَ لَيَحۡبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴿٦٥﴾ ﴾الزمر، واتە: ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دابنێی، کردەوەکەت هەڵدەوەشێتەوە، ئەوەش مانای ئەوە نیە کە بگونجێ پێغەمبەر ﷺ هاوبەش بۆ خوا دابنێ، بەڵام ئەوە هۆشدارییە بۆ پێغەمبەر ﷺ و، هۆشدارییە بۆ ئۆممەتەکەشی، کەواتە: یەکەم ئامۆژگاریی لوقمان بۆ کوڕەکەی، ئەوەیە کە لە شیرك وریا بێ، لەسەر خوا پەرستیی و خوا بە یەکگرتن بەردەوام بێ، بەڵام وریا بێ، شیرك تێکەڵی ئیمانەکەی نەکات.

٢- ﴿ يَـٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي ٱلسَّمَـٰوَٰتِ أَوْ فِي ٱلْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا ٱللَّهُ ﴾، ئەی ڕۆڵە گیان! ئەگەر چاکە، یان خراپە، هەر کردەوەیەك، هێندەی گرانایی دەنکە خەرتەلەیەك بێ، لە نێو هەناوی گا بەردێك دابێ، لە ئاسمان یان لە زەوییدا بێ، خوا دەیهێنێ، کەواتە: لە خۆت وریابە! تووشی خراپە نەبی، چونکە خراپە ون نابێ و، سەر گەرمی چاکە بە، بە دڵنیایی چاکە دێتەوە ڕێت.

٣- ﴿ يَـٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، ڕۆڵە گیان! نوێژ بەرپا بکە، لە ڕاستییدا نوێژ بەرپا کردن بناغەی دینداریيە، کۆڵەکەی دینداریيە، هەوێنی دینداریی و مسوڵمانەتییە.

٤ و ٥ - ﴿ وَأْمُرْ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱنْهَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ﴾، فەرمان بە پەسند بکەو، ڕێ لە ناپەسند بگرە.

٦- ﴿ وَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَ ﴾، لەسەر ئەوەش کە تووشت دێ، خۆڕاگر بە، هەر کەسێ فەرمان بە چاکەو نەهی لە خراپە بکات، دەبێ قەڵغانی پشوو درێژیی و خۆڕاگریی لەسەر سەری خۆی هەڵدا، چونکە بە تەئکید فەرمان کردن بە پەسندو ڕێگریی لە ناپەسند، گرفتاریی و سەر ئێشە بۆ ئینسان دێنێتە پێش.

٧ و ٨ - ﴿ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ﴾، ڕووی خۆت لە خەڵك وەرمەچەرخێنە، وەك حوشترێك کە تووشی ملە ڕەقە بووە، واتە: خۆت بە زل مەگرە لە بەرانبەر خەڵکدا، بابای خۆ بەزلگر لووتی دەچێتە ئاسمانێ و مل ناسووڕێنێ بە لای خەڵکدا، وێنەی حوشترێك کە تووشی نەخۆشیی ملە ڕەقە بووە، ﴿ وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ﴾، بە فیزو کەشخەو شادمانیی و خۆشحاڵیی بە ڕێدا مەڕۆ، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴾، چونکە بە دڵنیایی خوا هەر خۆ بەزلگرێك لە دڵی خۆیداو، هەر شانازییکەرێك بەسەر خەڵکدای، خۆشناوێ.

٩- ﴿ وَٱقْصِدْ فِي مَشْيِكَ ﴾، لە ڕۆیشتنتدا میانجیی بە، ئەوەی پێشێ دەفەرموێ: بە دڵخۆشیی و شادمانیی بە ڕێدا مەڕۆ، بە لە خۆبایی بوون و لە کەوڵی خۆ دەرچوونەوە، بەڵام ئەمەیان دەفەرموێ: با چۆنیەتیی ڕۆیشتنەکەت میانجیی بێ، ﴿ وَٱقْصِدْ فِي مَشْيِكَ ﴾،

لە ڕۆیشتنتدا میانجیی بە، نە تێپەڕێنەو نە کورتی بێنە، نە زۆر خێرا بڕۆ، مەگەر شتێك پێویست بکات، جاری وا هەیە پێویست دەکات ڕابکەی، ئەوە جیایە، بەڵام کە پێویست نەکات، بە شێوەیەکی میانجیی بڕۆ، بە مردەلۆخەیی مەڕۆ، هەروەها زۆر بە خێراییش مەڕۆ.

١٠- ﴿وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَ﴾، لە دەنگیشت بگرەوە، زۆر هاوار مەکە، قیڕە قیڕ مەکە، دەنگ هەڵمەیەنە، چونکە ناخۆشترین دەنگ، دەنگی کەرانە، کەرەکان زۆر دەنگیان هەڵدێنن.

سێیەم: هەندێك لە حیكمەتەكانی لوقمان:

مـن بـە گوشـراویی و بـە خێرایـی دەیانهێنم، ئەگەرنا لـە تەفسـیرەکاندا زۆر شـت باسـکراوەو پاڵدراوەتـە لای لوقمـان، بـەڵام مـن ئـەو بیسـت و سـێیەم لـێ گوڵبژێـر کـردوون:

١- (مَنْ كَانَ لَهُ مِنْ نَفسِهِ وَاعِظ، كَانَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ حَافِظ)، واتە: هەر کەسێك لە خودی خۆیدا ئامۆژگارییکاری هەبێ، لەلایەن خواشەوە پارێزەری هەیە.

٢- (مَنْ أَنْصَفَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ، زَادَهُ اللّٰهُ بِذَٰلِكَ العِزَّة)، واتە: هەر کەسێك بە ئینصاف بێ بۆ خەڵك لە دژی خۆی، خوا عیززەتی بۆ زیاد دەکات، واتە: ئەگەر هەقێکی خەڵکی کەوتە لا، بە ئینصاف بێ بۆ خەڵك لە دژی خۆی، یاخود تۆڵەی خەڵك لە خۆی بسێنێتەوە، یان ئەگەر هەڵەیەکی بەرانبەرکردن، داوای لێبوردنیان لێ بکات، ئەوە پێی بەرز دەبێتەوە، عیززەت و پێگەی لە نێو خەڵکدا پێی زیاد دەکات.

٣- (ضَرْبُ الوَالِدِ لِوَلَدِهِ كَالسَّمَادِ لِلزَّرْعِ)، واتە: لێدانی باب و دایك بۆ ڕۆڵەیان، وەك پەین وایە بۆ کشتوکاڵ، یانی: چۆن کشتوکاڵ بە پەین زیاد دەکات و گەشە دەکات، لێدانی باب و دایکیش گەشە بە منداڵ دەدات، هەڵبەتە مەبەستیش ئەوە نیە فەلاقەی بکەن! بەڵکو جاروبار زبر بن لەگەڵ منداڵی خۆیانداو لە خراپە بیگێڕنەوە، چونکە ئەو منداڵە

عەقڵی کامڵ نەبووە تاکو بۆ خۆی لە خراپە بسڵەمێتەوە، دەبێ باب و دایك جار جار بیهێننەوە سەر ڕێ و ئامۆژگاریی بکەن و، تەمبێی بکەن، ئەگەر پێویست بوو جاری وا هەیە گوێی بادەن و زللەیەکیشی لێبدەن، وەك چۆن کە پەین بە کشتوکاڵ دەکەی، زیاد دەکات، لێدان و زبریی باب و دایکیش لە کاتی پێویست دا لەگەڵ منداڵی خۆیان، ئاوا پێی گەشە دەکات و زیاد دەکات.

٤- (يَا بُنَيَّ ارْجُواللَّهَ رَجَاءً، لا يُجَرِّيكَ عَلَى مَعْصِيَتِهِ، وَخَفِ اللَّهَ سُبحَانَهُ خَوْفاً، لا يُؤيِسُكَ مِنْ رَحْمَتِهِ)، واتە: ڕۆڵە گیان! ئەوەندە ئومێدەواربە بە خوا، کە ئومێدەواربوونت بە خوا، بوێرت نەکات لەسەر سەرپێچیی خواو، هێندەش لە خوا ﷻ بترسێ، ترسێکی وا نەبێ نائومێدت بکات لە بەزەیی خوا.

٥- (لاَ تُرْسِل رَسُولاً جَاهِلاً، فَإنْ لَمْ تَجِد حَكِيماً فَكُنْ رَسُولَ نَفْسِك): واتە: هەرگیز نوێنەرێکی نەفام بۆ شتێك مەنێرە، ئەگەر بابایەکی لێزان و کارامەت نەدۆزیەوە بیکەیە نوێنەری خۆت، بۆ خۆت نوێنەری خۆت بە.

یانی: خۆت بچۆ کارەکەی خۆت بە تەرەفی بەرانبەر بڵێ، نەك نەفەرێکی نەفام بنێری کارەکەت لێ سەقەت بکات!

٦- (لاَ خَيْرَ لَكَ فِي أَنْ تَتَعَلَّمَ مَا لَمْ تَعْلَم، وَلَمَّا تَعْمَل بِمَا قَدْ عَلِمْتَ، فَإنَّ مِثْلَ ذَلِكَ مِثْلَ رَجُلٍ احتَطَبَ حَطَباً، فَحَمَلَ حُزمَةً وَذَهَبَ يَحْمِلُهَا فَعَجَزَ عَنْهَا، فَضَمَّ إلَيهَا أُخْرَى)، واتە: هیچ بەرژەوەندییەك بۆ تۆ لەوەدا نیە، زانیارییەك فێر بی، کە نایزانی، بەڵام جارێ ئەوەی فێری بووی، کارت پێ نەکردوە، وێنەی ئەوە وەك پیاوێك وایە، کۆڵە دارێکی کردوە، چووە هەڵیبگرێ، بەڵام نەیتوانیوە، ئنجا کە ئەو کۆڵەی نەتوانیوە، کۆڵێکی دیکەشی خستۆتە سەر ئەو کۆڵە!.

واتە: تۆش زانیارییەك کە جارێ کارت پێ نەکردوە، مەچۆ زانیارییەکی دیکە فێربی و بیخەیە گەڵ ئەو زانیارییەی کە کارت پێی نەکردوە، سەرەنجام زانیاریی زۆرت هەبێ، بەڵام کردەوەی کەمت هەبێ.

٧- (لِتَكُنْ كَلِمَتُكَ طَيِّبَةً، وَلْيَكُن وَجهُكَ بَسْطاً، تَكُنْ أَحَبَّ إِلى النَّاسِ مِمَّنْ يُعْطِيهُمُ العَطَاء)، واتە: با قسەت خۆش بێ و، ڕووت خۆش بێ، لە لای خەڵکی خۆشەویستتر دەبی لەو کەسەی کە دەیانداتێ، [بەڵام بە پرتەو بۆڵەو، بە ڕووی گرژو قسەی ناخۆش].

٨- (كُنْ كَمَنْ لاَ يَبْتَغِي مَحْمَدَةَ النَّاسِ، وَلا يَكْسِبُ ذَمَّهُم، فَنَفْسُهُ مِنْهُ فِي عَنَاءٍ، وَالنَّاسُ مَنْهُ فِي رَاحَةٍ)، واتە: تۆ وەك كەسێك بە، كە بە تەما نیە خەڵك ستایشی بكات، هەروەها سەرزەنشت و لۆمەی خەڵكیش بۆ خۆی پەیدا ناكات، بۆیە لە خودی خۆیدا ماندوویە، بەڵام خەڵك بە دەست ئەوەوە ئاسوودەیە.

ئینسان ئەگەر خۆی ماندوو بكات و خەڵك ئاسوودە بكات، زۆر باشترە لەوەی خۆی ئاسوودە بكات و خەڵك ماندوو بكات!.

٩- (جَالِسِ العُلَمَاءَ وَ زَاحِمْهُم بِرُكْبَتَيْكَ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحيِي القُلُوبَ بِنُورِ العِلْمِ، كَمَا يُحيِي الأَرْضَ المَيْتَةَ بوابِلِ السَّمَاء)، واتە: لەگەڵ زانایان دابنیشەو ئەژنۆت بە ئەژنۆیانەوە بنووسێنە، (بە ئەدەبەوە لە خزمەتیاندا بە)، چونكە خوا دڵەكان بە ڕووناكیی زانیاریی زیندوو دەكاتەوە، وەك چۆن زەوی مردوو، بە بارانی ئاسمان دەژیەنێتەوە.

١٠- (إِنَّ دَاراً تَسِيرُ إِلَيْهَا، أَقْرَبُ إِلَيْكَ مِنْ دَارٍ تَخْرُجُ عَنْهَا): واتە: مەنزڵگایەك كە بەرەو ڕووی دەچیت، نزیكترە لە مەنزڵگایەك كە لێی دەردەچیت.

واتە: هەمیشە قیامەت نزیكترە لە تۆ لە دنیا، چونكە دنیا تۆ لێی دەردەچی، بەڵام قیامەت بۆ لای دەچی!

١١- (قِيلَ لِلُقْمَانَ: أَيُّ النَّاسِ شَرٌّ؟ قَالَ: الَّذِي لاَ يُبَالِي أَنْ يَرَاهُ النَّاسُ سَيِّئاً أَو مُسِيئاً)، واتە: بە لوقمان گوترا: چ كەسێك لە هەموو كەس خراپترە؟ گوتی: ئەو كەسەی گوێ ناداتێ خەڵك بە خراپ ببینن، یان بە خراپەكار ببینن.

یانی: دەربەست نیە هەرچەندە خەڵك خراپەشی لێ ببینن و، بە خراپی ببینن، بێ شەرمە، شەرم بەخۆ نیە.

١٢- (قِيلَ لِلُقمَانِ: مَا بَلَغَ بكَ مَانَرَى؟ فَقَالَ: صِدْقُ الحَدِيثِ، وَأَدَاءُ الأَمَانَةِ، وَتَرْكُ مَالاَ يَعنِينِي)، واتە: بە لوقمان گوترا: چ شتێك تۆی گەیاندۆتە ئەو پێگەیەی کە ئێمە دەتبینین؟ (ئاوا ناوو ناوبانگت هەیەو، پیاوێکی حەکیمی و، خەڵك خوا خوایەتی تۆزێ لە خزمەتت دابنیشێ)، گوتی: ڕاستگۆیی و ئەمانەت پارێزیی و، خۆ هەڵنە قورتاندن لە شتێك کە پەیوەندیی بە منەوە نیە.

١٣- (مَنْ يُخَيِّرُ الدُّنيَا عَلَى الآخِرَةِ، تَفُوتهُ الدُّنيَا وَلا يُصِيبُ الآخِرَةَ)، واتە: هەر کەسێك دنیا بەسەر دواڕۆژدا هەڵبژێرێ، دنیاکەشی دەڕوا، دواڕۆژیش وەدەست ناهێنێ.

١٤- (قَالَ لُقْمَانُ لابْنِهِ: إِنَّ اللّهَ رَضِيَنِي لَكَ، فَلَم يُوصِينِي بِكَ، وَلَم يَرضَكَ لِي، فَأَوْصَاكَ بِي)، واتە: لوقمان بە کوڕەکەی گوت: خوا منی بۆ تۆ پەسند کردوە، بۆیە ئامۆژگاریی منی نەکردوە لە بارەی تۆوە، بەڵام بە تۆ ڕازی نەبووە (چۆن مامەڵەم لەگەڵدا دەکەی!)، بۆیە ئامۆژگاریی تۆی کردوە لە بارەی منەوە.

هەمـوو قورئـان بپشـکنە بـە بـاب و دایـك ناڵـێ: لەگـەڵ منداڵتـان چـاك بـن، چونکـە چاکیـی بـاب و دایـکان لەگـەڵ منداڵـدا، شـتێکی سروشـتیی و خواڕسـکە، بـەڵام هەمیشـە بـە منـداڵان و ڕۆڵـەکان دەڵـێ: لەگـەڵ بـاب و دایکتـان دا چـاك بـن، واتـە خـوا لـە مـن ڕازییـە وەك بـاب و دایـك، دەزانـێ مـن لەگـەڵ تـۆدا چاکـم، بۆیـە ئامۆژگاریـی منـی نەکـردوە، بـەڵام زانیویەتـی تـۆ ئەگـەر خـوا ئامۆژگارییـت نـەکات، چـاك نابـی، بۆیـە ئامۆژگاریـی کـردووی.

١٥- (كُنْ لأَصْحَابِكَ مُوَافِقاً إِلاَّ فِي مَعْصِيَةِ اللّهِ عَزَّ وَجَلَّ)، واتە: لەگەڵ هاوەڵەکانتدا گونجاوو تەبا بە، مەگەر لەسەرپێچیی خوای زاڵی پایەداردا.

لەسـەرپێچیی خـوادا، لەگـەڵ کەسـدا تەبـاو گونجـاو مەبـە بڵێـی: بـا ناتەبـاو نەگونجـاو نەبەمـە بەرچاوی ڕەفیقەکانـم، چاکـە بکـەن، یـان خراپـە بکـەن لەگەڵیانـدا بـم! وەك کوردەواریـی دەڵێـن: (لەگـەڵ عامـێ دەچێتـە شـامێ)، نـا، ئەگـەر خەڵـك چـاك بـوون، لەگەڵیـان بـە، ئەگـەر خـراپ بـوون لەگەڵیانـدا مەبـە، بـا برادەرو دۆسـت و، خـزم و بـاب و دایکیشـت بـن.

١٦- (إذَامْتَلأتِ المَعِدَةُ نَامَتِ الفِكْرَةُ، وَخَرَسَتِ الحِكمَةُ، وَقَعَدَتِ الأعْضَاء عَنِ العِبَادَة)، واتە: کاتێك گەدە پڕ بوو، عەقڵ دەخەوێ و حیکمەتیش لاڵ دەبێ، [زمانی حیکمەت لاڵ دەبێ و مرۆڤ قسەی چاکی بۆ نایەت]و، ئەندامەکانیش دادەنیشن لەوەی کە خوا پەرستیی بکەن، سست و تەنبەڵ دەبن و خوا پەرستییان بۆ ئەنجام نادرێ.

١٧- (لاَ تَكُن حُلْوَاً فَتُبْلَع، وَلا تَكُن مُرّاً فَتُلفَظ)، واتە: هێندە شیرین مەبە قوت بدرێی، هێندەش تاڵ مەبە فڕێ بدرێی، ئەوە بە شێوەیەکی دیکەش گوتراوە: (لا تَكُن رَطباً فَتُعْصَر، وَلاَ تَكُن يَبَساً فَتُكْسَر)، واتە: هێندە تەڕ مەبە بگوشرێی، هێندەش ڕەق مەبە بشکێنرێی.

١٨- (إيَّاكَ وَالدَّينَ، فَإنَّهُ ذُلُ النَّهَارِ، وَهَمُّ اللَّيلِ)، واتە: خۆت لە قەرز بپارێزە، چونکە بە ڕۆژگار مایەی زەبوونییە، (کە بابای خاوەن قەرز دەبینی شەرمەزار دەبی)و، بە شەویش مایەی خەم و خەفەتە.

بە پێی توانا خۆت لە قەرز بپارێزە، بە زۆرییش وایە خەڵك بەهۆی زێدە مەسرەفیەوە تووشی قەرزداریی دەبێ.

١٩- (مَنْ كَذَبَ ذَهَبَ مَاء وَجهِهِ، وَمَن سَاء خُلُقُهُ كَثُرَ غَمُّهُ)، واتە: هەر کەسێك درۆ زۆر بکات، ئاوی ڕووانی دەڕوا (ئابڕووی نامێنێ)و، هەر کەسێك ڕەوشتی خراپ بێ، خەم و خەفەتی زۆر دەبن.

زەمی وی دەکات، جنێو بەو دەڵێ، غەیبەتی وی دەکات، دڵی ئەوی دیکە دێشێنێ، هەقی وی دەخوات، سەرەنجام خەڵکیش کاردانەوەیان دەبێ و، تووشی خەم و خەفەت و نارەحەتیی زۆر دەبێ.

٢٠- (إنَّ الدُّنيَا بَحْرٌ عَمِيقٌ، وَقَدْ غَرِقَ فِيهِ أُنَاسٌ كَثِير، فَاجْعَل سَفِينَتَكَ تَقْوَى اللّهِ تَعَالى، وَحَشْوَهَا الإِيْمَان، وَشِرَاعهَا التَّوَكُّل عَلَى اللّهِ تَعَالِي)، واتە: دنیا دەریایەکی قووڵە، خەڵکێکی زۆر تێیدا نغرۆ بوون و خنکاون، تۆش با لە دەریای دنیادا، پارێز لە خوا کردن کەشتییەکەت بێ و، ئەوەی کەشتییەکەتی پێ پڕ دەکەی، ئیمان بێ و، با چارۆگەی کەشتییەکەشت پشت بە خوای بەرز بەستن بێ.

٢١- (قَالَ لُقْمَانُ لابْنِهِ: يَا بُنَيّ! خُذِ الدُّنيَا بَلاَغاً، وَلاَ تَرْفُضْهَا فَتَكُونَ عَالَةً عَلَى النَّاس، وَ لا تَدْخُل فِيهَا دُخُولاً يَضُرُّ بِآخِرَتِك)، واتە: لوقمان بە کورەکەی گوت: ئەی ڕۆڵە گیان! ئەوەندە لە دنیا بگرە کە بتگەیەنێتە مەنزڵ و، دنیا فڕێ مەدە، دوایی حەوجێی خەڵکی بێ (بار بیت بەسەر خەڵکەوە)، هەروەها واش مەڕۆ نێو دنیاوە، کە زیان بە مەنزڵگای دواڕۆژت بگەیەنێ.

٢٢- (مَنْ لا يَمْلِكُ لِسَانَهُ، يَنْدَمُ، وَمَنْ يُكثِرِ المِرَاءَ، يُشْتَمُ، وَمَنْ يَدْخُل مَدَاخِلَ السُّوءِ، يُتَّهَم)، واتە: هەر کەسێك زمانی خۆی نەگرێ، پەشێمان دەبێتەوەو، هەر کەسێك زۆر مشت و مڕو شەڕە قسە بكات، قسەی پێ دەگوترێ (جنێوی پێ دەگوترێ)، هەر کەسێك بچێتە شوێنی گومان لێکراو، تۆمەتبار دەکرێ.

٢٣- (سُئِلَ مَاالَّذِي أَجْمَعْتَ عَلَيهِ فِي حِكمَتِك؟فَقَالَ: لاَ أَتَكَلَّفُ مَا قَدْ كُفِيتُهُ، وَلاَ أُضَيِّعُ مَا وُلِّيتُهُ)، واتە: پێی گوترا: ئەوەی کە تۆ حیکمەتەکەت هەموو تێدا کۆ کردۆتەوە بریتیە لە چی؟ گوتی: شتێك کە لە جیاتی من جێبەجێکراوە، خۆمی پێوە نەزیەت نادەم و، شتێکیش کە عایدی من کراوە، زایەی ناکەم.یانی: شتێك کە خوا ﷻ وە ئەستۆی خۆی گرتوەو بۆ خۆی بۆت دەکات، پێویست ناکات تۆ وێی بڕزی و، خۆتی پێوە ناڕەحەت بکەی، بەڵام شتێك کە حەواڵەی تۆ کراوە (عایدی تۆ کراوە)، ئەوە زایە مەکە، واتە: تۆ کاری خۆت بکە، ئەوەش کە کاری خوای پەروەردگارە، ڕزقەو ئەجەلەو زۆر شتی دیکەیە، کە خوا ﷻ بەدەست خۆیەوە گرتوون، ئەوە حەواڵەی خوا بکە، بەڵام ئەوەی حەواڵەی تۆ کراوە، کە بریتیە لەوەی پابەندبی بە شەریعەتەوە، بەپێی توانای خۆت هۆکارەکان بگریەبەرو، چاکە بکەی و خۆ لە خراپە بپارێزی و، ئەوانەی کە ئەرك و مافیان لەسەرتە، ئەرك و مافیان بۆ جێبەجێ بکەی، تۆ کاری خۆت بکەو، لەوە گەڕێ کە خوا ﷻ بۆ خۆی بە دەست خۆیەوە گرتوە.

ئـەم بیست و سێ حیکمەتە کە مـن وەك گوڵبژێـر هێناومن، ئەگەرنـا حیکمەتەکانی لوقمـان هەندێکیان گەیاندوویاننە شەسـت (٦٠) حیکمـەت و، هەندێکیان گەیاندوویاننە هەشـتا (٨٠) حیکمـەت، بەڵکو باسـی پێنج سـەد (٥٠٠) حیکمەتیش کراوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَن لَا إِلَهَ إِلاَّ أَنتَ، أَستَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

✶ دەرسی سێیەم ✶

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە نـۆ ئایـەت پێکهاتـوە، ئایەتەکانـی: (٢٠ - ٢٨)، کـە تێیانـدا باسـی چاکـەو نیعمەتەکانـی خـوا لەسـەر مـرۆڤ کـراوە، هەروەهـا باسـی هەڵوێسـتی نەرێنییانـەو خراپـی بێبڕوایـان لـە بەرانبـەر خـوا ﷻ و، کتێـب و بەرنامەکەیـداو، هەڵوێسـتی پەسـندو چاکـی چاکەکارانـی بـۆ خـوا ملکـەچ، کـراوە.

دوایـی باسـی ئـەوە کـراوە کـە چـۆن مامەڵـە لەگـەڵ بێبڕوایانـدا بکـرێ، لـە لایـەن پێغەمبـەری خاتەمـەوە موحەممـەد ﷺ و، لـە لایـەن شـوێنکەوتووانیەوە؟.

لـە کۆتاییشـدا کۆمەڵێـك سـیفەت و کـردەوەی بـێ وێنـەی خـوای تـاك و پـاك خراونـە ڕوو، وەك: بـە دیهێنـان، خاوەندارێتیـی ڕەهـا، زانیاریـی، توانـای بـێ سـنوور، بـێ نیازیی، ستایشـکراویی، زاڵیـی، کارزانیـی، هەروەهـا بیسـەرو، بینەربوونـی خـوا ﷻ.

﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً
وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا
قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ
يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾ ۞ وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ
اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ
إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ
نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ
اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ

﴿ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ
سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ
إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾ ﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئایا نابینن (ئەی خەڵکینە!) کە خوا هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدایە بۆی ڕام و ملکەچکردوون، چاکەو نیعمەتە ئاشکراو پەنهانەکانی خۆی بە تەواویی پێداون (بەسەردا ڕژاندوون)! کەچی بابای واش هەیە لە خەڵکی، بەبێ زانیاریی و ڕێنمایی و کتێبێکی ڕوونکەرەوە، شەڕە قسە لە بارەی خواوە دەکات! ﴿٢٠﴾ ئەگەر پێشیان بگوترێ: پەیڕەویی لەو (پەیام)ە، بکەن کە خوا دایبەزاندوە، دەڵێن: (شوێن ئەوە ناکەوین)، بەڵکو پەیڕەویی لەوە دەکەین کە باب و باپیرانمان لەسەری دیوە، ئایا ئەگەر شەیتان بەرەو ئازاری کڵپە (ی دۆزەخ)یش بانگیان بکات (هەر دوای دەکەون)؟ ﴿٢١﴾ هەر کەسێکیش ڕووی خۆی بە خوا بسپێرێ و، بۆی ملکەچ بێ، لە حاڵێکدا کە چاکەکاریشە، ئەوە توند دەستی بە بەهێزترین قوڵفەوە گرتوەو، سەرەنجامی کارەکانیش تەنیا بۆ لای خوایە ﴿٢٢﴾ کەسێکیش بێبڕوا بێ، با بێبڕواییەکەی دڵتەنگت نەکات، (چونکە) گەڕانەوەیان بەس بۆ لای ئێمەیە، ئنجا هەواڵی ئەوەیان پێ دەدەین کە دەیانکرد، بە دڵنیایی خوا بە نهێنیی سینەکان زانایە ﴿٢٣﴾ کەمێك (لە ژیانی دنیا) بەهرەمەندیان دەکەین، دوایی بەرەو لای ئازارێکی سەخت و بێڕەزا پەلکێشیان دەکەین ﴿٢٤﴾ ئەگەر لێشیان بپرسی: کێ ئاسمانەکان و زەوی دروستکردوون؟ بە جەختکردنەوە دەڵێن: خوا، بڵێ: ستایش بۆ خوا، بەڵکو زۆربەیان نازانن (بۆیە جگە لەو دەپەرستن) ﴿٢٥﴾ هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە، هی خوایە، بە ڕاستیی خوا بێ نیازی

ستایشکراوە ﴿٢٦﴾ ئەگەر بێت و هەرچی درەختە لە زەویدا قەڵەم بن (و ناوی دەریاش مەرەکەب بێ)و، دوای ویش حەوت دەریای دیکەی بخرێنە سەر (تاکو وشەکانی خوایان پێ بنووسرێن)، وشەکانی خوا تەواو نابن، بێگومان خوا زاڵی کارزانە ﴿٢٧﴾ دروستکردنتان و زیندووکردنەوەتان تەنیا وەك (دروستکردن و زیندوو کردنەوەی) کەسێکە، بە دڵنیایی خوا بیسەری بینەرە ﴿٢٨﴾).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ): (أي: **أَكْمَلَ وَأَتَمَّ**)، واتە: چاکەکانی خۆی بەسەر ئێوەدا تەواو کردوون.

(**السَّابِغُ: الكَامِلُ، دِرْعٌ سَابِغَةٌ، والجَمْعُ: سَوَابِغ، سَاتِرَةٌ لِجَمِيعِ الجِسْمِ، وَإِسْبَاغُ النِّعَمِ إِكْثَارُهَا، وَأَصْلُ الإِسْبَاغِ جَعْلُ مَا يُلْبَسُ سَابِغاً، أي: وَافِياً فِي السَّتْرِ**)، (**سَابِغ**)، واتە: داپۆشەر بە تەواویی، دەگوترێ: (**دِرْعٌ سَابِغَةٌ**): زرێیەکی (**سَابِغَة**) کە بە (**سَوابِغ**) کۆ دەکرێتەوە، واتە: هەموو جەستە دادەپۆشێ، (**إِسْبَاغُ النِّعَم**) مەبەست زۆرکردنی چاکەکانەو، لە ئەصڵدا وشەی (**إِسْبَاغُ**) ئەوەیە کە ئەو پۆشاکەی دەپۆشرێ بە تەواویی جەستە داپۆشێ و، هیچی لێ بە دەرەوە نەمێنێ.

(بِٱلۡعُرۡوَةِ): (**اليَدُ الَّتِي يُمْسَكُ بِهَا الكُوز، أَوِ الكُوبُ أَوِ الإِبْرِيقُ**)، (**عُروَة**): بریتیە لەو هەنگڵەی کە دەستی پێ دەگیرێ بە گۆزە، یاخود بەرداخ، یاخود هی مەسینە، (**عُروَة**): لە کوردییدا دەبێتە هەنگڵ و قوڵفەو دەستەگیرە، ئەوەی کە دەستی تێدەگیرێ.

(ٱلۡوُثۡقَىٰ): واتە: زۆر بەهێز، یانی: (**المُحْكَمَةُ القَوِيَةُ، وَهِيَ تَأْنِيثُ أَوْثَق: هَذَا أَوْثَق وَهَذِهِ وثْقَى، مِثْلُ: أَصْغَر وَصُغْرَى**)، (**وثْقَى**)، واتە: زۆر بەهێزو پتەو، کە (**وثْقَى**) مێینەی (**أَوْثَق**)ە، دەگوترێ: (**هَذَا أَوْثَق وَهَذِهِ وثْقَى**)، (**هَذَا**): بۆ شتێکە بە نێر

دابنـرێ، ئـەوە بەهێزتـرە، (هَـذِهِ ولُقَـی) ئەمەشیان بـۆ ئەوەیـە کـە بـە مێینـە دابنـرێ، بەهێزتـرە، وەك: (أَصْغَـر وَصُغْـری)، گچکەتـرو گچکەتـر بـۆ نێـرو مـێ.

هەڵبەتـە لـە زمانـی عەرەبییـدا جگـە لـە نێـرو مێـی ڕاستەقینە، هەمـوو شـتێکیش ئـەو شـتانە کـە ڕەگـەز (جنس)یـان تێـدا نیـە بـە ڕواڵـەت، هـەر ڕانـاوی نێـر، یـان مێیـان بـۆ بەکاردەهێنرێـن، بـۆ وێنـە: هەمـوو ئەوانـەی لـە جەسـتەی مرۆڤـدا جووتـن، ڕانـاوی مێیـان بـۆ بەکاردەهێنرێ، وەك: (يَـد، عَيـن، أُذُن، رِجـل، قَـدَم)، بـەڵام ئەوانـەی کـە تاکـن بـۆ وێنـە: (أنـف، ظَهـر، بَطـن، رَأس) ئەوانـە ڕانـاوی نێریـان بـۆ بەکاردەهێنـرێ.

(نَضْطَرُّهُمْ): یانـی: (نُلجِئُهُـم ونُضَيِّـقُ عَلَيْهِـم الخِنَـاق)، واتـە: ناچاریـان دەکەیـن و، تێچکیـان[1] لـێ وێـك دێنینـەوەو، تەنگیـان پـێ هەڵدەچنیـن.

(غَلِيظٍ): (الغِلَـظُ: السُّـمْكُ، أي: عَـذَابٌ كَبيـرٌ شَـدِيد)، کـە وشـەی (غَلِيـظ) لـە ڕاسـتییدا بـە مانـای پتـەو، بـە مانـای ئەسـتوورو قەبـە دێ (زبـر)، بـەڵام کـە سـزای پـێ وەصـف بکـرێ، واتـە: سـزایەکی گـەورەو سـەخت و بێـڕەزا.

(يَمُدُّهُ): (يُعِينُـهُ وَيُسَـاعِدُهُ إذا نَفَـدَ مَـاؤُهُ)، واتـە: یارمەتیـی دەدات و، هاوکاریـی دەکات، هـەر کاتێـك دەریایەکـە ئـاوی بـڕا، حـەوت دەریـای دیکـە یارمەتـی دەدەن، یاخـود (يَمُـدُّهُ: أي يَزِيـدُهُ مِـدَاداً، والمِـدَادُ: الحِبْـرُ الَّـذِي يُكْتَـبُ بِـهِ)، واتـە: مەرەکەبـی بـۆ زۆر دەکـەن، مەرەکەبـی بـۆ زێـدە دەکـەن، چونکـە (مِدَاد) ئـەو مەرەکەبەیـە کـە پێـی دەنووسـرێ.

(نَفِدَتْ): (أي: إنْتَهَت وَفَنِيَت)، واتە: تەواو بوو و، کۆتایی هات.

---

(١) تێچـك: دارێکـە لـە شـێوەی دار لاسـتیك (فنـدەق)دا، گوریـس و قەیاسـەو کـەژووی بـاری وڵاخـی پـێ تونـد دەکـرێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەڕێزان!

تەوەری گشتیی ئەو نۆ ئایەتە موبارەکە، باسی یەکتایی خوایە ﷻ، باسی ئەوەیە کە تەنیا خوا شایستەی بەندایەتیی بۆ کران و پەرسترانە، بەڵام سەرەتای ئەو نۆ ئایەتە موبارەکە کە تەوەرە گشتییەکەیان باسی خوای پەروەردگارو، تەنیایی خواو یەکتایی خوایە، بە خستنە ڕووی چاکەو نیعمەتەکانی خوا، لە ژیانی مرۆڤدا دەست پێدەکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾، ئایا نابینن، ئەی مرۆڤەکان! کە خوا هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدایە، بۆ ئێوەی ڕام و ملکەچ و دەستەمۆ کردوە؟ کە مەبەست پێی هەموو ئەو پێکهاتانەی ئاسمانەکان و زەویین، بە کەهکەشانەکانەوە، کەهکەشانەکانیش بە ئەستێرەکانیانەوە، بە خڕۆکەکانیانەوەو، پاشان ئەوەی لە زەویدایە بە هەموو پێکهاتەکانیەوە، بە بەرگە هەوایەوە، بە بەرگە ئاوییەوە، بە بەرگە خاکییەوە، بە چیاکانیەوە، بە ڕووەك و بە شیناوردو، بە ژیاندارانی دەریاو، ژیاندارانی هەواو، ژیاندارانی سەر زەوی، بە هەموویەوە بۆ ئێوە ڕام و دەستەمۆ کراوە، ملی پێکەچکراوە، وای لێکراوە لێی بەهرەمەندبن و لێتان عاصیٚ نەبێ، بە مەرجێك یاسا گەردوونییەکانی خوا بدۆزنەوە، بۆ چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو دروستکراوانەی خوادا، کە دەتوانن باشترین بەهرەیان لێ وەربگرن.

﴿وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً﴾، هەروەها چاکە ئاشکراو پەنهانەکانی خۆی بەسەر ئێوەدا ڕژاندوون، تەواوی کردوون، واتە: ئەو چاکانەی دەبینرێن و بەرهەستن و، ئەو چاکانەی پەنهانن و نابینرێن و، نابەرهەستن، یانی: هەموو

ئەو چاکانەو، ئەو شتانەی کە ژیانی ئێوە پێویستیی پێیانە، بۆ ئێوەی فەراهەم هێناون و، بەسەر ئێوەیدا ڕشتوون و بۆ ئێوەی تەواو کردوون.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ﴾، لە حاڵێکیشدا خوا ئەوەی بۆ کردوون، کەچی لە خەڵکیشدا کەسی وا هەیە، مرۆڤی وا هەیە مشت و مڕ دەکات، شەڕە قسە دەکات لە بارەی خواوە، بەبێ زانیاریی و بەبێ ڕێنمایی و بەبێ کتێبێکی ڕۆشنکەرەوەو ڕێ پێشاندەر، کە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باس دەکەین، ئەو سێیانە بۆچی لە یەك ڕەوت دا هاتوون: زانیاریی، ڕێنمایی، کتێبی ڕوونکەرەوە، خوڵاصەی مانایەکەی ئەوەیە: بە بێ ئەوەی هیچ بەر چاو ڕوونییەك و، هیچ شارەزاییەکی هەبێ، لە بارەی خواوە ﷻ شەڕە قسەو دمبەدم و مشتومڕ دەکات.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ﴾، ئەگەر ئەو جۆرە کەسانە پێیان بگوترێ: شوێن ئەوە بکەون کە خوا دایبەزاندوە، ﴿قَالُوا۟ بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ﴾، دەڵێن: [شوێن ئەوە ناکەوین، خوا دایبەزاندوە]، بەڵکو شوێن ئەوە دەکەوین کە باب و باپیرانمان، پێشینانمان لەسەری بینیوە، ﴿أَوَلَوْ كَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ﴾، ئایا ئەگەر شەیتانیش بانگیان بکات بەرەو ئازاری دۆزەخ، بەرەو ئاگری کڵپە سەندووی دۆزەخ، هەر بە دوای پێشینانیان دەکەون؟ ئەگەر شەیتان باب و باپیرانیشیانی بانگ کردبێ بۆ سزای دۆزەخ، یانی: بانگی کردبن بۆ کوفرو شیرك و، گوناهو تاوان و لادانێك کە دەیانگەیەنێ بە سزاو ئازاری کڵپەی دۆزەخ، هەر دوایان دەکەون؟ شتێکی نالۆژیکیی و نەفامانەیە تۆ بە دوای کەسێك بکەوی، کە شەیتان کڵاوی لەسەر ناوەو، هەڵیخەڵەتاندوەو بەرەو دۆزەخ بانگی کردوە!

﴿وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ﴾، هەر کەسێك ڕووی خۆی بۆ خوا ملکەچ بکات، بە خوای بسپێرێ و، چاکەکاریش

بێ، ئەوە دەستی بە قوڵفەیەکی زۆر مەحکەم و بەهێزەوە گرتوە، دەستی بە دەستەگیرەیەکی توندو قایمەوە گرتوە، کە ناپچڕێ، وەك لە سووڕەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿لَا ٱنفِصَامَ لَهَا ۗ﴾البقرة، واتە: پچڕانی بۆ نیە. ﴿وَإِلَى ٱللَّهِ عَـٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ﴾، سەرەنجامی کارەکانیش تەنیا بۆ لای خوایە ﷻ.

کەواتە: ئەوەی شوێن باب و باپیرانی و پێشینانی دەکەوێ، بە لاساییکردنەوەی کوێرانە، لە حاڵێکدا کە ئەو باب و باپیران و پێشینانە، شەیتان بانگی کردوون بۆ ئاگری دۆزەخ، ئەویش شوێنیان دەکەوێ، ئەوە لە لایەك، هەروەها ئەو کەسەش کە ڕووی خۆی بە خوا سپاردوەو، بۆ خوا ملکەچەو چاکەکاریشە، مانای وایە دەستێکی بە دەستەگیرە (قوڵفە)یەکی قایمەوە گرتوە، هەموو ئەوانە کاروباریان دەچێتەوە بۆ لای خوا ﷻ.

ئنجا خوا ﷻ ئامۆژگاریی پێغەمبەر ﷺ دەکات، هەروەها ئامۆژگاریی و ڕێنمایی هەر کەسێکی دیکەش دەکات، کە بە دوای پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکەوێ، دەفەرموێ: ﴿وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُۥٓ﴾، هەر کەسێکیش بێبڕوا دەبێ، یاخود سپڵەو ناسوپاس دەبێ، (كُفْرٌ) هەم بە مانای بێبڕوابوون، دێ، هەم بە مانای سپڵەبوون و ناسوپاس بوون، دێ، هەر کەسێك کە (كُفر)ی کرد، یان (كُفرَان)ی کرد، بێبڕوا، یاخود سپڵە بوو، ﴿فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُۥٓ﴾، با بێبڕوایی وی، یاخود سپڵەیی و ناسوپاسیی وی، تۆ دڵتەنگ نەکات، ﴿إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ﴾، چونکە گەڕانەوەیان، یان شوێنی گەڕانەوەیان، یاخود: کاتی گەڕانەوەیان تەنیا بۆ لای ئێمەیە، ﴿فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوٓا۟﴾، ئنجا هەواڵیان پێ دەدەین بەوەی کە کردوویانە، ئەوەی بە عەقڵ و دڵیان کردوویانە، یان بە زمانیان گوتوویانە، یان بە ئەندامەکانیان ئەنجامیان داوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ﴾، بە دڵنیایی خوا زانایە بە هاوەڵی، یان: خاوەنی سینەکان، (ذَات) بە مانای (صَاحِب) دێ، (صاحب: هاوەڵ، خاوەن)، (صُدور)یش کە کۆی (صَدر)ە، بە مانای سینەکان دێ، هاوەڵی، یان: خاوەنی سینەکان کێیە؟.

مەبەست ئەو نهێنییانەن کە مرۆڤەکان لە دڵ و سینەکانی خۆیاندا پەنهانیان دەکەن، کە هێندە لە دڵ و سینەکاندا سەقامگیرو نیشتەجێ بوون، بوون بە هاوەڵ و خاوەنی سینەکان، ئەگەرنا سینەکان خۆیان هاوەڵ و خاوەنی نهێنییەکانن، بەڵام نهێنییەکان کە مرۆڤەکان لە دڵ و سینەی خۆیاندا پەنهانیان دەکەن، نیازو مەبەستەکان، خولیاو ئاواتەکان لە چاك و خراپ، هێندە لە دڵ و دەروونەکاندا نیشتەجێ بوون، بوون بە هاوەڵ و خاوەنی ئەو سینانە.

﴿ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ﴾، ئێمە ماوەیەکی کەم، یاخود: بەهرەمەندبوونێکی کەم، بەهرەمەندیان دەکەین، (تَمتُّع) واتە: (مَتَاع) بۆ فەراهەمهێنان، (مَتَاع)یش بە مانای: ڕابواردنێکی کەم، یاخود: گوزەرانێکی کەم، یاخود: بەهرەمەندبوونێکی کەم، دێ، ئنجا: ﴿ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ﴾، واتە: ماوەیەکی کەم بەهرەمەندیان دەکەین لە ژیانی دنیا، یاخود بە بەهرەمەندبوونێکی کەم (أي: نُمَتِّعُهُم تَمتيعاً قَليلاً)، ﴿ ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴾، دوایی پەلکێشیان دەکەین بەرەو ئازارێکی زبرو بێرەزاو نەستوورو قەبە، کە لێرەدا مەبەست پێی سەخت و بە تێش و ژانە، ناچاریان دەکەین بۆ ئەوێ، پەلکێشیان دەکەین بۆ ئەوێ.

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾، ئەگەر پرسیاریان لێ بکەی [لەو هاوبەش دانەرانە]، کێ ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی؟ بەجەختکردنەوەوە دەڵێن: خوا، ﴿ قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، بڵێ: ستایش بۆ خوا، ﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵکو زۆربەیان نازانن، واتە: قەدری خوا نازانن و پایەو مەقامی بەرزو بێ وێنەی خوا نازانن، بۆیە هاوبەشی بۆ دادەنێن، بۆیە هەندێك لە دروستکراوەکان دێننە ئاستی خوا، دێننە ڕیزی خواوە، بە خەیاڵی خۆیان دەیانکەن بە هاوبەشی خوا، لە هەندێك لە جۆرەکانی بەندایەتیی بۆ کران و پەرستراندا.

﴿ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە هی خوایە، هەمووی خاوەنەکەی خوایە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِىُّ ٱلْحَمِيدُ ﴾، بە دڵنیایی هەر خوا دەوڵەمەندی ستایشکراوە، هەر خوا بێ نیازی ستایشکراوە، واتە: ئەوان

ئەگەر بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، خۆیان بەهرەمەندن لە بەندایەتییەکەیان، ئەگەرنا خوا بێ نیازە، نەك بە بەندایەتیی کردنی ئەوان و ملکەچیی و پابەندیی ئەوان، خوا بەهرەمەند ببێ!! هەروەها (الحَمید) (فَعیل)ی بە مانای (مَفعول) ە، یانی: (مَحمود)، واتە: خوا ستایشکراوە، ئەوانیش ستایشی نەکەن، خوا هەر ستایشکراوە لە زاتی خۆیداو، ئەوانەش کە بەندایەتیی بۆ خوا دەکەن، خۆیان لێی بەهرەمەندن و، ئەوانەش کە کوفر و خراپە دەکەن، خۆیان لێی زەرەرمەندن، ئەگەرنا خوا ﷻ دەوڵەمەندی ستایشکراوە، بێ نیازی ستایشکراوە لە هەموو حاڵاندا.

ئنجا خوا ﷻ دیمەنێکی زۆر سەرنجڕاکێشمان دەخاتە بەرچاو، کە وەك لە پێناسەی ئەم سوورەتەدا باسمان کرد، لە هەموو قورئاندا تەنیا لێرەدا بەم شێوەیە هاتوە، دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ﴾، ئەگەر بێت و هەرچی درەخت کە لەزەویدا هەیە، ببێتە قەڵەم، (أَنَّمَا) بەسەریەکەوە نووسراوە، بەڵام بە تەنکید لە ئەصڵدا لە یەك جیایە: (وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ)، ئەگەر هەرچی درەختە لە زەویدا قەڵەم بن، پێنووس بن، (أَقْلامٌ) کۆی (قَلَم)ە، یانی: قەڵەم، پێنووسیش بەکاردێ، بەڵام لە ڕاستییدا هەر قەڵەم زیاتر باوە، ﴿وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ﴾، دەریاش ئەو دەریایەی ئێستا واتە: بەرگە ئاویی زەوی، هەموو ئۆقیانووسەکان، ئاوی دەوری زەوی هەمووی - کە زیاتر سێ لەسەر چواری پانتایی زەوی ئاو دایپۆشیووە - هەمووی مەرەکەب بێ و، حەوت هێندەی دیکەشی، بکرێنە هاوکار، دەریاش لە دوای خۆی، حەوت دەریای دیکە ببنە هاوکاری، بۆی زێدە بکرێن، حەوت هێندەی دیکەی بۆ زێدە بکرێ و هەمووی ببێتە مەرەکەب و، درەختەکانی زەوی هەموویان قەڵەم بن و، وشەکانی خوایان پێ بنووسرێن، ﴿مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ﴾، وشەکانی خوا تەواو نابن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، بێگومان خوا زاڵی کارزانە.

ئەوە مرۆڤ دەبێ زۆر تەماشای بکات و تێوەی ڕامێنێ! زانیاریی خوا، وشەکانی خوا، نهێنییەکانی خوا لە گەردووندا لە سەروو خواری دروستکراوەکانیدا چەندە زۆرن! ئەگەر ئاوی دەریا هەمووی مەرەکەب بێ، نەك تەنیا ئەم دەریایەی ئێستا کە پتر لە سێ لەسەر چواری پانتایی زەوی داپۆشیوە، بەڵکو حەوت هێندەی دیکەشی بۆ زێدە بکرێ، هەندێك لە زانایانیش دەڵێن: حەوتیش لێرەدا هەر بۆ زۆرییە، ئەگەرنا مەرج نیە بە دیارییکراویی (مُحَدَّد)ی تەنیا حەوت هێندەی دیکە، بەڵکو هەزار هێندەی دیکەو، هەزاران هێندەی دیکەشی بخرێتە گەڵ و ببێتە مەرەکەب، درەختەکانی زەوییش هەموویان ببنە قەڵەم و، وشەکانی خوایان پێ بنووسرێن، وشەکانی خوا هەر تەواو نابن، مەرەکەبەکە تەواو دەبێ، بەڵام وشەکانی خوا تەواو نابن.

﴿ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ ﴾، ئایەتی پێشێ باسی زانیاریی بێ سنووری خوای کرد، ئنجا ئەمەیان باسی تواناو دەسەڵاتی بێ سنووری خوا دەکات دەفەرموێ: وەدیهێنانتان و زیندووکرانەوەتان، تەنیا وەك یەك کەس وایە، ئەی مرۆڤەکان! هەمووتان چ وەدیهێنرانتان لەلایەن خواوە، چ دوایی زیندووکرانەوەتان، تەنیا وەك وەدیهێنران و زیندووکردنەوەی یەك کەس وایە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴾، بە دڵنیایی خوا بیسەری بینەرە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

سەرنجڕاکێشانی مرۆڤان بۆ ڕامکران و ملپێکەچکرانی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە بۆیان و، بەسەر دارشتنی چاکەو نیعمەتە ئاشکراو پەنهانەکان، کەچی شەڕە قسە کردنی کەسانێك لە بارەی خواوە، بەبێ زانیاریی و ڕێنمایی و، شوێن نەکەوتنی پەیام و بەرنامەی خوا بە بیانووی شوێنکەوتنی پێشینان:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾، ئایا نابینن، سەرنج نادەن، کە خوا هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە، بۆی ملکەچ و دەستەمۆ کردوون؟! لێرەدا ڕووی دواندن لە کۆی مرۆڤەکانە، ئەی مرۆڤەکان! ئەی خەڵکینە! ئایا نابینن؟ مەبەست لە بینینش لێرەدا بەڵێ دەگونجێ بینینی چاو بێ، بەڵام زیاتر مەبەست بینینی عەقڵ و دڵە، ئایا بە چاوی عەقڵ و دڵ نابینن، بۆیەش دەڵێم: زیاتر مەبەست پێ بینینی عەقڵ و دڵە، چونکە بەڵێ مرۆڤ ژمارەیەك لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا دەبینێ، کە لە ئاسمانەکان و زەویدا بۆی دەستەمۆ کراون، بەڵام زۆربەی هەرە زۆریان نابینێ، بەڵام بە عەقڵ و دڵ پەییان پێ دەبات و دەرکیان دەکات، کە خوا هەموو ئەو شتانەی بۆ

مرۆڤ دەستەبەر کردوون، کوا مرۆڤ گەردیلەکان دەبینێ؟ کوا مۆلۆکۆلەکان دەبینێ؟ کە توخمەکان پێکدێنن، کوا مرۆڤ ئەو تیشکەی لە خۆردا هەیە دەیبینێ، کە چۆن دروست دەبێ، هەمووی تەقینەوەی نێو کییە؟ کوا مرۆڤ ژێر زەوی دەبینێ؟ کوا ژێر دەریاکان دەبینێ؟ کوا مرۆڤ بەرگە هەوا هەمووی دەبینێ؟!

کەواتە: لێرەدا مەبەست لە دیتن، هەرچەندە دەگونجێ بینینی چاویش بێ، بۆ هەندێك لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا، بەڵام زیاتر مەبەست بینینی عەقڵ و دڵە.

(سَخَّرَ) یانی: دەستەمۆو ملکەچی کردوە، ڕامیکردوە، (التَّسْخِيرُ هُوَ الإِنْقِيَادُ لِلَّهِ بِمُهِمَّةٍ يُؤَدِّيها بلا اختيَارٍ فِي التَّنَقُّلِ مِنْهَا)، (تَسخیر): یانی: ملکەچکردنی شتێك بۆ خوا، بۆ ئەوەی ئەرکێك ئەنجام بدات، بێ ئەوەی بژاردەی لەبەر دەست دا هەبێ، لەوەی ئەو کارە بکات، یان بگوازێتەوە بۆ کارێکی دیکە، بۆ وێنە: خوای پەروەردگار خۆری دەستەمۆو ڕامکردوە، هەموو ڕۆژێ لە خۆرهەڵاتەوە هەڵدێ بەرەو خۆرئاوا.

هەڵبەتە ئەو سووڕانەوەی زەویی بە دەوری خۆیدا، لە بەرانبەری خۆردا، کە ئێمە وا دێتە بەرچاومان: خۆر هەڵدێ، لە ڕاستییدا ئەوە زەوییە بە دەوری خۆیدا لە بەرانبەر خۆردا دەخولێتەوە، ئەو لایەی دەکەوێتە ڕووی خۆر، دەبێتە ڕۆژو ڕووەکەی دیکەشی دەبێتە شەو، کە وەك جاری دیکەش باسمان کردوە: زەوی بە نزیکەیی سی (٣٠) کیلۆمەتر لە خولەکێکدا دەبڕێ لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆیدا، لە بەرانبەر خۆردا، بەڵام لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆردا، لە چرکەیەکدا سی (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، واتە: شەست (٦٠) هێندەی سووڕانەوەی خۆی خێراتر بە دەوری خۆردا دەخولێتەوە، کە دەبێتە هۆی پەیدابوونی چوار کەشەکان و، سووڕانەوەی خۆیشی بە دەوری خۆیدا، لە بەرانبەر خۆردا، دەبێتە هۆی پەیدابوونی شەوو ڕۆژ، ئنجا: خۆر، زەوی، مانگ، ئەستێرەکان، کەهکەشانەکان، هەموویان ئەو ئەرکانەی خوا بۆی دیارییکردوون، بەبێ لاملیی

و سەرپێچیی ئەنجامیان دەدەن، تا ئەوەیە مەبەست لە (تَسخير) ڕامکردن و دەستەمۆ کردن.

﴿مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا هەیە، واتە: هەموو پێکهاتەکانی گەردوون لە خزمەتی بەشەر دان، بەشێوەیەك لە شێوەکان، هەڵبەتە تاکو ئێستا کەمێك لەو بەهرەمەند بوونانەی مرۆڤ لە کەهکەشانەکان و لە ئاسمان، دۆزراونەوە،

بەڵام مادام خوا وا دەفەرموێ، دیارە هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدا هەیە، بە جۆرێك لە جۆرەکان پەیوەندیی هەیە بە ژیانی مرۆڤەوەو، بەوەوە کە مرۆڤ ئەو هەلومەرجەی بۆ دابین بێ و، لەم سەر زەوییە بژی و تاقیکردنەوەی خۆی بدات، تاکو ئەو کاتەی لە سیستم و بەرنامەی خوادا هەیە، ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی بەردەوام بێ.

٢)- ﴿وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗ﴾، هەروەها (خوا) چاکە ئاشکراو پەنهانەکانی خۆی بەسەرتان دا ڕژاندوون.

(نِعَمَهُ) خوێندراویشەتەوە: (نِعمَتَهُ)، ئنجا ئەگەر (نِعمَتَهُ) بێ، واتە: خوا چاکەی خۆی بە تەواویی بەسەر ئێوەدا ڕشتوە، کە ئەو کاتە مەبەست پێی جینسی چاکەیە، بەڵام ئەگەر (نِعَمَهُ) بێ، واتە: خوا چاکەکانی خۆی بەسەر ئێوەدا ڕشتوون و بە تەواویی بە ئێوەی داون، وەك چۆن پۆشاکێك هەموو جەستەی مرۆڤ دادەپۆشێت، نیعمەتەکان و چاکەکانی خواش سەرتاپای ژیانی ئێوەیان داپۆشیوە.

﴿ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗ﴾، چاکەکانی خوا کە ئاشکران، هەروەها کە پەنهانن.

(أَسْبَغَ: أي: أَتَمَّ وَأَكْمَلَ)، ئنجا ئایا (أَتَمَّ وَأَكْمَلَ) جیاوازییان چییە؟ (تَمام) لە ڕووی چەندێتییەوەیە، (كَمَال) لە ڕووی چۆنیەتییەوە، چونکە لە سوورەتی (المَائِدة)دا هاتوە، کە دەفەرموێ: ﴿ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ

نِعۡمَتِي ﴿٣﴾، (كَمَـال) و (تَمَـام)، (كَمَـال)ی بـۆ دیـن بەكارهێنـاوەو، بـۆ نیعمـەت (تَمَـام)ی بەكارهێنـاوە، واتـە: كـە دەفەرمـوێ: ﴿أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ﴾، دینەكەتـان لـە ڕووی چۆنیەتییـەوە، پێـش دابەزینـی ئـەو ئایەتـە موبارەكـە، كـە هەندێـك لـە زانایـان گوتوویانـە: كۆتـا ئایەتـە لـە قورئـان دابەزیـێ، یاخـود پێـش ئـەو حەجـی ماڵئاواییـە، لـە ڕووی چۆنیەتییـەوە ئاییـن و بەرنامەكـە تـەواو نەبـووەو لـەو ڕۆژەدا تێرو تـەواو بـووە و، هەمـوو شـتێكی تێدا ڕاگەیەنـدراوە، بەڵكـو جێبەجـێ كـراوە لـە لایـەن پێغەمبـەرەوە ﷺ.

بـەڵام: ﴿وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي﴾، چاكەكانـی خـۆم بـۆ تـەواو كـردوون، چاكـەكان لـە ڕووی چەندێتییـەوە، تـەواو كـراون، لەسـەرتان.

لێـرەدا (أَسۡبَغَ)ش هـەر بـە مانـای (أَتَمَّ) تـەواوی كـرد دێ، دەشـگونجێ بـە مانـای كامڵیكـرد (أَكۡمَـلَ)ش بـێ، ئنجـا: (إِسۡبَاغُ النِّعَـم: أَيْ إِكۡثَارُهَـا)، ئـەوە كـە چاكەكانـی خـوا هەمـوو مرۆڤەكانیـان داپۆشـیون، واتـە: خـوا چاكەكانـی خـۆی زۆر كـردوون.

پێناسـەی (نِعۡمَة)یـش بەمجـۆرە كـراوە: (النِّعۡمَـةُ: المَنۡفَعَـةُ الَّتِي يُرِيـدُ فَاعِلُهَا الإِحۡسَـانَ إِلـى غَيۡـرِهِ)، (نِعۡمَـة): بریتیـە لـەوەی كەسـێك سـوودێك بـە كەسـێك بگەیەنـێ، كـە بیـەوێ چاكـەی لەگەڵـدا بـكات.

دیـارە كـە دەفەرمـوێ: ﴿ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗ﴾، ئـەوە دیـارە نیعمەتـە ئاشـكرایەكانی خـوا دیـارن، نیعمەتـە پەنهانەكانیشـی چ لـە خـودی مرۆڤـدا، لـە جەسـتەیی، لـە ڕووی ڕووحیـی، لـە ڕووی دەروونیـی، لـە ڕووی خێزانیـی، لـە ڕووی كۆمەڵایەتیـی، نیعمەتـە ئاشـكرایەكان، ئەوانـەن كـە مـرۆڤ دەتوانـێ بـە پێنـج هەسـتەكانی هەسـتیان پـێ بـكات، بـە ئاشـكرا بیانبینـێ، هەسـتیان پـێ بـكات، مامەڵەیـان لەگەڵـدا بـكات، پەنهانەكانیـش بـۆ وێنـە: نیعمەتـی ئۆخـژن و ئارامیـی دڵ و دەورون، هەروەهـا ئـەو هۆگرییـەی كـە لـە نێوانـی ژن و مێـرددا هەیـە، دیسـان ئـەو خۆشەویسـتیەی كـە لـە نێوانـی بـاب و دایـك و ڕۆڵـەدا هەیـە، هەروەهـا ئـەو ئۆخـژن و ئارامییـەی بەهـۆی

بەندایەتیی بۆ خواو خوا پەرستی بۆ خواوە، پشت بە خوا بەستن و، بەرچاو ڕوونیەی بەهۆی خوا پەرستیەوە دێتە دی، ئەو هێمنیی و ئاسایشەی کە خەڵك لێی بەهرەمەند دەبن لە ماڵی خۆیانداو لە وڵاتی خۆیاندا، ئەوانە هەمووی چاکەو نیعمەتی پەنهانن.

٣)- ﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ﴾، لە نێو خەڵکیدا کەسی وا هەیە، شەڕە قسەو مشت و مڕ دەکات، لە بارەی خواوە، بێ زانیاریی و بێ ڕێنمایی و بێ کتێبێکی ڕۆشنکەرەوە.

یانی: بێ ئەوەی زانیاریی هەبێ و، بە بێ ئەوەی ڕێنمایی لەبەر دەستدا بێ و، بە بێ ئەوەی کتێبێکی ڕۆشنکەرەوەی لەبەر دەستدا بێ، زانایان گوتوویانە: پلەکانی زانیاریی و شارەزایی ئەم سێیەن:

أ/ پلەو قۆناغی یەکەمی زانیاریی، ئەوەیە کە مرۆڤ بۆ خۆی زانیاریی وەدەست بێنێ.

ب/ پلەو قۆناغی دووەمی زانیاریی، بریتیە لەوەی مرۆڤ ئەگەر بۆ خۆشی نەتوانێ زانیاریی وەدەست بێنێ، گوێ بگرێ بۆ جگە لە خۆی و لەوەوە زانیاریی وەربگرێ، (التَّلَقِّي مِنَ العَالِم)، لە کەسێك کە زانایە فێر ببێت و وەربگرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾﴾النحل، واتە: ئەگەر نازانن [ناتوانن خۆتان زانیاریی پەیدا بکەن] لە کەسانێك بپرسن کە خاوەنی زیکرن، واتە: شارەزای بەرنامەی خوان، یاخود پسپۆڕو شارەزان لەو بوارەدا، دەبێ پرسیاریان لێ بکرێ.

ج/ پلەو قۆناغی سێیەمی زانیاریی، ئەوەیە کە مرۆڤ لە کتێبێکی ڕێ ڕۆشنکەرەوەدا بخوێنێتەوە، بە هۆی کتێبێکەوە کە دەیخوێنێ و لێی شارەزا دەبێ، پێی ئاشنا دەبێ، زانیاریی وەدەست بێنێ.

بۆیە خوا ﷻ ئەوانەی کە بەبێ هیچکام لەو سێ جۆرە زانیارییە، بەبێ ئەوەی کە خۆیان زانیارییان هەبێ، بەبێ ئەوەی گوێ لە کەسێکی دیکە بگرن

کە زانایەو، بە ڕێ دەزانێ و، بە دوای ڕێنمایی ئەوان کەون، بەبێ ئەوەی کە لە کتێبێکیشدا کە ئەو کتێبە ڕێیان بۆ ڕۆشن دەکاتەوە، کە بە تەئکید مەبەست پێ وەحیی و پەیامی خوایەو کتێبی خوایە، بەبێ ئەوەی هیچکام لەو جۆرە زانیارییانەیان هەبێ لە بارەی خواوە، شەڕە قسەو مشت و مڕ دەکەن، کە ئەوە شتێکی بێ جێیە، ئینسان دەبێ بەبێ زانیاریی قسە لە هیچ شتێکەوە نەکات.

٤)- ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُوا۟ بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ ﴾، ئەگەر پێشیان بگوترێ: بکەونە شوێن ئەوە کە خوا دایبەزاندوە، [قورئان].

دەڵێن: [شوێن قورئان ناکەوین، شوێن ئەوە ناکەوین خوا دایبەزاندوە] بەڵکو دوای ئەوە دەکەوین کە باب و باپیرانمان لەسەری بینیوە.

ئێمە کە چاومان هەڵێناوە، باب و باپیرانمان لەسەر چ ڕچەو ڕێبازێك بوون، بە دوای وی دەکەوین، واتە: لاساییکردنەوەی کوێرانە، لاساییکردنەوەی نالۆژیکییانە، بەبێ ئەوەی بزانن: باب و باپیرانیان لەسەر ڕێی ڕاستن یان نا، مادام پێشینانیان بوون و باب و باپیرانیان بوون، یەکسەر چۆن مەڕ سەر لە دوای یەك دەنێ، جاری وا هەیە مەڕێك سەری لێ دەشێوێ لە کاوێك خۆی هەڵدەدێرێ، مەڕەکانی دیکەش بە دوای ویدا هەموویان خۆیان هەڵدەدێرن! کە ئەوە لە ڕاستییدا مامەڵەو ڕەفتارێکی ئاژەڵانەیە، مرۆڤ خوا بۆیە عەقڵی پێداوە، عەقڵی تۆ جیایە لە هی باب و باپیرانت، عەقڵی تۆ جیایە لە عەقڵی ئەو، بۆ خۆت بە عەقڵی خۆت بیربکەوە، بەڵام مرۆڤ کاتێك لە هیدایەتی خواو، لە ئیمان بە خواو، لە بەندایەتیی بۆ خوا، دوور دەکەوێتەوە، دەچێتەوە سەر سروشتی ئاژەڵ و مەڕو بزن، بۆیە دەڵێن: بەڵکو ئێمە شوێن ئەوە دەکەوین کە باب و باپیرانمان لەسەری بینیوە!

٥)- ﴿ أَوَلَوْ كَانَ ٱلشَّيْطَـٰنُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ﴾، ئەدی ئەگەر شەیتان بەرەو ئازاری کڵپەدار(ی دۆزخ) بانگیان بکات؟! خوای موتەعال لە وەڵامیاندا دەفەرموێ: چۆن

دوای پێشینان و باب و باپیرانتان دەکەون؟ ئەدی ئەگەر شەیتان باب و باپیرانی ئێوەی بانگکردبێ بۆ سزای کڵپەداری دۆزەخ؟ لێرەدا: (**الإستِفْهَامُ تَعْجِيبِيٌّ، أي: أَيَتَّبِعَونَ آبَآئَهُم وَلَوكَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُ الآبَاءَ إلى عَذَابِ السَّعِيرِ**)، پرسیارکردنەکە بۆ سەرسوڕماندنە، واتە: ئایا هەر بە دوای باب و باپیرانیان دەکەون، ئەگەر شەیتانیش ئەو باب و باپیرانەی بانگکردبن، بۆ سزای کڵپەداری دۆزەخ؟

یاخود: ئایا هەر شوێن باب و باپیرانیان دەکەون، با شەیتانیش ئەو شوێنکەوتوو و لاساکەرەوە کوێرانە، بانگ بکات بەرەو سزای دۆزەخ، ئایا دەبێ هەر بە دوای باب و باپیرانیان بکەون؟ با بەهۆی دنە دانی شەیتان و بانگکردنی شەیتانیشەوە، بێ ئەو شوێنکەوتن و لاساکردنەوە کوێرانەی باب و باپیرانیان، واتە: ئەوە شتێکی نالۆژیکییەو شتێکی سەرسوڕهێنەرو ناماقووڵە.

مەسەلەی دووەم:

هەر کەس بەڕاستیی و ساغیی ڕوو بکاتە خوا، دەستی بە دەستەگیرەو قوڵفەیەکی مەحکەمەوە گرتووە، نابێ بە بێبڕوایی کافرانیش دڵتەنگ بێت، چونکە سەرەنجام بۆ لای خوای زانایە، کە زانایە بە نهێنیی سینەکان و دوای کەمێك گوزەرانی دنیا، بێبڕوایەکان پەلکێشی ئاگری دۆزەخ دەکرێن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ ۗ وَإِلَى ٱللَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُۥٓ ۚ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ﴾، هەر کەس ڕووی خۆی بە خوا بسپێرێ و چاکەکاریش بێ، بە دڵنیایی بە توندیی دەستی بە قوڵفەو دەستەگیرەیەکی زۆر قایمەوە گرتوە.

(**إِسْلاَمُ وَجْهِهِ لِلَّهِ، تَمْثِيلٌ لإِفْرَادِهِ تَعَالَى بالعِبَادَةِ، كَأَنَّهُ لاَ يُقْبِلُ بِوَجْهِهِ عَلَى غَيْرِ اللَّهِ، وَتَعدِيَةُ فِعلِ «يُسلِمُ» بِحَرفِ «إلى» مَجَازٌ فِي الفِعْلِ بِتَشبِيهِ نَفْسِ الإِنْسَانِ بالمَتَاعِ الَّذِي يَدْفَعُهُ صَاحِبُهُ إِلَى آخَرَ**)، واتە: ڕووی خۆ بە خوا سپاردن، بۆ ڕوونکردنەوەی خوای بەرز بە تاك گرتنە لە بەندایەتییدا، هەروەك ئەو کەسە ڕووی خۆی ناکاتە جگە لە خوا، غەیری خوا ناکات، [بەڵام لە ئەصڵدا یانی: بە دڵ و دەروون و، بە ناخ و ڕواڵەت خۆی ملکەچ ناکات بۆ جگە لە خوا]، کرداری (يُسْلِمْ)، بۆیە بە (إلى) بەرکاری خواستوە، چونکە ئەوە مەجازە لەوەدا کە نەفسی مرۆڤ چوێنراوە بە کەل و پەلێکەوە کە خاوەنەکەی دەیدات بە جگە لە خۆی.

واتـە: تـۆش ڕووی خـۆت، نەفسـی خـۆت وەك شـمەكێك و كـەل و پەلێـك دەدەی بـە خـوای پـەروەردگار، بۆیـەش بـە پیتـی (إلـی) تێپەڕێنـراوە بـەرەو بـەركار تاكـو مانـای پێـدان و پێبەخشـین بخرێتـە نێـوی.

﴿وَهُوَ مُحۡسِنٞ﴾، (و)ی (وهـو محسـن) بـۆ حاڵـە، یانـی: لـە حاڵێدا كە چاكەكاریشـە، یانـی: لـە دەروونـەوە خـۆی بـۆ خـوا سـاغ كردۆتـەوەو، لـە هەمـان كاتـدا بـە ڕواڵـەت چاكەكاریشە.

﴿فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ﴾، ئـەوە بـە دڵنیایـی تونـد دەسـتی گرتـوە بـە دەسـتەگیرەیەكی قایـم و مەحكـەم، (مَسَـكَ) گرتوویەتـی، (تَمَسَّـكَ) تونـدی گرتـوە، (إسْتَمْسَـكَ) زۆر تونـدی گرتـوە، چونكـە: (زِیَـادَةُ المَبْنَـی تَـدُلُّ عَلَـی زِیَـادَةِ المَعْنَـی)، یانـی: زۆر قایـم دەسـتی گرتـوە، بـە چـی؟ ﴿بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ﴾، (عُـروَة): بـە هەنگڵـی دیـزەو گـۆزەو، مەسـینەو سـوراحیی، هەروەهـا بـە هـەر قوڵفەیـەك دەگوتـرێ، كـە ئینسـان دەسـتی تێبگـرێ.

(الوُثْقَـی) (مُؤَنَّـث)ی (أوْثَـق)ە، (أوْثَـق) یانـی: بەهێزتـر (وُثْقَـی)ش یانـی: بەهێزتر، بەڵام لەبـەر ئـەوەی سیفەتی (عُرْوَة)یـە، (عُـرْوَة)ش (مُؤَنَّث)ە، بۆیـە بە (وُثْقَـی) هێناویەتی.

كەواتـە: كەسـێك ڕووی خـۆی كردبێتـە خـواو خـۆی بـە خـوا سـپارد بـێ، چاكەكاریـش بێ، ئـەوە زۆر بـە توندیـی دەسـتی بـە دەسـتەگیرەو قوڵفەیەكـی مەحكـەم و نەپسـاوەوە گرتـوە.

٢)- ﴿وَإِلَى ٱللَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ﴾، سەرەنجامی كارەكانیش تەنیا بۆ لای خوایە ﷻ.

٣)- ﴿وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحۡزُنكَ كُفۡرُهُۥٓ﴾، هەر كەسێكیش بێبڕوا بێ، با بێبڕوایی ئەو تۆ دڵتەنگ نەكات.

﴿فَلَا يَحۡزُنكَ﴾، خوێندراویشـەتەوە: (فَـلاَ يُحْزِنْـكَ)، (حَزَنَـهُ يَحْزُنُـهُ) و (أحْزَنَـهُ يُحْزِنُـهُ)، چ بـە سـیانیی (ثُلاثـي)، چ بـە چواریـی (رُباعـي) هـەر یـەك واتایـان هەیـە، كەسـێك كـە بێبڕوایـە، بـا كوفرەكـەی تـۆ دڵتەنـگ و ناڕەحـەت نـەكا، بۆچـی؟.

٤)- ﴿إِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوٓاْۚ﴾، گەڕانەوەیان تەنیا بۆ لای ئێمەیە، ئنجا هەواڵیان پێ دەدەین بەوەی کردوویانە، وشەی (مَرجِع) زۆرجاری دیکەش گوتوومانە: دەگونجێ (چاوگ) بێ، واتە: گەڕانەوەیان، دەگونجێ (ناوی شوێن) بێ، واتە: شوێنی گەڕانەوەیان، دەشگونجێ (ناوی کات) بێ، واتە: کاتی گەڕانەوەیان بۆ لای ئێمەیە.

٥)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ﴾، بە دڵنیایی خوا بە نهێنییەکانی سینەکان زانایە، (ذَاتِ الصُّدُور): (النَّوَايَا وَأَغْرَاضُ النَّفْسِ كَأَنَّهَا مَلَكَتِ الصُّدورَ فَصَارَت صَاحِبَتَهَا) واتە: ئەو نیازو نامانجانەی لە دڵدا هەن، وەك بووبنە هاوەڵ یان خاوەنی سینەکان، هێندە ڕۆچوون لە سینەکاندا، ئەگەرنا لە ئەصڵدا سینەو دڵ خاوەنی نهێنییەکانە، بەڵام ئەو نهێنییانە وا ڕۆچوون و ئاوێتەی دڵ و سینەکان بوون، وەك بووبنە خاوەنی سینەکان.

٦)- ﴿نُمَتِّعُهُمۡ قَلِيلٗا﴾، کەمێك پێیان دەگوزەرێنین، (أي: نُمَتِّعُهُم تَمْتِيعاً قَلِيْلاً)، کەمێك بەهرەمەندیان دەکەین، (التَّمْتِيعُ: العَطَاءُ المُؤَقَّتُ وَقَلِيْلاً صِفَةٌ لِمَصْدَرِ مَفعولٍ مُطلَقٍ أي: تَمْتِيْعاً قَلِيلاً)، (تَمْتِيع) واتە: ماوەیەکی کەم پێیان دەگوزەرێنین کە بریتیە لە ژیانی دنیا، بەهرەمەندیان دەکەین، لێیان دەگەڕێین، تاقیکردنەوەی خۆیان بدەن.

(قَلِيلًا) سیفەتی چاوگی بەرکارێکی ڕەهایە.

٧)- ﴿ثُمَّ نَضۡطَرُّهُمۡ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٖ﴾، دواییش پەلکێشیان دەکەین، ناچاریان دەکەین بەرەو ئازارێکی ئەستووری زەبەلاح.

(الإِضْطِرَارُ: الإِلْجَاء وَهُوَ جَعْلُ الغَيرِ ذا ضَرورَةٍ أي: لُزُوم)، (إِضْطِرَار) یانی: پەنا پێبردن، ناچار کردن، بە کوردیی پەلکێشکردن، ئەویش ئەوەیە کە تۆ بەرانبەرەکەت وا لێ بکەی ناچار بێ و پەیوەست بێ بە شتێکەوە، (وَالغَلِيظُ مِنْ صِفَاتِ الأَجْسَادِ أي: القَوِيُّ الخَشِن، وَأُطْلِقَ عَلَى الشَّدِيد)، (غَلِيظ): لە سیفەتی شتە ماددییەکانە، دەگوترێ: (حَبلٌ غَلِيظ)، واتە: پەتێکی ئەستوورو مەحکەم، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ سەختیی و توندیی، یانی: سزایەکی سەخت و بێڕەزا.

مەسەلەی سێیەم:

بێبڕوایان لە وەڵامی پرسیاری کێ ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی؟ دا دەڵێن: خوا، کەواتە: بە هۆی نەزانییەوە جگە لە وی دەپەرستن، خوا خاوەنی هەموو شتێکەو، زانیاریەکەی هێندە بێسنوورە، کە هەرچی درەختی زەوییە ببێتە قەڵەم و، هەرچی دەریایەو حەوت هێندەی دیکەشی بۆ بکرێتە مەرەکەب، هەموو وشەکانی خوایان پێ نانووسرێن و، دروستکردن و ژیاندنەوەی تێکڕای مرۆڤانیش بۆ خوا وەك هی کەسێك ئاسانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾، ئەگەر پرسیاریان لێبکەی - لە بێبڕوایەکان - کێ ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی؟ بەجەختکردنەوە دەڵێن: خوا.

٢)- ﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بڵێ: ستایش بۆ خوا، بەڵکو زۆربەیان نازانن، بۆیە جگە لە خوا ﷻ دەپەرستن، واتە: زۆربەیان کە لە داهاتووشدا لەسەر نەزانیی خۆیان دەمێننەوەو، نەزانییەکەیان سەریان پێ دەکێشێ بۆ شیرك و جگە لە خواپەرستێ، بەڵام دیارە کەمێکیان کە بە ڕووناکیی زانیاریی وەحیی، عەقڵ و دڵیان ڕۆشن دەبێتەوە، ئەوانەیان هیدایەتی خوا وەردەگرن و واز لە شیرك دێنن، بۆیە دەفەرموێ: (**بَلْ أَكْثَرُهُمْ**) بەڵکو زۆربەیان، نازانن.

یاخود: زۆربەیان نازانن کە تەنیا خوا ﷻ شایستەی پەرسترانە، بۆیە جگە لە خوا دەپەرستن، بەڵام کەمێکیان دەشزانن تەنیا خوا شایستەی پەرسترانە، بەڵام بۆیە جگە لە خوا دەپەرستن، چونکە بازاڕیان بە شیرک گەرم دەبێ، بە بتپەرستیی، بە پەرستنی جگە لە خوا، بەرژەوەندییە ناشەرعییەکانی دنیایان دابین دەبن و، بۆیان دەستەبەر دەبن، نەك لەبەر ئەوەی نازانن، دەزانن، بەڵام دەزانن کە بەرژەوەندییە ناشەرعییەکانیان، بە هۆی پەرستنی جگە لە خواو گرتنی ڕێبازی جگە لە خواوە ﷻ دەستەبەر دەبن.

لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، ئەم تەعبیرە لە سوورەتی (العنكبوت)یشدا هاتووە، بەڵام بە جیاوازییەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ ﴾.

لێرە فەرموویەتی: ﴿ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، لەوێ دەفەرموێ: ﴿ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴾، واتە: چۆن لا دەدرێن؟ چۆن لە پەرستنی خوا لادەدرێن و، تووشی شیرك و پەرستنی جگە لە خوا دەکرێن، مادام دان بەوەدا دەنێن کە هەر خوا ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، خوا مانگ و خۆری ڕامکردوون؟.

لێرە کە دەفەرموێ: ﴿ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بڵێ: ستایش بۆ خوا، بەڵکو زۆربەیان نازانن، لە سوورەتی (العنكبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِن بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾، واتە: ئەگەر لێیان بپرسی: کێ لە ئاسمانەوە ئاوی دابەزاندووەو، لە دوای مردنی زەوی پێ ژیاندۆتەوە؟ بە جەختکردنەوە وە دەڵێن: خوا، بڵێ: ستایش بۆ خوا بەڵکو زۆربەیان (نافامن)، لێرەش دەفەرموێ: زۆربەیان نازانن، وەسفکردنیان لە سوورەتی (لقمان)دا بە (نەزانیی) سیاقەکە دەیخوازێ و، لە سوورەتی (العنكبوت)یش دا وەسفکردنیان بە (نەفامیی) سیاقەکە دەیخوازێ، هەروەها جیاوازییەکانی دیکەش بەهەمان شێوە،

وەك زۆرجاران گوتوومانە: خوای پەروەردگار ئەو ڕاستییانەی دووبارەیان دەكاتەوە لە قورئاندا، دیارە دووبارە كردنەوەیان پێویستە، بەڵام هەرجارە بەشێوەیەك و بە پێی ئەوە كە لەگەڵ ئەو سیاق و، ئەو شوێن و باس و خواسەدا، پڕ بە پێست و پێكەڵپێك و گونجاوە.

٣)- ﴿ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، هەرچی لە ئاسمانەكان و زەوی دایە، هی خوایە، واتە: خاوەندارێتیی ڕەها بۆ ئاسمانەكان و زەوی، تەنیا هی خوایە.

٤)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ ﴾، بە دڵنیایی هەر خوا دەوڵەمەندی ستایشكراوە، (غَني) واتە: دەوڵەمەند، بێنیاز، كە پێویستیی بە جگە لە خۆی نیە، (حَمِيد) واتە: (مَحمود)، (فَعيل)ی بە مانایی (مَفعول)ە، واتە: ستایشكراو و مەدحكراو، كەواتە: خوایەك ﷻ خاوەندارێتیی ڕەهای گەردوون و بوونی هەبێ بە سەرو خواریەوەو، خاوەنی ئەوپەڕی دەوڵەمەندیی و بێنیازیی بێ و، ئەوپەڕی ستایشكراو بێ، شایستەیە بەس ئەویش بەندایەتیی بۆ بكرێ، ئەگەر كەسانێكیش ئەو نەپەرستن، دیارە خوا ﷻ هیچ زیانێكی پێ ناگات، هەروەك بە پەرستنی ئەوان بۆ خوا هیچ سوودێكی پێ ناگات، بەڵكو ئەوە خۆیانن كە لە بەندایەتیی كردن بۆ خوادا بەهرەمەندن و، لە نەپەرستنیشیدا، زەرەرمەندن، وەك لە سووڕەتی (فصلت) دا دەفەرموێ: ﴿ مَّنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ﴿٤٦﴾ ﴾، واتە: هەر كەسێك كردەوەی چاك بكات، سوودەكەی بۆ خۆیەتی و، هەر كەسێك خراپە بكات، زیانەكەی تەنیا بەر خۆی دەكەوێ.

٥)- ئنجا خوا ﷻ زانیاریی بێ سنوورو ڕەهای خۆیمان بۆ دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴾، ئەگەر هەرچی درەختە لە زەویدا ببێتە قەڵەم، دەریاش بۆی ببێتە مەرەكەب، ئنجا لە دوای خۆشی حەوت دەریای دیكەش بە ئەندازەی خۆی بخرێنە سەری (بۆ نووسینی وشەكانی خوا)، وشەكانی خوا تەواو نابن (مەرەكەبە كە دەبڕێ و وشەكانی خوا نا بڕێن).

وشەی (يَمُدُّهُ) خوێندراویشـەتەوە: (يُمِدُّهُ)، (مَدَّهُ يَمُدُّهُ) و (أَمَدَّهُ يُمِدُّهُ)، زانایان دەڵێن: هەردووکیان بە مانای (يَزِيدُهُ مِدَاداً) مەرەکەبی بۆ زیاد بکات، (مِداد) یش بە مانای مەرەکەب (حِبر)ە، دەگوترێ: (مَدُّ الدَّوَاةَ يَمُدُّهَا) و (أَمَدَّ الدَّوَاةَ يُمِدُّهَا) هەردووکیان بە یەك واتان، (دَوَاة) ئەوەیە کە مەرەکەبی تێدەکرێ، (مَدَّ الدَّوَاةَ يَمُدُّهَا)، (وأَمَدَّها يُمِدُّها)، واتە: مەرەکەبی تێکرد، تێیدەکات، (مَدَدْتُ الدَّوَاةَ مَدّاً) و (أَمدَدْتُ الدَّوَاةَ إمداداً أي: جَعَلتُ فيهَا المِداد)، واتە: مەرەکەبم تێکرد.

دوایی سەرنجی زیاتر لەم ڕستە موبارەکە دەدەین.

٦)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، بە دڵنیایی خوا زاڵی کارزانە، باڵادەستی کاربەجێیە.

ئەوجار خوا باسی دەسەڵاتی بێ سنووری خۆی دەکات و دەفەرموێ: ﴿مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ﴾، دروستکردنتان و زیندووکرانەوەتان، تەنیا وەك هی یەك کەس وایە، بە عەرەبیی ئاوای لێ دێتەوە: (مَا خَلْقُ جَمِيعِكُم، وَلا بَعْثُكُم إلاّ كَخَلْقِ وَبَعْثِ نَفسٍ وَاحِدَة)، واتە: دروستکرانی تێکڕاتان ئەی مرۆڤەکان! هەروەها زیندووکرانەوەتان، دوای مردنتان، هەروەك دروستکران و زیندووکرانەوەی یەك کەس وایە.

دەستەڵاتی خوا بێسنوورە، هەروەك زانیارییەکەی بێسنوورە، دەسەڵات و ویستی خواش بێسنوورە، بۆ ئێمە قورس و ئاسان هەیە، بۆ ئێمە گران و سووك هەیە، بەڵام بۆ خوا ﷻ شتەکان هەموویان وەك یەکن، لەو ڕووەوە کە لەبەردەم دەسەڵات و ویستی بێسنووری خوادا، هەر کاتێ ویستی پەیدا دەبن.

٧)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ﴾، بە دڵنیایی خوا بیسەری بینەرە.

شەش سەرنج لەسەر ئایەتی ژمارە: (٢٧)

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ ﴾.

ئەگەر هەرچی درەختە لە زەویدا، ببنە قەڵەم و، دەریاش لە دوای خۆی حەوت دەریای دیکە ببنە هاوکاری و بخرێنە سەری، هەموویان ببنە مەرەکەب بۆ قەڵەمەکان و، وشەکانی خوایان پێ بنووسرێن، وشەکانی خوا تەواو نابن و مەرەکەبەکە تەواو دەبێ، بە دڵنیایی خوا باڵادەستی کارزانە:

١- وشەی (**مَدَّ الشَّيءُ بَعْضُهُ بَعْضاً، مِثْلُ: مَدَّ النِّيلُ الخَلِيجَ أَي: زَادَ فِيهِ**)، شتێك هەندێکی بۆتە درێژ کردنەوە بۆ هەندێکی وەك: ڕووباری نیل کەنداوی زیاد کرد، کەنداو (**خليج**) ئەو شوێنەیە کە ئاوی لێ کۆ دەبێتەوە.

(**أَمَدَّ الشَّيءَ مَا لَيْسَ مِنْهُ**)، وشەی (**أَمَدَّ**) بە پێی ڕای هەندێك لە زانایان (**مَدَّالشَّيءُ بَعْضُهُ بَعْضاً**)، (**مَدَّ**) ئەوەیە کە لە زاتی خۆیدا بێ، شتێك لە جۆری خۆی هەر لە خۆی بۆی بێ، بەڵام (**أَمَدَّ الشَّيءَ: أَي بِمَا لَيْسَ مِنْهُ**)، (**أَمَدَّ**) کاتێك بەکاردەهێنرێ، واتە: بە (**رُبَاعِي**) کاتێك بەکاردەهێنرێ کە لە دەرەوەی خۆی هاوکاریی بۆ بێت، هەندێکیشیان گوتوویانە: (**مَدَّ**) و (**أَمَدَّ**) وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، بە یەك واتان[1]، کەواتە: هەردوو ڕایەکان هەن:

أ- (**مَدَّ**) و (**أَمَدَّ**) واتە: خستیە سەری، بوو بە هاوکاری، زۆری کرد.

ب- یاخود: (**مَدَّ**) یانی: لە زاتی خۆیدا ئەو شتە هەندێکی هەندێکی زیاد کرد، بۆ وێنە: ڕووباری نیل کەنداوەکەی خۆی زیاد کرد، کە هەر یەکن، (**أَمَدَّ**)ش ئەوەیە کە شتێك زیاد بکرێ لە دەرەوەی خۆیڕا هاوکاریی و زێدەیی بۆ بێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٤، ص ٦٥.

٢- هەندێك لە زانایان ڕایان وایە كە دەفەرموێ: ﴿وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ﴾، دەریاش لە دوای خۆی حەوت دەریای دیكە ببنە هاوكارو پشتیوانی، مەبەست لە ژمارەی حەوت بۆ زۆرییە نەك بە دیارییكراویی (مُحَدَّد) تەنیا حەوت هێندەی دیكەی ئاوی ڕووی زەوی، بخرێنە سەر ئەو ئاوەو بكرێنە مەرەكەب وشەكانی خوایان پێ بنووسرێن، وشەكانی خوا تەواو نابن، واتە: ژمارەی حەوت بۆ زۆریی بەكارهێنراوە، وەك یەكێك بە یەكێكی دیكە دەڵێ: حەوت جاران هاتم بۆ لات، نەك مەبەست ئەوە بێ كە بە دیارییكراوی تەنیا حەوت، (الشَّعراوي) لە (خواطِر)[1]ەكەی خۆیدا، وا دەڵێ و ئەو ڕایە زیاتر زاڵ دەكات.

بەڵگەیەكی دیكەش لەو بارەوە ئەوەیە كە بگوترێ: ئاوی دەریاكانی سەر ڕووی زەوی چەندە، ئەگەر حەوت هێندەی دیكەشی بخرێتە گەڵ، بە تەنكید وشەكانی خوا تەواو نابن، بەڵام ئایا ئەگەر حەوتسەد هێندەی دیكەی بخرێتە سەر، وشەكانی خوا تەواو دەبن؟ ئەدی ئەگەر حەوت ملیار هێندەی دیكەی بخرێتە سەر وشەكانی خوا تەواو دەبن؟ بێگومان هەر تەواو نابن، بۆیە واپێ دەچێ لێرەدا مەبەست زۆریی بێ.

هەروەك دەشگونجێ مەبەست بە دیارییكراوی حەوت هێندە بێ، چونكە عەقڵی مرۆڤ ئەوەندەشی چاك بۆ وەخۆگیر(إستِيعَاب) ناكرێ، ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە كە ئەگەر هەر حەوت هێندەی بخرێتە سەر، وشەكانی تەواو نابن، بەڵام ئەگەر: هەشت هێندەی بخرێتە سەر، نۆ هێندە، دە هێندە، وشەكانی خوا تەواو دەبن! مەبەست ئەوە نیە، تەنیا مەبەست پێشاندانی زانیاریی فراوانی خواو، فراوانی وشەكانی خواو، لە ژمارە نەهاتنی وشەكانی خوایە ﷻ.

٣- مەسەلەیەكی دیكە: ئەمیش (الشَّعراوي) لە (خَواطِر)[2] ەكەی خۆیدا هێناویەتی - (جُعِلَ الإِمْدَادُ لِلمَاءِ، وَلَم يُجْعَل لِلشَّجَرِ، لِأنَّ القَلَمَ الوَاحِدَ يَكتُبُ بِحِبْرٍ كَثِيرٍ).

---

(١) ج١٩، ص١١٧٢٢.

(٢) ج١٩، ص١١٧٢١.

واتە: (إمدَاد)ەکە، هاوکارییکردنەکەو زێدەبوونەکە، تەنیا بۆ ئاوەکە کە ببێتە مەرەکەب، بەکارهێنراوە، بەڵام بۆ درەختەکانی ڕووی زەوی، بەکارنەهێنراوە، چونکە یەك قەڵەم دەگونجێ یەك بار مەرەکەب بەکاربهێنێ.

یانی: خوا بە پێویستی نەزانیوە بفەرموێ: حەوت هێندەی دیکەش کە درەخت ئێستا لە ڕووی زەوی هەن، بخرێنە گەڵیان و بکرێنە قەڵەم، چونکە مەرەکەب پێی دەنووسرێ و دەبرێ، بەڵام قەڵەمەکە دەگونجێ مەرەکەبێکی زۆر بەکاربهێنرێ و، هەر یەك قەڵەم بێ و نەبرێ.

٤- کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ ﴾، ئەم لە (مِنْ)ە بۆچی لەوێیە؟ واتە: ئەگەر لە سەرەتای هەر شتێك کە پێی دەگوترێ: درەخت لەسەر زەوی ﴿ مِن شَجَرَةٍ ﴾، بەڵام ئەگەر (مِنْ)ەکەی لەگەڵ نەبێ، واتە: درەختەکانی زەوی بکرێنە قەڵەم، ئایا چ جۆرە درەختێك؟ ڕەنگە جۆرێکی تایبەت بێ، لەوان و هەموویان نەبن، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ ﴾، واتە: ئەگەر هەر لەو سەرەتایەوە کە درەختیان پێدەگوترێ، بکرێنە قەڵەم و، ئەو قەڵەمانەش هەموویان، ئاوی دەریای ڕووی زەوی و، حەوت هێندەی دیکەشیان بخرێنە گەڵ و، بۆیان بکرێتە مەرەکەب و وشەکانی خوایان پێ بنووسرێن، وشەکان تەواو نابن.

٥- (القُرطُبِي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا،[1] قسەیەك لە (أبو جَعفَر النحَّاس)ەوە دێنێ، پێم خۆش بوو بیهێنم، دەقەکەی بە عەرەبیی دێنم و دوایی مانای دەکەم، دەڵێ: (**فَقَدْ تَبَيَّنَ أَنَّ الكَلِمَاتِ هاهُنا يُرَادُ بِهَا العِلمُ وَحَقَائِقُ الأشياءِ، لأَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلِمَ قَبْلَ أن يَخْلُقَ الخَلْقَ ما هُوَ خَالِقٌ فِي السَّماواتِ وَالأرضِ مِن كُلِّ شَيءٍ، وَعَلِمَ مَا فيهِ مِن مَثَاقِيلِ الذَرِ، وَعَلِمَ الأجناسَ كُلَّهَا، وَمَا فيهَا مِنْ شَعرَةٍ وَعُضوٍ، وَمَا فِي الشَّجَرَةِ مِنْ وَرَقَةٍ، وَمَا فيهَا مِن ضُروبِ الخَلقِ، وَمَا يَتَصَرَّفُ فِيهِ مِن ضُروبِ الطَّعمِ وَاللَّونِ، فَلَو سمَىَّ كُلَّ دابَّةٍ وَحْدَهَا وَسَمَّى أَجْزَائَهَا عَلَى مَا عَلِمَ مِنْ قَلِيلِهَا وَكَثيرِهَا، وَمَا تَحوَّلَتْ عَلَيْهِ مِن أَحْوَالٍ، وَمَا زَادَ فيهَا مِن كُلِّ زَمَانٍ وَبَيَّنَ كُلَّ شَجرَةٍ وَحَدَّهَا، وَمَا تَفَرَّقَت إلَيهِ، وَقَدَّرَ مَا يَيبَسُ مِنْ ذَلِكَ مِنْ كُلِّ زَمَانٍ، ثُمَّ كُتِبَ البَيَانُ عَلَى كُلِّ واحِدٍ**

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص٦٤.

مِنهَا، مَا أحاطَ اللّهُ جلَّ ثَناءوه بِهِ مِنهَا، ثُمَّ كَانَ البَحْرُ مِدَاداً لِذَلِكَ البَيَانِ الَّذِي بَيَّنَ اللّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَنْ تِلْكَ الأَشْيَاء: ﴿يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ﴾، لَكَانَ البَيَانُ مِنْ تِلْكَ الأَشْيَاء، أَكْثَر).

(أبو جَعفَر النَّحاس) باسی شتەکانی زەوی کردوە، دەڵێ: ڕوون بووەوە کە وشەکان لێرەدا مەبەست پێیان زانیاریی و، چییەتی شتەکانە، چونکە خوای زاڵی پایەدار، پێش ئەوەی دروستکراوەکان دروست بکات، زانیویەتی ئەوەی کە لە ئاسمانەکان و لە زەویدا، هەرچی دروستی دەکات زانیویەتی، هەروەها زانیویەتی کە گرانایی گەردیلەکانیان، هەروەها ڕەگەزەکانیانی هەموو زانیوە، هەروەها چەند موویان تێدان و چەند ئەندامیان هەن؟ (ئەوە بە نسبەت زیندەوەرەکانەوە)، هەروەها بە نسبەت درەختەکانەوە، هەر درەختێک چەند گەڵای پێوەن؟ هەروەها چەند دروستکراوی خوای تێدا هەن و، چەند لە جۆرەکانی تام و ڕەنگ و ئەوانەی بەسەردا دێن؟.

ئنجا ئەگەر خوا ﷻ هەر زیندەوەرێکی بە تایبەتیی ناو هێنابایەو، بەشەکانی ناو هێنابانایە، لەوەی کە لە بارەیەوە زانیوە، لە زۆرو لە کەم و، لەو حاڵانەی کە بەسەری دادێن، لەوەی کە لە هەر ڕۆژگارێکدا لێی زیاد دەبێ، پاشان هەر درەختێکی باس کردبایە بە تەنیاو، ئەوەی لەو درەختە جیا دەبێتەوە، لە لق و پۆپ و، ئەوەی باس کردبایە کە لێی وشک دەبێ لە هەر ڕۆژگارێکدا، پاشان ڕوونکردنەوەی ئەوەی هەموو نووسیبایە، لەسەر هەر کامێک لەو شتانەو، لەوەی کە خوا ﷻ زانیارییەکەی دەوری داوە، دوایی ئاوی دەریا مەرەکەب بووایە بۆ ئەو ڕوونکردنەوەیە، کە خوا (تَبارَكَ وَتعالى) ڕوونی دەکاتەوە، لە بارەی ئەو شتانەوەو، لە دوای ئەو دەریایەش حەوت هێندەی دیکە دەریا هاتبانە گەڵی، بۆ ئەوەی کە ئەو ڕوونکردنەوانە بنووسێ لە بارەی ئەو شتانەوە، ئێستا ڕوونکردنەوەکە زیاتر بوو [واتە: مەرەکەبەکە تەواو دەبوو، بەڵام ڕوونکردنەوەی وشەکانی خوا تەواو نەدەبوو].

ئنجا ئەبو جەعفەری نەححاس بەس باسی شتەکانی زەوی کردوە، کە زەوی شتێکی بچووکە لە چاو ئەو گەردوونە پان و پۆڕە، کە ئێستا زانیاریی گەردووناسیی و، فیزیا، زیاتر فراوانیی گەردوونی بۆ ئێمە دەرخستوە، کە زانایانی گەردووناس دەڵێن: تیرەی گەردوون بە پازدە ملیار (١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)ساڵی تیشکیی مەزەندە دەکرێ، ژمارەی کەهکەشانەکانی نێو گەردوون بە هەزار ملیار(١٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) واتە: یەك تریلیۆن کەهکەشان مەزەندە دەکرێن، بۆ وێنە کەهکەشانەکەی ئێمە کە (ڕێی کاکێشان)ی پێ دەڵێن، ژمارەی ئەستێرەکانی بە یەك تریلیۆن (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) واتە: هەزار ملیار ئەستێرە مەزەندە دەکرێن، کە یەکێك لە ئەستێرەکان خۆری ئێمەیە، خۆریش ئەو نۆ خڕۆکە بە دەوریدا دەخولێنەوە! بەڵێ: ئەبوو جەعفەری نەححاس تەنیا باسی دروستکراوەکانی زەوی کردوە، لە ژیانداران و لە ڕووەك و... هتد، بەڵام ئەو دروستکراوانەی خوا خوڵقاندوونی، زۆر زۆر فراوانترن.

٦- (راغب الأصفهاني) دەڵێ: ئەگەر تەماشای ئایەتەکانی قورئان بکەین بۆمان دەردەکەوێ کە وشەی (إِمْداد) لە قورئاندا بەکارهێنراوە، بۆ ئەو شتانەی خۆشویستراون، بەڵام وشەی (مَدّ) بۆ ئەو شتانەی ناخۆشویستراون، بۆ وێنە:

أ- لە سوورەتی (طور)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَمْدَدْنَٰهُم بِفَٰكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: بەهەشتییەکانمان (ئیمداد کرد) هاوکارییمان کردن بە میوەو بە گۆشت لەوەی ئارەزووی دەکەن.

ب- هەروەها لە سوورەتی (نوح)دا نووح ﷺ بە گەلەکەی خۆی دەڵێ: ﴿ وَيُمْدِدْكُم بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ ﴿١٢﴾ ﴾، واتە: (خوا) هاوکارییتان دەکات، بۆتان زۆر دەکات سامان و کوڕان.

بەڵام وشەی (مَدّ) بۆ شتی ناخۆشویستراو بەکارهاتوە لە قورئان دا، بۆ وێنە:

أ- لە سوورەتی (مريم)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ ﴾، واتە: لە سزاو ئازار بۆی زیاد دەکەین، وشەی (مَدّ)ی بەکارهێناوە.

ب- هەروەها لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ ﴾، واتە: بۆیان زیاد دەكات لە یاخیی بوونی خۆیاندا سەراسیمە بن و سەرگەردان بن.

كە دەگونجێ كە ئایەتی دیكەش لەو بارەیەوە بهێنرێنەوە.

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەش دا وەك گوتمان: ئەو دوو ڕایە هەر هەن، كە وشەی (مَدّ) و (إِمْداد) كە هەردووك خوێندنەوەكانیش هاتوون، یەك واتایان هەیە، لێرە: (يَمُدُّهُ) و (يُمِدُّهُ)، بۆیە دەگونجێ وشەی (مَدّ) و (إِمْداد) لە هەندێك شوێندا بە یەك واتا بێن، یان بە واتای لێك نیزیك و، دەشگونجێ لە هەندێك شوێنیشدا (إِمْداد) بۆ شتی باش و (مَدّ) بۆ شتی خراپ بەكاربێ، وەك (راغب) گوتوویەتی.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان شـەش ئایەتـی کۆتایـی ئـەم سـوورەتە دەگرێتـە خـۆی: (٢٩ - ٣٤)، کە تیانـدا باسـی خسـتنە نێـو یەکـدی شـەوگارو ڕۆژگارو، جێگۆڕکەیـان و، ڕامکرانـی خـۆرو مانـگ، کـراوە، هەروەهـا باسـی هەقێتیـی خـواو پووچیی پەرسـتراوە سـاختەکان کـراوەو، سـەرنج بـۆ ڕۆیشـتنی کەشـتییەکان بـە دەریـادا ڕاکێشـراوەو، باسـی حاڵەتـی تـرس و لـەرزی سـواربووانی کەشـتییان، بـە هـۆی شـەپۆلە داپۆشـەرەکانی دەریـاوە کـراوە.

لـە کۆتاییـدا خـوا بانگـی مرۆڤایەتیـی کـردوە، کـە پارێـز لـە خـوا بکـەن و، سـام لـە ڕۆژێـك بکـەن کـە بـاب و ڕۆڵـە لـە فریـای یەکـدی نایـەن، پاشـان خـوا باسـی زانیاریی ڕەهـاو بـێ سـنووری خـۆی کـردوە، کـە هیـچ شـتێکی لـێ پەنهـان و شـێردراوە نیـە.

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ
كُلٌّ يَجْرِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا
يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلْبَٰطِلُ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ
بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ لِيُرِيَكُم مِّنْ ءَايَٰتِهِۦٓ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَإِذَا غَشِيَهُم
مَّوْجٌ كَٱلظُّلَلِ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ
بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْا۟ يَوْمًا لَّا يَجْزِى
وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ
ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ
ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ
تَمُوتُ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴿٣٤﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{(ئەی مرۆڤ !) ئایا نابینی کە خوا بە شێنەیی شەوگار دەخاتە نێو ڕۆژگارەوەو، ڕۆژگاریش بە ئەسپایی بە نێو شەوگاردا دەکات و، خۆرو مانگیشی ملکەچ کردوون، هەر کامیان بەرەو کاتێکی ناوبراو (دیاریکراو) دەڕوات، هەروەها (ئایا نازانی) خوا شارەزای ئەوەیە کە دەیکەن ﴿٢٩﴾ ئەو (تەگبیرو بەڕێوەبردنەش) بە هۆی ئەوەوەیە کە تەنیا خوا هەقەو، ئەوەی جگە لەوی لێی دەپاڕێنەوە، ناهەق و پووچە، هەروەها بەس خوا بەرزی گەورەیە ﴿٣٠﴾ ئایا نابینی کەشتیی بە هۆی چاکەی خواوە (کە ئاوی وا دروستکردوە، کەشتیی پێیدا بڕوات) بە دەریادا دەڕوات، (خوا ئەوەی خستە ڕوو) تاکو لە نیشانەکانی خۆیتان پێشان بدات، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن بۆ هەموو (مرۆڤێکی) زۆر خۆڕاگری زۆر سوپاسگوزار (بۆ خوا) ﴿٣١﴾ لە کاتێکیش دا (دەریا ئاڵۆز دەبێ) شەپۆلێکی وەك سێبەران دایاندەپۆشێ، بە ملکەچیی خۆ بۆ خوا ساغکەرەوانە لە خوا دەپاڕێنەوە، کەچی دوای ئەوەی بەرەو وشکانیی دەربازی کردن، هەیانە میانجییەو، تەنیا هەر زۆر پەیمان شکێنێکی زۆر سپڵە نکووڵیی لە نیشانەکانمان دەکات ﴿٣٢﴾ ئەی خەڵکینە! پارێز لە پەروەردگارتان بکەن و، ترس و سامی ڕۆژێکتان هەبێ کە هیچ بابێك سوود بە ڕۆڵەکەی ناگەیەنێ و، هیچ ڕۆڵەیەکیش هیچ سوودێك بە بابی ناگەیەنێ، بێگومان بەڵێنی خوا ڕاستە، ئنجا با ژیانی دنیا فریوتان نەدات و، (شەیتانی) فریودەر بەرانبەر بە خوا هەڵتاننەخەڵەتێنێ ﴿٣٣﴾ بێگومان خوا زانیاریی (هاتنی) کاتی تێکچوونی دنیای لەلایەو، باران دەبارێنێ و، دەزانێ چی لە منداڵدانانـدا هەیەو، کەس نازانێ بەیانی چی دەکات و، کەس نازانێ لە چ زەوییەك (شوێنێك)دا دەمرێ، بەڕاستیی خوا زانای شارەزایە ﴿٣٤﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(يُولِجُ): (الوُلُوجُ: الدُّخُولُ فِي مَضِيقٍ)، (وُلُوجُ): بریتیە لە چوونە نێو شتێکی تەنگەبەر، هەروەها (إیلاج) و (وُلُوج): بە مانای: خرانە نێوی شتێك بۆ شتێك بە ئەسپایی و بە شێنەییش، دێ، یانی: (الدُّخُولُ فِي شَيءٍ بِرِفْقٍ).

(مُّقْتَصِدٌ):(مُتَوَسِّطٌ)، واتە: میانجیی، (المُقْتَصِدُ: الفاعِلُ لِلقَصْدِ وَهُوَ التَّوَسُّطُ بَيْنَ الطَّرَفَيْنِ)، (مُقْتَصِد): کەسێکە ئەنجامدەری (قَصْد) بێ، ئەویش بریتیە لە میانجیی لە نێوان دوو لادا، واتە: بە هیچ لایەکدا تێنەپەڕێنێ و داینەشکێنێ.

(خَتَّارٍ): (الخَتْرُ: غَدْرٌ يَخْتُرُ فِيهِ الإِنْسَانُ، أَي: يَضْعُفُ وَيَكْسِرُ لاجْتِهَادِهِ فِيهِ، الخَتْرُ: أَقْبَحُ الغَدْرِ)، وشەی (خَتَّار) صیغەی زێدەڕۆیی (خَاتِر)ە، وەك (غَدَّار) صیغەی زێدەڕۆیی (غَادِر)ە، ئنجا (خَتْر): بریتیە لە غەدرێك، ((غَدْر)) یانی: پەیمان شکاندن)، کە مرۆڤ تێیدا (خَتْر) دەبێ، واتە: بێهێز دەبێ و دەشکێ، لەبەر ئەوەی زۆر هەوڵی تێدا دەدات، هەروەها (الخَتْر) ئاواش لێکدراوەتەوە: (أَقْبَحُ الغَدْرِ) ناقۆلاترین غەدرو پەیمان شکاندن، کەواتە: (خَتَّار) یانی: زۆر پەیمانشکێن.

(كَفُورٍ): (المُبَالِغُ فِي كُفْرَانِ النِّعْمَةِ)، (کفور) کەسێکە زێدەڕۆیی بکات لە نادیدە گرتن و، سپڵەیی کردن بە چاکەکانی خوا، یانی: زۆر زۆر ناسوپاس.

(تَغُرَّنَّكُمُ): (لا تَغُرَّنَّكُم) یانی: (لا تَخْدَعَنَّكُمْ) با هەڵتاننەخەڵەتێنێ.

(ٱلسَّاعَةِ): (السَّاعَةَ الَّتِي تَقُومُ فِيهَا القِيَامَةُ)، (ساعة): بریتیە لەو کاتە دیاریکراوەی کە ئاخیرزەمانی تێدا دێ، لێرە لەو سیاقە لە سوورەتی (لقمان)دا ئەوە دەگەیەنێ، ئەگەرنا (ساعَة) بەو کاتەش دەگوترێ کە ڕۆژی دوایی و کۆتایی ئەم ژیانە دنیاییەی تێدا دێ، جاری واش هەیە وشەی (ساعَة): هەم بۆ ئاخیر

زەمان و هەم بۆ قیامەت و زیندوو بوونەوەش بەکارهاتوە، جاری واش هەیە بە واتای یەکێکیان بەکارهاتوەو، ئەوە بە پێی سیاقەکە دەزانرێ.

هەروەها (السَّاعَةُ: جُزْءٌ مِنْ أَجْزَاءِ الزَّمَانِ وَيُعَبَّر بِها عَنِ القِيَامَةِ)، (سَاعَة): بەشێکە لە بەشەکانی کات، تەعبیریشی پێ دەکرێ لە قیامەت، لە ڕۆژی دوایی و، لەو کاتەش کە دنیا تێیدا کۆتایی دێ.

(ٱلْغَيْثَ): (المَطَرْ) واتە: باران، یاخود بارانێك کە لە فریا دێ و دوای ئەوەی خەڵك چاوەڕوانیی کردوە، بۆیان دەبارێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئەم شەش ئایەتانەی سوورەتی (لقمان) هەموویان بە یەکەوە پەیوەستن وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك، زۆر جاران گوتوومانە: ئایەتەکانی هەر سوورەتێك وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستن و یەکدی دەبەستنەوە، لێرەش خوا ﷻ دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پێشێدا، باسی هەندێك لە سیفەتەکان و، کارە ناوازەکانی خۆی کرد، ئنجا باسی هەندێکی دیکەیان دەکات و دەفەرمووێ:

﴿أَلَمْ تَرَ﴾، ئایا سەرنجت نەداوە؟ لە ئایەتەکانی پێشێ دا بە: ﴿أَلَمْ تَرَوْا﴾، دەستی پێکرد، ئایا سەرنجتان نەداوە؟ بە کۆ مرۆڤەکانی دواندن، بەڵام لێرەدا بە تاك، هەر کام لە مرۆڤەکان دەدوێنێ، دوای ئەوەی بە کۆ دواندنی و، هەندێك لە نازو نیعمەت و چاکەکانی خۆی خستە بەرچاویان، ئنجا تاك تاکیان دەدوێنێ: ﴿أَلَمْ تَرَ﴾، یانی: (أَلَمْ تَرَ أَيُّهَا الإِنْسَان) ئەی مرۆڤ! ئایا نەتبینیوە؟ سەرنجت نەداوە؟ نەتبینیوە بە چاوی سەرو بە چاوی عەقڵ و دڵ، هەردووکیان دەگرێتەوە، ﴿أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ﴾، کە خوا شەوگار دەخاتە نێو ڕۆژگارەوەو، ڕۆژگار دەخاتە نێو شەوگارەوە؟ واتە: شەوگار بەو شوێنە

دادێنێ کە پێشتر ڕۆژگاری لێبووە، ڕۆژگاریش دێنێتە ئەو شوێنەی کە پێشتر شەوگاری لێبووە، وەك لە سوورەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ﴿ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ ۝٥ ﴾، واتە: شەوگار بەسەر ڕۆژگاردا دەپێچێ و، ڕۆژگار بەسەر شەوگاردا دەپێچێ.

هەروەها لە سوورەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا ۝٥٤ ﴾، واتە: بە شەوگار ڕۆژگار دادەپۆشێ، بە خێرایی شوێنی دەکەوێ، بە ئاشکرا لەم ئایەتە موبارەکانەوە دیارە، کە خوا دەفەرموێ: ئەو زەوییەی ئێوە لەسەری دەژین، هێلکەیی و خڕ هەڵکەوتوە، هەمیشە شەوو ڕۆژ لەسەری، بە دوای یەکدا دێن، وەك یەکدی ڕاو بنێن و، بەسەر یەکدا بپێچرێن، چونکە شەوگارو ڕۆژگار هەردووکیان وەك پۆشاکێکی سپی و ڕەش وان، کە لە زەوییەوە دەپێچرێن، شەوگار پۆشاکێکی ڕەشەو، ڕۆژگار پۆشاکێکی ڕوون و سپییە، بە دەوری زەوییەوە دەپێچرێن، وەك لە ئایەتەکەی سوورەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ﴿ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ ۝٥ ﴾، (تكْوِير: كَورُ العَمَامَة)، (تكْوِير) مێزەر کە دەپێچرێ، یانی: قەف و قەدەکانی بەسەر یەکدا دەپێچرێن، شەوگارو ڕۆژگاریش، ئاوا بە دوای یەکدا دێن، ئەمە بە ئاشکرا دەریدەخات کە ئەو شوێنەی ڕۆژگارو شەوگار ئاوا بە دوای یەکدا دێن، یەکدی دادەپۆشن و بەسەر یەکەوە دەپێچرێن، دەبێ خڕو هێلکەیی هەڵکەوتبێ.

﴿ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، هەروەها خۆرو مانگیشی دەستەمۆو ڕام و ملکەچ کردوون، هەر کامێکیان بەرەو کاتێکی دیارییکراو دەڕوات، ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾، هەروەها ئایا سەرنج نادەن: کە خوا شارەزای ئەوەیە کە دەیکەن؟

﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ﴾، ئەوەش ئەو تەگبیرو مشوورخۆرییە، ئەو بە دوای یەکدا هێنانی شەوو ڕۆژە، ئەو ڕامکردنی مانگ و خۆرە بۆ کاتێکی دیارییکراو، بە هۆی ئەوەوەیە کە بەس خوا هەقە، چەسپاوە، ڕاستە، ﴿ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ

ٱلْبَٰطِلُ ﴾، دیسان بە هۆی ئەوەوەیە کە ئەوەی لە جیاتی وی، یاخود جگە لەو لێی دەپاڕێنەوە، پووچە، بێ نێوەڕۆکە، ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ ﴾، هەروەها بە هۆی ئەوەوەیە کە هەر خوا بەرزی گەورەیە.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ ﴾، خوا دووبارەی دەکاتەوە: ئایا سەرنج نادەی! بە چاوی سەرو بە چاوی عەقڵ و دڵ، ڕانامێنی! کە کەشتیی بەهۆی چاکەی خواوە بە دەریادا دەڕوات؟.

(فُلْك) دەگونجێ تاک بێ، دەشگونجێ کۆ بێ، (فلك) هەم بە مانای (سَفِينَة)، هەم بە مانای (سُفُن) دێ، کەشتییەکان دەڕۆن، یان کەشتیی بە دەریادا دەڕوات بە هۆی چاکەی خواوە، بۆچی بەهۆی چاکەی خواوە؟ چونکە خوا دەریای وا لێکردوە کە ئاو جۆرە ماددەیەکی شل بێ، کەشتیی و بەلەم لەسەری بخزن، ئەگەر وەک وشکانیی بووایە، مەگەر وەک سەیارە تایەو پێچکەیان هەبوونایە، ئەگەرنا نەیاندەتوانی بڕۆن و ئاوا بخزن، چونکە کەشتییەکان و بەلەمەکان لەسەر ئاو دەخزن، ئنجا خوا وایکردوە ئاو حاڵەتەکەی وابێ، بەلەم و کەشتیی لەسەری بخزن و، بتوانن بڕۆن، هەروەک خوا هەوای والێکردوە، فڕۆکە بتوانێ تێیدا جووڵە بکات، ﴿ لِيُرِيَكُم مِّنْ ءَايَٰتِهِۦٓ ﴾، خوا ئەوەی بۆ ڕەخساندوون، تاکو لە نیشانەکانی خۆیتان پێشان بدات، ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن، بۆ هەر زۆر خۆڕاگرێکی زۆر سوپاسگوزارو شوکرانە بژێر، چونکە کەسێك زۆر خۆڕاگر بێ و زۆر شوکرانە بژێر بێ، دڵەکەی زیندوو دەبێ، دڵەکەی ڕۆشن دەبێ، ئیدی لە ئەنجامی ئەوەدا، تەماشای هەر شتێك بکات، دەستی خوای تێدا دەبینێ و، وەك نیشانەی خوا دێتە بەرچاوی.

﴿ وَإِذَا غَشِيَهُم مَّوْجٌ كَٱلظُّلَلِ ﴾، لە کاتێکدا شەپۆلێکی وەك تاریکاییان دایانبپۆشێ، (ظُلَل) کۆی (ظُلَّة)یە، (ظُلَّة) یانی: سێبەر، یان: هەورێك کە سێبەری کردوە، لە کاتێکدا شەپۆلێك دایانبپۆشێ وەك سێبەران، ئنجا کەسێك سواری کەشتییە گەورەکان بووبێ لە دەریا گەورەکاندا، ئەو دیمەنە چاك دەزانێ

چۆنە! چونکە جاری وا هەیە ئەو کەشتییە، بە تایبەتی ئەگەر لە شەودا بێ، کاتێک کە با هەڵدەکات و شەپۆلی گەورە گەورە دێن، ئەو کەشتییە کاتێک سەرەکەی (نووکەکەی) بەرز دەبێتەوە، دوایی بەرەو خوار دەچێ، دەڵێی تاکو بنی دەریا گیر نابێ، هەروەها کە بە لای ڕاست و چەپدا دێ، یان بە لای پشتەوەدا دەشکێتەوە، شەپۆلەکان هێندەی کێون بەرز دەبنەوە، ئەو کەشتییە گەورە هەرچەندە زۆر زل بێ، ئەگەر حەوت قات بێ، ئەگەر دە قات بێ، ئەگەر سێ هەزار (٣٠٠٠) کەس، ئەگەر دە هەزار (١٠,٠٠٠) کەس، یان سەد هەزار (١٠٠,٠٠٠) کەس هەڵبگرێ، یاخود باری زۆر گەورەو دەیان فڕۆکەی لەسەر بن، بەڵام لە نێو ئەو دەریا گەورەدا، هەروەك شتێکی بچووك ئەو شەپۆلانەی دەریا، یاریی و گەمەی پێ دەکەن.

دەفەرموێ: کاتێک کە شەپۆلێك دایانبپۆشێ وەك تاریکاییان، ﴿دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ﴾، لە خوا دەپاڕێنەوەو ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ کردۆتەوە، لە کاتێکدا لێی دەپاڕێنەوە، ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ کردۆتەوەو، بەشی کەسیان پێوە نەهێشتوە، ملکەچییەکەیان تەنیا بۆ خوایە.

﴿فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ﴾، بەڵام دوای ئەوەی بەرەو وشکانیی دەربازی کردن، هەیانە میانجییە، واتە: هەیانە میانجییەو لەسەر خەتی نێوەڕاست ماوەتەوە، ئەگەر زۆریش نەبۆتە بەندەیەکی باش، بەڵام زۆریش بە لای کوفرو سپڵەیی دا نەشکاوەتەوە، حاڵەتێکی میانجییە، دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ: کە کاتێك بەرەو وشکانیی دەربازیان دەکات، تێیاندا هەیە کە میانجییە، بەڵام زۆربەیان نا سوپاس و سپڵەن بەرانبەر بە چاکەکانی خوا، بە بەڵگەی ئەوە کە دوایی دەفەرموێ: ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾، تەنیا ئەوانەش نکووڵیی لە ئایەتەکانی ئێمە دەکەن، کە زۆر پەیمانشکێن و زۆر سپڵە بن، یانی: لەگەڵ خوادا زۆر پەیمانشکێن بن، کە پەیمان بە خوا دەدەن تەنیا ئەو بپەرستن و لێی دەپاڕێنەوە، کەچی دوای ئەوەی دەربازی کردن، پەیمانەکە دەشکێنن و،

لە جیاتی ئەوەی سوپاسگوزاریی بکەن، زۆر سپڵەو ناسوپاسن، ئەوانە نکووڵیی لە نیشانەکانی ئێمە دەکەن، کەواتە: هەیانە کە میانجییە، بەڵام زۆربەیان پەیمانشکێن و سپڵەن، ئەوە بە نسبەت مرۆڤەکانەوە بە گشتیی، یاخود بە نسبەت هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانەوە، کە تێیاندا هەیە دوای ئەوەی دەربازیشی دەبێ، حاڵەتێکی میانجیی دەمێنێ و، زۆر مل ناداتە سپڵەیی و پەیمانشکاندن لەگەڵ خوای پەروەردگاردا، بیرەوەرییەکانی تەنگانەی دەریاو، دەربازکرانی لەلایەن خواوە، هەر لەلا دەمێنن.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمۡ ﴾، ئەی خەڵکینە! پارێز لە پەروەردگارتان بکەن، واتە: خۆتان بپارێزن لەوە کە پەروەردگارتان شتێکتان لێ ببینێ، شتێکتان لێ ببیستێ، پێی ناخۆش بێ، خواش ﷻ دوو شتی لە مرۆڤدا پێ ناخۆشن:

یەکەم: ئەوە کە ئەرکەکانی لەسەری فەرز کردوون، بیانچوێنێ.

دووەم: ئەو شتانەی لێی قەدەغە کردوون، قەدەغەکانی خوا بشکێنێ.

﴿ وَٱخۡشَوۡاْ يَوۡمٗا ﴾، هەروەها لە ڕۆژێکیش بترسێن، سام و هەیبەتی ڕۆژێکتان لە دڵدا هەبێ، ﴿ لَّا يَجۡزِي وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ ﴾، کە هیچ بابێك (هیچ باب و دایکێك) سوود بە ڕۆڵەی خۆی ناگەیەنێ، ﴿ وَلَا مَوۡلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيۡـًٔا ﴾، دیسان هیچ لە دایکبوویەکیش سوود بە باب و دایکی ناگەیەنێ، واتە: کەس دادی کەس نادات، باب و دایك و ڕۆڵە دەفریای یەکدی نایەن، ﴿ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی خوا ڕاستە، ﴿ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا ﴾، با ژیانی دنیا فریوتان نەدات، هەڵتانەخەڵەتێنێ، ژیانی دنیا یانی: ئارەزووەکانی ژیانی دنیا، با شتی حەرام لە ژیانی دنیا فریوتان نەدات، ئەگەرنا ژیانی دنیا هەمووی لە مرۆڤ قەدەغە نەکراوە، خوا ئێمەی لێرەدا داناوە تاکو تاقیمان بکاتەوەو، نیعمەتەکانی بۆ ئێمە خوڵقاندوون، بەڵام کە دەفەرموێ: با ژیانی دنیا فریوتان نەدات یانی: شتە قەدەغەکان و ئارەزووە خراپەکانی دنیا فریوتان

نەدەن، ئەگەرنا بە تەئکید بایی ئەوەندە کە ئینسان ژیانی بسووڕێ و، مەداری ساز بێ، بۆی هەیە بەهرەمەند بێ لە نازو نیعمەتەکانی خوا، وەك خوا لە سوورەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِۦ وَٱلطَّيِّبَٰتِ مِنَ ٱلرِّزْقِ ﴿٣٢﴾ ﴾، واتە: بڵێ کێ ئەو جوانییەی خوا بۆ بەندەکانی دەریهێناوەو، ئەو بژیوە خۆش و بە تامانەی بۆ بەندەکانی دروستییکردوون، کێ قەدەغەی کردوون؟ بێگومان کەس قەدەغەی نەکردوون، بەڵام گرنگ ئەوەیە تۆش - ئەی مرۆڤ! - ژیانی دنیاو ڕابواردنی دنیا، وەك ئامراز تەماشا بکەی، بۆ وەدەست هێنانی ڕەزامەندیی خوا، پاشان وەك ژیانێکی کاتیی و وەك شوێنی تێدا تاقیی کرانەوە، تەماشا بکەی، نەك گوریسی لە بن ڕابخەی و بە کۆڵی دابدەی و تەنیا دنیا ببینی!! ﴿ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴾، هەروەها با فریودەر بەرانبەر بە خوا فریوتان نەدات، فریودەر بە پلەی یەکەم، دەگونجێ مەبەست پێی ئیبلیس بێ، کە خەڵکی زۆری فریو داوە، یاخود هەر شتێکی دیکە کە خەڵك فریو دەدات، با فریوتان نەدات لە بەرانبەر خوادا.

لە کۆتایی ئەم سوورەتە موبارەکەدا، خوا زانیاریی بێسنووری خۆی بۆ ئێمە دەردەخات و جارێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾، بە دڵنیایی خوا زانیاریی (ساعَة)ی لە لایە، زانیاریی ئەو کاتەی کە ژیانی دنیای تێدا کۆتایی دێ، یاخود ئەو کاتەی کە مردووانی تێدا زیندوو دەبنەوە، یاخود (ساعَة) بە مانای ڕۆژی دوایی دێ، بە ئاخیر زەمانییەوەو، بە قیامەتییەوە بە هەموویەوە، بێگومان هەر خوا زانیاریی هاتنی ئەو ڕووداوە مەزنەی لە لایە، چ ئاخیر زەمان، چ هەڵسانەوە، چ هەردووکیان.

﴿ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ ﴾، بەس خواش باران دەبارێنێ، بارانێك کە لە فریای خەڵك دێ، ﴿ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ﴾، تەنیا خواش دەزانێ چی لەنێو منداڵدانەکاندا هەیە، منداڵدانی کێ؟ هی مرۆڤان، هی ئاژەڵان، بە هەموو جۆرەکانیانەوە.

﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾، هەروەها هیچ کەسێك نازانێ بەیانیی چی دەکات و چ وەدەست دێنێ! ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾، هیچ کەسێکیش نازانێ لەسەر چ زەمینێك، لە چ وڵاتێك، لە چ شوێنێك دەمرێ! ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾، بێگومان خوا زانای شارەزایە، زانایە بە شتەکان و، شارەزایە بە کەسەکان و بە هەڵسوکەوتەکانیان.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

سەرنجراکێشانی مرۆڤ بۆ جێگۆڕکێی شەوو ڕۆژو چوونە نێو یەکدییان و، ڕامکرانی خۆرو مانگ و، ڕۆیشتنیان بۆ کاتێکی دیارییکراو، گێڕانەوەی ئەو دیاردانەش بۆ ڕاستیی و چەسپاویی خواو، پووچەڵیی پەرستراوانی ساختەو، بەرزیی و گەورەیی و بێ وێنەیی خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ﴾، ئایا نابینی، ئایا سەرنج نادەی کە خوا شەوگار دەخاتە نێو ڕۆژگارەوە؟ ڕووی دواندن لێرەدا لە کەسێکی دیارییکراو نیە، بەڵکو هەموو مرۆڤێك دەگرێتەوە، هەمزە (أ) لێرەدا، هەمزەی پرسیارلێکردنی نکووڵیلێکەرانە (هَمزَةُ الإستفهام الإنكاري)یە، دیتنیش لێرەدا دیتنی زانیاریی و چاوییە (الرُؤيَةُ عِلمِيَّةٌ وَبَصَرِيَّة)، چونکە ئەوەی کە باس دەکرێ، کە چوونە نێوی شەو بۆ ڕۆژو، چوونە نێوی ڕۆژ بۆ شەو، هەروەها ڕامکرانی مانگ و خۆر بۆ کاتی دیارییکراو، ئەوانە هەموویان هەم بە چاو دەبینرێن، هەم بە عەقڵ و هۆشیش دەرك دەکرێن.

(يُولِجُ أَي: يُدْخِلُ) پێشتریش گوتمان: (إِيلاج): بریتیە لە چوونە نێوێکی بە ئەسپایی، بە شێنەیی، چوونە نێو شتێکی تەنگەبەر، ئایا سەرنج نادەی چۆن خوا شەوگار دەخاتە نێو ڕۆژگار.

٢)- ﴿ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ ﴾، هەروەها ڕۆژگاریش دەخاتە نێو شەوگار، ئەمە وەك ئایەتەکەی سوورەتی (الزمر)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ ۝٥ ﴾، واتە: شەوگار بەسەر ڕۆژگاردا دەپێچێ و، ڕۆژگاریش بەسەر شەوگاردا دەپێچێ.

هەروەها لە سوورەتی (یس)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ ۝٣٧ ﴾، واتە: نیشانەیەکی دیکە بۆیان ئەوەیە کە شەوگار ڕۆژگاری وەك کەوڵکردن لێ کەوڵ دەکەین لێ دەردەهێنین، [هەر کاتیش شەوگار ڕۆژگاری لێ دەرهێنرا، ڕووناکیی لێ دەرهێنرا]، ئیدی کتوپڕ ئەوان دەکەونە نێو تاریکییەوە.

بۆیە خوا ﷻ لێرەو لە شوێنەکانی دیکەش، بە زۆریی شەوگار پێش دەخات، چونکە هاتنی تاریکیی لە دوای ڕووناکیی زیاتر جێی سەرنجە، لەبەر ئەوەش کە ئەصڵ بریتیە لە تاریکیی و، خوا ﷻ بە ڕووناکیی تاریکیی دڕ پێداوەو لابردوە.

٣)- ﴿ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ﴾، هەروەها ئایا سەرنج نادەی و نابینی: خوا خۆرو مانگی دەستەمۆو ڕامکردوون، (تَسْخِير): بریتیە لە مل پێکەچکردنی شتێك و، ڕامکردنی.

٤)- ﴿ كُلٌّ يَجْرِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، هەر کامێکیان [لە مانگ و خۆر] بەرەو کاتێکی دیارییکراو، بەرەو کاتێکی ناوبراو دەڕوات، (الْجَرْيُ: الْمَشْيُ السَّرِيعُ)، (جَرْي): بریتیە لە ڕۆیشتنێکی خێرا.

٥)- ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾، کە بێگومان خواش بەوەی دەیکەن، شارەزایە، واتە: خوا ﷻ وەك چۆن شەوگار دەخاتە نێو ڕۆژگارو، ڕۆژگار دەخاتە نێو شەوگار، بەهەمان شێوە خۆرو مانگیشی دەستەمۆ کردوون، هەر کامێکیان بۆ کاتێکی دیارییکراو دێن و دەچن، هەروەها بزانن و سەرنج بدەن! خوا شارەزای ئەوەشە کە دەیکەن، کەواتە: بزانن کە خوا ئەم گەردوونەی هەڵخستوە تاکو ئێوە تێیدا بژین، وا مەزانن کە کردەوەکانتان تۆمار ناکرێن، کردەوەکانتان هەروا بێ هوودە دەڕۆن، بەڵکو خوا شارەزای ئەوەیە کە دەیکەن،

بۆیە بزانن چۆن لەم گەردوونەدا، لەم سەر زەوییە، بەو ئاسمان و بەو کەهکەشانانەوەو بەو سیستمە کە خوا دایناوە، بزانن چۆن ژیان دەبەنە سەر، چونکە دوایی کردەوەکانتان دێنەوە ڕێتان.

٦)- ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ ﴾، ئەوەش بەهۆی ئەوەوەیە کە بەس خوا هەقە، چەسپاوەو ڕاستە.

٧)- ﴿ وَأَنَّ مَا يَدۡعُونَ مِن دُونِهِ ٱلۡبَٰطِلُ ﴾، هەروەها بە هۆی ئەوەوەیە کە ئەوەی لە جیاتی خوا، جگە لە خوا لێی دەپاڕێنەوە، پووچە، بێ بنەمایە.

لە سوورەتی (الحج)دا هەر ئەم تەعبیرە هاتوە، بە تۆزێك جیاوازییەوە، لەوێ دەفەرموێ: ﴿ وَأَنَّ مَا يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦ هُوَ ٱلۡبَٰطِلُ ﴿٦٢﴾ ﴾، کە ئەو (هُوَ)، (ئەو) ڕاناوێکی جیاکەرەوەیە (ضَمیرُ الفَصل) مانایەکەی زیاتر تۆخ دەکاتەوە، کە لە هەندێك سیاق و شوێن دا، پێویست بەوە دەکات مانایەکەی زیاتر تۆخ بکرێتەوەو، لە شوێنێکی دیکە وا پێویست دەکات کەمتر تۆخ بکرێتەوە، بۆیە لە تەعبیرەکاندا جاری وا هەیە خوا وشەیەك کەم یان زیاد دەکات.

واتە: ئەم گەردوونە کە بەم شێوەیە بەڕێوەدەچێ، هەمووی سیستماتیك و ڕێکخراو (مُنَظَّم)ە، هۆکارەکەی ئەوەیە: خوا هەقەو چەسپاوە، بەدیهێنەرایەتیی خوا، پەروەردگارێتیی خوا، مشوورخۆرێتیی خوا، پەرستراوێتیی خوا، هەقەو چەسپاوە، بەڵام ئەوانەی لە جیاتی خوا، جگە لە خوا لێیان دەپاڕێنەوە، پووچ و بێ نێوەڕۆکن، کەواتە: وەك چۆن خوا ﷻ هەر خۆی ئەم گەردوون و ژیانە بەڕێوە دەبات، هەر ئەویش پێویستە بپەرسترێ و بەندایەتیی بۆ بکرێ، لێرەدا پیتێکی (جَرّ)ی گونجاو کە لەگەڵ ماناکەی دا دەگونجێ، دادەنرێ، کە قرتێنراوە پێش (أَن) وەك: (ذَلِكَ دَالٌّ عَلَى أَنَّ اللَّهَ هُوَ الحَقُّ) واتە: ئا ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی هەر خوا هەق و ڕاست و چەسپاوە.

وشـەی (حَـقّ) هـەر جـەرەس و نـاوازی وشـەکە، مانایەکەشـی دەگەیەنـێ، دوو پیتەکـەی هەردووکیـان پیتـی (ح) و (ق)، کـە (ق) دوو قافـە تێکـدا (دَغْـم) کـراون، هەردووکیـان پیتـی گـەروو (حَلْق)یـان پـێ دەڵێـن، کـە هـەر گـۆ کردنـی وشـەکە بـۆ خـۆی، دەلالـەت لەسـەر مانایەکـەی دەکات، (بَاطِل)یـش کـە لـە چـوار پیتـی: (ب) و (ا) و (ط) و (ل) پێـك دێ، ئەویـش دیسـان جـەرەس و دەنگـی بێژەکـە، مانایەکەشـی دەگەیەنـێ، وەك شـتێکی بـۆش، دەنگـی هەیـە بـەڵام نێوەرۆکـی نیـە.

٨)- ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ﴾، هەروەها بەهۆی ئەوەوەیە کە خوا بەرزی گەورەیە.

کـە دەفەرمـوێ: خـۆرو مانگـی دەسـتەمۆ کـردوون، هـەر کامێکیـان بـۆ کاتێکـی دیاریکـراو دەڕوات، واتـە: هیـچ کام لـە دروسـتکراوەکانی ئـەم گەردوونـە بـێ سیسـتم و بـێ سەرپەرشـتیار نیـن و، هەمووشـیان بـە ژیانـی مرۆڤـەوە لـەم سـەر زەوییـە، پەیوەسـتن، بـە تایبەتیـی خـۆرو مانـگ، هـەر زۆر پەیوەسـتن، وەك پێشـتر باسـمان کـردووە، دواتریـش چەنـد سـەرنجێك دەدەینـە کـۆی ئـەو ئایەتانـە، گرنـگ ئەوەیـە کـە خـوا ﷻ لێرەدا خسـتنە نێوی شـەوگار بـۆ ڕۆژگارو، خسـتنە نێوی ڕۆژگار بـۆ شـەوگارو، مـل پـێ کەچکردنـی خـۆرو مانـگ، دەفەرمـوێ: هۆکاریـان ئەوەیـەو دەرەنجامـی ئـەوەن، کـە خـوا ﷻ تەنیـا خـۆی پەرسـتراوەو تەنیـا ئـەو هەقـە، خـوا ﷻ سـەرنجی مرۆڤـەکان ڕادەکێشـێ: مـادام تەنیـا خـوا هەمـەکارەی گەردوونـەو، سەرپەرشـتیاری شـەو و ڕۆژو خـۆرو مانگـەو لەبـەر ئـەوەش کـە شـارەزایە چـی دەکـەن و، ئـاگاداری کردەوەکانتانـە، عەقـڵ و مەنتیـق وا دەخـوازێ کـە ئێـوە جگـە لـەو نەپەرسـتن، جگـە لـەو بەندایەتیـی بـۆ هیـچ کـەس و هیـچ شـتێك نەکـەن.

چەنـد جارێـك گوتوومانـە: لـە تەفسـیری سـوورەتی (یونـس)دا باسـێکی تایبەتمـان دەربـارەی: گـەردوون و خـۆرو زەوی و مانـگ کـردووە، زانیاریـی وردمـان لـە بـارەی هـەر کامێکانـەوە خسـتۆتەڕوو، بـۆ وێنـە: ئـەم خـۆرەی ئێمـە بـە پێـی مەزەنـەی

گەردووناسان دەڵێن: پێنج ملیار (٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)، ساڵ بەسەر تەمەنیدا تێپەڕیوە، پێنج ملیار ساڵە تیشك دەدات: بەشی پێنج ملیار ساڵی دیکەش تیشکی پێ ماوە، ئەگەر خوای پەروەردگار بیهێڵێتەوە.

بە نسبەت مانگەوە: هێزی ڕاکێشانی نێوان زەوی و مانگ، بە کێبڵێکی پۆڵایی مەزەندە دەکرێ، کە تیرەکەی پەنجا کیلۆمەتر(٥٠ کم) بێ، یانی: کێبڵێکی پۆڵایی، تیرەکەی لەو سەر بۆ ئەوسەر، ئەستوورییەکەی پەنجا کیلۆمەتر (٥٠ کم) بێ، هێزی ڕاکێشانی نێوان مانگ و زەوی، هێندە بەهێزە، هەر بۆیەش کە لە ئەنجامی هێزی ڕاکێشانی نێوان مانگ و زەوی دا، هەڵکشان و داکشان لە دەریاکاندا ڕوودەدات.

پێشتریش باسمان کردوە: ئەگەر زەوی خڕو هێلکەیی نەبووایە، نەدەگونجا شەو و ڕۆژ بە دوای یەکدا بێن، بەڵام لە ئەنجامی ئەوەدا کە زەوی خڕ هەڵکەوتوەو، لە بەرانبەر خۆردا بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە، ئەو ڕووەی کە بەرەو خۆرە، دەبێتە ڕۆژو، بە پلە پلە ڕۆژ دێ، هەندێکی دەردەکەوێ، دوایی ئەویدیکە، دوای ئەویدیکە، هەتا ئەو ڕووەی لە خۆرە، دوایی وردە وردە دەکەوێتە ئەودیوو، تاریکیی بەسەردا دێ و دەبێتە شەو، ئنجا ڕووەکەی دیکە کە پێشتر شەو بووەو تاریك بووە، ڕوون دەبێتەوەو دەبێتە ڕۆژ، خوا لە سوورەتی (الأعراف) دا دەفەرموێ: ﴿ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا ﴿٥٤﴾ ﴾، واتە: خوا بە شەوگار ڕۆژگار دادەپۆشێ (واتە: شەوگار دێنێتە شوێنی ڕۆژگارو، ڕووی زەوی پێ دادەپۆشێ)، بە خێرایی شوێنی دەکەوێ، خێرایی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا بریتیە لە دەوری سی کیلۆمەتر (٣٠ کم) لە خولەکێکداو، خێراییشی لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆردا سی (٣٠) کیلۆمەترە، شەست هێندەی خێرایی سووڕانەوەی بە دەوری خۆیدا.

مەسەلەی دووەم:

سەرنجراکێشانی مرۆڤ بۆ دیاردەی ڕۆیشتنی کەشتییەکان لە دەریاداو، ملکەچانەی ساغ لە خوا پاڕانەوە، بۆ دەربازکردنیان لە کاتی تەنگانەی نێو دەریاداو، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە تەنیا پەیمانشکێنان لەگەڵ خوادا، نکوولیی لە ئایەتەکانی دەکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ لِيُرِيَكُم مِّنْ ءَايَٰتِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَإِذَا غَشِيَهُم مَّوْجٌ كَٱلظُّلَلِ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ ﴾، ئایا نابینی! [بە چاوی سەر کە دەبینرێ، هەروەها بە چاوی عەقڵ و دڵ]، ئایا سەرنج نادەی، ڕانامێنی! کە کەشتیی بە دەریادا دەڕوات بە هۆی چاکەی خواوە؟ ئەوە سێ جاران (أَلَمْ تَرَ) دووبارە بېێتەوە لەم سوورەتەدا:

یەکەم: ﴿ أَلَمْ تَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، بۆ سەرنجدانی ڕام و دەستەمۆ کردنی خوا بۆ هەرچی لە ئاسمان و زەویدایە.

دووەم: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ ﴾، بۆ سەرنجدان لە دیاردەی شەوو ڕۆژو، خۆرو مانگ.

سێیەم: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ ﴾، بۆ سەرنجدانی ڕۆیشتنی کەشتییان بە دەریاداو دەربازکردنی سواربووانی کەشتییەکە لە کاتی تەنگانەو ناڕەحەتیی شەپۆلی سێبەر ئاسادا، کە بەسەریان دێ، وشەی (فُلْك) دەگونجێ کۆ بێ، دەشگونجێ تاك بێ.

ئنجا ئایا بۆچی کەشتیی یان کەشتییەکان بە دەریادا دەڕۆن، بە چاکەو بەخششی خواوە؟

٢)- ﴿لِيُرِيَكُم مِّنْ آيَاتِهِ﴾، تاکو لە نیشانەکانی خۆیتان پیشان بدات، ئەم (ل)ە، بۆ هۆکار (عِلّة)ە، واتە: یەکێك لە حیکمەت و هۆکارەکانی ئەوە کە خوا دەریای دروستکردوە، ئەوەیە کە لە نیشانەکانی پێشانتان بدات، چۆن کەشتیی و بەلەمەکان بە نێو دەریادا دەڕۆن.

٣)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا، [لەو دیاردەی ڕۆیشتنی کەشتیی و بەلەمەکان و پاپۆڕەکان بە ئاوی دەریادا]، نیشانە هەن بۆ هەر زۆر خۆڕاگرێکی زۆر شوکرانە بژێر، واتە: هەر کەسێك کە زۆر خۆڕاگر بێ، لە بەرانبەر بەڵاو گرفتارییەکانداو، زۆر شوکرانە بژێر بێ لە بەرانبەر چاکەو نیعمەتەکانی خوادا، ئا ئەوانە لە نیشانەکانی خوا بەهرەمەند دەبن و، ئا ئەوانە دیاردە سروشتییەکان بۆیان دەبن بە نیشانەی ناسینی خواو، دەرککردنی پەروەردگاریێتیی خوا، خاوەنداریێتیی خواو، مشوورخۆریێتیی خوا، بۆ گەردوون و ژیان و مرۆڤ.

٤)- ﴿وَإِذَا غَشِيَهُم مَّوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾، کاتێك شەپۆلێك دایپۆشین وەك سێبەران، بە ساغکردنەوەی ملکەچییانەوە لە خوا پاڕانەوە، (الغَشَيَانُ: مُسْتَعَارٌ لِلمَجِيءِ، لِأَنَّهُ يُشْبِهُ التَّغْطِيَةَ، وَظُلَل: جَمْعُ ظُلَّة، وَهِيَ ماأَظَلَّ مِن سَحَابٍ وَغَيْرِهِ)، (غَشَيَانُ) خوازراوەتەوە بۆ هاتن، چونکە وەك داپۆشین دەچێ، (ظلل)یش کۆی (ظُلَّة)یە، کە بریتیە لەوەی سێبەر بکات لە هەورو جگە لەویش.

﴿دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾، لە خوا پاڕانەوەو ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ کرد بۆوە، (مُخْلِصِينَ) واتە: ساغکەرەوانە، ﴿لَهُ الدِّينَ﴾، ملکەچییان بۆوی، یانی: لە حاڵێکدا کە شەپۆل وەسەر کەشتییەکەیان دەگەڕێ، وەك سێبەری هەور، بەو مانایە کە شەپۆلەکە بەرز دەبێتەوە، وا هەست دەکەی کە بەسەریدا دێ، بەڵام ناکەوێتە سەری ئەگەرنا نغرۆ دەبن، لەو کاتەدا لە خوا دەپاڕێنەوە، بەڵام

ملکەچیـی خۆیـان بـۆ خـوا سـاغ و یەکلادەکەنـەوەو بـەس لـە خـوا دەپاڕێنـەوەو لـە هیـچ شـتی دی ناپاڕێنـەوە یانـی: (مُجَرِّدِيـنَ لَـهُ الطَّاعَـةَ وَالخُضُـوعَ) گوێڕایەڵیـی و ملکەچیـی خۆیـان بـۆ خـوا سـاغ دەکەنـەوەو خڵتـەی پێـوە ناهێڵـن، خڵتـەی شـیرك و ڕوو لـە جگـە لـە خـوا کـردن.

٥)- ﴿فَلَمَّا نَجَّـٰهُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ فَمِنۡهُم مُّقۡتَصِدٞ﴾، بەڵام کاتێك دەربازی کردن بەرەو وشکانیی، هەیانە میانجییە، لە سوورەتی (العنکبوت)دا دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا نَجَّـٰهُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ إِذَا هُمۡ يُشۡرِكُونَ ٦٥﴾، واتە: کاتێك دەربازی کردن بەرەو وشکانیی، کتوپڕ هاوبەشیان بۆ خوا دانا.

﴿فَمِنۡهُم مُّقۡتَصِدٞ﴾، هەیانـە میانجییـە، (المُقْتَصِـدُ: الفَاعِـلُ لِلقَصْـدِ، وَهُـوَ التَّوَسُّـطُ بَيْـنَ الطَّرَفَيْـنِ)، (مُقْتَصِـد) بابـای ئەنجامـدەری (قَصْـد)ە، ئەویـش بریتیـە لـە میانجیـی بـوون لـە نێـوان دوولادا، واتـە: خەتـی نێوەڕاسـت گرتـن، یانـی: هەیانـە خەتـی نێوەڕاسـت دەگـرێ، کاتێـك کـە دەربازیـان دەکات بـەرەو وشـکانیی، بەمـلاولادا لانـادات، وشـەی: (فَمِنْهُـمْ) ئـەوە دەگەیەنـێ کـە ئەوانـە کەمـن، کەمێـك لـەوان ڕێـی ڕاسـت دەگـرن و میانجیـی دەبـن.

کە دەفەرموێ: ﴿فَمِنۡهُم مُّقۡتَصِدٞ﴾، چەند واتایەکیان بۆ لێکداونەوە:

أ- یەکێك لە واتایەکان ئەوەیە کە باسمان کرد، واتە: هەیانە کە میانجییە، نە بەولادا، نە بەولادا، لانادا، خەتی نێوەڕاست دەگرێ، بەڵام ئەوانە کەمن، بە زۆریی مرۆڤەکان، یان هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان (ئەگەر مەبەست پێی ئەوان بێ)، بە زۆریی پەیمانشکێن و سپڵەو ناسوپاس و بێبڕوان.

ب- هەندێکی دیکە وایان لێکداوەتەوە دەڵێن: (مُقْتَصِد: مُعْتَدِلٌ فِي اعْتِقَادِهِ: فَتَارَةً يَعْزُو هَذِهِ النَّجاةَ إِلى اللهِ، وَتَارَةً إِلى غَيْرِهِ، كَمَهارَةِ الرُّبَّانِ، وَجَودَةِ السَّفِينَةِ)[1]، واتە: هەیانە کە میانجییە لە بیروبڕوایدا، جارێك ئەو دەربازکرانە پاڵ دەداتە لای خواو، جارێکیش پاڵی دەداتە لای جگە لە خوا، وەك شارەزایی کەشتیوان و چاکیی کەشتییەکە.

---

(١) تفسير النابلسي، ج٧، ص١٠٦.

ج- بەڵام (الطبري) دەڵێ: (مُقْتَصِدٌ فِي قَوْلِهِ، وَإِقْرَارِهِ بِرَبِّهِ، وَهُوَ مَعَ ذَلِكَ مُضْمِرٌ الكُفْرَ بِهِ)[1] واتە: میانجییە لە قسەکردنی و لە دانپێهێنانی بە پەروەردگاریدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کوفری لە دڵی خۆیدا پەنهانکردوە.

د- (محمد الطاهر بن عاشور) دەڵێ: (المُقْتَصِدُ فِي الكُفْرِ أَوِ المُتَوَسِّطُ بَيْنَ الصَّلاحِ وَضِدِّهِ)[2] واتە: میانجییە لە کافر بووندا (ڕۆنەچووە)، خەتی نێوەڕاستی گرتوە لە کافر بووندا، یاخود میانجییە لە چاکەکاریی و خراپەکارییدا.

هـ- (القرطبي) لە ئیبن و عەبباسەوە ڕیوایەت دەکات کە مانایەکەی ئەوەیە: (فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنهُمْ كَافِرٌ، وَدَلَّ عَلَى المَحْذُوفِ: ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾)[3]، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس گوتوویەتی: کە فەرموویەتی: (فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ) واتە: هەیانە میانجییە و خەتی نێوەڕاستی گرتوە، (وَمِنهُمْ كَافِرٌ)، هەشیانە بێبڕوایە، ئەوەی مانای [هەشیانە بێبڕوایە]، دەگەیەنێ، ئەو ڕستەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾، واتە: تەنیا زۆر پەیمانشکێنێکی بێبڕوا، یان سپڵە نکووڵیی لە نایەتەکانی ئێمە دەکات، ئەگەرنا خوای پەروەردگار (وَمِنْهُمْ كَافِرٌ)ی باس نەکردوە، بەڵام ئەو ڕستەیە دەلالەتی لەسەر دەکات و دەیگەیەنێ.

بەندەش وام دێتە بەرچاو، کە مانای ڕاستتر ئەوەیە:

کە خوا ﷻ دەفەرموێ: کاتێک کە ئەوانە لە کەشتییدا شەپۆل دایاندەپۆشێ، وەك تاریکاییان، پەنا دەبەنە بەر خوا بە دڵسۆزیی، خۆیان بۆ پاڕانەوە لە خوا یەکلا دەکەنەوە، بەڵام کاتێک دەربازیان دەکات، کەمێکیان میانجیین و، ئەو دەربازکرانە لە تەنگانەیان، هەر لە هۆشدان (ذاکرة)دا دەمێنێتەوەو، جارێکی دیکە سەرەڕۆیی ناکەن و لانادەن، بەڵکو لەسەر خەتی نێوەڕاست دەمێننەوە،

---

(١) جامع البيان، ج٢١، ص١٠٦.

(٢) التحرير والتنوير، ج٢١، ص١٩١.

(٣) الجامع لأحكام القران ج١٤، ص٦٧.

کە بریتیە لە خوا پەرستیی و خوا بە یەککرتن، بەڵام زۆربەیان ئەوەن کە پەیمانشکێنن و سپڵەو ناسوپاسن و چاکەکانی خوایان لەبیر دەچێ.

٦)- ﴿ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴾، تەنیا زۆر پەیمانشکێنێکی سپڵەش، نکووڵیی لە ئایەتەکانی ئێمە دەکات، (جُحُود) ئەوەیە مرۆڤ نکووڵیی بکات لە شتێك کە بە دڵ دەزانێ وایە، بەڵام بە زمان دانی پێدانەهێنێ، (**كَفُور: كَثِيرُ الكُفْرِ أَوِ الكُفْرانِ**)، (**كَفُور**): بە کەسێك دەگوترێ: زۆر بێبڕوا بێ، یاخود زۆر سپڵەو ناسوپاس بێ.

(**الخَتَّارُ: شَدِيدُ الخَتْرِ، وَالخَتْرُ: أَقْبَحُ الغَدْرِ وَأَشَدُّهُ**)، (**خَتّار**): کەسێکە (**خَتْر**)ەکەی زۆر توند بێ، (**خَتْر**)یش، بریتیە لە خراپترین و ناقۆڵاترین جۆری پەیمانشکێنی.

مەسەلەی سێیەم:

بانگکردنی خوا بۆ مرۆڤایەتیی کە پارێز لە خوا بکەن و، لە ڕۆژێک بترسن کە باب و ڕۆڵە دادی یەکدی نادەن، بەڵێنی خواش چەسپاوەو، با وریا بن، ژیانی دنیاو شەیتانی فریودەر فریویان نەدەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْاْ يَوْمًا لَّا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْ ﴾، ئەی خەڵکینە! پارێز لە پەروەردگارتان بکەن، لێرەدا ڕووی دواندن لە هەموو بەشەرە، لە هەموو مرۆڤایەتییە، (تَقْوَى)ش دەستپێکی هەیەو کۆتایی هەیە، تەقوا پلە پلەیە، دەستپێك و سەرەتای تەقوا، بریتیە لە ناسینی خوا، پاشان بڕوا بوون بە خوا ﷻ.

واتە: ئەی خەڵکینە! پەروەردگارتان بناسن و بڕوای پێبێنن و بەندایەتیی بۆ بکەن، تەقوا هەموو ئەوانە دەگرێتە نێو خۆی، وەك گوتراوە: (التَّقْوَى: جِمَاعُ خِصَالِ الخَيْرِ كُلِّهَا)، تەقوا كۆكەرەوەی هەموو خەسڵەتە باشەكانە.

٢)- ﴿ وَٱخْشَوْاْ يَوْمًا ﴾، [ئەی خەڵکینە!] لە ڕۆژێك بترسن، یانی: لە تەنگانەكانی ڕۆژێك و، لە كارەساتەكانی كە لەو ڕۆژەدا دەقەومێن بترسێن.

٣)- ﴿ لَّا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ ﴾، هیچ باب و دایكێك دادی ڕۆڵەو منداڵەكەی خۆی نادات، وشەی: (وَالِد) یانی: ئەو كەسەی كەسێكی لێبووە هەم دایك دەگەیەنێ، هەم بابیش دەگەیەنێ.

(الوَالِدَيْـن) و (الأَبَوَيْـن) هـەردووك دایـك و بـاب دەگەیەنـێ، ئەگـەر (والـد) بـە تەنێـش بـێ، هـەم بـاب دەگەیەنـێ، هـەم دایـك دەگەیەنـێ، بـاب / دایـك هیـچ دادی ڕۆڵەکـەی نـادات، (أَي لايَدفَـعُ عَنْـهُ وَلا يَقْضِـي عَنْـهُ فِيـهِ) واتـە: هیـچ بـەڵای لـێ بەرپـەرچ ناداتـەوە، هیچـی لـە جیاتـی جێبەجـێ نـاکات، تێیـدا.

چونکـە وشـەی (الجَـزاء: يَجْـزِي جـزءً إذا عُـدِّيَ بِـ «عَـنْ» يأتـي بِمَعْنى دَفَـعَ عَنْـهُ، وَقَضَى عَنْـهُ)، وشـەی (جَـزاء) ئەگـەر بـە (عَـن) تەعـەددا بـکات، ئەوە بـە دوو مانایـان دێ:

أ- لێی بەرپەرچ دایەوە.

ب- شتێکی لە جیاتی ئەو ئەنجامداو، لە کۆڵی کردەوە.

٤)- ﴿ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ﴾، هەروەها هیچ لە دایك بوویەکیش سوود بەو کەسە ناگەیەنێ کە ئەویان بووە، کە باب و دایکن، بۆیە خوا فەرموویەتی: (وَلَا مَوْلُودٌ)، نەیفەرموە: (وَلَد) چونکە (مَوْلُود) واتە: کەسێك کە پەیدابووە لە (وَالِد)ەوە، بەڵام (وَلَد) مەرج نیە ڕاستەوخۆ لەوەوە پەیدابووبێ، دەبینی (وَالِد)ەکە، مەبەست پێی باپیرە، بابی باپیرە، یاخود نەنکە، یاخود دایکی نەنکە، تاکو کۆتایی، بەڵام کە گوترا: ﴿ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ﴾، لە دایك بووەکە، کەسێك کە لە دایك بووە، باب و دایکەکە کە ڕاستەوخۆ لەوان پەیدا بووە، هیچ سوودیان پێ ناگەیەنێ.

٥)- ﴿ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی خوا ڕاستەو چەسپاوە، ئایا بەڵێنی خوا مەبەست پێی چییە؟ هاتنی ئاخیر زەمانە، هاتنی هەڵسانەوەو زیندووکرانەوەیە، هاتنی ڕۆژی دواییە.

٦)- ﴿ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ﴾، با ژیانی دنیا فریوتان نەدات.

٧)- ﴿ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴾، هەروەها با فریودەر لە بەرانبەر خوادا، فریوتان نەدات، (الغَرُورُ: كُلُّ مَا يَغُرُّ الإنْسَانَ مِنْ شَيْطانٍ وَنَفْسٍ وَدُنياً)، (غَرُور): هەر شتێك کە مرۆڤ فریوداو هەڵیخەڵەتێنێ، شەیتان بێ، نەفس بێ، دنیا بێ، (هەرچی بێ).

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بِٱللَّهِ ٱلۡغَرُورُ ﴾: **(مَعْنـى البَاءِيَقْتَضِـي أنَّهـا لِلسَّـبَبِيَّة، فَبِالضَّـرُورَةِ يَكُـونُ السَّـبَبُ شَـأناً مِـنْ شُـؤُونِ اللّـهِ يُناسِـبُ المَقـامَ لاذَاتَ اللّـهِ تَعَالـى، وَذَلِـكَ كتَوَهُّـمِ شَـفَاعَةَ الشُّـرَكاءِ، أَو أَنَّ اللّـهَ وَاسِـعُ الرَّحْمَـة)**، (بِاللّـهِ الغَـرُور) ئـەم (ب)یـە مانـای هۆكاریـی دەگەیەنـێ، كەواتـە: دەبـێ ئـەوە كـە مـرۆڤ هەڵدەخەڵەتێنـێ بەهـۆی خـواوە یانـی: بەهـۆی حاڵێـك لـە حاڵەكانـی خـواوە بـێ، كـە مەقامەكـە دەیخـوازێ، نـەك خـودی خـوا ﷻ، وەك ئـەوە هاوبەشـەكان كـە پەرستوویانن، تكایـان بـۆ بكـەن، یـان وەك ئـەوە كـە خـوا بەزەیـی و لێبوردنـی زۆرە.

[یـان خـوا چ سـوودێك دەكات، لـەوەی كـە ئێمـە سـزا بـدات؟ ئـەو جـۆرە خەیـاڵ پڵاوانـە].

مـرۆڤ ئەگـەر لـە خـۆی وریـا نەبـێ، بـە هەڵـە تێگەیشـتن لـەو شـتانە هەڵدەخەڵەتێنـرێ و فریـو دەدرێ، لەلایـەن شـەیتانەوە لـە بەرانبـەر خـوادا ﷻ، ئەگەرنـا مـرۆڤ بـە خـوا هەڵناخەڵەتـێ، بـەڵام مەبەسـت ئەوەیـە خەڵكینـە! بـا فریـودەر بـە هـۆی كارێـك لـە كارەكانـی خـواوە كـە مەقامەكـە دەیخـوازێ، هەڵتـان نەخەڵەتێنـێ، وەك ئـەوەی پەرسـتراوەكان تكامـان بـۆ دەكـەن، یـان فلانكـەس بـە ڕەچەڵـەك دەچێتـەوە سـەر فلانكـەس، یـان لەبـەر ئـەوەی كـوڕی فلانكەسـە، كچـی فلانكەسـە، یـان لەبـەر ئـەوەی كـە فـلان كارەی كـردوە و، زیـان بـە خەڵـك ناگەیەنـێ، یـان لەبـەر ئـەوەی خـوا ڕەحمـی زۆرەو لێبوردنـی زۆرە، كـە ئەوانـە هەموویـان لـە كارەكان (شـؤون)ی خـوان، زۆرجـار فریـودەر (شـەیتان) ئەوانـە دەكاتـە بیانـووی هەڵخەڵەتانـی مـرۆڤ بەرانبـەر بـە خـوا.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

خستنە ڕووی ئەو ڕاستییە کە تەنیا خوا زانیاریی ئاخیرزەمان و توانای دابەزاندنی ئاو و، زانیاریی نێو منداڵدانان و، ئەوە کە مرۆڤ لە داهاتوودا چی دەکات و، لە کوێ دەمرێ؟ لە لایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾، بە دڵنیایی خوا زانیاریی (ساعَة)ی لە لایە، واتە: تەنیا خوا ئەو زانیارییەی لە لایە، (ساعَة)ش وەك پێشتریش گوتوومانە: یانی: کاتێکی دیارییکراو، کە دەگونجێ مەبەست پێی ئەو کاتە دیارییکراوە بێ، کە دنیای تێدا کۆتایی دێ (ئاخیر زەمان)، دەشگونجێ مەبەست پێی ئەو کاتە دیارییکراوە بێ کە مردووی تێدا زیندوو دەکرێنەوە، واتە: قیامەت، دەشگونجێ مەبەست کۆی ڕۆژی دوایی بێ هەردووك قۆناغی ئاخیر زەمان و قیامەت.

٢)- ﴿ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ ﴾، هەروەها خوا ئاو دەبارێنێ، (أي: وَإِنَّ اللهَ يُنَزِّلُ الغَيْثَ) بە دڵنیایی تەنیا خوا ئاو دەبارێنێ، وشەی (غَيْث) مەبەست پێی ئاوێکە لە ئاسمان بێتە خوارو لە فریای خەڵکی بێ، ئنجا بارانە، بەفرە، تەرزەیە، ئاوێکە کە دادەبەزێ لە سەرێوە، بەڵام دەبێتە هۆی لە فریا هاتنی خەڵك و، دەربازکردنیان لە تەنگانەی وشکەساڵیی و بێ ئاویی.

٣)- ﴿ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ﴾، هەروەها خوا ئەوە دەزانێ کە لە منداڵدانەکاندا هەیە، واتە: تەنیا خوا ﷻ ئەوە دەزانێ کە لە منداڵداناندا هەیە، نەیفەرموە: (مَنْ فِي الأرحام)،

فەرموویەتی: (مَا فِي الأَرْحَامِ)، بۆ ئەوەی هەم نوتفە بگرێتەوە، هەم (عَلَقَة) و (مُضْغَة) و...هتد، هی مرۆڤ و هی ئاژەڵان، لە هەموو قۆناغەکانیان.

٤)- ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾، هیچ کەسێك نازانێ بەیانیی چی دەکات، ئەوە کە مرۆڤ بەیانیی چی دەکات و، دوو بەیانیی چی دەکات؟ تایبەتترین حاڵی مرۆڤە، ئنجا ئەگەر مرۆڤ دڵنیا نەبێ لە تایبەتترین حاڵەتەکانی خۆی، مانای وایە زانیاریی ئەوەش تەنیا لە لای خوایە ﷻ بە وردیی و بە دڵنیایی.

٥)- ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾، هیچ کەسێکیش نازانێ لە چ سەر زەمینێك دەمرێ.

بۆیە دەفەرموێ: (تَدْرِي) لە هەردوو: ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾، ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾، چونکە (دِرَايَة) بریتیە لەوە کە مرۆڤ هەوڵ بدات و کۆشش بکات، شتێك بزانێ، بۆیە وشەی (دِرَايَة) بۆ خوا ﷻ بەکار نایەت، چونکە خوا ﷻ بۆ زانینی شتەکان، پێویستیی بە هەوڵدان نیە، بەڵکو ڕاستەوخۆ هەموو شتەکان دەزانێ، بە بێ هەوڵ و تەقەلادان.

٦)- ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾، بە دڵنیایی خوا زانای شارەزایە.

حەوت سەرنج لەسەر ئایەتی ژمارە: (٣٤)

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴿٣٤﴾ ﴾.

١- ئەم ئایەتە نازناوی کلیلەکانی پەنهان (مَفَاتِحُ الغَيْب)ی دراوەتێ، وەك لەم فەرمایشتەدا هاتوە:

{عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لاَيَعْلَمُهَا إِلاَّ اللَّهُ: لاَ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى يَأْتِي الْمَطَرُ أَحَدٌ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ، إِلاَّ اللَّهُ} (أخرجه البخاري: ٤٤٢٠، وغيره).

واتە: ئیبنو عومەر (خوا لێیان ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: کلیلەکانی نادیار، پێنجن تەنیا خوا دەیانزانێ، هیچ کەس نازانێ بەیانیی چی تێدایە، جگە لە خوا، هەروەها هیچ کەس نازانێ چ لە منداڵدانەکاندا هەیە، جگە لە خواو، هیچ کەس نازانێ کەی باران لەسەرێ دێتە خوار، جگە لە خواو، هیچ کەس نازانێ لە چ سەر زەمینێك دەمرێ، جگە لە خواو، هیچ کەس نازانێ کەنگێ (ساعة) دێ واتە: ئاخیر زەمان، یاخود ڕۆژی دوایی، جگە لە خوا.

٢- کە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾، بە دڵنیایی تەنیا خوا زانیاریی هاتنی ڕۆژی دوایی، یان هاتنی ئاخیر زەمان، یان هاتنی قیامەتی، لەلایە، ئەمە لەگەڵ ئەوەدا تێك ناگیرێ، کە وەك بیردۆزەیەکی گەردووناسان دەڵێ: تیشکی خۆر پێنج ملیار (٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵە داگیرساوەو، بەشی پێنج ملیار ساڵی دیکەش تیشکی پێ ماوە، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى ۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَآ إِلَّا هُوَ ۚ ثَقُلَتْ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً ۗ يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا

﴿قُلۡ إِنَّمَا عِلۡمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ١٨٧﴾ الأعراف، ئەم ئایەتە وەڵامی ئەو ئیشکالەمان دەداتەوە.

خوا دەفەرموێ: لە بارەی (ساعة)وە پرسیارت لێ دەکەن، کەنگێ دەگیرسێتەوە، (کەنگێ لەنگەر دەگرێ؟) بڵێ: زانیارییەکەی تەنیا لە لای پەروەردگارمە، تەنیا پەروەردگارم بۆ کاتی خۆی دەری دەخات، لەسەر ئاسمانەکان و زەوی قورسە، کتوپڕ نەبێ بۆتان نایەت، لە بارەی (ساعة)وە لێت دەپرسن؟ وەك تۆ زۆر لێی شارەزا بی، بڵێ: زانیاریی وی تەنیا لە لای خوایە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن.

کەواتە: (ساعة) ئاخیر زەمان، کۆتایی ئەم گەردوونە، کتوپڕ دێ، ئنجا کە کتوپڕ دێ، کەواتە: دوای پێنج ملیار (٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵی دیکە نیە، کە خۆر تیشکەکەی تەواو دەبێ، چونکە ئەگەر وابووایە، دەمانزانی، یاخود ئەگەر زانیاریی زیاتر بەرەو پێشەوە بچێ، دەتوانن زۆر بە وردیی دیاریی بکەن، کە لە دوای ئەوەندە ماوەی دیکە تیشکی خۆر کۆتایی پێ دێ، بەڵام خوا نەیفەرموە: دوای ئەوەی کە تیشکی خۆر کۆتایی پێ دێ، ئاخیر زەمان دێ، بەڵکو فەرموویەتی: کتوپڕ دێ، ئنجا تەنیا خواش دەیزانێ، کەواتە: با زانیاریی بە مەزەننە بڵێ: دوای ئەوەندەی دیکە، خۆر تیشکەکەی دەبڕێ، یاخود سەر زەوی ئێمە بە کەڵکی ژیان نامێنێ، وەك ئێستا هەندێك لە زانایان باس دەکەن، کە ڕەنگە دوای پەنجا ساڵی دیکە، ئەم سەر زەوییە بە کەڵکی لێ ژیان نەمێنێ، بە هۆی ئەوەوە کە چینی ئۆزۆن زیاتر کون دەبێ و، بەهۆی ئەوەوە کە ژینگە زیاتر پیس دەبێ و، بەستەڵەکەکان زیاتر دەتوێنەوەو، هاوسەنگیی ژینگەیی زیاتر تێکدەچێ، ئەو قسانە دەکرێن بەڵام نا! خوا ﷻ نەیفەرمووە: دوای ئەوەی کە فڵان شتە دەبێ و فڵان شتە نامێنێ، ئاخیر زەمان دێ، بەڵکو فەرموویەتی: کتوپڕ دێ، وەك ئێمە لەو بارەوە لە کاتی تەفسیری ئایەتی (١٨٧) لە سوورەتی (الأعراف) باسێکی سەربەخۆمان لە بارەی هاتنی ئاخیر زەمانەوە، بە شێوەی کتوپڕ کردوە، هەم ئایەتمان هێناون و هەم فەرمایشتی پێغەمبەرمان ﷺ هێناون.

٣- بە نسبەت دابەزینی ئاوەوە بە باران و بەفرو تەرزەوە، خوا نەیفەرمووە: کەس نازانێ کەی دەبارێ، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ﴾، (خوا) ئەوە ئاوە کە لە فریای مرۆڤەکان دێ، دایدەبەزێنێ، کەواتە: زانینی کاتی بەفرو تەرزەو باران بارین، هەرچەندە زیاتر بە گومانی زاڵیشە، لەگەڵ ئایەتەکەدا دژ ناوەستێ، چونکە ئایەتەکە نەیفەرمووە: تەنیا خوا دەزانێ کەنگێ باران دەبارێ، یاخود کەنگێ ئاو لە ئاسمان دێتە خوارێ، بەڵکو فەرموویەتی: تەنیا خوا ئاو دەنێرێتە خوارو دایدەبەزێنێ، کە ئەوەش بە تەئکید شتێکی ئاشکراو بەڵگە نەویستەو، لە هەندێك شوێن هەوڵیان داوە هەوری دەستکرد دروست بکەن، بەڵام دەڵێن: ئەو مەسرەفەی کە تێیچووە، زۆر زیاتر بووە لەو بەرهەمەی کە لێی پەیدابووە، ئنجا بە تەئکید ئەوەی مرۆڤ دەیکات، لە قەدەر مرۆڤەو، ئەوەی خواش ﷻ دەیکات، لە قەدەر خوایە، هەڵبەتە ئەوەش کە مرۆڤ دەیکات، هەر بەو تواناو هێزو وزانەیە کە خوا ﷻ پێیداون، ئنجا ئەوە لە پایەی خوا ﷻ نەك نایەنێتە خوار، بەڵکو مرۆڤ ئەگەر بتوانێ هەر شتێك بکات، ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ بەخششی خوا ﷻ کە خوا ئەو مرۆڤەی وا توانادار کردوە، بتوانێ ئەو شتە سەرسوڕهێنەرانە بکات، هەرچەندە بەداخەوە هەندێك خەڵك ئەوەندە سادەو سەرکێڵە، ئەگەر باسی منداڵی نێو بۆڕی دەکەن، ئەگەر باسی هەندێك شت دەکەن، باسی هەندێك عەمەلیات و چارەسەر دەکەن، دەڵێ: ئای مرۆڤ توانی وا بکات و وا بکات! خەڵك سەرسام دەبێ بەوەی کە دڵێکی دەستکرد بۆ کەسێك دابنێن، بەڵام سەرسام نابێ بەو هەموو دڵانەی خوا لەو مرۆڤانەدا دایناون، یان لەو هەموو ژیاندارانەدا دایناون!

٤- بەنسبەت ئەوەوە کە دەفەرموێ: ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ﴾، ئەوە کە لە ڕێی سۆنەرەوە کەشفی نێرو مێ دەکرێ، ئەویش لە قۆناغێکی دواتردا کە کۆرپە لە سکی دایکیدایە، ئەوەش دژ ناوەستێ لەگەڵ ئەوەدا کە خوا دەفەرموێ: خوا دەزانێ چی لە نێو منداڵدانەکاندا هەیە، چونکە خوا فەرموویەتی: ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ﴾، نەیفەرمووە: (وَيَعْلَمُ مَنْ فِي الأَرحام)، ئەگەر فەرمووبای (مَنْ) کێ، تەنیا نێرو مێیایەتیی دەگرتەوە، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ﴾، خوا دەزانێ کاتێك کە لە حاڵەتی نوتفەدایە، لە

قۆناغی (عَلَقَة)دایە، لە قۆناغی (مُضْغَة)دایە، لە قۆناغی ئێسقانداندایە، لە قۆناغی داپۆشرانی ئێسقان بە گۆشت و ماسوولکەدایە، لە قۆناغی ڕووح بە بەرداکراندایە، لە هەموو

قۆناغەکانـدا، هەمـوو شـتێکی لـە بـارەوە دەزانـێ، ئایـا ئـەو نوتفەیـە دەبێتـە مرۆڤـی گیانـدار، یـان نـا؟ ئایـا چ جـۆرە کەسـێك دەبـێ، چـاك یـان خـراپ، زیـرەك یـان تەنبـەڵ هەتـا دوایـی؟.

٥- بە نسبەت ئەوەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ﴾، هیچ کەسێك نازانێ بەیانیی چی دەکات، هی وا هەیە دەڵێ: دەزانم بەیانیی چی دەکەم، دەچمە دائیرەو دەوام دەکەم، یان دەچمە کێڵگە، یان دووکان و بازاڕو کاری خۆم دەکەم! بەڵام واقیع ئەو جۆرە قسانەی زۆر بە درۆ خستوونەوە، زۆر کەس بە تەمای شتێك بووەو، دوایی ئەو شتەی بۆ نەکراوە، بە تەمای چوونە سەفەرێك بووە، بەڵام سەفەرەکەی بۆ نەکراوە، بە تەمای کارێك بووە، بەڵام کارەکەی بۆ نەکراوە، ئەو حاڵەتانە ئەوەندە زۆرن لە ژیانی بەشەردا، پێویست بە بەڵگە هێنانەوە ناکات.

٦- بە نسبەت ئەوەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ﴾، هیچ کەسێکیش نازانێ لە چ سەر زەمینێك دەمرێ، هەیە دەڵێ: با من دەزانم لە کوێ دەمرم! بەڵام لە ڕاستییدا ئەویش هەر قسەیە، چونکە هەبووە قەبریشی بۆ خۆی داناوە، بەڵام قەبری هەر بە قسمەت نەبووە!.

دەڵێـن: ملیارلێرێکـی لوبنانیـی هەبـووە زۆر دەوڵەمەنـد بـووە، کۆشـکێکی دروسـتکردوە، وەك چـۆن فیرعەونـەکان هەڕەمەکانیـان دروسـتکردوون کـە دوایـی بۆیـان ببنـە گـۆڕو لـەوێ دا بنێژرێـن، ئـەو هەڕەمانـەی لـە میسـر هـەن هەموویـان گـۆڕی فیرعەونەکانـن، کـە بـە سـۆغرەو بێـگاری دەیـان هـەزار کـەس دروسـتکراون، ئـەو ملیارلێـرە لوبنانییـەش گۆڕێکـی بـۆ خـۆی دروسـتکردوەو، کۆشـکێکی لەسـەر دروسـتکردوە، گوتوویەتـی: چـۆن نازانـم لـە کـوێ دەمـرم؟ ئیـدی وەسـیەت دەکات: کـە مـردم لەوێـدا بمنێـژن، بـەڵام خـوا ﷻ وەك بیکاتـە پەنـدو عیبـرەت بـۆ خەڵکێـك،

لە تەیارەدا دەبێ لەسەر دەریای سپی نێوەڕاست، تەیارەکەیان دەسووتێ و، هەموویان دەمرن، جەنازەی هەموویان دەدۆزرێتەوە، بێجگە لە هی ئەو و قەبرەکەی بە بۆشیی دەمێنێتەوە!.

لە ڕاستییدا زۆر کەس بە تەما بووە لە شوێنێك بنێژرێ، لە شوێنێك بمرێ، بەڵام ئەو کەسەی بە تەواویی دەزانێ هەر کەسە لە کوێ دەمرێ، تەنیا خوای پەروەردگارە، لەو بارەوە ئەم دەقەش هەیە:

{عَنْ أَبِي عَزَّةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِذَا أَرَادَ قَبْضَ رُوحِ عَبْدٍ بِأَرْضٍ، جَعَلَ لَهُ إِلَيْهَا حَاجَةً، فَلَمْ يَنْتَهِ حَتَّى يَقْدَمَهَا، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴾، (أخرجه أحمد: ١٥٥٧٨، والبخاري في الأدب المفرد: ٧٨٠، والحاكم: ١٢٧، وقال: صحيح، ووافقه الذهبي، وابن حبان: ٦١٥١))}.

واتە: ئەبوو عەززە ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ئەگەر خوا (تَبَارَكَ وَتَعَالَى) ویستی ڕووحی بەندەیەك لەسەر زەمینێك، (لە وڵاتێك بکێشێ)، وا دەکات، کارێکی هەبێ بچێ بۆ ئەوێ، واز ناهێنێ تاکو نەچێ بۆ ئەو شوێنەو، لەوێ گیانەکەی دەکێشرێ، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ئایەتە موبارەکەی خوێندەوە: (إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ...).

٧- سەرنجی کۆتایی لە ڕستەی کۆتایی ئەم ئایەتە دەدەین، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴾، بە دڵنیایی خوا زانای شارەزایە، واتە: زانایە بە شتەکان و، شارەزایە بە شەخصەکان، بە حاڵ و باڵیان و کردەوەکانیان، بە هەڵس و کەوتیان، واتە: خوا ﷻ وەك چۆن هەموو شتەکان دەزانێ، هەموو شەخصەکانیش دەناسێ، ئاگاداری هەموو کردەوەکانیشیان و هەموو هەڵسوکەوتەکانیشیانەو، تێکڕای حاڵەتە جۆراو جۆرەکانی ژیان و گوزەرانیشیانە.

لێرەدا دێینە کۆتایی سوورەتی (لقمان)، خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتیمان بدات و هیدایەتی زیاترمان بدات، کە باشتر لە قورئان تێبگەین، زیاتر پێوەی پابەند بین، قورئان زیاتر بۆمان ببێتە ڕووناکیی و هیدایەت: لە ژیانی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسییماندا، تاکو هەم دنیامان ژیانێکی بەختەوەرانە بێ، هەم دوارۆژیشمان ژیانێکی سەرفرازانەی ڕوو سوورانە بێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

السَّجْدَة

دەستپێک

بەڕێـــزان!

خـوا پشـتیوان بـێ، ئەمـڕۆ کـە (١٣)ی (ذي القعـدة)ی سـاڵی (١٤٤٠) کۆچییـە، بەرانبـەر ١٦/ ٧/ ٢٠١٩ زایینـی، دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیر کردنـی سـووڕەتی (السجدة) و ڕوونکردنـەوەو شـیکردنەوەی چەمـك واتـای ئایەتـە بـە پێزەکانـی، ئـەم سـووڕەتە موبارەکـە، وەك عادەتـی خۆمـان، سـەرەتا لـە پێناسـە و نێوەڕۆکـی ئـەم سـووڕەتەوە دەسـت پێدەکەیـن، ئەویـش لـە حـەوت بڕگـەدا:

پێناسەی سووڕەتی (السَّجدة) و بابەتەکانی

ا)- ناوی ئەم سووڕەتە:

ئەم سووڕەتە چەند ناوێکی بۆ بەکارهێنراون:

أ/ (سُورَةُ السَّجْدَة).

ب/ (آلم تَنْزِيل).

ج/ (آلم تَنزِيلُ السَّجْدَة).

د/ (سُورَةُ تَنزِيلُ السَّجْدَة).

هـ/ (سُورَةُ المَضَاجِع).

بـەڵام بێگومـان، ئـەوەی کـە زیاتـر نـاوی پـێ دەرکـردوە، بریتیە لـە (سُـورَةُ السَّـجْدَة)، هەرچەنـدە ئـەم نـاوە، وەك زانایـان گوتوویانـە، ناوێکـی کـەم و کورتـە، لەبـەر ئـەوەی ئەگـەر مەبەسـت ئـەوە بـێ، لـەم سـووڕەتەدا، سـەجدەی قوڕئـان خوێنـدن هەیـە، لـە نیزیکـەی چـوارده (١٤) سـووڕەتی دیکەشـدا، سـەجدەی قوڕئـان خوێنـدن هەیـە.

بۆیـە هەندێکیـان گوتوویانـە: ئەگـەر بویسـترێ ئـەم سـوورەتە چـاك بناسـێنرێ، دەبـی بگوتـرێ: (سُـورَةُ آلـم السَّجْدَة)، یـان (سُـورَةُ آلـم تَنزِيـلُ السَّجْدَة)، هەرچەنـدە کـە دەگوتـرێ: (سُـورَةُ السَّجْدَة)، لەبـەر ئـەوەی سـوورەتەکانی دیکـە، بـا سـەجدەی قورئـان خوێندنیشـیان تێدابـێ، بـەڵام بـەو نـاوە نەناسـراون، یەکسـەر زەیـن بـۆ ئـەم سـوورەتە دەچـێ، بـە هـۆی ئەوەشـەوەیە کـە ئـەو نـاوە بـۆی بۆتـە ناوێکـی عەلـەم و پێـی دەناسـرێ.

٢)- ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنە خواردا:

ئـەم سـوورەتە لـە ڕیزبەندیـی هاتنـە خـواردا، ژمـارە (٧٣)یـە، دوای سـوورەتی (النحـل) و پێـش سـوورەتی (نـوح) دابەزیـوە، لـە (مصحف)یشـدا ژمـارە (٣٢)یـە.

٣)- شوێنی دابەزینی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە مەککەیـە، هەرچەنـدە هەندێـك لـە زانایانیـان سـێ ئایەتیـان لـێ هـەڵاواردوون، گوایـە مەدینەییـن، کـە ئایەتەکانـی: (١٨ - ٢٠)، کـە ئەمـە دەقەکەیانـە:
﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴿١٨﴾ أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ نُزُلًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فَسَقُوا۟ فَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ۖ كُلَّمَآ أَرَادُوٓا۟ أَن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَآ أُعِيدُوا۟ فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ ﴾.

بـەڵام بەڵگەیەکـی وایـان بـە دەسـتەوە نیـە، کـە ئـەم سـێ ئایەتـە موبارەکـە مەدینەیـی بـن، بەڵکـو هەمـوو ئایەتەکانـی ئـەم سـوورەتە، وەك ئاڵقـەی زنجیرێـك پێکـەوە پەیوەسـتن و، وا پێدەچـێ هەمـووی لـە قۆناغـی مەککـەدا دابەزیبـێ.

٤)- ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە:

ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە موبارەکە: سی (٣٠)یە، هەندێکیشیان گوتوویانە: (٢٩) یان (٢٨)، یان (٢٧)ە، ئەو بۆچوونانەش هەن، بەڵام زۆرینە، ڕای یەکەمیان هەیە، کە ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە موبارەکە، وەك سوورەتی (مُلْك)، یانی: سوورەتی (تَبَارَك)، سی (٣٠) ئایەتە، پێشتریش باسمان کردوە کە کەمیی و زۆریی ژمارەی ئایەتەکان، ناگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە وشەیەك یان ڕستەیەك زانایەك بڵێ: لە قورئاندا هەیە، یەکێکی دیکەیان بڵێ: نیە! نەخێر، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ درێژیی و کورتیی ڕستەکان، لە کوێ بوەستی و لە کوێ نەوەستی؟.

٥)- نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە:

نێوەڕۆکی ئەم سوورەتەش، هەمان نێوەڕۆکی سوورەتە مەککەییەکانە و بەگشتیی بۆ دوو بەشی سەرەکیی دابەش دەبێ:

بەشی یەکەم: سەرەتا باسی قورئان و باسی پێغەمبەری کۆتاییە موحەممەد ﷺ، دوایی باسی دروستکردنی خوایە ﷻ بۆ گەردوون و مرۆڤ، پاشان باسی زیندووکرانەوەو گیان کێشران و دیمەنێکی سامناکی قیامەت و سەرزەنشتکردنی خوا بۆ کافران، ئەوە ئایەتەکانی: (١- ١٤)، گرتوویاننە خۆیان.

بەشی دووەم: باسی چەند سیفەتێکی گەورەو گرنگی بڕواداران و پاداشتی سەرسووڕهێنەریان، دوایی باسی تاوانباران و سزای گچکە و نیزیك و، دوور و گەورەتریان، ئنجا ئاماژەیەك بە مووسا (عليه السلام) و ئەو کتێبەی کە پێیدراوەو، بۆگەلەکەی (گەلی بەنی ئیسرائیل)، بەرچاوڕوونیی و ڕێنمانن بووە، لە کۆتاییش دا سەرنجڕاکێشانی مرۆڤان بۆ مێژووی گەلانی پێشوو و، زیندوو کرانەوەی زەمین بە هۆی ئاوێکەوە کە لەسەرێوە دادەبەزێنرێ و، سەرەنجامیش پرسیاری کافران لە بارەی قیامەتەوە و، وەڵامدرانەوەیان، ئەوەش ئایەتەکانی: (١٥ - ٣٠) گرتوویاننە خۆیان.

٦)- تایبەتمەندییەکانی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە موبارەکـە کۆمەڵێـك تایبەتمەندیـی هـەن، کـە مـن حەوتیانـم لـێ کەوتووتـە بەرچـاو، یـان بـە پێویسـتم زانیـوە بیانهێنـم:

١- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی مشوورخواردن (تدبیر)ی خوا لە ئاسمانەوە بۆ زەویی و، بۆلا بەرزبوونەوەی لە ڕۆژێکی هەزار ساڵییدا کراوە: ﴿ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ﴾.

٢- تەنیا لەم سوورەتەدا ناوی فریشتەی مەرگ (مَلَكُ المَوت) هاتوە: ﴿ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ ﴾.

٣- تەنیا لەم سوورەتەدا دیتن، پێش بیستن خراوە، بە نسبەت ڕووداوەکانی ڕۆژی دواییەوە، کە کافرەکان دەڵێن: ﴿ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ ﴾.

٤- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی ئەوە کراوە، کە هیچکەس لە بڕواداراني چاکەکار نازانێ، چ پاداشتێکی دڵخۆشکەری بۆ شێردراوەتەوە لە قیامەتدا: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾.

٥- تەنیا لەم سوورەتەدا بۆ خراپەکاران باسی ئازار و سزای گچکەتر و گەورەتر کراوە: ﴿ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ ﴾.

٦- تایبەتمەندییەکی دیکەی ئەم سوورەتە: خوێندرانیەتی لە ڕکاتی یەکەمی نوێژی بەیانیی ڕۆژی جومعەدا: [عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْجُمُعَةِ، فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ، آلم تَنْزِيلُ، السَّجْدَةَ، وَ﴿ هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ ﴿١﴾ ﴾] (أخرجه البخاري: ٥٢٢، ومُسلِم: ٦٥و ٦٦).

واتـە: ئەبـوو هورەیـرە ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ عادەتـی وابـوو لـە نوێـژی بەیانیـی ڕۆژی جومعـەدا (لـە ڕکاتـی یەکـەم لـە دوای سـوورەتی فاتیحـە)، (آلم تَنْزِيلُ،

السَّجْدَةَ)ی دەخوێنـد و، (لـە ڕکاتـی دووەم لـە دوای سـوورەتی فاتیحـە سـوورەتی ئینسـانی) دەخوێنـد: ﴿ هَلۡ أَتَىٰ عَلَى ٱلۡإِنسَٰنِ حِينٞ مِّنَ ٱلدَّهۡرِ لَمۡ يَكُن شَيۡـٔٗا مَّذۡكُورًا ١ ﴾.

٧- خوێنرانی لە شەواندا بەر لە خەوتن: (عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ لاَ يَنَامُ حَتَّى يَقْرَأَ تَنْزِيلَ السَّجْدَةِ، وَ﴿ تَبَٰرَكَ ٱلَّذِي بِيَدِهِ ٱلۡمُلۡكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ١ ﴾الملك) (أخرجه أحمد: ١٤٦١١، والدارمي: ٣٤١١، تعليق شعيب الأرنؤوط: حديث صحيح).

واتـە: جابیـری کـوڕی عەبدوڵـڵا خـوا لێیـان ڕازی بـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ عادەتی وابـوو شـەوانە نـە دەخـەوت تاکـو (آلـم تَنْزِيـلُ، السَّـجْدَةَ) و، سـوورەتی: ﴿ تَبَٰرَكَ ٱلَّذِي بِيَدِهِ ٱلۡمُلۡكُ ١ ﴾ی، نەخوێندبانایە.

٧)- دابەشکردنی ئایەتەکانی بۆ چەند دەرسێك:

ئێمە ئەم سی (٣٠) ئایەتە، بۆ سێ دەرسان دابەش دەکەین، بەم شێوەیەی خوارەوە:

دەرسی یەکـەم: ئایەتەکانـی: (١ - ١٤)، واتـە: چـواردە (١٤) ئایـەت، کـە باسـی قورئـان و یەکتایـی خـوا لـە بەدیهێنەرایەتیـی و پەروەردگارێتیـی دا و، باسـی قیامـەت و سـزاو پاداشـت و، گیـان کێشـرانی مرۆڤـەکان، بـە گشـتیی و، بـە تایبـەت تاوانبـاران و، سەرشـۆڕبوونیان لـە بەرانبـەر خـوادا.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانـی: (١٥ - ٢٢)، واتـە: هەشـت (٨) ئایەت، باسـی ژمارەیەك لـە سـیفەتەکانی بـڕواداران و پاداشـتیان و، بـەراورد پێکردنیـان لەگـەڵ لا دەران و ئەو سـزایەدا کـە چاوەڕێیانـە، چ لـە دنیـادا کـە سـزای گچکـەو نیزیکـە، چ لـە دوارۆژدا کـە سـزای دوورو گەورەیە.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانـی: (٢٣ - ٣٠)، واتـە: هەشـت (٨) ئایـەت، کـە ئاماژەیـەك بـە مووسـا (علیـە السـلام) و کتێبەکـەی و، گەلەکـەی (گەلـی بەنـوو ئیسـرائیل) و

ئاماژەیەك بە دادگایی کردن و لێك هەڵاواردنی پاك و پیسان لە قیامەتدا و، سەرەنجڕاکێشانی مرۆڤەکان بۆ مێژووی گەلانی پێشوو و، دیاردەی زیندوو کرانەوەی زەوی بە ئاوی ئاسمان و، باسی پەلەکردنی کافران لە هاتنی قیامەت و سزاداو، وەڵامدرانەوەیان.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان کـە نیـوەی یەکەمی سـوورەتەکەیە و ئایەتەکانـی: (١ - ١٤)، دەگرێتە خۆی، کـە تێیانـدا خـوا ﷻ باسـی هـەر سـێك بنـەڕەت و پایـە سـەرەکییەکەی ئیمـان و مسـوڵمانەتیی کردوە:

أ- قورئان و پێغەمبەرایەتیی موحەممەد ﷺ لە ئایەتەکانی: (١ - ٣)دا.

ب- بەدیهێنەرو پەروەردگارو مشوورخۆربوونی خوا، بۆ گەردوون و تێکڕای پێکهاتەکانی گەردوون و، مرۆڤ، لە ئایەتەکانی: (٤ - ٩) دا.

ج- گیان کێشرانی مرۆڤان لەلایەن فریشتەی مەرگەوەو، زیندووکرانەوەیان لە ڕۆژی دوایی داو، سەر شۆڕبوونی تاوانباران لە قیامەتدا و، سەرزەنشتکرانیان لەلایەن خوا و، فریشتەکانەوە، لە ئایەتەکانی: (١٠ - ١٤) دا.

﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾

﴿الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢﴾ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۚ
بَلۡ هُوَ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوۡمٗا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٖ مِّن قَبۡلِكَ لَعَلَّهُمۡ يَهۡتَدُونَ ﴿٣﴾
ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ مَا
لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا شَفِيعٍۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾ يُدَبِّرُ ٱلۡأَمۡرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ ثُمَّ
يَعۡرُجُ إِلَيۡهِ فِي يَوۡمٖ كَانَ مِقۡدَارُهُۥٓ أَلۡفَ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذَٰلِكَ عَٰلِمُ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ
ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٦﴾ ٱلَّذِيٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقَهُۥۖ وَبَدَأَ خَلۡقَ ٱلۡإِنسَٰنِ مِن طِينٖ ﴿٧﴾ ثُمَّ
جَعَلَ نَسۡلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٖ مِّن مَّآءٖ مَّهِينٖ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦۖ وَجَعَلَ لَكُمُ

ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ أَءِنَّا
لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍۭ ۚ بَلْ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ
إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَآ
أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَءَاتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ
هُدَىٰهَا وَلَٰكِنْ حَقَّ ٱلْقَوْلُ مِنِّى لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٣﴾
فَذُوقُوا۟ بِمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَآ إِنَّا نَسِينَٰكُمْ ۖ وَذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ بِمَا
كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

(بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، ئەلیف لام میم ﴿١﴾ دابەزاندنی ئەم کتێبە هیچ دوو دڵیی تێدانیە (کە) لەلایەن پەروەردگاری جیهانییانەوەیە ﴿٢﴾ یان ئایا (بێبڕوایان) دەڵێن: (موحەممەد، بە ناوی خواوە) هەڵیبەستوە! (نەخێر وانیە)، بەڵکو ئەوە هەق و ڕاستە لە پەروەردگارتەوە، تاکو کۆمەڵێکی پێ بترسێنێ و هۆشیار بکەیەوە، کە بەر لە تۆ هیچ ترسێنەر و وریا کەرەوەیەکیان بۆ نەهاتوە، بەڵکو ڕێی ڕاست بگرن ﴿٣﴾ خوا ئەو کەسەیە کە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی لە نێوانیان دایە، بە شەش ڕۆژ (شەش قۆناغ)ان، دروستکردوون و، دوایی چۆتە سەر تەخت (عەرش)، جگە لەوی هیچ سەرپەرشتیارێکتان نیەو، هیچ تکاکاریشتان نیە (بەبێ مۆڵەتی وی)، ئایا بیرتان ناکەوێتەوە! (کە جگە لە خوا هیچ کەس و هیچ شتێك شایستەی پەرستران نیە؟) ﴿٤﴾ (خوا) لە ئاسمانەوە هەتا زەمین سەرپەرشتیی کاروبار دەکات و بەڕێوەیان دەبات، دوایی لە (ماوە) ڕۆژێکدا، کە ئەندازەکەی هەزار ساڵە، بەپێی ژماردنی ئێوە، بۆ لای

بەرز دەبێتەوە ﴿٥﴾ ئا ئەو (خوای)ە، زانای پەنهان و ئاشکرایە، زاڵی میهرەبانە ﴿٦﴾ (خوا) ئەو کەسەیە کە هەموو شتێکی بە باشترین شێوە دروستکردووەو، دەستپێکی دروستکردنی مرۆڤیشی لە قوڕەوە بووە ﴿٧﴾ دوایی وەچەکەی لە پوختەیەك لە ئاوێکی بێهێزو بێ بایەخ ڕەخساندوە ﴿٨﴾ دوایی ڕێك و پێکی کردو، لە ڕووحی خۆی فووی بە بەردا کردو، بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانی بۆ ڕەخساندن، (بەڵام) بە کەمیی سوپاسگوزاریی دەکەن ﴿٩﴾ هەروەها (بێبڕوایەکان) گوتیان: ئایا کە لە زەوییدا ون بووین، (بووینەوە خاك و خۆڵ،) ئێمە لە نوێ دروست دەکرێینەوە؟ (بەڵێ بێگومان ئەوە ئاسانە)، بەڵام ئەوان بە دیداری پەروەردگاریان بێبڕوان، بۆیە نکووڵیی لە زیندووکرانەوە دەکەن ﴿١٠﴾ بڵێ: فریشتەی مەرگ کە پێتان سپێرراوە (گیانتان بکێشێ)، دەتانمرێنێ، دواییش بۆ لای پەروەردگارتان دەگێڕدرێنەوە ﴿١١﴾ ئەگەر ببینی لە کاتێکدا تاوانباران لە لای پەروەردگاریان سەرشۆڕن، (بەسەر دانەواندنەوە وەستاون)، (دەڵێن:) پەروەردگارمان! (ئەوەی بە درۆمان دادەنا) دیتمان و بیستمان، بمانگێڕەوە (بۆ دنیا)، کردەوەی چاك دەکەین، ئێمە دڵنیاین (کە ئەوەی پەیامی خوا هێنابووی، ڕاستە) ﴿١٢﴾ ئەگەر ویستباشمان (ناچارکردن بەکاربێنین)، ڕاستە ڕێ بوونی خۆیمان، بە هەر کەسێك دەدا (بەڵام ئازادو سەرپشکمان کردوون) و بڕیاری چەسپاویش لەمنەوە درا، کە بێگومان دۆزەخ لە تێکڕای جینن و خەڵکی (کە بە ویستی ئازادانەی خۆیان بێبڕوا دەبن) پڕ دەکەم ﴿١٣﴾ (لە دواڕۆژدا پێیان دەڵێین:) لە سۆنگەی ئەوەوە کە دیداری ئەم ڕۆژانەتان لە بیرکرد بوو، (ئازار) بچێژن، ئێمەش لە بیرمان کردن (پشتگوێمان خستن)و، ئازاری هەتا هەتایی بچێژن، بە هۆی ئەوەوە کە دەتانکرد (لە کوفرو خراپە) ﴿١٤﴾).

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(يَعْرُجُ إِلَيْهِ): واتە: بۆ لای بەرز دەبێتەوە، (العُرُوجُ: ذَهَابٌ فِي صُعودٍ)، (عُرُوج): بریتیە لە ڕۆیشتن بۆ بەرزبوونەوە.

(نَسْلَهُ): (النَّسْلُ: الوَلَدُ لِكَونِهِ نَاسِلاً عَنْ أَبِيهِ، وَالنَّسْلُ: الإِنْفِصَالُ عَنِ الشَّيءِ)، (نَسْل): واتە: ڕۆڵە، لەبەر ئەوەی كە لە باب و دایكیەوە هاتوە، وەچە (نَسْل): بریتیە لە جیابوونەوە لە شتێك.

(سُلَالَةٍ): واتە: پوختە، وەرگیراو، دەگوترێ: (سَلُّ الشَّيءَ: مِنَ الشَّيءِ: نَزَعَهُ)، ئەو شتەی لەو شتە وەرگرت، واتە: لێی داڕنی، (وَسُلُّ الوَلَدُ مِنَ الأَبِ)، واتە: ڕۆڵەكە لە بابی وەرگیرا، بۆیەش بە ڕۆڵە گوتراوە: (سَلِيل)، واتە: كەسێك كە لە باب و دایكی وەرگیراوە.

(مَهِينٍ): (أَي: ضَعِيفٍ، الشَّيءُ المُمتَهَنُ الَّذِي لا يُعْبَأُ بِهِ)، (مَهِين): بە بێهێز دەگوترێ، چونكە لە (هَانَ)ەوە هاتوە، بە شتێكیش كە گرنگیی و بایەخیی پێ نەدرێ، دەگوترێ، كە لێرەدا مەبەست پێ تۆو (مني)ی پیاوە، كە منداڵی لێ دروست دەبێ، لەگەڵ هێلكۆڵەی ئافرەتدا.

(سَوَّاهُ): (تَسْوِيَةُ الشَّيءِ: جَعْلُهُ سَوَاءً)، (تَسْوِيَةُ الشَّيءِ): شتێك كە (تَسوِيَة) بكرێ، وەك یەكی لێ بكرێ، ڕێك بكرێ، (وَالسَّوِيُّ يُقَالُ: فِيما يُصَانُ عَنِ الإِفْرَاطِ وَالتَّفْرِيطِ)، (سَوِيّ): بە شتێك دەگوترێ كە لە زێدەڕۆیی و كەمتەرخەمیی بپارێزرێ.

(ضَلَلْنَا): (أَي: ضِعْنَا، فُقِدْنَا)، ون بووین، بزر بووین، (الضَّلَالُ: الغِيَابُ، وَمِنْهُ ضَلَالُ الطَّرِيقِ، وَالضَّالَّةُ: الدَّابَةُ الَّتِي ابتَعَدَت عَنْ أَهْلِهَا)، (ضَلَال): بە مانای ون بوون دێ، (ضَلَالُ الطَّرِيقِ) ڕێ ون كردنیش لەوەوە هاتوە، (ضَالَّة)، بە ئاژەڵێك دەگوترێ

کـە لـە خاوەنەکانـی دوور کەوتبێتـەوە، (ضَالَّةُ الإبِـل)، واتـە: ئـەو حوشـترەی کـە ون بـووە لـە خاوەنەکانـی و لـەو گاڕانـە کـە ئـەو یەکێـك بـووە لـە تاکەکانـی، دابـڕاوە.

(نَاكِسُواْ رُءُوسِهِمْ): واتـە: سـەریان شـۆڕکردوە، (النَّكْسُ: قَلْبُ الشَّيءِ عَلَى رَأْسِهِ)، (نَكْس): بریتیـە لـەوەی شـتێك لەسـەر سـەری ڕابگیـرێ، لاقـی لەسـەرێ بـن و سـەری لـە خـوارێ بـێ، ئنجـا (ناكِسُ الـرَّأس)، واتـە: سەرشـۆڕ، کەسـێك کـە سـەری خـۆی شـۆڕ کـردوەو سـەری دانەوانـدوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: (بسـم اللـه الرحمـن الرحیـم): بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، واتـە:

دەسپێکردنم بە ناوی خوایە، کە مەبەستی پێ چەند شتێکە:

١) ئەم کارە تەنها بۆ خوا دەکەم.

٢)- ئەم کارە بە پێی شەرعی خوا دەیکەم.

٣)- ئەم کارە بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەیکەم.

٤)- ئەم کارە بۆ هێنانە دی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

﴿الٓمٓ﴾، ئەمانـە سـێ پیتـن: (ئەلیـف، لام، میـم)، لـەو بـارەوە پێشـتریش قسـەمان کـردوە، کـە:

أ - ئەمانە نهێنیی خوا ﷻ بوون، لەگەڵ پێغەمبەرەکەیدا ﷺ بەپێی ڕای هەندێك لە زانایان.

ب - یاخود بۆ ئاگادارکردنەوەی پێغەمبەر ﷺ بووە، کە هۆشیاربە! ئەوە ئایەتت بۆ دادەبەزن.

ج - یاخود ئەو مانایەی کە زۆربەی زانایان گوتوویانە: خوای پەروەردگار دەیەوێ لەمیانی هێنانی ئەو پیتانەدا کە لە پێش بیست و نۆ (٢٩) لە سوورەتەکانی قورئاندا هاتوون، کە جگە لە سوورەتی (العنكبوت)و، سوورەتی (لقمان)و، سوورەتی (القلم)، لە هەموو بیست و شەش (٢٦) سوورەتەکەی دیکەدا، یەکسەر دوای ئەم پیتانە باسی قورئان کراوە، کەواتە: خوا ﷻ دەیەوێ پێمان بفەرموێ: ئەو قورئانەی کە لەبەر دەستتان دایەو، ناتوانن قورئانێکی وا بێنن، بەڵکو دە (١٠) سوورەتی بێنن، یان سوورەتێکی وا بێنن، هەر لەو پیت و دەنگانە کە ئێوە لەبەر دەستتان دان و، پێیان دەنووسن و قسەیان پێ دەکەن، پێکهاتوە، ئنجا کە نەتانتوانی وێنەی قورئان، یان دە (١٠) سوورەت، یان سوورەتێکی بێنن، کەواتە: دڵنیابن کە خوا ﷻ لەو پیت و دەنگانە، ئەو فەرمایشتە بێ وێنەیەی خۆی بۆ ئێوە ناردوە.

﴿ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ دابەزاندنی کتێب، هیچ دوو دڵیی تێدانیە لە پەروەردگاری جهانییانەوەیە.

وشەی: (ٱلْكِتَٰبِ)، (أل)ی ناساندنی لەسەرە ، کە مەبەست لە کتێب، قورئانە، دابەزاندنی کتێبەکە، کە قورئانە، دوو دڵیی تێدانیە، کە لەلایەن پەروەردگاری جیهانییانەوەیە.

﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ﴾، بەڵکو ئایا دەڵێن: (موحەممەد ﷺ) قورئانی هەڵبەستوە (بە ناوی خواوە؟) ﴿ بَلْ هُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾، نەك موحەممەد هەر هەڵی نەبەستوە: بەڵکو هەر ئەوە هەق و ڕاست و چەسپاوە و، لە پەروەردگارتەوە، ئەی موحەممەد ﷺ ! یان: ئەی هەر کەسێك کە قورئان دەخوێنێ! ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ ﴾، تاکو کۆمەڵێك بترسێنێ و وریا بکەیەوە کە لە پێش تۆدا هیچ وریا کەرەوەو ترسێنەریان بۆ نەهاتوە، ﴿ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴾، بەڵکو ڕێی ڕاست بگرن، واتە: بەو نیزیکانەو لە پێش تۆدا، هیچ ترسێنەرمان نەناردوون، ئەگەرنا هیچ کۆمەڵگاو ئۆمەتێك نەبووە،

کـە ڕەوانـە کراوێکـی تێـدا نەبـێ، واتـە: بـەو مێـژووەو بـەو سـاڵە نیزیکانـە کـە تـۆ تێیانـدا ڕەوانەکـراوی، لـە پێـش تـۆدا گەلـی عـەڕەب هیـچ پێغەمبەرێکیـان بـۆ نەهاتـوە، هەڵبەتـە زیاتـر گەلـی عـەڕەب دەگرێتـەوە، چونکـە یەکەمیـن دوێندراوانـی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ نەتـەوەی عـەڕەب بـوون، بـەڵام دوایـی هەمـوو مرۆڤایەتییـش دەگرێتـەوە، ئەگـەر هەمـوو مرۆڤایەتیـی بـە کۆمەڵێـك خەڵـك دابنرێـن، چونکـە لـە پێش پێغەمبـەری خاتەمـدا ﷺ، لـە دوای عیسـاوە، نەزانـراوە هیـچ پێغەمبـەری دیکـە هاتبـن، پێغەمبەریـش ﷺ فەرموویەتـی: نیزیکترینـی پێغەمبـەران لـە منـەوە، عیسـای کـوڕی مەریەمـە، چونکـە لـە نێـوان مـن و ئـەودا، هیـچ پێغەمبـەری دیکـە نەبـوون.

ئنجـا پێغەمبـەری ئێمـە موحەممـەد ﷺ لـە سـاڵی (٦١٠)ی زاینیـی دا، کراوەتـە پێغەمبـەر و لـە (٥٧٠)دا لـە دایـك بـووە، عیسـاش ﵇ئەگـەر لـە یـەك (١)ی زاینیـی دا، یـان چەنـد سـاڵێك زووتـر، یـان درەنگتـر، بەپێـی ڕاجیایـی کـە لـە نێوانـی نەصرانییـەکان و مێـژوو نووسانیشـدا هەیـە، لـە دایـك بووبـێ، بـەلای کەمـەوە لـە نێـوان لـە دایـك بوونـی عیسـا ﵇و، ڕەوانەکرانـی موحەممـەددا ﷺ (٦١٠) سـاڵ مـاوە هەبـووە، ئنجـا خـوا ﷻ دوای ئـەوەی باسـی قورئـان و باسـی موحەممـەد ﷺ پێغەمبـەری خـۆی کـرد، کـە ئەرکەکـەی چییـە؟!

ئنجـا باسـی خـۆی دەکات ئـەو خوایـەی ئـەو قورئانـەی نـاردوەو، پێغەمبـەری ڕەوانـە کـردوە، دەفەرمـوێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾، خـوا ﷻ ئـەو زاتەیـە کـە ئاسـمانەکان و زەویـی و ئـەوەی دەکەوێتـە نێوانیانـەوە، لـە شـەش ڕۆژانـدا، واتـە: بـە شـەش قۆناغـان هێناونـە دی، وشـەی: (أَيَّامٍ)، کـۆی (یَـوم)ە، لـە زمانـی عەڕەبییـدا (یَـوم)، واتـە: کاتێکـی دیاریکـراو، ئنجـا لـە عـورف و بـاوی ئێمـەدا (یَـوم) واتـە: شـەو یـان ڕۆژ، یاخـود شـەو و ڕۆژ پێکـەوە، کـە بیسـت و چـوار (٢٤) سـەعاتن، بـەڵام لـە بەکارهێنانـی زمانـی عەڕەبیـی و لـە بەکارهێنانـی قورئانیشـدا: (یَـوم) وەك چـۆن ئـەو بیسـت و چـوار (٢٤) سـەعاتە، کـە شـەو و ڕۆژ پێـك دێنـن، دەگرێتـەوە، کاتـی ڕەهـاش دەگرێتـەوە، وەك عـەڕەب

دەڵێن: (یَومٌ لَكَ، وَیَومٌ عَلَیكَ)، یان خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَتِلْكَ ٱلْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ ٱلنَّاسِ ...﴿١٤٠﴾﴾آل عمران.

ئنجا لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾، دوایی خوا ﷻ چووە سەر تەخت (عەرش)، واتە: چووە سەر تەختی خۆی، ئەوەشمان بە تایبەت لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا و، لە تەفسیری سوورەتی (الأنعام)دا و، لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا، باسکردوە، چوونە سەر عەرشی خوا ﷻ و، بەرزبوونەوەی خوا ﷻ بۆ سەر عەرش، چۆنە؟ ﴿مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ﴾، ئێوە جگە لەو (جگە لە خوا) هیچ سەرپەرشتیار و شەفاعەتکارو تکاکارێکتان نیە، واتە: هیچ کەس سەرپەرشتییتان ناکات جگە لە خوا ﷻ و، هیچ کەسیش تکاتان بۆ ناکات بە بێ مۆڵەتی خوا ﷻ، ﴿أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴾، ئایا بیر ناکەنەوە؟ بیرتان ناکەوێتەوە؟ پەند وەرناگرن؟

﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾، کاروبار هەڵدەسووڕێنێ لەسەرێوە بەرەو خوارێ، لە ئاسمانەوە، بەرەو زەویی، کاروبار هەڵدەسووڕێنێ، واتە: سەرێ و خوارێی گەردوون، سەروو خوارێی دروستکراوەکان، لە ژێر چاودێریی سەرپەرشتیی خوا دایە، ﴿ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾، دوایی ئەو کار بەڕێوەبردنە، یاخود دەرەنجامی ئەو کارە بۆ لای وی بەرز دەبێتەوە، لە ڕۆژێکدا کە ئەندازەکەی هەزار (١٠٠٠) ساڵە، بە پێی ژماردنی ئێوە لەوەی کە ئێوە دەیژمێرن، واتە: ڕۆژێك کە دەرەنجامی کاروبارەکان بۆ لای خوا ﷻ بەرز دەبێتەوە، ئنجا ئایا مەبەست پێی ڕۆژی دواییە؟ ئایا مەبەست پێی هەر ماوەی هەزار ساڵێکی ئێمەیە؟ گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ دەفەرموێ: لە ڕۆژێکدا دەرەنجامی کاروبارەکان بۆ لای خوا بەرز دەبێتەوە، دەرەنجامی ئەو کاروبار بەڕێوەبردنە، کە ئەندازەکەی بەپێی ئەوە کە دەیژمێرن هەزار ساڵە، ﴿ذَٰلِكَ عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾، ئا ئەوە زانای پەنهان و ئاشکرایە و، زاڵی میهرەبانە.

﴿ ٱلَّذِىٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَىۡءٍ خَلَقَهُۥ ﴾، خـوا ﷻ ئـەو زاتەیـە، کـە هـەر شـتێکی دروسـتیکردوە، بـە چاکیـی دروسـتیکردوە، بـە چاکتریـن شـێوە دروسـتیکردوە، ﴿ وَبَدَأَ خَلۡقَ ٱلۡإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴾، مرۆڤیشـی دەسـتپێکردوە، دەسـتپێکی دروسـتکردنی مرۆڤیشـی لـە قوڕێـوە هێنـاوە، واتـە: جەسـتەکەی، ﴿ ثُمَّ جَعَلَ نَسۡلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴾، دوایـی وەچەکەیشـی گێـڕاوە لـە ڕاپاژنراوێـك لـە ئاوێکـی کـەم بایـەخ، لـە ئاوێـك کـە بـە قێـزەون و بـە کـەم تەماشـا دەکـرێ، کـە تـۆوی پیـاو و ئافرەتـە و مـرۆڤ ئەگـەر ببینـێ، زۆر بێـزی لـێ دەبێتـەوە، قێـزی لـێ دەبێتـەوە، کـەم بایەخـە، شـتێکی بێهێـزە، ﴿ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ﴾، دوایـی خـوا ﷻ ئـەو مرۆڤـەی (جەسـتەی ئـەو مرۆڤـەی)، ڕێکخسـت، تێـرو تـەواوی کـرد، واتـە: لـە سـکی دایکیـدا، پێشـێ نوتفەیـە، ئنجـا دەبێتـە عەلەقـە و، دوایـی دەبێتـە موضغـە و، دوایـی دەبێتـە ئێسـقان و، دوایـی ئێسـقانەکە بـە گۆشـت دادەپۆشـرێ، ئنجـا دوای ئـەوە ئامادەیـی ئـەوە پەیـدا دەکات ڕووحـی بـە بـەردا بکـرێ، ﴿ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ﴾، لـەو ڕووحە تایبەتییـەی دروسـتکراوێکی تایبەتیـی خوایـە، فـووی پێداکـرد، ڕووحـی خسـتە نێـو جەسـتەی ئـەو کۆرپـەوە، ﴿ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ ﴾، دوایی بیسـتن و چـاوەکان و عەقـڵ و دڵەکانیشـی بـۆ ڕەخسـاندن، ﴿ قَلِيلًا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴾، بـە کەمیـی سوپاسـگوزاریی دەکـەن، یانـی: (شُكراً قَلِيـلاً تَشـكُرُون)، سوپاسـگوزارییەکی کەمـی خـوا ﷻ دەکـەن، ئـەم (ما)یـە، زیـاد کـراوە بـۆ جەختکردنـەوەی کەمییەکـە، دەنـا دەیتوانـی بفەرمـوێ: (قَلِيـلاً تَشـكُرُون)، کـەم سوپاسـگوزاریی دەکـەن، بـەڵام: ﴿ قَلِيلًا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴾، ئەمـە بـۆ زیاتـر جەختکردنـەوەی کەمیـی سوپاسـگوزاریی مرۆڤەکانـە بـۆ خـوا ﷻ.

ئنجـا خـوا ﷻ هەنـدێ قسـان دێنـێ کـە بێبڕوایـەکان دەیانگوتـن: ﴿ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِى ٱلۡأَرۡضِ ﴾، گوتیـان: ئایـا ئێمـە کاتێـك لـە زەوییـدا ون بوویـن، واتـە: بووینـەوە خـاك و خـۆڵ و ئێسـقانی پرتـووکاو، ﴿ أَءِنَّا لَفِى خَلۡقٍ جَدِيدٍۭ ﴾، ئایـا ئێمـە لـە نـوێ دروسـت دەکرێینـەوە؟ ﴿ بَلۡ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمۡ كَٰفِرُونَ ﴾، هیـچ بەڵگەیەکیـان

بەدەستەوە نیە، (کە زیندوو ناکرێنەوە بەڵکو ئەوان بە دیداری پەروەردگاریان) بێبڕوان، گرفتەکەیان بێبڕواییە بە دیداری پەروەردگار، ئەگەرنا ئەوە کە مرۆڤ جەستەکەی دەبێتەوە بە خاك و، ئێسقانی پرتووکاوو لە زەوییدا، ون دەبێ، بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی خوا ﷻ زیندووی ناکاتەوە، بەڵکو خوایەك کە لە نوێ پەیدای کردوە، دەتوانێ دووبارەشی بکاتەوە، بەڵکو مرۆڤێك کە شتێك دروست دەکات، دوایی لێی دەشکێ، لێی تێکدەچێ، دەتوانێ وەك خۆی، بەڵکو چاکتریش دروستی بکاتەوە.

﴿قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ﴾، بڵێ: فریشتەی مردن کە پێتان سپێردراوە، دەتانمرێنێ، ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾، دوایی بۆ لای پەروەردگارتان دەگێڕدرێنەوە، ئەمە لە ڕاستیی دا ترساندن و هۆشداریی پێدانی بێبڕواوایانە، کە ئێوە وەك چۆن ژیانەکەتان بە دەست خۆتان نیە، کە چەند دەژین و، کەی کۆتایی پێ دێ، بەڵکو خوا ﷻ فریشتەیەکی عایدی ئەو کارەتان کردوە، کە (مَلَكُ المَوت)ە، کە لە هەندێك کتێباندا (عیزرائیل) گوتراوە، بەڵام ئەوە نە لە قورئان، نە لە سوننەتدا نەهاتوە، بۆیە وا باشترە هەر (مَلَكُ المَوت) بەکاربهێنرێ، فریشتەی مەرگ، فریشتەی مردن، ئێوە نە ئەندازەی ژیانتان، نە کاتی مردنتان بە دەست خۆتان نیە، کەواتە: بزانن کە ئێوە خاوەنێکتان هەیە، مشوورخۆرێکتان هەیەو، هێناونی و لاشتان دەبات، کەواتە: دەبێ ئاگاتان لەو مشوورخۆر و پەروەردگارو بەدیهێنەرەتان بێ، ئەو چۆنی پێ خۆشە، چۆن لێتان ڕازیی دەبێ، بەو شێوەیە ژیان بەرنە سەر، ئەگەر عاقڵبن وا دەکەن، ئەو خاوەنتانەو، ئەو هێنەرتانە، ئەو لابەرتانە، ئەو ژێنەرتانە، ئەو مرێنەرتانەو زیندووکەرەوەتانە.

﴿وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ﴾، ئەگەر تۆ ببینی کاتێك کە تاوانبارەکان سەری خۆیان شۆڕ کردوە لە لای پەروەردگاریان، سەری خۆیان دانەواندوە، ئەگەر تۆ ئەو دیمەنە ببینی! دیمەنێکی زۆر سامناك دەبینی،

وەڵامی ئەگەر (لَو) قرتێنراوە، چونکە بە ڕەوت دیارەو، بۆ ئەوەشە کە زەین بە هەر لایەکدا بچێ، یانی: ئەگەر ئەوە ببینی، دیمەنێکی سامناك دەبینی، ئەگەر ئەو ڕۆژە ببینی، ئنجا بۆت دەردەکەوێ ئەو تاوانبارانە چەندە بەهەڵەدا چوونە! ئەگەر ئەوە ببینی ئنجا زۆر سوپاسی خوا دەکەی، کە تۆی خستۆتە سەر ڕاستە شەقامێك کە لە دنیادا سەربەرزت دەکات و، لە دواڕۆژیشدا سەر بەرزو ڕوو سوورت دەکات، نەك سەرشۆڕو سەردانەوێنەر.

ئنجا ئایا ئەو تاوانبارانە کە سەری خۆیان دانەواندوە لە لای پەرەوردگاریان، چی دەڵێن؟ ﴿رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا﴾، پەروەردگارمان! ئەوە دیتمان و بیستمان، یانی: ئەوەمان دیت کە نکووڵییمان لێدەکردو، هەروەها بیستیشمان ئەوەی نکووڵییمان لێدەکردو لە پێغەمبەرانمان (عَلَيْهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام) دەبیست، کە پەیامی تۆ بوو، کەچی ئێمە بڕوامان پێ نەهێنا، بەڵام ئێستا لێرەدا هەم دیتمان و هەم بیستمان، دیتنی پێش خستوە، کە لە هەموو قورئاندا، تەنیا لێرەدا دیتن پێش بیستن خراوە، ئەویش لەبەر ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا دیمەنەکان بەر لەوەی ببیسترێن، دەبینرێن، لەبەر ئەوەی دیتنی دیمەنە سامناکەکانی ڕۆژی دوایی، زۆر گرنگترو لە پێشترە، لە بیستنی هەواڵەکان و دەنگەکان، ﴿فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا﴾، ئێستاش بمانگێڕەوە، بمانگێڕەوە بۆ ژیانی دنیا، یان: جارێکی دیکە بمانخەوە نێو تاقیکردنەوە، ﴿نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا﴾، کردەوەی باش دەکەین، ﴿إِنَّا مُوقِنُونَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە بڕوای پتەومان هەیە، ناکرێ لە قیامەتیش هەر بڕوا نەهێنن، دوای ئەوەی هەموو شتێك بە چاوی سەر دەبینن، دەڵێن: ئێستا ئێمە هیچ دوو دڵ نین و، دڵ لە دڵ نادەین و، دڵنیایین، کە تۆ هەقی و پێغەمبەرانی تۆ هەق بوون، ڕۆژی دوایی هەقە، ئێستا دڵنیایین! بەڵام ئەوە هەر قسەیەکە، وەك لە سوورەتی (المؤمنون)دا، خوا ﷻ لە وەڵامی کەسێکدا کە دەڵێ: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلۡمَوۡتُ قَالَ رَبِّ ٱرۡجِعُونِ ۝٩٩ لَعَلِّيٓ أَعۡمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكۡتُۚ﴾، (فەرموویەتی): ﴿كَلَّآۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَاۖ وَمِن وَرَآئِهِم بَرۡزَخٌ إِلَىٰ يَوۡمِ

يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾﴾، واتـە: کاتێـك یەکێکیـان مردنـی دەگاتـە سـەری، دەڵـێ: پـەروەردگارم! بمگێڕنـەوە، بەڵکـو لـەوەدا کـە بەجێـم هێشـتوە، (کـە ژیانـی دنیایـە)، کـردەوەی بـاش بکـەم، یاخـود ئـەو کـردەوە باشـانەی وازم لێهێنـاون، بچـم ئەنجامیـان بـدەم.

(خـواش ﷻ دەفەرمـوێ:) نەخێـر، ئـەوە قسـەیەکە هـەر خـۆی دەیـکات و، لـە پشـتانەوە پەردەیـەك هەیـە، تاکـو ڕۆژی زینـدوو کرانـەوە، یانـی: تـازە نایەنـەوە بـۆ دنیـاو چوونـە قۆناغێکـی دیکـەوە، کـە قۆناغێکـی ڕاگـوزەرەو، قۆناغێکـی کاتییـە، کـە قۆناغـی بەرزەخـە، تاکـو ڕۆژی لێپرسـینەوەو زیندووکرانـەوەو سـزاو پاداشـت دێتـە پێـش، کـە ڕۆژی قیامەتـە.

﴿ وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا ﴾، ئەگـەر ویستباشـمان ڕاسـتە ڕێ بوونمـان بـە هەمـوو کەسـێك دەدا، واتـە: ئەگـەر ویسـتبامان بـە تۆبزیـی بیانکەینـە ئیمانـدار، هەمـوو مرۆڤێـك هیدایـەت و ڕاسـتە ڕێ بوونییمـان پـێ دەدا. ﴿ وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي ﴾، بـەڵام ویسـتمان ئازادیـان بکەیـن، سـەرەنجام بڕیـار لەمنـەوە چەسـپا، ئنجـا بڕیارەکـەو فەرمایشـتەکە چۆنـە؟ ﴿ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾، بـە دڵنیایـی دۆزەخ لـە جنـدو مرۆڤـان تێکڕایـان پـڕ دەکـەم. ﴿ فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ﴾، ئنجـا پێیـان دەڵێیـن: بیچێـژن (سـزای دۆزەخ بچێـژن) بـە هـۆی ئـەوەوە کـە دیـداری ئەمڕۆتـان لـە بیـر چـوو، دیـداری ئەمڕۆتـان نادیدەگـرت و فەرامـۆش کـرد. ﴿ إِنَّا نَسِينَاكُمْ ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـەش ئێوەمـان لـە بیـر چـوو، یـان نادیـدە گـرت و، فەرامۆشـکرد، ئەگەرنـا خـوا ﷻ هیـچ شـتێکی لەبیـر ناچـێ: ﴿ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ ﴾مريم، واتـە: پـەروەردگارت هەرگیـز شـتی لەبیـر ناچـێ، یانـی: واتـان مامەڵـە لەگـەڵ دەکەیـن، وەك کەسـێك کـە شـتێکی لـە بیرچـوو بـێ، یانـی: ئێـوە پشـتگوێ دەخەیـن و فەرامـۆش دەکەیـن. ﴿ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، سـزای هەمیشـە مانـەوەش بچێـژن، هەمیشـە مانـەوە لـە دۆزەخدا، بەهـۆی ئـەوەوە کـە دەتانکـرد، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە دەتانکـرد لە کوفـرو لـە خراپەو تـاوان، ئێسـتا سـزای هەرمـاو بـوون (لـە دۆزەخـدا) بچێـژن، چونکـە بابـای بێبـڕوا و

تاوانبـار بـە تەمایـە، ئەگـەر تاکـو ملیۆنـان سـاڵ، ملیـاران سـاڵ بـژی، لەسـەر قەناعەت و بڕوایەکـەی خـۆی دەمێنێتـەوە، بۆیـەش بەپێـی نیەتەکـەی خـۆی، بەپێـی ئـەوەی عەزمـی لەسـەر جـەزم کـردوەو، دڵـی خـۆی لەسـەر سـاغکردۆتەوە، کـە بمێنێتـەوە لەسـەر بێبڕوایـی خـۆی، خـواش ﷻ سـزایەکی هەتـا هەتایـی و نەبـڕاوەی دەدا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

دابەزێنرانـی قورئـان هیـچ دوو دڵیـی تێدانیـە، کـە لـە پـەروەردگاری جیهانییانەوەیـە، وەك بێبڕوایـان دەڵێـن: هەڵبەسـتراو نیـەو، هـەق و چەسـپاوە، تاکـو پێغەمبـەری کۆتایـی موحەممـەد ﷺ، ئـەو خەڵکـەی کـە پێشـتر ترسـێنەرو هۆشـیارکەرەوەیان بـۆ نەهاتـوە، بیانترسـێنێ و هۆشـیاریان بکاتـەوەو، لـە خـەوی بێئاگایـی بێداریـان بکاتـەوە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢﴾ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۚ بَلۡ هُوَ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوۡمٗا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٖ مِّن قَبۡلِكَ لَعَلَّهُمۡ يَهۡتَدُونَ ﴿٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، ئەلیف لام میم، دابەزاندنی کتێب هیچ دوو دڵیی تێدا نیە، لە پەروەردگاری جیهانییانەوەیە. ﴿ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، دەبێتە نیهاد (مبتدأ)، ﴿ لَا رَيۡبَ فِيهِ ﴾، (ریب) بە مانای دوو دڵیی دێ.

﴿ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، ئەمـە گـوزارە (خبـر)ی نیهـاد (مبتدأ)ەکـەی پێشـتیە ﴿ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾، لـە سـوورەتی (البقـرة)دا ئـەم تەعبیرە ئاوا هاتـوە: ﴿ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ ﴾، واتـە: ئـەو کتێبـە هیـچ دوو دڵیـی تێدانیـە، ڕێنماییـە بۆ پارێـزکاران، بۆچی لێـرەدا دەفەرمـوێ: ﴿ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾؟.

هـۆکاری جیاوازییەکەیـان ئەوەیـە کـە ئـەم سـوورەتە لـە نێـو کافرەکانـدا دابەزیوە، بۆیـە خـوا ﷻ بـۆ نەهێشـتنی دوو دڵیـی لـە دابەزاندنـی ئـەم کتێبـەدا، دەیبەسـتێتەوە بـەوەوە کـە لـە پـەروەدگاری جیهانییانـەوە دابەزیـوە، بـەڵام لـە سـوورەتی (البقـرة) دا، چونکـە سـوورەتی (البقـرة) بـۆ کۆمەڵگایەکـی مسـوڵمان دابەزیـوەو، لـە نێـو مسـوڵمانان دا دابەزیـوە، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾، ڕێنماییـکارە بـۆ پارێـزکاران، بـەڵام لێرەدا دەفەرموێ: دابەزێنرانـی ئـەم کتێبـە هیـچ دوو دڵیـی تێدانیـە، کـە لـە پـەروەردگاری جیهانییانەوەیـە، واتـە: ئـەم کتێبـە بـۆ هەمـوو خەڵکـی هاتـوە، لـە لایـەن بەخێوکـەرو، ژیێنـەرو، مرێنـەرو، پـەروەردگارو، مشـوورخۆری هەمـوو جیهانییانـەوە.

٢)- ﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ﴾، یان ئایا دەڵێن: هەڵیبەستوە؟ وشەی: ﴿ أَمْ ﴾، لە زمانی عەرەبیی دا، لە (بَل)، لە هەمزەی پرسیارکردن (أ) پێك دێ، واتە: (بَل أَ يَقُولونَ)، بەڵکو ئایا دەڵێن: ﴿ ٱفْتَرَىٰهُ ﴾، هەڵیبەستوە؟ واتە: موحەممەد ﷺ قورئانی هەڵبەستوە؟ ئەم پرسیارکردنە، پێی دەگوترێ: پرسیارکردنی سەرسوڕهێنان (الإستِفهامُ التَّعجِيبي)، بۆیەش بە (فعل المضارع) هێناویەتی، ﴿ أَمْ يَقُولُونَ ﴾، بۆ ئەوەی وێنەکە بخاتە بەرچاو، هەروەها لەبەر ئەوەش کە ئەو قسەیەی ئەوان کاتی خۆی کردوویانە، لە هەموو چاخ و سەردەمەکاندا، ئەو قسە پووچانە بەرانبەر بە موحەممەدو ﷺ بەرانبەر بەو کتێبەی خوا بۆی دابەزاندوە، دووبارە دەبنەوە، بۆیە بە ڕێژگە (صیغة)ی (مضارع) هاتوە.

٣)- ﴿ بَلْ هُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾، بەڵکو ئەو هەقە لە پەروەردگارتەوە، ﴿ بَلْ ﴾، لێرەدا (للإِضْرَابِ الإِبْطَالِي)، بۆ گواستنەوەی پووچەڵکردنەوەییە، ئەم قورئانە نەك هەڵنەبەستراوە، بەڵکو چەسپاوەو هەقە لە پەروەردگارتەوە، هەق بریتیە لە شتی چەسپاو، ڕاست، نەگۆڕ.

٤)- ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ ﴾، بۆ ئەوەی کۆمەڵێك بترسێنی، وریا بکەیەوە، لە پێش تۆدا هیچ ورياکەرەوەو هۆشيارکەرەوەو هیچ ترسێنەریان بۆ نەهاتوە، (قَوم) لە ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا ﴾دا، بریتیە لە کۆمەڵە خەڵکێکی زۆر، کارێك کۆیان بکاتەوە،

ننجا ئەو کارەی کۆیان دەکاتەوە، دەبێتە ڕاگیرکەریان، کە بە تەئکید لێرەدا مەبەست پێی گەلی عەرەبە، کە پێغەمبەر ﷺ یەکەمجار لە نێو ئەواندا ڕەوانە کراوە، هەندێکیش گوتوویانە: (قَوم)، لێرەدا هەموو مرۆڤایەتیی دەگرێتەوە، چونکە هەموو مرۆڤایەتیی بەو ئیعتیبارەی هەموویان بەندەی خوان و، هەموویان پێویستییان بە هیدایەتی خوایە، وەك کۆمەڵێك بن وایە، ننجا ئایا بۆچی موحەممەد ﷺ بۆیان ڕەوان کراوە، تاکو وریایان بکاتەوەو بیانترسێنێ؟.

٥)- ﴿ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴾، بەڵکو ڕێی ڕاست بگرن.

وەك گوتمان: لێرەدا ڕای ڕاسترو بەهێزتر ئەوەیە کە مەبەست پێی نەتەوەی عەرەبە، زانایان باس دەکەن، دەڵێن: نەتەوەی عەرەب سێ بەشن: (**العرب البائدة، العرب العاربة، العرب المستَعْرِبة**).

١/ (**العرب البائدة**): عەرەبیی فەوتاو، وەك گەلی عادو ثەموودو، ئەوانەی خوا لە بەینی بردوون.

٢/ (**العرب العاربة**): ئەو عەرەبانەی کە هەر لە ئەصڵدا عەرەب بوون، نەك گەلێکی دیکە بووبن و فێری زمانی عەرەبیی بووبن، ئەمانیش پێیان دەگوترێ: قەحطانییەکان، کە لە حیجاز بوون، وەك ئەوس و خەزرەج و طەی، ئەوانەی دوای (**سَيلُ العَرِم**) کە بەسەر سەبەءدا هاتوە، بڵاوبوون.

٣/ (**العرب المستعربة**): عەرەبە عەدنانییەکان، ئەوانە ڕۆڵەکانی عەدنانن، کە ئەویش لە وەچەی ئیسماعیلە عليه السلام، ئیسماعیلیش کوڕی ئیبراهیمە عليه السلام، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ إِسْمَٰعِيلَ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾ ﴾مريم.

ئیسماعیل بەڵێ پێغەمبەر بووە، واتە: (نبي) بووەو، (رسول)یش بووەو، (نبيّ) بە هەردووك واتایەکەی (فعيل)ی بە مانای (فاعل) و (فعيل)ی بە مانای (مفعول)، واتە: هەواڵدەریش بووەو هەواڵپێدراویش بووە، هەروەها ڕەوانەکراوی

خـواش بـووە، بـەڵام پەیامەکـەی تایبـەت بـووە بـە خەڵکـە نیزیکەکانـی خـۆی و، بـە ماڵـە خەزوورانیـی، لـە هـۆزی جورهـوم و ئەوانـی دیکـەش، ئنجا عـەرەب بە گشـتیی: خەڵکـی یەمـەن و یەمامـەو بەحرەیـن و، ئەوانـی دیکـەش کـە دوورگـەی عەرەبیـی کـۆی کردوونـەوە، هەموویـان گەڕاونـەوە بـۆ عەرەبـی عەدنانیـی و قەحطانیـی، ئەوانـەی کـە مـاون و، ئەوانـەش هیـچ کامیـان پێغەمبەرێکـی نیزیکیـان بـۆ نەهاتـوە، کـە نیزیـك بـێ لـە ڕۆژگاری موحەممـەدەوە ﷺ، ئـەم زانیارییانـە (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**)، هێناونـی[1].

کـە دەفەرمـوێ: ﴿لِتُنذِرَ قَوۡمٗا﴾، واتـە: لـە دەسـتپێکەوە ئـەوان وریـا بکەیـەوەو بترسـێنی، دوایـی کـۆی مرۆڤایەتییـش، بۆیـە نـەوە لەگـەڵ گشـتگیربوونی پەیامـی پێغەمبـەردا ﷺ تێکناگیـرێ، چونکـە موحەممـەد ﷺ کـە لـە سـەرەتاوە هاتـوە، خـوا ﷻ فەرموویەتـی: ﴿وَأَنذِرۡ عَشِيرَتَكَ ٱلۡأَقۡرَبِينَ ﴿٢١٤﴾﴾الشعراء، دوایـی فەرموویەتـی: ﴿وَإِنَّهُۥ لَذِكۡرٞ لَّكَ وَلِقَوۡمِكَ ﴿٤٤﴾﴾الزخـرف، بـەڵام دوایـی فەرموویەتـی: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ ﴿٢٨﴾﴾سبأ، دیـارە پێغەمبـەر (**محمـد**) ﷺ لـە بازنـەی تەسـکەوە دەسـتی پێکـردوە: خـۆی و خزمەکانـی، بەڵکـو پێشـێ خـۆی و خێزانـی: خەدیجـەو کچەکانـی و، زەیـدی کـوڕی حاریسـەو عەلـی کـوڕی نەبـی تاڵیـب، دوایـی هـاوەڵ و دۆسـتە نیزیکەکانـی، وەك ئەبـوو بەکـری صیددیـق و ئەوانـی دیکـە، دوایـی هـۆزی قوڕەیـش، دوایـی هۆزەکانـی دیکـە، پاشـان هەمـوو گەلـی عـەرەب، دواییـش هەمـوو مرۆڤایەتیـی، بازنـە بـە بازنـە، گرنـگ ئەوەیـە هـەر لـە مەککـەوە، خـوا ﷻ هەواڵیـداوەو، ڕایگەیانـدوە کـە موحەممـەد ﷺ کۆتایـی پێغەمبـەران و ڕەوانـە کراوانـی خوایـە، بـۆ هەمـوو بەشـەر، وەك فەرموویەتـی:

أ- ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا ﴿٢٨﴾﴾سبأ.

واتە: تۆمان نەناردووە مەگەر بۆ تێکڕایی خەڵك موژدەدەر و ترسێنەری.

---

(١) التحرير والتنوير: ٢١، ص٢٠٩.

ب- هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ١٠٧ ﴾الأنبياء.

واتە: تۆمان نەناردووە مەگەر بە بەزەیی بۆ جیهانییان.

ج- هەروەها فەرموویەتی: ﴿ قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا ١٥٨ ﴾الأعراف، بڵێ: ئەی خەڵکینە! من پێغەمبەری خوام بۆ تێکڕاتان، دواییش پەیامەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە نێو هەموو مرۆڤایەتیی دا بڵاو بۆوەو، ئێستاش جگە لەوەی کە یەك لەسەر چواری مرۆڤایەتیی لەسەر ئیسلام حیسابەو بە مسوڵمان دادەنرێن، سێ لەسەر چوارەکەی دیکەش، کەم و زۆر دەنگوباسی پێغەمبەری کۆتایی و پەیام و بەرنامەکەییان پێگەیشتوە، بەڵام بێگومان دەنگ و باسی ئیسلام پێگەیشتن و ڕاست و دروست تێگەیشتنی، دوو شتی جیاوازن و، مەرج نییە هەرکەس دەنگ و باس و هەواڵی ئیسلامی پێگەیشتبێ بەڵگەی لەسەر تەواو کرابێ و بیانووبڕاو کرابێ.

مەسەلەی دووەم:

خستنە ڕووی چەند وەسف و کارێکی خوای بەرزو بێ وێنە، وەك: دروستکردنی گەردوون (ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیان)و، چوونە سەر تەخت و، بەڕێوەبردنی کاروبار لە ئاسمانەوە بۆ زەمین و، دروستکردنی هەموو شتێك بە باشترین شێوەو، دروستکردنی مرۆڤ لە قوڕ، پاشان لە پوختەیەکی تۆو، (واتە: وەچەکەی)و ڕێکخستنی جەستەی و دوای تێرو تەواو بوونی جەستەی، ڕووح بەبەردا کردنی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ
أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ
مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾
ذَٰلِكَ عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٦﴾ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ وَبَدَأَ خَلْقَ
ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ
مِن رُّوحِهِۦ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە: لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾، خوا ﷻ ئەو کەسەیە، ئەو زاتەیە، کە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، لە شەش ڕۆژاندا هێناونە دی.

واتە: خوا ﷻ کۆی گەردوونی بە سەرو خواریەوەو، بە سەرجەم پێکهاتەکانیەوەو ئەوەی دەکەوێتە نێوان سەرو خواریش، کە ئاسمان و زەویین، هەمووی بە شەش قۆناغ هێناونە دی، پێشتریش گوتوومانە: (أَیَّام)، کە کۆی (یَوم)ە، لە زمانی عەرەبییدا، یانی: ماوەیەك لە کات، بەڵام بەپێی عورف و

باوی تێمەی مرۆڤ لەسەر زەوی، (یَوم): یان بە ڕۆژ دەگوترێ، یاخود بە شەوو ڕۆژان دەگوترێ، کە سەرجەم بیست و چوار (٢٤) سەعاتن، ئەویش بریتیە: لە سووڕێکی زەوی بە دەوری خۆی دا، لە بەرانبەر خۆردا، کە شەوو ڕۆژ پەیدا دەبن، ئنجا جاری وایە هەر بە ڕۆژەکەشیان گوتوە: (یَوم)، جاری واش هەیە کە گوتراوە: (یَوْمٍ وَلَيلَةٍ)، شەوو ڕۆژ، جاری واش هەیە بۆ ڕۆژەکە (نَهار) بەکارهاتووەو بۆ شەوەکە شەو (لَیل) لە زمانی عەرەبییدا، جاری واش هەیە (یَوم) بە شەوو ڕۆژەکە گوتراوە، بەڵام لە بەکارهێنانی قورئانداو لە ئەسڵی زمانی عەرەبییدا، (یَوم)، یانی: ماوەیەك لە کات، دەگوترێ: (یَومٌ لَكَ، وَيَوْمٌ عَلَيْكَ)، ماوەیەك، جاری وا هەیە بۆ تۆیە، تۆ تێیدا زاڵ دەبی، تۆ تێیدا هاتت دەبێ، ماوەیەکیش تێیدا شکست دەخۆی و نەهاتت دەبێ، تووشی زیان و ناڕەحەتیی دەبی، هەروەها گوتراوە: (الأَيَّامُ دُوَل)، واتە: ڕۆژەکان دەستاو دەستیان تێدا دەکرێ، دەستاو دەستی دەستەڵات، دەستاو دەستی سەروەت و سامان، (فخر الدين الرازي) لە تەفسیرەکەی خۆی (التفسير الكبير)دا[1]، کە بە (مفاتيح الغيب) ناسراوە، دەڵێ: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: بە شەش قۆناغان، ئەوە ئاماژەیە بۆ شەش حاڵان، چونکە ئاسمان و زەویی و ئەوەی نێوانیان، ئەوانە: سێ شتن، ئنجا هەر کامێکیان حاڵەتێکی تایبەتیی هەبووە، کەواتە: (٣ + ٣ = ٦)، یانی: سیفەتی ئاسمان و، سیفەتی زەمین و، سیفەتی ئەوەی دەکەوێتە نێوانیان، ئەوە سێ، خۆشیان سێ، ئەوە شەش، دەڵێ:

(وَإِلاَّ قَبْلَ السَّمَوَاتِ، لَمْ يَكُن لَيْلٌ وَلاَ نَهَار)، پێش ئەوەی خوا ﷻ ئاسمانەکان بێنێتە دی، (زەوییش هەر دەچێتەوە نێو ئاسمانەکان)، ئەو کاتە نە شەوگار هەبووەو، نە ڕۆژگار.

قسەکەی جوانە، هەرچەندە زۆرێك لە توێژەرەوان و مانا لێکدەرەوانی قورئان، پێیان وابووە: ئەو دەقەی کە دەڵێ: خوای پەروەردگار فڵان شتەی لە یەك

---

(١) ج٢٥، ص١٤٥.

شـەمداو، فڵان شـتەی لـە دووشـەم و، ئـەو شـتانەش لـە ڕۆژەکانی دیکـەی هەفتـەدا، خوڵقانـدوون، وا دەزانـن ئـەو کاتـە شـەممەو یـەك شـەم و دوو شـەم و تاکـو جومعـە هـەر هەبـوون!! کـە لـە ڕاسـتییدا ئـەوە بیرکردنەوەیەکـی سـادەو سـەر کێڵانەیـە، چونکـە دوای ئـەوە ڕۆژەکانـی هەفتـە پەیـدا بـوون، کـە شـەوو ڕۆژ پەیدابـوون، ئنجـا دوای ئـەوەش شـەوو ڕۆژ پەیـدا بـوون، کـە زەوی خولاوەتـەوە بـە دەوری خۆیـدا، لـە بەرانبـەر خـۆردا، کـە خـۆر هەبـووەو، ئاسـمانەکان هەبـوون، کەواتـە: بـەر لـەوەی ئاسـمانەکان و زەوی ببـن، لـە ڕاسـتییدا ڕۆژ بـەو چەمـك و واتایـەی ئێسـتای ئێمـە کـە هەیـە، بوونـی نەبـووە، کەواتـە: مەبەسـت پێـی ئەسـڵی واتایەکەیەتـی، کـە بریتیـە لـە ماوەیـەك لـە کات، نـەك ڕۆژەکانـی هەفتـەو ئـەو دەقـەش کـە لـەو بـارەوە هاتـوە، زانایـان مشـت و مڕی زۆریـان لـە بارەیـەوە کـردووەو جێـی متمانـە نیـە.

٢)- ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ﴾، دوایی خوا ﷻ بەرز بۆوە بۆ سەر عەرش، چووە سەر عەرش، عەرش یانی: تەختی حوکمڕانیی، کە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەمە تەعبیرێکی ڕەمزییە، واتە، خوا ﷻ گەردوونی خستە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، دوای ئەوەی دروستیکرد، سیستمی بۆ داناو، کۆنترۆڵی کرد، هەندێك وایان لێکداوەتەوە، بەڵام ڕاستر وایەو باشتر وایە، بگوترێ: چوونە سەر عەرشی خوا ﷻو بەرزبوونەوەی خوا بۆ سەر عەرشی و نیشتەجێ بوونی لەسەر عەرش و تەخت و بارەگای خۆی، یەکێکە لە سیفەتەکانی خوا ﷻ، کە ئێمە نازانین چۆنە، چونکە وەك چۆن زاتی خوا بۆ ئێمە، چۆنیەتییەکەی دیار نیە، سیفەتەکانیشی بە هەمان شێوە.

ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ﴾ ەوە:

(فخر الدين الرازي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ:

(إِعْلَمْ إِنَّ مَذَاهِبَ العُلَمَاءِ فِي تفسير هَـذِهِ الأَيَـه وَأَمْثَالِهَا عَلَـى وَجْهَيـنِ: أولاً: تَـرْكُ التَّعَـرُضِ إِلـى بَيانِ المُـرادِ، ثَانيـاً: التَّعَـرُضُ إِلَيـهِ، وَالأَوَّلُ أَسـلَمُ وَإِلَـى الحِكمَـةِ أَقـرَبُ).

واتـە: بزانـە کـە بۆچوونـی زانایـان لـە بـارەی ماناکردنـی ئـەم ئایەتـەو هـاو وێنەکانیـەوە، لـە دوو ڕووەوەیـە: ڕووی یەکەمیـان: ئەوەیـە کـە ئەچیـە نێـو وردەکارییەکانـی مەبەسـت لـەو ئایەتـە، دووەمیـان: ئەوەیـە کـە بچیـە نێـو وردەکارییەکانـی، ئنجـا یەکەمیـان سـەلامەتترەو، لـە حیکمەتیشـەوە نزیکتـرە.

کەواتـە: بۆچوونـی هەندێك لەوانـەی کـە لـەم ڕۆژگارەدا بەسـەلەفیی ناسـراون و، پێیـان وایـە ئیمـام فەخرەددینـی ڕازیـی بـە ڕەهایـی لەگـەڵ تەئویـل دایـە، ڕاسـت نیە، ئەوەتـا دەڵـێ: بۆچوونـی یەکەمیـان کـە تەئویـل نەکـرێ و، نەچیـە نێـو وردەکاریـی واتایەکەیـەوە، سـەلامەتترەو، لـە حیکمەتیشـەوە نیزیکتـرە، چونکـە کارەکانـی خـواو سـیفەتەکانی خـوا ﷻ لـە سـەرووی عەقڵـی مرۆڤـەوەن، بۆیـە شـتێك مەگـەر بـە ئاشـکرا دیـار بـێ، کـە مەبەسـت پێـی سـیفەتێکی خـوا نیـە، بەڵکـو مەبەسـت پێـی گەیاندنـی واتایەکـی دیکەیـە، ئەگەرنـا نابـێ بچیـە نێـو وردەکاریـی مانایەکەیـەوە، بـۆ وێنـە:

أ- ﴿يَدُ ٱللَّهِ فَوۡقَ أَيۡدِيهِمۡۚ ...﴿١٠﴾﴾ الفتح.

ب- ﴿فَإِنَّكَ بِأَعۡيُنِنَاۖ ...﴿٤٨﴾﴾ الطور.

ج- ﴿وَلِتُصۡنَعَ عَلَىٰ عَيۡنِيٓ ﴿٣٩﴾﴾ طه.

د- ﴿يَوۡمَ يُكۡشَفُ عَن سَاقٖ ...﴿٤٢﴾﴾ القلم.

---

(١) التفسير الكبير: ج٢٥، ص١٤٥.

لەم شوێنانەدا هەر دیارە کە خوا ﷻ مەبەستی نیە، سیفەتێکی خۆی باس بکات، چونکە هەر کامێك لەو ئایەتانە تەنیا لە یەك شوێندا هاتوون، نەك وەك باسی سیفەتەکان لە چەندان ئایەت دا هاتبن، بەڵکو مەبەست پێیان گەیاندنی واتایەکی دیکەیە، کە لە زمانی عەرەبیی دا، ئەو جۆرە تەعبیرانە بەکارهاتوون، ئنجا ئەو جۆرە شوێنانە ئاساییە بچیە نێو وردەکارییەکانیانەوە، لە زمانی عەرەبییدا:

أ- ﴿يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴿١٠﴾﴾الفتح، بە مانای چاکەی خوا ﷻ بەسەر چاکەی ئەوانەوەیە، یان: دەسەڵاتی بەسەر دەسەڵاتی ئەواندا، دەشکێ.

ب- ﴿فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا...﴿٤٨﴾﴾الطور، تۆ لە ژێر چاودێریی ئێمە دای.

ج- ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ ...﴿٤٢﴾﴾القلم، ئەو ڕۆژەی ڕۆژێکی تووش و مەترسیدارەو، ڕۆژێك کە خەڵك دەلینگان هەڵبکاو لێی ڕابکات، لە مەترسییەکانی.

بەڵام: ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾، کە لە حەوت شوێنان لە قورئاندا هاتوە، وەك ئێستا لە یادم بێت، ئەوە پێویست ناکات بچیە نێو وردەکارییەوەو تەئویل بکرێ، بەڵکو دەبێ بڵێین: ئەوە سیفەتێکی خوایەو، واتایەکەشی بەو شێوەیە کە بۆ خوا ﷻ شایستەیە.

٣)- ﴿مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ﴾، ئێوە جگە لە وی (خوا) هیچ سەرپەرشتیارو هیچ تکاکارێکتان نیە.

﴿مِن﴾، لێرەدا: ﴿مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ﴾، (مِن: الإبتِدَائِيَّة) بۆ دەستپێکردنە، ﴿مِّن دُونِهِۦ﴾، (دُونِهِ)، یانی: (غَيرِه)، جگە لەو، (مِن)ی دووەم،﴿مِن وَلِيٍّ﴾، زیاد کراوە بۆ جەختکردنەوە، واتە: هیچ جۆرە سەرپەرشتیارو هیچ جۆرە تکاکارێك نیە، واتە: (لاَ يُوجَدُ لَهُم مِن مَعبُودِيهِم الَّذِينَ يَعْبُدُونَهُم، غَيرُ اللهِ وَلِيٌّ وَلا شَفِيع)، واتە: ئەو پەرستراوانەی کە لە جیاتی خواو جگە لە خوا، دەیانپەرستن، هیچ سەرپەرشتیارو مشوورخۆرو هیچ تکاکارێکیان نیە، لە نێویاندا (لە نێو پەرستراوەکاندا)، نەگەرنا،

خـوا ﷻ بەڵـێ سەرپەرشـتیارە، بـەڵام شـەفاعەت نـاکات، تاکـو بگوتـرێ: جگـە لـە خوا شـەفاعەتکاریان نیـە، بەڵکـو واتـە: لـە نێـو پەرسـتراوەکان دا کـە جگـە لـە خـوا دەیانپەرسـتن، هیـچ سەرپەرشـتیارو تکاکاریـان نیـە.

٤)- ﴿أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴾، ئایا بیرتان ناکەوێتەوە و، پەند وەرناگرن و فێرنابن؟

ئنجـا خـوا دێتـە سـەر باسـی سـیفەتێکی دیکـەی خـۆی، دوای ئـەوەی باسـی وەدیهێنانـی ئاسـمانەکان و زەویـی و ئـەوەی نێوانیانـی کـرد، لـە شـەش قۆناغـدا، دوایـی باسـی چوونـە سـەر تەخـت و عەرشـی خـۆی کـرد، ئنجـا باسـی ئەوەشـی کـرد: لـە نێـو پەرسـتراوەکاندا کـە دەیانپەرسـتن، هیـچ پەرسـتراوو سەرپەرشـتیارو تکاکارێکیـان نیـە، دوایـی دەفەرمـوێ:

٥)- ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾، کاروبار بەڕێوە دەبات لەسەرێوە تاکو خوارێ، (ٱلسَّمَآءِ)، واتە: سەرێ، (ٱلْأَرْضِ)یش، واتە: خوارێ، واتە: لە سەرەوەی دروستکراوەکانیەوە تاکو خوارێیان، خوا ﷻ کاروباریان بەڕێوە دەبات.

﴿يُدَبِّرُ﴾، (التَّدبِيـر: التَّفْكِيـر فِـي إِصْـدَارِ فِعْـلٍ مُتْقَـنٍ أَوَّلِـهِ وَآخِـرِهِ)، (تَدبِیـر): بریتیـە لـە بیـر کردنـەوە، لـە ئەنجامدانـی کارێکـی ڕێـك و پێـك، لـە سـەرەتایەوە تاکـو کۆتایـی، (الأمر)، ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ﴾، (الأمـر)، (الحـالُ والشـأن)، (الأمـر)، مەبەسـت پێـی حـاڵ و باڵـی دروسـتکراوەکانەو، ڕێـك و پێکییانـە، ئنجـا ﴿ٱلْأَمْرَ﴾، کـە (أل) ناسـاندنی لەسـەرە، بـۆ جینسـەو تێکـڕای تاکەکانـی کاروبـار دەگرێتـەوە، ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ﴾، یانـی: هەمـوو کاروبـارەکان، لـە سـەرێوە بـۆ خـوارێ، یاخـود لـە ئاسـمانەوە بـۆ زەوی بەڕێـوە دەبـات، کـە دەفەرمـوێ: ﴿مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾، (مِـن) بـۆ دەسـتپێکردنە، ﴿إِلَى﴾، بـۆ کۆتاییـە، (مِـن لِلإبتِـداءِ، وَإِلَـى لِلإنتِهـاء)، ئنجـا مەبەسـت لـەو دوو پیتـە، کـە یەکێکیـان بـۆ دەسـت پێکردنـە و، یەکێکیـان بـۆ کۆتایـی پـێ هێنانـە، گشـتگیر پێشـاندانی مشـوورخواردنی خـواو، سەرپەرشـتییکردنی خوایـە، بـۆ جیهانییـەکان، بـۆ هەمـوو گـەردوون، بـە سـەرو خواریـەوە.

٦)- ﴿ ثُمَّ يَعۡرُجُ إِلَيۡهِ فِي يَوۡمٖ كَانَ مِقۡدَارُهُۥٓ أَلۡفَ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴾، دوایی دەرەنجامی ئەو سەرپەرشتییکردن و مشوورخواردنە، بۆ لای بەرز دەبێتەوە، لە ڕۆژێکدا کە ئەندازەکەی هەزار (١٠٠٠) ساڵە، لەوەی ئێوە دەیژمێرن، کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ يَعۡرُجُ إِلَيۡهِ ﴾، (عُرُوج)، بە مانای (صُعُود)ە، بەرزبوونەوە، ﴿ يَعۡرُجُ إِلَيۡهِ ﴾، بۆ لای بەرز دەبێتەوە.

ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی ﴿ ثُمَّ يَعۡرُجُ إِلَيۡهِ فِي يَوۡمٖ كَانَ مِقۡدَارُهُۥٓ أَلۡفَ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴾ ەوە:

کە خوا دەفەرموێ: لە ڕۆژێك دا بەرز دەبێتەوە، ئایا تەنیا بەرزبوونەوەکە لە ڕۆژێك دایە؟ یاخود تەدبیر و مشوورخۆرییەکەش هەر لەو ڕۆژە دایە، کە ئەندازەکەی بریتیە: لە هەزار (١٠٠٠) ساڵ، بەپێی ژماردنی ئێمە؟

هەردوو واتایەکە دەگەیەنێ و، لە سوورەتی (الحج)یشدا، هەمان تەعبیر هاتوەو لە قورئان دا، تەنیا لەو دوو شوێنەدا باسی ئەوە هاتوە، کە ڕۆژێکی لای خوا ﷻ بە هەزار ساڵی لای ئێمە هەیە، دەفەرموێ: ﴿ وَيَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِ وَلَن يُخۡلِفَ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥۚ وَإِنَّ يَوۡمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلۡفِ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ ﴾الحج، پەلەت لێ دەکەن بە هاتنی سزا و، خوا بەڵێنی خۆی دوا ناخات، بەڵام ڕۆژێك لە لای پەروەردگارت بە ئەندازەی هەزار (١٠٠٠) ساڵە، لەوەی ئێوە دەیژمێرن.

ئنجا ئایا مەبەست لەو ڕۆژە چییە؟ چونکە لە سوورەتی (المعارج)دا، دەفەرموێ: ﴿ تَعۡرُجُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ إِلَيۡهِ فِي يَوۡمٖ كَانَ مِقۡدَارُهُۥ خَمۡسِينَ أَلۡفَ سَنَةٖ ﴿٤﴾ ﴾، فریشتەکان و ڕووح (کە جیبریلە) بۆ لای بەرز دەبنەوە، لە ڕۆژێکدا ئەندازەکەی پەنجا هەزار (٥٠٠٠٠) ساڵە.

بەپێی سیاق دەزانرێ کە ئەو ڕۆژە پەنجا هەزار (٥٠٠٠٠) ساڵییە، لە قیامەتدایە، بەڵام ئەو ڕۆژە هەزار (١٠٠٠) ساڵییە، خوای پەروەردگار نەیبەستۆتەوە بە قیامەتەوە، بەڵکو لە ئێستای ژیانی ئێمەدایە، کە ژیانی دنیایە.

زانایـان لـەو بـارەوە زۆریـان قسـە کـردوە، کـە ئایـا ئـەو ڕۆژە کـە ئەندازەکـەی هـەزار (١٠٠٠) سـاڵە، لـەوەی کـە ئێمـە دەیژمێریـن، کـە لـەو دوو ئایەتـە موبارەکـەدا هاتـوە، مەبەسـت پێـی چییـە؟

أ- هەندێکیان گوتوویانە: کە دەفەرموێ: هەزار (١٠٠٠) ساڵ، واتە: کات لە لای خوا ﷻ، وەك کات لە لای ئێوە نیە، کە بە تەئکید وایەو، خوا ﷻ لە دەرەوەی کات و شوێن (زمان، مکان)ە، خوا ﷻ (مُسْتَوٍ عَلَى عَرْشِهِ، بَائِنٌ عَنْ خَلْقِهِ)، خوا ﷻ لەسەر تەختی خۆیەتی و لە دەرەوەی جوغزی دروستکراوەکانیەتی، بۆیە ئەو سیستم و یاسایانەی گەردوونیان پێ بەڕێوەدەچێ، خوای پەروەردگار ناگرنەوە، خوا خۆی بەدیهێنەر و پەیداکەر و خاوەنی گەردوون و، ئەو سیستم و یاسایانەیە کە لە گەردووندا دایناون.

ب- هەندێك گوتوویانە: بۆ زۆرییە، واتە: کات لە لای خوا ﷻ، ڕۆژێکی لای خوا ﷻ بە هەزار (١٠٠٠) ساڵی ئێوەیە، مەبەست هەزار (١٠٠٠) ساڵی دیارییکراو نیە، واتە: ڕۆژێکی لای خوا ﷻ ژمارەیەکی زۆرە لە کات، لە لای ئێوە.

ج- هەندێك گوتوویانە: بە دیارییکراوی مەبەست ئەوەیە ڕۆژێ کە خوا کاروباری گەردوونی پێ بەڕێوە دەبات، بە ئەندازەی هەزار (١٠٠٠) ساڵی ئێوەیە، واتە: هەر ڕۆژێکی لای خوا ﷻ و، لە لای خوا کە ڕۆژێك تێدەپەڕێ، لە لای ئێمە هەزار (١٠٠٠) ساڵ تێ دەپەڕێ.

د- هەندێکیشیان گوتوویانە: مەبەست پێی قیامەتە، دوای ئەوەی خوا ﷻ کاروباری گەردوون بەڕێوە دەبات، لە ڕۆژی قیامەتدا، کە دەرئەنجامی کاروبارەکان بۆ لای خوا بەرز دەبێتەوە، ئەندازەکەی هەزار (١٠٠٠) ساڵە، بە ژماردنی ئێمە.

بـەڵام وایێدەچێ زیاتـر مەبەسـت پێی ئێسـتا بێـت و، ڕۆژە پەنجا هـەزار (٥٠،٠٠٠) سـاڵییەکەش مەبەسـت پێـی قیامەتـە، کـە لـە سـیاقەکەیەوە دیـارە، ئـەوەش کـە ڕۆژێـك لـە لای خـوا ﷻ هێنـدەی هـەزار (١٠٠٠) سـاڵی لای ئێمەیـە، ئایا مەبەسـت پێـی زۆرییـە، یـان مەبەسـت پێـی شـتێکی دیارییکـراوە؟ هـەردووك ئەگـەرەکان هـەن.

منیش وای تێدەگەم: کە خوا ﷻ دەیەوێ پێشانمان بدات: پێوەری کات لە لای خوا ﷻ جیایە لە پێوەری کات لە لای ئێمە، با ئێمە وانەزانین کە پێوەری ئێمە و تێڕوانینی ئێمە، دەگونجێ بگشتێنرێ و حوکمی پێبدرێ، بەسەر هەموو دروستکراوەکانی خوادا، نەخێر، ئێمە مەحکوومی کات و شوێنێکی دیاریکراوین، کە بریتیە: لە ژیانی سەر زەوی، زەوی ئێمەش یەکێکە لە نۆ خڕۆکەکەی بە دەوری خۆردا دەخولێنەوەو، کۆمەڵەی خۆر پێکدێنن و، خۆریش یەکێکە لە ئەستێرەکانی کەهکەشانی کاکێشان، کە گەردووناسان ژمارەی ئەستێرەکانی کاکێشان بە (یەك تریلیۆن) واتە: هەزار (١٠٠٠ ملیار) ئەستێرە مەزندە دەکەن و، ژمارەی کەهکەشانەکانی نێو گەردوونیش بە هەزار ملیار (ئەك تریلیۆن) مەزەندە دەکەن.

٧)- ﴿ذَٰلِكَ عَٰلِمُ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ﴾، ئەو زانای پەنهان و ئاشکرایە.

خوا ﷻ دوو سیفەتی دیکەی خۆی دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ﴾، ئا ئەوە کە وەسفکرا، ئا ئەو خوایە ﷻ، زانای پەنهان و ئاشکرایە، واتە: زانای هەموو ئەو شتانەیە کە پەنهانن و، هەموو ئەو شتانەشە کە بیندراو و بەرهەستن.

٨)- ﴿ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾، باڵا دەستی میهرەبانە، باڵا دەست و زاڵە، هەموو دروستکراوەکانی کۆنترۆڵکردوون و، لە ژێر ڕکێفی دەستەڵاتی ویدان و، میهرەبانیشە، بە میهرەبانیی خواو بە بەزەیی و بەخشندەیی خواوە، ئەم گەردوون و کەون و کائیناتە بەڕێوە دەچێ.

٩)- ﴿ٱلَّذِيٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقَهُۥ﴾، ئەو کەسەی دروستکردنی هەموو شتێکی بە باشترین کردوە، سیفەتێکی دیکەی خۆی بەیان دەکات: خوا ﷻ ئەو زاتەیە کە هەر شتێکی دروستیکردوە، بە باشترین شێوە دروستیکردوە، وشەی: ﴿خَلَقَهُۥ﴾، خوێندراویشەتەوە: (خَلْقَهُ)، (الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيءٍ خَلْقَهُ)، واتە: دروستکردنی هەر شتێکی بە باشترین شێوە کردوە، یاخود: هەر شتێکی دروستیکردوە، بە باشترین شێوە دروستیکردوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِيٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقَهُۥ﴾، یان (خَلْقَهُ)، ئەمیش دیسان گوزارە (خبر)یە، بۆ ناوی ئاماژە کە نیهاد (مبتدأ)ەو لە پێشدا هات: ﴿ذَٰلِكَ﴾،

﴿ ذَٰلِكَ عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، یانی: (ذَلِكَ الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيءٍ خَلَقَهُ)، کە دەفەرموێ: (الَّذِي أَحسَنَ كُلَّ شَيءٍ خَلَقَهُ)، یان: ﴿ خَلَقَهُۥ ﴾، (الإِحْسَانُ: جَعلُ الشَّيءِ حَسَناً أي: مَحمُوداً غَيرَ مَعِيبٍ)، (إِحْسَان) بریتیە: لەوەی شتێك چاك بکرێ و، ستایشکراو بێ و عەیبدار نەبێ، کەواتە: خوا ﷻ هەر شتێکی دروستیکردوە، بە باشترین شێوە دروستیکردوە، لە قەدەر ژیانی دنیا، ئەگەرنا وەنەبێ توانای خوا ﷻ هەر ئەوەندەبێ، کە لە دنیادا دروستیکردوە، بەڵکو بە نسبەت ژیانی دنیاوە، باشترینە، ئەگەرنا بە نسبەت بەهەشتەوەو، بە نسبەت قۆناغی کۆتایی و ڕۆژی دواییەوە، بێگومان خوا ﷻ شتی باشتر دەخوڵقێنێ، بەڵام هی ئێرە لە قەدەر ئێرەیە، هی ئەوێش لە قەدەر ئەوێیە، هی ئێرە لە قەدەر ژیانێکی کاتییەو، بۆ تاقیکردنەوەی مرۆڤەکانە، هی ئەوێش لە قەدەر ژیانێکی هەمیشەیی و نەبڕاوەیە.

١٠)- ﴿ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴾، دەستیکردوە بە دروستکردنی مرۆڤ لە قوڕ، واتە: سەرەتای دروستبوونی مرۆڤ لە قوڕەوە بووە، کە لێرەدا وشەی: ﴿ ٱلْإِنسَٰنِ ﴾، مەبەست پێی جینسە، سەرەتای دروستکردن و دەستپێکەکەشی بریتیە: لە دروستکردنی ئەصڵی مرۆڤ، کە ئادەمە ؑ، ئادەم ڕاستەوخۆ لە قوڕ دروستکراوەو، قوڕیش بریتیە لە: (گڵ + ئاو)، ئێمە لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا، بە تەفصیڵ باسی دروستکردنی ئادەممان ؑ کردوە، باسی بەسەرهاتی ئادەممان کردوە، کە خوا ﷻ لە شوێنێك دەفەرموێ: لە گڵ، لە شوێنێك دەفەرموێ: لە ئاو، لە شوێنێك دەفەرموێ: لە قوڕ، لە شوێنێك دەفەرموێ: ﴿ مِن صَلْصَٰلٍ كَٱلْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ ﴾الرحمن، لە شوێنێك دەفەرموێ: ﴿ مِن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ ﴾الحجر، ئەوانە هەموویان قۆناغەکانی دروستبوونی جەستەی ئادەمن، کە بەو قۆناغانەدا تێپەڕیوە، هەروەها لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (المؤمنون)دا، لەوێشدا دیسان هەم لە ڕووی زانستییەوە، هەم لە ڕووی وەحییەوە، باسی دروستکردنی مرۆڤمان کردوە بە گشتیی و، ئادەم ؑ بابی مرۆڤایەتیی و، هاوسەرەکەشی حەووا بە تایبەت.

١١)- ﴿ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴾، دوایی خوا ﷻ وەچەی ئەو مرۆڤەی (ئەو یەکەم مرۆڤەی)، لە پوختەیەك لە ئاوێکی بێزلێکراو، یان: ئاوێکی بە کەم دانراوو بە

کەم تەماشاکراو، وەچەکەی خستەوەو، لەوە دروستیکرد، وشەی (نَسْل): بە مانای وەچە (ذُرِّيَّة) دێ، چونکە وەچە لە ئەصڵەکەی جیا دەبێتەوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ ﴾، ﴿ مِن ﴾ لـە (مـن سـلالة)دا، بـۆ دەسـت پێکـردن، (إبتدائية)یـە، بـەڵام (مـن) لـە: ﴿ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴾دا، بـۆ بەشـێکە، چونکـە نوتفـەی مـرۆڤ، لـە هەمـوو ئاوەکـە دروسـت نابێ، بەڵکـو لـە زیندەوەرێکـی زۆر بچـووك کـە بەچـاو نابینـرێ (حَيْمَـن)، حەیوانـی مەنەویـی، کـە ئەویش یـەك دەگرێ لەگـەڵ هێلکۆڵـە (بویضـة) لـە نـاوی ئافرەتـدا، لـەو دووانـە نوتفـە دروسـت دەبـێ.

١٢)- ﴿ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ﴾، دوایی خوا ﷻ جەستەی مرۆڤی ڕێکخست و لە ڕووحی خۆی فووی پێداکرد، کە دەگونجێ مەبەست پێی جەستەی ئادەم بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی جەستەی هەر مرۆڤێك بێ، کە لە ئەنجامی ئاوێکی قێزەون، (واتە: لە تۆو) دروست دەبێ.

دوای ئـەوەی خـوا جەسـتەکەی ڕێکخسـت، ﴿ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ﴾، لـە ڕووحێـك کـە تایبەتـە بـە خۆیـەوەو، لـە جینسـی مـاددە نیـە، فـووی بـە بـەردا کـرد، (التَّسـوِيَةُ: التَّقْوِيـمُ)، مەبەسـت (تسـوية) ڕێکخسـتن و چاککردنـە، کـە ئەگـەر ئـادەم بـێ، واتـە: دوای ئـەوەی جەسـتەکەی ڕێکخسـت و، ئەگـەر وەچەکەشـی بـێ، واتـە: دوای ئـەوەی نوتفـە دەبێتـە عەلەقـەو، عەلەقـە دەبێتـە موضغـە و، موضغـە دەبێتـە ئێسـقان و، ئێسـقان بـە گۆشـت و ماسـوولکە دادەپۆشـرێ و، بـە کەڵکـی ئـەوە دێ کـە ڕووحـی بـە بـەردا بکـرێ، پاشـان ڕووحـی دێتـە بـەرێ، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴿١٤﴾ ﴾المؤمنـون، دوایـی وەك دروسـتکراوێکی دیکـە پێمانکەیانـد، بەرزیـی و پێـز بـۆ خـوای باشـترین بەدیهێنـەر.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَنَفَخَ فِيهِ ﴾، (النَّفْـخُ: تَمْثِيـلٌ لِسَـرَيَانِ الـرُّوحِ فِـي الجَسَـدِ)، (نَفـخ): نواندنێکـە، پێشـاندانێکە بـۆ چۆنیەتیـی ڕووح کـە دەچێتـە نێـو جەسـتەوەو پێیـدا دەڕوات، خـوای پـەروەردگار دەیـەوێ ئەوەمـان بخاتـە بەرچـاو، وەك چـۆن تـۆ

فوو لە شتێك دەكەی بەخێرایی، ئاواش بە خێرایی ئەو ڕووحە، بە بەر ئەو جەستەیەدا كراوە، كە ئەو ڕووحەش دروستكراوێكی خوایە، بەڵام دروستكراوێكی تایبەتەو، خوا ﷻ تەنیا خۆی چییەت و چۆنییەتەكەی دەزانێ.

١٣)- ﴿وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ﴾، بیستن و چاوەكان و عقڵەكانی بۆ دانان، دوای ئەوەی كۆرپەلە گەورە دەبێ، ئەو هەستەوەرانەی پەیدا دەبن، كە دیارە هیچیان بەكارناهێنێ تاكو لە دایك دەبێ، یەكەمجار دەبیستێ، هەستی بیستن بەكاردێنێ، دوایی دەبینێ، دوایی عەقڵ و هۆشی دەكەوێتە كار، عەقڵ و هۆشی بژاردەیی ویستەنیی (الإختياري الإداري)، نەك كارپێكردنی ئەو كۆئەندامانەی لە مێشكەوە فەرمانیان بۆ دێ، ئەوە دیارە هەر لەسەرەتاوە دەست بەكار دەبن.

١٤)- ﴿قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ﴾، واتە: حاڵی ئێوە بریتیە لە كەم سوپاسگوزاریی، ﴿قَلِيلًا مَّا﴾، ئەم: (مَّا)یە، بۆ تەئكید كردنەوەیە، واتە: (شُكراً قَلِيْلاً تَشْكُرُون)، واتە: ئێوە سوپاسكردنێكی كەم، سوپاسی خوا ﷻ دەكەن، كە ئەو سوپاسە كەمەش، هی ئەو بەندانەیە كە بۆ خوا صوڵحاون و، وەفادارن بۆ خوا ﷻ.

مەسەلەی سێیەم:

نکووڵیکردنی بێبڕوایان لە زیندوو بوونەوەو، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە فریشتەی مەرگ، گیانیان دەکێشێ و، باسی سەرشۆڕیی و زەبوونیی تاوانباران لە بەرانبەر خواداو، دان بە تاواندا هێنانیان و داواکردنی گێڕانەوەیان بۆ ژیانی دنیاو، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوا نەیویستوە زۆریان لێ بکات، ئەگەرنا دەیخستنە سەر ڕێی ڕاست و، سەرزەنشتکرانی بێبڕوایان، لە دۆزەخداو، نائومێد کردنیان لەلایەن خواوە ﷻ:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِي ٱلۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِي خَلۡقٖ جَدِيدِۢۚ بَلۡ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمۡ كَٰفِرُونَ ۝١٠ قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِي وُكِّلَ بِكُمۡ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ ۝١١ وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلۡمُجۡرِمُونَ نَاكِسُواْ رُءُوسِهِمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ۝١٢ وَلَوۡ شِئۡنَا لَأٓتَيۡنَا كُلَّ نَفۡسٍ هُدَىٰهَا وَلَٰكِنۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ مِنِّي لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ۝١٣ فَذُوقُواْ بِمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَآ إِنَّا نَسِينَٰكُمۡۖ وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ۝١٤﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِي ٱلۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِي خَلۡقٖ جَدِيدِۢ﴾، هەروەها گوتیان: ئایا ئەگەر لە زەوییدا ونبووین، ئایا لە نوێ دروستدەکرێینەوە؟!.

کە دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوٓاْ﴾، دیارە بکەر (فاعل)ەکەی کێیە، ﴿وَقَالُوٓاْ﴾، یانی: ئەوانە گوتیان کە پێشتر قسەیان لە بارەوە کراوەو، (و)ەکە بۆ گێڕانەوەی ئەو ڕستەیە، بۆ سەر ڕستەکانی پێشێ، واتە: بێبڕوایەکان و هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، گوتیان، ئەمە بە سیاق دەزانین و، بەوەی دوایی دەزانین کە (قَالُوا) بکەر (فاعل)ەکەی کێیەو، کێ وایگوتوەو بێژەرەکە کێیە؟

﴿ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِي ٱلۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِي خَلۡقٖ جَدِيدِۭ ﴾، بە پرسیار لێکردنی نکووڵییلێکەرانەوە، گوتیان: ئایا ئێمە کاتێک لە زەوییدا ون بووین، جارێکی دیکە لە نوێ دروست دەکرێینەوە؟ ئنجا هەر کام لە: ﴿ أَءِذَا ﴾، ﴿ أَءِنَّا ﴾، بە شێوەیەکی دیکەش خوێنراونەوە: (**وَقَالُو إِذَا ضَلَلْنَا فِي الأَرض إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيد؟**)، بە شێوەی پرسیارکردن، کە واتایەکەیان هەر یەکە، تەنیا بەپێی خوێندنەوەی یەکەم هەمزە (أ)یەك لە هەر کامیاندا زیاد دەبێ، کە هەمزەی پرسیارکردنی نکووڵییلێکەرانەیە، هەڵبەتە ئەگەر هەمزەکەش لابچێ، دیسان هەر دەبێتەوە بە پرسیارکردنی نکووڵییلێکەرانە.

﴿ ضَلَلۡنَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، واتە: (**فُقِدْنَا**)، یاخود (**غِبْنَا**)، ئەگەر ون بووین، ئەگەر پەنهان بووین لە زەوییدا، مەبەستیان ئەوە بووە کە جەستەیان دەبێتەوە بە خاك، ئایا جارێکی دیکە لە نوێ دروست دەکرێینەوە؟ خوا ﷻ لە وەڵامیاندا دەفەرموێ:

٢)- ﴿ بَلۡ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمۡ كَٰفِرُونَ ﴾، بەڵکو ئەوان بە دیداری پەروەردگاریان بێبڕوان، ئەمە: (**إِضْرَابٌ عَنْ كَلامِهِم أي: لَيْسَ إِنْكَارُهُمُ البَعْثَ لِلإِسْتِبْعَادِ وَالإِسْتِحَالَةِ، إِذِ الدَّلائِلِ وَاضِحَةٌ، لَكِنَّ البَاعِثَ عَلَى الإِنكار، كُفْرُهُم: بِلِقَاءِ اللهِ ﷻ**)، ئەمە گواستنەوەیە لە قسەکەیانەوەو پاڵ پێوەنانی قسەکەیانە، واتە: نکووڵیکردنیان لە زیندوو بوونەوە، لەبەر ئەوە نیە کە دوورەو مەحاڵە، چونکە بەڵگەکان زۆر ڕۆشنن، بەڵکو هاندەریان بۆ نکووڵییکردن لە زیندوو بوونەوە، ئەوەیە کە بڕوایان بە دیداری خوا نیەو، حەز بە دیداری خوا ﷻ ناکەن.

٣)- ﴿ قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِي وُكِّلَ بِكُمۡ ﴾، بڵێ: ئەو فریشتەیەی مردن، کە پێتان سپێردراوە، دەتانمرێنێ.

(**يَتَوَفَّىٰكُم**)، واتە: (**يُمِيتُكُم**)، (**وُكِّلَ بِكُمۡ**)، (**أي: وكُلِّ بِقَبضِ أَرْوَاحِكُم**)، واتە: کێشانی گیانەکانی ئێوەی پێ سپێردراوە.

٤)- ﴿ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴾، دواییش بۆ لای پەروەردگارتان دەگێڕدرێنەوە، مەبەست لەم تەعبیرە ئەوەیە کە خوا ﷻ لەبەر ئەوەی لە شوێنەکانی دیکە، زۆر ئەو قسەیانی بەرپەرچداوەتەوە، کە گوتوویانە: ئایا ئێمە زیندوو دەکرێینەوە، دوای ئەوەی بووینەوە خاك و ون بووین لە زەوییدا؟ لێرەدا خوا ﷻ بە پێویستی زانیوە ئەو حاڵەتەی ئەوان لە بەرانبەریدا دەستە پاچەن، کە بریتیە لە گیان کێشرانیان لەلایەن فریشتەی مردنەوە، ئەوەیان بخاتە بەر چاو، یانی: ئێوە چۆن ژیانەکەتان بە دەست خۆتان نیە، کەی پەیدادەبن و کەی کۆتایی بە ژیانتان دێ، بە هەمان شێوەش دروستکران و زیندووکرانەوەو هێنانەوەشتان، دیسان بە دەست خۆتان نیە، بە دەست ئەو زاتەیە کە لە سەرەتاوە ئێوەی دروستکردووەو، ئێوە لادەباو دەمرێنێ و، دواییش هەر خۆی زیندووتان دەکاتەوە.

٥)- ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ ﴾، ئەگەر تۆ ببینی کاتێك کە تاوانباران سەری خۆیان دانەواندووەو، شۆڕ کردوە، لە لای پەروەردگاریان.

ئەگەر تۆ ئەو حاڵەتە ببینی، حاڵەتێکی زۆر سامناك دەبینی، چونکە وەڵامی (لو) فرتێندراوە بۆ ئەوەی زەین بڕوا بۆ هەموو ئەو ئەگەرانەی کە لەگەڵیدا دەگونجێن.

(نَكَّسَ رَأْسَهُ: طَأطَأهُ، وَالنَّاكِسُ الَّذِي يَجْعَلُ أعلَى شَيءٍ إلَى أسْفَل)، (نَكَّسَ رَأْسَهُ) واتە: سەری دانەواند، (نَاكِس) کەسێکە سەرەوەی شتێك بخاتە ژێری، ژێریشی بخاتە سەری، واتە: سەری خۆیان دانەواندووەو شۆڕکردوە، کە ئەمە بە تەئکید مەبەست پێی زەبوونیی و پەشێمانییە.

کە دەفەرموێ: ﴿ عِندَ رَبِّهِمْ ﴾، واتە: لە شوێنێك کە تەنیا دەسەڵاتی پەروەردگاری لێیە، ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە، بیانبەنە خزمەت پەروەردگاریان و ئەو شەرەفەیان پێ نابڕێ، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە لەوێ جگە لە دەسەڵاتی خوا، هیچ دەسەڵاتێکی دیکە نیە، لە حزوور پەروەردگاریانداو، لەو شوێنەی کە تەنیا دەسەڵاتی پەروەردگاری لێیە، سەریان نزم و نەوی دەبێ.

٦)- ﴿رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا﴾، دەڵێن: پەروەردگارمان! دیتمان و بیستمان، واتە: ئەوەی کە پێشتر نکووڵییمان لێدەکرد، ئێستا ئەوە دیتمان بە چاوی خۆمان و، ئەوەش کە وەرمان نەدەگرت لە پێغەمبەران (عَلَیْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) ئەو پەیامە، ئەوە ئێستا بیستمان، بۆمان دەرکەوت: ڕاستبووە.

لێرەدا (رَأَیْنَا، وَسَمِعْنَا)، هەردووکیان بەرکار (مفعول بە)ەکەیان فڕتێنراوە، چونکە مەقام دەلالەتیان لەسەر دەکات، واتە: (رَأَیْنَا مَا کُنَّا نُنْکِرُهُ وَسَمِعْنَا مَا کُنَّا نَرْفُضُهُ)، ئەوەی کە نکووڵییمان لێدەکرد، ئەوە بینییمان، [کە پاداشت و سزای خوایە، بە هەشتە، دۆزەخە]، ئەوەش کە کاتی خۆی ئێمە لە پێغەمبەرانمان (عَلَیْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) وەرنە دەگرت، ئێستا بیستمان و، دەزانین کە هەقە.

٧)- ﴿فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا﴾، ئنجا بمانگێڕەوە، کردەوەی باش بکەین، واتە: بمانگێڕەوە بۆ ژیانی دنیا، یاخود جارێکی دیکە بمانگێڕەوە بۆ تاقیکردنەوە، بمانخەوە تاقیکردنەوەیەکی دیکە.

٨)- ﴿إِنَّا مُوقِنُونَ﴾، بێگومان ئێمە دڵنیاین، واتە: ئێمە دڵنیاین کە هەرچی تۆ فەرمووبووت و، بە پێغەمبەراندا نارد بووت، ڕاستە، ئەمە هۆکار هێنانەوە (تعلیل)یە بۆ ئەوە کە ئەگەر جارێکی دیکە بمانگێڕیەوە بۆ دنیا، ئێستا زۆر دڵنیاین کە کردەوەی باش دەکەین.

خوا ﷻ لە کۆتایی ئەم ئایەتانەدا دەفەرموێ:

٩)- ﴿وَلَوۡ شِئۡنَا لَأٓتَيۡنَا كُلَّ نَفۡسٍ هُدَىٰهَا﴾، ئەگەر ویستباشمان، هەر کەسە ڕاستە ڕێ گرتنی خۆیمان پێدەبەخشی، واتە: ئەگەر ویستبامان مرۆڤەکانمان لەسەر ئەوە دەسروشتاند، کە بە دوای ڕێنمایی خوا ﷻ بکەون، بێ ئەوەی بۆ خۆیان ویستی ئازادیان لە کاردا هەبێ.

١٠)- ﴿وَلَٰكِنۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ مِنِّي لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ﴾، بەڵام لەمنەوە قسە پێویست بووە، بڕیار پێویست بووە، کە دۆزخ لە تێکڕای جندو مرۆڤان پڕدەکەم، سیخناخ دەکەم.

ئەمـە ماناکـەی ئاوایـە، واتـە: بـەڵام ویسـتمان سەرپشـکیان بکەیـن و، تاقییـان بکەینـەوە، بۆیـە ئازادمـان کـردن، نەمانویسـت زۆریـان لـێ بکەیـن، بـە تۆبزیـی بیانخەینـە سـەر ڕێـی ڕاسـت، بەڵکـو ویسـتمان ئازادیـان بکەیـن و، سـەرەنجامیش کـە ئازادمـان کـردن، بڕیـار لـە منـەوە پێویسـت بـوو، کـە دۆزەخ پـڕ دەکـەم لـە جنـدو مـرۆڤ، تێکڕایـان، واتـە: ئەگـەر ویسـتبامان هەموویانمـان دەخسـتنە سـەر ڕێـی ڕاسـت، وەك چـۆن فریشـتەکان بـێ فەرمانیـی خـوا ناکـەن، بـەڵام ویسـتمان تاقییـان بکەینـەوە بـە ویسـتی خۆیـان، ڕێـی ڕاسـت بگـرن، یـان نەیگـرن، ئنجـا کاتێـك سەرپشـکمان کـردن و ئازادمـان کـردن، کەمێکیـان ڕێـی ڕاسـتیان گـرت، کـە بـڕواداران و سوپاسـگوزارانن بـۆ خـوا، بـەڵام زۆربەیـان ڕێـی چەوتیـان گـرت، بۆیـە بڕیـار لـە منـەوە پێویسـت بـوو، کـە دۆزەخ لـەو جـۆرە دروسـتکراوانە لـە جنـدو مـرۆڤ پـڕ بکـەم، لـە تێکڕایـان، خـوا ﷻ پێیـان دەفەرمـوێ:

١١)- ﴿فَذُوقُواْ بِمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَآ﴾، دەجا بیچێژن بە هۆی ئەوەوە کە دیداری ئەمڕۆتان فەرامۆشکرد، دیداری ئەمڕۆتان پشتگوێ خست و لە بیر کرد، ئەمە وەڵامی ئەو قسەیانە کە گوتیان: ﴿رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾، خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ: بیچێژن بە هۆی ئەوەوە کە دیداری ئەمڕۆتان لە بیر چوو، فەرامۆشتان کرد، پشتگوێتان خست، کات و قۆناغی تاقیکردنەوە، ژیانی دنیا بوو، ئەو قۆناغەش تێپەڕی، کاری خوا ﷻ هەمووی بە سیستمە، قۆناغێ کە تێپەڕیوە، دەرەنجامێکی بەدوادا دێ، مروڤ ناگەڕێتەوە بۆ ئەو قۆناغەو تاقیکردنەوەش یەکجارە.

١٢)- ﴿إِنَّا نَسِينَٰكُمۡ﴾، ئێمەش ئەمڕۆ ئێوەمان لە بیر کرد، بێگومان خوا ﷻ شتی لە بیرناچێ: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ٦٤﴾مریم، واتە: پشتگوێتان دەخەین، وەك ئەوەی لەبیرمان چووبنەوە.

١٣)- ﴿وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ﴾، ئێستاش سزای هەمیشەیی و نەبڕاوە بچێژن، بەهۆی ئەوەوە کە دەتانکرد، واتە: سزاو ئازارەکەتان بەردەوامە، هۆکارەکەشی کردەوە خراپەکانی خۆتانن، کەواتە: دوو هۆکار هەن تاکو سزایەکی هەمیشەیی بچێژن:

یەکەم: دیداری ئەو ڕۆژەی خۆیان فەرامۆش کردوە، کە ڕۆژی دواییە.

دووەم: کردەوە خراپەکانی خۆیان.

پرسیارێک و وەڵامەکەی

لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێت لە بارەی ئەو ئایەتە موبارەکەوە کە ڕابرد، کە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ﴾، بڵێ: فریشتەی مردن کە پێتان سپێردراوە دەتانمرێنێ، ڕووحەکانتان وەردەگرێ، یەکێك بۆی هەیە، بڵێ: لێرە لە سوورەتی (السجدة)دا دەفەرموێ: فریشتەی مەرگ، گیانتان دەکێشێ.

بەڵام لە سوورەتی (الزمر)دا، دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا ...﴿٤٢﴾ ﴾، خوا ﷻ ڕووحەکان وەردەگرێ لە کاتی مردنیانداو، لە سوورەتی (الأنعام)یشدا، دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِۦ ۖ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ﴾، بڵێ: خوا باڵا دەستە بەسەر بەندەکانیەوە، پارێزەرەکانتان دەنێرێتە سەرێ (کە فریشتەکانن)، هەتا کاتێ یەکێکتان مردنی بۆ هات، نوێنەرەکانمان گیانی دەکێشن، بێ ئەوەی کەمتەرخەمیی بکەن، ئایا لێرەدا جۆرێك لە تێکگیران دروست نابێ؟.

لە شوێنێك دەفەرموێ: خوا گیانەکان دەکێشێ و، لە شوێنێك دەفەرموێ: فریشتەی مەرگ و، لە شوێنێکی دیکەش دەفەرموێ: نوێنەرەکانمان، واتە: فریشتەکانمان!

لە وەڵامدا دەڵێین: نەخێر، بەڵکو مەسەلەکە بەو شێوەیە: مردن بە ویستی خواو، بە زانیاریی خواو، بە چاودێریی خوا، ئەنجام دەدرێ، بە سەرپەرشتیی فریشتەی مەرگ و، بە جێبەجێ کردن و ڕاستەوخۆ ئەنجامدانی فریشتەکان،

دیارە فریشتەی مەرگ (مَلَكُ المَوت) تەنیا نیە، بەڵكو هەر خوا دەزانێ ملیۆنان، یان ملیاران فریشتەی دیكەی لەبەر دەستدان، ئەو كارەی دەیەوێ، ئەو بەس ئیشراف دەكات و چاودێریی دەكات و، ئەو فریشتانەی دیكە كە لەبەر دەستیدان، كارەكە جێبەجێ دەكەن.

ئێستاش با دووبارە سەرنجی ئەو چواردە (١٤) ئایەتەی ئەم دەرسە بدەینەوە:

خوا ﷻ دوای ئەوەی باسی دابەزاندنی كتێب دەكات، كە قورئانەو هیچ دوو دڵیی تێدا نیە، لەلایەن پەروەردگاری جیهانییانەوەیە، دوای ئەوە بەرپەرچی ئەو قسەیان دەداتەوە كە دەڵێن: هەڵیبەستوە، دەفەرموێ: بەڵكو هەقە لە پەروەردگارتەوەو، بۆ ئەوەش دابەزێندراوە تاكو كۆمەڵێك كە لە پێش تۆدا ترسێنەرو هۆشیاركەرەوەیان بۆ نەهاتوە، وریایان بكەیەوەو بیانترسێنی، بەڵكو ڕێی ڕاست بگرن.

ئنجا دوای ئەوە خوا ﷻ باسی كۆمەڵێكی زۆر لە سیفەتەكانی خۆی دەكات، كە ئێمە بۆ ناسینی خوا ﷻ، جگە لە وردبوونەوە لە كارەكانی خواو، لە سیفەتەكانی خوا كە لە دروستكراوەكانیدا دەدرەوشێنەوە، هیچ ڕێیەكی دیكەمان نیە، چونكە ناتوانین ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە خواوە بكەین و، ڕاستەوخۆ پەی بە خوا ببەین، بەڵكو دەبێ لەمیانی سیفەتەكانیدا كە لە ئاوێنەی دروستكراوەكانیدا دەدرەوشێنەوە، هەروەها لە میانی فەرمایشتەكەیدا كە باسی خۆیمان بۆ دەكات: باسی كردەوەكانی خۆی، سیفەتەكانی خۆی، ناوە هەرە بەرزو پەسندەكانی خۆیمان بۆ دەكات، دەبێ لە میانی ئەو دوو كتێبەوە، كتێبی بینراوی خوا، كە گەردوونەو، خۆشمان بەشێكین لەو گەردوونەو، كتێبی خوێنراوەی خوا، كە قورئانە، دەبێ لە ڕێی ئەو دوو كتێبەوە، هەوڵبدەین خوای پەروەردگار بناسین، بزانین چی لێمان داوا كردوەو، چ جۆرە ژیانێكی بۆمان داناوە، بەو شێوە بژین و، چ جۆرە هەڵسوكەوتێكی لێمان خواستوە؟ بەو شێوەیە هەڵسوكەوت بكەین.

تاکو ئەو حیکمەتەی خوا ﷻ ئێمەی بۆ هێناوەتە دی، کە بریتیە: لە تاقیکردنەوەمان و هەڵگرتنی ئەمانەتی خواو، جێنیشینایەتیی کردنی خوا لەسەر زەوی، ئەو حیکمەتە بێنینە دی، وەك لە مەوسووعەی: (درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵیی ئیلحاد لەبەر ڕۆشنایی زگماك و عەقڵ و زانست و وەحیی)دا، باسمان کردوە.

ئنجا لە ڕاستییدا ئەو پرسیارانەی وەك: خوا ﷻ بۆچی ئێمەی دروست کرد؟ بۆچی منی هێنایە ئێرە، بەبێ ئاگاداری و ویستی خۆم؟ بۆچی لام دەبات بەبێ مۆڵەت لێ وەرگیرانم؟ دوایی بۆ کوێ دەچم؟ ئەو پرسیارانە لە عەقڵ و دڵێکەوە پەیدادەبن، کە وەك پێویست ناسینی خواو، قەدرو پێگەو پایەی بەرزو بێ وێنەی خوایان تێدا جێگیر نەبووبێ، ئەگەرنا مرۆڤ لەوە بچووکترە بەو شێوەیە بیر لە خوای پەروەردگار بکاتەوە، جارێ ئەوە هەر شتێکی مەحاڵە، خوا ﷻ پێش ئەوەی تۆ دروست بکات، پرست پێ بکات! ئنجا خوا ﷻ لەبەر ئەوەی خاوەنی ئەو پەڕی حیکمەت و، ئەوپەڕی زانیاریی و، ئەوپەڕی میهرەبانییە، تۆ دەبێ متمانەت بە خوا بێ، ئنجا ئەگەر خوا بناسی متمانەت پێی دەبێ، کە ئەوەی خوا کردوویەتی، هەمووی لەجێی خۆی دایەو، عەقڵی ئێمە لەوە بچووکترە، کە بتوانێ هەموو کاروبارەکانی خوا ﷻو، هەموو نەخشەی خواو، هەموو سیستمی خوا لە خۆی دا جێ بکاتەوە، بەڵام خوا ﷻ عەقڵ و هۆشێکی پێداوین، دەتوانێ ئەوەی پێ دەرك بکات، کە خواو خاوەنی خۆی بناسێ و، پاشان ورد بێتەوە، ئایا خوا ﷻ ئێمەی بۆچی لێرە داناوەو، چی لێمان داوا کردوە؟ حیکمەتی بوونی ئێمە چییە؟ چ ئامانجێك لە دروستکرانماندا هەیە، کە ئێمە بیهێنینە دی؟ عەقڵی مرۆڤ بایی ئەوەندە دەکات و، بایی ئەوەندە دەکات پێی لەو دوو کتێبە حاڵیی بێ: (کتێبی گەردوون) و (کتێبی قورئان، کتێبی هیدایەتی خوا)، ئنجا ئەو دوو کتێبەش کە یەکیان دروستکراوی خوایەو، ئەوی دیکە فەرمایشتی خوایە، ئەو دوو کتێبەش یەکدی پشتگیر دەکەن، عەقڵی ئینسان بایی ئەوەندە دەکات، بەڵام

بایـی ئـەوە نـاکات کـە پرسـیارەکانی بـوون (وجـود) وەڵام بداتـەوەو، مەتەڵەکانـی بـوون هەموویـان پێـی حـەل بـکات، بـە تەئکیـد ئـەوە لـە توانـای مرۆڤـدا نیـەو، مـرۆڤ نابـێ ئـەو تەماعـەی بـێ و، ئـەو کەڵکەڵەیـەی لـە کەللـەدا بـێ، ئنجـا ئـەوە یەکێکـە لـە هۆکارەکانـی ئیلحـاد، بـەو جـۆرە لـە کەوڵـی خـۆ دەرچوونـی مـرۆڤ و، خـۆ پـێ زلبـوون و، خـۆ بردنـە ئاسـتی خـوا ﷻ، خوایـە! ئـەوەت بۆچـی کـردو ئـەوەت بۆچی نەکـرد؟ بۆچـی پرسـت پـێ نەکـردم؟! لـە ڕاسـتییدا ئـەوە بـێ ئەدەبیـی و بـێ ڕێزیـی و حورمەتییـە لـە خزمـەت خـوادا، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦ ... ﴿٦٧﴾ ﴾الزمـر، وەك پێویسـت، وەك بـۆ خـوا شایسـتەیە، ڕێـزی خوایـان نەگـرت، پێگـەی بـێ بـەرزو وێنـەی خـوای پەروەردگاریـان دەرك نەکـرد.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە هەشـت (٨)، ئایـەت پێـك دێ، ئایەتەكانـی: (١٥ - ٢٢)، كـە باسـی بـڕواداران بـە ئایەتەكانـی خـواو، چەنـد سـیفەتێكی ناوازەیـان و، پاداشـتی بەرزیـان لـە بەهەشـت دا، كـراوە و، بەراوردێـك لـە نێـوان ئـەوان و بـڕواداران بـە ئایەتەكانـی خـواو بێبڕوایانـی لادەرو، سـزای دنیـاو دواڕۆژیـان كـراوە و، بـە چەنـد سـیفەتێكی زۆر خـراپ بێبڕوایـان وەسـف كـراون، وەك: لـە ڕێ دەرچـوون و بـە درۆ دانـان و، سـتەمكاریی و، تاوانباریـی.

﴿ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْ سُجَّدًا وَسَبَّحُواْ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا
وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ
يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴿١٨﴾ أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ
ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ نُزُلًۢا بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فَسَقُواْ فَمَأْوَىٰهُمُ
ٱلنَّارُ ۖ كُلَّمَآ أَرَادُوٓاْ أَن يَخْرُجُواْ مِنْهَآ أُعِيدُواْ فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم
بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَآ ۚ إِنَّا مِنَ ٱلْمُجْرِمِينَ
مُنتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

[بـە ڕاسـتیی ئەوانـە بـڕوا بـە ئایەتەکانمـان دێنـن، کـە کاتێـك (بەسـەریاندا دەخوێنرێنـەوەو)، بیریـان دەخرێنـەوە، بـە کڕنووشـدا دەکـەون و، پەروەردگاریـان بـە ستایشـکردنەوە بـە پـاك دەگـرن و، ئـەوان خۆیـان بـە زلناگـرن (لـە بەرانبـەر خـوای بـێ هاوتـاو ئایەتەکانیـدا) ﴿١٥﴾ (کاتێـك بـۆ نوێـژ هەڵدەسـتن)، کەلەکەکانیـان (تەنیشـتەکانیان)، لەسـەر جێگاکانیـان دوور دەکەونـەوە، بـە تـرس و ئومێـدەوە لـە پەروەردگاریـان دەپاڕێنـەوەو، لـەوەی پێمـان داون دەبەخشـن ﴿١٦﴾ هیـچ کـەس نازانـێ چییـان بـۆ پەنهـان کـراوە لـە بەهەشـتدا، لـەوەی کـە شـادمانکەرە، لـە پاداشـتی ئـەوەدا کـە (لـە ژیانـی دنیـادا) دەیانکـرد (لـە کـردەوەی بـاش) ﴿١٧﴾ ئایا کەسێك کـە بـڕوادار بـووە بـە ئایەتەکانـی خـوا ﷻ، وەك کەسـێکە کـە لادەر بـووە (لە بەرنامـەی خـوا)؟ یەکسـان نیـن ﴿١٨﴾ هەرچـی ئەوانـەن کـە بڕوایان هێنـاوە و کردەوە چاکەکانیـان کـردوون، بـە هەشـتەکانی حەوانەوەیـان هـەن، وەك میـوان (نیشـتەجێ دەکرێـن)، بەهـۆی ئـەوەوە کـە پێشـتر کردوویانـە ﴿١٩﴾ هەرچـی ئەوانەشـن کـە لا دەرن، ئاگـر شـوێنی حەوانەوەیانـە، بـەردەوام تێیـدان و، هـەر کات ویسـتیان لێـی بچنـە دەرێ، دەگێڕدرێنـەوە نێـوی و، پێیـان دەگوتـرێ: ئـەو ئـازاری ئاگـرەی پێـی بێبـڕوا بـوون، بیچێـژن ﴿٢٠﴾ بـە دڵنیاییـش (لـە ژیانـی دنیـادا) لـە ئـازاری کەمتریـان پـێ دەچێژیـن بـەر لـە ئـازاری گەورەتـر (لـە ڕۆژی دوایـی)دا، بەڵکـو بگەڕێنـەوە (سـەر ڕاسـتە ڕێ) ﴿٢١﴾ ئایـا چ کەسـێك لـەو کەسـە سـتەمکارترە کـە ئایەتەکانـی پـەروەردگاری بیـر دەخرێنـەوە، ئنجـا (لـە جیاتـی بـڕوا پێهێنـان) پشـتیان تێـدەکات! بێگومـان ئێمـە تۆڵەسـتێنین لـە تاوانبـاران ﴿٢٢﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ذُكِّرُواْ بِهَا): (أُعِيدُ ذِكْرُهَا عَلَيْهِم، وَتَكَرَّرَت تِلَاوَتُهَا عَلَى مَسَامِعِهِم)، باسکردنی ئایەتەکانیان بۆ دووبارە دەکرێتەوە، خوێندنەوەی ئایەتەکانیان بۆ دووبارە دەکرێتەوە، پێیان دەبیستێنرێن.

(خَرُّوا سُجَّدًا): لە پەو ڕوو بە کڕنووشدا دەکەون، (الخُرُورُ: الهَوِيُّ مِنْ عُلُوٍ إِلَى سُفلٍ، السُّقُوط)، (خرُور): کەوتنە لە بەرزییەوە بەرەو نزمیی، کەوتن.

(تَتَجَافَى جُنُوبُهُم): واتە: تەنیشتەکانیان و، کەلەکەکانیان بەرز دەبنەوە، دوور دەکەونەوە لەسەر ئەو جێگایانەی لێیان خەوتوون، (التَّجَافِي: التَّبَاعُدُ وَالمُتَارَكَة)، دوور کەوتنەوەو واز لێهێنان.

(ٱلْمَضَاجِعِ): (جَمْعُ مَضْجِع، الفُرُش: جَمْعُ فِرَاش، وَهُوَ مَكَانُ الضَّجْعِ أَي: الإستِلقَاءِ لِلراحَة وَ (أل) عِوَضٌ عَنِ المُضافُ إِلَيهِ أَي: مَضَاجِعِهِم)، (مَضَاجِع): کۆی (مَضْجِع)ە، ئەویش بە مانای (فِرَاش)ە، کە بە (فُرش) کۆ دەکرێتەوە، کە بریتیە: لە شوێنی لێ ڕاکشان بۆ ئاسوودە بوون و پشوودان، (أل)ی سەر (المَضَاجِع) لە قەرەبووی (مُضَافُ إِلَيهِ)، پاڵوێدراو دانراوە، کەواتە: (مَضَاجِع) یانی: (مَضَاجِعِهِم) جێگاکانیان.

(قُرَّةِ أَعْيُنٍ): واتە: شادمانکەر، شتێك کە زۆر جێی دڵخۆشیی بێ، دەگوترێ: (قَرَّت عَيْنُهُ أَي: فَرِحَ ،لأَنَّ دَمعَ الفَرَحِ بارِدٌ، وَالقُرُّ البَردُ)، (قَرَّتْ عَيْنُهُ): واتە: دڵخۆش بوو، چونکە فرمێسکی شادیی ساردە و، [فرمێسکی خەمباریی گەرمە]، (قُرّ)یش بە مانای ساردیی (بَرد) دێ، (الحَرّ وَالقُرّ)، واتە: گەرمیی و ساردیی.

(نُزُلًا): (أَي ضِيافَةً، النُّزُلُ: أَوّلُ مَا يُعْطَى الضَّيفَ)، (نُزُل): واتە: میوانداریی، چونکە (نُزُل)، یەکەم شتێکە کە بە میوان دەدرێ.

(ٱلۡأَدۡنَىٰ): (الأَصغـر وَالأَقـلّ وَالأَقـرَب)، ﴿ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَدۡنَىٰ ﴾، واتــە: ســزای گچکەتــر، کەمتــر، نیزیکتــر، کــە لــە ژیانــی دنیادایــە.

(ٱلۡمَأۡوَىٰ): (المَـكَانُ الَّـذِي يُـؤْوى إِلَيـهِ، أَو يَرْجِـعُ إِلَيـهِ)، ئـەو شـوێنەی کـە پەنـای پـێ دەبـردرێ و، ئینسـان بـۆی دەگەڕێتـەوەو، تێیـدا پشـوو دەدا.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەو هەشـت (٨) ئایەتـەدا، بۆمـان باسـی بـڕواداران بـە ئایەتەکانـی خـۆی دەکات و، بـە باشـترینی خەسـڵەتەکانیان پێناسـەیان دەکات، خەسـڵەتە باشـە سـەرەکییەکانیان، هەروەهـا باسـی پاداشـتەکەیان دەکات، دوایـی بەراوردیـان دەکات لەگـەڵ کەسـانی لادەر و لاڕێ و، بێبـڕوا بـە ئایەتەکانـی خـوا و، باسـی سـزای ئەوانیـش دەکات.

سـەرەتا دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّمَا يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْۤ سُجَّدٗا ﴾، تەنیـا ئەوانـە بڕوایـان بـە ئایەتەکانـی ئێمـە هەیـە، کـە کاتێـك وەبیریـان دەخرێنـەوە، واتـە: بەسـەریاندا دەخوێندرێنـەوەو، بـە گوێیانـدا دەدرێـن و بۆیـان بـاس دەکرێـن، ﴿ خَرُّوا سُجَّداً ﴾، بەکڕنـووش بردنـدا دەکـەون، ﴿ وَسَبَّحُواْ بِحَمۡدِ رَبِّهِمۡ ﴾، هەروەهـا بـە ستایشـکردنەوە پەروەردگاریـان بـە پـاك دەگـرن، ﴿ وَهُمۡ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ ﴾، ئـەوان خۆیـان بەزلناگـرن، لـە بەرانبـەر خـوا و ئایەتەکانـی خـوادا خۆیـان بـە زل ناگـرن و ملکەچـن.

﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمۡ عَنِ ٱلۡمَضَاجِعِ ﴾، تەنیشـتەکانیان، لـە جێیەکانیـان دوور دەکەونـەوە، بـەرز دەبنـەوە، واتـە: کـە بـۆ شـەو نوێـژ هەڵدەسـتن، یـان کاتێـك کـە دوای پشـوودان و خەوتـن، بـۆ نوێـژ هەڵدەسـتن، ئنجـا نوێـژی شـەو بـێ یـان ڕۆژ بـێ، خـوا ﷻ لێـرەدا بۆمـان وێنـا دەکات کـە چـۆن تەنیشـت و کەلەکەکانیـان

ورده ورده، بەرز دەبنەوەو هەڵدەستن و لە جێیەکانیان دوور دەکەونەوە، ئەوە وشەی: ﴿ تَتَجَافَىٰ ﴾، کە لەسەر کێشی (تفاعل)ە، دەیگەیەنێ، ﴿ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا ﴾، دوای ئەوەی دەست بە نوێژ و تاعەت دەکەن، لە پەروەردگاریان بە ترس و ئومێدەوە دەپاڕێنەوە، هەم ترسیان لە سزای خوا هەیە، لەسەر کردەوە خراپەکانیان، هەم ئومێدیان بە ڕەحمەتی خوا هەیە، بە هۆی کردەوە چاکەکانیانەوە، ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴾، لەوەش کەپێماندداون دەبەخشن، لەوەی کە پێماندداون، چ ماڵ و سامانە، چ زانیارییە، چ عەقڵە، چ جێگە و پێگەی کۆمەڵایەتییە، واتە: لەو شتە ماددیی و مەعنەوییانەی پێمانداون، خەڵکی دیکەیان لێ بەهرەمەند دەکەن و، دەبەخشن.

﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾، هیچ کەسێك نازانێ چی بۆ شاردراوەتەوە، لە پاداشتێك کە مایەی زۆر دڵخۆش بوون و شادمان بوونیەتی، ﴿ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، لە پاداشتی ئەوەدا کە دەیانکرد، دەربارەی ئەوەی ئامادە کراوە وەك پاداشت لە بەهەشتدا بۆ چاکەکاران، ئەم دەقەی سوننەت هاتوە:

[عَن أَبِي هُرَيْرَةَ t، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾السجدة]، (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٨١٢٨، وَالبُخَارِيُّ: ٣٠٧٢، وَمُسلِم: ٢٨٢٤، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٩٧).

واتە: ئەبوو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی، خوای بەرز فەرمووی: بۆ بەندە چاکەکانم شتێکم ئامادە کردوە، کە هیچ چاوێك نەیدیوە و، هیچ گوێیەك نەیبیستوە و، بەسەر دڵی هیچ مرۆڤێکیشدا نەهاتوە، ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر دەتانەوێ [زیاتر لە چەمکی ئەوەی کە خوا فەرمووی، تێبگەن]، ئەو ئایەتە بخوێننەوە: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾السجدة، هیچ نەفسێك نازانێ چییان بۆ پەنهان کراوە، لەوەی کە مایەی شادمانیی و دڵخۆشییانە.

﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًاۚ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴾، ئایا کەسێك کە بڕوادار بووە، واتە: بڕوادار بووە بە خوا ﷻ و بە پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام) و، بە بەرنامەکانی خوا، بە کتێبەکانی خوا و، بە فریشتەکان، بە ڕۆژی دوایی، ئایا کەسێك کە بڕوادارە، وەك کەسێك وایە کە لادەرە؟ ﴿ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴾، وەك یەك نین، یەکسان نین، وەك گوتراوە: ئاسمان و ڕێسمانیان بەینە، یان وەك عەرەب دەڵێن: (أينَ الثُّرَيّا مِنَ الثَّرَى)، ئەستێرە لە کوێ و، گڵ لە کوێ؟ ﴿ أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾، ئنجا خوای پەروەردگار باسی یەکسان نەبوون و وەك یەك نەبوونی بڕواداران و لادەران ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: هەرچی ئەوانەن کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، ئەوانە بە هەشتەکانی شوێنی پشوودانیان بۆ هەن، ﴿ نُزُلًۢا بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴾، میواندارییان لێ دەکرێ و، وەك میوان پێشوازییان لێ دەکرێ، بەهۆی ئەوەوە کە دەیانکرد.

﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فَسَقُواْ ﴾، بەڵام ئەوانەی کە لادەر بوون، لایانداوە، ﴿ فَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ﴾، جێگا و ماوایان، ئەو جێگەیەی کە تێیدا پشوو دەدەن و ئیسراحەت دەکەن: (ئاگرە) ئەگەر شوێنێك هەبێت تێیدا پشوودەن ئاگرە، ئاگری دۆزەخە، ﴿ كُلَّمَآ أَرَادُوٓاْ أَن يَخْرُجُواْ مِنْهَآ أُعِيدُواْ فِيهَا ﴾، هەر کاتێ ویستیان لێی بچنە دەر، دەگێڕدرێنەوە نێوی، هەوڵ دەدەن و پەلە قاژە دەکەن بچنە دەر، بەڵام دەگێڕدرێنەوە نێوی، پەلکێش دەکرێنەوە بۆ نێوی، ﴿ وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴾، پێیان دەگوترێ: ئەو سزای ئاگرە، کە ئێوە پێی بێبڕوابوون و بە درۆتان دادەنا، بیچێژن.

﴿ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە لە سزای نیزیکتر و کەمتریان پێ دەچێژین، بەر لە سزای گەورەتر، بەڵکو بگەڕێنەوە، واتە: لە دنیادا سزایان دەدەین.

ئنجا لەو بارەوە کە ئایا مەبەست لەو سزایە چییە؟

زانایـان زۆریـان قسـە کـردوە، بـەڵام واپێدەچـێ مەبەسـت پێـی ئـەو دەردو نەهامەتیـی و ناخۆشـیی و نەخۆشـیی و ناڕەحەتییانـە بـێ، کـە لـە ژیانـی دنیـادا بـە تایبـەت دێنـە ڕێـی بێبڕوایـان، ئـەو دەردو نەخۆشـیی و ناخۆشـییانەی بەهـۆی لادان لـە شـەریعەتەوە، دێنـە ڕێیـان، چونکـە ئـەو کەسـانەی تووشـی گوناهـو تـاوان دێـن، دوایـی باجـی قـورس قـورس دەدەن، لەسـەر گوناهـو تاوانەکانیـان، شـتی حـەڕام و قەدەغـە دەخـۆن، جەسـتەیان و عەقـڵ و نەفسـیان نەخـۆش دەبـێ، گوناهـو تـاوان دەکـەن، دیسـان کاریگەریـی نەرێنیـی خراپـی هەیـە بـۆ سـەر جەسـتەیان، بـۆ سـەر ڕووحیـان بـۆ سـەر عەقڵیـان، هەروەهـا بـۆ سـەر تـاك و بـۆ سـەر خێـزان، هەروەهـا ئەرکـە شـەرعییەکان جێبەجـێ ناکـەن، دیسـان تووشـی ناڕەحەتیـی و گرفتاریـی دێـن، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: سـزای کەمتریـان پـێ دەچێژیـن، سـزای نیزیکتـر، پێـش سـزای گەورەتـر و دواتـر کـە لـە ڕۆژی قیامەتـدا دێ، بۆچـی؟ ﴿لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ﴾، تاکـو بگەڕێنـەوە، بەڵکـو بگەڕێنـەوە سـەر ڕاسـتە شـەقام.

لـە کۆتایـی دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ ثُمَّ أَعۡرَضَ عَنۡهَآ﴾، ئایـا کـێ سـتەمکارترە لـە کەسـێك کـە ئایەتەکانـی پـەروەردگاری بیـر بخرێنـەوە (بـە سـەریدا بخوێنرێنـەوە)، بـۆی بـاس بکرێـن، ﴿ثُمَّ أَعۡرَضَ عَنۡهَآ﴾، دوایـی پشـتیان تێبکات، ڕوویـان لـێ وەربگێـڕێ؟ ﴿إِنَّا مِنَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ مُنتَقِمُونَ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە تۆڵەسـتێنین لـە تاوانبـاران، تۆڵەیـان لـێ دەکەینـەوە، لـە ڕۆژی دوایـی دا، بەڵکـو لـە پێـش ڕۆژی دواییـش دا، تاوانبـاران هـەر لـە دنیاشـدا تووشـی چۆرتمـی خۆیـان دەبـن، تووشـی زۆر بـەڵاو نەهامەتیـی دێـن، بەهـۆی لادانیـان لـە شـەریعەتی خـواو، تـاوان و لادان و خراپەکانیانـەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پێناسەی بڕواداران بە ئایەتەکانی خوا، لە میانی ژمارەیەك لە سیفەت و کردەوە پەسندەکانیاندا، هەروەها خستنەڕووی ئەو پاداشتەی کە هیچ زمانێك ناتوانێ وەسفی بکات، نە هیچ چاوێك دیتوویەتی، نە هیچ گوێیەك بیستوویەتی، نە هیچ عەقڵێکیش دەتوانێ لە خۆیدا جێی بکاتەوە، تاکو تووشی نەبین نازانین چۆنە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِهَا خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَسَبَّحُوا۟ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِهَا خَرُّوا۟ سُجَّدًا ﴾، بە دڵنیایی تەنیا ئەوانە بڕوایان بە ئایەتەکانی ئێمە هەیە، کە کاتێك بیریان دەخرێنەوە، لەپەو ڕوو دەکەونە کڕنووش بردن.

(آیات) لێرەدا بە مانای ڕستەکانی قورئانە، وەك دوایی بۆمان دەردەکەوێ، ئەگەرنا وشەی (آیات) واتە: نیشانەکان، دەگونجێ ڕستەکانی قورئان بن، فەرمایشتی خوا، دەشگونجێ دروستکراوەکانی خوا بن، دەشگونجێ موعجیزەی پێغەمبەران بن (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، بەڵام بە هۆی ڕستەی دواییەوە دەزانین

کە دەفەرمووێ: ﴿ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْ سُجَّدًا﴾، ئەوانەی کاتێك ئایاتەکانی خوایان بیر دەخرێنەوە، بۆیان دەخوێنرێنەوە، بەسەریاندا دەخوێنرێنەوە، لەپەوڕوو دەکەونە کڕنووش بردن.

بە (فِعْل المُضارِع) هێناویەتی: ﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا﴾، کە دەلالەت لەسەر بەردەوام بوونی کارێك دەکات، لە ئێستاو لە داهاتوودا، لەبەر ئەوەی ئیمانەکەیان تازە دەبێتەوە بە ئایاتەکانی خوا.

﴿ذُكِّرُواْ بِهَا﴾، (التَّذْكِيرُ: إعَادَةُ ذِكرِهَا عَلَيْهِم)، واتە: بیریان دەخرێتەوە، یاخود بۆیان باس دەکرێتەوە، جار لە دوای جار، واتە: پێشتر ئایاتەکانیان بیستوون، گوێبیستیان بوون، بەڵام دووبارە بیریان دەخرێنەوە، ﴿خَرُّواْ﴾، (سَقَطُوا) کەوتن، (خُرُور) یانی: (سُقوط)، لەپەوڕوو کەوتن، ﴿خَرُّواْ سُجَّدًا﴾، (أي: سَقَطُوا سَاجِدِينَ)، (سُجَّد) کۆی (ساجِد)ە، لەپەوڕوو بە کڕنووشدا دەکەون.

٢)- ﴿وَسَبَّحُواْ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ﴾، بە ستایشکردنەوە پەروەردگاریان بە پاك دەگرن، واتە: (سَبَّحُوهُ مُتَلَبِّسِينَ بِحَمْدِهِ)، بە پاکی دەگرن لە حاڵێکدا کە سەرگەرمی ستایش کردنیشینی، واتە: لە یەك کاتدا، هەم ستایشی دەکەن، هەم بە پاکی دەگرن، بە پاکگرتنی خواش یانی: دوورخستنەوەی خوا و، بە بەرزگرتنی خوا ﷻ، لە هەر شتێك کە شایستەی خوا نیە، لە زاتیدا، لە سیفەتەکانی دا، لە ناوەکانیدا، لە فەرمایشتەکانیدا، لە کردەوەکانیدا، لە پەیامەکەی دا، ستایشکرنی خواش، واتە: وەسف کردنی خوا بە سیفەتە بەرزو چاکەکانی و، پێشکەشکردنی ستاییش و مەدح و سەنا بۆی، وەك بۆی شایستەیە.

٣)- ﴿وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾، ئەوانە خۆیان بە زلناگرن، لە بەرانبەر ئایەتەکانی خواو ئایینی خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ خۆیان بە زل ناگرن.

٤)- ﴿تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ﴾، (تَتَجَافَى أي: تَتَباعَدُ، جُنوبهم عَنْ فُرُشِهِم وَتَرْتَفِع)، کەلەکەو تەنیشتەکانیان دوور دەکەونەوە، لە جێگەی ئیسراحەت تێدا کردنیان و، بەرز دەبنەوە، ﴿عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ﴾، وەك پێشتر گوتمان: (أل)ی، سەر ﴿ٱلْمَضَاجِعِ﴾، قەرەبوو

(عِوَض)ه، بۆ پاڵوه لادراو (مُضافٌ إِلَيهِ)، واته: (تَتجافَى جُنُوبُهُم عَنْ مَضَاجِعِهِم) كەلەكەو تەنیشتەكانیان لە شوێنی ڕاكشان و پشوودانیان، بەرز دەبنەوەو دوور دەكەونەوە.

٥)- ﴿ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا ﴾، بە ترس و ئومێدەوە لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، (أَي يَدعُونَ رَبَّهُم خائِفِينَ طامِعِينَ)، بە ترسان و هیواوە لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، هەم ترسیان هەیە لە سزای خوا، بە هۆی خراپەو تاوانەكانیانەوە، هەم ئومێدو تەماعیشیان هەیە بە بەزەیی خوا، بە هۆی چاكەكانیانەوە.

٦)- ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴾، لەوەی كە پێمانداون دەبەخشن، لەوەی پێمانداون: ماڵ و سامانە، زانیارییە، عەقڵە، پێگەی كۆمەڵایەتییە، هەر شتێك كە پێمانداون و لێی بەهرەمەندمان كردوون، لێی دەبەخشن، واته: خەڵكی دیكەی لێ بەهرەمەند دەكەن، ئنجا كەسانێك ئاوان، پاداشتیان چۆنە؟.

٧)- ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾، هیچ كەسێك نازانێ، ئەوەی بۆیان پەنهان كراوە، لە شتێك كە مایەی شادمانیی و دڵخۆشییانە، ﴿ مَّا أُخْفِيَ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (فَلاَ تَعْلَمُ نَفسٌ ما أَخفَى لَهُم)، یانێ: ئەوەی خوا بۆی پەنهانكردوون، ﴿ مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾، لە: (قَرَّت عَيْنُهُ) دڵخۆش بوو، هاتوە، چونكە مرۆڤ كە زۆر دڵخۆش دەبێ، فرمێسكی شادیی دێ و، فرمێسكی شادییش فێنك و ساردە و، بە پێچەوانەی فرمێسكی خەمباریی و دڵتەنگییەوە، كە گەرمە، ئنجا لەوەوە (قُرَّةُ عَينٍ)، واته: دڵخۆش بوون، شادمان بوون.

٨)- ﴿ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾، پاداشتی ئەوەیە كە دەیانكردو ئەنجامیان دەدا.

پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەكی قودسیی دا - كە پێشتریش لە مانای گشتیی دا هێنامان - پێناسەی بەهەشت و ئەوەی تێییدا ئامادە كراوەی كردوە، كە ئەمە دەقەكەیەتی و مانایەكەشیەتی:

{عَن أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَاقْرَءُوا إِنْ

شتێکم: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾السجدة} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٨١٢٨، وَالبُخَارِيُّ: ٣٠٧٢، وَمُسلِم: ٢٨٢٤، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٩٧).

واتە: ئەبوو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی، خوای بەرز فەرمووی: بۆ بەندە چاکەکانم شتێکم ئامادە کردوە، کە هیچ چاوێك نەیدیوە و، هیچ گوێیەك نەیبیستوە و، بەسەر دڵی هیچ مرۆڤێکیشدا نەهاتوە،] [ئنجا پێغەمبەرﷺ فەرمووی:] ئەگەر دەتانەوێ [زیاتر لە چەمکی ئەوەی کە خوا فەرمووی، تێبگەن]، ئەو ئایەتە بخوێننەوە: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾السجدة، واتە: هیچ نەفسێك نازانێ چییان بۆ پەنهان کراوە، لەوەی کە مایەی شادمانیی و دڵخۆشییانە.

کەواتە: سەرجەم خوا ﷻ نۆ وەسفی هێناون، بۆ ئەو کەسانەی مەدحیان دەکات، لەبەر ئەوەی بەندەی چاك و هەڵبژاردەی خوان:

١- ئیمان: ﴿ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾.

٢- کڕنووش بردن: ﴿ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِهَا خَرُّوا۟ سُجَّدًا ﴾.

٣- بە پاکگرتن و ستایش کردنی خوا: ﴿ وَسَبَّحُوا۟ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ﴾.

٤- خۆ بەزل نەگرتن: ﴿ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴾، پێچەوانەی خۆ بەزلگرییش بریتیە: لە خاکیی بوون و خۆ بە کەمگرتن و، ملکەچیی لە بەرانبەر خوادا.

٥- بەرزبوونەوەی تەنیشتەکانیان لەسەر جێیەکانیان: ﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ ﴾، واتە: هەڵدەستن لەسەر جێیەکانیان کە زۆر لە زانایان دەڵێن: مەبەست پێی شەو نوێژە، بەڵام لەڕاستیی دا مەبەست پێی هەڵسانە لە کاتی پشوودانیاندا، بۆ خواپەرستیی، ئنجا چ شەو نوێژ بێ، چ نوێژە فەرزەکان بن، چ نوێژەکانی دیکەی سوننەت بن.

٦- بە ترس و هیواوە لە خوا پاڕانەوە: ﴿ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا ﴾، لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە: هەم ترسیشیان هەیە لە سزای خوا، بە هۆی خراپەکانیانەوە، هەم ئومێدو هیواشیان هەیە بە بەزەیی خواو بە بەخششی خوا، بە هۆی کردەوە چاکەکانیانەوە.

٧- بەخشین لەوەی پێیاندراوە: ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴾، ئەوەی کە پێمان داون، زۆربەی زانایان وایان لێکداوەتەوە: لەو ماڵ و سامانەی پێمانداون!

بەڵام پێم وایە: ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ ﴾، لەوەی پێمانداون و کردوومانەتە بژیویان، هەم شتی ماددیی دەگرێتەوە، هەم شتی مەعنەویی دەگرێتەوە، شتی ماددیی هەموو جۆرەکانی ماڵ و سامانە، خواردن و خۆراکە، بەرگ و پۆشاکە، هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە، شتە مەعنەوییەکانیش: زانیارییە، عەقڵە، پێگەی کۆمەڵایەتییە، لایەنی ڕووحییە، لایەنی ڕەوشتیی و ئاکارییە، هەرچی کە پێمان داون، لە شتی ماددیی و مەعنەویی لێی دەبەخشن، غەیری خۆیانی لێ بەهرەمەند دەکەن.

٨- نەزانینی پاداشتی بۆ پەنهانکراو: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾، هیچ کەس نازانێ چی بۆ پەنهانکراوە، لەوەی کە مایەی شادمانیی و زۆر دڵ پێ خۆش بوونیەتی.

٩- پاداشتدرانەوە بەپێی کردەوە چاکەکان: ﴿ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾، پاداشتدانەوەی ئەوە کە دەیانکرد، کەواتە: لە ئەنجامی کردەوەکانیان دا، ئەو بەهەشتەو ئەو پاداشتەیان بۆ دەستەبەر بووە.

مەسەلەی دووەم:

بەراوردێکی نێوان بڕواداران و لا دەران، لە ڕووی پاداشتی ڕۆژی دواییەوە، کە بڕواداران لە بەهەشت داو، لادەران لە ئاگری دۆزەخ دان و، لێشی قوتار نابن و، بەر لەوەش خوا ﷻ لە دنیادا سزای گچکەتریان پێ دەچێژێ، بەڵکو بگەڕێنەوە، هیچ کەسیش لەو کافرە ستەمکارتر نیە کە پاش بیرخرانەوەی ئایەتەکانی خوا، پشتیان تێدەکات و پشتگوێیان دەخات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ﴾، ئایا کەسێك بڕوادار بووبێ، وەك کەسێکە کە لادەر بووبێ؟ هەمزە (أ)ی سەر ﴿ أَفَمَن ﴾ و، (مَن)یش و (مَن) کە دوایی دەفەرموێ: ﴿ كَمَن كَانَ فَاسِقًا ﴾، هەر سێکیان بۆ پرسیارکردنی نکووڵییلێکەرانەن، واتە: من نکووڵیی دەکەم کە بابای بڕوادار، وەك بڕوای لا دەربێ، چ لە دنیا داو، چ لە دوارۆژدا، بۆیەش دوایی دەفەرموێ:

٢)- ﴿ لَّا يَسْتَوُونَ ﴾ یەکسان و وەك یەك نین، ئایا کەسێك بڕوادار بووبێ، وەك کەسێك وایە لادەر بووبێ؟ ﴿ لَّا يَسْتَوُونَ ﴾، بە تەئکید یەکسان نین، وەك یەك نین، کە دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَسْتَوُونَ ﴾، ئەمە بادانەوەی ڕوونکردنەوە (عَطفَ بَيان)ی، پێ دەڵێن،

بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەستەکەیە، یانی: ئەو دووانە وەك یەك نین و، پێکەوە ناخرێنە تەرازوویەکەوە.

جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا ﷻ بڕواداری بەراورد کردوە لەگەڵ لادەر (فاسق) دا، کە بە دڵنیایی لێرەدا مەبەست لە (فاسق) کەسێکە لە ڕێی خوا دەرچووە بە تەواویی، یان: لە حوکمی عەقڵ دەرچوە و، لە زگماکی خۆی دەرچوە و، لە حوکمی شەریعەت دەرچوە بە تەواویی، چونکە فاسیق جاری واش هەیە بۆ کەسێك بەکاردەهێنرێ، کە بە شێوەی بەشیی (جزئي) دەرچووبێ و تووشی گوناهێکی گەورە بووبێ، هەروەك جاری واش هەیە (فسق) لە قورئاندا بە مانای دەرچوونی گەورەیە، کە دەبێتەوە بە پێناسە بۆ بابای بێبڕوا.

ئنجا خوا ﷻ ڕوونیان دەکاتەوە، بڕوادار و لادەر حاڵیان چۆنە؟

٣)- ﴿ أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾، ئنجا هەرچی ئەوانەن کە بڕوایان هێناوە، بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ و، کردەوە باشەکانیشیان ئەنجام داون، ئەوانە:

بە هەشتەکانی شوێنی حەوانەوەیان، هەن، لێرەدا: ﴿ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾، (**إِضَافَةُ المَوْصُوفِ إِلَى صِفَتِه**)، ئەمە پاڵدانی وەسفکراوە بۆ لای سیفەتەکەی، چونکە ئەمە وەك (**مَسجِدُ الجامِع**)ە، مزگەوتێك کە کۆکەرەوەیە، لێرەشدا: ﴿ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾، یانی: جێی حەوانەوەیەك کە بریتیە: لە باخەکان، هەروەها: (**مَسجِدُ الجامِع**)، یانی: کۆکەرەوەیەك کە شوێنی سەجدە تێدا بردن و نوێژ تێداکردنە.

ئنجا ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکان، ئەنجام دەدەن، ئەوانە باخەکانی شوێنی حەوانەوەیان هەن، یان شوێنێکی حەوانەوەو پشوودانیان هەیە، کە لە باخ و بێستان و گوڵ و گوڵزارە، ﴿ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾ش، کە (ال)ی ناساندنی لەسەرە، بۆ (عهد)ە، واتە: جێگەی حەوانەوەکەی بڕواداران، یاخود (ال)ەکە، قەرەبوو (عِوَض)ی پاڵوە لادراو (مُضافُ إِلَيهِ)ە، یانی: ئەو باخانەیان هەن، کە جێی تێدا سرەوتنیانن.

٤)- ﴿ نُزُلًا بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴾، ئەوە میوانداریی کردنیانە، بە هۆی ئەوەوە کە دەیانکرد، (نُزُل)، (عَطاءُ النَّازِل)، کەسێك کە دەچێتە لای کەسێك و دادەبەزێ لە لای، ئەو شتەی کە دەیداتێ، پێی دەگوترێ: (نُزُل)، دوایی چەمکەکەی گشتێنراوە، با کەسێکیش نەچێتە لای کەسێك و، با لە وڵاخێك و لە ئامرازی سوارییش دانەبەزێ، بەس بچێ بۆ لای، پێی دەگوترێ: (نَزَلَ عَلَيهِ)، واتە: بوو بە میوانی، لەبەر ئەوەی عادەت وابووە، بە زۆریی ئەو کەسانەی بوونە میوان، کە بە بار و سوار چوون و لایانداوەتە لای خانە خوێیەکەیان.

٥)- ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فَسَقُواْ فَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ﴾، بەڵام ئەوانەی کە لاڕێ بوون، لایانداوە، [دەرچوون لە بازنەی عەقڵ و زگماك و شەریعەت]، ئەوانە جێگای حەوانەوە و پشوودانیان ئاگرە، ئاگری دۆزەخ، کە بە دڵنیایی لەنێو ئاگری دۆزەخدا، نە پشوو دەدرێ و نە مرۆڤ ئیسراحەت دەکات، واتە: ئەگەر شوێنێك هەبێت بۆ ئەوان پشووی تێدا بدەن و، پەنای پێ بەرن، بریتیە لە ئاگری دۆزەخ.

٦)- ﴿ كُلَّمَآ أَرَادُوٓاْ أَن يَخْرُجُواْ مِنْهَآ أُعِيدُواْ فِيهَا ﴾، هەر کاتێ ویستیان لێی بچنە دەر، دەگێڕدرێنەوە نێوی، ئەمە لە سوورەتی (الحج)دا، بە تەعبیرێکی دیکە هاتوە، دەفەرموێ: ﴿ كُلَّمَآ أَرَادُوٓاْ أَن يَخْرُجُواْ مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُواْ فِيهَا وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ ﴾، هەر کاتێك ویستیان لە خەم و خەفەتان (بە خەم و خەفەتی زۆرەوە) لێی بچنە دەر، لە ئاگری دۆزەخ، دەگێڕدرێنەوە نێوی و، (پێیان دەگوترێ:) بیچێژن سزای سووتێنەر.

٧)- ﴿ وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴾، پێیان گوترا: بیچێژن ئازاری ئەو ئاگرەی کە ئێوە بە درۆتان دادەنا، بڕواتان پێ نەدەکرد، ئەم تەعبیرە لە سوورەتی (سبأ)دا، ئاوا هاتوە: ﴿ وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾، بەوانەی ستەمیان کردوە، دەڵێین: بیچێژن ئەو سزای ئاگرە کە پێی بێبڕوا بوون، بە درۆتان دادەنا، لێرە لە (السجدة)دا، کە ناوی (موصول)ی نێر بەکارهاتوە: ﴿ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴾، ﴿ ٱلَّذِى ﴾، بۆ (عذاب) دەچێتەوە، ئەو ئازارەی کە پێی بێبڕوا بوون، بەڵام لە (سبأ)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ

﴿ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِی كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ۝٤٢﴾سبأ، ناوی (موصول)، (التي) بۆ ئاگر دەچێتەوە، ئەو ئاگرەی بڕواتان پێی نەبوو، ئەوانەش کە بێبڕوان، هەم بڕوایان بە سزاو ئازارەکە نیە، هەم بڕواشیان بە خودی ئاگرەکەش هەر نیە.

٨)- ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ﴾، بە دڵنیایی لە سزای کەمتر یاخود: نزیکتریان پێ دەچێژین، پێش سزای گەورەتر، کە سزای دۆزەخە.

مەبەست لە پێچێژتنی سزای نیزیکتر، یاخود گچکەتر، یان لە پێشتر: ئەو بەڵاو گرفتاریی و نەخۆشیی و ناخۆشییانەن کە تووشی مرۆڤەکان دێن، بە تایبەتیی بێبڕوایان، کە ئەوان وێڕای هی گشتیی، هەندێك سزاو ئازار و نارەحەتیی و نەخۆشیی و ناخۆشیی تایبەتیشیان هەن، بە هۆی گوناهو تاوانەکانیانەوە، وەك ترس، دڵتەنگیی و، دڵە ڕاوکەو، نا موورتاحیی و، ئەو دەردو نەخۆشییە جەستەییانەی کە لە حاڵەتە دەروونە خراپەکانەوە پەیدادەبن، لە گومان و لە دوو دڵیی، لە شیرك، لە بێبڕوایی، لە نا ئومێدیی، لە هەست نەکردن بە چاودێریی خوا و، هەست نەکردن بە سەرپەرشتیی کردنی خوا و، بەزەیی خوا بەرانبەر مرۆڤ و، ترسان لە داهاتوو، هەمیشە دڵ لە مستدا بوون لە ترسی مردن و لە ترسی ڕزق و، لە ترسی نەخۆشیی و ناخۆشیی، ئا ئەوانە، وەك لە تەفسیری سوورەتی (الشعراء)دا، باسمان کرد: [ئایەتەکانی پێش کۆتایی]، لە ئەنجامی کوفر و شیرك و بێبڕوایی و دوو ڕوویی و لە خوا دوورکەوتنەوەدا، کۆمەڵێك نەخۆشیی و ناخۆشیی جەستەیی و، دەروونیی و عەقڵیی و ڕەوشتیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی، بۆ مرۆڤ دێنە پێش، کە ئەوەش هەمووی چەمکی: ﴿ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ﴾، دەیانگرێتە خۆی.

﴿دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ﴾، پێش ئازاری گەورەتر مەبەست پێی ئازاری و سزای دۆزەخە، کە گەورەییەکەی بەراورد ناکرێ لەگەڵ ئەو نارەحەتیی و نەخۆشیی و ناخۆشییانەی لە دنیادا، بەسەر مرۆڤەکان بە گشتیی و، بە تایبەت بەسەر بێبڕوایان و هاوبەش بۆ خوا دانەراندا دێن، بۆچی ئەوەیان پێ دەچێژین؟.

٩)- ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾، بەڵكو بگەڕێنەوە، واتە: لە كوفرەوە بۆ ئیمان بگەڕێنەوە، لە گوناهەوە بۆ تاعەت و فەرمانبەریی، لە خراپەكارییەوە بۆ چاكەكاریی و، لە خوا دووركەتنەوەوە، بۆ لە خوا نیزیك بوونەوەو، لە دژایەتیی خواوە، بۆ دۆستایەتیی خوا بگەڕێنەوە.

١٠)- ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا﴾، دیسان خوا ﷻ وەك پرسیاركردنی نكوولّیلێكەرانە دەفەرموێ: كێش ستەمكارترە لە كەسێك كە ئایاتەكانی پەروەردگاری دەخرێنەوە بیر، كەچی دوایی پشتیان تێدەكات؟ یانی: هیچ كەس لەو ستەمكارتر نیە، ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾، كێ ستەمكارترە؟ واتە: كەس لەو كەسە ستەمكارتر نیەو، خراپەكارتر نیە، كە ئایاتەكانی پەروەردگاری دەخرێنەوە یادو بۆی باس دەكرێن، پێشتر بیستوونی گوێبیستیان بووە، بەڵام بۆی دووبارە دەكرێنەوەو بیری دەخرێنەوە، ﴿ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا﴾، كەچی دوایی ئەو پشتیان تێدەكات، ﴿ثُمَّ﴾ لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی و بەدواداهاتن (للترتیب و التراخي)ە، چونكە پشتكردنە ئایاتەكانی خوا، دوورترەو، پلەكەی بەرزترە، لە ڕووی خراپییەوە و زیاتر جێی سەرسوڕمانە، لە حاڵەتی پێشتریان كە كوفرە، دوای ئەوەی كەسێك بیبڕوایە، بەڵام ئایەتەكانی خوای دەخرێنەوە بیر، كەچی هەر پشتیان تێ بكات، كەسی وا كوفرەكەی تۆختر دەبێتەوەو بەردەوام زیاد دەكات.

١١)- ﴿إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە تۆڵەستێنین، تۆڵەكەرەوەین لە تاوانباران.

كەواتـە: سـەرجەم ئـەو سـیفەتانەی كـە لادەر و لاڕێیـەكان پێیـان پێناسـە كـران، دەتوانیـن بڵێیـن: پێنـج خەسـڵەتی زۆر خراپـی بنەڕەتییـن:

١- لە ڕێ دەرچـوون: ﴿أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا﴾، فاسیق، واتە: لە ڕێ دەرچوو (لادەر) كە لێرەدا لە ڕێ دەرچوون و لادانی بنەڕەتیی و یەكجارەكیی مەبەستە، واتە: لە حوكمی عەقڵ دەرچوون و، لە حوكمی زگماك دەرچوون و، لە حوكمی شەریعەت دەرچوون و، بە هیچ شتێكەوە ناگیرێنەوە و، بە تەواویی دەرچوون.

٢- بە درۆ دانان: ﴿وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ﴾، بێبڕوایی و بە درۆ دانان، لە دوای دەرچوون (فسق) ئنجا بە درۆ دانان، کەسێك کە لە شەریعەت دەردەچێ، لە حوکمی عەقڵ و زگماك دەردەچێ، بە تەئکید ئایاتەکانی خواش بە درۆ دادەنێ.

٣- ستەمکاریی: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ﴾، بەڵکو ئەوپەڕی ستەمکاریی، واتە: کێ ستەمکارترە لە کەسێك کە ئایەتەکانی پەروەردگاری دەخرێنەوە یاد، بیری دەخرێنەوە و ئەو پشتیان تێ دەکات؟!.

٤- پشت تێکردن: ﴿ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَآ﴾، پشتتێکردن و ڕووو وەرچەرخاندن لە ئایەتەکانی پەروەردگار.

٥- تاوانباریی: ﴿إِنَّا مِنَ ٱلْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە تۆڵەستێنین لە تاوانباران، واتە: ئەو تاوانبارانەی کە ئەو سیفەتانەیان تێدا هەن، ئێمە تۆڵەیان لێ دەکەینەوەو وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرناچن.

کەواتـە: خـوا ﷻ لـە کاتـی بەراوردکردنـی بـڕواداران و لادەران دا، بڕوادارانـی بـە نـۆ سـیفەتیان پێناسـە کـردن و، لادەران و لاڕێیانیشـی بـە پێنـج لـە سـیفەتە بنەڕەتیـی و، سـەرەکییەکانیان پێناسـە کـردن، کـە یـەك لـە یـەك خراپتـرن.

مامەڵەی ڕاست و دروست لەگەڵ قورئان دا:

لە کۆتایی ئەم دەرسەماندا دەڵێم:

بێگومـان خـوا ﷻ کـە لە سـەرەتاوە دەفەرمـوێ: تەنیا ئەوانـە بڕوایان بـە ئایاتەکانی ئێمـە هەیـە، کـە ئـەوە حـاڵ و حیسـابیانە: کاتێـك ئایەتەکانمانیـان دەخرێنـەوە بیـر بـە کڕنووشـدا دەکـەون، پەروەردگاریـان بـە پـاك دەگـرن و ستایشـی دەکـەن، خۆیـان بـە زل ناگـرن، کەلەکـەو تەنیشـتەکانیان لەسـەر جێیەکانیـان هەڵدەسـتن بـۆ خـوا پەرسـتیی، لـە پەروەردگاریـان دەپاڕێنـەوە، بـە ترسـەوەو بـە ئومێـدەوە و، لـەوەی کـە پێمانـداون لـە هەمـوو جۆرەکانـی پێـدراوەکان، دەبەخشـن، ئەوانە خاوەنـی کردەوەی باشـن، کاتـێ خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: تەنیـا ئەوانـە بڕوایـان بـە ئایەتەکانـی ئێمـە هەیـە، واتـە: ئـەی مـرۆڤ! ئەگـەر دەتـەوێ بـە بـڕوادار لـە قەڵـەم بدرێـی، ئـەو سـیفەتانە لـە خۆتـدا بێنـە دی و، خـۆت بـەو سـیفەتانە بڕازێنـەوە.

دواییـش بـەراوردی نێـوان بـڕوادار و لادەرو لاڕێ دەکات، ئنجـا بـە کورتیـی باسـی پاداشـتی بـڕواداران دەکات، کـە بـە بەهەشـت و بـاخ و بێسـتانەکان شـوێنیانن، پاشـان دێتـە سـەر باسـی لادەرەکان و، پێنـج لـە سـیفەتە سـەرەکییەکانیان دەخاتـە ڕوو.

کەواتــە: ئێمـە دەبـێ ئایەتەکانـی قورئـان بکەینـە ئاوێنەیـەك و خۆمانیـان لـە بەرانبـەردا ڕابگریـن: ئایـا کام لـەو سـیفەتانەی کـە خـوا بـۆ بـڕواداران، بـۆ دۆسـتەکانی خـۆی، بـۆ بەنـدە صاڵحەکانـی بـە کاری هێنـاون، تەماشـای خۆمـان بکەیـن، کام لـەو سـیفەتانەمان تێـدان؟ سـوپاس و ستایشـی خوایـان لەسـەر بکەیـن، کامیـش لـەو سـیفەتانەمان نوقسـانە، چـاو بـە خۆمانـدا بگێڕینـەوەو ئـەو سـیفەتانە لـە خۆمانـدا بێنینـە دی.

هەروەهـا بـە پێچەوانەشـەوە: جارێکـی دیکـە ئایەتـەکان بکەینـە ئاوێنەیـەك و لـە بەرانبـەری خۆمانیـدا دابنێیـن، خۆمـان لـە ئاوێنـەی فەرمایشـتی خـوادا ببینیـن، بزانین

کام لـەو سـیفەتانەی کـە خـوا ناحـەزان و دوژمنانـی خـۆی: بێبڕوایـان و دەغـەڵان و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەران و لاڕێیانـی پـێ پێناسـە کـردوون، کام لـەو سـیفەتانەمان تێدان، خۆمانیـان لـێ بـژار بکەیـن و، پـاك بکەینـەوە و، پێچەوانەکانیـان لـە خۆمانـدا بێنینـە دی.

بۆیـە دەبـێ بـەو چـاوە تەماشـای قورئـان بکـرێ و، لـە ڕاسـتیدا قورئانیـش بـۆ ئـەوە هاتـوە، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ كِتَٰبٌ أَنزَلۡنَٰهُ إِلَيۡكَ مُبَٰرَكٞ لِّيَدَّبَّرُوٓاْ ءَايَٰتِهِۦ وَلِيَتَذَكَّرَ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٢٩ ﴾ص، واتـە: ئەمـە قورئانێکـە دامانبەزانـدوە بـۆ لای تـۆ، بەرهەمـدارە، بەپێـزە، تاکـو لـە ئایاتەکانـی ورد ببنـەوە، بـۆ ئـەوەی خـاوەن عەقڵان پەنـدی لـێ وەربگـرن.

یانـی: ڕاسـتییەکانیان بەهـۆی قورئانـەوە بکەوێتـەوە یـاد و، ئـەو ڕاسـتییانە کار پێبکـەن و، خۆیـان بـە سـیفەتە بـەرزو پەسـندەکان بڕازێننـەوە و، خۆشـیان لـە سـیفەتە نـزم و پەسـتەکان بـژار بکـەن.

خـوا عزوجـل بـە لوتـف و کەڕەمـی خـۆی لـەو کەسانەمان بگێـڕێ، کـە هەرچـی قورئـان، دۆسـتانی خـواو بەنـدە چاکەکانـی خـوای پـێ مـەدح کـردوون، هەوڵبدەیـن ئـەو سـیفەتانە لـە خۆمـان دا بێنینـە دی و، هەمـوو سـیفەتانەی کـە لـە قورئانـدا، دوژمنـان و ناحەزانـی خـوا لـە کافـرو مونافیـق و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرو لادەرو لاڕێ، پێیـان وەسـف کـراون، ئـەو سیفەتانە لـە خۆمـان دوور بخەینـەوەو، خۆمانیـان لـێ بـژار بکەیـن.

خوا بە لوتف و کەڕەمی خۆی، سەرەنجامی دنیاو دواڕۆژمان خێر بکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمْ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

✵ دەرسی سێیەم ✵

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دەرسـی سـێیەم و کۆتاییـە، لـە تەفسـیری سـوورەتی (السـجدة)، ئـەم دەرسـەمان لـە (٨) ئایـەت پێکهاتـوە، ئایەتەکانـی: (٢٣ - ٣٠)، لـەم هەشـت ئایەتـەدا، خـوا ﷻ باسـی ئـەوەی کـردوە کـە کتێبـی بـە مووسـا ﷺ داوە، واتـە: تـەورات، وەك ڕێنمایـی بـۆ گەلەکـەی مووسـا، بـۆ بەنـوو ئیسـڕائیل، کـە بـە هـۆی خۆڕاگریـی و یەقینـەوە لـە نێـو گەلـی بەنـوو ئیسـڕائیلدا کەسـانێکی پێشـەواو، سـەرکردەو، سەرمەشـقیان تێـدا هەڵکەتـوون.

دوایـی خـوا ﷻ باسـی لێکهەڵاوێردرانـی پـاك و پیسـانی کـردوە، لـە قیامەتـدا، کـە لێکهەڵداوێردرێـن، لێـك جیـا دەکرێنـەوە، پاشـان سـەرنجمان بـۆ هـەر کام لـە مێـژووی گەلانـی ڕابـردوو و، دیـاردەی زینـدوو بوونـەوەی زەوی وشـك بـە ئـاوی ئاسـمان، ڕادەکێشـێ.

لـە کۆتاییشـدا لـە وەڵامـی پەلەکردنـی بێبڕوایانـدا، بـە هاتنـی بەڵێنـی خـوا، کـە مەبەسـتیان قیامـەت، یاخـود سـزای خـوا بـووە، باسـکراوە، کـە لـە کاتـی هاتنـی بەڵێنـی دادوەریـی کردنـی خـوادا، بڕواهێنانـی کافـران سـوودیان پێناگەیەنـێ و، هیـچ دادێکیـان نـادات.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ۖ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى
لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا۟ ۖ وَكَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا
يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾
أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْقُرُونِ يَمْشُونَ فِى مَسَٰكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ

لَآيَٰتٍۚ أَفَلَا يَسۡمَعُونَ ﴿٢٦﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا نَسُوقُ ٱلۡمَآءَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ ٱلۡجُرُزِ فَنُخۡرِجُ بِهِۦ
زَرۡعٗا تَأۡكُلُ مِنۡهُ أَنۡعَٰمُهُمۡ وَأَنفُسُهُمۡۚ أَفَلَا يُبۡصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلۡفَتۡحُ إِن
كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلۡ يَوۡمَ ٱلۡفَتۡحِ لَا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِيمَٰنُهُمۡ وَلَا هُمۡ يُنظَرُونَ
﴿٢٩﴾ فَأَعۡرِضۡ عَنۡهُمۡ وَٱنتَظِرۡ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی کتێبەکەمان (تەوراتمان) بە مووسادا، ئنجا هیچ دوو دڵ مەبە لە دیداری وی [لەگەڵ خوادا] و کردیشمانە ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل ﴿٢٣﴾ پێشەوایانێکیشمان لێ پەیداکردن، کە بە فەرمانی ئێمە، ڕێنمایی (خەڵك)یان دەکرد بە هۆی خۆڕاگرییان و بڕوا پتەوییانەوە بە ئایەتەکانمان ﴿٢٤﴾ بێگومان پەروەردگاری تۆ، خۆی لە ڕۆژی قیامەتدا، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونەتە ڕاجیاییەوە، دادوەرییان لە نێواندا دەکات ﴿٢٥﴾ ئایا ئەوە کە لە پێش واندا گەلێك سەدەمان فەوتاندوون، کە (ئەمان ئێستا)، بە نێو (شوێنەوارو)، خانووبەرەکانیاندا دەڕۆن، بۆیان نەبۆتە ڕێنمایی و بۆی ڕوون نەکردوونەوە (کە دنیا شاری بێ خاوەن نیە!)؟ بێگومان لەوەدا نیشانە هەن (لەسەر باڵا دەستیی خوا)، ئایا (هەق) نابیستن؟ ﴿٢٦﴾ ئایا نەیانبینیوە کە ئێمە ئاو بەرەو زەوییەکی وشك و ڕووتەن دەبەین، ئنجا کشتووکاڵێکی پێ (لە زەوی) دەردێنین، کە ئاژەڵەکانیان و خۆیان لێی دەخۆن، ئایا نابینن؟ ﴿٢٧﴾ دەشڵێن: ئەو دادوەرییە کەیە، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن؟ ﴿٢٨﴾ بڵێ: ڕۆژی دادوەریی ئەوانەی بێبڕوان، بڕوایەکەیان سوودیان پێناگەیەنێ و، ئەمان مۆڵەتیش نادرێن ﴿٢٩﴾ (کەواتە) ڕوویان لێ وەرگێڕەو چاوەڕێبە، ئەوانیش چاوەڕێن ﴿٣٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مِّرۡيَةٖ): (**المِريَـةُ: الشـكُّ والتَّـرَدُّد**)، (**مِرْيَـة**): دوو دڵیـی و دڵ لـە دڵدانـە، (**ظـَنْ**): بریتیـە لـە گومانێکـی زاڵ، (**شَـكّ**) و (**مِريَـة**) بـە مانـای لـە دوو دڵیـی و، دڵ لـە دڵدانن.

(يَفۡصِلُ بَيۡنَهُمۡ): دادوەرییـان لـە نێوانـدا دەکات، (**الفَصْـلُ: القَضَـاءُ والحُكْـمُ**)، (**فَصْـل**): بریتیـە لـە دادوەریـی و بڕیـاردان لـە نێوانـی دوو، یـان چەنـد لایەنێکـی پێکـەوە ناکۆکـدا.

(أَوَلَمۡ يَهۡدِ لَهُمۡ): ئایـا بـۆی ڕوونکردوونـەوە، بـۆی دەرنەخسـتوون؟ (**يَهْـدِي مِـنَ الهِدَايَـةِ، وَهِـيَ الدَّلاَلَـةُ والإرْشَـادُ، وَضُمِّـنَ فِعْـلُ يَهْـدِي مَعْنَـى يُبَيِّـنُ، فَعُـدِّيَ بالـلَّام**)، (**هَـدَاهُ**)، بـە مانـای ڕێنمایـی کـرد، یـان خسـتیە سـەر ڕێ، وشـەی (يَهۡدِ) لـە (**هداية**) ەوە هاتـوە، بـە مانـای ڕێ پێشـاندان و ڕێنمایـی کردنـە، بـەڵام لێرەدا وشـەی (يَهۡدِ) مانـای (**يُبَيِّـنُ**)ی تێخـراوە، بـە بەڵگـەی ئـەوەی کـە بـە (ل) بـەرکار پێخـوازراوە (يَهۡدِ لَهُمۡ)، ئەگەرنـا دەگونجـا بفەرمـوێ: (**أَوَلَـم يَهدِهِـم**)، یانـی: ڕێنمایـی نەکـردن و بـۆی دەرنەخسـتن: (**أَوَلَـم يُبَيِّـن لَهُـم**)؟.

(ٱلۡجُرُزِ): (**الأَرْضُ الجُـرز: الَّتِـي انْقَطَـعَ نَبْتُهَـا**)، (**جُـرز**) زەوییەکـە کـە پێشـتر ڕووەکی لێبووبـێ، بـەڵام ئێسـتا ڕووەکـی لـێ نەمابـێ و وشـك و ڕووتـەن بووبـێ.

(نَسُوقُ): لێـی دەخوڕیـن و دەیبەیـن، (**السَّـوْقُ: إزجـاءُ الماشـي مـن ورائـهِ**)، (**سَـوق**): ئەوەیـە کەسـێك لـە دواوە بـێ، شـتێك بداتـە پێـش خـۆی و ببیـات بـەرەو ئـەولا، بۆیـە بـە شـوفێری ئۆتۆمۆبێـل دەگوتـرێ: سـانیق، چونکـە سـەیارەکە بـەرەو پێشـەوە دەبـا، هەروەهـا کەسـێك کـە ئـاژەڵ دەبـات بـۆ ئـاودان، یـان بـۆ لـە وەڕگا، ئەویـش دیسـان کارەکـەی پێـی دەگوتـرێ: لێخوڕیـن (سَـوْق)، خـواش ﷻ کـە هـەورەکان پـاڵ پێـوە دەنـێ و ئـەو ئـاوە دەبـات، دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا نَسُوقُ ٱلۡمَآءَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ

ٱلْجُرُزِ﴾، ئایا نابینن ئێمە ناو دەبەین بەرەو زەوییەکی وشکهەڵاتو و، یاخود: رووتەن و کە پێشتر کشتوکاڵی لێبووەو ئێستا لێی نەماوە.

(ٱلْفَتْحُ): (الفَتْحُ: النَصْرُ والقَضَاء)، (فَتح) بە مانای سەرخستن و دادوەریی لە نێوان کردن دا دێ.

(يُنظَرُونَ): (يُمْهَلُون وَيُنْتَظَرُون)، ﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾، واتە: مۆڵەتیان نادرێ و، چاوەڕێ ناکرێن.

(فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ): ڕوویان لێ وەرگێڕە، پشتگوێیان بخە، (الإِعْرَاضُ: إظْهَارُ العُرْضِ، وَهُوَ صفحة العُنُقِ)، (عُرْض) بە لامل (صَفْحَةُ العُنُق) دەگوترێ، (إِعْرَاض) یش ئەوەیە کە تۆ شتێك، یان کەسێك لاملی تێبکەی، ئەگەر رووی تێبکەی (إقبال)ی پێ دەگوترێ، روو تێکردن، بەڵام (إعْرَاض) ئەوەیە لاملی تێبکەی، کە لاملت تێکرد مانای وایە رووت لێوەر گێڕاوە بەولاوە چووی.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ لە کۆتایی سوورەتی (السَّجْدَة)دا، ئەو ڕاستییە دەخاتە ڕوو، کە لە پێش تۆشدا ئەی موحەممەد ﷺ! پێغەمبەرانی دیکە بوون و کتێبمان پێیداون و، کتێبەکە بۆیان بۆتە ڕێنمایی و ڕێ پێشاندەر، کە زەقترینیان و نیزیکترینیان، کە هەم خەڵکی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ پێی ئاشنا بووبێ و، ناوبانگی بیستبێ، مووسایە، کە هەم لە رووی جوگرافییەوە، هەم لە رووی کاتەوە، هەم لە رووی ئەوەشەوە کە جوولەکەکان، خاوەن کتێبەکان، لە نیوە دورگەی عەرەبییدا بوون، باس و خواسی تەورات و مووسا ﷺ ئایینی جوولەکە، لە نێویاندا زۆرباو بووە، پاشانیش مووسا یەکێك بووە لە پێغەمبەرە زۆر دیارو پایە بەرزەکانی خوا ﷻ بەڵێ تەنیا بۆ گەلی بەنی ئیسرائیل نێردراوە، بەڵام هەڵبەتە بە پلەی

یەکـەم بـۆ بەنـوو ئیسـرائیل، ئەگەرنـا خـوا نـارد بـووی بـۆ لای گەلـی فیرعەونیـش، قیبتییەکانـی میسـر، کـە ئـەو کاتـەش مرۆڤایەتیـی ئەوەنـدە زۆر نەبـووە، لە شـوێنێکی وەك میسـر، لـە شـوێنێکی وەك میزۆپۆتامیـاو، لـە هینـد و چیـن، لەمـلاو لـەولا، لـە نیـوە دورگـەی عەرەبیـی، کەواتـە: مووسـا ﷺ زۆر دیـار بـووە، بۆیـە خـوا ئـەو بـە نموونـە دێنێتـەوەو، دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە کتێبمـان بـە مووسـاش دابـوو.

وشـەی ﴿ ٱلْكِتَٰبَ ﴾، کـە (أل)ی ناسـاندنی لەسـەرە، بـۆ (عهـد)ە، واتـە: کتێبەکەمـان بـە مووسـادا، ئـەو کتێبـەی کـە دیـارە تەوراتـە، ﴿ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ﴾، ئنجـا تـۆ لـە دوو دڵیـی دا مەبـە لـە دیـداری ویـدا.

دوایـی لـە مەسـەلە گرنگـەکان باسـی دەکەیـن، مشـتومڕێکی زۆر بـووە لـە نێـوان توێژەرەوانـی قورئانـدا، ئایـا مەبەسـت لـەو (لِّقَآئِهِۦ)، چییـەوە؟ ڕاناوەکـە بـۆ کـێ دەچێتـەوە؟ ﴿ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ﴾:

أ- ئایا مەبەست ئەوەیە کە تۆ دوو دڵ مەبە، لەوەدا کە مووسا تەوراتی وەرگرتوە؟ هەندێك وایان لێکداوەتەوە.

ب- یاخود: مەبەست ئەوەیە: تۆ لە دوو دڵیی دا مەبە، لەوە کە ئەوەی تووشی مووسا بوو بە هۆی جێبەجێکردنی کتێبی خواوە، لە گرفتاریی و سەر ئێشە لەگەڵ بەنوو ئیسرائیل دا، دوو دڵ مەبە کە تۆش ئەو شتانەت تووش دەبن؟.

ج- یان: مەبەست ئەوەیە: تۆ دوو دڵ مەبە کە مووسات لە شەوی میعراج دا بینی؟.

د- یان: دوو دڵ مەبە کە تۆ لە بەهەشتێ مووسا دەبینی؟ ئەو ڕایانە هەموویان هەن، من ڕایەکم بە دڵە، کە لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر تیشکی دەخەمە سەر، کە لە هیچ کام لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، ئەو سی (٣٠) تەفسیرەی لەبەر دەستم دان، پێموایە ئەو ڕایە لە هەموویان گونجاوترە، ئەویش ئەوەیە: ﴿ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ﴾، تۆ

دوو دڵ مەبە لە دیداری مووسا لەگەڵ پەروەردگاری دا، چونکە لە سوورەتی (الأعراف) دا، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَـٰتِنَا ﴿١٤٣﴾ ﴾، واتە: کاتێك مووسا هات بۆ دیداری ئێمە، ئەو ژوانگەیەی بۆمان دیاریکردبوو، مووسا ﷺ کاتێك دەچێ بۆ دیداری خوای پەروەردگار تاکو تەوراتی لێ وەربگرێ، ئەمە گونجاوە لەگەڵ ئەم سیاقەی ئێرەدا، واتە: تۆ دوو دڵمەبە لەوەدا کە مووسا هات بۆ دیداری ئێمەو، تەوراتمان پێدا، ئنجا وەك چۆن تەوراتمان بەو داوە، ئاوا قورئانیشمان بە تۆ داوە.

﴿ وَجَعَلْنَـٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، ئـەو کتێبەشـمان گێـڕا بـە ڕێنمایـی بـۆ بەنـی ئیسـڕائیل، ڕاناوەکـە بـۆ کتێـب دەچێتـەوە، ئەگەرنـا دەشـگونجا بـۆ مووسـا ﷺ بچێتـەوە، چونکـە ئەویـش ڕێنمایـیکار بـووە بـۆ گەلەکـەی خـۆی، کـە بەنـوو ئیسـڕائیلە، بـەڵام لێـرەدا بـاس باسـی پێدرانـی کتێبـە بـە مووسـا ﷺ و ڕاناوەکـە وا نیزیکتـرە بـۆ کتێـب بچێتـەوە، کـە کتێبمـان کـردە ڕێنمایـی بـۆ بەنـی ئیسـڕائیل، ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً ﴾، چەنـد پێشەوایانێکیشـمان تێـدا پەیداکـردن، لـە نێـودا گێـڕان، ﴿ يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ﴾، بـە فەرمانـی ئێمـە ڕێنماییـان دەکـرد، واتـە: ڕێنمایـی خەڵکیـان دەکـردو، ڕێیـان پێشـان دەدان، بۆیـان دەبوونـە سـەر مەشـق.

ئنجـا بۆچـی خـوا کردنـی بـە پێشـەوا؟ ﴿ لَمَّا صَبَرُوا۟ ۖ وَكَانُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا يُوقِنُونَ ﴾، دوای ئـەوەی خۆڕاگـر بـوون و، عادەتیشـیان وابـوو بڕوایەکـی پتەویـان بـە ئایەتەکانی ئێمـە هەبـوو، وشـەی (صبـر)ی بـە کـرداری ڕابـردوو هێنـاوە، چونکـە ئـەوە تێپەڕیـوە، خۆیـان ڕاگـرت، ئیمانیـان هێنـا، کـردەوەی باشـیان کـرد، بـەڵام ﴿ وَكَانُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا يُوقِنُونَ ﴾، عادەتیـان وابـوو، یەقینیـان هەبـوو بـە ئایەتەکانـی ئێمـە، لەبـەر ئـەوەی ئایەتـەکان ڕۆژ بـە ڕۆژ دابەزیـون، بۆیـە بـە کـرداری (مُضـارِع) هێناویەتـی بۆ ئێسـتاو، بـۆ داهاتـوو، بـۆ بـەردەوام بوونـە.

﴿ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەوە هـەر پەروەردگارتە کـە لـە ڕۆژی هەڵسـانەوەدا، لێکیـان جیـا دەکاتـەوەو، دادوەرییـان لـە نێوانـدا دەکات،

﴿ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴾، لەوەدا کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی، پەروەردگارت کا و دانی مشتومڕەکانیان لێك جیادەکاتەوەو، دادوەرییان لە نێواندا دەکات، کە کێیان چەندەی هەق پێیەو، کێشیان چەندە ڕووی کردۆتە ناهەق؟!.

﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ ﴾، ئایا بۆی دەرنەخستوون، پێشانی نەداون، ﴿ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْقُرُونِ ﴾، ئایا فەوتاندنی ئێمە بۆ ئەو سەدانەی کە لە پێشیانەوە بوون، پێشانی نەداون، کە خوا ﷻ هەمە کارەی گەردوون و ژیان و مرۆڤە؟ دەبووایە پەندی لێوەربگرن، دەبووایە بۆیان ڕوونبکاتەوە، ئەوان ئێستا هەڵەی ئەو گەلە پێشووانە کە فەوتێنراون، بە هۆی کوفر و تاوان و خراپەوە، دووبارە نەکەنەوە، ﴿ يَمْشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمْ ﴾، ئەوانەی ئێستا بە نێو خانووبەرەکانیاندا دەڕۆن، واتە: بەنێو شوێنەوارەکانیان دا، کە هی خانووبەرەکانیانن، هی جێگاو ڕێگاکانیانن، بە نێویان دا دەڕۆن و سەفەر دەکەن، کاتێك سەفەر دەکەن، بە تایبەت سەفەر بۆ شام دەکەن، یان بۆ یەمەن دەکەن، شوێنەوارەکانیان دەبینن، شوێنەواری عادو ئەموود و، گەلی لووط و ئەوانی دیکەش، ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴾، لەوەدا نیشانە هەن، ئایا نابیستن؟ نیشانە هەن کە خوا ﷻ لە مرۆڤەکان نەگەڕاوە خۆیان چۆنیان پێخۆشە وابکەن، هیچ سنوورێك نەبێ و هیچ لێپرسینەوەو سزایەك نەبێ، بەڵکو خوا ﷻ ڕستیان بۆ درێژ دەکات، تاکو کاتێکی دیاریکراو، بەڵام سەرەنجام خوا ﷻ وای مامەڵە کردوە لەگەڵ بەشەردا، کە هەندێ خەتی سووری دیاریکردوون، هەر کاتێ ئەو خەتە سوورانە بەزێنران، خوا سزای ئەو گەلە یاخیی و ملهووڕانە دەدا، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴾، ئایا نابیستن؟ دەبووایە کە هەواڵی ئەو گەلانە دەبیستن، لە قورئانداو، دەماو دەم کە دەیبیستن، دەبووایە پەندی لێوەر بگرن، ئایا نابیستن؟ پرسیارکردن، پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: ئەوانە وەك ئەو کەسانە وان، کە هیچ نەبیستن.

لە دوای مێژوو، ئنجا سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ دیاردەی هاتنە خواری ئاو لە ئاسمان و، ڕوانی شیناوردو کشتوکاڵ، لە زەوییەکی قاقڕی ڕووتەنی وشك دا،

دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْاْ ﴾، ئایا سـەرنجیان نـەداوە، ئایا نەیانبینیـوە؟ کـە دەگونجێ لێـرەدا بینیـن، بینینـی چـاو بـێ، دەشـگونجێ بینینـی عەقـڵ و دڵ بـێ، ئایا نابینـن و سـەرنجیان نـەداوە؟ ﴿ أَنَّا نَسُوقُ ٱلْمَآءَ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلْجُرُزِ ﴾، کـە ئێمـە ئاوەکە دەبەین، لێدەخوڕیـن، بـەرەو زەوییەکـی ڕووتەنـی بـێ کشـتوکاڵ، ﴿ فَنُخْرِجُ بِهِۦ زَرْعًا ﴾، ئنجا کشـتوکاڵێکی پێدەردێنیـن لـەو زەوییـە قاقـڕو بـێ ئـاو وشـکەهەڵاتوەدا، ﴿ تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَٰمُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ ﴾، کـە ئاژەڵـەکان و خۆشـیان لێـی دەخـۆن، لـەو کشـتوکاڵە، ئـەو کشـتوکاڵە، دەگونجـێ مەبەسـت پێـی کـۆی ئەو شـتانە بـێ کـە لەسـەر زەوی دەڕوێن، وەك دانەوێڵـە، گەنـم و جـۆو نیسـك و نـۆك و زوڕات و هەمـوو ئـەو شـتانە و، جگـە لـە دانەوێڵـەش، هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە دواجـار هـەم بـۆ ئاژەڵـەکان دەبـن بـە لـەوەڕ، بـە تەڕیـی یـان بـە وشـکیی، هـەم بـۆ مرۆڤەکانیـش دەبـن بـە مایـەی بەهـرە لێوەرگرتـن و لـە بەرهەمەکەیـان دەخـۆن، بـە تایبـەت ئەگـەر دانەوێڵـە بـێ، ئـەوە دیـارەو، ئەگـەر میوەکانیـش بـن، دیـارە، هەروەهـا تـەڕەکار و سـەوزە، مرۆڤەکانیـش لێـی دەخـۆن و ئاژەڵەکانیـش لێیدەخـۆن، ﴿ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴾، ئایا نابینـن، ئایا سـەرنج نـادەن؟ دیسـان لێـرەدا، ئایا نابینـن؟ پرسـیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیـە، واتـە: دەبووایە ببینـن، دیتنیـش هـەم دەگونجـێ دیتنـی چـاو بـێ، هـەم دەگونجـێ مەبەسـت پێـی زانیـن و دیتنـی عەقـڵ و دڵ بـێ.

لـە کۆتایـی دا خـوا ﷻ هەڵوێسـتێکی زۆرجـار دووبـارە کـراوەی کافـرەکان لـە سـەردەمی هەمـوو پێغەمبەرانـدا (عَلَيْهِـمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) بـاس دەکات، کـە بریتـی بووە لـە پەلـە کردنیـان لـە هاتنی بەڵێنـی خوا، لـە هاتنی سـزای خـوا: ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، هەروەهـا دەڵێـن: ئـەو دادوەرییـە، ئـەو لێکهەڵاواردنـە ئـەو دادوەریـی کردنـە لـە نێوان مرۆڤەکانـدا، کەنگێیـە، ئەگـەر ئێـوە لـە ڕاسـتانن؟ واتـە: کاتەکەمـان پـێ بڵێـن، ئەگەرنـا مانـای وایـە ئێـوە لـە ڕاسـتان نیـن؟.

خـوای پـەروەردگار وەڵامیـان دەداتـەوە: ﴿ قُلْ يَوْمَ ٱلْفَتْحِ لَا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِيمَٰنُهُمْ ﴾، تـۆ بفەرمـوو: ڕۆژی دادگایـی کـران و لێکهـەڵاواردن و لێـك جیاکردنـەوەی

پـاك و پیسـان، ئەوانـەی بێبـڕوان، ئیمانەكەیـان سـوودیان پـێ ناگەیەنـێ، ﴿ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴾، هەروەهـا مۆڵەتیـش نادرێـن، چاوەڕوانییـان ناكـرێ، بگەڕێنـەوەو پەشـێمان ببنـەوەو، لاپەڕەیەكـی سـپیی هەڵدەنـەوە، ئەگـەر ئێسـتا لـە فریـای خۆیـان بكـەون، ئەگەرنا ئـەو شـتەی ئـەوان پەلـەی لێدەكـەن، كاتێـك ئـەو حاڵەتـە دێ، كـە بریتیـە: لـە ڕۆژی دوایـی، ئنجـا چ ئاخیـر زەمـان، چ قیامـەت، ئـەو كاتـە ئیمانیـش بێنـن، سـوودیان پێناگەیەنـی، وەك لـە سـوورەتی (الأنعـام)دا دەفەرمـوێ: ﴿ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِيٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا قُلِ انتَظِرُوٓا إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾، واتـە: ئایـا چاوەڕێـی چـی دەكـەن؟ جگـە لـەوەی فریشـتەكان بێـن، یـان پـەروەردگارت بـێ، یـان هەندێـك لـە نیشـانەكانی پـەروەردگارت بێـن، ئـەو ڕۆژە كـە هەندێـك لـە نیشـانەكانی پـەروەردگارت دێـن، هیـچ كەسـێك بـڕوا پێهێنانەكـەی سـوودی پێناگەیەنێ، كـە پێشـتر بـڕوای نەهێنابـێ، یاخـود لـە بـڕوا هێنانەكەیـدا كاری چاكـی نەكردبـێ، خێـر و چاكـەی وەدەسـت نەهێنابـێ، بڵـێ: چـاوەڕێ بـن، ئێمـەش چاوەڕێیـن.

كـە لـە كاتـی تەفسـیركردنی سـوورەتی (الأنعـام)دا، لـە بـارەی واتـای هاتنـی ئایەتەكانـی پـەروەردگارو، هاتنـی پـەروەردگارو، هاتنی فریشـتەكانەوە، ڕوونكردنەوەی باشـمان داوە.

لـە كۆتایـی دا خوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴾، تـۆ پشـتیان تێبكـەو ڕوویـان لـێ وەرچەرخێنـە، چاوەڕێبـە، ئەوانیـش چاوەڕێـن، واتـە: چاوەڕێبـە، كـەی بەڵێنـی خـوا دێـت، ئەوانیـش چاوەڕێـن، كـەی بەڵێنـی خـوا دێـت، كـە بـە تەئكیـد ئـەو كاتـەی بەڵێنـی خـوا دێ، ڕۆژی دوایـی دێ، یـان سـەرەتای ڕۆژی دوایـی دێـت، كـە ئاخیـر زەمانـە، یاخـود ڕووداوەكانـی دیكـەی ڕۆژی دوایـی دێـن، كـە قیامەتـە، پاشـان زینـدوو كرانـەوەو هەڵسـێنرانەوەو هاتنەپێشـی لێپرسـینەوەو سـزاو پاداشـتە، ئـەوان زۆر مـاڵ وێـران و ڕەنجـەڕۆ دەبـن، بۆیـە ئەوانـە ئێسـتا پەلـە لـە شـتێك دەكـەن، كـە ئەگـەر بـێ، زۆر تێیـدا تووشـی زیانبارێـی دێـن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی کتێب پێدرانی مووساو، ڕێنمایی بوونی بۆ گەلی جوولەکەو، لە دوو دڵییدا نەبوون لە بارەی دیداری مووساوە، بۆ خوای تاك و پاك، هەروەها گێڕرانی کەسانێك لەو گەلە (بەنوو ئیسرائیل)، بە پێشەوا، بە هۆی خۆڕاگریی و بڕوا پتەوییانەوە، بە ئایەتەکانی خوا:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ۖ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا۟ ۖ وَكَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ ﴾، بە دڵنیایی کتێبمان بە مووسادا، ئەو (و)ە، **(واو العطف)**ەو، ئەم بابەتە دەگێڕێتەوە بۆ بابەتەکانی پێشێ، واتە: ئەو شتانەی پێشێ بوون، ئنجا بە دڵنیایی کتێبیشمان بە مووسادا، بۆچی دەفەرمووێ: ﴿ وَلَقَدْ ﴾، کە (ل)ی (**وَلَقَدْ**) بۆ سوێندە، یاخود ڕێخۆشکەرە بۆ سوێند، **(قَد)**یش بۆ ساغکردنەوە **(تحقيق)** و، دڵنیاکردنەوەیە، بۆچی خوا ﷻ ئەو شێوازە بەکاردێنێ؟ بۆ ئەوەی ئەو گەلەی کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ، بۆیان هاتوە، ئەو خەڵکە کە بە پلەی یەکەم گەلی عەرەب بوون، دواییش هەموو گەلانی دنیا بوون، وەك دوو دڵ و بە گومان بووبن، کە: ئایا دەبێ خوا کتێبی دابەزاندبن؟ موحەممەد ﷺ ئێستا دەڵێ: پەیامی خوام بۆ دێ و قورئانێکم بۆ

دادەبەزێندرێ، ئایا ئەمە ڕاستە؟ بۆیە خوا دەفەرموێ: بە جەختکردنەوەو، بە دڵنیاییەوە ئێمە کتێبمان بە مووساداو، ئەگەر لە هەموو شتێك لە گوماندا بن، کتێبەکەی مووسا زۆر ئاشکرا بووە، ئەوەتا گەلێك هەن، کە ئێستاش بە دوای ئەو کتێبەی مووسا دەکەون، بەڕاست یان بە هەڵە، کە بریتیە: لە گەلی جوولەکە، ئنجا گەلی جوولەکەش لە نیوە دوڕگەی عەرەبییدا بوون، جارێ سێ تیرەی ناوداریان بوون: بەنوو قەینوقاع و، بەنوو نەزیرو، بەنوو قوڕەیزە، کە زۆر ئاشکرا بوون، پاشان جوولەکە لە شوێنەکانی دیکەی دنیاش بوون، بە دڵنیایی کتێبمان بە مووسا دابوو، ﴿ٱلۡكِتَٰبَ﴾، کە (أل)ی ناساندنی لەسەرەو بۆ (عَهد)ە، واتە: کتێبەکەمان بە مووسادا، کتێبەکەش مەبەست پێی تەوراتە، کەواتە: وەك چۆن کتێبمان بە مووسا ﷺ داوە، کە تەوراتە، تاکو بۆ گەلەکەی (گەلی بەنوو ئیسرائیل) بیکاتە چرایەکی ڕێ پێشاندەر بۆیان، بە هەمان شێوە قورئانیشمان بە تۆ داوە، بۆ ئەو خەڵك و کۆمەڵگایەی کە لە نێویاندا دەژی.

٢)- ﴿فَلَا تَكُن فِي مِرۡيَةٖ مِّن لِّقَآئِهِۦ﴾، ئنجا تۆ لە دوو دڵییدا مەبە، لە دیداری، (المِريَةُ: التَّرَدُّدُ والشَّكُّ) (مرية)، بریتیە: لە دڵ لە دڵدان و دوو دڵیی، ﴿مِّن لِّقَآئِهِۦ﴾، پێشتریش لە مانای گشتیی دا ئاماژەمان پێدا، زانایان و توێژەرەوانی قورئان لەو بارەوە زۆر مشتومڕیان بووە، ئایا ئەو ڕاناوە ﴿مِّن لِّقَآئِهِۦ﴾، لە دیداری وی دا، ڕاناوەکەی بۆ چی دەچێتەوە؟

أ- هەندێك گوتوویانە: دەچێتەوە بۆ تەورات، بۆ کتێب، واتە: دوو دڵ مەبە کە مووسا تەوراتی وەرگرتوە، کتێبی وەرگرتوە.

ب- هەندێك گوتوویانە: دەچێتەوە بۆ دیداری پێغەمبەر ﷺ لە شەوی میعراج دا لەگەڵ مووسادا، کە پێغەمبەرانی بینیوەو، لە نێویاندا بە تایبەت مووسا، کە دوای ئەوەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: پەنجا نوێژم لەسەر فەرز کراوە، پێشنیار دەکات بۆ پێغەمبەری خاتەم و ئامۆژگاریی دەکات، لەبەر ئەوە کە لەو ڕووەوە مووسا ئەزموونێکی هەبووە، کە جارێ موحەممەد پێغەمبەری کۆتاییەو، ئەو ئەزموونەی بۆ پەیدا نەبووە، کە داوا لە پەروەردگاری بکات بۆی دابەزێنێ، بۆی کەم بکاتەوە، تاکو دەگاتە سەر

پێنج نوێژ، ئنجا هەندێك گوتوویانە: مەبەست لە (لِقائه) واتە: دیداری پێغەمبەر ﷺ لە شەوی میعراجدا، لەگەڵ مووسادا! بەڵام ئایا ئەم سوورەتی سەجدەیە پێش میعراج بووە، یان دوای ئەو بووە؟ ئەو کاتە ئەوە دیار دەبێ.

ج- هەندێکی دیکە گوتوویانە: لە دوو دڵیی دا مەبە، کە تۆ لە بەهەشت دا مووسا عليه السلام دەبینی.

د- هەندێکی دیکە گوتوویانە: (لِقاء) لێرەدا بە مانای ئەوە دێ، وەك چۆن مووسا تووشی گرفتاریی و چەرمەسەریی زۆر بوو، بە هۆی ئەو کتێبەوە کە خوا پێی دابوو، کە دەیویست کتێبەکە جێبەجێ بکات بەسەر بەنوو ئیسرائیلداو، ئەوانیش لاملییان دەکرد، تۆش ئەی موحەممەد ﷺ! دوو دڵ مەبە: بە هۆی ئەو کتێبەوە کە بۆت دابەزێنراوە، تووشی گرفتاریی و چەرمەسەریی و ناڕەحەتیی دەبی، ئەوەتا ئەوانە بڕوا بە کتێبەکەت ناکەن و، خۆیشت بە جادووگەر دەزانن، کتێبەکەشت بە شیعرو بە جادوو دەزانن، کەواتە: دوو دڵ مەبە، کە تۆش ئەم حاڵەتەت بەسەر دێ، یان بە هۆی ئەوەوە، کە ئەوە حاڵەتەت بەسەر دێ، دوو دڵ مەبە.

بەڵام ئەوەی من بە دڵمەوە دەنووسێ، هیچ کام لەو ڕایانە نیە، کە هەموو تەفسیرەکان ئەو ڕایانەیان هێناون.

من ڕایەکی دیکەم بە دڵە، ئەویش ئەوەیە کە مەبەست لە: (لِقاء)، لە: ﴿فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ﴾، تۆ دوو دڵ مەبەو لە گوماندا مەبە، خەتەرە نەچێتە دڵت، لەوەدا کە مووسا عليه السلام دیداری بووە لەگەڵ خوادا ﷻ، وەك لە سوورەتی (الأعراف)دا، دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنظُرۡ إِلَيۡكَ...﴿١٤٣﴾﴾، بۆچی ئەم ڕایەم هەڵبژاردووە؟.

چونکە ئەو ڕووداوە ڕووداوێکی زۆر گەورەو گرنگ بووە لە ژیانی مووسادا، کە بریتی بووە لەوەی مووسا لەو دیدارەدا، تەورات وەردەگرێ لە خوا ﷻ، وەك چۆن موحەممەدیش ﷺ قورئانی لە خواوە بۆ دێ، مووساش تەوراتی وەرگرت لەو

دیدارەیدا لە خزمەت پەروەردگاردا، دوای ئەوەی خوا ژوانگەیەکی بۆ دیاریکردوە، بەڵێنگەیەکی بۆ دانا، دوای سی (٣٠) شەو، کردی بە چل (٤٠) شەو.

هەڵبەتە ئەو شتانەی خوا بە پێغەمبەری خاتەمیان ﷺ دەفەرموێ: دوو دڵ مەبە، یان ئەوە مەکە، یان وامەچۆ، هەم مەبەست ئەوەیە کە پێغەمبەر خۆی زیاتر دڵی دابمەزرێ، هەم مەبەستیش ئەوەیە بۆ شوێنکەوتووانیشی ڕێنمایی بێ، وەك گوتراوە: (دیوار لەگەڵ تۆمە، گوێ سوانە گوێت لێبێ)، جاری واش هەیە شتێك بە پێغەمبەر ﷺ دەگوترێ، بەڵام لەبەر ڕاهاویشتن و کنارەیە بۆ خەڵکەکە کە لە نێویاندا ژیاوە، بە مسوڵمان و نامسوڵمانەوە، بە تایبەت نامسوڵمانەکان، واتە: وەك چۆن ئەوان لە دوو دڵیی دان، تۆ دوو دڵ مەبەو وەك ئەوان مەبە، کە وەك وانیش نەبووی.

٣)- ﴿ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، هەروەها ئێمە ئەو کتێبەمان گێڕا بە ڕێنمایی بۆ بەنوو ئیسرائیل، دەشگونجێ ڕاناوەکە بۆ مووسا بچێتەوە، یانی: مووسامان کردە ڕێنماییکارو ڕێ پێشاندەر بۆ بەنوو ئیسرائیل، هەردووك واتای هەر ڕاستن، بەڵام زیاتر واپێدەچێ ڕاناوەکە بۆ کتێبەکە بچێتەوە، کە تەوراتە.

٤)- ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ﴾، ئێمە پێشەوایانێکمان تێدا پەیداکردن، [لە نێو بەنوو ئیسرائیلدا]، کە بە فەرمانی ئێمە، ڕێنماییان دەکرد، واتە: ڕێنمایی خەڵکیان دەکردو خەڵکیان دەخستە سەر ڕاستە ڕێ و ڕێیان پێشان دەدان.

بەڵام بۆچی خوا ﷻ هەندێك لەوانەی گێڕان بە پێشەوا، هەر لە گۆترە؟ نەخێر.

٥)- ﴿لَمَّا صَبَرُوا۟ ۖ وَكَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يُوقِنُونَ ﴾، لە ئەنجامی ئەوەدا کە خۆڕاگرییان کردو، بڕوایەکی پتەویشیان هەبوو بە ئایەتەکانی ئێمە، ئایەتەکانی ئێمە، لێرەدا زیاتر واپێدەچێ مەبەست پێی ڕستەکانی فەرمایشتی خوا بێ، ئەگەرنا وشەی (آيات) وەك زۆرجار گوتوومانە: سێ واتایان هەڵدەگرێ لە قورئاندا:

أ- به‌ مانای دیارده‌ سرووشتییه‌كان، دێ، وه‌ك له‌ سووره‌تی (یوسف)دا ده‌فه‌رموێ: ﴿ وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾، واته‌: زۆر نیشانه‌ هه‌ن له‌ ئاسمان و زه‌ویدا به‌ لایاندا ڕه‌ت ده‌بن، به‌ڵام پشتیان تێده‌كه‌ن، په‌ندیان لێ وه‌رناگرن.

ب- هه‌روه‌ها (آيات) به‌ مانای موعجیزه‌ی پێغه‌مبه‌رانیش دێ، وه‌ك خوا ده‌فه‌رموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ۖ فَسْـَٔلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ ﴾الإسراء، واته‌: ئێمه‌ نۆ ئایه‌تمان به‌ مووسا دابوون، واته‌: نۆ نیشانه‌، نۆ موعجیزه‌.

ج- هه‌روه‌ها (آيات) به‌ مانای ڕسته‌كانی فه‌رمایشتی خواش دێت، كه‌ به‌ زۆریی له‌ قورئاندا به‌و واتایه‌ هاتوه‌.

ئه‌وانه‌ی كه‌ كرانه‌ پێشه‌واو سه‌ر مه‌شق له‌ نێو گه‌لی به‌نوو ئیسرائیل دا، له‌ ئه‌نجامی ئه‌وه‌دا بوو، كه‌ دوو سیفه‌تی سه‌ره‌كییان تێدابوون:

یه‌كه‌م: خۆڕاگر بوون، له‌ ڕووی كرده‌ییه‌وه‌.

دووه‌م: له‌ ڕووی تیۆرییشه‌وه‌، خاوه‌نی بڕوایه‌كی پته‌و بوون، خاوه‌نی دڵنیایی بوون، به‌ ئایه‌ته‌كانی خوا، زانایان گوتوویانه‌: (**بِالصَّبرِ وَاليَقِين، تُنَالُ الإمَامَةُ فِي الدِين**)، به‌هۆی خۆڕاگریی و یه‌قینه‌وه‌، پێشه‌وایه‌تیی له‌ دیندا ده‌سته‌به‌ر ده‌بێ، هه‌ڵبه‌ته‌ یه‌قین پێش خۆڕاگریی ده‌كه‌وێ، پێشێ مرۆڤ ده‌بێ یه‌قین و دڵ دامه‌زراویی و بڕوا پته‌ویی هه‌بێ به‌ ئایه‌ته‌كانی خوا، به‌ په‌یامی خواو، دوایی پێویستیی به‌ خۆڕاگریی ده‌كات، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و په‌یامه‌ی خوا جێبه‌جێ بكات و پراكتیزه‌ بكات له‌ ژیانی تایبه‌تیی و خێزانیی و كۆمه‌ڵایه‌تیی و سیاسیی دا، به‌ڵام ئایا لێره‌دا بۆچی خوا ﷻ صه‌بری پێشخستوه‌؟ له‌ سۆنگه‌ی ئه‌وه‌وه‌ كه‌ ئه‌وه‌ی زۆر گه‌وره‌و گرنگه‌ بریتیه‌: له‌ خۆڕاگریی، له‌به‌ر ئه‌وه‌ش كه‌ ئه‌و سیاقه‌ی كه‌ ئه‌م فه‌رمایشته‌ی تێدا هاتوه‌، هه‌مووی ڕێنماییه‌ بۆ پێغه‌مبه‌ری خاته‌م ﷺو، بۆ هاوه‌ڵانی به‌ڕێزی و، بۆ شوێنكه‌وتووانی پێغه‌مبه‌ری خاته‌م ﷺ تاكو ڕۆژی دوایی، ئنجا ئه‌وان له‌ هه‌موو شتێك زیاتر پێویستییان به‌ خۆڕاگریی و پشوو درێژیی و، ئه‌پسان و، ئه‌له‌خشان بووه‌.

مەسەلەی دووەم:

دادوەریی کردنی خوا لە نێوان مرۆڤەکاندا لە ڕۆژی قیامەت دا، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونە ڕاجیاییەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، بە دڵنیایی ئەوە بەس پەروەردگارتە کە لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، دادوەرییان لە نێواندا دەکات، لە نێوان کێدا؟:

أ- دەگونجێ بگوترێ: لە نێوان هاوبەش بۆ خوا دانەراندا.

ب- یاخود: لە نێوان خاوەن کتێبەکان (جوولەکەکان و نەصرانییەکان)دا.

ج- بەڵام ئەگەر بشگوترێ: ﴿ بَيْنَهُمْ ﴾، واتە: لە نێوان مرۆڤەکاندا بە گشتیی، چ خاوەن کتێب بووبن، چ موشریك بن، چ بڕوادار بن، هەر جۆرێك بن، ئەو واتایەش هەر گونجاوە.

لە چییدا دادوەرییان لە نێواندا دەکات، لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا؟.

٢)- ﴿ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴾، لەوەدا کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی و ڕاجیاییان تێیدا هەبوو.

کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ ﴾، (هو) پێی دەگوترێ: (ضَمِيرُ الفَصل)، ڕاناوی لێك جیاکردنەوە، بۆ ئەوەیە کردەوەکە لەسەر خوای بەرز کورت هەڵبێنێ، واتە: تەنیا پەروەردگارت خۆی لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، دادوەرییان لە نێواندا دەکات، لەو شتانەدا کە تێیدا کەوتوونە مشتومڕو ڕاجیاییەوە.

(**الفَصلُ: القَضَاءُ وَالحُكم**)، (فصل) یانی: دادوەریی و بڕیاردان، هەڵبەتە ئەگەر مەبەست پێی گەلی مووسا ﷺ بێ، بەنوو ئیسرائیل بێ، کە واپێدەچێ، چونکە ئەوان نیزیکترین باسکراون و، عادەت وایە: (**الضَّمِیرُ یَرْجِعُ إِلَی أَقْرَبِ مَذْكُور**)، ڕاناو بۆ نیزیکترین باسکراو دەچێتەوە، نیزیکترین باسکراویش گەلی مووسایە، بەنوو ئیسرائیل، کە دواتر بە گەلی جوولەکە ناسراون، ئەگەرنا لە ئەصڵدا بەنوو ئیسرائیل واتە: وەچەی ئیسرائیل، وەچەی یەعقووب ﷺ، بەڵام دوایی وەك گەلێك ناویان لێنراوە: گەلی جوولەکە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ڕاجیایی گەلی بەنوو ئیسرائیلی خستوونە نێو حاڵەتێکەوە، کە ئەو هیدایەت و ڕێنماییەی بۆیان هاتوە، بەشێکی هەڵبوەشێننەوەو لێی لابدەن!

کە بە تەئکید لێرەدا مەبەست لەو ڕاجیاییە، ڕاجیایی نیە لە لقەکانی دینداریدا، چونکە لق و پۆپەکانی دینداریی خوای پەروەردگار وای هەڵخستوون، چ لە شەریعەتی پێغەمبەری خاتەمدا، چ لە شەریعەتەکانی دیکەدا، ڕاجیایی و ڕای جیاواز هەڵبگرن، کەواتە: ئەوە حاڵەتێکی ناپەسندو خراپ نیە، مادام کەسێك بۆ ڕایەکەی خۆی بەڵگەیەکی پێبێ و پشت ئەستوور بێ بە بەڵگەیەك، هەڵبەتە لقەکانی دینداریی زیاتر لە بۆچوونێك و ئیجتیهادێك هەڵدەگرن، بەڵکو لێرەدا مەبەست لە: ﴿فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾، واتە: ئەوانەی کە لە ئەصڵی دیندا لایانداوە، لە ئیمان و عەقیدەدا، لە حەڵاڵ و حەرامە سەرەکییەکاندا، یاخود مەبەست لە: ﴿فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾، ئەوەی تێیدا کەوتوونە ڕاجیاییەوە، یانی: بڕواداران و بێبڕوایان، کە بڕواداران بڕوایان بە ڕێنمایی خوا بووەو، بێبڕوایان، پێی بێبڕوا بوون و نکووڵییان لێکردوە، کە ئەوەش هەر دەکاتەوە ڕاجیایی، ئەمەش بێگومان ئاگادار کردنەوەیەك بووە بۆ ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ کە خۆیان بپارێزن لە ڕاجیایی خراپ، ڕاجیایی زەمکراو، کە بریتیە لە ڕاجیایی لە بنچینەکانی دینداریدا، یاخود لە لق و پۆپەکانی دینداریدا، بەڵام بەبێ بەڵگە، هەروا بە شوێنکەوتنی ئارەزوو، کە بێگومان ئەوەش هەر شتێکی سەرزەنشتکراوو خراپە.

مەسەلەی سێیەم:

سەرنج ڕاکێشان بۆ مێژووی گەلانی پێشوو، کە خوا فەوتاندوونی و ئەمان (ئەوانەی یەکەم جار قورئانیان بەسەردا خوێنراوەتەوە)، کە بە شوێنەوار و خانوەکانیاندا دەڕۆن، دەبووایە پەندیان لێوەر بگرن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ ﴾، ئایا ئەو هەموو سەدانەی پێش وان فەوتاندوومانن، ڕێنمایی نەکردوون؟! چۆن لەگەڵ بێبڕوایان دا مامەڵ دەکەین؟!

(يَهْدِ لَهُمْ) خوێندراویشەتەوە: (أَوَلَم نَهْدِ لَهُم)، ئایا پێشانمان نەداون، یان ئایا خوا پێشانی نەداون، هەمزە (أ) بۆ پرسیارکردنی نکووڵیلێکردنە، ڕاناوی ﴿ لَهُمْ ﴾، دەچێتەوە بۆ تاوانباران، یاخود بۆ ئەوانەی کە ئایەتەکانیان بیرخراونەوە، وشەی: ﴿ يَهْدِ ﴾، لە هیدایەتەوە هاتووە، یانی: ڕێ پێشاندان، بەڵام مانای (يُبَيِّنُ) ی، تێخراوە، (ضُمِّنَ مَعْنَى يُبَيِّنُ)، بۆیەش بە (ل) بەرکاری خواستووە، ﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ ﴾، ئەگەرنا کار (فعل)ی (هَدَى)، بۆ خۆشی بەبێ پیتی دیکە بەرکار دەخوازێ، (هَدَاهُ، يَهدِيهِ)، واتە: ڕێی پێشاندا، ڕێی پێشان دەدات.

(الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، ئاوا مانای ئەو ڕستەیە دەکات: **(أَوَلَم يُبَيِّن لَهُم إِهْلَاكُنَا القُرُونَ الخَالِيَةَ مِن قَبلِهِم: سُنَّتَنا فِيمَن سَلَكَ سَبِيلَهُ مِنَ الكُفرِ بِئَايَاتِنا، فَيَتَّعِظُوا وَيَنزَجِرُوا)**، واتە: ئایا بۆی ڕوون نەکردوونەوە فەوتاندنی ئێمە بۆ گەلە پێشووەکان، کە لە پێش واندا بوون: یاسای ئێمەی بۆ ڕوونکردوونەوە،

---

(١) جامع البيان: ج٢١، ص١٤٧.

کە هەر کەسێك وەك ئەوان بكات، لە کوفر بە ئایەتەکانی ئێمە، هەمان شتیان بەسەر دێ، ئیدی پەند وەربگرن و، بپرینگێنەوەو بسڵەمنەوە، [لەوەی کە وەك وان بکەن، تاکو بە مەرەدی وان نەچن]؟

٢)- ﴿ يَمْشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمْ ﴾، بە خانوو و بەرەکانیاندا دەڕۆن، ئەمە حاڵە، لە بکەر (فاعل)ی ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا ﴾، ئایا ئەوانەی ئەو پرسیارەیان لێدەکرێ نەیانبینیوە لە حاڵێك دا بە جێگاو ڕێگاو خانوو و بەرەو شوێنەواری ئەو گەلە پێشووانەدا دەڕۆن، کە خوا فەوتاندوونی؟.

٣)- ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن، ئایا نابیستن؟ ئەم پرسیار کردنەش:

أ- دەگونجێ بڵێین: نکووڵییلێکەرانەیە، واتە: ئەرێ نابیستن؟.

ب- یاخود پرسیارکردنێکی سەرزەنشتکارانەیە، بۆچی نابیستن؟ لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴾، چونکە دەنگ و باسی مێژوو مرۆڤ لە ڕێی بیستنەوە، بۆی دەستەبەر دەبێ، دەبێ هەواڵەکان ببیستێ، لە قوڕئان، لە کتێبە پێشووەکانی دیکەی خوا تباك و تعالى، لە مێژووی تۆمار کراو، دەبێ هەواڵەکە ببیستن، ئەوجار تێبگەن و بزانن چی گوزەراوە؟.

مەسەلەی چوارەم:

سەرنج ڕاکێشانیان بۆ دیاردەی ڕووانی ڕووەك و شیناورد، بە هۆی ئاوەوە، لە زەوییەکی ڕووتەن و وشك دا، کە مرۆڤەکان و ئاژەڵەکان لەو شیناوردو ڕووەکە دەخۆن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا ﴾، ئایا نەیاندیوە که ئێمە ئاو بەرەو زەوییەکی ڕووتەن لێدەخوڕین، ئنجا ڕووەکێکی پێ دەردێنین! ئایا نەیانبینوە، یاخود: ئایا سەرنجیان نەداوە بە چاوی عەقڵ و دڵ؟ که ئێمە ئاو لێدەخوڕین، ئاو دەبەین، (سوق): بریتیە لەوەی کەسێك بە پێیان بڕوا کەسێکی دیکە لە پشتیەوە دەنگی بداو لێی بخوڕێ، یاخود پێش خۆی بدات.

﴿ الْأَرْضِ الْجُرُزِ ﴾، زەوییەکی قاقڕو ڕووتەن، **(الجَرْزُ: القَطعُ)**، بڕین، ﴿ الْأَرْضِ الْجُرُزِ ﴾، زەوییەك ڕووتەن بووبێ و شیناوردو کشتوکاڵ و ڕووەکی لەسەر نەما بێ، وشەی (زَرع)یش، ڕووەکێکی دەستنێژە، وەك دارو درەخت، یان چێنرابێت وەك دانەوێڵە، هەندێکیش لە شارەزایانی زمان دەڵێن: (زَرع) هەر شتێکە بڕوێ، چ مرۆڤ ڕواندبێتی، وەك دانەوێڵەو کشتوکاڵ و تەرەکار، چ بۆ خۆی ڕوابێ و خوا ڕسك بێ، هەڵبەتە ئەوەی مرۆڤیش دەیچێنێ، هەر خوا دەیڕوێنێ، بەڵام مەبەست ئەوەیە: چ ڕوانی، دەستی مرۆڤی تێدا هەبێ، چ دەستی مرۆڤی تێدا نەبێ و خوارسك بێ.

(الطبـری) لـە تەفسـیرەکەیدا[1]، ئـاوا مانـای ئـەو ئایەتـە دەکات، دەڵـێ: (نَسُـوقُ المـاءَ إِلَـى الأَرضِ اليَابِسَـةِ الغَلِيظَـةِ الَّتِـي لا نَبَـاتَ فِيهَـا)، ئـاو لێدەخوڕیـن و دەیبەیـن، بـەرەو زەوییەکـی وشـکی ڕەق و پتـەو، کـە ڕووەکـی تێدانیـە.

٢)- ﴿ فَنُخۡرِجُ بِهِۦ زَرۡعٗا ﴾، کشتوکاڵێکی پێ دەردێنین، یان: ڕووەکێکی پێ دەردێنین.

٤)- ﴿ تَأۡكُلُ مِنۡهُ أَنۡعَٰمُهُمۡ وَأَنفُسُهُمۡ ﴾، هەم ئاژەڵەکانیان لێی دەخۆن، هەم خۆشیان لێی دەخۆن.

بۆیـەش هەندێـك لـە شـارەزایانی زمـان گوتوویانـە: (زَّرع) هـەر شـتێکە لەسـەر زەوی بـڕوێ، چونکـە ئـاژەڵ زیاتـر لـەوە دەخـۆن کـە خواڕسـکە، بـەڵام ئـەوەی مـرۆڤ بـۆ خـۆی دەیچێنـێ، وەك درەخـت دانەوێڵـەو تـەرەکار، ئـاژەڵ لێـی ناخـۆن، بـەڵام دەشـگونجێ بڵێیـن: ئاژەڵەکانیـش دوایـی لێـی بەهرەمەنـد دەبـن و لـە کاو پووشـەکەی، مرۆڤەکانیـش دەنکەکـەی دەخـۆن، وەك گەنـم و جـۆو نیسـك و نـۆك و هـەرزن و مـاش و برنـج و ...هتـد، یاخـود: (زَّرع) هـەر شـتێکە لەسـەر زەویـی بـڕوێ، کـە هەندێکـی بـە کەڵکـی ئـەوە دێ مـرۆڤ لێـی بخـوات و، هەندێکیشـی بـە کەڵکـی ئـەوە دێ ئـاژەڵ و ژیانـداران لێـی بخـۆن.

هەڵبەتـە لـە هەنـدێ شـوێنانیش وێنجـەو سـێپەڕە دەچێنـن، وەك ئاڵـف (عَلَـفْ) بـۆ ئـاژەڵ.

٣)- ﴿ أَفَلَا يُبۡصِرُونَ ﴾، ئایا نابینن؟ هی پێشێ فەرمووی: ﴿ أَفَلَا يَسۡمَعُونَ ﴾، چونکە هەواڵەکانی مێژوو بە گوێ دەبیسترێن، دەبێ مرۆڤ بیانبیستێ، بەڵام ئەمەیان دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَا يُبۡصِرُونَ ﴾، ئایا نابینن؟ هەم بە چاوی سەر، هەم بە چاوی عەقڵ و دڵ، یانی: ئەگەر سەرنج بدەن، دەزانن کە ئەو دیاردەی ناردنی ئاوو، دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوەو، ڕواندنی ئەو هەموو ڕووەك و کشتوکاڵ و دانەوێڵەو هەزاران جۆرە ڕووەك، ئەوە دیارە دەستی خوایەکی پەروەردگاری تێدایەو هەر لە خۆوە نیە.

---

(١) جامع البيان: ج٢١، ص١٤٨.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

پرسیارکردنی بێبڕوایان لە بارەی قیامەت و دادوەریی کردنی خوا تێیداو، وەڵامدانەوەیان بەوە کە لە ڕۆژی دادوەرییدا، ئیمان هێنانیان بێ سوودەو، مۆڵەتیش نادرێن و چاوەڕێش ناکرێن، فەرمانکردنیش بە پێغەمبەر ﷺ کە لێیان بگەڕێ و، چاوەڕێ بێ و، با ئەوانیش چاوەڕێ بن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾، هەروەها بێبڕوایەکان دەڵێن: ئەو دادوەرییە کەنگێیە ئەگەر ئێوە ڕاستن! (فتح) هەم بە مانای (نصر) دێ، واتە: ئەو سەرخرانەی ئێوەو، هەم بە مانای (قضاء)یش دێ، واتە: ئەو دادوەرییە، بێبڕوایەکان دەڵێن: کە ئەو یارمەتییە کە ئێوە دەڵێن: ئێمە سەردەکەوین و ئەو ئایینە سەر دەکەوێ، کەنگێ دێ؟ یاخود ئەو دادوەرییە، کەی دێ؟.

یانی: بۆمان ڕوونبکەنەوە کەنگێیەو چۆنە؟!.

٢)- ﴿ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ ﴾، بلێ: ڕۆژی دادوەریی بڕوای بێبڕوایان سوودیان پێناگەیەنێ.

بەس ئەوەندەیان پێ بڵێ، وەڵامیان ناداتەوە کەی دێ؟ چونکە لە چەندان ئایەت دا فەرموویەتی: ڕۆژی دوایی (ساعة) لێت دەپرسن، کەی دێ؟ [(ساعة) بە مانای ئاخیر زەمان دێ و بە مانای قیامەتیش دێ]، ﴿ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ... ﴿١٨٧﴾ ﴾الأعراف، بڵێ زانیارییەکەی لە لای پەروەردگارمە، جگە

لە خۆی کەس دەری ناخات، لە چەند شوێنان ئەوە دووبارە بۆتەوە، بۆیە لێرە وەڵامی ئەوە ناداتەوە، کەنگێ دێ؟ چونکە کاتەکەی نادیارە، بەڵام دەفەرمویێ: بڵێ: ڕۆژی دادوەریی یاخود: ڕۆژی سەرخستنی ئەهلی ئیمان و سەر خستنی ئیسلام، بێبڕوایان بڕوا هێنانیان دادیان نادات، لە فریایان نایەت.

٣)- ﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾، هەروەها ئەوان چاوەڕێش ناکرێن، مۆڵەتیش نادرێن، ﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾، (أي: وَلا هُم يُمهَلُون)، یاخود (وَلا هُم يُنتَظَرُون)، مۆڵەت نادرێن، یاخود چاوەڕوانییان ناکرێ، وەك پێشتر لە مانای گشتییەکەش دا گوتمان، لە سوورەتی (الأنعام) یش دا، هەمان ڕاستیی هێناوە، کە دەفەرموێ: ﴿هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِىَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِىَ بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ ۗ يَوْمَ يَأْتِى بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِىٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا ۗ قُلِ ٱنتَظِرُوٓا۟ إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾﴾.

لێرەش بە هەمان شێوە دەفەرموێ: ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، جگە لەوە کە فریشتەکانیان بێنە لا، یان پەروەردگارت بێ، یان هەندێك لە نیشانەکانی پەروەردگارت بێن؟ ڕۆژێك کە هەندێك لە نیشانەکانی پەروەردگارت دێن: نەفسێك کە پێشتر ئیمانی نەهێنا بێ، یاخود کردەوەی باشی بە هۆی ئیمانەکەیەوە نەکردبێ، ئێستا ئیمان هێنانی دوای دەرکەوتنی نیشانەکانی خوا، یان دوای هاتنی ڕۆژی دوایی، ئەو جۆرە ئیمان هێنانە سوودی پێ ناگەیەنێ.

٤)- ﴿فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَٱنتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾﴾، ئنجا ڕوویان لێوەرگێڕە، ڕوویان لێ وەرچەرخێنەو، چاوەڕێبە، ئەوانیش چاوەڕێن.

(ڕوویان لێوەرگێڕە)، لێرەدا مەبەست ڕوو لێوەرگێڕانە لە شەڕە قسەو مشتومڕ لەگەڵیاندا، نەك ڕوو لێوەرگێڕانێ کە بانگیان نەکات و ئامۆژگارییان نەکات و، ڕێنماییان نەکات، واتە: ڕوویان لێوەرگێڕە لە کاتێك دا کە هەر دەیانەوێ مشتومڕو شەڕە قسە بکەن، لەگەڵیان مەچووە نێو شەڕە قسەو مشتومڕەوە.

﴿إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ﴾، ئەوانیش چاوەڕێن، واتە: چاوەڕێ بە، تاکو ئەوەی ئەوان نکوولّیی لێدەکەن، دێ، ئەوانیش هەر چاوەڕێن، کە بە دڵنیایی ئەوان ئەگەر قیامەتی گەورەش نەبینن، قیامەتی گچکە کە مردنی خۆیانە، دەیبینن و بینیشیان.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتیمان بدات، کە خۆمان برازێنینەوە بەو سیفەتە بەرزو خەسڵەتە پەسندو چاکانەی، کە بۆ ئەهلی ئیمانی لەم سوورەتەدا باسکراون، یارمەتییشمان بدات خۆمان بپارێزین، لەو خوو و خەسڵەت و ئاکارو ڕەفتارە بەدانەی، کە نەیارانی خوا لەم سوورەتە موبارەکەداو، لە سوورەتەکانی دیکەی قورئاندا، پێیان پێناسە کراون.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

نێوەڕۆک

تەفسیری سووڕەتی (الروم)

تەفسیری سووڕەتی (لقمان)

تەفسيرى سووڕەتى (لقمان)